

11.4.77.
14.

M. FABII

QUINTILIANI

K

INSTITUTIONUM

ORATORIARUM

LIBRI DUODECIM.

AD USUM SCHOLARUM ACCOMMODATI,

RECISIS QUÆ MINUS NECESSARIA VISA SUNT,

ET BREVIBUS NOTIS ILLUSTRATI,

A CAROLO ROLLIN, ✕

Antiquo Rectore Universitatis Parisiensis, Regio Eloquentiæ Pro-
fessore, nec non Regiæ Inscriptionum ac Numismatum Academiæ
Socio.

L O N D I N I :

Impensis GUL. THURLBOURN & J. WOODYER; T. & J. MERRILL;
& R. MATTHEWS, Bibliopol. Cantabrig.

Prostant venales apud J. BEECROFT, B. DODD, & JOH.
RIVINGTON, Londini.

FLETCHER & PRINCE, Oxon.

MDCCLVIII

SC 9014 B

P R Æ F A T I O.

EX omnibus antiquis Scriptoribus, qui magis Fabius
quàm Fabius prodesse juventuti possit vel ad perutilis.
excolenda præstantissimis eloquentiæ præcep-
tis ingenia, vel ad formandos optimis morum insti-
tutis animos, neminem prorsus, nisi me fortè amor
suscepti operis fallit, reperiri posse arbitror.

ATQUE ut ab arte dicendi, de qua potissimum I.
hîc agitur, initium ducam, fateor equidem scriptis ab Ad elo-
Aristotele de Rhetorica libris nihil esse in hoc genere quentiam.
perfectius. Sic mentis humanæ sensus intimos referat Qualis sit
felix naturæ indagator, sic occultos illos meatus, qui Rhetorica
bus ad animum victrix penetrat oratio, pandit & Aristotelis.
explicat, ut quicumque assiduè versatus in ejus libris fu-
erit, huic omnia penitus eloquentiæ arcana patère vi-
deantur. Sed præterquam quod Græci sermonis ob-
scuritas & insolentia plerosque arcet ab aditu præclari
operis, rerum ipsarum difficultas, & illa præcipiendi
ratio paulo abstrusior, summam animi prudentiam ju-
dicii que maturitatem postulant, quæ nonnisi in ma-
gistris doctissimis occurrit, nedum ab imperitis ado-
lescentibus exigi debeat.

Magis obvius, & ut ita dicam tractabilis, & te-
nellæ ætati longè accommodatior videtur Tullius. Qualis
Nitida, facilis, & compta ejus oratio. Non ille, ut Rhetori-
cæ Tullii.
è vili Rhetorum officina tetricus dicendi magister, præ-
cepta quædam vulgaria & contrita tradit sermone
agresti atque horrido: sed ut homo politus & elegans,
veterique illa urbanitate limatus, omnia sale suo, &
lepore, & suavissimis facetiis sic aspergit, ut quan-
quam in libris quos de Rhetorica scripsit, nihil sit
omissum quod ad eloquentiam pertineat, passimque in
iisdem pelluceat collecta ex omni flore antiquitatis &
cognitione

cognitione artium præstans eruditio, tamen totus ille sermo similior videatur jucundissimi inter confabulantes amicos colloquii, quàm gravissimæ inter homines eruditos disputationis. At ipsa illa varietas dialogorum, quæ mire à tædio & satietate defendit orationem, nonnihil interdum obscuritatis parit, ut difficile sit, præsertim pueris, inter varias ac sæpe diversas disputantium opiniones deprehendere quæ sit vera Tullii sententia. Sparsa insuper huc & illuc præcepta, nec in certum digesta ordinem, vix possunt in justum quoddam Rhetoricæ corpus coalescere, atque adeo prorsus ab usu & consuetudine scholarum abhorrent.

Rhetorica
Fabii com-
mendatur.

Fabius sic caret omnibus hisce incommodis, ut neutrius tamen virtutes desideret. Aristotelicam subtilitatem sic Tullianæ elegantiae flosculis distinguit, ut & juventutem detinere suaviter, & exercere altissimam quoque eruditionem ac scientiam possit.

1. Perspi-
cuitate &
ordine
præcepto-
rum.

Ac præcepta quidem ipsa si consideremus, nemo unquam artis Rhetoricæ vim omnem sic expressit, sic oratorem complexus est universum. Hunc ille ab ipsis incunabulis ad ultimam usque senectutem ita deducit, nullam ut ejus vitæ partem carere optimis documentis sinat. Ubique mirus ordo rerum, mira series & concinnitas. Sic pleraque inter se connexa & apta, ut aliud ex alio nascatur ac pendeat, nec à proposito quidquam aberret. Clarè ac dilucidè, quæ præcipua dos & virtus docentis, proponit omnia de quibus dicturus est, & in suas quidque partes accuratè distribuit, cautus tamen vitare diligenter vitium illud concisæ nimium & velut articulossæ partitionis, quæ nimia subtilitatis affectatione in eandem illam obscuritatem recidit, contra quam reperta est.

2. Sanis di-
judicandi
regulis.

QUANQUAM non tam præcepta ipsa apud Fabium attendenda censeo, quæ illi cum cæteris Rhetorum communia sunt, quam sparsas per totum opus dijudicandi regulas; ad quas si adolescentes animum dirigant, optimis statim sanæ eloquentiæ elementis imbutantur. Quot enim sint partes vel Rhetoricæ, vel ora-
tionis,

tionis, quo tropi distent à figuris, quæ sit teres, &, ut aiunt, quadrata periodus, & alia ejusmodi plurima, non sanè multum ad summam eloquentiæ conferunt: quæ ut ignorare forsitan magistris turpe sit, ita scire non adeo præclarum. At nosse quo quidque eorum præstari modo possit: quando palam & apertè aggrediendus Judicis animus, quando furtim & quasi per cuniculos subeundus: ubi ostentandæ opes eloquentiæ, & explicanda omnis verborum ac sententiarum magnificentia; ubi adhibendus simplex & verecundus, qualis timidam veritatem decet, orationis candor: quem stylum postulet argumentorum pugnacitas, quem vis aut lenitas affectuum: salibus ac jocis, an viribus & gravitate utendum: denique asperè, an leniter; abundanter, an pressè; magnificè, an subtiliter dicendum sit; hoc ad eloquentiam maximi momenti est: hoc egregiè Fabius docet.

Nec prudentissimi tantùm Rhetoris partes agit, ³ Styli elegantia, sed etiam facundissimi oratoris. Expertus nimirum longo usu hoc inprimis curandum esse doctoribus, ut teneras adhuc mentes more nutricum molliùs alant, & satiari velut quodam jucundioris disciplinæ lacte patiantur; nudasque illas & jejunas artes, præterquam quod odium sæpe faciunt studiorum, omnem succum ingenii bibere, nec pueris nocere minùs, quàm teneris plantis ficcum & sine humore ullo solum: admiscuit præceptis suis quantum plurimum potuit nitoris & elegantiae, ut ipsa jucunditate lectionis allekti lubentiùs ea discerent, & voluptate ad studium traherentur. Hinc crebræ illæ similitudines, quæ & lucem & gratiam præceptis non mediocrem afferunt. Hinc delectus ille simul & copia verborum optimorum & acrium sententiarum, quibus tota hæc Rhetorica conspergitur. Hinc denique mira illa figurarum varietas, quæ singulari acumine & quasi sale excitant animum: ita de horridis rebus nitida, de jejunis plena, de pervulgatis nova quædam est illius oratio. Enimvero illa sunt ejusmodi, ut non minùs quàm ipsa præ-

stantissimorum oratorum lectio, alere facundiam, & vires augere eloquentiæ possint.

4. Optimis præceptionibus de ratione legendi auctores.

At ipsa illa oratorum lectio quæ prodesse possit, ubi melius quàm apud Fabium discitur? Hanc studiorum partem, omnium proculdubio maximè frugiferam, & fingendis, ad eloquentiam adolescentibus non modò perutilem, sed prorsus necessariam, è schola Rhetorum sic tunc pravæ consuetudinis imperiosa lex abegerat, ut illi præceptis tantummodo fusiùs explicandis, & præparandis ad declamandum juvenibus, tempus omne contererent. Ut erat acri judicio Fabius, & utilia præferebat ambitiosis, sentiebat præcipuo studiorum fructu fraudari pueros, cùm in omnibus serè minùs præcepta valeant quàm experimenta; dolebatque in rebus plerumque frivolis & inanibus operam illis & laborem perdi. Sed, ut vulgò accidit, quamvis ipse aliter sentiret, corroboratæ longo usu & apud omnes receptæ consuetudini cgebatur invitus ac reluctans velut torrenti cedere.

Quæ sint Rhetoris partes in explicandis auctoribus.

At in libris suis ut obviàm eat huic malo, non contentus monere sæpius hoc diligentiae genus, quæ in explicandis auctoribus adhibetur, plus collaturum discipulis, quàm omnes omnium artes: in illud passim toto opere incumbit, ut demonstret quæ sit optima legendi auctores & interpretandi ratio. Explicare vim ac proprietatem cujusque vocis, verborum aut sententiarum elegantiam & acumen annotare, explanare historias si quæ occurrant, veterum legum ac consuetudinum doctam obscuritatem diligenter ac curiosè rimari; hæc quidem omnia minimè spernit Fabius, sed multum infra Rhetoris officium arbitratur.

Hujus præcipuas partes esse existimat docere discipulos quæ sit vera & incorrupta eloquentiæ sanitas, in qua naturalis insit non fucatus nitor: quàm sæpe occurrat in orationibus latens consilium, & occulta calliditas: qua arte sensim ac leniter irrepat orator in mentes audientium, qua luce ac brevitate narret, qua vi nervos argumentorum intendat, qua solertia ictus adversarii vel ipse eludat prudenter, vel in eum fortiter

ter

ter retorqueat: quemadmodum dominetur in affectibus, & modò impetu facto irrumpat in animos, modò eisdem tanta jucunditate demulceat, ut ipsa illa quæ extorquet, impetrare eum credas, & judex non rapi videatur, sed ultro sequi.

Crebra & iterata ejusmodi lectione, qua non leviter transcurrunt optimos auctores, sed eos penitus intropiciunt, & quantum virtutis habeant intentis oculis studiosè scrutantur, accedit juvenibus limatum, & acre, & intelligens judicium. Assuescunt in legendo nihil omittere, sive quod in inventione, sive quod in elocutione observandum sit: artem orationis intimam, quæ plerumque latet, (& verò desineret ars esse, si appareret) sagaciter odorantur: sentiunt, judicio quasi gustu intus admonente, quæ in optimis scriptoribus maximè extant & eminent, & cur ea excellent. Ipsa etiam, si qua sint, vitia deprehendunt, nec unquam se inani verborum strepitu decipi & vano sententiarum fulgore patiuntur.

Tali lectione formatur judicium.

Hæc vera esse experientur adolescentes, si orationes Ciceronis legere maluerint, quàm in commentariis Rhetorum consensescere. Hoc est enim certissimum & præstantissimum præceptorum genus, summi illius viri & in omnibus oratoriis virtutibus eminentissimi diligens observatio. Hunc igitur, auctore Fabio, spectent: hoc sibi proponant exemplum: tuncque se valde profecisse sciant, cùm illis Cicero valde placebit.

Ciceronis lectio, optima Rhetorica.

Atque ego non possum hîc non vehementer gratulari Academiæ Parisiensi, apud quam multis jam abhinc annis invaluit laudabilis illa consuetudo, quam Fabius tantopere commendat. Personant certatim gymnasia illius omnia erudito strepitu adolescentium in singulis scholis Græcos Latinosque auctores quàm plurimos non minore judicii quàm memoriæ laude explanantium. Et verò quem fructum speres à publicis scholis, si per totum anni curriculum liber unus aut alter Virgillii & Livii, aut perbrevis una Ciceronis

Universitatis Parisiensis laus

oratio perlegatur? Quî poterunt adolescentes sibi parare vim & copiam verborum optimorum, unde tanquam è penu & reposito thesauro sumant quæ ad scribendum necessaria sunt, nisi lectione multa & idonea copiosam sibi supellectilem collegerint? Quî poterunt sibi ipsis induere rectam eloquentiæ formam, nisi assidua meditatione præstantissimi cujusque scriptoris suos imbuerint animos, & inde quasi colorem duxerint? Hujus autem in legendo & judicando solertiæ inter antiquos optimus, imò (penè dixerim) unicus magister Fabius.

5. Saluberrimis remediis contra corruptum dicendi genus.

Augusti tempore vigeat sana eloquentia.

PRÆCIPUUM quippe illius in scribendis hisce libris, quantum ex toto opere conjicitur, consilium fuit, ut imbutos jam ac corruptos pravis judiciis suorum animos, magisque ac magis quotidie à recta dicendi via aberrantes, ad meliorem, ut ita dicam, frugem, & ad saniora consilia revocaret.

Ferax eminentium in singulis artibus ingeniorum aurea illa ætas nascentis Augusti perductam ad summum culmen (quantum quidem humanæ res patiuntur) eloquentiam viderat. Quamlibet varia fuerit illius temporis oratorum velut indoles, diversique orationis vultus, in omnibus tamen eandem sanitatem eloquentiæ, & quandam judicii ac voluntatis similitudinem & cognationem agnoscas. Inerat illis species ac venustas, non adornata cincinnis, aut fuco illita, aut muliebribus quæsitâ pigmentis; sed qualis ex integra valetudine efflorescit, nativo quodam colore & succo tincta, sanguine & viribus nitens, plena denique masculæ cujusdam & incorruptæ dignitatis.

Seneca cœpit inclinare eloquentiam.

At paulatim labi visa est, & diffluere, & prorsus ab antiquo more & cultu degenerare eloquentia, omnemque illam rectæ & integræ dictionis salubritatem perdere. Qua labe Romanos Seneca præsertim infecit, vir multis quidem virtutibus clarus, facilitate inventionis ubertate doctrinæ, sententiis, figuris, beatissima rerum verborumque copia; sed nimium amator ingenii sui, cui utinam temperare quàm indulgere maluisset, eoque periculosior, quòd nonnisi dulcibus

abundat

abundat vitiis. Apud eum scatent omnia sententiis: sed densitas earum, ut in fatis omnibus fructibusque arborum accidit, sibi obstat invicem; & in tanta copia, quæ est sine delectu, multas necesse est excidere leves, frigidas, ineptas. Quia lucere totam ubique orationem voluit, lumina illa non flammæ, sed scintillis inter fumum emicantibus similia dixeris. Minuti passim corruptique sensiculi; quibus & rerum pondus frangitur, & nimium concisa ac velut soluta subsultat oratio, è singulis non membris sed frustis collata. Ita nocent apud illum ipsæ præsertim virtutes, ultra modum expetitæ: omnium in eloquentia vitiorum pessimum, quoties ingenium iudicio caret, & specie boni fallitur. Nam cætera cum vitentur, hoc petitur.

Ut autem sunt prona in deterius hominum ingenia, & pravi dociliora quam recti, mala contagione novum hoc dicendi genus totam illico invasit urbem. Mox ea
prorsus
degeneravit. Juvenes, spretis veteribus, quos ille diversi nempe sibi conscius generis non destiterat laceßere, ad unius Senecæ imitationem compositi, illiusque præsertim vitiorum amatores, tantum ab illo defluerunt, quantum ipse ab antiquis descenderat. Sordere cœpit purus in affectatæ simplicitatis nitor, & quidquid natura dictasset. Non jam placuit nisi picta, & translucida, & versicolor oratio. Neglecta rerum cura est, ut haberetur ratio verborum, quibus hoc unum tamen attributum à natura officium est, servire sensibus. Flosculis ac sententiolis respersa temerè omnia. Quasi lege sancitum fuit ut omnis locus, omnis sensus, in fine sermonis acumine feriret aurem: turpe autem ac propè nefas habitum respirare ullo loco, qui acclamationem non peteret.

Toto opere Fabius corruptum illud & fractum omnibus vitiis dicendi genus revocare ad severiora iudicia contendit. Non ille quidem cultè & ornate dicentibus inimicum se profitetur, ut fatis scripta ejus Gliscenti
huic malo
Fabius
obstitit. declarant, omni qua par est gratia & venere nitentia: imò hac in re, ut & in cæteris omnibus, Tullium adolescentibus

P R Æ F A T I O.

Ornatûs
nimiam
luxuriem
amputa-
vit.

lescentibus imitandum proponit, qui cùm omnia utilitati, tum partem quandam delectationi dabat; cùm & ipsam se rem agere diceret (agebat autem maximè) litigatoris: nam hoc ipso proderat, quòd placebat. Sed præcipit ut ornatus ille sit modestior, materiæ personisque accommodatus, omnique fastu & ostentatione careat: inprimis autem ut nihil agat orator ipse tantùm ornatûs gratia, nec unquam speciem orationis ab utilitate causæ sejungat. Nam plerosque præsentis cupido laudis à proposito abducit. Non quærunt quæ causæ prosint, sed quæ famam augeant; nec tam fortibus quàm fulgentibus armis curant præliari.

Ultima sit
patrono
famæ cura.

Esto, sibi ipse tunc paulo plus indulgeat orator, cùm non ad victoriam, sed ad solum finem laudis & gloriæ tendit. At ubi res agitur, & vera dimicatio est, ultimus sit famæ locus. Causa laudetur potiùs quàm patronus. Cogitet esse hominis improbi, atque etiam prævaricatoris, de plausu magis quàm de rei eventu laborare; audeatque se ipse tantisper oblivisci, dum litigatoris salus in tuto sit. Quanquam minùs cupidus opinionis plus fructûs venit, & spreta in tempore gloria, mox cum fœnore cumulator redit. Quædam enim non dum fiunt laudantur, sed cùm facta sunt: nec est orationis vera laus, nisi cùm finita est.

Adversûs
eamdem vi-
tia præ-
munienti
nunc ado-
lescentes.

Immoror in hac parte diutius, quia & ipse Fabius, cujus quantum in me est & sententias & verba ipsa usurpare non vereor, nihil in toto opere fusiùs ac sæpius tractat, & nostros quoque juvenes præmunendos censeo adversûs hanc labem; quæ nostri etiam temporis nonnullos oratores infecit. Nos enim in omnia vitiorum deliciarumque genera ipsâ quoque ratione dicendi defleximus. Atque ut de forense eloquentia taceam, quæ tamen plus modestiæ & sobrietatis retinuit, quis non miretur ac doleat in sacra etiam pulpita irrupisse hanc dicendi lasciviam & luxuriem, quæ ne profanis quidem oratoribus permittatur? Scio multos esse qui de divinis rebus dignè Deo differant,

mag-

magnificè sapientiam tractantes, nec cauponantes aut adulterantes verbum Dei. Sed de aliis loquor. 2 Mac. ii. 9.

An ejusmodi conciones, ubi vertuntur gravissima rerum æternarum momenta, lætum decet & hilare dicendi genus, quod aut puerilibus sententiolis lasciviat, aut casuris si leviter excutiantur flosculis niteat? An quisquam sanæ mentis ferat oratorem, ubi salus aut perniciēs audientium agitur, curiosè verba aucupantem, in dimetiendis syllabis componendisque vocibus occupatum, congerentem studiosè antitheta ut aurium voluptati serviat, anxiumque de fama ingenii, & cui esse diserto vacet? Commoveaturne quisquam illius adhortationibus aut increpationibus, quem tumidum, ac sui jactantem, & ambitiosum inſtitorem eloquentiæ in tanto suo & aliorum discrimine videat? Quò fugerit interim ardor ille & impetus animi, quo flagrare ipse & inflammari debet, qui cæteros cupit incendere? Non perdant hæc omnia necessarium de tantis rebus ac periculis agenti affectûs & sollicitudinis colorem?

Contingit multis concionatoribus, quia non satis cogitant plerosque audientium, etiam eos qui in cæteris eruditi videntur, sæpe in rebus divinis infantes esse & novitios: contingit illis, inquam, ut dum magna tantùm & sublimia affectant, aut bene sonantes numeros nimis studiosè consectantur, *facti velut æsonans aut cymbalum tinniens*, aut potiùs *quasi carmen musicum quod suavi dulcique sono canitur*, nihil præter canoros strepitus & confusas voces edant, quibus aures fortasse mulceantur. Ita plerique ex illis concionibus, quò tanquam ad pingue convivium à patrefamilias invitati venerant ut cibo veritatis sese expleant, vacui & inanes revertuntur, pictisque illis epulis non pasti sed illusi, integram & jejunam famem domum referunt. *Parvuli petierunt panem, & non erat qui frangeret eis.* 1 Cor. xiii. 1. Ezech. xxxiii. 32. Thren. iv. 4.

Neque hæc à me ideo dicuntur, ut à sacris concionibus exclusum omnem ornatum velim. Usus orationis non in hoc repertus est ut tantùm cognoscant auditores, Aliquem tamen ornatum postulant.

tores, sed aliquanto magis ut consentiant. Quæ autem libenter audiunt, ea & magis attendunt, & facilius credunt : plerumque delectatione capiuntur, nonnunquam admiratione auferuntur. Habeatur itaque ratio hujus humanæ infirmitatis. Non sit oratio neglecta & horrida, huc & illuc temerè errans, ejusdem ubique formæ & velut unius soni ; ne & contemptum oratoris, & divini ipsius verbi satietatem ac fastidium creet. Meminerimus deberi hanc & rebus ipsis, & auditoribus reverentiam, ut nihil ad eos nisi accuratissimum, & quàm fieri poterit diligentissimè præparatum afferamus. Excitetur subinde oratio illis minimè vulgaribus sententiis ac figuris, quæ convertant in se auditorem, nec languere patiantur, & faciant audiendi sitim. Detur etiam aliquid aurium judicio, nitidius aliquid & numerosius postulantium, quoniam penetrare altius in animum non possunt, quæ statim in aure quasi in vestibulo offendunt.

Qualis debeat esse ille ornatus.

Sed ornatus ille virilis, fortis, & sanctus sit. Omnia potius ab argumento quàm ab oratore profecta credantur. Sublimitas ipsa rerum ac magnificentia nobiles quoque sententias ac figuras pariat. Ac ne illis quidem etiam necessariis ornamentis aut nimium indulgeat orator, aut etiam ullatenus confidat, *ut non evacuetur crux Christi.* Grande nefas ac piaculum ducat vel leviter de fama ingenii sollicitum esse, ubi agatur æterna populorum salus. Cogitet se *pro Christo legatione fungi* : apud nos *pauperes evangelizari* : *pauperum esse regnum cælorum* : atque adeo se maximè pauperibus esse debitorem. Itaque prima sit illi virtus perspicuitas. Id propositum habeat, non ut intelligere possit auditor, sed ne omnino possit non intelligere : quod quidem non consequetur, nisi tam clara fuerint quæ dicet, ut in animum ejus oratio, ut sol in oculos, etiam si in eam non intendatur, incurrat.

Scriptæ orationes nitidiorem cultum patiuntur.

Scriptæ fortasse orationes, præsertim illæ quæ ad pompam & ostentationem comparantur, melius admittant tersum illud, & limatum, & crebris luminibus

bus micans dicendi genus, quale nunc maximè dominatur. Nam, ut ipse Fabius animadvertit, acres ^{Lib. 12.} illas vibrantesque sententias, dum rem contineant, & ^{c. 10.} copia non redundant, quis utiles neget? Feriunt animum, & uno ictu frequenter impellunt; & ipsa brevitate magis hærent, & dictione persuadent. At illa sententiarum abrupta brevitæ, qua nihil apud vacuas aures atque eruditæ potest esse perfectius, & quæ otiosum lectorem fortasse minùs fallat, (libera enim lectio est, nec actionis impetu rapitur) apud occupatos sæpe variis cogitationibus homines, & plerumque ineruditos, inprimis evitanda est: rapidè enim transvolat audientem, nec dum repetatur expectat, nihilque aliud præter inanem jucundioris soni memoriam relinquit.

Quamquam, ut ego quod sentio liberè fatear, omne punctum tulisse mihi videtur oratio, etiam scripta, quæ, qualis est semper Tullii, & doctis probabilis, & plana imperitis erit; quæ sic ingeniosè limata fuerit, ut ad eam intelligendam opus tamennon sit ingenio; sic omni venere & gratia abundet, ut præ se ferat felicissimam facilitatem; sic arte & studio sit concinna, ut ab ipsa natura fluere illaborata videatur. Optima enim minimè accersita sunt, & simplicibus atque ab ipsa veritate profectis similia. Sed plerique ista fastidiunt, tanquam sermonis quotidiani sint; & perire suum laborem atque ingenium putant; nisi statim appareat: nec attendunt, nihil in eloquentia, ut perfectius, sic etiam difficilius esse, quàm id quod dicturos se omnes fuisse putant, postquam audierunt. ^{Horat. de arte Poetica.} Ut sibi quisvis Speret idem, sudet multum frustra que laboret Ausus idem.

Sed vereor ne me longiùs abduxerit hæc ad juvenes nostros de vitandis corruptæ eloquentiæ vitiis communitio: nunc iidem paucis docendi quantum ad fingendos mores prodesse possit Fabius.

NON sine causa proditum est, ut quisque vivat, ita etiam dicere. Loquuntur plerumque homines perinde ut affecti sunt, optimusque animi secretorum testis ^{11. Fabius perutilis ad mores.} & in-

Se ipse in
libris suis
depinxit.

& index sermo ipse. Hoc certè Fabio maximè contigit. In scriptis ejus, tanquam in speculo, vivam mentis illius imaginem faciliè deprehendas. Mirus apparet ubique sinceritatis candor, & blanda conciliatrix animorum modestia, ab omni fastu & ostentatione longè abhorrens. Inest tanta illius gravitati aspersa comitas, tam suavis summæ eruditioni adjunctus urbanitatis lepos, ut licet non possis non vehementer admirari hominis doctrinam & ingenium, magis tamen ames indolem.

Qualis de-
beat esse
præcep-
tor.

* Lib. 2.
c. 2.

Dum vivis coloribus boni præceptoris speciem adumbrat, * ipse non cogitans expressit suam. Scias sentire eum quæ dicit. Morum quàm studiorum longè antiquior illi cura, multoque potior apud illum ratio vivendi honestè, quàm vel optimè dicendi. Neque verò usquam oratorem discernit à viro bono, aut eloquentiam à virtute separat, ratus si vis illa dicendi malitiam instruxerit, nihil perniciosius fore, pessimèque illius magistros de rebus humanis meritu-ros, si latroni comparent hæc arma, non militi. Verè parentis erga discipulos suos animum induit, patiens in docendo, in emendando non acerbus; nec tristi austeritate sibi odium pariens, nec dissoluta comitate contemptum; minimè iracundus, aut sui impotens, nec tamen eorum, quæ corrigenda sunt, connivens dissimulatur; solers peccata prævertere potius, quàm punire; longè alienus ab illa illiberali consuetudine cædendi pueros, quæ plerumque & studiorum & magistrum odium affert; sicque existimans, ad emendanda vitia plus lenitate & patientia, quàm objurgatione & plagis profici.

Lib. 1. c. 3.

Quales
discipuli.
Lib. 2. c. 10.
Qui præ-
ceptorem
sancti
voluere
parentis
esse loco.
Juven.

Pauca tradit de discipulorum officiis, sed quæ nunquam debeant ab eorum animis effluere. Id unum eos admonet, ut præceptores suos non minùs quam ipsa studia ament; & parentes esse, non quidem corporum, sed mentium credant. Sic enim eos libenter audient, emendati non irascuntur, laudati gaudebunt, ut sint charissimi, atque etiam familiariter amici, studio merebuntur, in ipsos denique coetus scholarum læti

& ala-

& alacres convenient. Vult idem dari sibi puerum, *Lib. 1.*
quem laus excitet, quem gloria juvet, qui victus
flea: quem vel levissima objurgatio acrius mordeat,
quàm gravissimæ pœnæ: qui non imperio & metu,
sed amore officii & magistri, ad laborem feratur.
Studium enim discendi, voluntate, quæ cogi non po-
test, constat.

Ea verò educandis pueris præcipit, quæ parentibus
etiam Christianis injicere pudorem debant. Quoni-
am natura tenacissimi sumus eorum quæ rudibus annis
percepimus, & hæc ipsa magis pertinaciter hærent
quæ deteriora sunt, ab ipsis puerorum adhuc vagien-
tium cunis prudenter amovet quidquid teneras illo-
rum mentes inficere vel leviter possit, acrimque tunc
maximè parentibus diligentiam imperat formandi
custodiendique in ætate prima pudoris, ne mollior
illa educatio, quam indulgentiam vocant, quaque
statim infantia deliciis solvitur, nervos omnes & men-
tis & corporis elidat. Nihil audiri in paterna domo,
nihil spectari vult, quod possit obesse infantibus, ne
discant hæc miseri, antequam sciant vitia esse. Pro-
tinus ne quid cupidè, ne quid improbè, ne quid im-
potenter faciant pueri, cavere diligenter parentes &
magistros jubet. Si enim hæc vitia ætate & consue-
tutine obdurescant, frangas potiùs quàm corrigas.

Nullum ratus vacare spatium temporis oportere à
cura fingendi mores, præcipit, cùm scribere nomina
puer incipiet, ne hanc operam in vocabulis vulgaribus
& fortè occurrentibus perdat; iique versus qui aut ad
imitationem scribendi, aut ad memoriæ exercitationem
proponentur, non otiosas sententias habeant, sed ho-
nestum aliquid monentes. Prosequitur enim hæc me-
moria in senectutem, & impressa animo rudi usque
ad mores proficit. Quid igitur censuisset de sacris co-
dicibus, qui *verba æternæ vitæ* continent, si ejus ani-
mo hæc divina lux affluisset?

Cùm agit de lectione auctorum, fatetur hanc par-
tem studiorum admonitione magna egere, inprimis
ut teneræ mentes, tracturæque aliùs quidquid rudibus
Auctores
obsceni
ne legan-
tur. *Lib. 1.*
& c. 5.

Qualis
educatio
puerorum.
Lib. 1. c.
1. & 2.

Maxima
debetur
puero reve-
rentia.
Juven.

Proposita
pueris ad
scriben-
dum ex-
empla
utile quid
habeant.
Lib. 1. c. 1.

& omnium ignaris infederit, non modò quæ diferta, sed vel magis quæ honesta sunt, discant. Qui licentiùs scripsere, eos vel prorsus à suis discipulis amovet, vel certè ad firmitus ætatis robur reservat, cùm mores in tuto fuerint. Non auctores modò, sed etiam partes operum eligit. *Horatium in quibusdam*, inquit, *nolim interpretari*. Operæ pretium est hominem Ethnicum sic loquentem audire Christianos scriptores & magistros, qui elegantiae quàm pudoris studiosiores, incautis adolescentibus propinare non verentur hoc periculosius venenum quo dulcius. Maximam certè gratiam habere debemus eis, qui pietati simul & doctrinæ consulentes, plerosque auctorum Latinorum non solum accuratissimis illustrarunt notis, sed etiam ab omni labe, quantum fieri potest, sic purgarunt, nihil ut ferè ampliùs ab ipsorum lectione castis auribus & animis timendum esse videatur.

Effœminata Musica & pronuntiatio vitetur.
Lib. 1. c. 8. & 10.

Auctor est pueris, ut formandæ vocis causa Musicam discant; non eam quæ nunc, ait, in scenis effœminata, & impudicis modis fracta, si quid in nobis virilis roboris manebat, excidit; sed qua laudes fortium canebantur, quaque & ipsi fortes canebant. Ad pronuntiandi scientiam formetur puer: at nec vitia ebrietatis effingat, nec servili vernilitate imbuatur; nec amoris, avaritiæ, metûs discat affectum. Nam frequens imitatio transit in mores. Qui sic loquitur ac sentit, an pateretur obscœnis canticis strepere Christianas domos; legi privatim, aut palam pronuntiari refertas tenerrimis affectibus tragœdias; aut etiam dari in theatro adolescentibus magistros & socios saltitandi ac declamandi, comœdos, mimos, scurras, balatrones, & cæteras id genus publicas pestes pudoris & honestatis?

Dedelectu præceptoris.
Res nulla minoris constabit patri quam filius. Juven.

Quid autem de magistri delectu statuatur Fabius discant parentes Christiani, quibus qui minimo sumptu constat, optimus is videtur; aut obviùs quisque sufficit: aut nonnisi comptus, & elegans, & politulus quæritur; aut obsoleta eruditione hirsutus maximè placet. Jubet diligenti studio eligi *præceptorem sanctissimum*.

Elissimum quemque, (cujus rei, inquit, præcipua pruden-^{Lib. 1: c.} dentibus cura) à quo juvenis mores primum, mox^{1, 2.} eloquentiam discat, quæ malè sine moribus discitur:^{Lib. 2. c. 2.} cujus disciplinæ severitas, pudor inprimis & castitas constet, ut & teneriores annos ab injuria sanctitas docentis custodiat, & ferociore à licentia gravitas deterreat: à quo puer nihil audiat nisi profuturum, nihil discat quod nescisse rectius fuerit. Plurimum illi de honesto ac bono sermonem esse vult, quia licet aliunde præcepta & exempla suppetant, tamen viva illa vox alit plenius, præcipuéque præceptoris, quem discipuli, si modò rectè sunt instituti, & amant, & verentur.

Infinitus sim, si, quæ in his libris occurrunt ad fingendos mores, velim colligere. Si nostro auctori creditur, nunquam patronus ad dicendum accedet cupiditate laudis & gloriæ adductus, multo minùs spe mercedis & lucri. Quod nunquam apud nos in disceptationem veniret, fusè apud Fabium tractatur, Gratissè semper oratori agendum sit. Paciscendi quidem ille piraticus mos, & imponentium periculis pretia procul abominanda negotiatio, longè ab illo aberit. Si sufficientia sibi (modica autem hæc sunt) possidebit, turpe ducet vendere operam, & sordido quæstu elevare tanti beneficii auctoritatem. Non defendet ille nisi viros bonos: nunquam injusta tuebitur sciens, nec portum illum eloquentiæ salutarem etiam piratis patefaciet.

Ante omnia liberum dabit iis, quorum negotia suscipiet, tempus ac locum, quamlibet verbosè res suas exponant; memor scilicet supervacua cum tædio audiri, necessaria cum periculo subtrahi: nec adeo pluribus se causis onerari finet, quàm quas tueri optimè possit. Litis omne instrumentum per se ipse diligenter scrutabitur nec ad id sequestram alterius fidem & operam adhibebit.

Nunquam à viro bono in rabulam latratoremque conversus, caninam, ut aiunt eloquentiam asperis maledictis exercebit. Turpis hæc voluptas, & inhu-

mana, & nulli audientium bono grata, à litigatoribus quidem frequenter exigitur, qui ultionem malunt quàm defensionem : at si quid modò liberi sanguinis habeat, non sustinebit petulans esse ad alterius arbitrium, tantùmque aberit ut imitetur eos qui convitiis implent vacua causarum, iisque sæpe fictis, modò sit materia ingenii, mereaturque clamorem dum dicitur ; ut ne vera quidem sit objecturus, nisi id prorsus causæ necessitas exigit.

Fabii |
egregiæ
virtutes.

QUID est ferè quod nos Christiana doctrina exculti ad hæc Fabii præcepta possumus adjicere, si tamen tam rigidæ & austeræ disciplinæ suscipere ipsi patrocinium audeamus ? Quid tali virtutis indole perfectius, quid amabilius cogitari potest ? Quæ laus modestiæ, pudoris, probitatis, abstinentiæ, justitiæ deesse ipsi videtur ? Si quæ humanæ dotes inæstimabile Fidei domum mereri possint, quis illa dignior quàm Fabius ?

n
Ejusdem
vitia.

Christianæ
religionis
contem-
ptus.

Lib. 3.
c. 7.

Turpis
adulatio
erga Do-
mitianum.
Lib. 4.
Præf.

Caruit tamen pretiosa illa luce veritatis : imò sponte obviàm occurrenti, & ad sese ultro invitanti, oculos occlusit pertinaciter, suasque illi tenebras prætulit. Accitus in eam ^a domum, quæ tota Christi bono odore fragrabat ; quæ puris Evangelicæ doctrinæ irrigata fontibus nonnisi Pauli & Apostolorum verbis personabat ; quæ inter summas opes inops, & in celsis humanarum dignitatum culmine Christianè humilis, etiam in sexu fragili sui cruoris bene prodigos martyres tuendæ religioni dare meruit : ipse Christiani nominis si non hostis, at certè contemptor, & incuriosus, ausus est *primum Judaicæ superstitionis auctorem*, hoc est, vel latorem antiquæ legis Moysen, vel potius, ut tunc loquebantur, Christum ipsum, *tanquam perniciosam cæteris gentem contraxisset*, contumeliosè insequi.

Quid commemorem illam vix in tali viro credibilem turpissimæ adulationis ignaviam, qua Imperato-

^a Domus ac familia Clementis Consulis, cujus liberorum educatio commissa Quintiliano fuerat, Christianæ religionis pro-

fessione claruit, pluresque Sanctos ac Martyres protulit, Clementem ipsum, & utramque Domitillam.

rem,

rem generis humani dedecus, omni flagitiorum ac libidinum & crudelitatis genere infamem, ut Censorem sanctissimum, atque etiam, ne quid ignominiosæ assentationi deesset, ut cæleste Numen, populorum omnium non admirationi solùm, sed etiam adorationi proposuit? Quid impiam illam doloris acerbitem *Impia doloris acerbitas. Lib. 6. Praef.* in suorum immatura morte liberorum referam, quæ eò erumpit, ut ipsos etiam (quos tales opinabatur) incuset Deos, nullamque terras ampliùs despicere providentiam testetur? En quò recidunt sine Christo hominum Ethnicorum eminentissimæ virtutes! Fatendum tamen occurrere in Fabio permulta, quibus ad honestè vivendum adolescentes informantur, nec ullum esse ex antiquis auctoribus, qui plus ad fingendos mores conferre possit.

QUI igitur contigit tot clarum titulis auctorem, *III. Quæ spectent hanc editionem Fabii.* fuisse hætenus & in publicis Scholis velut hospitem ac peregrinum, & in cæterorum hominum manibus adeo infrequentem? Non sanè incusari potest nec in magistris negligentia sui officii, nec in aliis incuria rerum optimarum. Nunquam fortè acriùs quam nunc in Academia Parisiensi studia vigerunt: nulla ætas quàm nostra fuit literarum & politioris humanitatis studiosior. Imputandum illud ipsi Fabio, nec vitio dandum.

Occurrunt in ejus scriptis vel ab ipso initio tot salebræ & asperitates, ad quas statim velut ad scopulum lectoris animus offendit, ut mirum non sit plerosque ab illorum lectione deterreri. Rhetorica, cui per plurimos annos operam dabant juvenes, sic ferè in scholis apud illos tractabatur, ut olim apud nos Philosophia. Cùm tunc multa esset inter Rhetoras de arte dicendi controversia sententiarum varietas, & in magnam rerum tenuitatem descenderent, eorum præceptis inerant necessariò plurimæ subtilitates, quæ nunc non possunt fastidium non movere. Præterea multa sunt abstrusiora & difficiliora, quæ ut per omnes numeros penitus cognoscere, ad summam scientiæ tunc necessarium

rium erat, ita nunc incipientibus brevius ac simplicius tradi magis convenit.

Hæc ego, & alia ejusmodi, quæ ob nimiam obscuritatem plerosque offendunt, amputanda censui, ipso, ni fallor, non vehementer refragante Fabio. Pluribus enim locis admonet non esse tot præceptis obruendos juvenes, ne difficultate institutionis tam longæ atque perplexæ deterreantur, & quo tempore præcipue alenda ingenia atque indulgentia quadam enutrienda sunt, asperiorum tractatu rerum atterantur. *Eli- gat itaque* (hoc ipse in alia re suadet) *peritus ille præceptor ex omnibus optima.*

Non eram nescius, cum id opus aggressus sum, fore ut hic noster labor in varias reprehensiones incurreret. Quibusdam enim, & iis plerumque maxime eruditis, totam hoc displicet auctores edendi genus, quo aliquid ex eorum scriptis reciditur. Neque hi sanè, dum ita sentiunt, ratione prorsus & judicio carent. Postulo tamen ab iis enixè, primò, quod æquitatis est, ne me inauditum damnent: tum, quod erit eorum humanitatis & benevolentia, ut, etiamsi minùs rem ipsam probent, aliquam tamen optimæ voluntatis meæ rationem habeant.

Cum me totum hætenus meamque omnem industriam instituendæ optimis artibus juventuti impendissem, mei quoque otii fructus eidem consecrandos existimavi. Dolebam jampridem non posse in manus adolescentium tradi Fabium, memineramque olim me, dum Rhetoricam in Academia Parisiensi profiterer, sæpius optasse ut non alio Rhetore discipuli nostri quàm Fabio uterentur. Ecquem enim meliorem ex antiquis haberent & dicendi præceptorem, & vivendi? Hos sensus, ut alia omnia, à clarissimo viro hauseram, quo in Rhetorica præstantissimo magistro, & in omni reliqua vita optimo patre usus sum. Nec dubito quin cæteri Eloquentiæ professores, ut sunt acri judicio non minùs quàm ingenio præditi, etiamnum idem quoque sentiant. Non malè igitur & de adolescentibus, & de magistris, & de literis ipsis meritorus mihi

mihi videbar, si possem efficere ut recis illis velut spinis & sentibus, quæ hæcenus iter ad Fabium juventuti obstruxerant, aditus in posterum pateret omnibus ad amœnos illos & elegantes eloquentiæ hortos, omni florum & fructuum genere abundantes.

Habebam quoque in animo amantibus bonarum artium doctis viris & claris magistratibus hanc præstare operam, ut cùm duris litigantium clamoribus & conviciis liberati ex urbe tanquam è vinculis ad villas suas evolant, peregrinationis suæ & rusticationis socium haberent Fabium, sed supervacuis exoneratum sarcinulis, sicque ad iter magis expeditum ac levem. Qui si jejunis disputationum concertationibus aures præsertim tam delicatas raderet, verebar ne, ut parum jucundus in illo ruris otio comes, forsitan contumeliosè dimitteretur.

Denique non diffitebor me etiam in hoc opere suscipiendo consuluisse vires meas. Si totum Fabium longis & eruditis interpretationibus illustrari oportuisset, quales in Rhetoricam Aristotelis & Tullii habemus, quod fortasse optandum erat, sensi me tanto oneri longè imparem. Nec ambitiosæ modestiæ velo segnem inertiam tegi quisquam putet. Devorassem lubens difficultates omnes ac molestias tam ardui operis, si non viribus meis atque ingenio majus visum esset, & juvandæ in studiis artium juventutis proposito meo prorsus alienum.

Totum igitur in hoc laborem impendi, ut ad legendum Fabium allicerentur homines, & esset aliqua demum præstans Rhetorica, quæ studiosis eloquentiæ adolescentibus posset proponi. Hac mente è libris istis recidi quæcumque minùs necessaria mihi visa sunt, hoc est quartam ferè totius operis partem: spe certissima nixus fore ut, deterso obsoletæ artis ac vetustatis squalore, Fabii labor nostro ævo & judicio accommodatus longè clariùs enitesceret. Triplici tamen signorum genere lectorem admonendum censui nunc pauciores aliquot versus, nunc multo plures, nunc integra etiam capita omitti.

Nec quisquam existimet Rhetoricam hanc, etiam qualem nunc edimus, longiorem fore, quàm quæ tradi adolescentibus, & doceri in publicis scholis facile possit. Si biennium Rhetoricæ impendatur, (& verò an potest brevius temporis spatium dari studio rei ut pulcherrimæ omnium, sic etiam difficillimæ?) totos duodecim Fabii libros poterunt adolescentes prælegente magistro evolvere. Sin (ut est nunc festina & præceps in promovendis liberis parentum ambitio, nec timent cruda in forum & curiam propellere suorum ingenia) unius anni curriculo hæc studia terminentur, poterunt in schola omitti plura, præclara quidem illa, sed quæ ad Rhetoricam propriè non pertinent, eaque privatis lectionibus reservari. Tales sunt, quibusdam exceptis, primi duo libri, & postremi tres: nec pauca ejusmodi in reliquis occurrent, quæ facile prudentes magistrî observabunt.

Singulis capitibus præfixi summam eorum quæ in iis continentur. Accuratissimis quàm potui distinctionibus singula præcepta interpunxi, ut sic discreta à se invicem & disjuncta haberent plus lucis ac perspicuitatis, & legentem oblati pluribus interquiescendi invitamentis minùs fatigarent: qui ordo non id solum præstat, ut clariora fiant quæ dicuntur, rebus velut ex turba extractis; sed oculos quoque & animum certo singularum partium fine reficit.

Cùm exempla à Fabio afferuntur, loca unde ducta sunt, citatis etiam, quo faciliùs ad ea recurri possit, numeris aut versibus, ad marginem apposui, paucis omissis, quæ vel non extant, vel mihi exciderunt. Ubi Cicero eadem præcepta tractat quæ Fabius, id plerumque diligenter annotavi, ut hæc secum invicem conferri possint: nec, brevitatis causa, ab illius operibus distinxî Rhetoricorum ad Herennium libros, quamvis sint incerti auctoris, vel potiùs, ut ipse Fabius innuit, Cornificii.

Ad enodandas difficultates, quæ non paucæ occurrunt, breves Interpretum notas, ac præcipuè Turnebi, si tamen illius sunt, singulorum nomine apposito, adhibui;

adhibui ; ratus nimirum, reperto quod est optimum, qui quærit aliud, pejus velle : nec illis unquam inferui meas, nisi cùm erranti mihi in tenebris, & velut obscura nocte deprehenso, duces illi defuerunt.

Eruditissimos ex Academia nostra Parisiensi, & aliunde etiam quàm licuit plurimos consului, quorum prudentissimis admonitionibus non mediocriter me adjutum esse libentissimè fateor, inprimis autem doctissimi Culturii, qui mihi & perveteris amicitiae vinculo, & fraterna quadam eorundem honorum ac munerum societate conjunctissimus, non solum patientissimas aures præbuit in audiendo hocce opusculo, sed, ut est in Rhetoricæ præceptis versatissimus, & perpolitus omni genere eruditionis, ad expediendas Fabii difficultates maximo fuit adjumento.

Non dissimulabo tamen plurimas adhuc superesse obscuritatum ambages, ex quibus, tot licet præfidiis adjutus, extricare me nequaquam valuerim : quibus in locis nihil potui aliud quàm rei difficultatem & ignorantiam meam confiteri. Multa scilicet apud Fabium vitata procul dubio & corrupta injuriâ temporum occurrunt, quæ vetustissimi alicujus & emendatissimi Codicis lucem ac fidem valde desiderant. Perdiu quidem habui inter manus Regios & Colbertinos Fabii Codices manuscriptos. Sed cùm tunc commissæ juventutis cura totum me sibi vindicaret, non potui conferre cum eis nisi difficillima quædam & obscurissima loca ; nec opis inde multum & auxilii accessit, cùm eorum antiquissimus ultra quingentos ferè annos non excurrat.

Cùm igitur tot vulneribus mederi aliunde non possem, necessum fuit sæpius conjectura uti : eaque cessit aliquando, si non ipse mihi nimium blandior, satis feliciter. Plurima certè loca mutatis aliquot voculis, aut etiam interpunctionibus, utcunque sanitati restitui, quorum indicem adjeci, ut & eorum quæ explicare non potui. Nunquam tamen ausus mutare quidquam in ipso textu, satis habui admonere in notis quid corrigendum videretur.

S. Aug.

Quòd si contingat unquam, id quod vehementissime desidero, ut in publicis scholis hæc Rhetorica doceatur, omnium sanè præstantissima; fatis amplam quidem laboris mei mercedem adeptus videbor, si pro virili parte optimorum Juvenum adjuvare studia potuero. Inprimis autem juvabit grati ac memoris animi hoc qualecunque monumentum reliquisse Academiæ Parisiensi optimæ matri meæ, quæ me alumnus suum, in sinu suo ab ipsa pueritia eductum, saluberrimisque literarum & Christianæ doctrinæ elementis imbutum, postquam per omnes laborum & honorum gradus ad supremum etiam sui regimen evexit, dat nunc à cæteris omnibus curis immunem, Deo mihi quæ ipsi meliùs ac liberiùs vacare; & quando negotium justum non ampliùs imponit mihi necessitas caritatis, indulgere otio sancto, quod quærit caritas veritatis.

M. FABII

M. FABII

QUINTILIANI

VITA.

MARCUS Fabius Quintilianus Romæ natus est : quibus Consulibus, aut quo imperante Cæsare, non legi. Verissima conjectura adducor, ut fidem libris temporum non habeam, ubi legitur Quintilianus Calagura urbe Hispaniæ oriundus. Nam M. Valerius Martialis Calaguritani agri alumnus, cùm Iberos memoria dignos suis Epigrammatibus inferat, nullam de Quintiliano mentionem facit, sed eum separatim cum veneratione nominat:

*Quintiliane vagæ moderator summe juventæ,
Gloria Romanæ Quintiliane togæ.*

Et ipse dicit, cùm esset adolescentulus, cognovisse Domitium Afrum, & Senecam : qui ambo sub Nerone periire. Seneca in libro sexto divisionum, Quintiliani declamatoris meminit, cujus adhuc extant multæ declamationes acutæ & breves, stylo aliquantulum remissiore. Is avus fuit M. Fabii Quintiliani : qui Romæ multis annis rhetorice cum summa laude docuit. Et ipse rursus Quintilianus mentionem facit patris, qui caussidicus fuit apud principem. Neque notitia, neque gratia caruit. Domitiani * enim Cæsaris nepotum cura ei delegata fuit. Disciplinæ ejus castigatissimæ plenissimum testimonium Caius Cælius affert, qui sub tali præceptore tantum profecit, ut sui temporis oratores facilè superaverit. Duxit uxorem ex nobili familia, ex qua liberos suscepit : quæ acer-

* Intellige nepotes sororis Domitiani.

VITA M. FABII QUINT.

bissima fatorum sorte in primo juventutis flore rapta fuit. Alterum ex liberis, cū librum de causis corruptæ eloquentiæ edidisset, amisit: postea cū rhetorices libros scriberet, ^c Marcellum unicum parentis lumen ac solatium rogo dedit, testis ipse infelix senex suarum lacrymarum. Ejus filiola ex alia (ut ^d credo) uxore, Tutilii Equitis Romani filia, genita, nupsit Novio Celeri, viro claro. Quo tempore decesserit, affirmare non audeo, quoniam is qui tradit, fide caret.

^c Fabius in præfatione lib. vi. filium hunc suum nominat Quintilianum.

^d Dubitari potest utrum epi-

stola Plinii, ubi mentio fit harum nuptiarum (est autem 32. lib. 6.) scripta sit ad nostrum Quintilianum.

SUMMA

SUMMA CAPITUM.

LIBER I.

AD MARCELLUM VICTORIUM.

PROOEMIUM, Pag. 1

CAP. I. De educatione futuri oratoris,	6
CAP. II. Utrum pueri utiliùs domi, an in scholis erudiantur,	13
CAP. III. Qua ratione puerorum ingenia dignoscantur, & quomodo tractanda sint,	19
CAP. IV. De Grammatica,	22
CAP. V. Quos libros prælegi pueris oporteat, & quomodo,	25
CAP. VI. De primis scribendi exercitationibus apud Grammaticum,	29
CAP. VII. Variis artibus instituendos, priusquam Rhetori tradantur, pueros. An illæ artes oratori futuro necessariae sint,	30
CAP. VIII. De Musice, & ejus laudibus,	32
CAP. IX. De Geometria,	37
CAP. X. De pronuntiatione & gestu,	39
CAP. XI. Plura simul discenda,	42

LIBER

SUMMA CAPITUM.

LIBER II.

CAP. I. Quando Rbetori fit tradendus puer,	46
CAP. II. De moribus & officiis præceptoris,	48
CAP. III. An protinus præceptore optimo fit utendum,	51
CAP. IV. Quæ debeant esse primæ apud Rbetorem exercitationes,	53
CAP. V. De lectione oratorum & historicorum apud Rbetorem,	60
CAP. VI. Qui primi scriptores legendi,	63
CAP. VII. Quales materias discipulis dare ad scribendum Rbetor debeat,	64
CAP. VIII. Ediscant pueri selectos ex orationibus, vel historiis locos: raro autem, quæ ipsi scripserint,	65
CAP. IX. An secundum sui quisque ingenii docendus sit naturam,	66
CAP. X. De officio discipulorum,	69
CAP. XI. Declamationes forensibus causis quàm simillimas esse oportere,	ibid.
CAP. XII. Refelluntur, qui nihil egere præceptis Eloquentiam putant,	72
CAP. XIII. Quare ineruditi ingeniosiores vulgo habeantur,	73
CAP. XIV. Quis modus sit in arte,	76
CAP. XV. Divisio totius operis,	79
CAP. XVI. Refutatis aliorum sententiis, docet Rbetoricam esse scientiam bene dicendi; ejus finem bene dicere,	ibid.
CAP. XVII. An utilis sit Rbetorice,	82
CAP. XVIII. An Rbetorice fit ars,	84
CAP. XIX. Ex quo genere artium fit Rbetorice,	89
CAP. XX. Utrum plus conferat eloquentiæ ars, an natura,	90
CAP. XXI. An virtus sit Rbetorice,	91
CAP. XXII. Materia Rbetoricæ res omnes quæ ei ad dicendum subjectæ erunt,	93

SUMMA CAPITUM.

LIBER III.

CAP. I. <i>De scriptoribus artis Rhetoricæ,</i>	96
CAP. II. <i>Quæ sit Rhetorices origo,</i>	100
CAP. III. <i>Quinque esse partes Rhetoricæ,</i>	101
CAP. IV. <i>Tria esse genera causarum,</i>	ibid.
CAP. V. <i>Tria esse officia oratoris. Quæstiones esse vel infinitas, vel finitas,</i>	102
CAP. VI. <i>Triplicem esse statum,</i>	103
CAP. VII. <i>De genere demonstrativo,</i>	105
CAP. VIII. <i>De genere deliberativo,</i>	110
CAP. IX. <i>De genere judiciali,</i>	121

LIBER IV.

<i>Præfatio,</i>	123
CAP. I. <i>De Exordio,</i>	125
CAP. II. <i>De Narratione,</i>	137
CAP. III. <i>De Egressione,</i>	157
CAP. IV. <i>De Propositione,</i>	160
CAP. V. <i>De Partitione,</i>	161

LIBER V.

<i>Proœmium,</i>	166
CAP. I. <i>De probationum divisione,</i>	167
CAP. II. <i>De Præjudiciis,</i>	168
CAP. III. <i>De rumore & fama,</i>	169
CAP. IV. <i>De Tormentis,</i>	170
CAP. V. <i>De Tabulis,</i>	ibid.
CAP. VI. <i>De Jurejurando,</i>	171
CAP. VII. <i>De Testibus,</i>	172
CAP. VIII. <i>De probatione artificiali,</i>	179
CAP. IX. <i>De Signis,</i>	180
CAP. X. <i>De Argumentis,</i>	181
CAP. XI. <i>De Exemplis,</i>	196
CAP. XII. <i>De usu argumentorum,</i>	201

CAP. XIII.

SUMMA CAPITUM.

CAP. XIII. <i>De Refutatione,</i>	205
CAP. XIV. <i>De Enthymemate,</i>	214

LIBER VI.

PROOEMIUM.

<i>De fortuna sua ob amissos liberos & conjugem queritur,</i>	217
---	-----

CAP. I. <i>De Peroratione,</i>	221
CAP. II. <i>De Affectibus,</i>	231
CAP. III. <i>De Risu,</i>	238
CAP. IV. <i>De Altercatione,</i>	248
CAP. V. <i>De judicio & consilio,</i>	252

LIBER VII.

PROOEMIUM.

<i>De utilitate dispositionis,</i>	255
CAP. I. <i>De Dispositione,</i>	256

LIBER VIII.

<i>Proœmium,</i>	268
CAP. I. <i>De Elocutione,</i>	274
CAP. II. <i>De Perspicuitate,</i>	275
CAP. III. <i>De Ornatu,</i>	279
CAP. IV. <i>De Amplificatione,</i>	294
CAP. V. <i>De Sententiis,</i>	300
CAP. VI. <i>De Tropis,</i>	305

LIBER IX.

CAP. I. <i>De Figuris,</i>	317
CAP. II. <i>De figuris sententiarum,</i>	319
CAP. III. <i>De figuris verborum,</i>	329
CAP. IV. <i>De Compositione,</i>	339

LIBER X.

CAP. I. <i>De copia verborum,</i>	362
I	CAP. II.

SUMMA CAPITUM.

CAP. II. <i>De Imitatione,</i>	386
CAP. III. <i>De scribendo,</i>	391
CAP. IV. <i>De Emendatione,</i>	398
CAP. V. <i>Quæ præcipuè scribenda sint,</i>	399
CAP. VI. <i>De Cogitatione,</i>	403
CAP. VII. <i>De facultate dicendi ex tempore,</i>	405

LIBER XI.

CAP. I. <i>De aptè dicendo,</i>	412
CAP. II. <i>De Memoria,</i>	429
CAP. III. <i>De Pronuntiatione,</i>	440

LIBER XII.

<i>Proœmium,</i>	465
CAP. I. <i>Non posse oratorem esse nisi bonum virum,</i>	466
CAP. II. <i>Philosophiæ cognitionem necessariam esse oratori,</i>	475
CAP. III. <i>Necessariam juris civilis oratori esse scientiam,</i>	481
CAP. IV. <i>Necessariam oratori cognitionem historiarum,</i>	484
CAP. V. <i>Quæ sint oratoris instrumenta,</i>	485
CAP. VI. <i>Quod sit tempus incipiendi causas agere,</i>	486
CAP. VII. <i>Quæ in suscipiendis causis oratori observanda sint,</i>	488
CAP. VIII. <i>Quæ in discendis causis oratori observanda sint,</i>	491
CAP. IX. <i>Quæ servanda in agendis causis oratori sint,</i>	494
CAP. X. <i>De genere dicendi,</i>	498
CAP. XI. <i>Quæ post finem studia. Adhortatio ad Eloquentiam,</i>	514

M. FABIVS

M. FABIVS
QVINTILIANVS
TRYPHONI BIBLIOPOLÆ
SALVTEM.

EFFLAGITASTI quotidiano * convitio, ut libros, quos ad Marcellum meum de institutione oratoria scripseram, jam emittere inciperem. Nam ipse eos nondum opinabar fatis maturum esse: quibus componendis (ut scis) paulo plus quam biennium, tot alioqui negotiis districtus, impendi: quod tempus non tam stylo, quam inquisitioni instituti operis prope infiniti, & legendis auctoribus, qui sunt innumerabiles, datum est. Usus deinde Horatii consilio, qui in arte poetica suadet, ne precipitetur editio, *nonumque prematur in annum*; dabam eis otium, ut, refrigerato inventionis amore, diligentius repetitos tanquam lector perpenderem. Sed si tantopere efflagitantur, quam tu affirmas, permittamus vela ventis, & † oram solventibus bene precemur. Multum autem in tua quoque fide ac diligentia positum est, ut in manus hominum quam emendatissimi veniant.

* Per *convitium* intelligit acerrimas preces & quasi exprobrationes. *Epistolam hanc convitio efflagitarunt codicilli tui.* Cic. ad Quint. frat. l. 2. ep. 10. *Convitium*, quasi multæ simul voces.
† Domi contineatur opus scriptum: neque enim editio premi potest.

‡ E portu, è littore solventibus; quod inusitatum. Alii per *oram* intelligunt funem nauticum. Vide Liv. l. 22. n. 19. & l. 28. n. 36. Fabius eandem vocem usurpat, l. 4. c. 2. pag. 146. *Sublatæ sunt anchoræ, solvimus oram, proveci sumus.*

MARCI

MARCI FABII
 QUINTILIANI
 IN
 ORATORIÆ
 INSTITUTIONIS
 LIBROS XII.

AD MARCELLUM VICTORIUM

PROOEMIUM.

I. Cur has institutiones oratorias scripserit, & cur eas Marcello Victorio dedicet. II. Qualem oratorem informat, perfectum scilicet moribus & doctrina.—Et hic probat sapientiam olim ab eloquentia non fuisse disjunctam. III. Partitio totius operis. IV. Quali stylo scripta sint hæc præcepta, & quibus prodesse possint.

I. **P**OST impetratam studiis meis quietem, quæ per viginti annos erudiendis juvenibus impenderam, cum à me quidam familiariter postularent, ut aliquid de ratione dicendi componerem, diu sum equidem reluctatus: quod auctores utriusque linguæ clarissimos non ignorabam multa quæ ad hoc opus pertinerent, diligentissimè scripta posteris reliquisse. Sed qua ego ex causa faciliorem mihi veniam meam * deprecationis arbitrabar * Recusationis. fore, hac accendebantur illi magis, quod inter diversas opiniones priorum, & quasdam etiam inter se contrarias, difficilis esset electio: ut mihi si non inveniendi nova, at certè judicandi de veteribus injungere laborem

borem non injustè viderentur. Quamvis autem non tam me vinceret præstandi quod exigebatur fiducia, quàm negandi verecundia, latius se tamen aperiente materia, plus quàm imponebatur oneris sponte suscepi: simul ut pleniori obsequio demererer amantissimos mei: simul ne vulgarem viam ingressus, alienis demum vestigiis insisterem. Nam cæteri ferè qui artem orandi literis tradiderunt, ita sunt exorssi, quasi perfectis omni alio genere doctrinæ, summam in eloquentia manum imponerent: sive contemnentes tanquam parva, quæ prius discimus, studia: sive non ad suum pertinere officium opinati, quando divisæ professionum vices essent: seu, quod proximum vero, nullam ingenii sperantes gratiam circa res, etiam si necessarias, procul tamen ab ostentatione positas: ut operum fastigia spectantur, latent fundamenta. Ego cum nihil existimem arti oratoriæ alienum, sine quo fieri non posse oratorem fatendum est, nec ad ullius rei summam, nisi præcedentibus initiis, perveniri: ad minora illa, sed quæ si negligas, non sit majoribus locus, demittere me non recusabo: nec aliter, quàm si mihi tradatur educandus orator, studia ejus formare ab infantia incipiam.

Quod opus, Marcelle Victori, tibi dicamus: quem cum amicissimum nobis, tum eximio literarum amore flagrantem, non propter hæc modò (quanquam sunt magna) dignissimum hoc mutux inter nos charitatis pignore judicabamus, sed quòd erudiendo nato tuo, cujus prima ætas^a manifestum iter ad ingenii lumen ostendit, non inutiles fore libri videbantur: quos ab ipsis dicendi velut incunabulis per omnes, quæ modò aliquid oratori futuro conferant artes, ad summam ejus operis perducere destinabamus.

Atque eo magis, quòd duo jam sub nomine meo

^a Cujus prima ætas evidentibus indiciis ostendit hunc per-
venturum ad eloquentiam, quæ
est ingenii lumen. *Ut enim ho-*
minis decus ingenium, sic inge-
nii ipsius lumen est eloquentia.
Brut. 59.

libri ferebantur artis Rhetoricæ, neque editi à me, neque in hoc comparati. Namque alterum sermone per biduum habito, pueri, quibus id præstabatur, ^b exceperant: alterum pluribus sanè diebus, quantum ^c notando consequi potuerant, interceptum, boni juvenes, sed nimium amantes mei, temerario editionis honore vulgaverant. Quare in his quoque libris erunt eadem aliqua, multa mutata, plurima adjecta, omnia verò compositiora, &, quàm nos poterimus, elaborata.

II. ORATOREM autem instituimus illum perfectum, qui esse nisi vir bonus non potest: ideoque non dicendi modò eximiam in eo facultatem, sed omnes animi virtutes exigimus. Neque enim hoc concesserim, rationem rectæ honestæque vitæ (ut quidam putaverunt) ad philosophos relegandam: cùm vir ille verè civilis, & publicarum privatarumque rerum administrationi accommodatus, qui regere consiliis urbes, fundare legibus, emendare judiciis possit, non alius sit profectò quàm orator. Quare tametsi me fateor usurum quibusdam quæ philosophorum libris continentur, tamen ea jure verèque contenderim esse operis nostri, propriæque ad artem oratoriam pertinere. An si frequentissimè de justitia, fortitudine, temperantia, cæterisque similibus sit differendum, adeo ut vix ulla possit causa reperiri in qua non aliqua quæstio ex his incidat, eaque omnia inventionem atque elocutionem sint explicanda: dubitabitur, ubicumque vis ingenii & copia dicendi postulatur, ibi partes oratoris esse præcipuas?

Fueruntque hæc, ut Cicero apertissimè colligit, quemadmodum juncta naturâ, sic officio quoque copulata: ut iidem sapientes atque eloquentes haberentur. Scidit deinde se studium, atque inertia factum est, ut artes esse plures viderentur. Nam ut primum lingua esse cœpit in quæstu, institutumque eloquentiæ bonis malè uti, curam morum qui disertis habebantur, reliquerunt. Ea verò destituta, infirmi-

3. De O-
rat. 56—
62. §
72, 73. §
107, 108.
§ 122,
123.

^b Privatim audiendo, & memoriter retinuerant.

^c Compendioso genere scribendi. Unde dicti sunt *notarii*.

oribus ingeniis velut prædæ fuit. Inde quidam contempto bene dicendi labore, ad formandos animos, statuendâsque vitæ leges regressi, partem quidem potiore (si dividi posset) retinuerunt: nomen tamen sibi insolentissimum arrogaverunt, ut soli sapientiæ studiosi vocarentur: quod neque summi Imperatores, neque in consiliis rerum maximarum, ac totius administratione Reipublicæ præclarissimè versati, sibi unquam vindicare sunt ausi. Facere enim optima quàm promittere maluerunt. Ac veterum quidem sapientiæ professorum multos & honesta præcepisse, & ut præceperunt, etiam vixisse, facilè concesserim: nostris verò temporibus, sub hoc nomine maxima in plerisque vitia latuerunt. Non enim virtute ac studiis, ut haberentur philosophi, laborabant, sed vultum, & tristitiam, & dissentientem à cæteris habitum pessimis moribus prætendebant.

Nunc autem quæ velut propria philosophiæ afferuntur, passim tractamus omnes. Quis enim^e modò de iusto, æquo ac bono, non & vir pessimus loquitur? Quis non etiam rusticorum aliqua de causis naturalibus quærit? Nam verborum proprietas ac differentia omnibus qui sermonem curæ habent, debet esse communis. Sed ea & sciet optimè, & eloquetur orator: qui si fuisset aliquando perfectus, non à philosophorum scholis virtutis præcepta peterentur. Nunc necesse est ad eos aliquando auctores recurrere, qui desertam (ut dixi) partem oratoriæ artis, meliorem præsertim, occupaverunt; & velut nostrum reposcere: non ut nos illorum utamur inventis, sed ut illos alienis usos esse doceamus.

Sit igitur orator vir talis, qualis verè sapiens appellari possit: nec moribus modò perfectus (nam id mea quidem opinione, quanquam sint qui dissentiant, factis non est) sed etiam scientia, & omni facultate dicendi, qualis adhuc fortasse nemo fuerit. Sed non

^a Videtur hæc scripsisse Fabius ejectis ex urbe Philosophis Domitiani edicto.

^e Quis nunc non loquitur de iusto, etiam vir pessimus?

ideo minùs nobis ad summam tendendum est : quod fecerunt plerique veterum ; qui etsi nondum quendam sapientem repertum putabant, præcepta tamen sapientiæ tradiderunt. Nam est certè aliquid consummata eloquentia, neque ad eam pervenire natura humani ingenii prohibet : quod si non contingat, altius tamen ibunt qui ad summa nitentur, quàm qui præsumptâ desperatione quò velint evadendi, protinus circa ima subsisterint.

III. QUO magis impetranda venia erit, si ne minora quidem illa, verùm operi quod instituimus necessaria, præteribo. Nam liber primus ea, quæ sunt ante officium Rhetoris, continebit. Secundo, prima apud Rhetorem elementa, & quæ de ipsa Rhetoricæ substantia quærentur, tractabimus. Quinque deinceps Inventioni, nam & huic Dispositio subiungitur : quatuor Elocutioni, in cujus partem Memoria ac Pronuntiatio veniunt, dabuntur. Unus accedet, in quo nobis orator ipse informandus est : ut qui mores ejus, quæ in suscipiendis, discendis, agendis causis ratio, quod eloquentiæ genus, quis agendi debeat esse finis, quæ post finem studia, quantum nostra valebit infirmitas, differamus.

IV. HIS omnibus admiscebitur, ut quisque locus postulabit, dicendi ratio, quæ non eorum modò scientiâ, quibus solis quidam nomen artis dederunt, studiosos instruat ; &, ut sic dixerim, ^f jus ipsum Rhetorices interpretetur : sed alere facundiam, vires augere eloquentiæ possit. Nam plerumque nudæ illæ artes, nimia subtilitatis affectatione frangunt atque concidunt quicquid est in oratione generosius, & omnem succum ingenii bibunt, & ossa detegunt : quæ ut esse & adstringi nervis suis debent, sic corpore operienda sunt. Ideoque nos non ^g particulam illam, sicut plerique, sed quicquid utile ad instituendum oratorem putabamus, in hos duodecim libros contulimus, breviter

^f Intelligit præcepta Rhetoricæ necessaria, alluditque ad stylum Jurisconsultorum, qui le-

ges jejunè & aridè interpretantur.

^g Quæ mera præcepta continet.

omnia demonstrando. Nam si quantum de quaque re dici potest, persequamur, finis operis non reperietur.

Illud tamen in primis testandum est, nihil præcepta atque artes valere, nisi adjuvante natura. Quapropter ei cui deerit ingenium, non magis hæc scripta sunt, quàm de agrorum cultu sterilibus terris. Sunt & alia ingenita quidem adjumenta, vox, latus patiens laboris, valetudo, ^h constantia, decor: quæ si modica obtigerunt, possunt ratione ampliari: sed nonnunquam ita desunt, ut bona etiam ingenii studiisque corrumpant: sicut & hæc ipsa sine doctore perito, studio pertinaci, scribendi, legendi, dicendi multâ & continuâ exercitatione, per se nihil profunt.

CAPUT I.

DE EDUCATIONE FUTURI ORATORIS:

I. Plerisque pueris non naturam deesse, sed curam. II. Quales debeant esse nutrices, parentes, pueri quibuscum educatur, pædagogi. III. a sermone Græco incipiendum. IV. Ante septimum annum literis posse institui pueros.—Non tamen instandum nimis teneræ ætati.—Cur tam parva tractet. V. De Lectione & Scriptura.

I. **I**GITUR nato filio, pater spem de illo primum quàm optimam capiat. Ita diligentior à principiis fiet. Falsa enim est querela, paucissimis hominibus vim percipiendi quæ tradantur esse concessam; plerisque verò laborem ac tempora tarditate ingenii perdere. Nam contrâ plures reperias & faciles in excogitando, & ad discendum promptos. Quippe id est homini naturale: ac sicut aves ad volatum, equi ad cursum, ad sævitiam feræ gignuntur; ita nobis propria est mentis agitatio, atque solertia: unde

^h Corporis firmitas,

origo animi cœlestis creditur. ⁱ Hebetes verò & indociles non magis secundum naturam hominis eduntur, quàm prodigiosa corpora, & monstris insignia: sed hi pauci admodum. Fuerit argumentum, quòd in pueris elucet spes plurimorum: quæ cum emoritur ætate, manifestum est non naturam defecisse, sed curam. Præstat tamen ingenio alius alium, concedo; sed ut plus efficiat aut minus: nemo tamen reperitur, qui sit studio nihil consecutus. Hoc qui perviderit, protinus ut erit parens factus, acrem quàm maximè curam spei futuri oratoris impendat.

II. ANTE omnia, ne sit vitiosus sermo nutribus: quas, si fieri pòset, sapientes Chrysippus optavit: certè, quantum res pateretur, optimas eligi voluit. Et morum quidem in his haud dubiè prior ratio est: rectè tamen etiam loquantur. Has primùm audiet puer, harum verba effingere imitando conabitur. Et natura tenacissimi fumus eorum quæ rudibus annis percipimus: ut sapor, quo nova imbuas, durat; nec lanarum colores, quibus simplex ille candor mutatus est, elui possunt. Et hæc ipsa magis pertinaciter hærent, quæ deteriora sunt. Nam bona facilè mutantur in pejus: nunc quando in bonum verteris vitia? Non assuescat ergo, ne dum infans quidem est, sermoni qui dediscendus sit.

In parentibus verò quàm plurimum esse eruditionis optaverim. Verùm nec de patribus tantùm loquor. Nam Gracchorum eloquentiæ multum contulisse accepimus † Corneliam matrem, cujus doctissimus sermo in posteros quoque est epistolis traditus. Et Lælii filia reddidisse in loquendo paternam eloquentiam dicitur. Et ‖ Quinti Hortensii filiae oratio apud Triumviros habita legitur, non tantùm ^k in sexus honorem. Nec tamen ii quibus discere ipsis non contigit,

† De Cornelia & Lælii filia vide Cicer. in Brut.

211.

‖ Vide hanc historiam apud Valer.

Max. l. 8. c. 3.

ⁱ Hæc duo vitia, *hebetes* *tando*, & *prompti ad discendum*. & *indociles*, opponit duabus ^k Quæ oratio possit esse honori etiam viris. virtutibus, de quibus paulò ante dixit: *faciles in excogi-*

minorem curam docendi liberos habeant: sed sint propter hoc ipsum ad cætera magis diligentes.

De pueris inter quos educabitur ille huic spei destinatus, idem quod de nutricibus, dictum sit.

De¹ pædagogis hoc ampliùs, ut aut sint eruditi planè, quam primam esse curam velim: aut se non esse eruditos sciant. Nihil enim pejus est iis qui paulum aliquid ultrà primas literas progressi, falsam sibi scientiæ persuasionem induerunt. Nam & cedere præcipiendi peritis indignantur, & velut jure quodam potestatis, quo ferè hoc hominum genus intumescit, imperiosi atque interim sævientes, stultitiam suam perdocent. Nec minùs error eorum nocet moribus. Siquidem Leonides Alexandri pædagogus, ut à Babylonio Diogene traditur, quibusdam eum vitiis imbuìt, quæ robustum quoque & jam maximum regem ab illa institutione puerili sunt prosecuta.

Si cui multa videor exigere, cogitet oratorem institui, rem arduam: etiam cùm ei formando nihil defuerit, præterea plura ac difficiliora superesse. Nam & studio perpetuo, & præstantissimis præceptoribus, & pluribus disciplinis opus est. Quapropter præcipienda sunt optima: quæ si quis gravabitur, non rationi^m defuerit, sed homini.

Si tamen non continget, quales maximè velim, habere nutrices, pueros, pædagogos: at unus certe sit assiduus dicendi non imperitus: qui si qua erunt ab his præsentè alumno dicta vitiosè, corrigat protinus, nec insidere illi sinat: dum tamen intelligatur, id quod priùs dixi, bonum esse; hoc, remedium.

III. A SERMONE Græco puerum incipere malo: quia Latinus, qui pluribus in usu est, vel nobis nolentibus se præbet: simul quia disciplinis quoque Græcis priùs instituendus est, unde & nostræ fluxe-

¹ Ductoribus comitibusque puerorum, qui plerumque erant liberti.

^m Subaudi, *quidquam*, ut sit sensus: Non penes *rationem*, seu methodum steterit, quandoqui-

dem optima præcepimus; sed penes *hominem*, id est penes eos qui in instituendis pueris, quæ præcepta sunt à nobis, exequi tanquam graviora & difficiliora noluerint.

runt. Non tamen hoc adeo superstitiosè velim fieri, ut diu tantùm loquatur Græcè, aut discat, sicut ple-
risque moris est. Hinc enim accidunt & oris plurima
vitia in peregrinum sonum corrupti, & sermonis:
cui cùm Græcæⁿ figuræ assidua consuetudine hæse-
rint, in diversa quoque loquendi ratione pertinacis-
simè durant. Non longè itaque Latina subsequi
debent, & citò pariter ire. Ita fiet, ut cùm æquali
cura linguam utramque tueri cœperimus, neutra alteri
officiat.

IV. QUIDAM literis instituendos, qui minores
septem annis essent, non putaverunt, quòd illa prima
ætas & intellectum disciplinarum capere, & laborem
pati non possit. In qua sententia Hesiodum esse plu-
rimi tradunt, qui ante Grammaticum Aristophanem
fuerunt. Nam is primus^o ὑποθήκας, in quo libro
scriptum hoc invenitur, negavit esse hujus poetæ.
Sed alii quoque auctores, inter quos Eratosthenes,
idem præceperunt. Melius autem, qui nullum tempus
vacare cura volunt, ut Chrysippus: nam is, quamvis
nutricibus triennium dederit, tamen ab illis quoque
jam informandum quàm optimis institutis mentem
infantium judicat. Cur autem non pertineat ad literas
ætas, quæ ad mores jam pertinet? Neque ignoro,
toto illo, de quo loquor, tempore vix tantum effici,
quantum conferre unus postea possit annus. Sed tamen
mihi qui id senserunt, videntur non tam discantibus
in hac parte, quàm docentibus pepercisse. Quid
melius alioqui facient, ex quo loqui poterunt? Fa-
ciant enim aliquid necesse est. Aut cur hoc, quan-
tulumcunque est, usque ad septem annos lucrum
fastidiamus? Nam certè quamlibet parum sit quod
contulerit ætas prior, majora tamen aliqua discet
puer eo ipso anno, quo minora didicisset. Hoc per
singulos annos prorogatum, in summam proficit: &

ⁿ Per *græcam figuram* in-
telligit græcum idioma, seu
rationem ac formam loquendi
quæ Græcis sit propria, nec

latino idiomati conveniat.

^o *Præcepta*. Sic inscriptus
liber qui Hesiodo tribuebatur.

quantum in infantia præsumptum est temporis, adolescentiæ acquiritur. Idem etiam de sequentibus annis præceptum sit, ne quod cuique discendum est, serò discere incipiat. Non ergo perdamus primum statim tempus: atque eominus; quòd initia literarum solâ memoriâ constant: quæ non modò jam est in parvis, sed tum etiam tenacissima est.

Nec sum adeo ætatum imprudens, ut instandum teneris protinus acerbè putem, exigendamque plenam operam. Nam id in primis cavere oportebit, ne studia qui amare nondum potest, oderit: & amaritudinem semel præceptam, etiam ultrà rudes annos reformidet. Lusus hic sit: & rogetur, & laudetur, & nonnunquam scisse se gaudeat. Aliquando ipso nolente doceatur alius, cui invideat: contendat interim, & sæpius vincere se putet: præmiis etiam, quæ capit illa ætas, * evocetur.

* *Alias*
excitetur.

Parva docemus, instituendum oratorem professi: sed est sua etiam studiis infantia: & ut corporum mox fortissimorum educatio à lacte cunisque initium ducit, ita futurus eloquentissimus edidit aliquando vagitum, & loqui primùm incerta voce tentavit, & hæsit circa formas literarum. Nec si quid discere satis non est, ideo necesse non est. Quòd si nemo reprehendit patrem qui hæc non negligenda in suo filio putet, cur improbetur, si quis ea quæ domi suæ rectè faceret, in publicum promit? Atque eo magis quòd minora etiam faciliùs minores percipiunt: & ut corpora ad quosdam membrorum flexus formari nisi tenera non possunt, sic animos quoque ad pleraque duriores robur ipsum facit. An Philippus Macedonum rex Alexandro filio suo prima literarum elementa tradi ab Aristotele summo ejus ætatis philosopho voluisset, aut ille suscepisset hoc officium, si non studiorum initia à perfectissimo quoque tractari, pertinere ad summam credidisset? Fingamus igitur Alexandrum dari nobis, impositum gremio, dignum tanta cura infantem (quam suus cuique dignus est) pudeatne me in ipsis
statim

statim elementis etiam brevia docendi monstrare compendia?

V. NEQUE enim mihi illud saltem placet, quod fieri in plurimis video, ut literarum nomina & contextum prius quàm formas parvuli discant. Obstat hoc agnitioni earum, non intendentibus mox animum ad ipsos ^p ductus, dum antecedentem memoriam sequuntur. Quæ causa est præcipientibus, ut etiam cùm satis affixisse eas pueris recto illo quo primum scribi solent contextu videntur, retroagant rursus, & varia permutatione perturbent, donec literas qui instituuntur, facie norint, non ordine. Quapropter optimè, sicut hominum, pariter & habitus & nomina edocebuntur. Sed quod in literis obest, in syllabis non nocebit.

Non excludo autem id quod est notum, irritandæ ad discendum infantiae gratia, eburneas etiam literarum formas in lusum offerre: vel si quid aliud, quo magis illa ætas gaudeat, inveniri potest, quod tractare, intueri, nominare jucundum sit.

Cùm verò jam ductus sequi cœperit, non inutile erit eas tabellæ quàm optimè insculpi, ut per illos velut sulcos ducatur stylus. Nam neque errabit, quemadmodum in ceris (continebitur enim utrinque marginibus) neque extra præscriptum poterit egredi, & celerius ac sæpius sequendo certa vestigia, firmabit articulos: neque egebit adjutorio manum suam manu superimposita regentis. Non est aliena res, quæ ferè ab honestis negligi solet, cura bene ac velociter scribendi. Nam cùm sit in studiis præcipuum, quoque solo verus ille profectus, & altis radicibus nixus paretur, scribere + ipsum; tardior stylus cogitatio- + *Ipsa*
nem moratur, rudis & confusus intellectu caret: unde *scriptio.*
sequitur alter dictandi, quæ ex his transferenda sunt, *Ipsum deest*
labor. Quare cùm semper & ubique, tum præcipue *in aliquot*
in epistolis secretis & familiaribus delectabit, ne hoc *MSS.*
quidem neglectum reliquisse.

^p Formas ac figuras, &, ut ita dicam, tractus literarum.

Syllabis nullum compendium est, perdiscendæ omnes (nec ut fit plerumque, difficillima quæque earum differenda) ut ^q in omnibus scribendis deprehendantur. Quinimò ne primæ quidem memoriæ tenerè credendum: repetere & inculcare diu, fuerit utilius: & in lectione quoque non properare ad continuandam eam vel accelerandam; nisi cùm inoffensa atque indubitata literarum inter se conjunctio suppeditare sine ulla cogitandi saltem mora poterit: tunc ipsis syllabis verba complecti, & his sermonem connectere incipiat. Incredibile est, quantum moræ lectioni festinatione adjiciatur. Hinc enim accidit dubitatio, intermissio, repetitio, plus quàm possunt audentibus: deinde cùm errarunt, etiam iis quæ jam sciunt, diffidentibus. Certa sit ergo in primis lectio, deinde conjuncta, & diu lentior, donec exercitatione contingat emendata velocitas. Nam prospicere in dextrum (quod omnes præcipiunt) & providere, non ^r rationis modò, sed usus quoque est: quoniam sequentia intuenti, priora dicenda sunt; &, quod difficillimum est, dividenda intentio animi, ut aliud voce, aliud oculis agatur.

Illud non poenitebit curasse, cùm scribere nomina puer (quemadmodum moris est) cœperit, ne hanc operam in vocabulis vulgaribus, & fortè occurrentibus perdat. Protinus enim potest interpretationem linguæ secretioris, quas Græci ^f γλώσσας vocant, dum aliud agitur, ediscere, & inter prima elementa consequi rem postea proprium tempus desideraturam. Et quoniam adhuc circa res tenues moramur, ii quoque versus qui ad imitationem scribendi proponentur, non otiosas velim sententias habeant, sed honestum aliquid

^q Perdiscendæ omnes syllabæ, ut dignoscantur cùm agetur de scribendis eis, de scribendis omnibus syllabis. Quidam legunt *nominibus*. Videtur hæc fuisse consuetudo apud veteres, ut pueri docerentur primùm nosse ac legere literas, easdemque

continuo post scribere: tum syllabas ac vocabula legere, easdemque mox scribere.

^r Intelligit artem ac methodum.

^f Fabius ipse *glossmata* vocat voces minùs usitatas: hoc eodem lib. cap. 5.

monentes.

monentes. Prosequitur hæc memoria in senectutem, & impressa animo rudi, usque ad mores proficiet. Etiam dicta clarorum virorum, & electos, ex poetis maximè (namque eorum parvis cognitio gratior est) locos ediscere inter lusum licet. Nam *Lib. 11. cap. 2.* & maximè necessaria est oratori (sicut suo loco dicam) memoria: & ea præcipuè firmatur atque alitur exercitatione: & in iis de quibus nunc loquimur ætatibus, quæ nihildum ipsæ generare ex se queunt, propè sola est quæ * juvari curâ docentium possit. ** Alii legunt: quæ juvare curam docentium possit.*

Non alienum fuerit exigere ab iis ætatibus, quo sit absolutius os, & expressior sermo, ut nomina quædam versúsque affectatæ difficultatis ex pluribus asperrimè coeuntibus inter se syllabis catenatos, & velut confragosos, quàm citatissimè volvant. Χαλεποί Græcè vocantur. Res modica dictu: quâ tamen omisâ multa linguæ vitia, nisi primis eximuntur annis, inemendabili in posterum pravitate durantur.

CAPUT II.

UTRUM PUERI UTILIUS DOMI, AN IN SCHOLIS ERUDIANTUR.

- I. Refellit quæ contra publicas scholas objici solent, docetque*
 1. *Eas non obesse moribus:— & ibi acerrimè invehitur in perniciosam parentum indulgentiam.* 2. *Eas non obesse studiis.*
 II. *Plurimis argumentis scholarum utilitatem demonstrat.*

SED nobis jam paulatim accrescere puer, & exire de gremio, ac discere seriò incipiat. Hoc igitur potissimum loco tractanda quæstio est, Utiliúsne sit domi atque intra privatos parietes studentem continere, an frequentiæ scholarum, & velut publicis præceptoribus tradere? Quod quidem cùm iis à quibus

* Ut perterricrepus. Apud versus ille antiquus: *fraxina*
 Aristoph. σφραγίδου χαροκομή- *fixa ferox infesta infunditur ossis.*
 τας & κομπορακελοζήματα. Et *Camer.*

clarissimarum civitatum mores sunt instituti, tum eminentissimis auctoribus video placuisse.

I. NON est tamen dissimulandum, esse nonnullos, qui ab hoc propè publico more privata quadam persuasione dissentiant. Hi duas præcipuè rationes sequi videntur. Unam, quòd moribus magis consulant fugiendo turbam hominum ejus ætatis, quæ sit ad vitia maximè prona: unde causas turpium factorum sæpe extitisse utinam falsò jactaretur. Alteram, quòd quisquis futurus est ille præceptor, liberaliùs tempora sua impensurus uni videtur, quàm si eadem in plures partiatur. Prior causa prorsus gravis. Nam si studiis quidem scholas prodesse, moribus autem nocere constaret, potior mihi ratio vivendi honestè, quàm vel optimè dicendi videretur. Sed mea quidem sententia, juncta ista atque indiscreta sunt. Neque enim esse oratorem nisi bonum virum judico: & fieri etiam si posset, nolo. De hac re igitur priùs.

I. CORRUMPI mores in scholis putant: nam & corrumpuntur interim, sed domi quoque: & sunt multa ejus rei exempla, tam læsæ hercle quàm conservatæ sanctissimè utrobique opinionis. Naturâ cujusque totum curâque distat. Da mentem ad pejora facilem, da negligentiam formandi custodiendique in ætate prima pudoris: non minorem flagitiis occasionem secreta præbuerint. Nam & esse potest turpis domesticus ille præceptor: nec tutior inter servos malos, quàm ingenuos parum modestos, conversatio est. At si bona ipsius indoles, si non cæca ac sopita parentum socordia est, & præceptorem eligere sanctissimum quemque, (cujus rei præcipua prudentibus curâ est) & disciplinam quæ maximè severa fuerit, licet; & nihilominus amicum gravem virum, aut fidelem libertum lateri filii sui adjungere, cujus assiduus comitatus etiam illos meliores faciat, qui timebantur.

Facile erat hujus metus remedium. Utinam liberos nostrorum mores non ipsi perderemus. Infantiam statim deliciis solvimus. Mollis illa educatio, quam indulgentiam vocamus, nervos omnes & mentis
& cor-

& corporis frangit. Quid non adultus concupiscet, qui in purpuris repit? Nondum prima verba exprimit, & jam ^u coccum intelligit, jam conchylium poscit. Ante palatum eorum quàm os instituimus. In lecticis crescunt: si terram attigerint, è manibus utrinque sustinentium pendent. Gaudemus si quid licentius dixerint. Verba ne Alexandrinis quidem permittenda deliciis, risu & osculo excipimus. Nec mirum: nos docuimus, ex nobis audierunt. Omne convivium obscœnis canticis strepit; pudenda dictu spectantur. Fit ex his consuetudo, deinde natura. Discunt hæc miseri antequam sciant vitia esse. Inde soluti ac fluentes non accipiunt è scholis mala ista, sed in scholas afferunt.

2. VERUM in studiis magis vacabit unus uni. Ante omnia nihil prohibet esse istum nescio quem unum etiam cum eo qui in scholis eruditur. Sed etiam si jungi utrumque non posset, lumen tamen illud conventus honestissimi, tenebris ac solitudini prætulissim. Nam optimus quisque præceptor frequentia gaudet, ac majore se theatro dignum putat. At verò minores ex conscientia suæ infirmitatis hædere singulis, & officio fungi quodammodo pædagogorum non indignantur. Sed præstet alicui vel gratia, vel amicitia, vel pecunia, ut doctissimum atque incomparabilem magistrum domi habeat: num tamen ille totum in uno diem consumpturus est? aut potest esse ulla tam perpetua discantis intentio, quæ non, ut visus oculorum obtutu continuo, fatigetur? Cùm præsertim plus secreti + temporis studia desiderent. Neque enim ediscanti, scribenti, & cogitanti præceptor assistit, quorum aliquid agentibus cujuscumque interventus impe-

+ Vox ista, temporis, deest in Argent. editione.

^u Coccus, vel quisquilium, granum est illud, quo vestes coccineæ vel quisquiliatæ tinguntur. Conchylium, genus conchæ & muricis, ex quo exprimitur color non absimilis purpuræ. Turn. Quidam legunt cocum, & per

conchyliæ intelligunt delicatos pisces: ut totus hic locus referatur non ad vestium magnificentiam, sed ad delicias ciborum. Per palatum, gustum intelligit; per os, sermonem. Pro os, multi legunt, mores.

dimento

• Præle-
gente.

dimento est. Lectio quoque non omnis nec semper
* præeunte vel interpretante eget. Quando enim
tot auctorum notitia contingeret? Ergo modicum
tempus est, quo in totum diem velut opus ordinetur:
ideoque per plures ire possunt, etiam quæ singulis
tradenda sunt. Pleraque verò hanc conditionem
habent, ut eadem voce ad omnes simul perferantur.
Taceo de * Partitionibus & Declamationibus
Rhetorum: quibus certè quantuscunque numerus
adhibeatur, tamen unusquisque totum feret.
Non enim vox illa præceptoris, ut cœna, minus
pluribus sufficit: sed ut sol, universis idem lucis
calorisque largitur. Grammaticus quoque si de
ratione loquendi differat, quæstiones explicet, historias
exponat, poemata enarret; tot illa discent,
quot audient.

At enim emendationi prælectionique numerus obstat.
Sit incommodum, (nam quid ferè undique placet?)
mox illud comparabimus commodis. Nec ego
tamen eò mitti puerum volo, ubi negligatur. Sed
neque præceptor bonus majore se turba, quàm ut
sustinere eam possit, oneraverit: & in primis ea
habenda cura est, ut is omnino fiat ⁷ nobis familiariter
amicus: nec officium in docendo spectet, sed affectum.
Ita nunquam erimus in turba. Nec fanè quicumque
literis saltem leviter imbutus, eum in quo
studium ingeniûmque perspexerit, non in suam
quoque gloriam peculiariter fovebit. Sed ut fugiendæ
sint magnæ scholæ (cui ne ipse quidem rei assentior,
si ad aliquem meritò concurritur) non tamen hoc eò valet,
ut fugiendæ sint omnino scholæ. Aliud est enim vitare eas,
aliud eligere.

* *Partitiones* sunt distributiones thematis, quæ fieri solent à præceptore, cum materiam declamationis dictat in suos locos divisam. *Declamationes* verò sunt eadem materiæ, quas præceptor diligenter à se domi elaboratas

pronuntiat in schola, vel etiam dictat.

⁷ De patribus loquitur, vel de pueris. Utrobique sensus constat. Jan. Gebhard. ex MS. Bibl. Pal. legit *omnimodo* pro *omnino*.

II. ET^z si refutavimus quæ contrà dicuntur, jam explicemus quid ipsi sequamur. Ante omnia, futurus orator, cui in maxima celebritate, & in media Reipublicæ luce vivendum est, assuescat jam à tenero non reformidare homines; neque illa solitaria, & velut umbratili vita pallefcere. Excitanda mens & attollenda semper est, quæ in hujusmodi secretis aut languescit, & quendam velut in opaco situm ducit; aut contrà tumescit inani persuasionē. Necesse est enim sibi nimium tribuat, qui se nemini comparat. Deinde cùm proferenda sunt studia, caligat in sole, & omnia nova offendit: ut qui solus didicerit, quod inter multos faciendum est.

Mitto amicitias, quæ ad senectutem usque firmissimè durant, religiosa quadam necessitudine imbutæ. Nec enim est sanctius sacris iisdem, quàm studiis initiari.

Sensum^a ipsum, qui communis dicitur, ubi discet, cùm se à congressu, qui non hominibus solùm, sed multis quoque animalibus naturalis est, segregarit?

Adde, quod domi ea sola discere potest, quæ ipsi præcipientur: in schola, etiam quæ aliis. Audiet multa quotidie probari, multa corrigi: proderit alicujus objurgata desidia, proderit laudata industria: excitabitur laude æmulatio: turpe ducet cedere pari, pulchrum superasse majores. Accendunt omnia hæc animos, & licet ipsa vitium sit ambitio, frequenter tamen causa virtutum est. Non inutilem scio servatum esse à præceptoribus meis morem, qui cùm pueros in^b classes distribuerant, ordinem dicendi secundùm vires ingenii dabant: & ita superiore loco quisque declamaret, ut præcedere profectu videbatur. Hujus rei judicia præbebantur: ea nobis ingens palmæ contentio: ^c Ducere verò classē, multo pulcher-

^z Et quoniam, si quidem refutavimus.

^a Per *sensum communem*, intelligit peritiam quandam & experientiam, quæ ex hominum congressu sensim colligitur, appellaturque à Cicerone *communis*

prudentia. Turn.

^b Pueri ejusdem scholæ in varias classes, id est in varios ordines, distribuebantur.

^c Primum in sua classe, in suo ordine locum obtinere.

rimum. Nec de hoc ^d semel decretum erat: tricesimus dies reddebat victo certaminis potestatem. Ita nec superior successu curam remittebat, & dolor victum ad depellendam ignominiam concitabat. Id nobis acriores ad studia dicendi faces subdisse, quàm exhortationes docentium, pædagogorum custodiam, vota parentum, quantum animi mei conjectura colligere possum, contenderim.

Sed sicut firmiores in literis profectus alit æmulatio, ita incipientibus, atque adhuc teneris, condiscipulorum quàm præceptorum jucundior, hoc ipso quòd facilius, imitatio est. Vix enim se prima ^e elementa ad spem tollere effingendæ, quam summam putant, eloquentiæ audebunt; proxima amplectuntur magis: ut vites arboribus applicitæ, inferiores prius apprehendendo ramos, in cacumina evadunt. Quod adeo verum est, ut ipsius etiam magistri, si tamen ambiciosius utilia præferet, hoc opus sit, cùm adhuc rudia tractabit ingenia, non statim onerare infirmitatem discipulorum, sed temperare vires suas, & ad intellectum audientis descendere. Nam ut vascula oris angusti, superfusam humoris copiam respuunt, sensim autem influentibus, vel etiam instillatis, complentur: sic animi puerorum quantum accipere possint videndum est. Nam majora intellectu, velut parum aptos ad percipiendum animos, non subibunt. Utile igitur est habere quos imitari primum, mox vincere velis. Ita paulatim & superiorum spes erit.

His adjicio, præceptores ipsos non idem mentis ac spiritus in dicendo posse concipere singulis tantum præsentibus, quod illa celebritate audientium instinctos. Maxima enim pars eloquentiæ constat animo. Hunc affici, hunc concipere imagines rerum, & transformari quodammodo ad naturam eorum de quibus loquimur, necesse est. Is porro quo generosior celsiorque est, hoc majoribus velut ^f organis commovetur:

^d In perpetuum.

^e Pueri qui primis elementis imbuuntur. Ut servitia, pro servis.

^f Metaphora ducta ab artibus

mèchanicis. Illic enim majora pondera majori etiam difficultate & majoribus instrumentis moventur. Pareus.

ideoque

ideoque laude crescit, & impetu augetur, & aliquid magnum agere gaudet. Est quædam tacita dedignatio, vim dicendi tantis comparatam laboribus, ad unum auditorem demittere: pudet supra modum^s sermonis attolli. Et sanè concipiat quis mente vel declamantis habitum, vel orantis vocem, incessum, pronuntiationem, illum denique animi & corporis motum, sudorem, & (ut alia præteream) fatigationem, audiente uno: nonne quiddam pati simile furori videatur? Non^h esset in rebus humanis eloquentia, si tantum cum singulis loqueremur.

CAPUT III.

I. Quibus signis dignosci possint ingenia. II. Quonam modo tractandus sit discantis animus. III. De lusu puerorum. IV. Cædendos non esse pueros.

I. TRADITO sibi puero, docendi peritus ingenium ejus in primis, naturamque perspiciat. Ingenii signum in parvis præcipuum, Memoria est. Ejus duplex virtus; facile percipere, & fideliter continere. Proximum, Imitatio: nam id quoque est docilis naturæ; sic tamen, ut ea quæ discit, effingat, non habitum fortè, & incessum, & si quid in pejus notabile est. Non dabit mihi spem bonæ indolis, qui hoc imitandi studio petet, ut rideatur. Nam probus quoque in primis erit ille verè ingeniosus: aliqui non pejus duxerim tardi esse ingenii, quàm mali. Probus autem ab illo segni & jacente plurimum abest. Hic meus, quæ tradentur, non difficulter accipiet: quædam etiam interrogabit: sequetur tamen magis quàm præcurret. Illud ingeniorum velut præcox genus, non temerè unquam pervenit ad frugem. Hi sunt qui parva facile faciunt: & audaciâ proVecti, quicquid^{*} illic possunt, statim ostendunt. Pos-

^s Sermonis quotidiani & familiaris.

^h Fabius more suo præclarum

hoc caput concludit vivida & acri sententia, & velut aculeum in animis relinquit.

^{*} Illic in quibusdam Manuscr. desideratur.

sunt autem id demum, quod in proximo est: verba continent: hæc vultu interrito nulla tardati verecundia proferunt: non multum præstant, sed citò: non subest vera vis, nec penitus immixtis radicibus nititur: ut quæ summo solo sparsa sunt semina, celerius se effundunt, & imitatae spicas herbulæ, inanibus aristis ante messem flavescent. Placent hæc ⁱ annis comparata, deinde stat profectus, admiratio decrescit.

II. HÆC cum animadverterit, perspiciat deinceps quonam modo tractandus sit discantis animus. Sunt quidam, nisi institeris, remissi; quidam imperia indignantur: quosdam continet metus, quosdam debilitat: alios continuatio ^{*} extundit, in aliis plus impetus facit. Mihi ille detur puer, quem laus excitet, quem gloria juvet, qui victus fleat. Hic erit alendus ambitu, hunc mordebit objurgatio, hunc honor excitabit: in hoc desidiā nunquam verebor.

III. DANDA est tamen omnibus aliqua remissio: non solum quia nulla res est quæ perferre possit continuum laborem; atque ea quoque, quæ sensu & anima carent, ut servare vim suam possint, velut alterna quiete ¹ retenduntur: sed quod studium discendi, voluntate, quæ cogi non potest, constat. Itaque & virium plus afferunt ad discendum renovati ac recentes, & ^{*} acriorem animum, qui ferè necessitatibus repugnat. Nec me offenderit lusus in pueris: est & hoc signum alacritatis: neque illum tristem, semperque demissum sperare possim erectæ circa studia mentis fore, cum in hoc quoque maximè naturali ætatis bus illis impetu jaceat. Modus tamen sit remissionibus, ne aut odium studiorum faciant negatae, aut otii consuetudinem nimiae. Sunt etiam nonnulli acuendis puerorum ingeniis non inutiles lusus, cum positis invicem cujuscunque generis quæstiunculis æmulantur. Mores quoque se inter ludendum simplicius detegunt.

* Fortè
legendum
alacriorem.

ⁱ Cum annis collata. Deinde aliquid ab aliis.
stat, id est, subsistit & cessat ¹ Remittuntur. Laxantur
profectus. Hanc vim particula *re* habet.

* Continuus labor extundit Recludo. Refigno.

modi

modò nulla videatur ætas tam infirma, quæ non protinus quid rectum pravumque sit, discat: tum vel maxime formanda, cùm simulandi nescia est, & præcipientibus facillimè cedit. Frangas enim citiùs quàm corrigas quæ in pravum induruerunt. Protinus ergo ne quid cupidè, ne quid improbè, ne quid impotenter faciat, monendus est puer; habendumque in animo semper illud Virgilianum: *Adeo in teneris consuescere* ^{2 Georg.} *multum est.* ^{272.}

IV. CÆDI verò discentes, quanquam & receptum sit, & Chrysippus non improbet, minimè velim. Primùm, quia deforme atque servile est: & certè, quod convenit, si ætatem mutes, injuria. Deinde, quòd si cui tam est mens illiberalis ut objurgatione non corrigatur, is etiam ad plagas, ut pessima quæque mancipia, durabitur. Postremò, quòd ne opus erit quidem hac castigatione, si assiduus studiorum exactor adstiterit. Nunc ferè negligentia pædagogorum sic emendari videtur, ut pueri non facere quæ recta sunt cogantur, sed cur non fecerint puniantur. Denique cùm parvulum verberibus coegeris, quid juveni facias, cui nec adhiberi potest hic metus, & majora discenda sunt? Adde, quòd multa vapulantibus dictu deformia, & mox verecundiæ futura, sæpe dolore vel metu accidunt: qui pudor refringit animum & abjicit, atque ipsius lucis fugam & tædium dictat. Jam si minor in deligendis custodum & præceptorum moribus fuit cura, pudet dicere in quæ probra nefandi homines isto cædendi jure abutantur; quam det aliis quoque nonnunquam occasionem hic miserorum metus. Non morabor in parte hac: nimium est quod intelligitur. Quare hoc dixisse satis est, in ætatem infirmam, & injuriæ obnoxiam, nemini debere nimium licere. Nunc quibus instituendus sit artibus qui sic formabitur, ut fieri possit orator, & quæ in quaque ætate inchoanda, dicere ingrediar.

^m Quod convenit inter omnes; gentiam pædagogorum commissa sic corrigantur, ut, &c.

^a Culpæ a pueris per negli-

CAPUT IV.

DE GRAMMATICA.

I. Grammaticæ laus. II. Orationis tres virtutes, ut emendata, ut dilucida, ut ornata sit. III. Sermonem constare ratione, vetustate, auctoritate, consuetudine. IV. De Orthographia.

I. PRIMUS in eo qui legendi scribendique adeptus erit facultatem, grammaticis est locus. Nec refert de Græco, an de Latino loquar: quanquam Græcum esse priorem placet. Utrique eadem via est. Hæc igitur professio cum brevissimè in duas partes dividatur, ° rectè loquendi scientiam, & poetarum enarrationem plus habet in recessu, quàm fronte promittit. Nam & scribendi ratio conjuncta cum loquendo est, & enarrationem præcedit emendata lectio, & mistum his omnibus ^p judicium est. Quò quidem ita severè sunt usi veteres grammatici, ut non versus modò censoria quadam virgula notare, & libros qui falsò viderentur inscripti, tanquam subdititios summovere familia permiserint sibi: sed auctores alios ^q in ordinem redegerint, alios omnino exemerint numero. Nec poetæ legisse satis est. Excutiendum omne scriptorum genus: non propter historias modò, sed verba quæ frequenter jus ab auctoribus sumunt. Tum nec citra musicen grammaticæ potest esse perfecta, cum ei de metris rhythmisque dicendum sit. Nec si rationem fiderum ignoret, poetæ intelligat: qui (ut alia mittam) toties ortu occasûque signorum in declarandis temporibus utuntur. Nec ignara philosophiæ, cum propter plurimos in omnibus ferè carminibus locos ex intima quæstionum naturalium subtili-

• Correctè, emendatè.

^p Ratio dijudicandi, discernendi: *κριτικὴν* vocant.

^q In ordinem redegerint: inter vulgares & mediocres connume-

rarint. *Alios omnino exemerint numero*, tanquam in nullo pretio, in nullo numero habendos: Malè interpretes sic explicant: *eximios fecerint.*

tate repetitos, tum vel propter Empedoclem in Græcis, Varronem ac Lucretium in Latinis; qui præcepta sapientiæ versibus tradiderunt. Eloquentia quoque non mediocri est opus, ut de unaquaque earum quas demonstravimus rerum dicat propriè & copiosè. Quo minùs sunt ferendi, qui hanc artem ut tenuem ac jejunam cavillantur: quæ nisi oratori futuro fundamenta fideliter jecerit, quicquid superstruxeris, corruet: necessaria pueris jucunda senibus dulcis secretorum comes, & quæ vel sola omni studiorum genere plus habet operis quàm ostentationis. *.

II. JAM cùm omnis oratio tres habeat virtutes, ut emendata, ut dilucida, ut ornata sit: quia dicere aptè (quod est præcipuum) plerique ornatui subjiciunt: totidem vitia, quæ sunt supradictis contraria, emendatè loquendi regula (quæ Grammatices prior est pars) examinet. *.

III. EST sua loquentibus observatio, sua scribentibus. Sermo constat ratione, vetustate, auctoritate, consuetudine. Rationem præstat præcipuè analogia, nonnunquam & etymologia. Vetera majestas quædam, &, ut sic dixerim, religio commendat. Auctoritas ab oratoribus vel historicis peti solet. Nam poetæ metri necessitas excusat, nisi si quando nihil impediende in utroque modulatione pedum, alterum malunt: qualia sunt; *Imo de stirpe recisum*; &, *Aeræ* ^{12 Æn. 208.} *quo congefere palumbes*; & *Silice in nuda*; & similia: ^{3 Eclog. 69.} cùm summorum in eloquentia virorum judicium pro ratione, & vel error honestus est magnos duces sequentibus. Consuetudo verò, certissima loquendi magistra: ^{1 Eclog. 15.} utendùmque planè fermone, ut nummo, cui publica forma est. *.

Verba à vetustate repetita, non solùm magnos assertores habent, sed etiam afferunt orationi majestatem aliquam, non sine delectatione. Nam & auctoritatem antiquitatis habent: & quia intermissa sunt, gratiam novitati similem parant. Sed opus est modo, ut neque crebra sint hæc, neque manifesta: qui nihil est odio-

‡ In solitudine, in Musæo.

* *Topper*,
i. e. citò.
Antigerio,
i. e. valde.

sius affectatione: nec utique ab ultimis & jam oblitteratis repetita temporibus qualia sunt * *Topper* & *Antigerio*, & *Exantlare*, & *Profapia*, & Saliorum carmina vix sacerdotibus suis satis intellecta. Sed illa mutari vetat religio, & consecratis utendum est. Oratio verò, cujus summa virtus est perspicuitas, quàm sit vitiosa si egeat interprete? Ergo ut novorum optima erunt maximè vetera, ita veterum maxime nova.

Similis circa auctoritatem ratio. Nam si potest videri nihil peccare, qui utitur his verbis, quæ summi auctores tradiderunt, multum tamen refert non solum quid dixerint, sed etiam quid persuaserint. Neque enim ^f *Tuburcinabundum* & ^f *Lurcabundum* jam in nobis quisquam ferat, licet ~~Cato~~ sit auctor: nec *hos lodices*, quanquam id Pollioni placeat: nec *gladiola*, atqui Messala dixit: nec *parricidatum*, quod in Cælio vix tolerabile videtur: nec *collos* mihi Calvus persuaserit: quæ nec ipsi jam dicerent.

Supereft igitur consuetudo: nam fuerit penè ridiculum, malle sermonem quo locuti sunt homines, quàm quo loquantur. Et sanè quid est aliud vetus sermo, quàm vetus loquendi consuetudo? Sed huic ipsi necessarium est iudicium, constituendumque in primis idipsum quid sit, quod consuetudinem vocemus. Quæ si ex eo quod plures faciunt, nomen accipiat, periculosissimum dabit præceptum, non orationi modo, sed (quod majus est) vitæ. Unde enim tantum boni, ut pluribus quæ recta sunt placeant? Igitur ut velli, & comam in gradus frangere, & in balneis perpotare, quamlibet hæc invaserint civitatem, non erit consuetudo, quia nihil horum caret reprehensione; at lavamus & tondemus, & convivimus ex consuetudine: sic in loquendo, non si quid vitiosè multis infederit, pro regula sermonis accipiendum erit. Nam ut transeam quemadmodum vulgò imperiti loquuntur, tota sæpe theatra, & omnem circi turbam exclamasse barbarè scimus. Ergo consuetudinem sermonis, vocabo consensum eruditorum: sicut vivendi consensum bonorum.

^f Eum qui raptim & impetu vorat.

IV. NUNC,

IV. NUNC, quoniam diximus, quæ sit loquendi regula, dicendum quæ scribentibus custodienda. Quod Græci *ὀρθογραφία* vocant, nos rectè scribendi scientiam nominemus. *. Ego nisi quod consuetudo obtinuerit, sic scribendum quicque judico, quo modo sonat. Hic enim usus est literarum, ut custodiant voces, & velut depositum reddant legentibus. Itaque id exprimere debent, quod dicturi sumus.

Hæ ferè sunt emendatè loquendi scribendique partes: duas reliquas, significanter ornatèque dicendi, non equidem grammaticis aufero: sed cùm mihi officia rhetoris supersint, majori operi reservo.

Redit autem illa cogitatio, quosdam fore, qui hæc quæ diximus, parva nimium, & impedimenta quoque majus aliquid agentibus putent. Nec ipse ad extremam usque anxietatem, & ineptas cavillationes descendendum, atque his ingenia concidi & comminui credo. Sed nihil ex grammatica nocuerit, nisi quod supervacuum est. An ideo minor est M. Tullius orator, quòd idem artis hujus diligentissimus fuit, & in filio, ut in epistolis apparet, rectè loquendi asper quoque exactor? Aut vim C. Cæsaris fregerunt editi de analogia libri? Aut ideo minùs Messala nitidus, quia quosdam totos libellos non de verbis modò singulis, sed etiam literis dedit? Non obstant hæ disciplinæ per illas euntibus, sed circa illas hærentibus.

CAPUT V.

QUOS LIBROS PRÆLEGI PUERIS OPORTEAT, ET QUOMODO.

SUPEREST lectio: in qua puer ut sciat ubi suspendere spiritum debeat, quo loco versum distinguere, ubi claudatur sensus, unde incipiat, quando attollenda vel submittenda sit vox: quid quoque flexu, quid lentius, celerius, concitatiùs, leniùs dicendum, demonstrari nisi in opere ipso non potest. Unum est igitur quod in hac parte præcipiam, ut omnia ista
facere

facere possit, intelligat. Sit autem in primis lectio virilis, & cum suavitate quadam gravis, & non quidem prosæ similis, quia carmen est, & se poetæ canere testantur: non tamen in canticum dissoluta, nec * *plasmate* (ut nunc à plerisque fit) effœminata. De quo genere optimè C. Cæsarem prætextatum adhuc accepimus dixisse: *Si cantas, malè cantas: si legis, cantas.* Nec prosopopœias, ut quibusdam placet, ad comicum morem pronuntiari velim: esse tamen flexum quendam, quo distinguantur ab iis in quibus poeta persona sua utetur.

Cætera admonitione magna egent: in primis, ut teneræ mentes, tracturæque altius quicquid rudibus & omnium ignaris infederit, non modò quæ diserta, sed vel magis quæ honesta sunt, discant. Ideoque optimè institutum est, ut ab Homero atque Virgilio lectio inciperet: quanquam ad intelligendas eorum virtutes firmiore iudicio opus esset. Sed huic rei superest tempus: nec enim semel legentur. Interim & sublimitate heroici carminis animus assurgat, & ex magnitudine rerum spiritum ducat, & optimis imbuatur.

Utiles Tragœdiæ. Alunt & Lyrici: si tamen in his non auctores modò, sed etiam partes operis elegeris. Nam & Græci licenter multa, & Horatium in quibusdam nolim interpretari. Elegia verò, utique quæ amat, & Hendecasyllaba, quibus sunt ^u commata Sotadeorum (nam de Sotadeis ne præcipiendum quidem est) amoveantur si fieri potest: si mi-

* *Plasma* interpretantur potione^m quandam, quæ faucium scabritiem tollat, & vocem liquidior^{em} reddat. *Liquido cum plasmate guttur mobile colluerit.* *Perf.* Alii pro vocis mollitudine accipiunt, quæ dedita operâ sic effingatur. *Vocem eliquat, & tenero supplantat verba palato.* *Perf. Turnebus.*

▪ Versus Sotadici crebras ha-

bent cæsuras, & in sua vestigia retrorsum recurrunt, efficiuntque vel idem carminis genus, vel diversum. Porro res obscœnas plerumque tractant. *Turn.* Vetat Fabius dari legenda pueris hendecasyllaba quibus insunt particulæ versuum Sotadeorum effœminatæ, & ad obscœnitatem spectantes.

nus, certè ad firmitus ætatis robur reserventur. Comœdiæ, quæ plurimum ad eloquentiam conferre potest, cum per omnes & personas & affectus eat; quem usum in pueris putem, paulò post suo loco dicam. Nam cum mores in tuto fuerint, inter præcipua le- Lib. 10.
cap. 1.
genda erit. De Menandro loquor, nec tamen excluderim alios. Nam Latini quoque auctores afferent utilitatis aliquid. Sed pueris, quæ maximè ingenium alant, atque animum augeant, prælegenda: cæteris, quæ ad eruditionem modò pertinent, longa ætas spatium dabit.

Multum autem veteres etiam Latini conferunt, quanquam plerique plus ingenio quàm arte valuerint: in primis copiam verborum, quorum in Tragoediis gravitas, in Comœdiis elegantia, & quidam velut *ἀριστομὸς* inveniri potest. Œconomia quoque in his diligentior, quàm in plerisque novorum erit, qui omnium operum solam virtutem sententias putaverunt. Sanctitas certè, &, ut sic dicam, virilitas ab his petenda, quando nos in omnia deliciarum genera vitiâque, dicendi quoque ratione defleximus. Denique credamus summis oratoribus, qui veterum poemata vel ad fidem causarum, vel ad ornamentum eloquentiæ assumunt. Nam præcipuè quidem apud Ciceronem, frequenter tamen apud Asinium, & cæteros qui sunt proximi, vidimus, Ennii, Accii, Pacuvii, Lucilii, Terentii, Cæcillii, & aliorum inferi versus, summa non eruditionis modò gratia, sed etiam jucunditatis, cum poeticis voluptatibus aures à forensi asperitate respirent. Quibus accedit non mediocris utilitas, cum sententiis eorum, velut quibusdam testimoniis, quæ proposuere confirment. Verùm priora illa ad pueros magis, hæc sequentia ad robustiores pertinebunt: cum grammatices amor & usus lectionis, non scholarum temporibus, sed vitæ spatio terminentur.

In prælegendo grammaticus & illa quidem minora præstare debet, ut partes orationis reddi sibi soluto versu desideret, & pedum proprietates: quæ adeo debent

debent esse notæ in carminibus, ut etiam in oratoria compositione desiderentur: deprehendâtque quæ barbara, quæ impropria, quæ contra legem loquendi composita: non ut ex his utique improbentur poetæ (quibus, quia plerumque metro servire coguntur, adeo ignoscitur, ut vitia ipsa aliis in carmine appellationibus nominentur. *Metaplasmos* enim, & *schematismos*, & *schemata* vocamus, & laudem virtutis necessitati damus,) sed ut commoneat * artificialium, & memoriam agitet.

Id quoque inter prima rudimenta non inutile demonstrare quot quæque verba modis intelligenda sint. Circa glossæmata etiam, id est voces minùs usitatas, non ultima ejus professionis diligentia est. Enimvero majore cura jam doceat tropos omnes, quibus præcipuè non poema modò, sed etiam oratio ornatur: schemata utraque, id est figuras, quæque ῥ λέξεις, quæque διανοίας vocantur. Quorum ego, sicut troporum, tractatum in eum locum differo, quo mihi de ornatu orationis dicendum erit.

Præcipuè verò illa infigat animis, quæ in œconomia virtus, quæ in decoro rerum: quid personæ cuique convenerit; quid in sensibus laudandum, quid in verbis; ubi copia probabilis, ubi modus.

His accedat enarratio historiarum, diligens quidem illa, non tamen usque ad supervacuum laborem occupata. Nam receptas, aut * certè claris auctoribus memoratas, exposuisse satis est. Persequi quidem quod quisque unquam vel contemptissimorum hominum dixerit, aut nimix miseriæ, aut inanis jactantiæ est, & detinet atque obruit ingenia meliùs aliis vacatura. Nam qui omnes etiam indignas lectione schedas excutit, anilibus quoque fabulis accommodare operam potest. Atqui pleni sunt ejusmodi impedimenti grammaticorum commentarii, vix ipsis qui

* Ut commoneat verborum, quæ sunt artis poeticæ propria, & refricet memoriam fortè eandem vocum alibi usurpata-

rum. Locus hic mihi suspectus est.

ῥ Id est, verborum & sententiarum.

composuerunt fatis noti. Nam Didymo, quo nemo plura scripsit, accidisse compertum est, ut cum historiæ cuidam tanquam vanæ repugnaret, ipsius proferretur liber, qui eam continebat. Quod evenit præcipuè in fabulosis usque ad deridicula, quædam etiam pudenda: unde improbissimo cuique pleraque fingendi licentia est, adeo ut de libris totis & auctoribus, ut succurrit, mentiantur tutò, quia inveniri, qui nunquam fuere, non possunt. Nam in notioribus frequentissimè deprehenduntur à curiosis. Ex quo mihi inter virtutes grammatici habebitur, aliqua nescire.

CAPUT VI.

DE PRIMIS SCRIBENDI EXERCITATIONIBUS APUD GRAMMATICUM.

ET finitæ quidem sunt partes duæ, quas hæc professio pollicetur, id est ratio loquendi, & enarratio auctorum. quarum illam methodicen, hanc historicen vocant. Adjiciamus tamen eorum curæ quædam dicendi primordia, quibus ætates nondum rhetoricam capientes instituunt. Igitur Æsopi fabellas, quæ fabulis nutricularum proximè succedunt, narrare sermonè puro, & nihil se supra modum extollente: deinde eandem ^z gracilitatem stylo exigere condiscant: versus primò solvere, mox mutatis verbis interpretari: tum paraphrasi audaciùs vertere, qua & brevare quædam, & exornare, salvo modò poetæ sensu, permittitur. Quod opus etiam consummatis professoribus difficile, qui commodè tractaverit, cuicumque discendo sufficiet. Sententiæ quoque, & ^a Chriæ, & Ethologiæ, subjectis dictorum rationibus apud

^z Easdem fabellas, quas sermone puro & simplici narraverint, *stylo exigere*, i. e. accuratè & exactè scribere condiscant.

^a *Chria* est commemoratio

dicti, vel facti, vel utriusque, quæ ad certam personam refertur. *Ethologia* autem species est Chriæ, quæ mores alicujus indicat. *Turn.*

grammaticos

grammaticos scribantur, quia ^b initium ex ratione ducunt. Quorum omnium similis est ratio, forma diversa: quia Sententia universalis est vox, Ethologia personis continetur. Chriarum plura genera traduntur. Unum, simile sententiæ, quod est positum in voce simplici: *Dixit ille*; aut, *Dicere solebat*. Alterum, quod est in respondendo: *Interrogatus ille*: vel, *cum hoc ei dictum esset, respondit*. Tertium huic non dissimile, cum quis non dixisset, sed aliquid fecisset (etiam in ipsis factis esse Chriam putant) ut; *Crates cum indoctum puerum vidisset, pædagogum ejus percussit*. Et aliud penè par ei, quod tamen eodem nomine appellare non audent, sed dicunt *χρειώδες*; ut *Milo, quem vitulum assueverat ferre, taurum ferebat*. ^c In his omnibus & declinatio per eosdem ducitur casus, & tam factorum quàm dictorum ratio est. Narratiunculas à poetis celebratas, notitiæ causa, non eloquentiæ tractandas puto. Cætera majoris operis ac spiritus, * Latini rhetores relinquendo, necessaria grammaticis fecerunt. Græci magis operum suorum & onera & modum norunt.

* Vide quæ de iis dicuntur I. cap. libri sequentis.

CAPUT VII.

VARIIS ARTIBUS INSTITUENDOS, PRIUSQUAM RHETORI TRADANTUR, PUEROS. AN ILLÆ ARTES ORATORI FUTURO NECESSARIÆ SINT.

HÆC de grammatica quàm brevissimè potui, non ut omnia dicerem, sectatus (quod infinitum erat) sed ut maximè necessaria: nunc de cæteris artibus, quibus instituendos, priusquàm tradantur Rhe-

^b Nituntur ratione. Quidam legunt *lectione*: quia initium ducunt à lectione sive Poetarum, sive Historicorum, quæ ejusmodi sententias & Chrias supplebit.

^c Istæ omnes Chriæ eandem ferè habent formam, eosdem

initio casus. Grammatici autem observant, per omnes casus istam declinationem duci *M. P. Cato dixit literarum radices amaras esse, fructus jucundiores. M. P. Catonis dictum fertur, &c. M. P. Catonem dixisse ferunt, &c.*

tori,

tori, pueros existimo, strictim subjungam, ut efficiatur orbis ille doctrinæ, quem Græci ἐγκυκλοπαιδείαν vocant. Nam iisdem ferè annis aliarum quoque disciplinarum studia ingredienda sunt: quæ quia & ipsæ artes sunt, & esse perfectæ sine his orandi scientia non potest, nec rursus ad efficiendum oratorem satis valent solæ, an sint huic operi necessariæ, quæritur. Nam quid, inquit, ad agendam causam, dicendamve sententiam pertinet scire, quemadmodum in data linea constitui triangula æquis lateribus possint? aut quo melius vel defendet reum, vel reget consilia, qui citharæ sonos nominibus & spatiis distinxerit? Enumerent etiam fortasse multos quamlibet utiles foro, qui nec Geometren audiverunt, nec Musicos nisi hac communi voluptate aurium intelligant.

Quibus ego primùm hoc respondeo, quod & Marcus Cicero scripto ad Brutum libro frequentius testatur, non eum à nobis institui oratorem, qui sit, aut fuerit: sed imaginem quandam concepisse nos animo perfecti illius ex nulla parte cessantis. Nam & sapientem formantes eum qui sit futurus consummatus undique, & (ut dicunt) mortalis quidam deus, non modò cognitione cælestium vel mortalium putant instituendum, sed per quædam parva sanè, si ipsa demum æstimes, ducunt, sicut exquisitas interim ambiguitates: non quia ^d Ceratinæ aut Crocodilinæ possint facere sapientem, sed quia illum ne in minimis quidem oporteat falli. Similiter oratorem (qui debet esse sapiens) non Geometres faciet, aut Musicus, quæque his alia subjungam: sed hæ quoque artes, ut sit consummatus, juvabunt. Nisi fortè antidotum quidem, atque alia quæ morbis aut vulneribus medentur, ex multis atque interim contrariis quoque inter se effectibus componi videmus, quorum ex di-

^d Ceratinas & Crocodilinas
captiones dixerunt ab exemplis.
Quod non perdidisti, habes:
cornua, κέρατα, non perdidisti:
ergo habes cornua. Ex A. Gell.

l. 16. c. 2. Crocodilus autem
cùm pollicitus esset mulieri fili-
um se redditurum, si illa verum
dixisset; ait, non reddes. Ex
Luciano ἐν βίαν πρᾶσι.

versis fit illa mistura una, quæ nulli earum similis est, quibus constat, sed proprias vires ex omnibus sumit; & muta animalia mellis illum inimitabilem humanæ rationi saporem, vario florum ac succorum genere perficiunt: nos mirabimur, si oratio, qua nihil præstantius homini dedit providentia, pluribus artibus eget, quæ etiam cum se non ostendunt in dicendo, nec proferunt, vim tamen occultam suggerunt, & tacite quoque sentiuntur. Fuit aliquis sine his disertus: ast ego oratorem volo. Non multum adjiciunt, sed æquæ non erit totum, cui vel parva deerunt; & optimum quidem hoc esse * conveniet: cujus etiam si in arduo spes est, nos tamen præcipiamus omnia, ut saltem plura fiant. Sed cur deficiat animus? Natura enim perfectum oratorem esse non prohibet: turpiterque desperatur, quicquid fieri potest.

CAPUT VIII.

DE MUSICE, ET EJUS LAUDIBUS.

ATQUE ego vel judicio veterum poteram esse contentus. Nam quis ignorat musicen (ut de hac primùm loquar) tantum jam illis antiquis temporibus non studii modò, verùm etiam venerationis habuisse, ut iidem musici, & vates & sapientes judicarentur? Mittam alios, * Orpheus & Linus: quorum utrumque diis genitum; alterum verò, quòd rudes quoque atque agrestes animos admiratione mulceret, non feras modò, sed saxa etiam sylvasque duxisse posteritatis memoriæ traditum est. Et Timagenes auctor est, omnium in literis studiorum antiquissimam musicen extitisse. Et testimonio sunt clarissimi poetæ, apud quos inter regalia convivia laudes heroum ac deorum ad citharam canebantur. Iopas verò ille Virgilii nonne canit *Errantem Lunam, Solisque labores, &c.*? Quibus certè palam confirmat auc-

* *Quidam legunt, sic Orpheus: sic Linus.*

1 *Æn.*
746.

* Constat, in confesso erit, optimum quidem hoc esse, cui nihil deerit.

tor eminentissimus, musicen cum divinarum etiam rerum cognitione esse conjunctam. Quod si datur, erit etiam oratori necessaria. Si quidem (ut diximus) hæc quoque pars quæ ab oratoribus relicta, à philosophis est occupata, nostri operis fuit, ac sine omnium talium scientia non potest esse perfecta eloquentia.

Atque claros nomine sapientiæ viros nemo dubitaverit studiosos musices fuisse, cum Pythagoras, atque cum secuti, acceptam sine dubio antiquitus opinionem vulgaverint, mundum ipsum ea ratione esse compositum, quam postea sit lyra imitata. Nec illa modò contenti dissimilium concordia, quam vocant ἀρμονίαν, sonum quoque his motibus dederunt. Nam Plato cum in aliis quibusdam, tum præcipuè in Timæo, ne intelligi quidem, nisi ab iis qui hanc quoque partem disciplinæ diligenter perceperint, potest. Quid de philosophis loquor, quorum fons ipse Socrates jam senex institui lyra non erubescerebat? Duces maximos & fidibus & tibiis cecinisse traditum, & exercitus Lacedæmoniorum musicis accensos modis. Quid autem aliud in nostris legionibus cornua ac tubæ faciunt? quorum concentus quanto est vehementior, tanto Romana in bellis gloria cæteris præstat. Non igitur frustra Plato civili viro, quem πολιτικὸν vocant, necessariam musicen credidit. Et ejus sectæ, quæ aliis severissima, aliis asperrima videtur, principes in hac fuere sententia, ut existimarent sapientum aliquos nonnullam operam his studiis accommodaturos. Lycurgus durissimarum Lacedæmoniis legum auctor, musices disciplinam probavit. Atque eam natura ipsa videtur ad tolerandos faciliùs labores velut muneri nobis dedisse. Siquidem & remiges cantus hortatur: nec solum in iis operibus, in quibus plurimum conatus præeunte aliqua jucunda voce conspirat, sed etiam singulorum fatigatio quamlibet se rudi modulatione solatur.

Laudem adhuc dicere artis pulcherrimæ videor, nondum tamen eam oratori conjungere. Transeamus igitur id quoque, quòd grammatice quondam ac musice junctæ fuerunt. Siquidem Architas atque Ari-

stoxenus etiam subjectam grammaticen musicæ putaverunt, & eosdem utriusque rei præceptores fuisse, cum Sophron ostendit, mimorum quidem scriptor, sed quem Plato adeo probavit, ut suppositos capiti libros ejus, cum moreretur, habuisse tradatur: tum Eupolis, apud quem Prodamus & musicen & literas docet. Et Maricas, qui est Hyperbolus, nihil se ex musice scire, nisi literas confitetur. Aristophanes quoque non uno libro sic institui pueros antiquitus solitos esse demonstrat. Et apud Menandrum in Hypobolimæo, senex reposcenti filium patri, velut rationem impendiorum, quæ in educationem contulerat, * opponens, psaltis se & geometris multa dicit dedisse. Unde etiam ille mos, ut in conviviiis post coenam circumferretur lyra: cujus cum se imperitum Themistocles confessus esset, ut verbis Ciceronis utar, habitus est indoctior. Sed veterum quoque Romanorum epulis fides ac tibia adhibere moris fuit. Versus quoque Saliorum habent carmen. Quæ cum omnia sint à Numa rege instituta, faciunt manifestum, ne illis quidem qui rudes ac bellicosi videntur, curam musices, quantam illa recipiebat ætas, defuisse. Denique in proverbium usque Græcorum celebratum est, ^f *Indoctos à musis atque gratiis abesse.*

‡ Verum quid ex ea propriè petat futurus orator, differamus. Numeros musicæ duplices habet, in vocibus, & in corpore. Utriusque enim rei aptus quidam modus desideratur. Vocis rationem Aristoxenus musicus dividit in *ῥυθμὸν καὶ μέλῳ ἑμμετρον*, quorum alterum modulatione, canore alterum ac sonis constat. Num igitur, non hæc omnia oratori necessaria? quorum unum ad gestum, alterum ad collocationem verborum, tertium ad flexus vocis, qui sunt in agendo quoque plurimi, pertinet. ^b Nisi fortè in carminibus

^f Dicebantur *ἄμωροι. ἀχάρεις.*

‡ Hactenus longiusculum parergon de Musices laudibus. Sed venia danda Fabio, qui fortè

studio Musices vehementer deditus, in eâ laudandâ paulo incon-
sultius amoris suo indulsit.

^b Observa semper hic, sive de musice, sive de eloquentia agatur,

• Alii legunt: exponens Psaltis, id est præceptoribus Musices.
1. Tusc. 1.

carminibus tantum & in canticis exigitur structura quædam, & inoffensa copulatio vocum, in agendo supervacua est: aut non compositio, & sonus in oratione quoque variè pro rerum modo adhibetur, sicut in musice. Namque & voce, & modulatione grandia elatè, jucunda dulciter, moderata leniter canit: totaque arte ¹ consentit cum eorum quæ dicuntur affectibus. Atqui in orando quoque intentio vocis, remissio, flexus, pertinet ad movendos audientium affectus: aliæque & collocationis & vocis (ut ^k eodem utar verbo) modulatione concitationem judicum, alia misericordiam petimus: cum etiam organis, quibus fermo exprimi non potest, affici animos in diversum habitum sentiamus. Corporis quoque decens & aptus motus, qui dicitur *Εὐρυθμία*, est necessarius, nec aliunde peti potest, in quo pars actionis non minima consistit: qua de re sepositus nobis est locus. Age, *Lib. 11.* si habebit in primis curam vocis orator, quid tam ^{c. 3.} musices proprium? Sed ne hæc quidem præsumenda ¹ pars est, ut uno interim contenti simus exemplo C. Gracchi præcipui suorum temporum oratoris, cui concionanti consistens post eum musicus, fistulâ, quam *τὸν ὄπισθεν* vocant, modos quibus deberet intendi, ministrabat. Hæc ei cura inter turbidissimas actiones, vel terrenti optimates, vel jam timenti fuit.

Libet propter quosdam imperitiores, etiam crassiore (ut vocant) musa, dubitationem hujus utilitatis eximere. Nam poetas certè legendos oratori futuro concesserint. Num igitur hi sine musice? At si quis tam cæcus animi est, ut de aliis dubitet, illos ^m cer-

tur, accuratè distingui duo membra, in quæ vocis rationem Aristoxenus dividit; quorum alterum modulatione, canore alterum ac sonis constat. *Structura quædam, & inoffensa copulatio vocum — compositio, & sonus — & voce, & modulatione — aliæque & collocationis & vocis modulatione.*

¹ Tota arte consentit musice

cum earum rerum quæ cantu exprimuntur affectibus.

^k Modulatio propriè ad collocationem solam pertinet: sed hic voci quoque accommodatur.

¹ De voce dicturus est eodem lib. 11. c. 3.

^m Subaudiendum aliquid. Fatebitur illos saltem, qui carmina ad lyram composuerunt, sine musice legi non posse.

tè qui carmina ad lyram composuerunt. Hæc diutius forent dicenda, si hoc studium velut novum præciperem. Cùm verò antiquitus usque à Chirone atque Achille ad nostra tempora apud omnes, qui modò legitimam disciplinam non sint perosi, duraverit, non est committendum ut illa dubia faciam defensionis sollicitudine.

Quamvis autem satis jam ex ipsis, quibus sum modò usus exemplis, credam esse manifestum quæ mihi & quatenus musice placeat: apertiùs tamen profitendum puto, non hanc à me præcipi, quæ nunc in scenis effœminata, & impudicis modis fracta, non ex parte minima, si quid in nobis virilis roboris manebat, excîdit; sed qua laudes fortium canebantur, quaque & ipsi fortes canebant: nec ^a psalteria & spadices, etiam virginibus probis recusanda; sed cognitionem rationis, quæ ad movendos leniendósque affectus plurimum valet. Nam & Pythagoram accepimus, concitados ad vim pudicæ domui afferendam juvenes, jussâ mutare in Spondeum modos tibicina, composuisse: & Chrysippus etiam nutricum, quæ adhibentur infantibus, ^o allectationi suum quoddam carmen assignat. Est etiam non ineruditè ad declamandum ficta materia, in qua ^p ponitur tibicen, qui sacrificanti ^q Phrygium cecinerat, acto illo in insaniam, & per præcipitia delato, accusari, quòd causa mortis extiterit. Quæ si dici debet ab oratore, nec dici citra scientiam musices potest, quomodo non hanc quoque artem necessariam esse operi nostro vel ^r iniqui consentiant?

^a Instrumenta musica, ad molitiam & luxuriam apta.

^o *Allectatio*, est cantionis illecebra, quâ nutrices soporem *alliciunt* pueris.

^p Ponitur loco thematis. Al-

dus legit *tibicinem*.

^q *Phrygius* modus est acer & vehemens, qui hominem concitat, & in furem accendit.

^r Qui minimè favent arti nostræ.

CAPUT IX.

DE GEOMETRIA.

IN GEOMETRIA partem fatentur esse utilem teneris ætatibus; agitari namque animos, & acui ingenia, ac celeritatem percipiendi venire inde concedunt: sed prodesse eam, non ut cæteras artes, cùm perceptæ sint, sed cùm discatur, existimant. Ea vulgaris opinio est: nec sine causa summi viri etiam impensam huic scientiæ operam dederunt. Nam cùm sit geometria divisa in numeros atque formas, numerorum quidem notitia non oratori modò, sed cuicunque primis saltem literis erudito necessaria est. In causis verò vel frequentissimè versari solet, in quibus actor, non dico si circa summas trepidat, sed si digitorum[†] saltem incerto aut indecoro gestu à computatione dissentit, judicatur indoctus. Illa verò linearis ratio, & ipsa quidem cadit frequenter in causas: nam de terminis mensurisque sunt lites. Sed habet majorem quandam aliam cum arte oratoria cognationem.

Jam primùm ordo est geometriæ necessarius: nonne & eloquentiæ? Ex prioribus geometria probat insequentia, & certis incerta: nonne id in dicendo facimus? Quid? illa propositarum quæstionum conclusio, non tota ferè constat syllogismis? Propter quod plures invenias qui dialecticæ similem, quàm qui rhetoricæ fateantur hanc artem. Verùm & orator, etiamsi rarò, non tamen nunquam probabit dialecticè. Nam & syllogismis, si res poscet, utetur: & certè enthymemate, qui rhetoricus est syllogismus. Denique probationum quæ sunt potentissimæ, ^α γραμμικαὶ ἀποδείξεις[‡] vulgò dicuntur. Quid autem magis oratio quàm probationem petit?

Falsa quoque verisimilia geometria ratione deprehendit. Fit hoc & in numeris per quasdam quas^{*}

[†] Ea opinio est vulgi tantùm imperiti.

[‡] Solum, etiam.

^{*} Id est, geometricæ demon-

strationes.

^{*} Fallacias in subductionibus rationum.

ψευδογραφίας vocant, quibus pueri ludere solebamus. Sed alia majora sunt. Nam quis non ita proponenti credat: Quorum locorum extremæ lineæ eandem mensuram colligunt, eorum spatium quoque quod his lineis continetur, par sit necesse est? At id falsum est. Nam plurimum refert cujus sit formæ ille circuitus: reprehensive à geometris sunt historici, qui magnitudines insularum satis significari navigationis ambitu crediderunt. Nam ut quæque forma perfectissima, ita capacissima est. Ideoque illa circumcurrens linea si efficiet orbem, quæ forma est in planis maxime perfecta, amplius spatium complectetur, quàm si quadratum paribus oris efficiat. Rursus quadrata triangulis, triangula ipsa plus æquis lateribus, quàm inæqualibus. Sed alia forsitan obscuriora: nos facillimum etiam imperitis sequamur experimentum. Jugeri mensuram, ducentos & quadraginta longitudinis pedes esse, dimidióque in latitudinem patere, non ferè quisquam est qui ignoret: & qui sit circuitus, & quantum campi claudat, colligere expeditum. At centeni & octogeni in quamque partem pedes, idem spatium extremitatis, sed multo amplius clausæ quatuor lineis^y areæ faciunt. Id si computare quem piget, brevioribus numeris idem discat: nam deni in quadrum pedes, quadraginta per oram, intrà centum erunt. At si quinideni per latera, quini in fronte sint: ex illo quod amplectuntur, quartam partem deducunt eodem circumductu. Si verò porrecti utrinque undeviceni singulis distent, non plures intùs quadratos habebunt, quàm per quot longitudo ducetur: quæ circumibit autem linea, ejusdem spatii erit, cujus ea quæ centum continet. Ita quicquid formæ quadrati detraxeris, amplitudini quoque peribit. Ergo etiam id fieri potest, ut majore circuitu minor loci amplitudo claudatur. Hoc in planis. Nam in collibus vallibusque etiam imperito patet plus^z soli esse quàm cæli.

^y In genitivo casu. Faciunt amplius spatium ejus areæ quæ intra quatuor lineas continetur.

^z Eam cæli, sive aeris, partem, quæ respondet solo in collibus & vallibus, esse minùs patentem.

Quid,

Quid, quòd se eadem geometria tollit ad rationem usque mundi: in qua cùm siderum certos constitutosque cursus numeris docet, discimus nihil esse inordinatum atque fortuitum, quod ipsum nonnunquam pertinere ad oratorem potest. An verò cùm * Pericles ** De Pericle Galloque Sulpitio vide Valerium l. 8. c. 11. de Nicias Thucyd. l. 7. de Dione Plutarchum.* Athenienses Solis obscuratione territos, redditus ejus rei causis, metu liberavit: aut cùm Sulpitius ille Gallus in exercitu L. Pauli de Lunæ defectione differtur, ne velut prodigio divinitus factò militum animi terrentur, non videtur esse usus oratoris officio? Quod si Nicias in Sicilia scisset, non eodem confusus metu pulcherrimum Atheniensium exercitum perdidisset: sicut Dion, cùm ad destruendam Dionysii tyrannidem venit, non est tali casu deterritus. Sint exempla licet usus bellici, transeamusque quòd Archimedes unus obsidionem Syracusarum in longius traxit: illud utique jam proprium est ad efficiendum quod intendimus, plurimas quæstiones, quarum difficilior alia ratione explicatio est, ut de ratione dividendi, de sectione in infinitum, de celeritate augendi, linearibus illis probationibus solvi solere: ut, si est oratori (quod proximus demonstrabit liber) de omnibus rebus dicendum, nullo modo sine geometria esse possit orator.

CAPUT X.

- I. Petendam pronuntiationem à Comædis. II. Gestus institutionem à Palæstricis.*

I. DANDUM aliquid comædo quoque, dum eatenus qua pronuntiandi scientiam futurus orator desiderat. Non enim puerum quem in hoc instituimus, aut fœmineæ vocis exilitate frangi volo, aut seniliter tremere. Nec vitia ebrietatis effingat, nec servili vernilitate imbuatur: nec amoris, avaritiæ, metus discat affectum: quæ neque oratori sunt necessaria, & mentem præcipuè in ætate prima teneram adhuc & rudem inficiunt. Nam frequens imitatio transit in mores. Ne gestus quidem omnis ac motus

à comœdis petendus est. Quanquam enim utrumque eorum ad quendam modum præstare debet orator: plurimum tamen aberit à scenico, nec vultu, nec manu, nec excursionibus nimius. Nam si qua in his ars est dicentium, ea prima est, ne ars esse videatur.

Quod est igitur in his doctoris officium? In primis vitia si qua sunt oris, emendet: ut expressa sint verba, ut suis quæque literæ sonis enuntientur. Quarundam enim vel exilitate, vel pinguetudine nimia laboramus: quasdam velut acriores parum ^a efficimus, & aliis non dissimilibus, sed quasi hebetioribus permittamus. Quippe *ε* literæ, qua Demosthenes quoque laboravit, *λ* succedit: quarum vis est apud nos quoque. Et cum *ε*, ac similiter *τ*, non valuerunt, in *g* ac *d* molliuntur. Ne illas quidam circa ^b *ψ* literam delicias hic magister feret: nec verba in faucibus patietur audiri, nec oris inanitate resonare: nec, quod minimè sermoni puro conveniat, simplicem vocis naturam pleniore quodam sono circumlinire, quod Græci *καταπελασμένον* dicunt. Sic appellatur cantus tibiarum, quæ præclusis quibus clarescunt foraminibus, recto modò exitu graviores spiritum reddunt.

Curabit etiam, ne extremæ syllabæ intercendant, ut par sibi fermo sit: ut quoties exclamandum erit, laterum conatus sit ille, non capitis: ut gestus ad vocem, vultus ad gestum accommodetur. Observandum erit etiam, ut recta sit facies dicentis, ne labra distorqueantur, ne immodicus hiatus rictum distendat, ne supinus vultus, ne dejecti in terram oculi, ne inclinata utrolibet cervix. Nam frons pluribus generibus peccat. Vidi multos quorum supercilia ad singulos vocis conatus allevarentur, aliorum constricta, aliorum etiam dissidentia, cùm altero in verticem tenderent, altero penè oculus ipse premeretur. Infinitum autem,

^a Non planè & absolutè pronuntiamus. Alii legunt: *effervimus, efflamus, effamur*.

^b Metrum hoc Euripidis in

Medea, ἴσωσά δ' ὡς ἴσασιν ἑλλήνων ὕσσοι, à Poetis comicis irrisum, miros aliquando Athenis cachinnos in theatro excitavit.

ut mox dicemus, in his quoque rebus momentum est. *Lib. II. cap. 3.*
Et nihil potest placere, quod non decet.

Debet etiam docere comædus, quomodo narrandum, qua sit auctoritate suadendum, qua concitatione confurgat ira, qui flexus deceat miserationem. Quod ita optimè faciet, si certos ex comædiis elegerit locos, & ad hoc maximè idoneos, id est actionibus similes. Idem autem non ad pronuntiandum modò utilissimi, verùm ad augendam quoque eloquentiam maximè accommodati erunt. Et hæc, dum infirma ætas majora non capiet. Cæterùm cùm legere orationes oportebit, cum virtutes earum jam sentiet, tum mihi diligens aliquis ac peritus assistat: neque solùm lectione formet, verumetiam ediscere electa ex his cogat, & ea dicere stantem clarè, & quemadmodum agere oportebit, ut protinus pronuntiatione vocem & memoriam exerceat.

II. NE illos quidem reprehendendos putem, qui paulum etiam Palæstricis vacaverint. Non de his loquor, quibus pars vitæ in oleo, pars in vino consumitur; qui corporis cura mentem obruerunt. Hos enim abesse ab eo quem instituimus, quàm longissimè velim. Sed nomen est idem iis à quibus gestus motusque formantur: ut recta sint brachia, ne indoctæ rusticæve manus, ne status indecorus, ne qua in proferendis pedibus inscitia, ne caput oculique ab alia corporis inclinatione dissideant. Nam nec hoc esse in parte pronuntiationis negaverit quisquam, nec ipsam pronuntiationem ab oratore secernet. Et certè quod facere oporteat, non indignum est discere, cùm præsertim hæc ^c Chironomia, quæ est (ut nomine ipso declaratur) lex gestus, & ab illis temporibus heroicis orta sit, & à summis Græciæ viris, & ab ipso etiam Socrate probata, à Platone quoque in parte civilium posita virtutum, & à Chrysippo in præceptis de liberorum educatione compositis non omissa. Nam

^c *Chironomia* gestus est saltationis gesticulatricis. Est etiam quoddam illic maxima pars gestus est lex gestus & motus, quæ nomen fortitur à *manuum lege*, propterea quoddam illic maxima pars gestus est posita. *Turn.*

Lacedæmonios quidem etiam saltationem quandam, tanquam ad bella quoque utilem, habuisse inter exercitationes accepimus. Neque id veteribus Romanis dedecori fuit: argumentum est, sacerdotum nomine ac religione durans ad hoc tempus saltatio; & illa in tertio Ciceronis de oratore libro verba Crassi, quibus præcipit, ut orator utatur *laterum*⁴ *inclinacione forti ac virili, non à scena, & bistrionibus, sed ab armis, aut etiam à palæstra*: cujus etiam disciplinæ usus in nostram usque ætatem sine reprehensione descendit. A me tamen nec ultra pueriles annos retinebitur, nec in his ipsis diu: neque enim gestum oratoris componi ad similitudinem saltationis volo, sed subesse aliqui ex hac exercitatione puerili, unde nos non id agentes, furtim decor ille discantibus traditus prosequatur.

CAPUT XI.

Plura eodem tempore doceri primam ætatem posse. 1. Quia hæc natura humani ingenii, ut plura simul agat. 2. Quia laborem studiorum facilius tolerant pueri. 3. Quia tunc maxime tempus suppetit. — Segnitiam obstare quominus oratores multa discant.

QUÆRI solet, an etiam si discenda sint hæc, eodem tempore tamen tradi omnia & percipi possint. Negant enim quidam, quia confundatur animus, ac fatigetur tot disciplinis in diversum tendentibus, ad quas nec mens, nec corpus, nec dies ipse sufficiat; & si maximè patiatur hæc ætas robustior, tamen pueriles annos onerari non oporteat.

1. SED non satis perspiciunt quantum natura humani ingenii valeat: quæ ita est agilis & velox, sic in omnem partem, ut ita dixerim, spectat, ut ne possit quidem aliquid agere tantum unum: in plura verò, non eodem die modò, sed eodem temporis momento vim suam impendat. An verò citharædi non simul & memoriæ, & sono vocis, & pluribus

⁴ Cicero habet, *inflexione*. 3. de Orat. 220.

flexibus ferviunt, cùm interim alios nervos dextra percutiunt, alios læva trahunt, continent, probant? Ne pes quidem otiosus, certam legem temporum servat: & hæc pariter omnia. Quid? nos agendi subita necessitate deprehensi, nonne alia dicimus, alia provide-mus: cùm pariter inventio rerum, electio verborum, compositio gestus, pronuntiatio, vultus, motûsque de-fiderentur? Quæ si velut sub uno conatu tam diversa parent simul, cur non pluribus horis diversa partia-mur, cùm præsertim reficiat animos ac reparet varietas ipsa, contraque sit aliquanto difficilior in labore uno perseverare? Ideo & stylus lectione requiescit, & ipsius lectionis tædium vicibus levatur. Quamlibet multa egerimus, quodam tamen modo recentes sumus ad id quod incipimus. Quis non obtundi possit, si per totum diem cujuscunque artis unum magistrum ferat? Muta-tione recreabitur: sicut in cibus, quorum diversitate reficitur stomachus, & pluribus minore fastidio alitur.

Aut dicant isti mihi, quæ sit alia ratio discendi? Grammatico soli deserviamus, deinde geometræ tan-tum? omittamus interim quod didicimus, mox trans-eamus ad musicum, excidant priora; & cùm Latinis studebimus literis, non respiciamus ad Græcas? & ut semel finiam, nihil faciamus nisi novissimum? Cur non idem suademus agricolis, ne arva simul, & vineta, & oleas, & arbuſtum colant? ne pratis, & pecoribus, & hortis, & alvearibus accommodent curam? Cur ipsi aliquid forensibus negotiis, aliquid desideris ami-corum, aliquid rationibus domesticis, aliquid curæ corporis, nonnihil voluptatibus quotidie damus? quarum nos una res quælibet nihil intermittentes fati-garet. Adeo facilius est multa facere, quàm diu.

2. ILLUD quidem minimè verendum est, ne labo-rem studiorum pueri difficiliorè tolerant. Neque enim ulla ætas minùs fatigatur. Mirum sit forsitan, sed experimentis deprehendas. Nam & dociliora sunt ingenia, priusquam obduruerunt. Id vel hoc argu-

* An ista alia ratio discendi erit, si Grammatico soli deserviamus? &c.

mento patet, quòd intra biennium quàm verba rectè formare potuerunt, quamvis nullo instante, omnia ferè loquuntur. At ^f novitiis nostris per quot annos sermo Latinus repugnat? Magis scias, si quem jam robustum instituere literis cœperis, non sine causa dici ^g *παιδομαθεῖς* eos, qui in sua quidque arte optimè faciant. Et patientior est laboris natura pueris quàm juvenibus. Videlicet ut corpora infantium nec casus quo in terram toties deferuntur, tam graviter affligit, nec illa per manus & genua reptatio, nec post breve tempus continui lusus, & totius diei discursus; quia pondus illis abest, nec se ipsi gravant: sic animi quoque credo, quia minore conatu moventur, nec suo nisu studiis insistant, sed formandos se tantummodo præstant, non similiter fatigantur. Præterea secundum aliam ætatis illius facilitatem, velut simplicius docentes sequuntur: nec quæ jam egerint, metiuntur. Abest illis etiam adhuc laboris iudicium. Porro, ut frequenter experti sumus, minùs afficit sensus fatigatio, quàm cogitatio.

3. SED ne temporis quidem unquam plus erit: quia his ætatibus omnis in audiendo profectus est. Cum ad stylum secedet, cum generabit ipse aliquid atque componet, tum inchoare hæc studia, vel non vacabit, vel non libebit. Ergo cum grammaticus totum diem occupare non possit, nec debeat, ne discantis animum tædio avertat: quibus potius studiis hæc temporum velut ^h subsidia donabimus? Nam nec ego consumi studentem in his artibus volo: nec ⁱ moduletur, ut musicis modis cantica excipiat: nec utique ad minutissima usque geometriæ opera descendat. Non comœdum in pronuntiando, nec saltatorem in

^f *Novitii*, servi sunt recenter empti.

^g Qui à pueritia didicerunt.

^h *Temporum subsidia*, sunt quædam tempora, quæ à labore vacua in futurum aliquem usum velut asservantur. Alii legunt *subseciva*, aut *succisiva*. Sic autem dicuntur tempora, quæ privatis

vel publicis negotiis supersunt: atque ex iis subripiuntur, & quasi *subsecantur*, aut *succiduntur*. *Succisiva quædam tempora incurrun*t, quæ ego perire non patior. Cic. 1. de leg.

ⁱ Nec ita peritus sit canendi, ut cantiones musicis modis ipse donet.

gestu

gestu facio: quæ si omnia exigerem, * suppeditabat * Suppe-
tamen tempus. Longa est enim quæ discit ætas, & teret tem-
ego non de tardis ingeniis loquor. Denique cur in pus.
his omnibus, quæ discenda oratori futuro puto, emi-
nuit Plato; qui non contentus disciplinis quas præstare
poterant Athenæ, non Pythagoreorum, ad quos in
Italiam navigaverat; Ægypti quoque sacerdotes adiit,
atque eorum arcana perdidicit?

Difficultatis patrocinia præteximus segnitiae. Neque
enim nobis operis amor est: nec quia sit honesta atque
pulcherrima rerum eloquentia, petitur ipsa, sed ad
vilem usum & sordidum lucrum accingimur. Dicant
sine his in foro multi, & acquirant, dum sit locuple-
tior aliquis sordidae mercis negotiator, & plus voci
suae debeat præco. Ne velim quidem lectorem dari
mihi, quid studia referant computaturum. Qui verò
imaginem ipsam eloquentiae divina quadam mente
conceperit, quique illam (ut ait non ignobilis * tragi-
cus) reginam rerum orationem ponet ante oculos,
fructumque non ex ¹ stipe advocationum, sed ex animo
suo, & contemplatione ac scientia petit, perpetuum
illum, nec fortunæ subjectum, facile persuadebit sibi,
ut tempora quæ spectaculis, campo, tesseris, otiosis
denique sermonibus, ne dicam somno, & conviviorum
mora conterunt, geometriae potiùs ac musico impen-
dat, quanto plus delectationis habiturus, quàm ex
illis ineruditis voluptatibus? Dedit enim hoc provi-
dentia hominibus munus, ut honesta magis juvarent.
Sed nos hæc ipsa dulcedo longiùs duxit. Hactenus
ergo de studiis, quibus antequam majora capiat, puer
instituendus est: proximus liber velut novum sumet
exordium, & ad rhetoris officia transibit.

* Eurip. in Hecuba vers. 816. *inter homines solam.*
Παῖδά δὲ τὴν τύραννον ἀνδραγαθῶς ¹ Ex mercede causarum quam
ῥητορὶν. *Suadelam vero reginam recipiebant advocati à clientibus.*

MARCI FABII
 QUINTILIANI
 DE

Institutione Oratoria

LIBER II.

CAPUT I.

QUANDO RHETORI SIT TRADENDUS PUER.

* Fictas
 causas ex-
 ercendi
 gratia
 agere.
Nosel.

TENUIT consuetudo, quæ quotidie magis invalescit, ut præceptoribus eloquentiæ Latinis quidem semper, sed etiam Græcis interim, discipuli seriùs quàm ratio postulat, traderentur. Ejus rei duplex est causa, quòd & rhetores utique nostri suas partes omiserunt, & grammatici alienas occupaverunt. Nam & illi * declamare modò, & scientiam declamandi ac facultatem tradere, officii sui ducunt, idque intra deliberativas judicialésque materias; nam cætera ut professione sua minora despiciunt: & hi non satis credunt excepiſſe quæ relicta erant (quo nomine gratia quoque his est habenda) sed ad Prosopopœias usque, & ad suasorias, in quibus onus dicendi vel maximum est, irrumpunt. Hinc ergo accidit, ut quæ alterius artis prima erant opera, facta sint alterius novissima: & ætas altioribus jam disciplinis debita, in schola minore subsideat, ac rhetoricen apud grammaticos exerceat. Ita, quod est maximè ridiculum, non ante ad declamandi magistrum mittendus videtur puer, quàm declamare jam sciat.

Nos

Nos suum cuique professioni modum demus. Et grammaticæ (quam in Latinum transferentes, literaturam vocaverunt) fines suos norit, præsertim tantum ab hac appellationis suæ paupertate, intra quam primi illi constiteret, provecta: (nam tenuis à fonte, assumptis poetarum historicorumque viribus, pleno jam satis alveo fluit; cum præter rationem rectè loquendi, non parum alioqui copiosam, propè omnium maximarum artium scientiam amplexa sit) & rhetoricæ, cui nomen vis eloquendi dedit, officia sua non detrectet, nec occupari gaudeat pertinentem ad se laborem: quæ dum operæ cedit, jam penè possessione depulsa est. Nec inficiabor ex iis aliquem qui grammaticen profitentur, eò usque scientiæ progredi posse, ut ad hæc quoque tradenda sufficiat. Sed cum id aget, rhetoris officio fungetur, non suo.

Nos porro quærimus, quando iis, quæ rhetoricæ præcipit, percipiendis puer maturus esse videatur. In quo quidem non id est æstimandum, cujus quisque sit ætatis, sed quantum in studiis jam effecerit. Et ne diutius differam quando sit rhetori tradendus, sic optimè finiri credo, cum poterit. Sed hoc ipsum ex superiore pendet quæstione. Nam si grammatices munus usque ad suasorias (quæ sunt apud rhetorem materiæ inter rudimenta dicendi) prorogatur, tardiùs rhetore opus est. Si rhetor prima operis sui officia non recusat, à narrationibus statim, & laudandi vituperandique opusculis cura ejus desideratur. An ignoramus antiquis hoc fuisse ad augendam eloquentiam genus exercitationis, ut theses dicerent, & communes locos, & cætera citra complexum rerum personarumque, quibus veræ fictæque controversiæ continentur? Ex quo palam est quàm turpiter deferat eam partem rhetorices institutio, quam & primam habuit, & diu solam. Quid autem est in iis de quibus suprà dixi, quod non cum in alia quæ sunt rhetorum propria, tum certè in illud judiciale causæ genus incidat? An non

non in foro narrandum est? qua^m in parte nescio anⁿ sit hoc vel plurimum. Non laus ac vituperatio certaminibus illis frequenter inferitur? Non communes loci; sive qui sunt in vitia directi, quales legimus à Cicerone compositos: seu quibus quæstiones generaliter tractantur, quales sunt editi à Quinto quoque Hortensio: ut sitne parvis argumentis credendum: & pro testibus, & in testes: in mediis litium medullis versantur? Arma sunt hæc quodammodo præparanda semper, ut his, cum res poscet, utaris. Quæ qui pertinere ad oratorem non putabit, is ne statuam quidem inchoari credat, cum ejus membra^o fundentur. Neque hanc (ut aliqui putabunt) festinationem meam sic quisquam calumniatur, tanquam eum qui sit rhetori traditus, abducendum protinus à grammaticis putem. Dabuntur illis tum quoque tempora sua: neque erit verendum, ne binis præceptoribus oneretur puer. Non enim crescet, sed dividetur, qui sub uno miscebatur labor: & erit sui quisque operis magister utilior; quod adhuc obtinent Græci, à Latinis omissum est: & fieri videtur excusatè, quia sunt qui labori isti successerunt.

CAPUT II.

DE MORIBUS ET OFFICIIS PRÆCEPTORIS.

ERGO cum ad eas in studiis vires pervenerit puer, ut quæ prima esse præcepta rhetorum diximus, mente consequi possit, tradendus ejus artis magistris erit. Quorum in primis inspicere mores oportebit. Quod ego non idcirco potissimum in hac parte tractare sum aggressus, quia non in cæteris

^m Intelligit genus judiciale, in quo præcipua pars narratio; aut in narratione præcipue consistere Rhetoricum artificium.

ⁿ Subauditur non. Nescio an

non sit: quod apud Latinos valde usitatum & elegans.

^o De statua metallica loquitur: quod opus fusorium est, non sculptile. Mosel.

quoque

quoque doctoribus idem hoc examinandum quàm diligentissimè putem, sicut testatus sum libro priore, ^{Cap. 1.} sed quòd magis necessariam ejus rei mentionem facit ^{§ 2.} ætas ipsa discentium. Nam & adulti ferè pueri ad hos præceptores transferuntur, & apud eos juvenes etiam facti perseverant: ideòque major adhibendum cura est; ut & teneriores annos ab injuria sanctitas docentis custodiat, & ferociore à licentia gravitas deterreat. Neque verò satis est summam præstare abstinentioniam, nisi disciplinæ severitate convenientium quoque ad se mores astrinjerit.

Sumat igitur ante omnia parentis erga discipulos suos animum, ac succedere se in eorum locum, à quibus sibi liberi traduntur, existimet. Ipse nec habeat vitia, nec ferat. Non austeritas ejus tristis, non dissoluta sit comitas: ne inde odium, hinc contemptus oriatur. Plurimus ei de honesto ac bono sit sermo. Nam quo sæpius monuerit, hoc rariùs castigabit. Minimè iracundus, nec tamen eorum quæ emendanda erunt, dissimulator: simplex in docendo, patiens laboris, assiduus potiùs quàm immodicus. Interrogantibus libenter respondeat, non interrogantes percontetur ultro. In laudandis discipulorum dictionibus nec ^p malignus, nec effusus: quia res altera tædium laboris, altera securitatem parit. In emendando quæ corrigenda erunt, non acerbus, minimèque contumeliosus. Nam id quidem multos à proposito studendi fugat, quòd quidam sic objurgant, quasi oderint. Ipse aliquid, imò multa quotidie dicat, quæ secum audita referant. Licet enim satis exemplorum ad imitandum ex lectione suppeditet, tamen viva illa, ut dicitur, vox alit plenius, præcipuèque præceptoris, quem discipuli, si modò rectè sunt instituti, & amant, & verentur. Vix autem dici potest, quantò libentiùs imitemur eos, quibus favemus.

Minimè verò permittenda pueris, ut fit apud plebsque, assurgendi exultandique in laudando licentia.

^p Nimis parcus. *Maligno* opponitur *benignus*, id est, liberalis.

Quin etiam juvenum modicum esse, cùm audient, testimonium debet. Ita fiet, ut ex judicio præceptoris discipulus pendeat, atque id se dixisse rectè, quod ab eo probabitur, credat. Illa verò vitiosissima, quæ jam humanitas vocatur, invicem qualiacunque laudandi, cùm est indecora & theatralis, & severè institutis scholis aliena, ium studiorum perniciosissima hostis. Supervacua enim videntur cura ac labor, parata, quicquid effuderint, laude. Vultum igitur præceptoris intueri tam qui audiunt debent, quàm ipse qui dicit. Ita enim probanda atque improbanda discernent: ^a sic stylo facultas continget, auditione iudicium. At nunc proni atque succincti ad omnem clausulam non exurgunt modò, verum etiam excurrunt, & cum indecora exultatione conclamant. Id ^r mutuum est, & ibi declamationis fortuna. Hinc tumor, & vana de se persuasio, usque adeo, ut illo condiscipulorum tumultu inflati, si parum à præceptore laudentur, ipsi de illo malè sentiant. Sed se quoque ^r præceptores intentè ac modestè audiri velint. Non enim iudicio discipulorum dicere debet magister, sed discipuli magistri. Quin, si fieri potest, intendendus animus in hoc quoque, ut perspiciat quæ quisque, & quomodo laudet: & placere quæ bene dicet, non suo magis quàm eorum nomine delectetur, qui rectè iudicabunt.

Pueros adolescentibus sedere permistos, non placet mihi. Nam etiam si vir talis, qualem esse oportet studiis moribùsque præpositum, modestam habere potest etiam juventutem, tamen vel infirmitas à robustioribus separanda est: & carendum non solum crimine turpitudinis, verum etiam suspicione. Hæc notanda breviter existimavi. Nam ut absit ab ulti-

^a Sic, scribendo, facilitatem comparabunt: audiendo quid præceptor de discipulorum scriptionibus sentiat, iudicandi vim.

^r Has laudes sibi invicem ac mutuo reddunt: & in his laudibus consistit omnis declamatio-

num fortuna ac successus.

^r Solebant adolescentes in schola laudare effusius non solum condiscipulos, sed ipsos etiam præceptores. Hoc quoque improbat Fabius.

mis vitiis ipse præceptor ac schola, ne præcipiendum quidem credo. Ac si quis est, qui flagitia manifesta in deligendo filii præceptore non evitet, jam hinc sciat cætera quoque quæ ad utilitatem juventutis componere conamur, esse sibi, hac parte omissa, supervacua.

CAPUT III.

AN PRÔTINUS PRÆCEPTORE OPTIMO SÎT UTENDUM.

NE illorum quidem persuasio silentio transeunda est, qui etiam cum idoneos rhetori pueros putaverunt, non tamen continuo tradendos eminentissimo credunt, sed apud minores aliquandiu detinent: tanquam instituendis artibus magis sit apta mediocritas præceptoris, cum ad intellectum atque imitationem faciliior, tum ad suscipiendas elementorum molestias minus superba.

Qua in re mihi non arbitror diu laborandum, ut ostendam quanto sit melius optimis imbui, quanta in eluendis quæ semel infederint vitiis difficultas consequatur, cum geminatum onus succedentes premat, & quidem dedocendi gravius ac prius, quam docendi. Propter quod Timotheum clarum in arte tibiarum ferunt duplices ab iis quos alius instituisset, solitum exigere mercedes, quam si rudes traderentur.

Error tamen est in re duplex: unus, quod interim sufficere illos minores existimant: & bono sanè stomacho contenti sunt. Quæ quanquam & ipsa reprehensione digna securitas, tamen esset utcumque tolerabilis, si ejusmodi præceptores minus docerent, non pejus. Alter, ille etiam frequentior, quod eos qui

^t Metaphora est à cibis ducta. Nam quemadmodum qui optimo sunt stomacho, delectum ciborum non habent; contra, qui malum, *eustomacha* quærent & concoctu facilia: ita quoque parentes filiorum ingenio freti, delectum præceptorum non habent. *Turn.* Fortè hic aliquid mendi subest.

ampliores dicendi facultates sunt consecuti, non putant ad minora descendere: idque interim fieri, quia fastidiant præstare hanc inferioribus curam; interim, quia omnino non possint. Ego porro eum qui nolit, in numero præcipientium non habeo: posse autem maximè, si velit, optimum quemque contendendo. Primum, quòd eum qui eloquentia cæteris præstet, illa quoque per quæ ad eloquentiam pervenitur, diligentissimè percepisse credibile est. Deinde, quia plurimum in præcipiendo valet ^u ratio, quæ doctissimo cuique planissima est. Postremò, quia nemo sic in majoribus eminet, ut eum minora deficient. Nisi fortè Jovem quidem Phidias optimè fecit, illa autem quæ in ornamentum operis ejus accedunt, alius meliùs elaborasset: aut orator loqui nesciet: aut leviores morbos curare non poterit medicus præstantissimus.

Quid ergo? non est quædam eloquentia major, quàm ut eam intellectu consequi puerilis infirmitas possit? Ego verò confiteor: sed hunc disertum præceptorem, prudentem quoque, & non ignarum docendi esse oportebit, summittentem se ad mensuram discantis: ut velocissimus quisque, si fortè iter cum parvulo faciat, det manum, & gradum suum minuat, nec procedat ultrà quàm comes possit. Quid, si plerumque accidit, ut faciliora sint ad intelligendum, & lucidiora multo, quæ à doctissimo quoque dicuntur? Nam & prima est eloquentiæ virtus, perspicuitas: & quo quisque ingenio minùs valet, hoc se magis attollere & dilatare conatur: ut statura breves in digitos eriguntur, & plura infirmi minantur. ^{*} Nam tumidos, & corruptos, & tinnulos, & quocunque alio cacozele genere peccantes, certum habeo non virium, sed infirmitatis vitio laborare: ut corpora non robore,

^u Methodus, certus ordo ac modus docendi.

^{*} Carpit eos, qui dum virtutem aliquam nimis affectant, in vitium ei virtuti vicinum incidunt: quod dicitur *cacozele*,

id est vitiosa affectatio. *Tumidos*, qui sublimitatem; *corruptos*, qui sententiarum acumen & elegantiam; *tinnulos*, qui compositionis numerum & concinnitatem nimis ambitiosè sectantur.

sed valetudine inflantur: & recto itinere ⁊ lapsi plerumque divertunt. Erit ergo obscurior etiam quo quisque deterior.

Non excidit mihi, scripsisse me in libro priore, cum potiore in scholis eruditionem esse quam do-
mi dicerem, libentiùs se prima studia, tenerosque pro-
fectus ad imitationem condiscipulorum, quæ facilius
esset, erigere. Quod à quibusdam sic accipi potest,
tanquam hæc, quam nunc tueor, sententia priori
diversa sit. Id à me procul aberit. Namque ea
causa vel maxima est cur optimo cuique præceptori
sit tradendus puer, quod apud eum discipuli quoque
meliùs instituti, aut dicent quod inutile non sit imitari;
aut si quid erraverint, statim corrigentur. At
indoctus ille & probabit fortasse vitiosa, & placere audientibus
iudicio suo coget. Sit ergo tam eloquentia quam moribus
præstantissimus, qui ad Phœnicis Homerici exemplum dicere ac facere doceat.

Cap. 2.

p. 31.

Lib. 9.

Iliad. 443.

CAPUT IV.

QUÆ DEBEANT ESSE PRIMÆ APUD RHETOREM EXERCITATIONES.

I. Historicæ narrationes. [Fœcunditas laudanda in adolescentibus.—In emendandis eorum scriptis, ne sit nimia severitas.—Assuescant scribere quam poterunt accuratissimè.] *II. Confirmatio & refutatio Narrationum.* *III. Laus & vituperatio hominum.* *IV. Communes loci, & Theses.*—Damnat eos qui communes locos domi scriptos in promptu habent, ut iis data occasione utantur. *V. Legum laus & vituperatio.*

I. **H**INC jam quas primas in docendo partes rhetorum putem tradere incipiam: dilata parum-

⁊ Obscurior hic locus, nec fortè mendo caret. Deberet in hoc secundo exemplo occurrere vitium aliquod sub imagine virtutis latens, ut & in primo. Nam quando corpora inflantur, videri possit id signum esse virium, sed ab infirmitate & vitio nascitur.

Ita qui divertunt à recto itinere, videri possunt diverticula quærere amœnitatis aut compendii causa: at id plerumque faciunt, quia lapsi sunt, id est, quia à recto itinere aberrarunt; vel præ lassitudine: quidam enim legunt lapsi.

per illa, quæ sola vulgò vocatur, arte rhetorica. Ac mihi opportunus maximè videtur ingressus ab eo, cujus aliquid simile apud grammaticos puer didicerit. Et quia narrationum, excepta qua in causis utimur, tres accipimus species: Fabulam, quæ versatur in tragœdiis atque carminibus, non à veritate modò, sed etiam à forma veritatis remotam: Argumentum, quod falsum, sed vero simile comœdiæ fingunt: Historiam, in qua est gestæ rei expositio: grammaticis autem poeticas dedimus; apud rhetorem initium sit historia, tanto robustior, quanto verior.

L. 1. c. 4.
pag. 31.

Sed narrandi quidem quæ nobis optima ratio videatur, demonstrabimus, cùm de judiciali parte dicemus. Interim admonere illud satis est, ut sit ea, neque arida prorsus, atque jejuna: (nam quid opus erat tantum studiis laborem impendere, si res nudas atque inornatas indicare satis videretur?) nec rursus finuosa, & accersitis descriptionibus, in quas plerique imitatione poeticæ licentiæ ducuntur, lasciva. Vitium utrumque: pejus tamen illud quod ex inopia, quàm quod ex copia venit. Nam in pueris oratio perfecta nec exigi nec sperari potest: melior autem est indoles læta generosique conatus, & vel plura justo concipiens interim spiritus. Nec unquam me in his discen-
tis annis offendat si quid superfuerit. Quin ipsis doctoribus hoc esse curæ velim, ut teneras adhuc mentes more nutricum molliùs alant, & satiari veluti quodam jucundioris disciplinæ lacte patiantur. Erit illud plenius interim corpus, quod mox adulta ætas adstringat. Hinc spes roboris. Maciem namque & infirmitatem in posterum minari solet protinus omnibus membris expressus infans. Audeat hæc ætas plura, & inveniatur, & inventis gaudeat, sint licet illa non satis interim sicca & severa. Facile remedium est ubertatis: sterilia nullo labore vincuntur. Illa mihi in pueris natura minimum spei dabit, in qua ingenium judicio præsumitur. Materiam esse primum volo vel abundantiorē, atque ultrà quàm oporteat fusam. Multum inde decoquent anni, multum ratio limabit, aliquid

L. 4. c. 2.

aliquid velut usu ipso deteretur: sit modò unde excidi possit, & quod exculpi. Erit autem, si non ab initio tenuem nimium laminam duxerimus, & quam coelatura altior rumpat. Quod me de his ætatibus sentire nemo mirabitur, qui apud Ciceronem legerit: *Volo enim se efferat in adolescente fecunditas.* Quapropter in primis evitandus, & in pueris præcipue, magister aridus, non minus quam teneris adhuc plantis siccum & sine humore ullo solum. Inde fiunt humiles statim, & velut terram spectantes, qui nihil supra quotidianum sermonem attollere audeant. Macies illis pro sanitate, & iudicii loco infirmitas est: & dum satis putant vitio carere, in idipsum incidunt vitium, quòd virtutibus carent. Quare mihi ne maturitas quidem ipsa festinet, nec musta in lacu statim austera sint: sic & annos ferent, & vetustate proficient.

2. De
Orat. 88.

Ne illud quidem quod admoneamus indignum est, ingenia puerorum nimia interim emendationis severitate deficere. Nam & desperant, & dolent, & novissimè oderunt: &, quod maximè nocet, dum omnia timent, nihil conantur. Quod etiam rusticis notum est, qui frondibus teneris non putant adhibendam esse falcem, quia reformidare ferrum videntur, & cicatricem nondum pati posse. Jucundus ergo tum maximè debet esse præceptor, ut quæ alioqui naturæ sunt aspera, molli manu leniantur: laudare aliqua, ferre quædam, mutare etiam, reddita cur id fiat ratione: illuminare interponendo aliquid sui. Nonnunquam hoc quoque erit utile, totas ipsum dictare^z materias, quas & imitetur puer, & interim tantquam suas amet. At si tam negligens ei stylus fuerit, ut emendationem non recipiat, expertus sum prodesse, quoties eandem materiam rursus à me^a tractatam scribere de integro juberem: posse enim eum adhuc melius; quatenus nullo magis studia quam spe gaudent. Aliter autem alia ætas emendanda est, &

2. Georg.
362, &c.

^z A se emendatas, & maxima parte compositas.

^a Fusiùs explicatam. Addebam posse eum adhuc melius scribere.

pro modo virium exigendum & corrigendum opus. Solebam ego dicere pueris aliquid ausis licentius aut lætius, laudare illud me adhuc; venturum tempus quo idem non permetterem. Ita & ingenio gaudebant, & iudicio non fallebantur.

Sed ut eò revertar, unde sum egressus, narrationes stylo componi, quanta maxima possit adhibita diligentia volo. Nam ut primò, cùm sermo instituitur, dicere quæ audierint, utile est pueris ad loquendi facultatem: ideòque & retroagere expositionem, & à media in utramque partem discurrere sanè meritò cogantur, sed ad præceptoris ^b gremium, & dum aliud non possunt, & dum res ac verba connectere incipiunt, ut protinus memoriam firment: ita cùm jam formam rectæ atque emendatæ orationis accipient, extemporalis garrulitas, nec expectata cogitatio, & vix surgendi mora, circulatoriæ verè jactationis est. Hinc parentum imperitorum inane gaudium, ipsis verò contemptus operis, & inverecunda frons, & consuetudo pessimè dicendi, & * malorum exercitatio, & quæ magnos quoque profectus frequenter perdidit, arrogans de se persuasio innascitur. Erit suum parandæ facultati tempus, neque à nobis negligenter locus iste transibitur. Interim satis est, si puer omni cura, & summo (quantum ætas illa capit) labore aliquid probabile scripserit: in hoc assuescat, hujus rei naturam sibi faciat. Ille demum in id quod quærimus, aut ei proximum, poterit evadere, qui antè discet rectè dicere, quàm citò.

II. NARRATIONIBUS non inutiliter subjungitur opus destruendi confirmandique eas, quod ἀνασκευὴ καὶ κατασκευὴ vocatur. Id porro non tantum in fabulosis & carmine traditis fieri potest, verum etiam in ipsis annalium monumentis: ut si quærat an sit credibile super caput Valerii pugnantis sedisse corvum, qui os oculósque hostis Galli rostro atque alis everberaret, sit in utramque partem ingens ad dicendum materia. Ut de serpente quo Scipio traditur genitus, & lupa Ro-

^b Dum adhuc pueri sunt.

* Exercitatio in rebus malis.
Lib. 10.
cap. 7.

muli, & Ægeria Numæ. Nam Græcis historiis plerumque poeticæ similis est licentia. Sæpe etiam quæri solet de tempore, de loco, quo gesta res dicitur. Nonnunquam de persona quoque, sicut Livius frequentissimè dubitat, & alii ab aliis historici dissentiant.

III. INDE paulatim ad majora tendere incipiet, laudare claros viros, & vituperare improbos: quod non simplicis utilitatis opus est. Namque & ingenium exercetur multiplici variâque materia, & animus contemplatione recti pravique formatur, & multa inde cognitio rerum venit: exemplisque, quæ sunt in omni genere causarum potentissima, jam tum instruitur, cum res poscet, usus. Hinc illa quoque exercitatio subit comparationis, uter melior, uterque deterior: quæ quanquam versatur in ratione simili, tamen & duplicat materiam, & virtutem vitiorumque non tantum naturam, sed etiam modum tractat. Verum de ordine laudis, contraque, quoniam tertia hæc rhetorices pars est, præcipientur suo tempore.

Lib. 3.

IV. ET communes loci (de iis loquor, quibus *cap. 7.* citra personas in ipsa vitia moris est perorare, ut in adulterum, aleatorem, petulantem) ex mediis sunt judiciis: & si rerum adjicias, accusationes: quamquam hi quoque ab illo generali tractatu ad quasdam deduci species solent, ut si ponatur adulter cæcus, aleator pauper, petulans senex. Habent autem nonnunquam etiam defensionem. Nam & pro luxuria, & pro amore dicimus; & leno interim parasitusque defenditur: sic ut non homini patrocinemur, sed crimini.

Theses autem quæ sumuntur ex rerum comparatione, ut rusticane vita an urbana potior, Jurisperiti an militaris viri laus major, mirè sunt ad exercitationem dicendi speciosæ atque uberes: quæ vel ad suadendi officium, vel etiam ad judicium disceptationemque juvant plurimum. Nam posterior ex prædictis locus, in causa Murenæ copiosissimè à Cicerone tractatur. Sunt & illæ penè totæ ad deliberativum *n. 19. &c.* pertinentes

pertinentes genus, ducendane uxor, petendine magistratus. Namque hæ, personis modò adjectis, suavioriæ erunt.

Solebant præceptores mei, neque inutiles, & nobis etiam jucundo genere exercitationis, præparare nos conjecturalibus causis, cùm quærere atque exequi juberent, cur armata apud Lacedæmonios Venus; & quid ita crederetur Cupido puer, ac volucer, & sagittis ac face armatus, & similia: in quibus scrutabamur voluntatem, cujus in controversiis frequens quæstio est; quod genus Chriæ videri potest.

Nam locos quidem, quales sunt de testibus, semperne his credendum; & de argumentis, an habenda etiam parvis fides: adeo manifestum est ad forenses actiones pertinere, ut quidam nec ignobiles in officiis civilibus, scriptos eos, memoriæque diligentissimè mandatos, in promptu habuerint: ut quoties esset occasio, extemporales eorum dictiones his velut emblematis exornarentur. Quo quidem (nec enim ejus rei judicium differre sustineo) summam videbantur mihi infirmitatem de se confiteri. Nam quid hi possint in causis, quarum varia ac nova semper est facies, proprium invenire, quomodo propositis ex parte diversa respondere, altercationibus velociter occurrere, testem rogare, qui etiam in iis quæ sunt communia, & in plurimis causis tractantur, vulgatissimos sensus verbis nisi tanto antè præparatis, prosequi nequeant? Neceffe^a est his, cùm eadem judiciis pluribus dicunt, aut fastidium moveant, veluti frigidi & repositi cibi: aut pudorem deprehensa toties audientium memoriâ infelix supellex: quæ sicut apud pauperes ambitiosos,

^a *Emblema*, insertum quid & applicitum alteri significat. Ita apud Ciceronem *emblemata* dicuntur ornamenta quædam vasis aureis & argenteis inserta, quæ, cùm libitum erat, eximi poterant.

^a *Neceffe est his*, oratoribus

scilicet, cùm dicunt eadem in pluribus judiciis, ut eadem illa sæpius repetita, aut veluti frigidi & repositi cibi moveant fastidium audientibus, aut veluti infelix supellex deprehensa toties per memoriâ audientium moveant pudorem ipsis oratoribus.

pluribus & diversis officiis conteratur: cum eo * quidem quòd vix ullus est tam communis locus, qui possit coherere cum causa, nisi aliquo propriæ quæstionis vinculo copulatus; appareâtque eum non tam insertum quàm applicitum, vel quòd dissimilis est cæteris, vel quòd plerumque assumi etiam parum aptè solet, non quia desideratur, sed quia paratus est: ut quidam sententiarum gratia verbosissimos locos arcessunt, cùm ex locis debeat nasci sententia. Ita sunt autem speciosa hæc & utilia, si oriuntur ex causa. Cæterùm quamlibet pulcra locutio, nisi ad victoriam tendit, utique supervacua, sed interim etiam contraria est. Verùm hæcenus evagari fatis fuerit.

V. LEGUM laus & vituperatio jam majores ac propè summis operibus suffecturas vires desiderant...

His ferè veteres facultatem dicendi exercuerunt, assumpta tamen à dialecticis argumentandi ratione. Nam fictas ad imitationem fori consiliorumque materias apud Græcos dicere, circa Demetrium Phalerea institutum ferè constat. An ab ipso id genus exercitationis sit inventum (ut alio quoque libro sum confessus) parum comperi, sed ne ii quidem, qui hoc fortissimè affirmant, ullo satis idoneo auctore nituntur. Latinos verò dicendi præceptores extremis L. Crassi temporibus cœpisse, † Cicero auctor est: quorum insignis maximè Plotius fuit.

* Præterquam quòd.

† L. 3. de
Orat. n.
93. Vide
locum Ci-
ceronis de
Plotio,
quem citat
Suetonius
lib. de cla-
ris Rheto-
ribus, n. 2.

CAPUT V.

DE LECTIONE ORATORUM ET HISTORICORUM
APUD RHETOREM.

I. Rhetor discipulos suos historię & orationum lectione instruat. II. In id præsertim incumbat, ut virtutes demonstret, aliquando etiam vitia. III. Legat iis interdum vitiosas orationes. IV. Frequentur eos interroget. V. Ejusmodi exercitationem plus omnibus præceptis prædesse.

I. **S**ED de ratione declamandi pòst paulò: interim, quia prima rhetorices rudimenta tractamus, non omittendum videtur id quoque, ut moneam quantum sit collaturus ad profectum discipulorum rhetor, si, quemadmodum à grammaticis exigitur poetarum enarratio, ita ipse quoque historię, atque etiam magis orationum lectione susceptos à se discipulos instruxerit: quod nos in paucis, quorum id ætas exigebat, & parentes utile esse crediderant, servavimus. Cæterum sentientibus jam tum optima, duæ res impedimento fuerunt: quòd & longa consuetudo aliter docendi fecerat legem, & robusti ferè juvenes, nec hunc laborem desiderantes, exemplum ^f nostrum sequebantur. Nec tamen etiam si quid novi vel ferò invenissim, præcipere in posterum puderet. Nunc verò scio id fieri apud Græcos, sed magis per adiutores: quia non videntur tempora suffectura, si legentibus singulis præire semper ipsi velint.

II. ET hercle prælectio, quæ in hoc adhibetur, ut facile atque distinctè pueri scripta oculis sequantur, etiam illa quæ vim cujusque verbi, si quod minùs usitatum incidat, docet, multum infra rhetoris offi-

^f Non legebant in schola historicos & oratores unde exempla scribendi peterent; sed proposita à nobis exempla sequebantur. Paulo inferius: An verò declamabit quidem præceptor, ut sit exemplo suis auditoribus: non plus contulerint lecti Cicero ac Demosthenes?

cium existimanda est. At demonstrare virtutes, vel, si quando ita incidat, vitia, id professionis ejus atque promissi, qui se magistrum eloquentiæ pollicetur, maximè proprium est: eo quidem validiùs, quòd non utique hunc laborem docentium postulo, ut ad gremium^s revocatis, cujus quisque eorum velit libri lectioni deserviant. Nam mihi cùm facilius, tum etiam multo magis videtur utile, factò silentio, unum aliquem (quod ipsum imperari per vices optimum est) constituere lectorem, ut protinus pronuntiationi quoque affuecant: tum exposita causà, in quam scripta legetur oratio, (nam sic clariùs quæ dicentur intelligi poterunt) nihil otiosum pati; quòdque in inventione, quòdque in elocutione annotandum erit: quæ in proœmio conciliandi judicis ratio, quæ narrandi lux, brevitās, fides, quod aliquando consilium, & quàm occulta calliditas: (namque ea sola in hoc ars est, quæ intelligi nisi ab artifice non possit) quanta deinceps in dividendo prudentia, quàm subtilis & crebra argumentatio, quibus viribus inspiret, qua jucunditate permulceat, quanta in maledictis asperitas, in jocos urbanitas: ut denique dominetur in affectibus, atque in pectora irrumpat, animûmque judicum similem iis quæ dicit efficiat. Tum in ratione eloquendi, quod verbum proprium, ornatum, sublime: ubi amplificatio laudanda, quæ virtus ei contraria: quid speciosè translatus: quæ figura verborum: quæ lenis & quadrata, virilis tamen compositio.

III. Ne id quidem inutile, etiam corruptas aliquando & vitiosas orationes, quas tamen plerique judiciorum pravitate mirantur, legi palam pueris, ostendique in his quàm multa impropria, obscura, tumidia, humilia, fordida, lasciva, effœminata sint: quæ non laudantur modò à plerisque, sed (quod pejus est) propter hoc ipsum quòd sunt prava, laudantur. Nam

^s Non id exigo à docentibus, ut tanquam si pueros instituant qui adhuc velut in gremio præceptoris versentur, quem quis-

que eorum velit librum explicent: quod fortasse tunc in usu erat privatim pueros docentibus.

sermo rectus, & secundum naturam enuntiatus, nihil habere ex ingenio videtur. Illa verò, quæ utcumque deflexa sunt, tanquam exquisitiora miramur. Non aliter quàm distortis, & quocumque modo prodigiosis corporibus apud quosdam majus est pretium, quàm iis quæ nihil ex communis habitus bonis perdiderunt: atque etiam qui specie capiuntur, vulsis lævatisque & inustas comas acu comentibus, & non suo colore nitidis, plus esse formæ putant, quàm possit tribuere incorrupta natura: ut pulcritudo corporis venire videatur ex malis moribus.

IV. NEC solum hæc ipse debet docere præceptor, sed frequenter interrogare, & iudicium discipulorum experiri. Sic audientibus securitas aberit, nec quæ dicuntur, perfluent aures; simulque ad id perducuntur, quod ex hoc quæritur, ut inveniant, & ipsi intelligant. Nam quid aliud agimus docendo eos, quàm ne semper docendi sint?

V. HOC diligentiae genus ausim dicere plus collaturum discipulis, quàm omnes omnium artes, quæ juvant sine dubio multum: sed latiore quadam comprehensione, per omnes quidem species rerum quotidie penè nascentium ire quæ possunt? Sicut de re militari quanquam sunt tradita quædam præcepta communia, magis tamen proderit scire, qua ducum quisque ratione, in quali loco, tempore sit usus sapienter, aut contrà. Nam in omnibus ferè minus valent præcepta, quàm experimenta. An verò declamabit quidem præceptor, ut sit exemplo suis auditoribus: non plus contulerint lecti Cicero ac Demosthenes? Corrigetur palam, si quid in declamando discipulus erraverit: non potentius erit emendare^h orationem? quin imò etiam jucundius. Aliena enim quisque vitia reprehendi mavult quàm sua. Nec deerant plura quæ dicerem: sed neminem hæc utilitas fugit: atque utinam tam non pigeat facere istud, quàm non displicebit.

^h Paulò antè præcepit, ut corruptæ aliquando & vitiosæ ora-

tiones in schola legerentur. Eas nunc emendari præcipit.

CAPUT VI.

QUI PRIMI SCRIPTORES LEGENDI.

I. Legendos statim & semper optimos auctores. II. Cavendum ne pueri vel antiquioribus, vel recentioribus nimium se dedant.

I. **Q**UOD si potuerit obtineri, non ita difficilis supererit quæstio, qui legendi sint incipientibus. Nam quidam illos minores, quia facilior eorum intellectus videbatur, probaverunt: alii floridius genus, ut ad alenda primarum ætatum ingenia magis accommodatum. Ego optimos quidem, & statim, & semper, sed tamen eorum candidissimum quemque, & maximè expositum velim; ut Livium à pueris magis quàm Sallustium: & ¹ hic historiæ majoris est auctor: ad quem tamen intelligendum jam profectu opus sit. Cicero, ut mihi quidem videtur, & jucundus incipientibus quoque, & apertus est fatis: nec prodesse tantum, sed etiam amari potest: tum (quemadmodum ^m Livius præcipit) ut quisque erit Ciceroni simillimus.

II. **D**UO autem genera maximè cavenda pueris puto. Unum, ne quis eos antiquitatis nimius admirator, in Gracchorum, Catonisque & aliorum similibus lectione durescere velit. Fient enim horridi atque jejuni. Nam neque vim eorum adhuc intellectu consequentur: & elocutione, quæ tum sine dubio erat optima, sed nostris temporibus aliena, contenti, quod est pessimum, similes sibi magnis viris videbuntur. Alterum, quod huic diversum est, ne recentis hujus lasciviæ flosculis capti, voluptate quadam prava deliniantur, ut prædulce illud genus, & puerilibus ingeniis hoc gratius, quo propius est, adamant.

¹ Livium intellige: neque enim apud Fabium hic ad ultimum membrum semper refertur.

^m In epistola ad filium: cujus mentio fit l. 10. c. 1. quæ utinam extaret.

* Plinium,
Tacitum,
& alios suæ
ætatis in-
telligit.

Firmis autem judiciis, jamque extra periculum positis, suaferim & antiquos legere; ex quibus si assumatur solida ac virilis ingenii vis, deterso rudis seculi squalore, tum noster hic cultus clariùs enitescet: & novos, quibus & ipsis multa virtus adest. Nec enim nos tarditatis natura damnavit, sed dicendi mutavimus genus, & ultrà nobis, quàm oportebat, indulgimus: ita non tam ingenio illi nos superaverunt, quàm proposito. Multa ergo oportebit eligere. Sed curandum erit, ne iis quibus permista sunt, inquinentur. Quosdam verò etiam quos totos imitari oporteat, & fuisse nuper, & nunc esse * quidem, libenter non concesserim modò, verùm etiam contenderim. Sed hi qui sint non cujusque est pronuntiare. Tutiùs circa priores vel erratur. Ideoque hanc novorum distuli lectionem, ne imitatio judicium antecederet.

CAPUT VII.

QUALES MATERIAS DISCIPULIS DARE AD SCRIBENDUM RHETOR DEBEAT.

FUIT etiam in hoc diversum præcipientium propositum, quòd eorum quidam materias quas discipulis ad dicendum dabant, non contenti divisione dirigere, latius dicendo persequiebantur: nec solum probationibus implebant, sed etiam affectibus. Alii, cum primas modò lineas duxissent, post declamationes, quod omisisset quisque, tractabant: quosdam verò locos non minore cura, quàm cum ad dicendum ipsi surgerent, excolebant.

Utile utrumque: & ideo neutrum ab altero separo. Sed si facere tantum alterum necesse sit, plus proderit demonstrasse rectam protinus viam, quàm revocare ab errore jam lapsos. Primum, quia emendationem auribus modò accipiunt: divisionem verò ad cogitationem etiam & stylum perferunt. Deinde, quòd libentiùs præcipientem audiunt, quàm reprehendentem. Si qui verò paulò sunt vivaciores, in his præfertim

fertim moribus, etiam irascuntur admonitioni, & ta-
citi repugnant. Nec ideo tamen minus vitia aperte
coarguenda sunt. Habenda enim ratio cæterorum,
qui recta esse quæ præceptor non emendaverit, cre-
dent. Utraque autem ratio miscenda est, & ita tra-
ctanda, ut res ipsæ postulabunt. Namque incipien-
tibus danda erit velut præformata materia secundum
cujusque vires. At cum satis composuisse se ad ex-
emplum videbuntur, brevia quædam demonstranda
vestigia: quæ persecuti jam suis viribus sine admini-
culo progredi possint. Nonnunquam credi sibi eos
oportebit: ne mala consuetudine semper alienum labo-
rem sequendi, nihil per se conari & quærere sciant.
Quod si satis prudenter dicenda viderint, jam propè
consummata fuerit præcipientis opera. Si quid errave-
rint adhuc, erunt ad ducem reducendi. Cui rei si-
mile quiddam facientes aves cernimus, quæ teneris
infirmisque foetibus cibos ore suo collatos partiuntur:
at cum visi sunt adulti, paululum egredi nidis, & cir-
cumvolare sedem illam præcedentes ipsæ docent:
tum expertas vires, libero cælo suæque ipsorum fidu-
ciæ permittunt.

CAPUT VIII.

EDISCANT PUERI SELECTOS EX ORATIONIBUS
VEL HISTORIIS LOCOS: RARO AUTEM QUÆ IPSI
SCRIPSERINT.

ILLUD ex consuetudine mutandum prorsus exi-
stimo in his, de quibus nunc differimus, ætatibus,
ne omnia quæ scripserint ediscant, & certa, ut moris
est, die dicant. Quod quidem maximè patres exi-
gunt, atque ita demum studere liberos suos, si quàm
frequentissimè declamaverint, credunt: cum profectus
præcipuè diligentia constet. Nam ut scribere pue-
ros, plurimùmque esse in hoc opere planè velim: sic
ediscere electos ex orationibus vel historiis, aliòve quo
genere dignorum ea cura voluminum locos, multo
magis suadeam. Nam & exercebitur acriùs memo-
ria,

* *Edit. Ar-
gent. habet
familiaria.*

ria, aliena complectendo, quàm sua: & qui erunt in difficiliore hujus generis labore versati, sine molestia, quæ ipsi composuerint, jam * familiariùs animo suo affigent; & assuescent optimis, sempérque habebunt intra se, quod imitentur: etiam non sentientes, formam orationis illam, quam mente penitus acceperint, expriment. Abundabunt autem copia verborum optimorum, & compositione, ac figuris jam non quæsitis, sed sponte & ex reposito velut thesauro se offerentibus. Accedit his & jucunda in sermone bene à quoque dictorum relatio, & in causis utilis. Nam & plus auctoritatis afferunt ea, quæ non præsentis gratia litis sunt comparata: & laudem sæpe majorem, quàm si nostra sint, conciliant.

Aliquando tamen permittendum, quæ ipsi scripserint, dicere, ut laboris sui fructum etiam ex illa, quæ maximè petitur, laude plurimum capiant. Verùm id quoque tum fieri oportebit, cùm aliquid commodiùs elimaverint: ut eo velut præmio studii sui donentur, ac se meruisse ut dicerent, gaudeant.

CAPUT IX.

AN SECUNDUM SUI QUISQUE INGENII DOCENDUS
SIT NATURAM.

VIRTUS præceptoris haberi solet, nec immerito, diligenter in iis quos erudiendos susceperit, notare discrimina ingeniorum, & quò quemque natura maximè ferat scire. Nam est in hoc incredibilis quædam varietas, nec pauciores animorum penè quàm corporum formæ. Quod intelligi etiam ex ipsis oratoribus potest, qui tantum inter se distant genere dicendi, ut nemo sit alteri similis: quamvis plurimi se ad eorum, quos probabant, imitationem composuerint. Utile deinde plerisque visum est, ita quemque instituere, ut propria naturæ bona doctrinâ foverent, & in id potissimum ingenia quò tenderent, adjuvarentur. Ut si quis palæstræ peritus, cùm in aliquod

plenum

plenum pueris gymnasium venerit, expertus eorum omni modo corpus animúmque, discernat cui quisque certamini sit præparandus: ita præceptorem eloquentiæ, cùm sagaciter fuerit intuitus cujus ingenium presso limatoque genere dicendi, cujus acri, gravi, dulci, aspero, nitido, urbano maximè gaudeat, ita se commodaturum singulis, ut in eo, quo quisque eminet, provehatur: quòd & adjuta curâ natura magis evalescat; & qui in diversa ducatur, nec in iis, quibus minùs aptus est, satis possit efficere, & ea, in quæ natus videtur, deferendo faciat infirmiora.

Quod mihi (libera enim vel contra receptas persuasiones rationem sequenti sententia est) in parte verum videtur. Nam proprietates ingeniorum dispicere prorsus necessarium est. In his quoque certum studiorum facere delectum nemo dissuaserit. Namque erit alius historiæ magis idoneus, alius compositus ad carmen, alius utilis studio juris, & nonnulli rus fortasse mittendi. Sic discernet hæc dicendi magister, quomodo palæstricus ille cursorem faciet, aut pugilem, aut luctatorem, aliúdvē quid ex iis quæ sunt sacrorum^a certaminum. Verùm ei qui foro destinabitur, non in unam partem aliquam, sed in omnia quæ sunt ejus operis, etiam si qua difficiliora videbuntur, elaborandum est. Nam & omnino supervacua erat doctrina, si natura sufficeret.

An si quis ingenio corruptus, ac tumidus (ut plerique sunt) inciderit, in hoc eum ire patiemur? aridum atque jejunum non alemus, & quasi vestiemus? Nam si quædam detrahère necessarium est, cur non sit adjicere concessum? Neque ego contra naturam pugno. Non enim deferendum id bonum, si quod ingenitum est, existimo: sed augendum, addendúmque quod cessat. An non clarissimus ille præceptor Isocrates, quem non magis libri bene dixisse, quàm discipuli bene docuisse testantur, cùm de Ephoro at-

^a Quatuor sunt sacra Græciæ Isthmia, Pythia: in quibus omne certamina, Nemea, Olympia, genus certaminis fiebat. *Turn.*

que Theopompo sic judicaret, ut alteri frænis, alteri calcaribus opus esse diceret: aut in illo lentiore tarditatem, aut in hoc penè præcipiti concitationem adjuvandam docendo existimavit, cùm alterum alterius natura miscendum arbitraretur?

Imbecillis tamen ingeniis sanè sic obsequendum sit, ut tantùm in id quò vocat natura ducantur. Ita enim, quod solum possunt, meliùs efficient. Si verò liberalior natura contigerit, & in qua meritò ad spem oratoris fimus aggressi, nulla dicendi virtus omittenda est. Nam licet sit aliquam in partem prior, ut necesse est, cæteris tamen non repugnabit, atque ea curâ paria faciet iis in quibus eminebat. Sicut ille (ne ab eodem exemplo recedamus) exercendi corpora peritus, non si docendum ° pancratiaften suscepit, pugno ferire vel calce tantùm, aut nexus modò, atque in his certos aliquos docebit, sed omnia quæ sunt ejus certaminis.

Erit qui ex his aliqua non possit: in id maximè quod poterit incumbet. Nam sunt hæc duo vitanda prorsus: unum, ne tentes quod effici non possit: alterum, ne ab eo quod quis optimè facit, in aliud, cui minùs est idoneus, transferas. At si fuerit qui docebitur, ille, quem adolescentes senem vidimus, ^p Nicostratus, omnibus in eo docendi partibus similiter utetur: efficietque illum, qualis hic fuit, luctando, pugnandoque (quorum utroque certamine iisdem diebus coronabatur) invictum. Et quanto id magis oratoris futuri magistro providendum erit? Non enim

° *Pancratiastes* dicitur, qui omni nixu corporis & contentione adversarium calce pugnoque ferit, & nexibus illigat; quod genus exercitationis appellatur *Pancratium*. *Turn.* Et est unum è quinque certaminibus, quibus constat Πένταθλον, seu quinquertium; quæ sunt lucta, pugilatus, cursus, saltus, & pancratium. Sunt qui *Pancratiastras*

pro *Pentatblis* intelligi volunt, id est ii qui quinque illa antiqua Græciæ certamina obibant. Et hunc sensum præfens locus postulare videtur.

^p Nicostratus, ut meminit Pausanias, Pancratiastes fuit fortissimus, qui eodem sacro certamine victoriam & luctæ & pugilatus est adeptus. *Turn.*

fatis

fatis est dicere pressè tantùm, aut subtiliter, aut asperè: non magis quàm ⁹ phonasco acutis tantùm, aut mediis, aut gravibus, sonis, aut horum etiam particulis excellere. Nam sicut cithara, ita oratio perfecta non est, nisi ab imo ad summum omnibus intenta nervis consentiat.

CAPUT X.

DE OFFICIO DISCIPULORUM.

PLURA de officiis docentium locutus, discipulos id unum interim moneo, ut præceptores suos non minùs quàm ipsa studia ament: & parentes esse non quidem corporum, sed mentium credant. Multum hæc pietas confert studio. Nam ita & libenter audient, & dictis credent, & esse similes concupiscent: in ipsos denique cœtus scholarum læti & alacres convenient. Emendati non irascuntur, laudati gaudebunt: ut sint charissimi, studio merebuntur. Nam ut illorum officium est docere, sic horum præbere se dociles. Alioqui neutrum sine altero sufficiet. Et sicut hominis ortus ex utroque gignentium confertur; & frustra sparseris semina, nisi illa præmollitus foverit sulcus: ita eloquentia coalescere nequit, nisi sociata tradentis accipientisque concordia.

CAPUT XI.

DECLAMATIONES FORENSIBUS CAUSIS QUAM SIMILLIMAS ESSE OPORTERE.

IN his primis operibus, quæ non ipsa parva sunt, sed majorum quasi membra atque partes, bene instituto, ac fatis exercitato, jam ferè tempus appetet aggreendi suasorias judicialesque materias; quarum antequam viam ingrediar, pauca mihi de ipsa decla-

⁹ *Phonasco*, vocis & pronuntiationis magister.

mandi ratione dicenda sunt: quæ quidem ut ex omnibus novissimè inventa, ita multo est utilissima. Nam & cuncta illa de quibus diximus in se ferè continet, & veritati proximam imaginem reddit. Ideoque ita est celebrata, ut plerisque videretur ad formandam eloquentiam vel sola sufficere. Neque enim virtus ulla perpetuæ duntaxat orationis reperiri potest, quæ non sit cum hac dicendi meditatione communis. Eò quidem res ista culpâ docentium recidit, ut inter præcipuas quæ corrumpere eloquentiam causas licentia atque inscitia declamantium fuerit. Sed eo quod natura bonum est, bene uti licet. Sint ergo & ipsæ materiæ quæ fingentur, quàm simillimæ veritati: & declamatio, in quantum maximè potest, imitetur eas actiones, in quarum exercitationem reperta est. Nam magos, & pestilentiam, & responsa, & sæviores Tragicis novercas, aliæque magis adhuc fabulosa, frustra inter sponsones^r & interdicta quæremus.

Quid ergo? Nunquam hæc supra fidem, & poetica (ut verè dixerim) themata juvenibus pertractare permittemus, ut expatientur, & gaudeant materia, & quasi in corpus eant? Erit optimum. Sed certe sint grandia^{*} & tumida, non stulta etiam, & acrioribus oculis intuenti ridicula: ac si jam cedendum est, impleat se declamator aliquando, dum sciat, ut quadrupeles cum viridi pabulo distentæ sunt, sanguinis detractio curantur, & sic ad cibos viribus conservandis idoneos redeunt: ita sibi quoque[†] tenuandos adipos, & quicquid humoris corrupti contraxerit, emittendum, si esse sanus ac robustus velit. Alioqui tumor ille inanis primo cujusque veri operis conatu deprehendetur.

Totum autem declamandi opus qui diversum omnino à forensibus causis existimant, ii profectò ne rationem quidem qua ista exercitatio inventa sit, pervident. Nam si foro non præparat, aut scenicæ osten-

^r Forenses sunt formulæ. Ejusmodi autem fabulosæ materiæ in foro non tractantur.

* *Sanctius legit: sint grandia, non tumida, non stulta etiam.*

† *Alii legunt, tenuandas.*

tationi, aut furiosæ vociferationi simillimum est. Quid enim attinet judicem præparare, qui nullus est? narrare, quod omnes sciant falsum? probationes adhibere causæ, de qua nemo sit pronuntiaturus? Et hæc quidem otiosa tantum. Affici verò, & ira vel luctu permovere, cujus est ludibrii, nisi quibusdam pugnae simulacris ad verum discrimen aciemque justam consuecimus?

Nihil ergo inter forense genus dicendi, atque hoc declamatorium intererit? Si profectus gratia dicimus, nihil. Utinamque adjici ad consuetudinem posset, ut nominibus uteremur, & perplexæ magis, & longioris aliquando actus controversiæ fingerentur; & verba in usu quotidiano posita minus timeremus; & jocos inferere moris esset: quæ nos, quamlibet per alia in scholis exercitati sumus, tirones in foro inveniunt. Si verò in ostentationem comparatur declamatio, sanè paululum aliquid inclinare ad voluptatem audientium debemus. Nam & iis actionibus, quæ in aliqua sine dubio veritate versantur, sed sunt ad popularem aptatæ delectationem, quales legimus Panegyricos, totumque hoc demonstrativum genus, permittitur adhibere plus cultus; omnemque artem, quæ latere plerumque in judiciis debet, non confiteri modò, sed ostentare etiam hominibus in hoc advocatis. Quare declamatio, quoniam est judiciorum consiliorumque imago, similis esse debet veritati: quoniam autem aliquid in se habet *ἐπιδεικτικόν*, non nihil sibi nitoris assumere. Quod faciunt actores comici: qui nec ita prorsus, ut nos vulgò loquimur, pronuntiant, quod esset sine arte; nec procul tamen à natura recedunt, quo vitio periret imitatio: sed morem communis hujus sermonis decore quodam scenico exornant.

CAPUT XII.

REFELLUNTUR, QUI NIHIL EGERE PRÆCEPTIS
ELOQUENTIAM PUTANT.

JAM hinc ergo nobis inchoanda est ea pars artis, ex qua capere initium solent qui priora omiserunt; quanquam video quosdam in ipso statim limine obstaturos mihi, qui nihil egere hujusmodi præceptis eloquentiam putent: sed natura sua & vulgari modo, & scholarum exercitatione contenti, rideant etiam diligentiam nostram: exemplo magni quoque nominis professorum, quorum aliquis, ut opinor, interrogatus, quid esset *σχῆμα καὶ νόημα*, nescire se quidem, sed si ad rem pertineret, esse in sua declamatione, respondit. Alius percontanti, Theodorus[†] an Apollodorus esset; *Ego*, inquit, *parmularius sum*. Nec sanè potuit urbanius ex confessione inscitiae suæ elabi. Porro hi, quia & beneficio ingenii præstantes sunt habiti, & multa etiam memoria digna exclamaverunt, plurimos habent similes negligentiae suæ, paucissimos naturæ.

Igitur impetu dicere se, & viribus uti gloriantur. Nec enim opus esse probatione aut dispositione in rebus fictis: sed, cujus rei gratia plenum sit auditorium, sententiis grandibus, quarum optima quæque à periculo[†] petatur. Quin etiam in cogitando nulla ratione adhibita, aut tectum intuentes, magnum aliquid quod ultro se offerat, pluribus sæpe diebus expectantes; aut murmure incerto velut classico instincti, concitatissimum corporis motum non enuntiandis, sed quærendis verbis accommodant.

[†] Theodorus & Apollodorus eximii fuerunt Rhetorices professores (quorum fit mentio l. 3. c. 1.) ab hisque emanarunt sectatores *Theodorei* & *Apollodorei*. Jocatus est autem Rhetor, de flexo aliorum responso ad elu-

dendum, ac se *parmularium* dixit. Ita enim appellatur gladiator, qui parmula pugnat: quem etiam appellant *Thracem*. *Turn.*

[†] Sententias eas putant optimas, quæ sint audaciores & ad temeritatem accedant.

Nonnulli

Nonnulli certa sibi initia priusquam sensum invenerint destinant, quibus aliquid diferti subjungendum sit: eaque diu secum ipsi clarèque meditati, desperata connectendi facultate deserunt, & ad alia deinceps, atque inde alia non minùs communia atque nota divertunt.

Qui plurimum videntur habere rationis, non in causas tamen laborem suum, sed in locos intendunt: atque in his non corpori prospiciunt, sed abrupta quædam, ut fortè ad manum venire, jaculantur. Unde fit, ut dissoluta, & ex diversis congesta oratio cohære non possit, similisque commentariis puerorum sit, in quos ea quæ aliis declamantibus laudata sunt, regerunt. Magnas tamen sententias, & res bonas (ita enim gloriari solent) elidunt: nam & barbari, & * servi: &, si hoc sat est, nulla est ratio dicendi.

* Sup.
idem faciunt.

CAPUT XIII.

QUARE INERUDITI INGENIOSIORES VULGO HABEANTUR.

NE hoc quidem negaverim, sequi plerumque hanc opinionem, ut fortius dicere videantur indocti. Primum, vitio male judicantium; qui majorem habere vim credunt ea quæ non habent artem: ut effringere, quàm aperire; rumpere, quàm solvere; trahere, quàm ducere putant robustius. Nam & gladiator qui armorum inscius in pugnam ruit, & luctator qui totius corporis nixu in id quod semel invasit, incumbit, fortior ab his vocatur; cùm interim & hic frequenter suis viribus ipse prostermitur, & illud vehementis † impetus excipit adversarii mollis
† articulus.

† Alii legunt: & illius vehementes impetus.

Sed sunt in hac parte, quæ imperitos etiam naturaliter fallant. Nam & divisio cùm plurimum valeat

† Eleganter *mollem articulum* versariorum elidunt petitionem. appellavit lenem corporis inflectionem, qua armorum periti ad- Nam articulis membra flectuntur. *Turn.*

in

in causis, speciem virium minuit: & rudia politis majora, & sparsa compositis numerosiora creduntur.

Est præterea quædam virtutum vitiorumque vicinia, qua maledicus pro libero, temerarius pro forti, effusus pro copioso accipitur. Maledicit autem in-eruditus apertius & sæpius vel cum periculo suscepti^t litigatoris, frequenter etiam suo. Affert & ista res opinionem, quia libentissimè homines audiunt ea quæ dicere ipsi noluisent.

Illud quoque alterum quod est in elocutione ipsa periculum, minùs vitat, ^u conatùrque perditè. Inde evenit nonnunquam, ut aliquid grande inveniat, qui semper quærit quod nimium est. Verùm & rarò evenit, & cætera vitia non pensat.

Propter hoc quoque interdum videntur indocti copiam habere majorem, quòd dicunt omnia: doctis est & electio & modus.

His accedit quòd à cura docendi quod intenderint, recedunt. Itaque illud quæstionum & argumentorum^x apud corrupta judicia frigus evitant: nihilque aliud quàm quo vel pravis voluptatibus aures assistentium permulceant, quærunt.

Sententiæ quoque ipsæ, quas solas petunt, magis eminent, cùm omnia circa illas sordida & abjecta sint: ut *lumina non inter umbras* (quemadmodum Cicero dicit) *sed plane in tenebris clariora sunt*. Itaque ingeniosi vocentur ut libet, dum tamen constet contumeliosè sic laudari disertum.

Nihilominus confitendum est etiam detrahere doctrinam aliquid, ut limam rudibus, & cotes hebetibus, & vino vetustatem; sed vitia detrahit: atque eo solo minus est quod literæ perpolierunt, quo melius.

Verùm hi pronuntiatione quoque famam dicendi fortius quærunt. Nam & clamant ubique, & omnia

^t Litigatoris, cujus causam suscepit.

^u Nihil non audet. Supra modum res verbis attollere conatur.

^x Evitant quæstiones & argumenta, quæ apud corruptos Judices frigida videntur.

levata (ut ipsi vocant) manu emugiunt, multo discursu, anhelitu, jactatione, gestu, motu capitis furentes. Jam collidere manus, terræ pedem incutere, femur, pectus, frontem cædere, mirè ad pullatum ^y circulum facit: cùm ille eruditus, ut in oratione multa summittere, variare, disponere, ita etiam in pronuntiando suum cuique eorum quæ dicet, colori accommodare [†] actum sciat: & si quid sit per- [†] Actio-
petua ^z observatione dignum, modestus & esse & ^{nem.} videri malit.

At illi hanc vim appellant, quæ est potiùs violentia: cùm interim non actores modò aliquos invenias, sed (quod est turpius) præceptores etiam, qui brevem dicendi exercitationem consecuti, omiſſa ratione, ut tulit impetus, passim tumultuentur: eosque, qui plus honoris literis tribuerunt, & ineptos, & jejunos, & tepidos, & infirmos, ut quodque verbum contumeliosissimum occurrit, appellant.

Verùm illis quidem gratulemur, sine labore, sine ratione, sine disciplina disertis: nos quando & præcipiendi munus etiam pridem deprecati sumus, & in foro quoque dicendi, quia honestissimum finem putabamus, ^a desinere dum desideraremur; inquirendo, scribendoque talia, consolemur otium nostrum, quæ futura usui bonæ mentis juvenibus arbitramur, nobis certè sunt voluptati.

^y Sic appellatur turba populi & corona, pullatis vestibus utentis. Nam his vestibus plebs Romana utebatur, ut apparet ex Tranquillo in Augusto. *Turn.*

^z Si quid sit quod perpetuò observari ab oratore & custodiri

debeat, id esse modestiam malit.

^a De Trachallo, qui ob productam longiùs usque ad extremum senectutis tempus forensem operam risui erat, aiebant *malle eum deficere quàm desinere.* Fab. l. 12. c. 11.

CAPUT XIV.

QUIS MODUS SIT IN ARTE.

I. Ne orator præcepta Rhetoricæ tanquam leges immutabiles sequatur. II. Spectare debet quid deceat, quid conveniat.

I. **N**EMO autem à me exigat id præceptorum genus, quod est à plerisque scriptoribus artium traditum, ut quasi quasdam leges immutabili necessitate conscriptas studiosis dicendi feram: utique procæmium, & id quale: proxima huic narratio; quæ lex deinde narrandi: propositio post hanc, vel, ut quibusdam placuit, excursio: tum certus ordo quæstionum, cæteraque: quæ velut si aliter facere fas non sit, quidam tanquam iussi sequuntur. Erat enim rhetorice res prorsus facilis ac parva, si uno & brevi præscripto contineretur. Sed mutantur pleraque causis, temporibus, occasione, necessitate. Atque ideo res in oratore præcipua consilium est, quia variè, & ad rerum momenta, convertitur.

Quid enim si præcipias Imperatori, quoties aciem instruet, ut dirigat frontem, cornua utrinque promoveat, equites pro cornibus locet? Erit hæc quidem rectissima fortassè ratio, quoties licebit: sed mutabitur naturâ loci, si mons occurret, si flumen obstabit, si collibus, sylvis, asperitatève aliqua prohibebitur. Mutabit hostium genus, mutabit præsentis conditio discriminis: nunc acie directâ, nunc cuneis, nunc auxiliis, nunc legione pugnabitur: nonnunquam terga etiam dedisse simulata fuga proderit. Ita procæmium necessarium an supervacuum, breve an longius; ad iudicem omni sermone directo, an aliquando averso per aliquam figuram dicendum sit: constricta an latius fusa narratio, continua an divisa, rectâ an ordine permutato, causæ docebunt. Itémque de quæstionum ordine, cum rectè in eadem controversia aliud alii parti priùs quæri frequenter expediat.

Neque enim ^b rogationibus plebiscitis sancta sunt ista praecepta: sed hoc quicquid est, utilitas excogitavit. Non negabo, autem sic utile esse plerumque, alioqui nec scriberem; verum si eadem illa nobis aliud suadebit utilitas, hanc relictis magistrorum auctoritatibus sequemur.

II. EQUIDEM id maxime praecipiam, *ac* ^{3. Aen.} *repetens iterumque iterumque monebo*: res duas in omni ^{436.} actu spectet orator; quid deceat, quid expediat. Expedit autem saepe mutare ex illo constituto traditoque ordine aliqua, & interim decet: ut in statuis atque picturis videmus variari habitus, vultus, status. Nam recti quidem corporis vel minima gratia est. Neque enim adversa sit facies, & demissa brachia, & juncti pedes, & à summis ad ima rigens opus. Flexus ille, &, ut sic dixerim, motus, dat ^c actum quemdam effictis. Ideo nec ad unum modum formatae manus, & in vultu mille species. Cursum habent quaedam & impetum, sedent alia, vel incumbunt: nuda haec, illa velata sunt: quaedam mista ex utroque. Quid tam distortum & elaboratum, quam est ille Discobolos ^d Myronis? Si quis tamen ut parum rectum improbet opus, nonne ab intellectu artis abfuerit, in qua vel praecipue laudabilis est illa ipsa novitas ac difficultas? Quam quidem gratiam & delectationem afferunt figurae, quaeque in sensibus, quaeque in verbis sunt. Mutant enim aliquid à recto, atque hanc praese virtutem ferunt, quod à consuetudine vulgari recesserunt.

Habet in pictura speciem tota facies. Apelles tamen imaginem Antigoni latere tantum altero ostendit, ut amissi oculi deformitas lateret. Quid? non in oratione operienda sunt quaedam, siue ostendi non

^b *Rogatio* est lex quaecunque: sic dicta, quia rogabantur suffragia. *Plebiscitum*, est plebis statutum. *Sancta*, id est, sancta, decreta.

^c Dat motum & velut animam

rebus arte fictis.

^d Myro optimus statuarius. *Discobolos*, id est, discum jaciens. Qua in statua mirè expressit nixum & conatum hominis discum jacere molientis. *Turn.*

debent,

• Eandem
historiam
vide apud
Plinium
l. 35. c. 10.
apud Va-
lerium l. 8.
c. 11.

In Jugurt.

debent, sive exprimi pro dignitate non possunt? ut fecit Timanthes, ut opinor, Cithnius, in ea tabula qua Coloten Teium vicit. * Nam cum in Iphigeniæ immolatione pinxisset tristem Calchantem, tristiores Ulyssæm, addidisset Menelao quem summum poterat ars efficere mœrorem: consumptis affectibus non reperiens quo dignè modo patris vultum posset exprimere, velavit ejus caput, & suo cuique animo dedit æstimandum. Nónne huic simile est illud Salustianum; *Nam de Carthagine tacere satius puto, quàm parum dicere?*

Propter quæ mihi semper moris fuit, quàm minimè alligare me ad præcepta quæ καβολικά vocant, id est (ut dicamus quomodo possumus) universalialia, vel perpetualia. Rarò enim reperitur hoc genus, ut non labefactari parte aliqua, aut subrui possit. Sed de his plenius suo quicque loco tractabimus. Interim nolo se juvenes satis instructos, si quem ex his qui breves plerumque circumferuntur, artis libellum edidicerint, & velut decretis * Technicorum tutos putent. Multo labore, assiduo studio, varia exercitatione, plurimis experimentis, altissima prudentia, præsentissimo consilio constat ars dicendi. Sed adjuvatur his quoque, si tamen rectam viam, non unam orbitam monstrant: à qua declinare qui crediderit nefas, patiatur necesse est illam per funes ingredientium tarditatem. Itaque & stratum militari labore iter sæpe deserimus compendio ducti: & si rectum limitem rupti torrentibus pontes inciderint, circumire cogemur: & si janua tenebitur incendio, per parietem exhibimus. Latè fufum opus est, & multiplex, & propè quotidie novum, & de quo nunquam dicta erunt omnia. Quæ sint tamen tradita, quid ex his optimum, & si quid mutari, adjici, detrahi melius videbitur, dicere experiar.

* *Technicos* appellat illos qui præceptiones tradebant, iisque præcepta artis, & universales superstitione addicti erant.

CAPUT XV.

DIVISIO TOTIUS OPERIS.

RHETORICE sic, ut opinor, optimè dividetur, ut de arte, de artifice, de opere dicamus. Ars erit, quæ disciplinâ percipi debet: ea est bene dicendi scientia. Artifex est, qui percipit hanc artem, id est orator, cujus est summa, bene dicere. Opus, quod efficitur ab artifice, id est bona oratio. Hæc omnia rursus diducuntur in species. Sed illa sequentia suo loco: nunc quæ de prima parte tractanda sunt, ordiar.

CAPUT XVI.

REFUTATIS ALIORUM SENTENTIIS, DOCET RHETORICAM ESSE SCIENTIAM BENE DICENDI; EJUS FINEM, BENE DICERE.

ANTE omnia, quid sit rhetorice: quæ finitur quidem variè, sed quæstionem habet duplicem: aut enim de^f qualitate ipsius rei, aut de^s comprehensione verborum dissensio est. Prima ac præcipua opinionum circa hoc differentia, quòd alii malos quoque viros posse oratores dici putant: alii (quorum nos sententiæ accedimus) nomen hoc, artémque de qua loquimur, bonis demum tribui volunt.

Qui autem dicendi facultatem à majore ac magis expetenda vitæ laude secernunt, . . hi ferè aut in persuadendo, aut in dicendo appositè ad persuadendum, positum orandi munus sunt arbitrati. Id enim fieri potest ab eo quoque, qui vir bonus non sit. Est igitur frequentissimus^h finis rhetorices, vis persuadendi. Hæc opinio originem ab Isocrate (si tamen re vera ars quæ circumfertur, ejus est) duxit. Qui cùm

^f Bona ne sit, an mala.

^s Quibusnam verbis definiri debeat.

^h Definitio.

longè

longè sit à voluntate infamantium oratoris officia, finem artis temerè comprehendit, dicens esse rhetoricen persuadendi opificem, id est *πειθῆς δημιουργόν*. Apud Platonem quoque Gorgias in libro qui nomine ejus inscriptus est, idem ferè dicit : sed hanc Plato illius opinionem vult accipi, non suam. Cicero pluribus locis scripsit, oratoris officium esse, dicere appositè ad persuadendum. In rhetoricis etiam, quos sine dubio ipse non probat, finem facit persuadere.

Verùm & pecunia persuadet, & gratia, & auctoritas dicentis, & dignitas, & postremò aspectus etiam ipse sine voce, quo vel recordatio meritorum cujusque, vel facies aliqua miserabilis, vel formæ pulcritudo sententiam dicat. Nam & ¹ M. Aquilium defendens Antonius, cùm scissâ veste cicatrices, quas is pro patria pectore adverso suscepisset, ostendit ; non orationis habuit fiduciam, sed oculis populi Romani vim attulit : quem illo ipso aspectu maximè motum in hoc ut absolveret reum, creditum est. Sergium quidem Galbam miseratione sola, qua non suos modò liberos parvulos in concionem produxerat, sed Galli etiam Sulpitii filium suis ipse manibus circumtulera, elapsum esse, cùm aliorum monumentis, tum Catonis oratione testatum est. Et Phrynen non Hyperidis actione quanquam admirabili, sed aspectu corporis, quod illa speciosissimum alioqui diducta nudaverat tunica, putant periculo liberatam. Quæ si omnia persuadent, non est hic, de quo locuti sumus, idoneus finis.

Ideoque diligentiores visi sunt sibi, qui cùm de rhetorice idem sentirent, existimaverunt eam, vim dicendo persuadendi. Quem finem Gorgias in eodem de quo suprà diximus libro, velut coactus à Socrate dicit. A quo non dissentit Theodectes, sive ipsius id opus est quod de rhetorice nomine ejus inscribitur : sive, ut creditum est, Aristotelis : in quo est, finem esse rhetorices, ducere homines dicendo in id quod actor velit. Sed ne hîc quidem satis est comprehen-

¹ Legitur in M. C. Manium Aquilium.

sum. Persuadent enim dicendo, vel ducunt in id quod volunt, alii quoque, ut meretrices, adulatores, corruptores. At contrà non persuadet semper orator: ut interim non sit proprius hic finis ejus, interim sit communis cum iis qui ab oratore procul absunt.

Quidam recesserunt ab eventu, sicut Aristoteles, qui dicit: *Rhetorice est vis inveniendi omnia in oratione persuasibilia.* Qui finis & illud vitium de quo suprà diximus, habet: & insuper, quòd nihil nisi inventionem complectitur, quæ sine elocutione non est oratio. . . Lib. 1: Rhet.

Apparet ex Gorgia Platoni non rhetorice videri malam, sed eam veram nisi justo ac bono non contingere. Adhuc autem in Phædro manifestius facit hanc artem consummari citra justitiæ quoque scientiam non posse, cui opinioni nos quoque accedimus. An aliter defensionem Socratis, & eorum qui pro patria ceciderant, laudem scripsisset? quæ certè sunt oratoris opera. Sed in illud hominum genus, quod facultate dicendi malè utebatur, invecus est. Nam & Socrates inhonestam sibi credidit orationem quam ei Lysias reo composuerat: & tum maximè scribere^k litigatoribus, quæ illi pro se ipsi dicerent, erat moris: atque ita juri, quo non licebat pro altero agere, fraus adhibebatur. Doctores quoque ejus artis parum idonei Platoni videbantur, qui rhetorice a justitia separarent, & veris credibilia præferrent. Nam id quoque dicit in Phædro. . .

Hi sunt ferè fines maximè illustres, & de quibus præcipuè disputatur. Nam omnes quidem persequi, nec attinet, nec possum, cùm pravum quoddam (ut arbitror) studium circa scriptores artium extiterit, nihil eisdem verbis quæ prior aliquis occupasset finiendi: quæ ambitio procul aberit à me. Dicam enim non utique quæ invenero, sed quæ placebunt. Sicut hoc, rhetorice esse bene dicendi scientiam: cùm reperto quod est optimum, qui quærit aliud, pejus velit. His approbatis, simul manifestum est illud

^k Cùm litigatores ipsi causam suam dicere cogerentur, erat moris ut eis alii orationes scriberent.

quoque, quem finem, vel quid summum & ultimum habeat rhetorice, quod *τέλος* dicitur, ad quod omnis ars tendit. Nam si est ipsa bene dicendi scientia, finis ejus & summum est, bene dicere.

CAPUT XVII.

AN UTILIS SIT RHETORICE.

I. Refellit quæ contra Rhetoricam dicuntur. II. Affert egregiam laudem Eloquentiæ.

I. SEQUITUR quæstio, an utilis rhetorice. Nam quidam vehementer in eam invehi solent: &, quod sit indignissimum, in accusationem orationis utuntur orandi viribus: Eloquentiam esse quæ poenis eripiat scelestos, cujus fraude damnentur interim boni, consilia ducantur in pejus: nec seditiones modò turbæque populares, sed bella etiam inexpiabilia excitentur: cujus denique tum maximè sit usus, cum pro falsis contra veritatem valet. Nam & Socrati obijciunt comici, docere eum quomodo pejorem causam meliorem faciat: & contra * Tisiam & Gorgiam similia dicit polliceri Plato. Et his adjiciunt exempla Græcorum Romanorumque, & enumerant qui perniciosâ non singulis tantum, sed rebus etiam publicis, usi eloquentiâ, turbaverint civitatum status, vel everterint: eoque & Lacedæmoniorum civitate expulsam, & Athenis quoque, ubi actor movere affectus vetabatur, velut recisam orandi potestatem.

Quo quidem modo nec duces erunt utiles, nec magistratus, nec medicina, nec ipsa denique sapientia. Nam & dux, Flaminius; & Gracchi, Saturnini, Glauciæ magistratus; & in medicis, venena; & in iis qui philosophorum nomine male utuntur, gravissima nonnunquam flagitia deprehensa sunt. Cibos aspernemur, attulerunt sæpe valetudinis causas. Nunquam tecta subeamus, super habitantes aliquando procumbunt. Non fabricetur militi gladius, potest uti eodem

Aristoph.
in Nub.

* *Ald.*
legit, Ly-
fiam.

eodem ferro latro. Quis nescit, ignes, aquas, sine quibus nulla sit vita, & (ne terrenis immorer) Solem Lunamque præcipua siderum, aliquando etiam nocere?

II. † NUM igitur negabitur deformem Pyrrhi ^{† Vide} pacem cæcus ille Appius dicendi viribus diremis- ^{præclaram} se? ^{quoque elo-} Aut non divina M. Tullii eloquentia & contra leges ^{quentiæ} Agrarias popularis fuit? & Catilinæ fregit audaciam? ^{laudem l. 1.} & supplicationes, qui maximus honor victoribus bello ^{de Or. 30,} ducibus datur, in toga meruit? Non perterritos mili- ^{—34—} tum animos frequenter à metu revocat orator? & tot ^{l. 2. 33.—} pugnandi pericula ineuntibus, laudem vita potiore ^{36. l. 1. de} esse persuadet? Neque verò me Lacedæmonii aut ^{Inu. 1.—} Athenienses magis moverint, quàm populus Romanus, ^{5.} apud quem summa semper oratoribus dignitas fuit. Equidem nec urbium conditores reor aliter effecturos fuisse, ut vaga illa multitudo coiret in populos, nisi docta voce commota: nec legum repertores sine summa vi orandi consecutos, ut se ipsi homines ad servitutem juris astringerent. Quin ipsa vitæ præcepta, etiamsi natura sunt honesta, plus tamen ad formandas mentes valent, quoties pulcritudinem rerum claritas orationis illuminat. Quare etiamsi in utramque partem valent arma facundiæ, non tamen est æquum id haberi malum, quo bene uti licet.

Verùm hæc apud eos fortasse quærantur, qui summam rhetorices ad persuadendi vim retulerunt. Si verò est bene dicendi scientia, quem nos finem sequimur, ut sit orator in primis vir bonus, utilem certè eam esse confitendum est. Et hercle Deus ille * * Princeps ^{deest in} princeps parens rerum, fabricatòrque mundi, nullo ^{MISS.} magis hominem separavit à cæteris, quæ quidem mortalia essent, animalibus, quàm dicendi facultate. Nam corpora quidem magnitudine, viribus, firmitate, patientia, velocitate præstantiora in illis mutis videmus, eadem minùs egere acquisitæ extrinsecus opis. Nam & ingredi citiùs, & pasci, & tranare aquas citra docentem natura ipsa sciunt. Et pleraque contra frigus ex suo corpore vestiuntur, & arma his ingenita quædam, & ex obvio ferè victus: circa quæ omnia

multus hominibus labor est. Rationem igitur nobis præcipuam dedit, ejusque nos socios esse cum diis immortalibus voluit. Sed ipsa ratio neque tam nos juvaret, neque tam esset in nobis manifesta: nisi, quæ concepissemus mente, promere etiam loquendo possemus: quod magis deesse cæteris animalibus, quàm

* *Alii legunt: cognitionem.*

intellectum & * cogitationem quandam videmus. Nam & moliri cubilia, & nidos texere, & educare fœtus, & excludere, quin etiam reponere in hiemem alimenta, opera quædam nobis inimitabilia, qualia sunt cerarum & mellis, efficere, nonnullius fortasse rationis est: sed quia carent sermone quæ id faciunt, muta atque irrationabilia vocantur. Denique homines quibus negata vox est, quantulum adjuvat animus ille cælestis?

Quare si nihil à diis oratione melius accepimus, quid tam dignum cultu ac labore ducamus? aut in quo malimus præstare hominibus, quàm quo ipsi homines cæteris animalibus præstant? Eo quidem magis, quòd

† *Legitur in MSS. nulla in arte.*

† nulla in parte plenius labor gratiam refert. Id adeo manifestum erit, si cogitaverimus, unde, & quousque jam provecta sit orandi facultas, & adhuc augeri potest. Nam ut omittam, defendere amicos, regere consiliiis senatum, populum, exercitum in quæ velit ducere, quàm sit utile, conveniatque bono viro: nōne pulcrum vel hoc ipsum est, ex communi intellectu, verbisque quibus utuntur omnes, tantum assequi laudis & gloriæ, ut non loqui & orare, sed, quod Perichli contigit, fulgurare ac tonare videaris?.

CAPUT XVIII.

AN RHETORICE SIT ARS.

Refutatis quæ contra dicuntur, statuit Rhetoricen esse artem.

FINIS non erit, si expatiari parte in hac, & indulgere voluptati velim. Transeamus igitur ad eam quæstionem quæ sequitur, an † rhetorice ars sit. Quod quidem adeo ex iis qui præcepta dicendi traderunt,

† *Vide l. 2. de Orat. 30, 31, 32.*

† *P. qui in Sophist. firm, in Bu*

derunt, nemo dubitavit, ut etiam ipsis librorum titulis testatum sit scriptos eos *de arte rhetorica*: Cicero verò etiam quæ rhetorice vocetur, esse artificiosam eloquentiam dicat. Quod non oratores tantum vindicaverunt, ut studiis aliquid suis præstitisse videantur: sed cum his philosophi & Stoici & Peripatetici plerique consentiunt. Ac me dubitasse confiteor, an hanc partem quæstionis tractandam putarem. Nam quis est adeo non ab eruditione modò, sed à sensu remotus hominis, ut fabricandi quidem, & texendi, & è luto vasa ducendi artem putet: rhetoricen autem, maximum ac pulcherrimum (ut suprà diximus) opus, in tam sublime fastigium existimet sine arte venisse: Equidem illos qui contrà disputarunt, non tam id sensisse quod dicerent, quàm exercere ingenia materiæ difficultate credo voluisse: sicut ¹ Polycratem cum Busirim laudaret, & Clytemnestram: quanquam is, quod his dissimile * non esset, composuisse orationem quæ est habita contra Socratem, dicitur.

1. de
Invent. 6.

* Legitur
in MSS.
non est.

Quidam naturalem esse rhetoricen volunt, & tam adjuvari exercitatione non diffitentur: ut in libris Ciceronis de Oratore dicit Antonius, Observationem quandam esse, non artem. Quod non ideo, ut pro vero accipiamus, est positum: sed ut Antonii persona fervetur, qui dissimulator artis fuit.

2. de Orat.
32.

Hanc autem opinionem habuisse Lyfias videtur: cujus sententiæ talis defensio est, quòd indocti, & barbari, & servi pro se cum loquuntur, aliquid dicant simile principio, narrent, probent, refutent, & (quod vim habeat epilogi) deprecantur. Deinde adjiciunt illas verborum cavillationes: Nihil quod ex arte fiat, ante artem fuisse: atqui dixisse homines pro se, & in alios semper: doctores artis ferò & circa Tifiam & Coraca primùm repertos: orationem igitur ante artem

¹ Polycrates Atheniensis fuit, qui inopia coactus est in Cipro Sophistam agere. Laudavit Busirim, quam orationem Isocrates in Busiride damnat, ac Polycrati exemplum præscribit, quod in laudando Busiride sequi debeat.

Turn. Busiris autem, tyrannus Ægypti, qui homines ad aram mactare consueverat.

* Phœnix,
Iliad. I.
feu l. 9.
443. Tres
duces, eo-
dem lib. 9.
Certami-
na elo-
quentiæ
proposita
inter juve-
nes, Il.
O. feu lib.
15. 283.
Clypeus,
Il. E feu
l. 18. v.
497—508
† Legitur
in MSS.
cogebat.
† Ac salta-
tur, deest
in MSS.

fuisse, eoque artem non esse. Nos porro quando cœperit hujus rei doctrina, non laboramus exquirere: quanquam apud * Homerum & præceptorem Phœnicem tum agendi tum etiam loquendi, & oratores plures, & omne in tribus ducibus orationis genus, & certamina quoque proposita eloquentiæ inter juvenes invenimus: quin in cælatura clypei Achillis & lites sunt & actores.

Illud admonere satis est, omnia quæ ars consummarit, à natura initia duxisse: aut tollatur medicina, quæ ex observatione salubrium atque his contrariorum reperta est; & ut quibusdam placet, tota constat experimentis. Nam & vulnus deligavit aliquis antequam hæc ars esset: & febrem quiete & abstinencia, non quia rationem videbat, sed quia id valetudo ipsa † coegerat, mitigavit. Nec fabrica sit ars: casus enim primi illi sine arte fecerunt. Nec musica: cantatur ‡ ac saltatur per omnes gentes aliquo modo. Ita si rhetorice vocari debet sermo quicumque, fuisse eam antequam esset ars, confitebor. Si verò non quisquis loquitur, orator est, & tum non tanquam oratores loquebantur: necesse est oratorem factum arte, nec ante artem fuisse, fateantur.

Quo illud quoque excluditur, quod dicunt: Non esse artis id quod faciat qui non didicerit; dicere autem homines & qui non didicerunt. Ad cujus rei confirmationem afferunt ° Demadem remigem & p. Æschinem hypocriten oratores fuisse. Falsò: nam neque orator esse, qui non didicit, potest: & hos serò potius quam nunquam didicisse quis dixerit. Quanquam Æschines ab initio sit verfatus in literis, quas pater ejus etiam docebat: Demadem neque non didicisse certum fit, & con-

° Demades, orator Atheniensis, nautæ filius fuit, nec à patre ad Rhetores est missus, sed remex factus. Turn.

p Æschines filius Atrometi

literatoris, primum hypocrita fuit; id est actor personarum in theatro; postea scriba; postremo Rhetor. Turn.

tinua dicendi exercitatio potuerit tantum, quantumque postea fuit, fecisse. Nam id potentissimum discendi genus est. Sed & præstantiorem, si didicisset, futurum fuisse dicere licet. Neque enim orationes scribere est ausus, ut eum multum valuisset in dicendo sciamus.

Altera est calumnia, nullam artem falsis assentiri opinionibus, quia constitui sine præceptione non possit, quæ semper vera sit: rhetorice assentiri falsis: non esse igitur artem. Ego rhetorice nonnunquam dicere falsa pro veris confitebor, sed non ideo in falsa quoque esse opinione concedam: quia longè diversum est, sibi ipsi quid videri, & ut alii videatur efficere. Nam & imperator falsis utitur sæpe: ut Annibal, cum inclusus à Fabio, sarmentis circum cornu bouum deligatis, incensisque, per noctem in adversos montes agens armenta, speciem hosti abeuntis exercitus dedit: sed illum fefellit; ipse quid verum esset, non ignoravit. Nec verò Theopompus Lacedæmonius, cum permutato cum uxore habitu è custodia ut mulier evasit, falsam de se opinionem habuit, sed custodibus præbuit. Item orator cum falso utitur pro vero, scit esse falsum, eoque se pro vero uti: non ergo falsam habet ipse opinionem, sed fallit alium. Nec Cicero cum se tenebras offudisse iudicibus in causa Cluentii gloriatus est, nihil ipse vidit. Et pictor cum vi artis suæ efficit, ut quædam eminere in opere, quædam recessisse credamus, ipse ea plana esse non nescit.

Aiunt etiam, Omnes artes habere finem aliquem propositum, ad quem tendant: hunc modò nullum esse in rhetorice, modò non præstari eum qui promittatur. Mentiuntur. Nos enim esse finem jam ostendimus, & quis esset diximus. Præstabit hunc semper orator: semper enim bene dicet. Firmum autem hoc quod opponitur, adversus eos fortasse sit, qui persuadere finem putaverunt. Noster orator, atque à nobis finita, non sunt posita in eventu. Tendit quidem ad victoriam qui dicit: sed cum bene dixit, etiamsi

non vincat, id quod arte continetur, effecit. Nam & gubernator vult salva nave in portum pervenire : si tamen tempestate fuerit abreptus, non ideo minùs erit gubernator, dicétque notum illud, ¹ *Dum clavum rectum teneam.* Et medicus * sanitatem ægri petit : si tamen aut valetudinis vi, aut intemperantia ægri, aliove quo casu summa non contingit, dum ipse omnia secundùm rationem fecerit, medicinæ fine non ex- cidit. Ita oratori bene dixisse finis est. Nam est ars ea, ut post paulum clariùs ostendemus, in actu posi- ta, non in effectù. Ita falsum erit illud quoque quod dicitur : Artes scire quando sint finem consecutæ, rhe- toricen nescire. Nam se quisque bene dicere intel- ligit.

Uti etiã vitiis rhetoricen, quod ars nulla faciat, criminantur : quia & falsum dicat, & affectus mo- veat. Quorum neutrum est turpe, cùm ex bona ratione proficiscitur : ideóque nec vitium. Nam & † mendacium dicere, etiã sapienti aliquando conces- sum est : & affectus, si aliter ad æquitatem perducì judex non poterit, necessariò movebit orator. Impe- riti enim judicant, & qui frequenter in hoc ipsum fallendi sunt, ne errent. Nam si mihi sapientes judi- ces dentur, sapientum conciones, atque omne conci- lium, nihil invidia valeat, nihil gratia, nihil opinio præsumpta, falsique testes : perquàm sit exiguus elo- quentiæ locus, & propè in sola delectatione ponatur. Sin & audientium mobiles animi, & tot malis ob- noxia veritas, arte pugnandum est, & adhibenda quæ profunt. Nec enim qui recta via depulsus est, reduci ad eam nisi alio flexu potest. . .

Hæc sunt præcipua quæ contra rhetoricen dican- tur : alia & minora, & tamen ex his fontibus deri- vata. Confirmatur autem eam esse artem breviter. Nam sive (ut Cleanthes voluit) ars est potestas, viam ac ordinem efficiens ; esse certam viam atque

¹ Videtur Hemistichium è *clavum rectum teneam, navim- poeta quopiam sumptum. Non- que gubernem. Eras. in Adag.*
nulli citant ex Ennio. *Dum*

* Legitur
in MSS.
sanitatem
ægro pro-
mittit.

† Vide
notam in
c. 1. l. 12.
ubi de men-
dacio fusiùs
agitur.

ordinem in bene dicendo nemo dubitaverit : five ille ab omnibus ferè probatus finis observatur, artem constare ex præceptionibus consentientibus & coexercitatis ad finem vitæ utilem, jam ostendimus nihil non horum in rhetorice inesse. Quid quòd & inspectione & exercitatione, ut artes cæteræ, constat ? Nec potest ars non esse, si ars est dialectice, quod ferè constat ; cum ab ea specie magis quàm genere differat. Sed nec illa omittenda sunt, qua in re alius se inartificialiter, alius artificialiter gerat, in ea esse artem : & in eo quod qui didiceret, melius faciat, quàm qui non didicerit, esse artem. Atqui non solum doctus indoctum, sed etiam doctior doctum in rhetorices opere superabit : neque essent ejus aliter tam multa præcepta, tamque magni qui docerent. Id quod cum omnibus confitendum est, tum nobis præcipuè, qui rationem dicendi à bono viro non separamus.

CAPUT XIX.

EX QUO GENERE ARTIUM SIT RHETORICE.

CUM sint autem artium aliæ positæ in inspectione, id est cognitione & æstimatione rerum, qualis est astrologia, nullum exigens actum, sed ipso rei cujus studium habet intellectu contenta, quæ θεωρητικὴ vocatur : aliæ in agendo, quarum in hoc finis est, & ipso actu perficitur, nihilque post actum operis relinquit, quæ πρακτικὴ dicitur, qualis est saltatio : aliæ in effectu, quæ operis quod oculis subjicitur, consummatione finem accipiunt ; quam ποιητικὴν appellamus, qualis est pictura : ferè judicandum est rhetorice in actu consistere. Hoc enim quod est officii sui perficit : atque ita ab omnibus dictum est.

Mihi autem videtur etiam ex illis cæteris artibus multum assumere. Nam & potest aliquando ipsa res per se inspectione esse contenta. Erit enim rhetorice in oratore etiam tacente : & si desierit agere, vel proposito, vel aliquo casu impeditus, non magis desinet

net esse orator, quàm medicus qui curandi fecerit finem. Nam est aliquis, ac nescio an maximus etiam ex secretis studiis fructus, ac tum pura voluptas literarum, cum ab actu, id est opere recesserunt, & contemplatione sui fruuntur. Sed effectivæ quoque aliquid simile, scriptis orationibus, vel historiis, quod ipsum opus in parte oratoria meritò ponimus, consequetur.

Si tamen una ex tribus artibus habenda sit, quia maximus ejus usus actu continetur, atque est in eo frequentissima, dicatur activa vel administrativa. Nam & hoc ejusdem rei nomen est.

CAPUT XX.

UTRUM PLUS CONFERAT ELOQUENTIÆ, ARS AN NATURA.

* *Vide l. i.
de Orat.*
113.—
116.

SCIO quæri etiam, * naturæne plus ad eloquentiam conferat, an doctrina. Quod ad propositum quidem nostri operis nihil pertinet: nec enim consummatus orator nisi ex utraque fieri potest. Plurimum tamen referre arbitror, quam esse quæstionem in hoc loco velimus. Nam si parti utrilibet omnino alteram detrahas, natura etiam sine doctrina multum valebit, doctrina nulla esse sine natura poterit. Sin ex pari coeant, in mediocribus quidem utrisque majus adhuc naturæ credam esse momentum, consummatus autem plus doctrinæ debere quàm naturæ putabo: sicut terræ nullam fertilitatem habenti nihil optimus agricola profuerit, è terra uberi utile aliquid etiam nullo colente nascetur. At in solo foecundo plus cultor, quàm ipsa per se bonitas soli efficiet. Et si Praxiteles signum aliquod ex ^r molari lapide conatus esset exculpere, Parium marmor mallet rude:

^r Molari lapide nihil asperius, & ad sculpendas imagines minùs aptum.

at si illud idem artifex expolisset, ^f plus in manibus fuisset, quàm in marmore. Denique natura materiæ, ars doctrinæ est. Hæc fingit, illa fingitur. Nihil ars sine materia: materiæ etiam sine arte pretium est. Ars summa, materiâ optimâ melior.

CAPUT XXI.

AN VIRTUS SIT RHETORICE.

ILLA quæstio est major, an ex mediis artibus, quæ neque laudari per se, neque vituperari possunt, sed utiles aut fecus secundum mores utentium fiunt, habenda sit rhetorice: an sit, ut compluribus etiam philosophorum placet, virtus.

Equidem illud quod in studiis dicendi plerique exercuerunt & exercent, aut nullam artem, quæ ἀτεχνία nominatur, puto; (multos enim video sine ratione, sine literis, quâ vel impudentia vel fames duxit, ruentes) aut malam quasi artem, quam κακοτεχνίαν dicimus: nam & fuisse multos, & esse nonnullos existimo, qui facultatem dicendi ad hominum perniciem converterint. Ματαιοτεχνία quoque est quædam, id est supervacua artis imitatio, quæ nihil sanè nec boni nec mali habeat, sed vanum laborem: qualis illius fuit qui grana ciceris ex spatio distante missa, in acum continuè & sine frustratione inferebat: quem cum spectasset Alexander, donasse eum dicitur ejusdem leguminis modio. Quod quidem præmium fuit illo opere dignissimum. His ego comparandos existimo, qui in declamationibus, quas esse veritati dissimillimas volunt, ætatem multo studio ac labore consumunt. Verùm hæc quam instituere conamur, & cujus imaginem animo concepimus, quæ bono viro convenit, quæque est vera rhetorice, virtus erit.

Quod philosophi quidem multis & acutis conclusionibus colligunt. Mihi verò etiam planiore, ac pro-

^f Majus pretium duceret ab artificis labore & peritia, quàm à materia.

præ nostra probatione videtur esse perspicuum. Ab illis hæc dicuntur: Si consonare sibi in faciendis ac non faciendis, virtutis est, quæ pars ejus prudentia vocatur, eadem in dicendis ac non dicendis erit. Et, si virtutes sunt, ad quas nobis etiam antequam doceremur, initia quædam ac semina sunt concessa natura; ut ad justitiam, cujus rusticis quoque ac barbaris apparet aliqua imago: nos certè sic esse ab initio formatos, ut possemus orare pro bonis, etiamsi non perfectè, tamen ut inessent quædam (ut dixi) semina ejus facultatis, manifestum est. Non eadem autem his natura artibus est, quæ à virtute sunt remotæ. Itaque cum duo sint genera orationis, altera perpetua, quæ rhetorice dicitur; altera concisa, quæ dialectice, quas quidem Zenon adeo conjunxit, ut hanc compressæ in pugnum manus, illam explicitæ diceret similem; etiam disputatrix virtus erit: adeo de hac, quæ speciosior atque apertior est, nihil dubitabitur.

Sed plenius hoc idem atque apertius intueri ex ipsis operibus volo. Nam quid orator in laudando faciet, nisi honestorum ac turpium peritus: aut in suadendo, nisi utilitate proposita & perspecta: aut in judiciis, si justitiæ sit ignarus? Quid? non fortitudinem postulat res eadem, cum sæpe contra turbulentas populi minas, sæpe cum periculosa potentium offensa, nonnunquam, ut in judicio Miloniano, inter circumfusa militum arma dicendum sit? ut si virtus non est, ne perfecta quidem esse possit oratio.

Quod si ea in quoque animalium est virtus, qua præstat cætera vel pleraque, ut in leone impetus, in equo velocitas; hominem porro ratione atque oratione excellere cæteris certum est: cur non tam in eloquentia, quàm in ratione virtutem ejus esse credamus? Rectèque hoc apud Ciceronem differit Crassus:

3. de Orat. 55. *Est enim eloquentia una quædam de summis virtutibus.* Et ipse Cicero, in sua persona, cum ad Brutum in epistolis. tum aliis etiam locis, virtutem eam appellat.

At procæmium aliquando, & narrationem dicit malus homo, & argumenta, sic, ut nihil sit in his requirendum.

requirendum. Nam & latro pugnabit acriter, virtus tamen erit fortitudo: & tormenta sine gemitu feret malus servus, tolerantia tamen doloris laude sua non carebit. Multa fiunt eadem, sed aliter. Sufficiant igitur hæc, quia de utilitate supra tractavimus.

C A P U T XXII.

MATERIA RHETORICÆ RES OMNES QUÆ EI AD
DICENDUM SUBJECTÆ ERUNT.

EGO (neque id sine auctoribus) materiam esse rhetorices judico, omnes res quæcunque ei ad dicendum subjectæ erunt. Nam Socrates apud Platonem dicere Gorgiæ videtur, non in verbis esse materiam, sed in rebus. Et in Phædro palam, non in iudiciis modo & concionibus, sed in rebus etiam privatis ac domesticis rhétoricen esse demonstrat. Quo manifestum est, hanc opinionem ipsius Platonis fuisse. Et Cicero quodam loco materiam rhetorices vocat res quæ subjectæ sunt ei¹, sed certas demum putat esse subjectas. Alio verò, de omnibus rebus oratori dicendum arbitratur, his quidem verbis: *Quanquam* ^{1. de Orat.}
vis oratoris, professioque ipsa bene dicendi hoc suscipere ^{21.}
ac polliceri videatur, ut omni de re, quæcunque sit pro-
posita, ornatè ab eo copiosèque dicatur. Atque adhuc
alibi: *Verum enim oratori, quæ sunt in hominum vita* ^{3. de Orat.}
(quandoquidem in ea versatur orator, atque ea est ei ^{54.}
subjecta materia) omnia quæsitæ, audita, lecta, dispu-
tata, tractata, agitata esse debent.

Hanc autem quam nos materiam vocamus, id est res subjectas, quidam modò infinitam, modò non propriam rhetorices esse dixerunt: eamque artem circumcurrentem vocaverunt, quòd in omni materia diceret. Cum quibus mihi minima pugna est. Nam de omni materia dicere eam fatentur: propriam habere materiam, quia multiplicem habeat, negant.

¹ Hoc idem argumentum fusiùs tractat Cicero lib. 1. de Orat. à num. 45. ad 74.

Sed neque infinita est, etiam si est multiplex: & aliæ quoque artes minores habent multiplicem materiam, velut architectonice: nam ea in omnibus quæ sunt ædificio utilia versatur; & cælatura, quæ auro, argento, ære, ferro, opera efficit. Nam sculptura etiam lignum, ebur, marmor, vitrum, gemmas, præter ea quæ supra dixi, complectitur. Neque protinus non est materia rhetorices, si in eadem versatur & alius. Nam si quæram quæ sit materia statuarii, dicetur æs: si quæram quæ sit excusoris, id est ejus fabricæ, quam Græci * χαλκευτικήν vocant, similiter æs esse respondeant. Atqui plurimum statuis differunt vasa. Nec medicina ideo non erit ars, quia unctio & exercitatio cum palæstrica, ciborum verò qualitas etiam cum coquorum ei sit arte communis.

* Intelligit fabros vaforum.

Quòd verò de bono, utili, justo differere, philosophiæ officium esse dicunt, non obstat. Nam cùm philosophum dicunt, hoc accipi volunt, virum bonum. Cur igitur oratorem, quem à bono viro non separo, in eadem materia versari mirer? Cùm præsertim primo libro jam ostenderim, philosophis omissam hanc ab oratoribus partem occupasse, quæ rhetorices propria semper fuisset, ut illi potius in nostra materia versentur. Denique cùm sit dialectices materia de rebus subjectis disputare, sit autem dialectices oratio concisa; cur non eadem perpetuæ quoque materia videatur?

pag. 3.

Solet à quibusdam & illud poni: Omnium igitur artium peritus erit orator, si de omnibus ei dicendum est. Possẽm hĩc Ciceronis respondere verbis: apud quem hoc invenio: *Mea quidem sententia nemo esse poterit omni laude cumulatus orator, nisi erit omnium rerum magnarum atque artium scientiam consecutus.* Sed mihi satis est, ejus esse oratorem rei, de qua dicit, non inscium. Neque enim omnes causas novit, & debet posse de omnibus dicere. De quibus ergo dicet? de quibus didicit. Similiter de artibus quoque, de quibus dicendum erit, interim discet: & de quibus didicerit, dicet.

1. de Orat.
20.

Quid ergo? aut faber de fabrica meliùs, aut de musice musicus, si nesciat orator quid sit de quo quæ-
ratur? planè meliùs. Nam & litigator rusticus il-
literatùsque de causa sua meliùs, quàm orator qui
nesciet quid in lite sit, dicet. Sed accepta à musico,
à fabro, sicut à litigatore, meliùs orator quàm ipse
qui docuerit. Verùm & faber cùm de fabrica, &
musicus cùm de musica, si quid confirmationem de-
sideraverit, dicet; non erit quidem orator, sed fa-
ciet illud quasi orator: sicut cùm vulnus imperitus
deligabit, non erit medicus, sed faciet ut medicus.

An hujusmodi res nec in laudem, nec in delibe-
rationem, nec in iudicium veniunt? Ergo cùm de
faciendo portu ^u Hostiensis deliberatum est, non de-
buit dicere sententiam orator? atqui opus erat ratione
architectorum. Livores & tumores in corpore, cru-
ditatis an veneni signa sint, non tractat orator? At
est id ex ratione medicinæ. Circa mensuras & nu-
meros non versabitur? Dicamus has geometriæ esse
partes. Equidem omnia ferè posse credo casu ali-
quo venire in officium oratoris: quod si non accidet,
non erunt ei subjecta. Ita sic quoque rectè diximus
materiam rhetorices esse omnes res ad dicendum ei
subjectas, quod quidem probat etiam sermo com-
munis. Nam cùm aliquid de quo dicamus accepi-
mus, positam nobis esse materiam frequenter etiam
præfatione testamur. .

Quæsitum à paucissimis etiam de instrumento est.
Instrumentum voco, sine quo formari materia, & in
id quod velimus effici opus non possit. Verùm
hoc ego non artem credo egere, sed artificem. Ne-
que enim scientia desiderat instrumentum, quæ potest
esse consummata, etiamsi nihil faciat: sed ille * o-
pifex, ut cælator cælum, & pictor penicilla. Ita-
que hæc in eum locum, quo de oratore dicturi su-
mus, differamus.

* Legitur
in MSS.
artifex.
Lib. 11.
§ 12.

^u Illum facere destinaverat Julius Cæsar, perfecit Claudius
Imperator.

MARCI FABII
 QUINTILIANI
 DE

Institutione Oratoria

LIBER III.

CAPUT I.

I. Monet hunc librum minus jucunditatis quam cæteros habiturum. II. Agit de Scriptoribus artis Rhetoricæ, cum Græcis, tum Romanis.

I. QUONIAM in libro secundo quæsitum est quid esset rhetorice, & quis finis ejus: artem quoque eam esse, & utilem, & virtutem, ut vires nostræ tulerunt, ostendimus; materiâque ei res omnes de quibus dicere oporteret, subjecimus: jam hinc unde cœperit, quibus constet, quo quæque in ea modo invenienda atque tractanda sint, exequar. Intra quem modum plerique scriptores artium constiterunt, adeo ut Apollodorus contentus solis judicialibus fuerit.

Nec sum ignarus hoc à me præcipuè, quod hic liber inchoat, opus, studiosos ejus desiderasse, ut inquisitione opinionum, quæ diversissimæ fuerunt, longè difficillimum, ita nescio an minimè legentibus futurum voluptati: quippe quod propè nudam præceptorum traditionem desideret. In cæteris enim admiscere tentavimus aliquid nitoris, non jactandi ingenii gratia, (namque in id eligi materia poterat uberior) sed ut hoc ipso alliceremus magis juventutem ad cognitionem eorum quæ necessaria studiis arbitrabamur,

si ducti jucunditate aliqua lectionis, libentiùs discerent ea, quorum ne jejuna atque arida traditio averteret animos, & aures (præsertim tam delicatas) raderet, verebatur. Qua ratione se Lucretius dicit præcepta philosophiæ carmine esse complexum. Namque *Lib. 4. 11. Ec.*
hac, ut est notum, similitudine utitur :

*Nam veluti pueris absinthia tetra medentes
Cum dare conantur, priùs oras pocula circum
Contingunt mellis dulci flavoque liquore :*

Et quæ sequuntur. Sed nunc veremur, ne parum hic liber mellis, & absinthii multum habere videatur, sitque salubrior studiis quàm dulcior.

Quin etiam hoc timeo, ne ex eo minorem gratiam ineat, quòd pleraque non inventa per me, sed ab aliis tradita continebit : habeat etiam quosdam qui contrà sentiant, & adversentur, propterea quòd plurimi auctores, quamvis eodem tenderent, diversas tamen vias munierunt, atque in suam quicquæ induxit sequentes. Illi autem probant, qualecunque ingressi sunt iter: nec faciliè inculcatas pueris persuasiones mutaveris: quia nemo non didicisse mavult quàm discere. Est autem, ut procedente libro patebit, infinita defensio auctorum, primò ad ea quæ rudia atque imperfecta adhuc erant, adjicientibus quod invenissent scriptoribus: mox, ut aliquid sui viderentur asferre, etiam recta mutantibus.

II. NAM primus post eos, quos poetæ tradiderunt, movisse aliqua circa rhetoricen Empedocles dicitur. Artium autem scriptores antiquissimi Corax & Tifias Siculi, quos infecutus est vir ejusdem insulæ Gorgias Leontinus, Empedoclis (ut traditur) discipulus. Is beneficio longissimæ ætatis (nam centum & novem vixit annos) cum multis simul floruit: ideòque & illorum, de quibus suprà dixi, fuit æmulus, & ultra Socratem usque duravit. Thrasymachus Chalcedonius cum hoc, & Prodicus Chius, & Abderites Protagoras, à quo decem millibus denariorum didicisse artem, quam edidit, Evathlus dicitur; & Hippias
H Eleus,

pag. 85.

n. 27.

Eleus, & quem Palameda Plato appellat, Alcidas Eleates. Antiphon quoque & primus omnium orationem scripsit, & nihilominus artem ipse composuit, & pro se dixisse optimè est creditus. Etiam Polycrates, à quo scriptam in Socratem diximus orationem. Et Theodorus Byzantius, ex iis & ipse quos Plato appellat ^x λογοδαϊδάλεις. Horum primi communes locos tractasse dicuntur, Protagoras, Gorgias, Prodicus, & Thrasymachus. Cicero in Bruto negat ante Periclem scriptum quicquam, quod ornatum oratorium habeat: ejus aliqua ferri. Equidem non reperio quicquam tantæ eloquentiæ fama dignum. Ideoque minùs miror esse, qui nihil ab eo scriptum putent: hæc autem quæ feruntur, ab aliis esse composita.

His succedere multi: sed clarissimus Gorgiæ auditor Isocrates, quanquam de præceptore ejus inter auctores non convenit. Nos autem Aristoteli credimus. Hinc velut diversæ secari cœperunt viæ. Nam & Isocratis præstantissimi discipuli fuerunt in omni studiorum genere, eoque jam seniore (octavum enim & nonagesimum implevit annum) pomeridianis scholis ^y Aristoteles præcipere artem oratoriam cœpit, noto quidem illo (ut traditur) versu ex ^z Philocteta frequenter usus:

Ἀιχρὸν σιωπᾶν, κ' Ἰσοκράτην ἱᾶν λέγειν.

Turpe esse tacere, & Isocratem pati dicere.

pag. 80.

Ars est utriusque, sed pluribus eam libris Aristoteles complexus est. Eodem tempore Theodectes fuit, de cujus opere suprà dictum est. Theophrastus quoque

^x Qui orationem nimis ex-
polirent.

^y Hoc Cicero fusiùs enarrat
l. 3. de Orat. n. 141. *Scholas*
autem dicunt dissertationes, dis-
putationes, & præceptiones.
Scholas enim Græci propriè di-
cunt, non tam ludum literari-
um, quàm disputationes præ-
lectionesque, & id genus alia;

ut manifestum est ex 1. Tuscul.
n. 7. *Turn.*

^z Annotant hunc versum esse
in Philocteta Sophoclis, cum
illic nusquam reperiatur. Porro
in illa Tragœdia, quæcunque
sit, ait Philoctetes sibi turpe esse
tacere, cum barbari loquantur.
Ἀιχρὸν σιωπᾶν, βαρβάρως δ' ἱᾶν
λέγειν. *Turn.*

Aristotelis

Aristotelis discipulus de rhetorice diligenter scripsit: atque hinc vel studiosius philosophi quàm rhetores, præcipuèque Stoicorum ac Peripateticorum principes. Fecit deinde velut propriam Hermagoras viam, quam plurimi sunt secuti. Cui maximè par atque æmulus videtur Athenæus fuisse. Multa pòst Apollonius Molon, multa Areus, multa Cæcilius, & Halicarnasseus Dionysius.

Præcipuè tamen in se converterunt studia Apollodorus Pergamenus, qui præceptor Apolloniæ Cæsaris Augusti fuit: & Theodorus Gadareus, qui se dici maluit Rhodium: quem studiosè audisse, cùm in eam insulam secessisset, dicitur Tiberius Cæsar. Hi diversas opiniones tradiderunt, appellatiquè inde Apollodorei & Theodorei, ad morem certas in philosophia sectas sequendi. Sed Apollodori præcepta magis ex discipulis cognoscas: quorum diligentissimus in tradendo Latinè fuit C. Valgius, Græcè Atticus. Nam ipsius sola videtur ars edita ad Matium, quia cæteras missa ad Domitium epistola non agnoscit. Plura scripsit Theodorus, cujus auditorem Hermagoram sunt qui viderint.

Romanorum primus (quantum ego quidem sciam) condidit aliqua in hanc materiam M. Cato ille Censorius, pòst M. Antonius inchoavit. Nam hoc solum opus ejus, atque id ipsum imperfectum, manet. Secuti minùs celebres, quorum memoriam, si quo loco res poscet, non omittam. Præcipuum verò lumen sicut eloquentiæ, ita præceptis quoque ejus dedit unicum apud nos specimen orandi, docendique oratorias artes, M. Tullius: post quem tacere modestissimum foret, nisi & rhetoricos suos ipse adolescenti sibi elap- 1. de Orato
 sos diceret, & in oratoriis hæc minora, quæ plerique 5.
 desiderant, sciens omisisset. Scripsit de eadem materia non pauca Cornificius, aliqua Stertinius, nonnihil pater Gallio: accuratius verò priores Gallione Celsus & Lenas, & ætatis nostræ Virginius, Plinius, Rutilius. Sunt & hodie clari ejusdem operis auctores: qui si omnia complexi forent, consulissent labori

meo : sed parco nominibus viventium : veniet eorum laudi suum tempus ; ad posteros enim virtus durabit, non perveniet invidia.

Non tamen post tot ac tantos auctores pigebit meam quibusdam locis posuisse sententiam. Neque enim me cujusquam sectæ, velut quadam superstitione imbutus, addixi : & electuris quæ volent faciendæ copia fuit. Sicut ipse plurimum in unum confero inventa, ubicunque ingenio non erit locus, curæ testimonium promeruisse contentus.

CAPUT II.

QUÆ SIT RHETORICES ORIGO.

Initium dicendi dedit natura : initium artis, observatio.

NEC diu nos moretur quæstio, quæ rhetorices origo sit. Nam cui dubium est, quin sermonem ab ipsa rerum natura geniti protinus homines acceperint ; quod certè principium est ejus rei : huic studium & incrementum dederit utilitas ; summam ratio & exercitatio ? Nec video quare curam dicendi putent quidam inde cœpisse, quòd ii qui in discrimen aliquod vocabantur, accuratius loqui defendendi sui gratia instituerint. Hæc enim ut honestior causa, ita non utique prior est, cùm præsertim accusatio præcedat defensionem : nisi quis dicit etiam gladium fabricatum ab eo priùs qui ferrum in tutelam sui, quàm qui in perniciem alterius comparavit.

Initium ergo dicendi dedit natura : initium artis, observatio. Homines enim sicut in medicina cùm viderent alia salubria, alia insalubria, ex observatione eorum effecerunt artem : ita cùm in dicendo alia utilia, alia inutilia deprehenderent, notarunt ea ad imitandum vitandumque, & quædam secundum rationem eorum adjecerunt ipsi quoque : hæc confirmata sunt usu : tum quæ sciebat quisque docuit. Cicero quidem initium orandi conditoribus urbium ac legum latoribus

Lib. 1. de Invent.

n. 2. & 3.

& l. 1. de

Orat. n. 33.

latoribus dedit, in quibus fuisse vim dicendi necesse est. cur tamen hanc primam originem putet, non video, cùm sint adhuc quædam vagæ, & sine urbibus ac sine legibus gentes: & tamen qui sunt in his nati & legationibus fungantur, & accusent aliqua ac defendant, & denique alium alio meliùs loqui credant.

C A P U T III.

QUINQUE ESSE PARTES RHETORICÆ.

OMNIS autem orandi ratio, ut plurimi maxime auctores tradiderunt, quinque partibus constat, Inventione, Dispositione, Elocutione, Memoria, Pronuntiatione sive Actione: utroque enim modo dicitur. Omnis verò sermo, quo quidem voluntas aliqua enuntiatur, habeat necesse est & rem, & verba. Ac si est brevis, & una conclusione finitus, nihil fortasse ultrà desideret: at oratio longior plura exigit. Non enim tantùm refert, quid, & quomodo dicamus, sed etiam quo loco. Opus ergo est dispositione. Sed neque omnia quæ res postulat, dicere, neque suo quæque loco poterimus, nisi adjuvante Memoria. Quapropter ea quoque pars quarta erit. Verùm hæc cuncta corrumpit, ac propemodum perdit indecora vel voce vel gestu Pronuntiatio. Huic quoque igitur necessariò tribuendus est quintus locus. . .

C A P U T IV.

TRIA ESSE GENERA CAUSARUM.

TRIA an plura sint genera causarum ambigitur. Nec dubiè propè omnes utique summæ apud antiquos auctoritatis scriptores Aristotelem secuti, qui nomine tantùm alio Concionalem pro Deliberativa appellat, hac partitione contenti fuerunt. . . Nobis autem & tutissimum est auctores plures sequi, & ita videtur ratio dictare. Est igitur, unum genus, quo

laus ac vituperatio continetur, sed est appellatum à parte meliore Laudativum: idem alij Demonstrativum vocant. . Alterum est Deliberativum. Tertium, Judiciale. Cæteræ species in hæc tria incidunt genera: nec invenitur ex his ulla, in qua non laudare aut vituperare, suadere aut dissuadere, intendere quid vel depellere debeamus.

Ne his quidem accefferim, qui Laudativam materiam honestorum, Deliberativam utilium, Judicialem justorum quæstione contineri putant, celeri magis ac rotunda usi distributione, quàm vera. Stant enim quodammodo mutuis auxiliis omnia. Nam & in laude justitia utilitasque tractantur, & in consiliis honestas: & rarò judicalem inveneris causam, in cujus non parte aliquâ eorum quid, quæ suprà diximus, reperiatur.

CAPUT V.

I. Tria esse officia Oratoris. II. Quæstiones esse vel infinitas, vel finitas.

I. **O**MNIS autem oratio constat aut ex his quæ significantur, aut ex his quæ significant, id est rebus & verbis. Facultas orandi consummatur natura, arte, exercitatione: cui quartam partem adjiciunt quidam imitationis, quam nos arti subijcimus. Tria * sunt autem quæ præstare debet orator, ut doceat, moveat, delectet. Non semper autem omnia in eam quæ tractabitur materiam cadent. Erunt enim quædam remotæ ab affectibus: qui ut non ubique habent locum, ita quocunque irruerint, plurimum valent. .

* Vide
Cicer. lib.
2. de Orat.
115. &
128. 129.

II. **CONVENIT** * quæstiones esse aut infinitas, aut finitas. Infinitæ sunt, quæ remotis personis, & temporibus, & locis, cæterisque similibus, in utramque partem tractantur: quod Græci *ῥέσις* dicunt, Cicero propositum. . Finitæ autem sunt ex complexu rerum, personarum, temporum, cæterorumque. Hæ *ὑποθέσεις* à Græcis dicuntur, causæ à nostris. In his omnibus

* Vide
lib. 2. de
Orat. 133.

omnibus quæstio videtur circa res personasque consistere. . Amplior est semper infinita: inde enim finita descendit. Quod ut exemplo pateat, infinita est, an uxor ducenda: finita, an Catoni ducenda. .

In omni autem speciali utique inest generalis, ut quæ sit prior. Ac nescio an in causis quoque quicquid in quæstionem venit qualitatis, generale sit. Milo Clodium occidit: jure occidit insidiatorem. . Nónne hoc quæritur, an hoc sit jus insidiatorem occidendi? . .

Quin etiam in iis quæ ad personam referuntur, ut non est satis generalem tractasse quæstionem, ita perveniri ad speciem, nisi illa prius excussa, non potest. Nam quomodo an sibi uxor ducenda sit, deliberabit Cato, nisi constiterit uxores esse ducendas? Et quomodo an ducere Martiam debeat quæretur, nisi Catoni ducenda uxor est? . .

CAPUT VI.

TRIPLICEM ESSE STATUM.

STATUS causæ est id quod & orator præcipuè sibi obtinendum, & judex spectandum maxime intelligit: in hoc enim causa consistit. . * .

A plurimis ^a tres sunt facti generales status, conjecturæ, finitionis, qualitatis: quibus & Cicero in Oratore utitur, & omnia quæ aut in controversiam aut in contentionem veniant, contineri putat; ^b sitne, quid sit, quale sit. . * .

Ipse me paulum in alia, quàm prius habuerim, opinione nunc esse confiteor. Et fortasse tutissimum

^a De triplici statu vide Cicer. lib. 2. de Orat. 104.—114.

^b Triplex itaque est *status*. *Conjecturalis*, in quo quæritur & conjici debet, an sit factum: verbi gratia in oratione pro Cœlio quæritur utrum Cœlius venenum Clodiæ paraverit. *Qualitatis*, in quo quæritur quale sit id

quod factum esse constat: ut in oratione pro Milone quæritur jure nec-ne Milo Clodium occiderit. *Definitivus*, in quo quæritur & definiri debet quid sit id quod factum est: ut in oratione pro Plancio, an largitio pecuniæ facta ab ipso sit ambitus.

erat famæ modò studenti, nihil ex eo mutare, quod multis annis non sensissem modo, verum etiam approbasssem. Sed non sustineo esse conscius ^e mihi dissimulanti, in eo præsertim opere, quod ad bonorum juvenum aliquam utilitatem componimus, in ulla parte judicii mei. Nam & ^d Hippocrates clarus arte medicinæ, videtur honestissimè fecisse, qui quosdam errores suos, ne posterì errarent, confessus est. Et M. Tullius non dubitavit aliquos suos jam editos libros aliis postea scriptis ipse damnare, sicut ^e Catulum atque Lucillum, & ^f hos ipsos, de quibus modò sum locutus, artis rhetorices. Etenim supervacuum foret in studiis longior labor, si nihil liceret melius invenire præteritis. Neque tamen ex his quicquam, quæ tum præcepi, supervacuum fuit: ad easdem enim particulas hæc quoque, quæ nunc præcipiam, revertentur. Ita neminem didicisse pœniteat. Colligere tantum eadem, ac disponere paulo significantius conor. Omnibus autem patefactum volo, non me hæc seriùs demonstrare aliis, quàm mihi ipse persuaserim. *.

Credendum est igitur iis, quorum auctoritatem secutus est Cicero, tria esse, quæ in omni disputatione quærantur, An sit, Quid sit, Quale sit. Quod ipsa nobis etiam natura præscribit. Nam primùm oportet subesse aliquid, de quo ambigatur: quod quid sit, & quale sit, certè non potest existimari, nisi priùs esse constiterit. Ideoque ea prima quæstio. Sed non

^e Hellenismus.

^d Hippocrates, ut est lib. *ἱπποκράτης* i. in cuiusdam curatione, qui lapide percussus fuerat in sinapite, se deceptum fuisse scribit ex ratione futurarum capitis. Quod etiam meminit Celsus lib. 8. c. 4. *De futuris se deceptum esse Hippocrates memoriam prodidit, more magnorum virorum, & fiduciam magnarum rerum habentium. Nam lævia ingenia, quia nihil habent, nihil sibi detrahunt. Magno ingenio,*

multaque nihilominus habituro, convenit etiam veri erroris simplex confessio, præcipue in eo ministerio, quod utilitatis causa posteris traditur, ne qui decipiantur eadem ratione, qua quis deceptus est. Turn.

^e Vide lib. 13. epist. ad Atticum, præsertim epist. 12, & 13.

^f Lib. 1. de Orat. n. 5. quod modò observavit hoc eodem libro, cap. 1. pag. 101.

statim quod esse manifestum est, etiam quid sit apparet. Hoc quoque constituto, novissima Qualitas superest: nec his exploratis aliud est ultra. *.

Nunc quia in tria genera causas divisi, ordinem sequar.

CAPUT VII.

DE GENERE DEMONSTRATIVO.

I. Apud Romanos genus hoc quoque cadit in negotia. II. Laus Deorum. III. Laus hominum, eorumque vituperatio. Interest autem ubi quisque laudetur. IV. Laus urbium & locorum.

I. **A**C potissimum incipiam ab ea quæ constat * * *Vide lib. 2. de Orat. 44.—46. Item 341—349. Item Partit. 70. —82.*
laude & vituperatione. Quod genus videtur Aristoteles, atque eum secutus Theophrastus, à parte negotiali, hoc est πραγματικῇ, removisse, totamque ad solos auditores relegasse: & id ejus nominis, quod ab ostentatione ducitur, proprium est. Sed mos Romanus etiam negotiis hoc munus inseruit. Nam & funebres laudationes pendent frequenter ex publico aliquo officio, atque ex senatusconsulto magistratibus sæpe mandantur: & laudare testem, vel contrà, pertinet ad momentum judiciorum: & ipsis etiam reis dare laudatores licet: & editi in competitores, in L. Pisonem, in Clodium & Curionem libri, vituperationem continent, & tamen in Senatu loco sunt habitus sententiæ. Neque inficias eo, esse quasdam ex hoc genere materias ad solam compositas ostentationem, ut laudes deorum, virorumque, quos priora tempora tulerunt.

Ut desiderat autem laus quæ negotiis adhibetur, probationem: sic etiam illa quæ ostentationi componitur, habet interim aliquam speciem probationis: ut qui Romulum Martis filium, educatumque à lupa dicat, in argumentum cælestis ortus utatur his, quod abjectus in profluentem non potuerit extinguere; quod omnia sic egerit, ut genitum præside bellorum deo incredibile non esset; quod ipsum quoque cælo receptum temporis ejus homines non dubitaverint. Quædam verò etiam in defensionis speciem cadent: ut si

in

in laude Herculis permutatum cum regina Lydiæ habitum, & imperata (ut traditur) pensa orator excuset.

Sed proprium laudis est, res amplificare & ornare. Quæ materia præcipuè quidem in deos & homines cadit: est tamen & aliorum animalium, & carentium anima.

II. VERUM in deis generaliter primùm majestatem ipsius eorum naturæ venerabimur: deinde propriam vim cujusque, & inventa, quæ utile aliquid hominibus attulerunt. Vis ostenditur, ut in Jove, regundorum hominum: in Marte, belli: in Neptuno, maris. Inventæ; ut artium, in Minerva: Mercurio, literarum: Medicinæ, Apolline: Cerere, frugum: Libero, vini. Tum si qua ab his acta vetustas tradidit, commemoranda. Addunt etiam diis honorem parentes, ut si quis sit filius Jovis. Addit antiquitas, ut iis qui sunt ex Chao. Progenies quoque, ut Apollo ac Diana Latonæ. Laudandum in quibusdam, quòd geniti immortales: in quibusdam, quòd immortalitatem virtute sunt consecuti: quòd pietas^s principis nostri, præsentium quoque temporum decus, fecit.

III. MAGIS est varia laus hominum. Nam primùm dividitur in tempora, quòdque ante eos fuit, quòdque ipsi vixerunt. In iis autem qui fato sunt functi, etiam quod est infecutum. Ante hominem, patria ac parentes, majorésque erunt: quorum duplex tractatus est. Aut enim respondisse nobilitati, pulcrum erit: aut humiliter genus illustrasse factis. Illa quoque interim ex eo, quod ante ipsum fuit, tempore trahentur, quæ responsis vel auguriis futuram claritatem promiserint: ut eum qui ex Thetide natus esset, majorem patre suo futurum cecinisse dicuntur oracula.

Ipsius verò laus hominis ex animo, & corpore, & extrà positis peti debet. Et corporis quidem fortuitorùmque cùm levior, tum non uno modo tractanda est. Nam & pulcritudinem interim robúrque prosequimur

^s Impia adulatio. Domitiana crudelitate, libidine, omnibusque vitis erat infame portentum.

honore verborum, ut * Homerus in Agamemnone
 atque Achille. Interim confert admirationi multum
 etiam infirmitas, ut cùm idem Tydea parvum, sed
 bellatorem dicit fuisse. Fortuna verò cùm dignita-
 tem affert, ut in regibus, principibúsq; (namque
 est hæc materia ostendendæ virtutis uberior) tum quo
 minores opes fuerunt, eo maiorem benefactis gloriam
 parit. Sed omnia quæ extra nos bona sunt, quæque
 hominibus fortè obtigerunt, non ideo laudantur, quòd
 habuerit quis ea, sed quòd his honestè sit usus. Nam
 divitiæ, & potentia, & gratia, cùm plurimum virium
 dent in utramque partem, certissimum faciunt morum
 experimentum: aut enim meliores propter hæc, aut
 pejores sumus.

* De pul-
 critudine
 Agamem-
 nonis,
 Iliad. β. seu
 l. 2. v. 477.
 de Achille
 Il. β. 180.
 & alibi
 passim. De
 parva sta-
 tura Tydei,
 Il. α. seu
 l. 5. v. 801.

Animi semper vera laus. Sed non una per hoc
 opus via ducitur. Namque aliàs ætatis gradus, gesta-
 rumque rerum ordinem sequi speciosius fuit: ut in
 primis annis laudaretur indoles, tum disciplinæ, post
 hoc operum, id est factorum, dictorumque contextus:
 aliàs in species virtutum dividere laudem, fortitudinis,
 iustitiæ, continentiae, cæterarumque, ac singulis assignare
 quæ secundum quamque earum gesta erunt. Utra
 sit autem harum via utilior, cum materia deliberabi-
 mus: dum sciamus gratiora esse audientibus, quæ so-
 lus quis, aut primus, aut certè cum paucis fecisse di-
 cetur; si quid præterea supra spem aut expectationem,
 præcipuè quod aliena potius causa, quàm sua.

Tempus, quod finem hominis insequitur, non sem-
 per tractare contingit: non solùm quòd viventes ali-
 quando laudamus, sed quòd rara hæc occasio est, ut
 referri possint divini honores & decreta, ut publicæ
 statutz constitutz. Inter quæ enumeraverim ingenio-
 rum monumenta, quæ seculis probarentur. Nam
 quidam, sicut Menander, iustiora posterorum, quàm
 suæ ætatis judicia sunt consecuti.

Afferunt laudem liberi parentibus, urbes conditori-
 bus, leges latoribus, artes inventoribus, necnon insti-
 tuta quoque auctoribus, ut à Numa traditum deos
 colere, & à Publicola fasces populo submittere.

Qui

Qui omnis etiam in vituperatione ordo constabit, tamen in diversum. Nam & turpitudine generis opprobrio multis fuit: & quosdam claritas ipsa notiores circa vitia, & invisos magis fecit: & in quibusdam, ut in Paride traditum est, prædicta perniciēs: & corporis & formæ quibusdam mala contemptum, ut Therfitæ: at * verò quibusdam bona vitiis corrupta, odium attulerunt; ut Nireæ imbellem, Plistenem impudicum, à poetis accepimus. Et animi totidem vitia, quot virtutes sunt: nec minùs quàm in laudibus, duplici ratione tractantur. Et post mortem adjecta quibusdam ignominia est, ut † Melio, cujus domus solo æquata: Marcòque Manlio, cujus prænomen è familia in posterum exemptum est. Et parentes maiorum odimus. Et est conditoribus urbium infamia, contraxisse aliquam perniciosam cæteris gentem, ^h qualis est primus Judaicæ superstitionis auctor, & Gracchorum leges invisæ. Sed in viventibus quoque judicia hominum velut argumenta sunt morum, & honos aut ignominia veram esse laudem vel vituperationem probat.

1. Rhet.
c. 9.

Interesse tamen Aristoteles putat ubi quisque laudetur aut vituperetur. Nam plurimum refert, qui sint audientium mores, quæ publicè recepta persuasio: ut illa maximè quæ probent, esse in eo qui laudabitur, credant: aut in eo contra quem dicemus, ea quæ ode- runt. Ita non erit dubium judicium, quod orationem præcefferit. ⁱ Ipsorum autem permiscenda laus semper.

^h Hunc locum nonnulli de Judæis intelligunt, quorum superstitionem Romani oderant. Alciatus tamen de Christianis intelligit, quorum religionem Judaicam superstitionem appellabant Romani, quia à Judæis manavit Christianismus. Sic etiam appellare solent Jurisconsulti. Porro Fabii tempore persecutio in Christianos à Domitiano est edita. Turn.

ⁱ Scilicet *audientium*, quæ vox in uno è manuscriptis codicibus quos percurri, instar notæ legitur, nec ille codex mentionem facit Judicium. Editiones habent *ipsorum etiam Judicium*. Sed de Judicibus hic non agitur, nec eorum ulla sit mentio apud Aristotelem loco hic citato, nempe l. 1. Rhet. c. 9. At idem l. 3. c. 14. sub finem, ubi agit de Exordio, manifestè præcipit ut in

in gene
auditoris
infra su

per. Nam id benevolos facit: quoties autem fieri poterit, cum materiæ utilitate jungenda. Minus Lacedæmone studia literarum, quàm Athenis, honoris merebuntur: plus patientia, fortitudo. Rapto vivere quibusdam honestum, aliis cura legum. Frugalitas apud Sybaritas forsitan odio foret, veteribus Romanis summum luxuria crimen. Eadem in singulis differentia. Maximè favet iudex, qui sibi dicentem assentiri putat.

Idem præcipit illud quoque, quod mox Cornelius Celsus propè supra modum invasit, quia sit quædam virtutibus ac vitiis vicinitas, utendum proxima derivatione verborum, ut pro temerario fortem, pro prodigo liberalem, pro avaro parcum vocemus: quæ eadem etiam contrà valent. Quod quidem orator, id est vir bonus, nunquam faciet, nisi fortè communi utilitate ducatur.

IV. LAUDANTUR autem urbes similiter atque homines. Nam pro parente est conditor: & multum auctoritatis affert vetustas, ut iis qui terra dicuntur orti: & virtutes ac vitia circa res gestas; eademque in singulis. Illa propria, quæ ex loci positione aut munitione sunt. Cives illis, ut hominibus liberi, decori. Est laus & operum, in quibus honor, utilitas, pulcritudo, auctor spectari solet. Honor, ut in templis: utilitas, ut in muris: pulcritudo vel auctor, utrobique est. Est & locorum, qualis Siciliae apud Ciceronem: in quibus similiter speciem & utilitatem intuemur: speciem, maritimis, planis, amœnis: utilitatem, salubribus, fertilibus. Erit etiam dictorum honestorum, factorumque laus generalis. Erit & rerum omnis modi. Nam & somni & mortis scriptæ laudes, & quorundam à medicis ciborum. Itaque ut non consensu hoc laudativum genus circa solam versari honesti quæestionem, sic qualitate maximè

in genere Demonstrativo laus aliquod irrepsisse, ubi legitur: auditoris inferatur. Unde paulo Maxime favet Iudex, qui sibi infra suspicor mendum quoque dicentem assentiri putat.

contineri

In Top. 94.

contineri puto : quanquam omnes tres Status cadere in hoc opus possint, hisque usum C. Cæsarem in vituperando Catone, notaverit Cicero. Totum autem habet aliquid simile Suasoriis : quia plerumque eadem illic suaderi, hic laudari solent.

CAPUT VIII.

DE GENERE DELIBERATIVO.

I. Non solum in eo quæri utilitatem. II. De ejus procæmio & narratione. III. Tria in suadendo spectanda. 1. Quid sit de quo deliberetur. Partes autem suadendi sunt honestum, utile, possibile : nam rejicit necessarium. 2. Qui sint qui deliberent. Et hic docet quomodo & turpibus honesta, & bonis parum decora suaderi possint. 3. Quis sit qui suadeat. IV. De Prosopopæiis seu declamationibus in genere deliberativo. V. Quale debeat esse dicendi genus in suasoriis.

** De genere deliberativo, vide Tullium 2. 1. de Orat. 333--340. In Partit. 83-97. 2. Orat. 334.*

I. DELIBERATIVAS * quoque miror à quibusdam sola utilitate finitas. Ac si quid in his unum sequi oporteret, potior fuisset apud me Ciceronis sententia, qui hoc materiæ genus dignitate maximè contineri putat. Nec dubito quin hi qui sunt in illa priore sententia, secundum opinionem pulcherrimam, ne utile quidem, nisi quod honestum esset, existimarint. Et est hæc ratio verissima, si consilium contingat semper bonorum atque sapientum. Verùm apud imperitos, apud quos frequenter dicenda sententia est, populùmque præcipuè, qui ex pluribus constat indoctis, discernenda sunt hæc, & secundum communes magis intellectus loquendum. Sunt enim multi, qui etiam quæ credunt honesta, non tamen fatis utilia quoque existiment : quæ turpia esse dubitare non possunt, utilitatis specie ducti probent : ut foedus * Numantinum, jugùmque Caudinum. .

*Liv. 1. 9. n. 5. & 6. * Vide Cicer. 1. 3. Offic. 109.*

II. PARS deliberativa (quæ eadem Suasoria dicitur) officiis constat duobus, suadendi & dissuadendi. Procæmio, quale est in judicialibus, non utique eget, quia conciliatus est ei quisque, quem consulit. Initi-

um tamen quodcunque debet habere aliquam procemii speciem : nec enim abruptè, nec unde libuit, incipiendum ; quia est aliquid in omni materia naturaliter primum.

In senatu, & utique in concionibus, eadem ratio quæ apud judices, acquirendæ sibi plerumque eorum apud quos dicendum sit benevolentiae. Nec mirum, cum etiam in Panegyricis petatur audientium favor, ubi emolumentum non in utilitate aliqua, sed in sola laude consistit. Aristoteles quidem, nec sine causa, ^{3. Rhet.} putat & à nostra, & ab ejus qui dissentiet, persona ^{c. 14.} duci frequenter in consiliis exordium, quasi mutuanti-bus hoc nobis à judiciali genere: nonnunquam etiam, ut minor res majorve videatur. In demonstrativis verò procemia esse maximè libera existimat. Nam & longe à materia duci hæc, ut in Helenes laude Isocrates fecerit : & ex aliqua rei vicinia, ut idem in Panegyrico conqueritur, plus honoris corporum quàm animorum virtutibus dari : & Gorgias in Olympico laudans eos qui primi tales instituerunt conventus. Quos secutus videlicet Crispus Sallustius in bello Jugurthino & Catilinario, nihil ad historiam pertinentibus principiis orsus est. Sed nunc ad Suasoriam, in qua etiam cum procemio uteremur, brevior tamen, & velut quodam capite tantum & initio debebimus esse contenti.

Narrationem verò nunquam exiget privata deliberatio, ejus duntaxat rei, de qua dicenda sententia est : quia nemo ignorat id de quo consultit. Extrinsecus possunt pertinentia ad deliberationem multa narrari. In concionibus sæpe est etiam illa quæ ordinem rei docet necessaria ; & ^k affectus, ut quæ maximè postulabit. Nam & concitanda & lenienda frequenter est ira, & ad metum, cupiditatem, odium, conciliationem impellendi animi. Nonnunquam etiam movenda misératio est, sive ut auxilium obsessis feratur

^k Variis modis legitur hic locus apud manuscriptos codices. Unde conjici potest corruptum fortè hunc locum.

suadere oportebit, siue sociæ civitatis everfionem deflebimus.

Valet autem in confiliis auctoritas plurimum. Nam & prudentiffimus effe, haberique & optimus is debet, qui fententiæ fuæ de utilibus atque honeftis credere omnes velit. In judiciis enim vulgò fas habetur indulgere aliquid ftudio fuo: confilia nemo eft qui neget¹ fecundùm mores dari.

Arift. 1.

Rhet. c. 8.

2. de Orat.

337.

Græcorum quidem plurimi omne hoc officium con-
cionale effe judicaverunt, & in fola Reipublicæ ad-
miniftratione pofuerunt. Quin & Cicero in hac ma-
ximè parte verfatur. Ideoque fuafuris de pace, bello,
copiis, opibus, vectigalibus, hæc duo præcipuè nota
effe voluit, vires civitatis, & mores: ut ex natura
cùm ipfarum rerum, tum audientium, ratio fuadendi
duceretur. Nobis major in re videtur varietas. Nam
& confultantium & confiliorum plurima funt genera.

III. QUARE in fuadendo & diffuadendo tria
primùm fpectanda erunt, Quid fit de quo deliberetur,
Qui fint qui deliberent, Qui fit qui fuadet.

I. REM de qua deliberatur, aut certum eft poffe
fieri, aut incertum. Si incertum, hæc erit quæftio
fola, aut potentiffima. Sæpe enim accidet, ut priùs
dicamus, ne fi poffit quidem fieri, effe faciendum:
deinde fieri non poffe. Cùm autem de hoc quæritur,
conjectura eft; an Isthmos intercidi, an ficcari palus
Pontina, an portus fieri Hoftiæ poffit, an Alexander
terras ultra Oceanum fit inventurus. Sed in iis quo-
que quæ conftabit poffe fieri, conjectura erit aliquan-
do: ut fi quærat, an utique futurum fit, ut Cartha-
ginem superent Romani; ut redeat Annibal, fi Sci-
pio exercitum in Africam tranftulerit; ut fervent fi-
dem Samnites, fi Romani arma depofuerint. Quæ-
dam & fieri poffe, & futura effe credibile eft: fed
aut alio tempore, aut alio loco, aut alio modo.

Ubi conjecturæ non erit locus, alia funt intuenda.

¹ Secundùm æquitatem & judiciis vulgò putant poffe ora-
veritatem: fecundùm id quod torem indulgere aliquid ftudio
boni mores poffulant. At in fuo.

Et primùm, aut propter ipsam rem de qua sententiæ rogantur, consultabitur: aut propter alias intervenientes extrinsecus causas. Propter ipsam deliberant patres Conscripti, an * stipendium militi constituent. * *De stipendio mi-*
 Hæc materia simplex erit. Accedunt causæ aut faciendi, ut deliberant P. C. an Fabios dedant Gallis bel- *l. i. bus con-*
 lum minitantibus: aut non faciendi, ut deliberat C. *stituto agit*
 Cæsar, an perseveret in Germaniam ire, cùm milites *Livius l.*
 passim testamenta facerent. Hæ Suasoriæ duplices *4. n. 59.*
 sunt. Nam & illi causa deliberandi est, quòd bellum *6. 60. de*
 Galli minitentur: esse tamen quæstio potest, deden- *Fabius l. 5.*
 dine fuerint etiam citra hanc denuntiationem, qui con- *n. 36. de*
 tra fas, cùm legati missi essent, prælium inierint, re- *expeditione*
 gémque ad quem mandata acceperant, trucidarint. Et *in Germaniam Cæ-*
 hic nihil Cæsar sine dubio deliberet, nisi propter hanc *sar l. 1.*
 militum perturbationem: est tamen locus quærendi, *belli Gall.*
 an citra hunc quoque casum penetrandum in Germaniam fuerit. Semper autem de eo priùs loquemur, de quo deliberari etiam detractis sequentibus posset.

Partes suadendi quidam putaverunt honestum, utile, necessarium. Ego non invenio huic tertiæ locum. Quantalibet enim vis ingruat, aliquid fortasse pati necesse sit, nihil facere. De faciendo autem deliberatur. Quòd si hanc vocant necessitatem, in quam homines graviorum metu coguntur, utilitatis erit quæstio. Ut enim si obfessi, & impares, & aqua ciboque defecti, de faciendâ ad hostem deditione deliberent, & dicatur, necesse est: nempe sequitur ut hoc subjiciatur, alioqui pereundum est: ita propter id ipsum non est necesse, quia perire potiùs licet. Denique non fecerunt Sargentini, nec in rate^m Opitergina circumventi. Igitur in his quoque causis, aut de sola ambigetur utilitate, aut quæstio inter utile atque honestum consistet. At enim si quis liberos procreare velit, necesse habeat

^m *Opitergium*, oppidum est quàm se hosti trucidandos relinquerent, mutuis cædibus sese confecerunt. Vide Florum, Epit. l. CX.

uxorem ducere. Quis dubitat? sed ei qui pater vult fieri, liqueat necesse est, uxorem esse ducendam. Itaque mihi ne consilium quidem videtur, ubi necessitas est, non magis quàm ubi constat quid fieri omnino non posse. Omnis enim deliberatio de dubiis est. Melius igitur, qui tertiam partem dixerunt δυνατόν, quod nostri possibile nominant: quæ ut dura videatur appellatio, tamen sola est.

Quas partes non omnes in omnem cadere suaforiam, manifestius est quàm ut docendum sit. Tamen apud plerosque earum numerus augetur, à quibus ponuntur ut partes, quæ species sunt partium. Nam fas, justum, pium, æquum, mansuetum quoque (sic enim sunt interpretati τὸ ἥμερον) & si qua adhuc adjicere quis ejusdem generis velit, subjici possunt honestati. An sit autem facile, magnum, jucundum, sine periculo, ad quæstionem pertinet utilitatis: qui loci oriuntur ex contradictione. Est quidem utile, sed difficile, parvum, injucundum, periculosum.

Tamen quibusdam videtur esse nonnunquam de jucunditate sola consultatio: ut si de ædificando theatro, instituendis ludis deliberetur. Sed neminem adeo solutum luxu puto, ut nihil in causa suadendi sequatur præter voluptatem. Præcedat enim semper aliquid necesse est, ut in ludis honor deorum, in theatro non inutilis laborum remissio, deformis & incommoda turbæ, si id non sit, conflictatio: & nihilominus eadem illa religio, cùm theatrum veluti quoddam illius sacri templum vocabimus.

Sæpe verò & utilitatem despiciendam esse dicimus, ut honesta faciamus: ut cùm illis Opiterginis damus consilium, ne se hostibus dedant, quanquam perituri sint nisi fecerint. Et utilia honestis præferimus, ut Liv. I. 22. cum suademus ut bello Punico servi armentur. Sed n. 57--61. tamen neque hîc planè concedendum est esse id inhonestum. Liberos enim natura omnes, & eisdem constare elementis, & fortasse antiquis etiam nobilibus ortos, dici potest. Et illic ubi manifestum periculum est, opponenda alia: ut crudeliùs etiam perituros

ros affirmemus, si se dediderint, sive hostis non servaverit fidem, sive Cæsar vicerit, quod est vero similis.

Hæc autem, quæ tantum inter se pugnant, plerumque nominibus deflecti solent. Nam & utilitas ipsa expugnatur ab iis qui dicunt non solum potiora esse honesta quam utilia, sed ne utilia quidem esse, quæ non sunt honesta: & contrà, quod nos honestum, illi vanum, ambitiosum, stolidum, verbis quam re probabilius vocant. Nec tantum inutilibus comparantur utilia, sed inter se quoque ipsa: ut si è duobus eligamus, in altero quid sit magis, in altero quid sit minus. Crescit hoc adhuc. Nam interim triplices etiam Suasoriæ incidunt: ut cum Pompeius deliberavit, Parthos, an Africam, an Ægyptum peteret. Ita non tantum utrum sit melius, sed quid sit optimum, quæritur. Item contrà.

Nec unquam incidet in hoc genere materiæ dubitatio rei, quæ undique secundum nos sit. Nam ubi contradictioni locus non est, quæ potest esse causa dubitandi? Ita ferè omnis Suasoria nihil est aliud quam comparatio. Videndumque, quid consecuturi simus, & per quid; ut æstimari possit, plus in eo quod petimus, sit commodi: an verò in eo per quod petimus, incommodi. Est utilitatis & in tempore quæstio; Expedi, sed non nunc. Et in loco; Non hic. Et in persona; Non nobis, non contra hos. Et in genere agendi; Non sic. Et in modo; Non in tantum.

2. SED ^a personam sæpius decoris causa intuemur, quæ & in nobis, & in iis qui deliberant, spectanda est. Itaque quamvis exempla plurimum in consiliis possunt, quia facillimè ad consentiendum homines ducuntur experimentis, refert tamen quorum auctoritas,

^a Dixerat paulò antè utilitatis quæstionem versari in persona: ut; Est illud quidem utile, sed nec nobis, nec contra hos. At eandem personam, inquit,

sæpius intuemur decoris causa, id est, ut & quid nos deceat, videamus ipsi, & quid eos qui deliberant.

& quibus adhibeatur. Diversi sunt enim deliberantium animi, duplex conditio. Nam consultant aut plures, aut singuli; sed in utrisque differentia; quia & in pluribus multum interest, Senatus sit, an populus: Romani, an Fidenates: Græci, an Barbari: & in singulis, Catoni petendos honores suadeamus, an C. Mario: de ratione belli Scipio prior, an Fabius deliberet. Proinde intuenda, sexus, dignitas, ætas. Sed mores præcipuè discrimen dabunt.

Et honesta quidem honestis suadere facillimum est: si verò apud turpes recta obtinere conabimur, ne videamur exprobrare diversam vitæ sectam, cavendum est. Et animus deliberantis, non ipsa honesti natura, quam ille non respicit, permovendus, sed laude, vulgi opinione: & si parum proficiet hæc † vanitas, secutura ex his utilitate: aliquanto vero magis objicendo aliquos, si diversa fecerit, metus. Nam præter id quòd his levissimi cujusque animus facillimè terretur, nescio an etiam naturaliter apud plurimos plus valeat malorum timor, quàm spes bonorum: sicut facilius eisdem turpium, quàm honestorum intellectus est.

† Vana
laudis
species.

Aliquando bonis quoque suadentur parum decora, dantur parum bonis consilia, in quibus ipsorum qui consulunt, spectatur * utilitas. Nec me fallit, quæ statim cogitatio subire possit legentem: Hoc ergo præcipis? & hoc fas putas? poterat me liberare M. Cicero, qui ita scribit ad Brutum propositis plurimis quæ honestè suaderi Cæsari possent: *Simne bonus vir, si hæc suadeam? Minimè. Suasoris enim est finis, utilitas ejus cui quisque suadet. At recta sunt. Quis negat? sed non est semper rectis in suadendo locus.* Sed quia est altior quæstio, nec tantum ad Suasorias pertinet, destinatus est mihi hic locus ° duodecimo, qui summus futurus est, libro. Nec ° ego quicquam fieri turpiter velim: verum interim hæc vel ad schola-

* Spreta
honestate.
Non extat
hæc epist.

° Cap. 1. libri 12. qui summus, seu postremus est.

° Etiam si turpia suadentur,

id fieri turpiter non vult Fabius; sed causam aliquam honestiorem prætexi.

rum exercitationes pertinere credantur: nam & iniquorum ratio noscenda est, ut melius æqua tueamur.

Interim si quis bono inhonesta suadebit, meminerit non suadere tanquam inhonesta, ut quidam declamatores Sextum Pompeium ad piraticam, propter hoc ipsum, quòd turpis ac crudelis sit, impellunt. Sed dandus illis deformibus ¹ color, idque etiam apud malos. Nec enim est quisquam tam malus, ut malus videri velit. Sic Catilina apud Sallustium loquitur, ut rem sceleratissimam non malitia, sed indignatione videatur audere. Sic Atreus apud Varium:

Jam fero (inquit) infandissima, jam facere cogor.

Quanto magis eis quibus cura famæ fuit, conservandus est hic vel ² ambitus? Quare & cùm Ciceroni dabimus consilium ut Antonium roget, vel etiam ut Philippicas, ita vitam pollicente eo, exurat, non cupiditatem lucis allegabimus; (hæc enim si valet in animo ejus, tacentibus quoque nobis valet) sed ut se Reipublicæ servet, hortabimur. Hac illi opus est occasione, ne eum talium precum pudeat. Et C. Cæsari suadentes regnum, affirmabimus stare jam Rempublicam nisi uno regente non posse. Nam qui de re nefaria deliberat, id solum quærit, quomodo quàm minimum peccare videatur.

3. MULTUM refert etiam quæ sit persona suadentis, quia antea vita, si illustris fuit, aut clarius genus, aut ætas, aut fortuna, affert expectationem. Providendum est, ne quæ dicuntur, ab eo qui dicit, dissentiant. At his ³ contraria summissiorem quemdam modum postulant. Nam quæ in aliis libertas est, in aliis licentia vocatur. Et quibusdam sufficit auctoritas, quosdam ratio ipsa ægrè tuetur.

IV. IDEOQUE longè mihi difficillimæ viden-

¹ Species aliqua honestatis.

² Ut, juvenus, tenuis fortu-

³ Ambitiosa boni nominis in speciem captatio.

na, obscurum genus, vita non inculpata. *Pinus.*

tur ¹ *Prosopopœiæ*, in quibus ad reliquum *Suasoriæ* laborem, accedit etiam personæ difficultas. Namque idum illud aliter Cæsar, aliter Cicero, aliter Cato suadere debebit. Utilissima verò hæc exercitatio, vel quòd duplicis est operæ, vel quòd poetis quoque, aut historiarum futuris scriptoribus plurimum confert: verùm & oratoribus necessaria. Nam sunt multæ à Græcis Latinisque compositæ orationes, quibus alii uterentur, ad quorum conditionem vitamque aptanda quæ dicebantur fuerunt.

An eodem modo cogitavit, aut eandem personam induit ² Cicero, cùm scriberet Cn. Pompeio, & cùm C. Appio, cæterisque: ac non uniuscujusque eorum fortunam, dignitatem, res gestas intuitus, omnium quibus vocem dabat, etiam imaginem expressit? ut meliùs quidem, sed tamen ipsi dicere viderentur. Neque enim minùs vitiosa est oratio, si ab homine, quàm si à re, cui accomodari debuit, diffidet. Ideoque *Lysias* optimè videtur in iis quæ scribebat indoc-tis, servasse veritatis fidem.

Enimverò præcipuè declamatoribus considerandum est, quid cuique personæ conveniat: qui paucissimas controversias ita dicunt ut ³ advocati: plerumque filii, patres divites, senes asperi, lenes, avari, denique superstitiosi, timidi, derisores fiunt: ut vix comœdiarum actoribus plures habitus in pronuntiando concipiendi sint, quàm his in dicendo. Quæ omnia videri possunt *Prosopopœiæ*, quas ego *Suasoriis* subjeci, quia nullo alio ab his quàm persona distant.

¹ Hic per *Prosopopœias* intelligit declamationes, in quibus aliquem deliberantem inducimus: alienam personam gerimus. Dicit autem eas esse *duplicis operæ*, quia in iis & suaderi oportet, & servari decorum personæ.

² Cicero aliquando nobilibus Romanis orationes scribebat, quas illi ediscebant, & in Senatu, aut apud populum pronun-

tiabant. *Turn.*

³ In scholasticis declamationibus agebant, non ut advocati, ut patroni; sed ut rei ipsi; filii, patres, &c. Itaque *Prosopopœiæ* nullo alio à *Suasoriis* quàm personâ distant: quia in *Suasoria* sub persona nostra suademus, in *Prosopopœia* idem facimus sub aliena.

V. NON simplex autem circa Suasorias error in plerisque declamatoribus fuit, qui dicendi genus in his diversum, atque in totum illi judiciali contrarium esse existimaverunt. Nam & principia abrupta, & concitatum semper orationem, & in verbis effusorem (ut ipsi vocant) cultum affectaverunt, & earum breviores utique ^y commentarios quàm judicialis materiæ facere elaboraverunt.

Ego porro ut procemio video non utique opus esse Suasoriis, propter quas dixi suprà causas: ita cur initio furioso sit exclamandum, non intelligo: cùm proposita consultatione rogatus sententiam, si modò est sanus, non ^z quiritet, sed quàm maximè potest civili & humano ingressu mereri assensum deliberantis velit.

Cur autem torrens, & utique æqualiter concitata sit in ea dicentis oratio, cùm vel præcipuè moderatorem rationemque consilia desiderent? Neque ego negaverim sæpius ^a subsidere in controversiis impetum dicendi procemio, narratione, argumentis: quem si detrahas, id ferè supererit, quo Suasoriæ constat. Verùm id quoque æqualius erit, non tumultuosius atque turbidius.

Verborum autem magnificentia non validiùs est affectanda Suasorias declamantibus, sed contingit magis. Nam & personæ ferè magnæ fingentibus placent, Regum, Principum, Populi, Senatus: & res ampliores, ita cùm verba rebus aptentur, ipso materiæ nitore clarescunt. Alia veris consiliis ratio est.

^y Breviores orationes facientes putaverunt in genere deliberativo, quàm in judiciali.

^z Quiritare dicitur is, qui Quiritium fidem clamans implorat.

^a Fateor in genere judiciali sæpius impetum dicendi subsidere, imminui, sedari: id est minorem esse dicendi acrimoniam in exordio, quod lene in narratione, quæ perspicua & fluens; in Confirmatione, quæ subtilis esse debet. Quem impetum si detra-

has à genere judiciali, id ferè in eo supererit, quo Suasoriæ constant. Id est, manebit oratio gravis illa quidem, sed non impetuosa; & talem quoque desiderat Suasorium genus. Verùm hæc vis & acrimonia, quæ remoto impetu superest, inittar rapidi fluminis intra ripas æqualiùs fluet, non more torrentis tumultuosius atque turbidius huc & illuc rapietur. Ex Pino.

Ideoque Theophrastus quàm maximè remotum ab omni affectatione in deliberativo genere voluit esse sermonem: secutus in hoc auctoritatem præceptoris sui, quanquam dissentire ab eo non timidè solet. Namque Aristoteles idoneam maximè ad scribendum demonstrativam, proximamque ab ea judicalem putavit: videlicet quoniam prior illa tota esset ostentationis, hæc secunda egeret artis, vel ad fallendum, si ita poposcisset utilitas: consilia fide prudentiæque constarent. Quibus in demonstrativa consentio. Nam & omnes alii scriptores idem tradiderunt. In iudiciis autem consiliisque secundùm conditionem ipsius quæ tractabitur rei accommodandam dicendi credo rationem. Nam & Philippicas Demosthenis eisdem quibus habitas in iudiciis orationes, video eminere virtutibus. Et Ciceronis ^b sententiæ & conciones, non minùs clarum quàm est in accusationibus ac defensionibus eloquentiæ lumen ostendunt. Dicit tamen de Suasoria idem hoc modo: *Tota autem oratio simplex & gravis, & sententiis debet ornatior esse quàm verbis.* Usus ^c exemplorum nulli materiæ magis convenire meritò ferè omnes consentiunt, cum plerumque videantur respondere futura præteritis, habeatûrque experimentum, velut quoddam rationis testimonium.

Brevitas quoque aut copia non genere materiæ, sed modo constat. Nam ut in consiliis plerumque simplicior quæstio est, ita sæpe in causis minor.

Quæ omnia vera esse sciet, si quis non orationes modò, sed historias etiam (namque in his conciones atque sententiæ plerumque suadendi ac dissuadendi funguntur officio) legere maluerit, quàm in commentariis rhetorum consensescere. Inveniet enim nec in consiliis abrupta initia, & concitatius sæpe in iudi-

^b *Sententiæ* in Senatu dictæ, ut in Antonium & Catilinam. *Conciones* habitæ ad populum, ut pro lege Manilia in Rullum.

^c Cum hic refellat eos qui in genere deliberativo effusorem

verborum magnificentiam putant adhibendam, quod est tertium caput è quatuor quæ sibi refutanda proposuit, non video cur repentè de exemplis agat. Fortè id ex alio loco huc translatum.

ciis dictum, & verba aptata rebus in utroque genere, & breviores aliquando caufarum orationes quàm sententiarum.

Ne illa quidem in his vitia deprehendet, quibus quidam declamatores laborant, quod & contrà sententibus inhumanè convitiantur, & ita plerumque dicunt, tanquam ab iis qui deliberant, utique dissentiant: itaque objurgantibus similiores sunt quàm suadentibus. Hæc adolescentes sibi scripta sciant, ne aliter quàm dicturi sint, exerceri velint, & in defuiscendis morentur. Cæterùm cùm advocari cœperint in consilia amicorum, dicere sententiam in Senatu, suadere si quid consulet princeps, quod præceptis fortasse non credunt, usu docebuntur.

CAPUT IX.

DE GENERE JUDICIALI.

I. Quinque sunt in eo partes orationis: Proœmium, Narratio, Probatio, Refutatio, Peroratio. II. In his non ut quidque primum dicendum, ita primum cogitandum est.

I. **N**UNC de judiciali genere, quod est præcipuè multiplex, sed officiis constat duobus, * Intentionis ac depulsionis. Cujus partes, ut plurimis auctoribus placuit, quinque sunt, Proœmium, Narratio, Probatio, Refutatio, Peroratio. His adjecerunt quidam Partitionem, Propositionem, Excessum: quarum priores duæ probationi † succedunt. † Sub-
Egressio verò, vel (quod usitatius esse cœpit) ex-
cessus, sive est extra causam, non potest esse pars causæ: sive est in causa, adjutorium vel ornamentum partium earum est, ex quibus egreditur. Nam si quicquid in causa est, pars causæ vocabitur, cur non argumentum, similitudo, locus communis, affectus, exempla, partes vocentur? Tamen nec iis assentior, qui detrahunt refutationem, tanquam probationi subjectam, ut Aristoteles. Hæc enim est quæ constituat,
illa

* Accusationis ac defensionis.

† Subjectæ sunt.

illa quæ destruat. Hoc quoque idem aliquatenus novat, quod procemio non narrationem subjungit, sed propositionem.

|| *Vide*

Cicer. l. 2. de Orat.

315.

II. VERUM || ex his quas constitui partibus, non ut quidque primum dicendum, ita primum cogitandum est: sed ante omnia intueri oportet, quod sit genus causæ, quid in ea quæatur, quid profit, quid noceat: deinde, quid confirmandum sit, ac refellendum: tum quomodo narrandum: (expositio enim probationum est præparatio: nec esse utilis potest, nisi prius constiterit quid debeat de probatione promittere) postremò intuendum quemadmodum iudex sit conciliandus. Neque enim nisi totis causæ partibus diligenter inspectis, scire possumus qualem nobis cognoscentis animum facere expediat, severum an mitem, concitatum an remissum, adversum gratiæ an obnoxium.

Nec ideo tamen eos probaverim, qui scribendum quoque procemium novissimè putant. Nam ut conferri materiam omnem oportet, & quid quoque loco sit opus, constare debet, antequam dicere aut scribere ordiamur, ita incipiendum ab iis quæ prima sunt. Nam ne pingere quisquam aut fingere cœpit à pedibus: nec denique ars ulla consummatur ibi, unde ordiendum est. Quid fiet alioqui, si spatium componendi orationem stylo non fuerit? nōne & nos hæc inversa consuetudo deceperit? Inspicienda igitur materia est, quo præcipimus ordine: scribenda, quo dicimus.*

MARCI

MARCI FABII

QUINTILIANI

DE

Institutione Oratoria

LIBER IV.

PRÆFATIO.

Blanditur Domitiano, qui sororis suæ nepotes educandos ei commiserat. Deinde proponit quæ tribus libris sequentibus tractanda sunt.

PERFECTO, Marcelle Victori, operis tibi dedicati tertio libro, & jam quarta ferè laboris parte transacta, novæ insuper mihi diligentiae causa, & altior sollicitudo, quale iudicium hominum emereret, accessit. Adhuc enim velut studia inter nos conferebamus: & si parum nostra institutio probaretur à cæteris, contenti fore domestico usu videbamur, ut tui meique filii disciplinam formare, satis putaremus. Cùm verò mihi Domitianus Augustus sororis suæ^d nepotum delegaverit curam, non satis honorem iudiciorum^e cælestium intelligam, nisi ex hoc quoque

^d Domitilla, soror Domitiani, filiam habuit Flaviam Domitillam, quæ nupsit Flavio Clementi, consobrino Domitiani, ex quo suscepit duos filios, quorum cura commissæ est Fabio. Erant igitur propriè *nepotes sororis* Domi-

tiani non, ut Turnebus putat, *nepotes ex sorore.*

^e Honorem iudicii quod de me tulit Deus Domitianus. Impia adulatio. Laudat ut censorem sanctissimum, imò ut Deum, quem ob nefandas libidines nemo non abhorrebat.

oneris magnitudinem metiar. Quis enim mihi aut mores excolendi sit modus, ut eos non immeritò probaverit sanctissimus censor? aut studia, ne fefellisse in his videar Principem, ut in omnibus, ita in eloquentia quoque eminentissimum? Quòd si nemo miratur poetas maximos sæpe fecisse, ut non solùm initiis operum suorum Musas invocarent, sed provecti quoque longiùs, cùm ad aliquem graviorem venissent locum, repeterent vota, & velut nova precatione uterentur: mihi quoque profectò poterit ignosci, si, quod initio, cùm primùm hanc materiam inchoavi, non fecerim, nunc omnes in auxilium deos, ipsùmque in primis, quo neque præsentius aliud, neque studiis magis propitium numen est, invocem: ut quantum nobis expectationis adjecit, tantùm ingenii adspiret, dextérque ac volens adsit, & me, qualem esse credidit, faciat.

• *Edit. Argent. habet quia.*

Cujus mihi religionis non hæc sola ratio, quæ maxima est, sed alia, * qua sic procedit ipsum opus, ut majora præteritis, ac magis ardua sint quæ ingredior. Sequitur enim ut judicialium causarum, quæ sunt maximè variæ ac multiplices, ordo explicetur: quod procemii sit officium: quæ ratio narrandi: quæ probationum sit fides, seu proposita confirmamus, seu contradicta dissolvimus: quanta vis in perorando, seu reficienda brevi repetitione rerum memoria est judicis; sive affectus (quod est longè potentissimum) commovendi. De quibus partibus singulis quidam separatim scribere maluerunt, velut onus totius corporis veriti, & sic quoque complures de unaquaque earum libros ediderunt: quas ego omnes ausus, contexere, propè infinitum mihi laborem prospicio, & ipsa cogitatione suscepti muneris fatigor. Sed durandum est, quia cœpimus: & si viribus deficiemur, animo tamen perseverandum.

CAPUT I.

DE EXORDIO.

I. *Meliùs id vocari à Græcis procemium.*—Exordium adhiberi, ut concilietur benevolentia, attentio, docilitas. II. *De benevolentia. Eam tripliciter conciliari. Aut à personis, quæ sunt quinque. 1. Actor causæ. 2. Partis adversæ patronus. 3. Litigator. 4. Adversarius. 5. Judex.*—Aut à causis.—Aut ab iis quæ causis vel personis adjuncta sunt. III. *De attentione.* IV. *De docilitate.* V. *Hæc tria variè adhiberi pro variis quinque generibus causarum.* VI. *Quandonam & quomodo adhibenda Insinuatio, quæ est altera species Exordii.* VII. *Quomodo perfici facillimè possit Exordium.*—Rectè duci ab actione adversæ partis.—Ei convenire modestiam.—Vitandam artis suspensionem, & verborum audaciam. VIII. *Qui stylus, qui modus, quæ figuræ Exordio convenient.*—Quæ præcipua ejus vitia. IX. *Exordium non semper locus: & Exordii vis in aliis partibus.* X. *De transitione ab Exordio ad partem sequentem.*

I. **Q**UOD * principium Latinè vel exordium dicitur, majore quadam ratione Græci videntur *Exordio* *πρὸς μὲν* nominasse: quia à nostris initium modò significatur, illi satis clarè partem hanc esse ante ingressum rei de qua dicendum sit, ostendunt. Nam sive propterea quòd οἶμν cantus est, & citharœdi pauca illa quæ antequam legitimum + cartamen inchoent, emerendi favoris gratia canunt, procemium vocaverunt: oratores quoque ea quæ priusquam causam exordiantur, ad conciliandos sibi judicum animos præloquuntur, eadem appellatione signarunt: sive quod οἶμν iidem Græci viam appellant, id quod ante ingressum rei ponitur, sic vocare est institutum: certè procemium est, quod apud judicem dici priusquam causam cognoverit, profit. .

Causa principii nulla alia est, quàm ut auditorem, quo sit nobis in cæteris partibus accommodatior, præparemus. Id fieri tribus maximè rebus, inter actores plurimos constat, si benevolum, attentum, docilem fecerimus: non quia ista per totam actionem non sint custodienda,

* 1. *De Exordio vide Cicer. 1. Rhet. 6. —11. l. 1. de Inven. 20—26. l. 2. de Orat. 315. —325. + Quidam legunt carmen.*

custodienda, sed quia in initiis maximè necessaria, per quæ in animum judicis, ut procedere ultrà possimus, admittimur.

II. **BENEVOLENTIAM** aut à personis ducimus, aut à causis accipimus. Sed personarum non est, ut plerique crediderunt, triplex tantùm ratio, ex litigatore, adversario, & Judice.

I. **NAM** exordium duci nonnunquam etiam ab auctore causæ solet. Quanquam enim pauciora de seipso dicit, & parcius: plurimum tamen ad omnia momenti est in hoc positum, si vir bonus creditur. Sic enim continget, ut non studium advocati videatur afferre, sed penè testis fidem. Quare in primis existimetur venisse ad agendum ductus officio vel cognitionis, vel amicitiae: maximèque, si fieri poterit, Reipublicæ, aut alicujus certè non mediocris exempli. Quod sine dubio multo magis ipsis litigatoribus faciendum est, ut ad agendum magna atque honesta ratione, aut etiam necessitate accessisse videantur.

Sed ut præcipua in hoc dicentis auctoritas, si omnis in subeundo negotio suspicio * sordium, aut odiorum, aut ambitionis abfuerit: ita quædam in his quoque commendatio tacita, si nos infirmos & impares ingeniis contrà agentium dixerimus, qualia sunt pleraque Messalæ procemia. Est enim naturalis favor pro laborantibus: & judex religiosus libentissimè patronum audit, quem justitiæ suæ minimè timet. Inde illa veterum circa occultandam eloquentiam simulatio multum ab hac nostrorum temporum jactatione diversa.

Vitandum etiam, ne contumeliosi, maligni, superbi, maledici in quemquam hominem ordinemve videamur, præcipueque eorum qui lædi nisi averfa judicium voluntate non possunt. Nam in judicem ne quid dicatur, non modò palam, sed quod omnino intelligi possit, stultum erat monere, nisi fieret.

2. **ETIAM** partis adversæ patronus dabit exordio materiam: interim cum honore, si eloquentiam ejus ac gratiam nos timere fingendo, ut ea suspecta sint judici,

judici, fecerimus: interim per contumeliam, sed hoc perquam rarò, ut Asinius pro Urbinæ hæredibus Labienum adversarii patronum inter argumenta causæ malæ posuit. Negat hæc esse procœmia Cornelius Celsus, quia sint extra litem. Sed ego cùm auctoritate summorum auctorum magis ducor, tum pertinere ad causam puto, quicquid ad dicentem pertinet: cùm sit naturale, ut judices iis quos libentiùs audiunt, faciliùs etiam credant.

3. IPSIUS autem litigatoris persona tractanda variè est. Nam tum dignitas ejus allegatur, tum commendatur infirmitas: nonnunquam contingit relatio meritorum: de quibus verecundiùs dicendum erit sua quàm aliena laudanti. Multum agit sexus, ætas, conditio; ut in fœminis, senibus, pupillis, liberos, parentes, conjuges allegantibus. Nam sola rectum quoque judicem inclinât miseratio. Degustanda tamen hæc procœmio, non consumenda.

4. ADVERSARIJ verò persona propè iisdem omnibus, sed è contrario ductis, impugnari solet. Nam & potentes sequitur invidia, & humiles abjectosque contemptus, & turpes ac nocentes odium: quæ tria sunt ad alienandos judicum animos potentissima. Neque hæc dicere satis est, quod datur etiam imperitis: pleraque augenda aut minuenda, ut expediet. Hoc enim oratoris est, illud causæ.

5. JUDICEM conciliabimus nobis non tantùm laudando eum, quod & fieri cum modo debet, & est tamen parti utrique commune: sed si laudem ejus ad utilitatem nostræ causæ conjunxerimus, ut allegemus pro honestis dignitatem illi suam, pro humilibus justitiam, pro infelicibus misericordiam, pro læsis severitatem, & similiter cætera.

Mores quoque, si fieri potest, judicis velim nosse. Nam prout asperi, lenes, jucundi, graves, duri, remissi erunt, aut assumere in causam naturas eorum quæ competent, aut mitigare quæ repugnabunt, oportebit.

Accidit autem interim hoc quoque, ut aut nobis inimicus, aut adversario sit amicus, qui judicat: quæ
res

res utrique parti tractanda est: ac nescio an ei magis, in quam videtur propensior. Est enim nonnunquam pravis hic ambitus, adversus amicos, aut pro his quibuscum similitates gerant, pronuntiandi, faciendique injustè, ne fecisse videantur.

Fuerunt etiam quidam rerum suarum iudices. Nam & in libris observationum à Septimio editis, affuisse ^f Ciceronem tali causæ invenio: & ego pro Regina ^z Berenice apud eam causam dixi. Similis hinc quoque superioribus ratio est. ^h Adversarius enim fiduciam partis suæ jactat, patronus timet cognoscentis verecundiam.

Præterea detrahenda vel confirmanda opinio, si quam præcipuè domo videbitur iudex attulisse. Metus etiam nonnunquam est amovendus: ut Cicero pro Milone, ne arma Pompeii contra se disposita putarent, laboravit. Nonnunquam adhibendus, ut idem

* Verr. 2.
tota ora-
tione, sed
præsertim
num. 36--
50.

* in Verrem facit: sed adhibendi modus, alter ille frequens & favorabilis, ne malè sentiat populus Romanus, ne judicia transferantur: alter autem asper & rarus, quo minatur corruptis accusationem. Et id quidem in concilio ampliore, utcunque tutius; nam & mali inhihentur, & boni gaudent: apud singulos verò nunquam suaserim, nisi defecerint omnia. Quod si necessitas exigit, non erit jam ex arte oratoria, non magis quàm appellare, etiamsi id quoque sæpe utile est; aut antequam pronuntiet, reum facere. Nam & minari & deferre, etiam non orator potest.

Si causa conciliandi nobis iudicis materiam dabit, ex hac potissimum aliqua in usum principii, quæ maxime favorabilia videbuntur, decerpi oportebit. . Quæ

^f Marcellum, Dejotarum, Ligarium defendit apud Cæsarem iudicem, cujus erat causa. *Turn.*

^z Berenice hæc uxor fuit Ptolemæi Regis Ægypti, filia Herodis Regis Judææ, & soror Agrippæ, à Tito fratre Domitiani adamata. *Turn.*

^h Orator qui agit adversus

Judicem, jactat fiduciam suæ partis, quæ nihil timet à suo iudice, licet eundem adversarium & iudicem habeat. Contrà, patronus qui pro iudice stat, timere se significat ne is malo pudore contra se ipsum pronuntiet, licet iusta sit ejus causa.

sint

sint porro in causis favorabilia, enumerare non est necesse: quoniam & manifesta erunt cognita cujusque controversæ conditione, & omnia colligi in tanta litium varietate non possunt. Ut autem hoc invenire & augere, ita quod lædit, aut omnino repellere, aut certè minuere, ex causa est.

Miseratio quoque aliquando eadem venit, sive quid passi sumus grave, sive passuri. Nec enim sum in hac opinione, qua quidam, ut eo distare procemium ab epilogo credam, quòd in hoc præterita, in illo futura dicantur: sed quòd in ingressu parcius & modestius prætentanda est judicis misericordia; in epilogo verò liceat totos effundere affectus, & fictam orationem induere personis, & defunctos excitare, & * pig-
nora eorum producere: quæ minùs exordiis sunt
usitata. Sed hæc, quæ suprà dixi, non movere tantum, verùm ex diverso amoliri quoque procemio, opus est. Ut autem nostrum miserabilem, si vincamur, exitum: ita adversariorum superbum, si vicerint, utile est credi.

* Uxorem,
liberos,
&c.

SED ex iis quoque, quæ non sunt personarum nec causarum, verùm adjuncta personis & causis, duci procemia solent. . Personis applicantur non pignora modò, de quibus suprà dixi, sed propinquitates, amicitiae, interim regiones etiam, civitatesque, & si quid aliud ejus quem defendimus causa dici potest. Ad causam extrà pertinet tempus, unde principium pro Cælio. Locus, unde pro Dejotaro. ⁱ Habitus, unde pro Milone. Opinio, unde in Verrem. Deinceps, ne omnia enumerentur, fama judiciorum, expectatio vulgi. Nihil enim horum in causa est, ad causam tamen pertinent. Adjicit Theophrastus ab actione principium, quale videtur esse Demosthenis pro Ctesiphonte, ut sibi dicere suo potiùs arbitrio liceat rogantis, quàm eo modo quem accusator actione præscripserat. * Fiducia ipsa solet opinione arrogan-

ⁱ Novi judicii nova forma. rere cum iis quæ præcedunt.

* Hæc parum videntur cohæ- Fortè hic corruptum aliquid.

* Ab adversario.

+ Amoliri à se suspensiones.

tiae laborare. Faciunt favorem & illa penè communia, non tamen omittenda, vel ideo, ne * occupentur: optare, † abominari, rogare, sollicitum agere.

III. QUÆ plerumque attentum quoque judicem faciunt, si res agi videtur nova, magna, atrox, pertinens ad exemplum: præcipuè tamen si judex aut sua vice, aut Reipublicæ commovetur: cujus animus spe, metu, admonitione, precibus, ¹vanitate denique, si id profuturum credimus, agitandus est. Sunt & illa excitandis ad audiendum non inutilia, si nos, neque diu moraturos, neque extra causam dicturos existiment.

IV. DOCILEM sine dubio & hæc ipsa præstat attentio: sed & illud, si breviter & dilucidè summam rei de qua cognoscere debeat, indicaverimus: quod Homerus atque Virgilius operum suorum principiis faciunt. Nam istius rei modus est, ut propositioni similior sit, quàm expositioni: nec quomodo quicque sit actum, sed de quibus dicturus sit orator ostendat. Nec video quod hujus rei possit apud oratores reperiri melius exemplum, quàm Ciceronis pro Cluentio: *Ani-
madverti, judices, omnem accusatoris orationem in duas
divisam esse partes: quarum altera mihi niti & magnopere
confidere videbatur invidia jam inveterata judicii
Juniani: altera tantummodo consuetudinis causa timide
& diffidenter attingere rationem veneficii criminum, qua
de re lege est hæc quæstio constituta.* Id tamen totum respondententi facilius est, quàm proponenti: quia ^mhîc admonendus judex, illic docendus est.

Nec me quanquam magni auctores in hoc duxerint, ut non semper facere attentum ac docilem judicem velim: non quia nesciam id quod ab illis dicitur, esse pro mala causa, qualis ea sit, non intelligi: verùm quia istud non negligentia judicis contingit, sed errore. Dixit enim adversarius, & fortasse

¹ Laudibus, quæ plerumque falsæ aut vanæ sunt.

^m Ab eo qui proponit, judex docendus est, quia res est nova:

ab eo qui respondet, monendus tantum, quia notum jam id de quo agitur.

persuasit:

persuasit: nobis opus est * ejus diversa opinione; * Judicis. quæ mutari non potest, nisi illum fecerimus ad ea quæ dicemus, docilem & attentum. Quid ergo? Imminuenda quædam, & elevanda, & quasi contemnenda esse consentio, ad remittendam intentionem judicis, quam adversario præstat; ut fecit pro Ligario Cicero. Quid enim agebat aliud ironia illa, quàm ut Cæsar minùs se in rem tanquam non novam intenderet? Quid pro Cælio, quàm ut res expectatione minor videretur?

V. VERUM ex iis quæ proposui, aliud in alio genere causæ desiderari palam est. † Genera porro ^{† De generibus causarum vide Cicer. l. 1. Rhet. 5. l. 1. de Invent. 20, 21.} causarum plurimi quinque fecerunt, Honestum, Humile, Dubium vel Anceps, Admirabile, Obscurum: id est ἐνδοξον, ἄδοξον, ἀμφίδοξον, παράδοξον, δυσπαρακαλέσθητον. Sunt quibus rectè videatur adjici Turpe, quod alii Humili, alii Admirabili subjiciunt. Admirabile autem vocant, quod est præter opinionem hominum constitutum. In Ancipiti maximè benevolum judicem, in Obscuro docilem, in Humili attentum parare debemus. Nam Honestum quidem ad conciliationem satis per se valet: in Admirabili & Turpi, remediis opus est.

VI. ET eo quidam exordium in duas dividunt partes, Principium & † Insinuationem: ut sit in principiis recta benevolentiae & attentionis postulatio: quæ ^{† De Insinuatione vide Cicer. 1. Rhet. 9. 11. l. 1. de Invent. 23, 25.} quia esse in turpi genere causæ non possit, Insinuatio surrepat animis, maximè ubi frons causæ non satis honesta est, vel quia res sit improba, vel quia hominibus parum probetur: aut ^a si facie quoque ipsa premitur, vel invidia consistentis ex diverso patroni, aut patris, vel miserabilis senis, cæci, infantis.

Et quidam, quibus adversus hæc modis sit medendum, verbosius tradunt, materiâsque sibi ipsi fingunt, & ad morem actionum persequuntur: sed hæc cùm

^a Si cliens adversus patronum, aut, etiam si absit, invidia quæ aut filius adversus patrem agat, inde nascitur, clientem aut filii facies ipsa & præsentia utriusque, um premittit

oriantur ex causis, quarum species consequi omnes non possumus, nisi generaliter comprehendantur, in infinitum sunt extrahenda. Quare singulis consilium ex propria ratione nascetur.

Illud in universum præceptum sit, ut ab iis quæ lædunt, ad ea quæ profunt, refugiamus. Si causâ laborabimus, persona subveniat: si personâ, causâ: si nihil quod nos adjuvet erit, quæramus quid adversarium lædat. Nam ut optabile est, plus favoris mereri: sic proximum, odii minus. In iis quæ negari non poterunt, elaborandum, ut aut minora quàm dictum sit, aut alia mente facta, aut nihil ad præsentem quæstionem pertinere, aut emendari posse poenitentia, aut satis jam punita videantur. Ideoque agere advocato quàm litigatori facilius: quia & laudat sine arrogantiae crimine, & aliquando utiliter etiam reprehendere potest. Nam se quoque moveri interim finget, ut pro Rabirio Posthumo Cicero, dum aditum sibi ad aures faciat, & auctoritatem induat vera sentientis, quo magis credatur, vel defendenti eadem vel neganti. .

His etiam de causis insinuatione videtur opus esse, si adversarii actio iudicum animos occupaverit, vel si dicendum apud fatigatos est: quorum alterum promittendo nostras probationes, & adversas eluendo vitabimus: alterum & spe brevitatis, & iis quibus attentum fieri iudicem docuimus. Et urbanitas opportuna reficit animos, & undecunque petita iudicis voluptas levat tædium. Non inutilis etiam est ratio occupandi quæ videntur ob stare: ut Cicero dicit scire se mirari quosdam, quòd is qui per tot annos defenderit multos, læserit neminem, ad accusandum Verrem descenderit: deinde ° ostendit hanc ipsam sociorum defensionem. Quod schema πρόληψις dicitur. .

VII. VERUM quoniam non est satis demonstrare discipulis, quæ sint in ratione procemii, sed di-

° Ostendit hanc ipsam Verris accusationem esse sociorum defensionem.

cendum

1. Verr.

2. 1.

cendum etiam quomodo perfici facillimè possit: hoc adjicio, ut dicturus intueatur, quid, apud quem, pro quo, contra quem, quo tempore, quo loco, quo rerum statu, qua vulgi fama dicendum sit; quid judicem sentire credibile sit antequam incipiamus: tum, quid aut desideremus, aut deprecemur, ipsa illum natura eò ducet, ut sciat quid primùm dicendum sit. At nunc omne ^p quod cœperint, procœmium putant: & ut quicque succurrerit, utique si aliqua sententia blandiatur, exordium. Multa autem sine dubio ex aliis partibus sunt, aut aliis partibus causæ communia: nihil tamen in quoquam meliùs dicitur, quàm quod æquè bene dici alibi non possit.

Multum gratiæ exordio est, quod ab actione adversæ partis materiam trahit, hoc ipso, quod non compositum domi, sed ibi, atque è re natum, & facilitate famam ingenii auget, & facie simplicis sumptique è proximo sermonis fidem quoque acquirit: adeo ut etiamsi reliqua scripta atque elaborata sint, tamen plerumque videatur tota extemporalis oratio, cujus initium nihil præparatum habuisse manifestum est.

Frequentissimè verò procœmium decebit & sententiarum, & compositionis, & vocis, & vultus modestia: adeo ut in genere causæ etiam indubitabili, fiducia se ipsa nimium exerere non debeat. Odit enim judex ferè litigantis securitatem: cùmque jus suum intelligat, tacitus reverentiam postulat.

Nec minùs diligenter, ne suspecti simus in ulla parte, vitandum: propter quod minimè ostentari debet in principiis cura, quia videtur ars omnis dicentis contra judicem adhiberi. Sed ipsum istud evitare, summæ artis est. Nam id sine dubio ab omnibus, & quidem optimè præceptum est, verùm aliquatenus temporum conditione mutatur: quia jam quibusdam in judiciis, maximèque capitalibus, ut apud Centumviros, ipsi judices exigunt sollicitas & accuratas actiones: contemnìque se, nisi in dicendo etiam diligentia appareat, credunt: nec doceri tantùm, sed

^p Malim legere: *omne id quo, id est unde, cœperint.*

etiam delectari volunt. Et est difficilis hujus rei moderatio: quæ tamen ita temperari potest, ut videamur accuratè, non callidè dicere.

Illud ex præceptis veteribus manet, ne quod insolens verbum, ne audaciùs translatum, ne aut ab obsoleta vetustate, aut poetica licentia sumptum, in principio deprehendatur. Nondum enim recepti fumus, & custodit nos recens audientium intentio. Magis conciliatis animis, & jam calentibus, hæc libertas feretur, maximèque cùm in locos fuerimus ingressi, quorum naturalis ubertas licentiam verbi notari circumfuso nitore non patitur.

VIII. NEC argumentis autem, nec locis, nec narrationi similis esse in procemio debet oratio: ¹ neque tamen deducta semper, atque circumlata, sed sæpe simplici ac illaboratæ similis, nec verbis vultùque nimia promittens. Dissimulata enim, &, ut Græci dicunt, ἀνεπίφρατος actio meliùs sæpe surrepit. Sed hæc prout formari animos judicium expediet.

Turbari memoria, vel continuandi verba facultate destitui, nusquam turpius: cùm vitiosum procemium possit videri ut cicatricosa facies: & pessimus certè gubernator, qui navem, dum portum egreditur, impegit.

Modus autem principii pro causa. Nam brevius simplices, longius perplexæ, suspectæque & infames desiderant. Ridendi verò, qui velut leges procemiis omnibus dederunt, ut intra quatuor sensus terminarentur. Nec minùs evitanda est immodica ejus longitudo, ne in caput excrevisse videatur, & quo præparare debet, fatiget.

Sermonem à persona judicis aversum, qui ἀποπροφῆ dicitur, quidam in totum à procemio summovent, nonnulla quidem in hanc persuasionem ratione ducti. Nam prorsus esse hoc magis secundùm naturam confitendum est, ut eos alloquamur potissimum, quos conciliare nobis studemus. Interim tamen est & hoc

¹ *Deducta*: tenuis & subtilis. *Circumlata*: periodica; quæ certo verborum circuitu & numero comprehenditur.

procemio

procemio necessarium, sensus aliquis: & is acrior fit atque vehementior ad personam directus alterius. Quod si accadat, quo jure, aut qua tanta superstitione prohibemur dare per hanc figuram sententiæ vires? Nec enim istud scriptores artium, quia non liceat, sed quia non putent utile, vetant. Ita si vincet utilitas, propter eandem causam facere debemus, propter quam vetamur. Et Demosthenes ad Æschinem orationem in procemio convertit, & Marcus Tullius cum pro aliis quibusdam, ad quos ei visum est, tum pro Ligario ad Tuberonem. Nam erat multo futura languidior, si esset aliter figurata. Quod facilius cognoscet, si quis illam totam partem vehementissimam, cujus hæc forma est, *Habes igitur, Tubero, quod est accusatori maxime optandum*, & cætera, convertat ad judicem: tum enim verè averſa videatur oratio, & languescat vis omnis, dicentibus nobis, *Habet igitur Tubero, quod est accusatori maxime optandum*. Illo enim modo preſſit atque institit, hoc tantum indicasset. Quod idem in Demosthene, si flexum illum mutaveris, accidet. Quid? non Sallustius directo ad Ciceronem, in quem ipsum dicebat, usus est principio, & quidem protinus? *Graviter & iniquo animo maledicta tua paterer, Marce Tulli*. Sicut & Cicero fecerat in Catilinam: *Quousque tandem abutere patientia nostra?*

Ac nequis Apostrophen miretur, idem Cicero pro Scauro ambitus reo proſopopœia loquentis pro reo utitur: pro Rabirio verò Posthumus, eodémque Scauro reo repetundarum, etiam exemplis: pro Cluentio (ut modò ostendi) partitione. Non tamen hæc, quia possunt bene aliquando fieri, passim facienda sunt, sed quoties præceptum vicerit ratio: quo modo & similitudine, dum brevi, & translatione, atque aliis tropis (quæ omnia cauti illi ac diligentes prohibent) utemur interim: nisi si cui divina illa pro Ligario ironia, de qua paulo antè dixeram, displicet.

Alia exordiorum vitia veriùs tradiderunt. Quod in plures causas accommodari potest, Vulgare dicitur: id minus favorabile, aliquando tamen non inutiliter assumimus, à magnis sæpe oratoribus non evitatum. Quo & adversarius uti potest, Commune appellatur. Quod adversarius in suam utilitatem deflectere potest, Commutabile. Quod causæ non cohæret, Separatum. Quod aliunde trahitur, Translatum. Præterea quod Longum, quod contra præcepta est. Quorum pleraque non principii modò sunt vitia, sed totius orationis.

IX. HÆC de procemio, quoties erit ejus usus. Non semper autem est. Nam & supervacuum aliquando est, ut si sit præparatus satis etiam sine hoc judex: aut si res præparatione non egeat. Aristoteles quidem in totum id necessarium apud bonos judices negat. Aliquando tamen uti, nec si velimus, eo licet, cùm judex occupatus, cùm angusta sunt tempora, cum major potestas ab ipsa re cogit incipere.

Contraque est interim procemii vis etiam non in exordio. Nam judices & in narratione nonnunquam, & in argumentis, ut attendant, & ut faveant, rogamus: quo Prodicus velut dormitantes, eos excitari putabat; quale est Ciceronis: *Tum C. Varenus, is qui à familia Anchariana occisus est: Hoc quæso, Judices, diligenter, attendite.* Utique si multiplex causa est, sua quibusque partibus danda præfatio est: ut, *Audite nunc reliqua: Et, Transeo nunc illuc.* Sed in ipsis etiam probationibus multa funguntur procemii vice, ut facit Cicero pro Cluentio, dicturus contra Censores: pro Murena, cùm Servio se excusat. Verùm id frequentius est, quàm ut exemplis confirmandum sit.

X. QUOTIES autem procemio fuerimus usi, tum sive ad expositionem transibimus, sive protinus ad probationem, id debet in principio postremum esse, cui commodissimè jungi initium sequentium poterit.

Illa verò frigida & puerilis est in scholis affectatio, ut ipse transitus efficiat aliquam utique sententiam, & hujus velut præstigiæ plausum petat: ut Ovidius lascivire in Metamorphosi solet; quem tamen excusare necessitas potest, res diversissimas in speciem unius corporis colligentem. Oratori verò quid est necesse furripere hanc transgressionem, & judicem fallere, qui ut ordini rerum animum intendat, etiam commonendus est? Peribit enim prima pars expositionis, si judex narrari nondum sciet. Quapropter ut non abruptè cadere in narrationem; ita non obscurè transscendere, est optimum.

Si verò longior sequetur, ac perplexa magis expositio, ad eam ipsam præparandus judex erit: ut Cicero sæpius, sed hoc præcipuè loco fecit: *Paulo longius exordium rei demonstrandæ petam; quod quæso, judices, ne molestè patiamini. Principiis enim cognitis, multo faciliùs extrema intelligetis.* Hæc mihi ferè sunt de exordio comperta.

Pro Cluent. II.

CAPUT II.

DE NARRATIONE.

I. Interdum non esse narrationi locum.—Narrationem esse vel causæ, vel rerum ad causam pertinentium. II. Non semper exordio subjiciendam. III. Narratio quid sit. Triplex ejus species. 1. Vel est tota pro nobis; & tunc contenti simus ut sit lucida, brevis, verisimilis.—Quomodo hæc singula consequi possimus. 2. Vel tota pro adversariis; & tunc non quidem omitenda narratio, sed utendum quibusdam remediis.—Quid in falsis expositionibus observandum. 3. Vel mista ex utrisque. IV. Refelluntur qui digressionem, apostrophen, prosopopæiam, argumenta, affectus omnino a narratione excludunt. V. Qualis debeat esse ornatus narrationis. VI. De evidentia narrationis, & de auctoritate narrantis.

MAXIME naturale est, & fieri frequentissimè solet, ac debet, ut præparato per hæc, quæ suprà

* De Nar-
ratione

vide Cicer.

1. Rhet.

12—16.

l. 1. de

Invent. 27

—30. l. 2.

de Orat.

326—

330.

suprà dicta sunt, iudice, res de qua pronuntiaturus est, indicetur. Ea est * narratio. .

I. PLERIQUE semper narrandum putaverunt: quod falsum esse pluribus coarguitur. Sunt enim ante omnia quædam tam breves causæ, ut propositionem potius habeant, quàm narrationem.

Id accidit aliquando utrique parti, cùm vel nulla expositio est, vel de re constat, de jure quæritur: ut apud centumviros: Filius an frater debeat esse intestato hæres. Aut cùm est quidem narrationi locus, sed aut ante iudici nota sunt omnia, aut priore loco rectè exposita.

Accidit aliquando alteri, & sæpiùs aëtori causæ; vel quia satis est proponere, vel quia sic magis expedit. Satis est dixisse: Certam creditam pecuniam peto ex stipulatione; Legatum peto ex testamento. Diversæ partis expositio est, cur ea non debeantur. Et satis est aëtori, & magis expedit sic indicare: Dico ab Horatio sororem suam interfectam. Namque & cum propositione iudex crimen omne cognoscit, & ordo, & causa facti pro adversario magis est. Reus contrà tunc narrationem subtrahit, cùm id quod objicitur, nec negari, nec excusari potest, sed in sola juris quæstione consistit, ut in eo qui cùm pecuniam privatam ex æde sacra furrupuit, sacrilegii reus est, confessio verecundior est, quàm expositio: *Non negamus pecuniam de templo esse sublatam. Calumniatur tamen accusator aëtionem sacrilegii, cùm privata fuerit, non sacra: vos autem de hoc cognoscitis, an sacrilegium sit admissum.*

Sed ut has aliquando non narrandi causas puto, sic ab illis dissentio, qui non esse narrationem existiment, cùm reus, quod objicitur, tantùm negat. In qua est opinione Cornelius Celsus, qui . . non putat esse narrationem, nisi quæ summam criminis de quo iudicium est, continet. .

Ego autem, magnos alioqui secutus auctores, duas esse in iudiciis narrationum species existimo: alteram ipsius causæ, alteram rerum ad causam pertinentium
exposi-

expositionem. Non occidi hominem, nulla narratio est: convenit. Sed erit aliqua, & interim etiam longa, circa argumenta ejus criminis, de anteaacta vita, de causis propter quas innocens in periculum deducatur, aliisque quibus incredibile id quod objicitur, fiat. Nec enim accusator hoc tantum dicit, Occidisti: sed quibus id prober, narrat: ut in tragœdiis, cum Teucer Ulysssem reum facit Ajacis occisi, dicens inventum eum in solitudine juxta exanimè corpus inimici cum gladio cruento: non id modò Ulysses respondet, non esse à se id facinus admissum, sed sibi nullas cum Ajace inimicitias fuisse: de laude inter ipsos certatum. Deinde subjungit, quomodo in eam solitudinem venerit, jacentem exanimem sit conspicatus, gladium è vulnere extraxerit. His subtextitur argumentatio. Sed ne illud quidem sine narratione est, dicente accusatore; Fuisti in eo loco, in quo tuus inimicus occisus est: non fui. Dicendum enim ubi fuerit.

Quare ambitus quoque causæ & repetundarum hoc etiam plures ejusmodi narrationes habere poterunt, quo plura crimina. In quibus ipsa quidem neganda sunt, sed argumentis expositione contraria resistendum, & interdum singulis, interdum universis. An reus ambitus malè narrabit quos parentes habuerit, quemadmodum ipse vixerit, quibus meritis fretus ad petitionem descenderit? Aut qui repetundarum insimulabitur, num & anteaactam vitam, & quibus de causis vel provinciam universam, vel accusatorem aut testem offenderit, non utiliter exponet? Quæ si narratio non est, ne illa quidem Ciceronis pro Cluentio prima, cujus est initium: *A. Cluentius Habitus*. Nihil enim hic de veneficio, sed de causis quibus ei mater inimica sit, dicit.

Illæ quoque sunt pertinentes ad causam, sed non ipsius causæ narrationes, vel exempli gratia, ut in Verrem de L. Domitio, qui pastorem, quòd is 7. Verr. 7. aprum quem ipsi muneri obtulerat, exceptum esse à se venabulo confessus esset, in crucem sustulit. Vel excutiendi

n. 28.

excutiendi alicujus extrinsecus criminis, ut pro Rabirio Posthumo : *Nam ut ventum Alexandriam est ad Auletem, Judices, hæc una ratio à rege proposita Posthumo est servandæ pecuniæ, si curationem, & quasi dispensationem regiam suscepisset.* Vel augendi, ut describitur iter Verris.

7. Verr.
26, &c.

n. 59, 60.

n. 57, &c.

6. Verr.

105, &c.

Ficta interim narratio introduci solet, vel ad concitandos judices, ut pro Roscio contra Chrysogonum : vel ad solvendos aliqua urbanitate, ut pro Cluentio contra fratres Cepasios : interdum per digressionem decoris gratia, qualis rursus in Verrem de Proserpina : *In his quondam locis mater filiam quæsisse dicitur.* Quæ omnia eò pertinent, ut appareat non utique non narrare eum qui negat : sed illud ipsum narrare quod negat.

Nec hoc quidem simpliciter accipiendum, quod est à me positum, supervacuum esse narrationem rei quam judex noverit. Quod sic intelligi volo, si non modò factum quid sit, sciet : sed ita factum etiam, ut nobis expedit, opinabitur. Neque enim narratio in hoc reperta est, ut tantum cognoscat judex, sed aliquanto magis ut consentiat. Quare etiam si non erit docendus, sed aliquo modo afficiendus, narrabimus cum præparatione quadam. Scire quidem eum in summa quid actum sit, tamen rationem quoque facti cujusque cognoscere ne gravetur. Interim propter aliquem in consilium adhibitum nos repetere illa simulemus : interim ut rei quæ ex adverso proponatur, iniquitatem omnes etiam circumstantes intelligant. In quo genere plurimis figuris erit varianda expositio ad effugiendum tædium nota audientis : sicut, *Meministi.* Et, *Fortasse supervacuum fuerit hîc commorari. Sed quid ego diutius, cum tu optimè noris? Illud quale sit, tu scias.* Et his similia. Alioqui si apud judicem cui nota causa est, narratio semper videtur supervacua, potest videri non semper esse etiam ipsa actio necessaria.

II. ALTERUM est de quo frequentius quæritur, an sit utique narratio procemio subjicienda. Quod qui

qui opiniantur, non possunt videri nulla ratione ducti. Nam cùm procemium idcirco comparatum sit, ut iudex ad rem accipiendam fiat conciliator, docilior, & intentior; & probatio, nisi causa prius cognita, non possit adhiberi: protinus notitia rerum instruendus videtur.

Sed hoc quoque interdum mutat conditio causarum: nisi fortè Marcus Tullius in oratione pulcherrima, quam pro Milone scriptam reliquit, malè distulisse narrationem videtur tribus præpositis quæstionibus: aut profuisset exponere quomodo infidias Miloni fecisset Clodius, si reum qui à se hominem occisum fateretur, defendi omnino fas non fuisset: aut si jam præjudicatione Senatus damnatus esset Milo: aut si Cn. Pompeius, qui propter aliquam gratiam iudicium militibus armatis clauserat, tanquam adversus existimaretur. Ergo hæ quoque quæstiones vim procemii obtinebunt, cùm omnes iudicem præparaverint. Sed aliter * pro L. Murena postea quoque narravit, cùm

objecta diluit. Quod fiet utiliter, quoties crimen non repellendum tantum, sed etiam transferendum erit, ut prius his defensis velut initium sit aliud culpandi narratio: ut in armorum ratione antiquior cavendi quàm ictum inferendi cura est.

* Alii legunt pro Vareno reo: quæ oratio non extat. In orat. pro Murena nulla est narratio.

Erunt quædam causæ (nec id rarò) crimen quidem de quo cognitio est, faciles ad diluendum, sed & multis antea actæ vitæ flagitiis, & gravibus criminibus oneratæ: quæ prius amovenda sunt, ut propitius iudex defensionem ipsius negotii, cujus propria quæstio est, audiat: ut si defendendus est M. Cælius, nonne optimè patronus occurrat prius convitiis luxuriæ, petulantia, impudicitia, quàm veneficii, in quibus solis omnis Ciceronis versatur oratio? tum narret de bonis paulatim, totamque dein explicet causam, quæ est ipsius actione defensa? .

III. NUNC quæ sit ratio narrandi, subjungam. Narratio est rei factæ, vel ^r ut factæ: utilis ad per-

^r Tanquam factæ. Res enim quæ narratur, aut vera, aut certè verisimilis esse debet.

suadendum

3. *Rhet.*
cap. 16.

suadendum expositio : vel (ut Apollodorus finit) oratio docens auditorem, quid in controversia sit. Eam plerique scriptores, maximè qui sunt ab Isocrate, volunt esse lucidam, brevem, verisimilem. Eadem nobis placet divisio : quanquam & Aristoteles ab Isocrate parte in una dissenserit, præceptum brevitatis irridens, tanquam necesse sit longam aut brevem esse expositionem, nec liceat ire per medium. Theodorei quoque solam relinquunt ultimam partem, quia nec breviter utique, nec dilucidè semper sit utile exponere. Quo diligentius distinguenda sunt singula, ut quid quoque loco profit, ostendam. Narratio est aut tota pro nobis, aut tota pro adversariis, aut mixta ex utrisque.

1. Si erit tota pro nobis, contenti simus iis tribus partibus, per quas efficitur, quo iudex faciliùs intelligat, meminerit, credat. Nec quisquam reprehensione dignum putet, quòd proposuerim eam quæ sit tota pro nobis, debere esse verisimilem, cum vera sit. Sunt enim plurima vera quidem, sed parum credibilia, sicut falsa quoque frequenter verisimilia. Quare non minùs laborandum est, ut iudex, quæ vera dicimus, quàm quæ fingimus, credat.

Sunt quidem hæ, quas suprà retuli, virtutes, aliarum quoque partium. Nam & per totam actionem vitanda est obscuritas, & modus ubique custodiendus, & credibilia esse oportet omnia quæ dicuntur. Mximèque hæc in ea parte custodienda sunt, quæ prima iudicem docet : in qua si acciderit, ut aut non intelligat, aut non meminerit, aut non credat, frustra in reliquis laborabimus.

Erit autem aperta narratio atque dilucida, si fuerit primùm exposita verbis propriis & significantibus, & non fordidis quidem, non tamen exquisitis, & ab usu remotis : tum distincta rebus, personis, temporibus, locis, causis ; ipsa etiam pronuntiatione in hoc accommodata, ut iudex, quæ dicuntur, quàm facillimè accipiat.

Quæ

Quæ quidem virtus negligitur à plurimis, qui ad clamorem dispositæ, vel etiam fortè circumfusæ multitudinis compositi, non ferunt illud intentionis silentium: nec sibi disertum videntur, nisi omnia tumultu ac vociferatione concusserint: rem indicare, sermonis quotidiani, & in quemcunque etiam indoctorum cadentis esse existimant: cùm interim, quod tanquam facile contemnunt, nescias præstare minùs velint, an possint. Neque enim aliud in eloquentiâ cuncta experti difficilior reperient, quàm id quod se dicturos fuisse omnes putant, postquam audierunt. Quia non bona judicant esse illa, sed [†] vera. Tum autem optimè dicit orator, cùm videtur vera dicere. At nunc velut campum nacti expositionis, hîc potissimum & vocem flectunt, & cervicem reponunt, & brachium in latus jactant, totòque & rerum, & verborum, & compositionis genere lasciviunt: deinde (id quod sit monstro simile) placet actio, causa non intelligitur. Verùm hæc omittamus, ne minùs gratiæ præcipiendo recta, quàm offensæ reprehendendo prava, mereamur.

Brevis erit narratio ante omnia, si inde cœperimus rem exponere, unde ad judicem pertinet: deinde, si nihil extra causam dixerimus: tum etiam si reciderimus omnia, quibus sublati nec cognitioni quicquam, nec utilitati detrahatur. Solet enim quædam esse partium brevitatis, quæ longam tamen efficit summam. *In portum veni, navim prospexi, quanti veberet interrogavi, de pretio conveni, conscendi, sublata sunt anchoræ, solvimus oram, provecti sumus.* Nihil horum dici celerius potest; sed sufficit dicere, *è portu navigavi.* Et quoties exitus rei satis ostendit priora, debemus hoc esse contenti, quo reliqua intelliguntur. Quare cùm dicere liceat, *Est mihi filius juvenis;* omnia illa supervacua, *Cupidus ego liberorum uxorem duxi, natum sustuli, filium educavi, in adolescentiam perdux.*

[†] Cùm res dilucidè & simplici-
ter exponitur, putant ejusmodi
narrationem, quia figurarum le-

nociniis careat, non esse bonam,
perfectam; sed tantummodo
veram.

Non minùs autem cavenda erit, quæ nimium corripientes omnia sequitur, obscuritas: satiùsque est aliquid narrationi superesse quàm deesse. Nam supervacua cum tædio dicuntur, necessaria cum periculo subtrahuntur. Quare vitanda etiam illa Sallustiana (quanquam in ipso virtutis locum obtinet) brevitatis, & abruptum sermonis genus, quod otiosum fortasse lectorem minùs fallit, audientem transvolat, nec dum repetatur expectat: cùm præsertim lector non ferè sit nisi eruditus; judicem rura plerumque in decurias mittant, de eo pronuntiaturum, quod intellexerit: ut fortasse ubique, in narratione tamen præcipuè, media hæc tenenda sit via dicendi, quantum opus est, quantum satis est.

Quantum opus est autem, non ita solùm accipi volo, quantum ad indicandum sufficit, quia non inornata debet esse brevitatis, alioqui sit indocta: nam & fallit voluptas, & minùs longa quæ delectant videntur: ut amœnum ac molle iter, etiamsi est spatii amplioris, minùs fatigat quàm durum arduumque compendium. Nec enim mihi unquam tanta fuerit cura brevitatis, ut non ea quæ credibilem faciunt expositionem, inferi velim. Simplex enim, & undique præcisa, non tam narratio potest vocari, quàm confusio.

Sunt porro multæ conditione ipsa rei longæ narrationes, quibus extrema (ut præcepi) procemii parte ad intentionem præparandus est iudex: deinde curandum, ut omni arte vel ex spatio ejus detrahamus aliquid, vel ex tædio.

Ut minùs longa sit, efficiemus, quæ poterimus differendo, non tamen sine mentione eorum quæ differemus: *Quas causas occidendi habuerit, quos assumpserit conscios, quemadmodum disposuerit insidias, probationis loco dicam.* Quædam verò ex ordine prætermittenda, quale est apud Ciceronem: *Moritur Fulcinus.*

Pro Cæcin.

III.

E iudicibus multi agriculturæ dediti manebant in villis: unde veniebant in urbem ad ex-

ercenda iudicia. Porro in decurias, sive in certas portiones, erant divisi.

I

Multa

Multa enim quæ sunt in re, quia remota sunt à causa, prætermittam.

Ac partitio tædium levat. *Dicam quæ acta sint ante ipsum rei contractum, dicam quæ in re ipsa, dicam quæ postea.* Ita tres potius modicæ videbuntur narrationes, quàm una longa. Interim expediet expositiones brevi interfatione distinguere. *Audistis quæ antè acta sunt; accipite nunc quæ insequuntur.* Reficietur enim iudex priorum fine, & se velut ad novum rursus initium præparabit.

Si tamen adhibitis quoque his artibus in longum exierit ordo rerum, erit non inutilis in extrema parte commonitio; quod Cicero etiam in brevi narratione *Pro Lig. 4.* facit: *Adbuc, Cæsar, Qu. Ligarius omni culpa caret: domo est egressus, non modò nullum ad bellum, sed ne ad minimam quidem belli suspicionem, & cætera.*

Credibilis autem erit narratio ante omnia, si priùs consuluerimus nostrum animum, nequid naturæ dicamus adversum: deinde si causas ac rationes factis præposuerimus; non omnibus, sed de quibus quæritur. Si personas convenientes iis quæ facta credi volumus, constituerimus; ut furti reum, cupidum: adulterii, libidinosum: homicidii, temerarium. Vel contrà, si defendemus. Præterea loca, tempora, & similia.

Est autem quidam etiam ductus rei credibilis, qualis in Comædiis & in Mimis. Aliqua enim naturaliter sequuntur & cohærent, ut si bene priora narraveris, iudex ipse quod postea sis narraturus expectet.

Ne illud quidem fuerit inutile, femina quædam probationum spargere: verùm sic, ut narrationem esse meminerimus, non probationem. Nonnunquam etiam argumento aliquo confirmabimus quod proposuerimus: sed simplici & brevi: ut in veneficiis, sanus bibit, statim concidit, livor ac tumor confestim est infecutus.

Hoc faciunt & illæ præparationes, cùm reus dicitur robustus, armatus, sollicitus, contra infirmos, inermes, securos. Omnia denique quæ probatione

L

tractaturi

tractaturi fumus, personam, causam, locum, tempus, instrumentum, occasionem, narratione delibabimus.

Aliquando si destituti fuerimus his, etiam fatebimur vix esse credibile, sed verum, & hoc majus habendum scelus; nescire nos quomodo factum sit, aut quare; mirari; sed probaturos.

Pro Mil.
28.

Optimæ verò præparationes erunt, quæ latuerint, ut à Cicerone sunt quidem utilissimè prædicta omnia, per quæ Miloni Clodius, non Clodio Milo insidiatus esse videatur; plurimum tamen facit illa callidissima simplicitatis imitatio: *Milo autem cum in Senatu fuisset eo die quoad Senatus est dimissus, domum venit: calceos & vestimenta mutavit: paulisper dum se uxor, ut fit, comparat, commoratus est.* Quàm nihil præparatò, nihil festinatò fecisse videtur Milo? Quod non solum rebus ipsis vir eloquentissimus, quibus moras & lentum prosecutionis ordinem ducit, sed verbis etiam vulgaribus & quotidianis, & arte occulta consecutus est: quæ si aliter dicta essent, strepitu ipsum judicem, ^x deinde patronum excitassent. Frigida videntur ista plerisque: sed hoc ipsum manifestum est quomodo judicem fefellerit, quòd vix à lectoreprehenditur.

Hæc sunt quæ credibilem faciunt expositionem. Nam ne contraria aut sibi repugnantia in narratione dicamus, si cui præcipiendum est, is reliqua frustra docetur: etiam si quidam scriptores artium hoc quoque tanquam occultum, & à se prudenter erutum, tradunt.

His tribus narrandi virtutibus adjiciunt quidam magnificentiam, quam *μεγαλοπρέπειαν* vocant: quæ neque in omnes causas cadit (nam quid in plerisque judiciis privatis de re certa credita, locato & conducto, interdictis, habere loci potest supra modum se tollens oratio?) nec semper est utilis, ut vel proximo

^a Sensus multo sit clarior, si in utroque loco pro *ipsum*, legas *ipso*.

^x Quidam legunt: *judicem ad custodiendum patronum excitassent*.

Id est, ad cavendum. Non video quis sensus possit elici ex his verbis: deinde *patronum*.

Miloniano exemplo patet. Et meminerimus multas esse causas, in quibus confitendum, excusandum, summittendum sit quod exponimus: quibus omnibus aliena est illa magnificentiae virtus. Quare non magis proprium narrationis est magnificè dicere, quàm miserabiliter, invidiosè, graviter, dulciter, urbanè, quæ cùm suo quæque loco sint laudabilia, non sunt huic parti propriè assignata, & velut dedita.

Illa quoque ut narrationi apta, ita cum cæteris partibus communis est virtus, quam Theodectes huic uni propriè dedit. Non enim magnificam modò vult esse, verum etiam jucundam expositionem.

Sunt qui adjiciant his evidentiam, quæ ἐνάργεια Græcè vocatur. Neque ego quenquam deceperim, ut dissimulem Ciceroni quoque plures partes placere. *In Top. 97.* Nam præterquam *planam, & brevem, & credibilem;* vult esse *evidentem, moratam, cum dignitate.* Sed oratione, morata debent esse omnia; cum dignitate, quæ poterunt. Evidentia in narratione, quantum ego intelligo, est quidem magna virtus, cùm quid veri non dicendum, sed quodammodo etiam ostendendum est. Sed subjici perspicuitati potest, quam quidam etiam contrariam interim putaverunt, quia in quibusdam causis obscuranda veritas est: quod est ridiculum. Nam qui obscurare vult, narrat falsa pro veris: & is qui narrat, debet laborare ut videantur quàm evidentissima.

2. SED quatinus etiam forte quadam pervenimus ad difficilius narrationum genus, jam de his loquamur, in quibus res contra nos erit: quo loco nonnulli prætereundam narrationem putaverunt. Et fanè nihil est facilius, nisi prorsus totam causam omnino non agere. Sed si aliqua justa ratione hujusmodi susceperis litem, cujus artis est, malam esse causam silentio confiteri? Nisi fortè tam hebes futurus est judex, ut secundùm id pronuntiet, quod sciet narrare

γ In tota oratione, non in narratione sola. Totus hic locus sic interpunctus, multo est clarior.

te noluisse. Neque inficias eo, in narratione, ut aliqua neganda, aliqua adjicienda, aliqua mutanda, sic aliqua etiam tacenda: sed tacenda, quæ tacere oportebit, & liberum erit. Quod fit nonnunquam brevitatis quoque gratia, quale illud est: *Respondit quod ei visum est.*

• Intelligit statum definitivum, ut patet exemplo seq.

Distinguamus igitur genera causarum. Namque in quibus non de culpa quæritur, sed de * actione; etiam si erunt contra nos themata, confiteri nobis licebit. Pecuniam de templo sustulit, sed privatam: non ideo sacrilegus est. . Verum in his quoque confessionibus est aliquid, quod ex invidia quam expositio adversarii fecit, detrahi possit, cum etiam servi nostri de peccatis suis mollius loquantur. Quædam enim quasi non narrantes mitigabimus. Non quidem (ut adversarius dicit) consilium furti in templum attulit, nec diu captavit ejus rei tempus: sed occasione & absentia custodum corruptus, & pecunia, quæ nimium quam in animis hominum potest, victus est. Sed quid refert? peccavit, & fur est. Nihil attinet id defendere, cujus pœnam non recusamus. Interdum quasi damnemus ipsi.

Nonnunquam propositione præmuniri potest causa, & deinde exponi. Contraria sunt omnia tribus filiis, qui in mortem patris conjurarant: fortiti nocte singuli per ordinem cum ferro cubiculum intrarunt patre dormiente: cum occidere eum nemo potuisset, excitato omnia indicaverunt. Si ^z tamen pater qui divisit ^a patrimonium, & reos parricidii defendit, sic agat: *Quod contra legem sufficit, parricidium objicitur juvenibus quorum pater vivit, atque etiam liberis suis adest. Ordinem rei narrare quidem nihil necesse est, cum ad legem nihil pertineat: sed si confessionem culpæ*

^z Diu suspensus manet sensus ob longam patris orationem, usque ad hæc verba: *Omnia hæc, &c.*

^a Liberis scilicet. Intelligere opus est legem fuisse, ne filii qui

parricidium fecissent, aliquid de bonis patris caperent. Igitur in hoc themate gentiles & agnati petunt hæreditatem filiosque accusant. *Turn.*

meæ exigitis ; ego fui pater durus, & patrimonii, quod jam melius ab his administrari poterat, tenax custos. Deinde subjicitur : stimulatos ab iis quorum indulgentiores parentes erant : semper tamen eum habuisse animum, qui sit eventu deprehensus, ut occidere patrem non possent. Nec enim jurejurando opus fuisse, si alioqui hoc mentis habuissent, nec sorte, nisi quòd se quisque eximi voluerit. Omnia hæc qualiacunque placidioribus animis accipientur, illa brevi primæ propositionis defensione mollita.

At cùm quæritur an factum sit, vel quale factum sit, licet omnia contra nos sint, quomodo tamen evitare expositionem salva causæ ratione possumus ? Narravit accusator, nec ita, ut quæ essent acta, tantùm indicaret : sed adjecit invidiam, rem verbis exasperavit, accesserunt probationes, peroratio incendit, & plenos iræ reliquit. Expectat naturaliter judex quid narretur à nobis. Si nihil exponimus, illa esse quæ adversarius dixit, & talia qualia dixit, credat necesse est.

Quid ergo ? eadem exponemus ? Si de qualitate agetur, cujus tum demum quæstio est, cum de re constat eadem, sed non eodem modo : alias causas, aliam atque aliam rationem dabo. Verbis elevare quædam licebit : luxuria hilaritatis, avaritia parsimoniam, negligentia simplicitatis nomine lenietur. Vultu denique, voce, habitu, vel favoris aliquid, vel miserationis merebor. Solet nonnunquam movere lacrymas ipsa confessio.

Atque ego libenter interrogem, sintne illud defensori quæ non narraverint, necne. Nam si neque defenderint, neque narraverint, tota causa prodetur. At si defensori sunt proponere certè plerumque id quod confirmaturi sumus, oportet. Cur ergo non exponamus quod & dilui potest ? Ut hoc contingat, utique indicandum est. Aut quid inter probationem & narrationem interest, nisi quod narratio est probationis continua propositio, rursus probatio narrationi congruens confirmatio ?

Videamus ergo num expositio hæc longior demum esse debeat, & paulo verbosior præparatione, & quibusdam argumentis: (argumentis dico, non argumentatione, cui tamen plurimum confert frequens affirmatio) effecturos nos quod dicimus: non posse vim rerum ostendi prima expositione: expectent, & opiniones suas differant, & bene sperent. Denique narrandum est utique, quicquid aliter quàm adversarius exposuit, narrari potest; aut eo etiam procemia sunt in his causis supervacua: quæ quid magis agunt, quàm ut cognitioni rerum accommodatiorem judicem faciant? Atqui constat nusquam eorum esse majorem usum, quàm ubi animus judicis ab aliqua contra nos insita opinione flectendus est.

Conjecturales autem causæ, in quibus de facto quaeritur, non tam sæpe rei de qua judicium est, quàm eorum per quæ res colligenda est, expositionem habent. Quæ cum accusator suspiciosè narret, reus levare suspicionem debeat, aliter ab hoc atque ab illo ad judicem perferri oportet.

At^b enim quædam argumenta turba valent: deducta, leviora sunt. Id quidem non eò pertinet, ut quaeratur an narrandum, sed quomodo narrandum sit. Nam & congerere plura expositione quis prohibet, si id utile est causæ? &^c promittere; sed & dividere narrationem, & probationem subjungere partibus, atque ita transire ad sequentia?

Nam ne iis quidem accedo, qui semper eo putant ordine, quo quid actum sit, esse narrandum: sed eo modo quo expedit. Quod fieri pluribus figuris licet. Nam & aliquando excidisse simulamus, cum quid utiliore loco reducimus: & interim nos reducturos reli-

^b Hoc Fabio objiciunt ii, qui cum tota contra nos causa est, censent amputandam esse narrationem. Tunc enim narrandum non esse aiunt, nisi adjectis multis argumentis, quæ causam per se malam fulciant & corroborent. At cum narratio con-

tinua sit, necessario accedit ut argumenta, quæ simul congesta vim sortè aliquam haberent, deducta & sparsa per totam narrationem, infirmiora videantur.

Ex Turn.

^c Nos pluribus argumentis rem alibi probaturos.

quum ordinem testamur, quia sic futura sit causa lucidior. Interim re exposita, subjungimus causas quæ antecesserunt. Nec enim est ulla lex defensionis, certumque præscriptum. Pro re, pro tempore, intuenda quæ profint: atque ut erit vulnus, ita vel curandum protinus; vel, si curatio differri potest, interim deligandum.

Nec sæpius narrare duxerim nefas, quod Cicero pro Cluentio fecit: estque non concessum modò, sed aliquando etiam necessarium, ut in causis repetundarum, omnibûsque quæ simplices non sunt. Amentis est enim superstitione præceptorum contra rationem causæ trahi. Narrationem ideo ante probationes ponere est institutum, ne iudex, qua de re quæretur, ignoret. Cur igitur, si singula probanda aut refellenda erunt, non singula etiam narrentur? Me certè, quantacunque nostris experimentis habenda est fides, fecisse hoc in foro, quoties ipsa desiderabat utilitas, probantibus & eruditis, & iis qui iudicabant, scio: & (quod non arroganter dixerim, quia sunt plurimi quibuscum egi, qui me refellere possint si mentiar) ferè ponendæ à me causæ officium exigebatur. Neque ideo tamen non sæpius facere oportebit, ut rerum ordinem sequamur. Quædam verò etiam turpiter convertuntur: ut si peperisse narres, deinde concepisse: apertum testamentum, deinde signatum. In quibus si id quod posterius est dixeris, de priore tacere optimum est.

Sunt quædam & falsæ expositiones, quarum in foro duplex est genus. Alterum, quod instrumentis ad iuvatur: ut Publius Clodius fiducia testium, qua nocte incestum Romæ commiserat, Interamnæ se fuisse dicebat. Alterum, quod est tuendum dicentis ingenio.

Sed utrumcunque erit, prima sit curarum, ut id quod fingimus, fieri possit: deinde, ut & personæ, & loco, & tempori congruat, & credibilem rationem & ordinem habeat: si contingat etiam, ut veræ alicui rei cohæreat, aut argumento, quod sit in causa,

confirmetur. Nam quæ tota extra rem petita sunt, mentiendi licentiam produnt.

Curandum præcipuè (quod fingentibus frequenter accidit) nequa inter se pugnent. Quædam enim partibus blandiuntur, sed in summam non consentiunt. Præterea, ne iis quæ vera esse constabit, adversa sint. Orator autem meminisse debet actione tota quid finxerit, quoniam solent excidere quæ falsa sunt: verumque est illud, quod vulgò dicitur, Mendacem memorem esse oportere..

Fingenda verò meminerimus ea quæ non cadent in testem. Sunt autem quæ nostro dicuntur ^a animo, cujus ipsi tantum conscii sumus. Item quod à defunctis: nec enim hoc est qui neget. Itémque ab eo cui idem expediet: is enim non negabit. Ab adversario quoque: quia non est habiturus in negando fidem. Somniorum & superstitionum colores ipsa jam facilitate auctoritatem perdiderunt.

Non est autem satis in narratione uti coloribus, nisi per totam actionem consentiant: cum præsertim quorundam probatio sola sit in asseveratione & perseverantia: ut ille parasitus, qui ter abdicatum à divite juvenem, & ^e absolutum, tanquam suum filium asserit, habebit quidem colorem, quo dicat & paupertatem sibi causam exponendi fuisse, & ideo à se parafiti personam esse susceptam, quia in illa domo filium haberet: & ideo illum innocentem ter abdicatum, quia filius abdicantis non esset. Nisi tamen omnibus verbis & amorem patrium, atque hunc quidem ardentissimum ostenderit, & odium divitis, & metum pro juvene, quem periculosè mansurum in illa domo, in qua tam invisus sit, sciat; suspiciòne ^f subjecti petitoris non carebit..

^a Pro nostro arbitrio. Ut familiam & potestatem reduci nobis placeat.

Turn.

^e Libertum. Valerius scribit, si filius ter abdicatus fuerit, & malo dolo subornati ad intendendam litem.

^f Subdititii & sycophantæ, & malo dolo subornati ad intendendam litem.

3. QUOD si pars expositionis pro nobis, pars contra nos erit, miscenda sit, an separanda narratio, cum ipsa causæ conditione deliberandum est. Nam si plura sint quæ nocent, quæ profunt obruentur. Itaque tunc dividere optimum erit, & iis quæ partem nostram adjuvabunt, expositis & confirmatis, adversus reliqua uti remediis de quibus suprà dictum est. Si plura proderunt, etiam conjungere licebit quæ obstant, ut in medio, velut auxiliis nostris, posita, minus habeant virium. Quæ tamen non erunt nuda ponenda, sed ut & nostra aliquâ argumentatione firmemus, & diversa, cur credibilia non sint, adjiciamus: quia nisi distinxerimus, verendum est ne bona nostra permistis malis inquinentur.

IV. ILLA quoque de narratione præcipi solent, ne qua ex ea fiat excursio, ne avertatur à iudice sermo, ne alienæ personæ vocem demus, ne argumentemur: adjiciunt quidam etiam, ne utamur affectibus. Quorum pleraque sunt frequentissimè custodienda; imò nunquam, nisi ratio coegerit, mutanda: ut sit expositio perspicua & brevis.

Nihil quidem tam rarò poterit habere rationem, quàm excursio: nec unquam debebit esse nisi brevis, & talis, ut vi quadam videamur affectûs velut recto itinere depulsi; qualis est Ciceronis circa nuptias Sassiæ: *O mulieris scelus incredibile, & præter hanc unam, in omni vita inauditum! O libidinem effrēnam, & indomitam! O audaciam singularem! Non timuisse, si minùs vim deorum, hominûmque famam, at illam ipsam noctem, facēsque illas nuptiales, non limen cubiculi, non cubile filiæ, non parietes denique ipsos superiorum testes nuptiarum!* Pro Cluent. n. 15.

Sermo averfus à iudice, & brevius indicat interim, & coarguit magis. Qua de re idem quod de proœmio dixeram, sentio; sicut de Prosopopœia quoque: qua tamen non Servius modò Sulpitius utitur pro Aufidia: *Somnōne te languido, an gravi lethargo, putem oppressum?* sed M. quoque Tullius circa navarchos; *Ut adeas, tantum dabis,* 7. Verr. 105. & 116, &c.

- n. 71, 72. *dabis, & reliqua.* Quid? pro Cluentio, Staleni Bulbique colloquium nonne ad credulitatem plurimum & fidem confert? Quæ ne fecisse sine observantia quadam videatur, quanquam hoc in illo credibile non est, in Partitionibus præcipit, ut habeat narratio *suavitatem, admirationes, expectationes, exitus inopinatos, colloquia personarum, omnes affectus.*

n. 4. Argumentabimur in narratione, ut dixi, nunquam; argumentum ponemus aliquando: quod facit pro Ligario Cicero, cum dicit sic eum provinciæ præfuisse, ut illi pacem esse expediret. Inferemus expositioni & brevem, cum res poscet, defensionem, & rationem factorum. Nec enim narrandum est tanquam testi, sed tanquam patrono. Rei ordo per se talis est: Q. Ligarius legatus in Africam cum cos. C. Confidio profectus est. Quid ergo M. Tullius? *Q. igitur, inquit, Ligarius, cum esset adhuc nulla belli suspicio, legatus in Africam cum cos. C. Confidio profectus est.* Alibi: *Non modò nullum ad bellum, sed ne ad minimam quidem suspicionem belli.* Et cum esset indicanti satis, *Q. Ligarius nullo se implicari negotio passus est: adiecit; Domum spectans & ad suos redire cupiens.* Ita quod exponebat & ratione fecit credibile, & affectus quoque implevit.

Pro Lig.
n. 2.

Quo magis miror eos, qui in narratione non putant esse utendum affectibus. Qui si hoc dicunt, non diu, nec ut in epologo; mecum sentiunt. Effugiendæ sunt enim moræ. Cæterum cur ego iudicem nolim, cum eum doceo, etiam moveri? Cur, quod in summa parte sum actionis petiturus, non in primo statim rerum ingressu, si fieri potest, consequar; cum præsertim etiam in probationibus faciliore sim animo ejus abusus, occupato vel ira, vel miseratione?

7. Ferr.
161.

An non Marcus Tullius circa verbera civis Romani omnes brevissimè movet affectus? non solum conditione ipsius, loco injuriæ, genere verberum, sed animi quoque commendatione? Summum enim virum ostendit, qui cum virgis caderetur, non ingemuerit, non rogaverit, sed tantum civem se Romanum,

num esse cum invidia cædentis, & fiducia juris clau-
maverit. Quid? Philodami casum nōne cū per totam expositionem incendit invidia, tum in supplicio lacrymis implevit, cū flentes non tam narraret quā ostenderet, patrem de morte filii, filium de patris? Quid ulli epilogi possunt habere miserabile magis? Serum est enim advocare his rebus affectum in peroratione, quas securus narraveris. Assuevit illis iudex, jamque eas sine motu mentis accipit, quibus commotus novis non est: & difficile est mutare habitum animi semel constitutum.

V. EGO verò (neque enim dissimulabo iudicium meum, quanquam id quod sum dicturus, exemplis magis quā præceptis ullis continetur) narrationem, ut si ullam partem orationis, omni qua potest gratia & venere exornandam puto: sed plurimum refert, quæ sit natura ejus rei quam exponimus.

In parvis ergo, quales sunt ferè privatae, sit ille pressus, & velut applicitus rei cultus: in verbis summa diligentia, quæ in locis impetu feruntur, & circumjectæ orationis copia latent: hîc expressa, &, ut vult Zeno, sensu tincta esse debebunt: compositio dissimulata quidem, sed tamen quā jucundissima: figuræ non illæ poeticæ, & contra rationem loquendi auctoritate veterum receptæ. Nam debet esse quā purissimus sermo, & qui varietate tædium effugiat, & mutationibus animum levet: ne in eundem casum, similem positionem, pares elocutionum tractus incidamus. Caret enim cæteris lenociniis expositio, & nisi commendetur hac venustate, jaceat necesse est. Nec in ulla parte intentior est iudex: eoque nihil rectè dictum perit. Præterea, nescio quomodo etiam credit facilius, quæ audienti jucunda sunt; & voluptate ad fidem ducitur.

Ubi verò major res erit, & atrocia invidiosè, & tristia miserabiliter dicere licebit: non ut consumantur affectus, sed ut velut primis lineis designentur: ut planè qualis futura sit imago rei, statim appareat.

Ne

Pro Mil.
29.

Pro Cluent. 14.

Ne * sententiâ quidem velut fatigatum intentione stomachum judicis reficere dissuaserim, maximè quidem brevi interjecta, qualis est illa: *Fecerunt servi Milonis, quod suos quisque servos in re tali facere voluisset.*

Interim paulo liberiore, qualis est illa: *Nubit genero socrus, nullis auspiciis, nullis auctoribus, funestis ominibus omnium.* Quod cum sit factum iis quoque temporibus, quibus omnis ad utilitatem potius quàm ad ostentationem componebatur oratio, & erant adhuc severiora judicia: quanto nunc faciendum magis, cum in ipsa capitis aut fortunarum pericula irrupit voluptas? Cui hominum desiderio quantum dari debeat,

* 4. *Parte Proæmii lib. 8. & cap. 3. ejusdem libri.*

† *Vide hujus rei exempla apud Ciceronem pro Roscio Amer. n. 98. Verr. 7. n. 105. & 161, &c.*

alio * loco dicam. Interim aliquid indulgendum esse confiteor.

VI. MULTUM confert adjecta veris credibilis rerum imago, † quæ velut in rem præsentem perducere audientes videtur. .

Ne illud quidem præteribo, quantam afferat fidem expositioni, narrantis auctoritas; quam mereri debemus ante omnia quidem vita, sed & ipso genere orationis: quod quo fuerit gravius, sanctius, hoc plus habeat necesse est in affirmando quoque ponderis. Effugienda igitur in hac præcipuè parte omnis calliditatis suspicio: (neque enim se usquam custodit magis judex) nihil videatur fictum, nihil sollicitum: omnia potius à causa, quàm ab oratore profecta credantur. Sed hoc pati non possumus, & perire artem putamus, nisi appareat: cum desinat ars esse, si apparet. Pendemus ex laude, atque hanc laboris nostri ducimus summam. Ita, quæ circumstantibus ostentare volumus, iudicibus prodimus. . .

* Ratione dicendi illustriore,

CAPUT

CAPUT III.

DE EGRESSIONE.

*Egressio non semper necessaria est post narrationem.——
Quandonam ibi sit adhibenda.——Frequenter utilis est ante
Confirmationem.——Ea multiplex.——Nulli non parti ora-
tionis convenit.*

ORDINE ipso narrationem sequitur confirma-
tio. Probanda sunt enim quæ propter hoc ex-
posuimus. Sed priusquam ingrediar hanc partem,
pauca mihi de quorundam opinione dicenda sunt.

Plerisque moris est, prolato rerum ordine protinus
utique in aliquem lætum atque plausibilem locum
quàm maximè possint favorabiliter excurrere. Quod
quidem natum ab ostentatione declamatoria, jam in
forum venit, postquam agere causas non ad utilita-
tem litigatorum, sed ad patronorum jactationem re-
pertum est : ne si pressæ illi (qualis sæpius desidera-
tur) narrationis gracilitati conjuncta argumentorum
pugnacitas fuerit, dilatis diutius dicendi voluptatibus
oratio refrigescat.

In quo vitium illud est, quòd sine discrimine cau-
sarum atque utilitatis, hoc, tanquam semper expediat,
aut etiam necesse sit, faciunt, eoque desumptas ex his
partibus, quarum alius erat locus, sententias in hanc
congerunt, ut plurima aut iterum dicenda sint, aut
quia alieno loco dicta sunt, dici suo non possint.

Ego autem confiteor hoc expatiandi genus non mo-
dò narrationi quidem, sed etiam quæstionibus vel uni-
versis, vel interim singulis opportunè posse subungi,
cùm res postulat, aut certè permittit : atque eo vel
maximè illustrari ornatique orationem, sed si cohæret
& sequitur, non si per vim * cuneatur, & quæ natu-
ra juncta erant, distrahit. Nihil enim tam est con-
sequens, quàm narrationi probatio : nisi excursus ille,
vel quasi finis narrationis, vel quasi initium probatio-

* Per vim
quasi cu-
neis adi-
gitur.

nis

nis est. Erit ergo illi nonnunquam locus, ut si expositio circa finem atrox fuerit, persequamur eam velut erumpente protinus indignatione. Quod tamen ita fieri oportebit, si res dubitationem non habebit: alioqui prius est, quod objicias, verum efficere, quàm magnum, quia criminis invidia pro reo est priusquam probatur. Difficillima est enim gravissimi cujusque sceleris fides.

* Sententia quam sit laturus de causa.

Idem fieri non inutiliter potest, ut si merita in adversarium aliqua exposueris, in ingratum inveharis: aut si varietatem criminum narratione demonstraveris, quantum ab ea periculum intentetur, ostendas. Verum hæc breviter omnia. Judex enim ordine audito festinat ad probationem, & quamprimum certus esse sententiæ cupit. Præterea cavendum est, ne ipsa expositio vanescat, aversis in aliud animis, & inani mora fatigatis.

Sed ut non semper est necessaria post narrationem illa procuratio, ita frequenter utilis ante quæstionem præparatio, utique si prima specie minùs erit favorabilis, si legem asperam tuebimur, aut poenarias actiones inferemus. Est hic locus velut sequentis exordium, ad conciliandum probationibus nostris judicem. Quod liberiùs hîc & vehementiùs fieri potest, quia judici jam nota causa est. His igitur velut fomentis, si quid erit asperum, præmolliemus, quo facilius aures judicum, quæ post dicturi erimus, admittant, ne jus nostrum oderint. Nihil enim facilè persuadetur invitis. Quo loco tamen judicis quoque noscenda natura est, juri magis an æquo sit appositus. Proinde enim magis aut minùs erit hoc necessarium. Cæterum res eadem & post quæstionem perorationis vice fungitur.

† De Egreffione vide Cicer. l. 2. de Invent. 97. l. 2. de Orat. 311, 312.

Hanc partem *παρέλασις* Græci vocant, Latini egressum, vel † egressionem. Sed hæc sunt plures, ut dixi, quæ per totam causam varios habent excursus: ut laus hominum locorumque, ut descriptio regionum, expositio quarundam rerum non solùm gestarum, sed etiam fabulosarum. Quo ex genere est in orationibus

bus contra Verrem compositis, Siciliae laus, Proser-
 pinæ raptus; pro L. Cornelio popularis illa virtutum
 Cn. Pompeii commemoratio: in quam ille divinus
 orator, velut nomine ipso ducis cursus dicendi tene-
 retur, abrupto quem inchoaverat sermone divertit
 actutum.

Παρίστασις est (ut mea quidem fert opinio) alienæ
 rei, sed ad utilitatem causæ pertinentis, extra ordinem
 procurrens tractatio. Quapropter non video cur hunc
 ei potissimum locum assignent, qui rerum ordinem
 sequitur: non magis quàm illud, cur hoc ita demum
 proprium putent, si aliquid in digressu sit exponen-
 dum, cùm tot modis à recto itinere declinet oratio.
 Nam quicquid dicitur præter illas quinque (quas fe-
 cimus) partes, egressio est; indignatio, miseratio,
 invidia, convitium, excusatio, conciliatio, maledicto-
 rum refutatio: similia his, quæ non sunt in quæstione,
 omnis amplificatio, minutio, omne affectus genus:
 atque ea maximè ^h jucundam & ornatam faciunt ora-
 tionem, de luxuria, de avaritia, de religione, de of-
 ficiis: quæ cùm sint argumentis subiecta similium
 rerum, quia cohærent, egredi non videntur.

Sed plurima sunt, quæ rebus nihil secum cohæren-
 tibus inferuntur, quibus iudex reficitur, admonetur,
 placatur, rogatur, laudatur. Innumerabilia sunt hæc,
 quorum alia sicut præparata afferimus, quædam ex
 occasione vel necessitate dicimus, si quid nobis agen-
 tibus novi accidit, interpellatio, interventus alicujus,
 tumultus. Unde Ciceroni quoque in procæmio, cùm
 diceret pro Milone, digredi fuit necesse, ut ipsa ora-
 tiuncula, qua usus est, patet. Poterit autem paulo
 longiùs exire, qui præparat aliquid ante quæstionem,
 & qui finitæ probationi velut commendationem adjici-
 cit. At qui ex media erumpit, citò ad id redire de-
 bet, unde divertit.

^a Malim legere: atque ea maximè quæ jucundam, &c.

CAPUT IV.

DE PROPOSITIONE.

pag. 121.

SUNT qui narrationi propositionem subjungant, tanquam partem judicialis materiæ: cui opinioni respondimus. Mihi autem propositio videtur omnis, confirmationis initium: ¹ quod non modò in ostendenda quæstione principali, sed nonnunquam etiam in singulis argumentis poni solet. Sed nunc de priore loquimur.

Ea non semper uti necesse est. Aliquando enim sine propositione quoque satis manifestum est quid in quæstione versetur: utique si narratio ibi finem habet, ubi initium quæstio: adeo ut aliquando subjungatur expositioni, quæ solet in argumentis esse, ^k summa collectio.

Pro Mil.
30.

Hæc sicut exposui, ita gesta sunt, Judices: insidiator superatus, vi victa vis, vel potius oppressa virtute audacia est.

Sed nonnunquam valde utilis est, præcipuè ubi res defendi non potest, & de fine quæritur; ut pro eo qui pecuniam privatam de templo sustulit; *Sacrilegii agitur: De sacrilegio cognoscitis*; ut judex intelligat id unum esse officii sui, quærere an id quod objicitur, sacrilegium sit. Item in causis obscuris ac multiplicibus. .

Sunt autem propositiones & simplices, & duplices, vel multiplices. Quod accidit non uno modo. Nam & plura crimina junguntur: ut cùm Socrates accusatus est quòd corrumperet juventutem, & novas superstitiones induceret. Et singula ex pluribus colliguntur: ut cùm legatio malè gesta objicitur ¹ Æschini, quòd mentitus sit, quòd nihil ex mandatis fecerit, quòd mo-

¹ Duplex est propositio; altera generalis & totius causæ, quæ breviter complectitur id quod in controversiam venit: altera specialis, quæ singulis argumentationibus solet præponi. *Turn.*

^k Aliquando narrationi subjicitur *summa collectio*, id est, ἀναξυλογισμός eorum quæ in ea dicta

sunt, quod fieri solet in argumentis.

¹ Missus est legatus Æschines ad Philippum regem Macedoniæ de fœdere percutiendo: postea autem accusatus est à Demosthene. Est autem hæc divisio orationis Demosthenis, quam habuit *de malè obita legatione*. *Turn.*

ratus

ratus sit, quòd munera acceperit. . Hæ si ponantur singulæ subjectis probationibus, plures erunt propositiones: si jungantur, in partitionem cadunt. .

Habet interim vim propositionis, etiamsi per se non est proposito: ut cùm ex posito rerum ordine, subjicimus, *De his cognoscitis*; ut sit hæc commonitio judicis, quo se ad quæstionem acriùs intendat, & quodam velut tactu excitatus finem esse narrationis, & initium probationis intelligat, & nobis confirmationem ingredientibus, ipse quoque quodammodo novum audiendi sumat exordium.

CAPUT V.

DE PARTITIONE.

- I. Quando & quibus de causis partitione non sit utendum.*
II. Quas utilitates habeat. *III. Quæ sint ejus virtutes.*

PARTITIO † est nostrarum aut adversarii propositionum, aut utrarumque ordine collata enumerationis.

I. HAC quidam utendum semper putant, quòd & eâ fiat causa lucidior, & judex intentior ac docilior, si scierit & de quo dicimus, & de quo dicturi postea sumus. Rursus quidam periculosum id oratori arbitrantur, duabus ex causis, quòd nonnunquam excidere soleant quæ promissimus, & si qua in partiendo præterierimus, ^m occurrere. Quod quidem nemini accidit, nisi qui planè vel nullo fuerit ingenio, vel ad agendum nihil cogitati præmeditatique detulerit. Alioqui quæ tam manifesta & lucida est ratio, quàm rectæ partitionis? Sequitur enim naturam ducem, adeo ut memoriæ id maximum sit auxilium, via dicendi non decedere.

Quapropter ne illos quidem probaverim, qui partitionem vetant ultra tres propositiones extendere. Quæ ^{1. Rhet.} 7. sine dubio si nimium sit multiplex, fugiet memoriam judicis, & turbabit intentionem. Hoc tamen nume-

^m Judici vel auditori.

ro velut lege non est alliganda, cùm possit causa plures desiderare.

Alia sunt magis propter quæ partitione non semper sit utendum. Primùm quia pleraque gratiora sunt, si inventa subitò, nec domo allata, sed inter dicendum ex re ipsa nata videantur. Unde illa non injucunda schemata: *Penè excidit mibi*: &, *Fugerat me*: &, *Rectè admones*. Propositis enim probationibus, omnis in reliquum gratia novitatis præcerpitur.

Interim verò etiam fallendus est judex, & variis artibus subeundus: ut aliud agi, quàm quod petimus, putet. Nam est nonnunquam dura propositio, quam judex si providet, non aliter reformidat, quàm qui ferum medici, antequam curetur, aspexit. At si re non antè proposita, securum, ac nulla denuntiatione in se conversum, intrarit oratio, efficiet quod promittenti non crederetur.

Interim refugienda non modò distinctio quæstionum est, sed omnino tractatio: affectibus perturbandus, & ab intentione auferendus auditor. Non enim solùm oratoris est docere, sed plus eloquentia circa movendum valet. Cui rei contraria est maximè tenuis illa, & scrupulosè in partes sectæ divisionis diligentia, eo tempore, quo cognoscenti judicium conamur auferre.

Quid, quòd interim quæ per se levia sunt & infirma, turba valent? Ideoque congerenda sunt potiùs, & velut eruptione pugnandum: quod tamen rarum esse debet, & ex necessitate demum, cùm ipsum hoc, quod dissimile rationi est, coegerit ratio.

Præter hæc in omni partitione est utique aliquid potentissimum, quod cùm audivit judex, cætera tanquam supervacua gravari solet. Itaque si plura vel objicienda sunt, vel diluenda, & utilis & jucunda partitio est, ut quid quaque de re dicturi sumus, ordine appareat. At si unum crimen variè defenderimus, supervacua; ut si ita partiamur: *Dicam non talem esse hunc quem tueor, ut in eo credibile videri possit homicidium: dicam occidendi causam huic non fuisse: dicam hunc eo tempore quo occisus est homo, trans mare fuisse.*

isse. Omnia quæ antequam * id quod ultimum est, * *Legendum puto, ante id.* exequeris, inania videri necesse est. Festinat enim judex ad id quod potentissimum est, & velut obligatum promisso patronum, si est patientior, tacitus appellat: si vel occupatus, vel in aliqua potestate, vel etiam sic moribus compositus, cum convitio efflagitat.

Itaque non defuerunt qui Ciceronis illam pro Clu-^{n. 9.} entio partitionem improbarent, qua se dicturum esse promissit primum, *neminem majoribus criminibus, gravioribus testibus in judicium vocatam, quàm Oppianicum: deinde, præjudicia esse facta ab his ipsis judicibus, à quibus condemnatus sit: postremò, judicium pecunia tentatum non à Cluentio, sed contra Cluentium:* quia si probari posset quod est tertium, nihil necesse fuerit dicere priora. Rursus nemo tam erit aut injustus, aut stultus, quin eum fateatur optimè pro Murena esse partitum; *Intelligo, Judices, tres totius accusationis partes fuisse, & earum unam in reprehensione vitæ, alteram in contentione dignatis, tertiam in criminibus ambitus esse versatam.* Nam sic & ostendit lucidissimè causam, & nihil fecit altero supervacuum.^{n. 11.}

De illo quoque genere defensionis plerique dubitant: *Si occidi, rectè feci: sed non occidi.* Quò enim prius pertinere, si sequens firmum sit? hæc invicem obstare, & utroque utentibus, in neutro haberi fidem. Quod fanè in parte verum est, & illo sequenti (si modò indubitabile sit) solo utendum. At si quid in eo quod est fortius timebimus, utraque probatione nitemur. Alius enim alio moveri solet: & qui factum putavit, justum credere potest: qui tanquam justo non movebitur, factum fortasse non credet: ut certa manus uno telo possit esse contenta, incertæ plura spargenda sunt, ut sit & fortunæ locus. Egregiè verò Cicero pro Milone insidiatorem primò Clodium ostendit: tum addit ex abundanti, etiamsi id non fuisset, talem tamen civem cum summa virtute interfectoris & gloria necari potuisse.

Nec illum tamen ordinem, de quo priùs dixi, damnaverim: quia quædam etiamsi sint dura, in id tamen

valent, ut ea molliant quæ sequuntur. Neque omnino sine ratione est id quod vulgò dicitur, ^a *Iniquum petendum, ut æquum feras*. Quod tamen nemo sic accipiat, ut omnia credat audenda. Rectè enim Græci præcipiunt, *Non tentanda quæ effici omnino non possunt*.

Sed quoties hac, de qua loquor, duplici defensione utemur, id laborandum est, ut in illam partem sequentem fides ex priore ducatur. Potest enim videri, qui tutò etiam confessurus fuit, mentiendi causam in negando non habere: & illud utique faciendum est, ut quoties suspicabimur à iudice aliam probationem desiderari, quàm de qua loquimur, promittamus nos plenè & statim de eo satis esse facturos: præcipueque si de ° pudore agitur.

Frequenter autem accidit, ut causa parum verecunda, jure tuta sit: de quo ne inviti iudices audiant & adversi, frequentius sunt admonendi, secuturam defensionem probitatis ac dignitatis: expectent paulum, & agi ordine sinant. Quædam interim nos & invitis litigatoribus simulandum est dicere: quod Cicero pro Cluentio facit circa judiciariam legem. Nonnunquam ^{a. 144,} ^{145, 149,} quasi interpellemur ab his, subsistere. Sæpe avertenda ^{156, 157.} ad ipsos oratio: hortandi, ut sinant nos uti nostro consilio. Ita surrepetur animo iudicis, & dum sperat probationem pudoris, asperioribus illis minùs repugnabit. Quæ cùm receperit, etiam verecundiæ defensionem facilius erit. Sic utraque res invicem juvabit, eritque iudex circa jus nostrum spe modestiæ attentior, circa modestiam juris probatione proclivior.

II. SED ut non semper necessaria, ac etiam supervacua partitio est: ita opportunè adhibita plurimum orationi lucis & gratiæ confert. Neque enim solùm id efficit, ut clariora fiant quæ dicuntur rebus velut ex turba extractis, & in conspectu iudicum positis: sed reficit quoque audientem certo singularum partium

^a Erasmus putat dictum esse à mercatoribus, qui plaris merces suas indicant, ut iustum tandem pretium ferant. *Turn.*

° Si causa per se parum est honesta & verecunda, ut ipse Fabius ait paulo infra.

fine, non aliter quàm facientibus iter multum detrahunt fatigationis ^p notata inscriptis lapidibus spatia. Nam & exhausti laboris nosse mensuram voluptati est, & hortatur ad reliqua fortiùs exequenda, scire quantum superfit. Nihil enim longum videri necesse est, in quo quid ultimum sit, certum est. Nec immeritò multum ex diligentia partiendi tulit laudis Q. Hortensius: cujus tamen divisionem in digitos diductam, nonnunquam Cicero leviter eludit.

1. Verr. 45.

Nam est certus ejus modus, & evitauda maximè concisa nimium & velut articulosa partitio. Nam & auctoritati plurimum detrahunt minuta illa, nec jam membra sed frustra: & hujus gloriæ cupidi, quo subtiliùs & copiosiùs divisisse videantur, & supervacua assumunt, & quæ natura singularia sunt, secant; nec tam plura faciunt, quàm minora: deinde cùm fecerunt mille particulas, in eandem incidunt obscuritatem, contra quam partitio inventa est.

III. DIVISA & simplex propositio quoties utiliter adhiberi potest, primùm debet esse aperta, atque lucida; (nam quid sit turpius, quàm id esse obscurum ipsum, quod in eum solum adhibetur usum, ne sint cætera obscura?) tum brevis, nec ullo supervacuo onerata verbo. Non enim quid dicamus, sed de quo dicturi simus, ostendimus.

Obtinendum etiam, ne quid in ea desit, ne quid superfit. Superest autem sic ferè, cùm aut in species partimur, quod in genera partiri sit satis; aut genere posito, subjicitur species: ut dicam de virtute, justitia, continentia; cùm justitia atque continentia virtutis sint species.

Partitio proponit quid sit de quo conveniat, quid de quo ambigatur. In eo quod convenit, quid adversarius fateatur, quid nos. In eo de quo ambigitur, quæ dicturi simus, quæ nostræ propositiones, quæ partis adversæ. Turpissimum verò est, non eo ordine exequi, quo quicque proposueris.

^p Milliarum olim lapidibus notabatur. Unde apud historicos legimus: *ad primum ab urbe latam, secundum, tertium. Turn.*

MARCI FABII
QUINTILIANI

D E

Institutione Oratoria

L I B E R V.

P R O Æ M I U M.

Docet pernecessariam esse oratoribus probationem. Agit primum de probationibus quæ ad omnes quæstiones pertinent; deinde de iis quæ in quoque causæ genere propriæ sunt.

FUERUNT & clari quidem auctores, quibus solum videretur oratoris officium, docere. Namque & affectus duplici ratione excludendos putabant: primum, quia vitium esset omnis animi perturbatio; deinde, quia iudicem à veritate depelli misericordia, vel ira, similibusque, non oporteret; & voluptatem audientium petere, cum vincendi tantum gratia diceretur, non modò agenti supervacuum, sed vix etiam viro dignum arbitrabantur. Plures * verò, qui nec ab illis sine dubio partibus rationem orandi summovent, hoc tamen proprium atque præcipuum crederent opus, sua confirmare, & quæ ex adverso proponerentur, refutare.

• *Supple,*
fuert.

Utrumcunque est, (nec enim hoc loco meam interpono sententiam) hic erit liber illorum opinione maxime necessarius, quo toto hæc sola tractantur; quibus sanè & ea quæ de judicialibus causis jam dicta sunt, serviunt.

serviunt. Nam neque procemii, neque narrationis est alius usus, quàm ut judicem præparent: & status nosse, atque ea de quibus suprà scripsimus, intueri, supervacuum foret, nisi ad hanc perveniremus. Denique ex quinque quas judicialis materiæ fecimus partibus, quæcunque alia potest aliquando necessaria causæ non esse: lis nulla est, cui probatione opus non sit. Ejus præcepta sic optimè divisuri videmur, ut priùs in commune quæ ad omnes quæstiones pertinent, ostendamus: deinde quæ in quoque causæ genere propria sunt, exequamur.

CAPUT I.

DE PROBATIONUM DIVISIONE.

Probationes vel sunt inartificiales, vel artificiales. Agit primum de inartificialibus.

AC prima quidem illa partitio ab Aristotele tradita, consensum ferè omnium meruit, alias esse * probationes quas extra dicendi rationem acciperet orator, alias quas ex causa traheret ipse, & quodammodo gigneret. Ideoque illas ἀτέχνης, id est inartificiales, has ἐντέχνης, id est artificiales vocaverunt. Ex illo priore genere sunt præjudicia, rumores, tormenta, tabulæ, jusjurandum, testes: in quibus pars maxima contentionum forensium consistit. Sed ut ipsa per se carent arte, ita summis eloquentiæ viribus & allevanda sunt plerumque, & refellenda. Quare mihi videntur magnopere damnandi, qui totum hoc genus à præceptis removerunt. Nec tamen in animo est, omnia quæ aut pro his, aut contrà dici solent, complecti. Non enim communes locos tradere destinamus, quod esset operis infiniti: sed viam quandam atque rationem. Quibus demonstratis, non modò in exequendo suas quisque vires debet adhibere, sed etiam inveniendi similia, ut quæque conditio litium poscet. Neque enim de omnibus causis dicere quisquam potest, saltem præteritis, ut taceam de futuris.

* Vide Cicer. 2. de Orat. 116, 120.

CAPUT II.

DE PRÆJUDICIIS.

Valer. l. 7.
c. 7. & 8.
Pro Clu-
ent. 79.
&c.
Pro Mil. 7.
&c.

JAM præjudiciorum vis omnis tribus in generibus versatur: Rebus, quæ aliquando ex paribus causis sunt judicatæ, quæ exempla rectius dicuntur; ut de rescissis patrum testamentis, vel contra filios confirmatis: Judiciis, ad ipsam causam pertinentibus, unde etiam nomen ductum est; qualia in Oppianicum facta dicuntur, & à Senatu adversus Milonem: Aut cum de eadem causa pronuntiatum est, ut in reis^a deportatis, & ^r assertionem secunda, & de partibus^s centumviralium, quæ in duas hastas divisæ sunt.

Confirmantur præcipuè duobus, auctoritate eorum qui pronuntiaverunt, & similitudine rerum de quibus queritur. Refelluntur autem raro per contumeliam judicum, nisi fortè manifesta in his culpa erit. Vult enim cognoscentium quisque firmam esse alterius sententiam: & ipse pronuntiaturus non libenter exemplum, quod in se fortasse recidat, facit. Confugiendum ergo est in duobus superioribus, si res feret, ad aliquam dissimilitudinem causæ. Vix autem ulla est per omnia alteri similis. Si id non continget, ac eadem causa erit: aut actorum incusanda negligentia, aut de infirmitate personarum querendum, contra quas erit judicatum: aut de gratia quæ testes corruperit, aut de invidia, aut de ignorantia: aut inveniendum quid causæ postea accesserit. Quorum si nihil erit,

^a Relegatio est cum certo loco interdicatur *deportatio*, cum aliquis in certum locum relegatur. Porro, ut testatur Ulpianus, de causa *deportandorum* iterum apud Judicem potest agi; ac si restituantur, pristinum adipiscuntur honoris gradum. *Turn.*

^r *Assertio*, iudicium est de aliqujus libertate constitutum, ap-

pellaturque *causa liberalis*. Si igitur de liberali causa jam pronuntiatum sit, & facta provocatione, aut alia iudicum subortitione, iterum de causa disceptetur, locus erit præjudicio. *Turn.*

^s Centumviri hasta in foro posita de causis cognoscebant, erantque in duas partes divisi.

licet

licet tamen dicere multas judiciorum causas ad iniquè pronuntiandum valere: ideóque damnatum ^t Rutilium, absolutos ^u Clodium atque ^x Catilinam. Rogandi etiam Judices, ut rem potiùs intueantur ipsam, quàm ^y iurijurando alieno suum donent. Adversùs consulta autem Senatus, & decreta Principum vel Magistratuum, remedium nullum est, nisi aut inventa quantulacunque causæ differentia, aut aliqua vel eorumdem, vel ejusdem potestatis hominum posterior constitutio, quæ sit priori contraria: quæ si deerunt, lis non erit.

CAPUT III.

DE RUMORE ET FAMA.

FAMAM atque ^{*}rumorem pars altera consensum civitatis, & velut publicum testimonium vocat: altera sermonem sine ullo certo auctore dispersum, cui malignitas initium dederit, incrementum credulitas; quod nulli non etiam innocentissimo possit accidere fraude inimicorum falsa vulgantium. Exempla utrinque non deerunt:

^t Rutilius justissimè Asiam administravit. Sed cum publicanorum injurias illic coercuisset, invsus est factus Equitibus, penes quos erant judicia, ideoque in exilium missus. Vide Flor. l. 3. c. 17. *Turn.*

^u Clodius restituto Cicerone multa in eum per vim admiserat. Milo Tribunus plebis Clodium de vi accusavit. Sed judicium, opera Clodii, ejusque amicorum, usque eò perductum est, donec habitis ædilitiis co-

mittiis, Clodius Ædilis creatus in judicium vocari non potuit.

^x Catilina Prætor administravit Africam. Postea accusatus repetundarum fuit: sed optimatum factione absolutus est. *Turn.*

^y Judices jurabant se ex lege judicaturos. Hortandi igitur ut memores iurijurandi rem per se diligenter expendant, nec temerè sequantur judicium eorum qui re non penitus perspectâ pravè forsitan judicarunt

^{*} De Rumoribus vide Cic. l. 2. *Rhet.* 12.

CAPUT IV.

DE TORMENTIS.

* De tormentis, seu quaestionibus, vide Cicer. l. 2. Rhet. 10.

SICUT in * tormentis quoque, qui est locus frequentissimus, cum pars altera, quaestionem, vera fatendi necessitatem vocet: altera saepe etiam causam falsa dicendi, quod aliis patientia facile mendacium faciat, aliis infirmitas necessarium. Quid attinet plura de his? Plenae sunt orationes veterum ac novorum. Quaedam tamen in hac parte erunt propria cujusque litis. Nam sive de habenda quaestione agetur, plurimum intererit, quis, & quem postulet aut offerat, & in quem, & ex qua causa: sive jam erit habita, quis ei praefuerit, quis & quo modo sit tortus, an credibilia dixerit, an inter se constantia: perseveraverit in eo quod coeperat, an aliquid dolore mutaverit: prima parte quaestionis, an procedente cruciatu. Quae utrinque tam infinita sunt, quam ipsa rerum varietas.

CAPUT V.

DE TABULIS.

CONTRA tabulas quoque saepe dictum, saepe dicendum est, cum eas non solum refelli, sed etiam accusari, sciamus esse usitatum. Cum sit autem in his aut scelus signatorum, aut ignorantia, tutius ac facilius id quod secundo loco diximus tractatur, quod scilicet pauciores rei fiunt. Sed hoc ipsum argumenta ex causa trahit, si forte aut incredibile est id actum esse quod tabulae continent: aut (ut frequentius evenit) aliis probationibus aequè inartificialibus solvitur: si aut is in quem signatum est, aut aliquis signator dicitur abfuisse, vel prius esse defunctus: si tempora non congruunt: si vel antecedentia vel insequentia tabulis repugnant. Inspectio ipsa etiam saepe falsum apprehendit.

CAPUT

CAPUT VI.

DE JURE JURANDO.

JUS JURANDUM litigatores aut offerunt suum, aut non recipiunt * oblatum: aut ab adversario exigunt, aut recusant cum ab ipsis exigatur. * Ab adversario.

Offerre suum sine illa conditione, ut vel adversarius juret, ferè improbum est. Qui tamen id faciet, aut vita se tuebitur, ut eum non sit credibile pejaturum; aut ipsa vi religionis: in qua plus fidei consequetur, si id egerit, ut non cupidè ad hoc descendere, sed ne hoc quidem recusare videatur: aut si causa ² modò patietur litis, propter quam devoturus se ipse non fuerit: aut si præter alia causæ instrumenta, adjicit ex abundanti hanc quoque conscientiae suæ fiduciam.

Qui * non recipit, & iniquam conditionem, & à multis contemni jurisjurandi metum dicet: cum & philosophi quidam sint reperti qui deos habere rerum humanarum curam negarent: eum verò qui nullo deferente jurare sit paratus, & ipsum velle de causa sua pronuntiare, & quàm id quod offert, leve ac facile credat, ostendere.

At is qui ^b defert, agere modestè videtur, cum litis adversarium judicem faciat, & eum cujus cognitio est, onere liberet, qui profectò alieno jurejurando stari quàm suo malit.

Quo difficilior recusatio est, nisi fortè res est ea, quam credibile sit notam ipsi non esse. Quæ excusatio si deerit, hoc unum relinquetur, ut invidiam

² Aut si res controversa erit ejusmodi, ut credibile non videatur ipsum sibi imprecaturum obtem tam exiguam. *Turn.*

^a Qui non recipit oblatum ab adversario jusjurandum, duas affert causas: 1. iniquam esse con-

ditionem, si nempe cujuscumque salus ab alieno juramento pendeat: 2. à multis contemni jurisjurandi metum.

^b Qui jusjurandam ab adversario exigit.

sibi ab adversario quæri dicat, atque id agi, ut in ea causa, in qua vincere non possit, queri possit. Itaque hominem quidem malum occupaturum hanc conditionem fuisse, se autem probare malle quæ affirmet, quàm dubium cuiquam relinquere, an pejerarit. .

CAPUT VII.

DE TESTIBUS.

• *De testi-
bus vide
Cicer. l. 2.
Rhet. 9.*

MAXIMUS patronis circa * testimonia sudor est. Ea dicuntur aut per tabulas, aut à præsentibus.

Simplicior contra tabulas pugna. Nam & minùs obstitisse videtur pudor inter paucos signatores. ^c & pro dissidentia premitur absentia. Si reprehensionem non capit ipsa persona, infamare signatores licet. Tacita præterea quadam significatione refragatur his omnibus, quòd nemo per tabulas dat testimonium, nisi sua voluntate: quo ipso non esse amicum ei se, contra quem dicit, fatetur. Nec tamen protinus cesserit orator, quo minùs & amicus pro amico, & inimicus contra inimicum possit verum (si integra sit ei fides) dicere. Sed latè locus uterque tractatur.

Cum præsentibus verò ingens dimicatio est: ideoque velut duplici contra eos, próque his, acie configitur, ^d actionum & interrogationum. In actionibus primùm generaliter pro testibus, atque in testes dici solet. Est hic communis locus, cùm pars altera nullam firmiorem probationem esse contendit, quàm quæ sit hominum scientiâ nixa: altera ad detrahendam illis fiem, omnia per quæ fieri soleant falsa testimonia enumerat. Sequens ratio est, cùm specialiter quidem, sed tamen multos pariter invadere patroni

^c Qui absens testimonium dicebat, tabulas conscribat præsentibus signatoribus, in quibus suum testimonium perscribat. *Turn.* Absentia autem videri

potest signum dissidentiae, quasi testis sibi ipse diffidat.

^d Per actionem intelligitur oratio perpetua qua utitur orator.

solent.

solent
vata
testin
sos e
in ca
juran
termin
ctatio
oratio
Vatin
To
sam i
qui l
quem
tantu
rissim
orato
sine c
gat,
locur
gatio
dem
paran
fides
tur,
forma
Et
orum
denun
alteru
mus
Qu
fit, p
haber
vigila

• C
Gallor
23.

solent. Nam & ^e gentium simul univrsarum elevata testimonia ab oratoribus scimus, & tota genera testimoniorum, ut de ^f auditionibus: non enim ipsos esse testes, sed injuratorum afferre voces: utque in causis repetundarum, qui se reo numerasse pecunias jurant, litigatorum non testium habendos loco. Interim adversus singulos dirigitur actio. Quod infectionis genus & permistum defensionis legimus in orationibus plurimis, & separatim editum, sicut in Vatinius testem.

Totum igitur excutiamus locum, quando univrsam institutionem aggressi sumus. Sufficiebant alioqui libri duo à Domitio Afro in hanc rem compositi, quem adolescentulus senem colui: ut non lecta mihi tantum ea, sed pleraque ex ipso sint cognita. Is verissimè præcipit, primum esse in hac parte officium oratoris, ut totam causam familiariter norit: quod sine dubio ad omnia pertinet. Id quomodo contingat, explicabimus, * cùm ad destinatum huic parti locum venerimus. Ea res suggeret materiam interrogationi, & veluti tela ad manum subministrabit. Eadem docebit, ad quæ judicis animus actione sit præparandus. Debet enim vel fieri vel detrahi testibus fides oratione perpetua: quia sic dictis quisque movetur, ut est ad credendum, vel non credendum, antè formatus.

* Lib. 12.
c. 9. fusè
explicat
quomodo
orator causam
pone
debeat.

Et quoniam duo genera sunt testium, aut voluntariorum, aut eorum quibus judex in publicis judiciis lege denunciare solet; quorum altero utraque pars utitur, alterum accusatoribus tantum concessum est: separemus officium dantis testes, & refellentis.

Qui voluntarium producit, scire quid is dicturus sit, potest: ideoque faciliorem videtur in † rogando † Interrogando. habere rationem. Sed hæc quoque pars acumen & vigilantiam poscit: providendumque, ne timidus, ne

* Cicero elevat testimonia pro Flacco, n. 9.—12.
Gallorum pro Fonteio, n. 11.—^f Cum testes dicunt tantum
23. Græcorum Asianorumque se audivisse, quid ab aliis.

inconstans, ne imprudens sit testis. Turbantur enim, & à patronis diversæ partis inducuntur in laqueum. Sed & plus deprehensi nocent, quàm firmi & interriti profuissent. Multum igitur domi antè versandi, ac variis percontationibus, quales haberi ab adversario possunt, explorandi sunt. Sic fit, ut aut constent sibi, aut si quid titubaverint, opportuna rursus ejus, à quo producti sunt, interrogatione velut in gradum repellantur.

In his quoque adhuc qui constiterint sibi, vitandæ sunt insidiæ: nam frequenter subjici ab adversario solent, & omnia profutura polliciti, diversa respondent, & auctoritatem habent non arguentium illa, sed confitentium. Explorandum igitur quas causas lædendi adversarium afferant: nec id satis est, inimicos fuisse, sed an desierint, an per hoc ipsum reconciliari velint, ne corrupti sint, ne pœnitentia propositum mutaverint. Quod cùm in iis quoque, qui ea quæ dicturi videntur, re vera sciunt, necessarium est præcavere, tum multo magis in iis ^s qui se dicturos quæ falsa sunt, pollicentur. Nam & frequentior eorum pœnitentia est, & promissum suspectius: & si perseveraverint, reprehensio ^h faciliior.

Eorum verò quibus denuntiatur, pars testium est quæ reum lædere velit, pars quæ nolit. Idque interim scit accusator, interim nescit.

Fingamus in præsentia scire. In utroque enim genere summis artibus interrogantis opus est. Nam si habet testem cupidum lædendi, cavere debet hoc ipsum, ne cupiditas ejus appareat: nec statim de eo quod in judicium venit, rogare, sed aliquo circuitu ad id pervenire, ut illi, quod maximè dicere voluit, videatur expressum: nec nimium instare interrogati-

^s Videtur Fabius non repudiare testimonia eorum, qui se dicturos, quæ falsa sunt, pollicentur; quod esset hominis parum probi. Sed idem paulo post monet se facere mentionem ejus-

modi pessimarum artium, non ut fiant, sed ut vitentur.

^h Alii codices habent, *deprehensio faciliior*: quemadmodum antea dixit, *Testem deprehensum. Turn.*

oni, ne ad omnia respondendo, testis fidem suam minuat, sed ⁱ in tantum evocare eum, quantum sumere ex uno satis est.

At in eo qui verum invitus dicturus est, prima felicitas interrogantis est extorquere quod is noluerit. Hoc non alio modo fieri potest, quàm longiùs interrogatione repetita. Respondebit enim quæ nocere causæ non arbitrabitur: ex pluribus deinde quæ confessus erit, eò perducetur, ut quod dicere non vult, negare non possit. Nam ut in oratione sparsa plerumque colligimus argumenta, quæ per se nihil reum aggravare videantur, congregatione deinde eorum factum convincimus: ita hujusmodi testis multa de antea actis, multa de infecutis, loco, tempore, persona cæterisque est interrogandus, ut in aliquod responsum incidat, post quod illi vel fateri quæ volumus necesse sit, vel iis quæ jam dixerat, repugnare. Id si non contingit, reliquum erit, ut eum nolle dicere manifestum sit: protrahendùsque, ut in aliquo quod vel extra causam sit, deprehendatur. Tenendus etiam diutius, ut omnia, ac plura quàm res desiderat, pro reo dicendo, suspectus judici fiat: quo non minùs nocebit, quàm si vera in reum dixisset.

At si (quod secundo loco diximus) nesciet actor quid propositi testis attulerit, paulatim, &, ut dicitur, pedetentim interrogando experietur animum ejus, & ad id responsum quod eliciendum erit, per gradus ducet. Sed quia nonnunquam sunt hæ quoque testium artes, ut primò ad voluntatem respondeant, quo majore fide diversa postea dicant, est accusatoris, suspectum testem dum prodest, dimittere.

* Patronorum in parte expeditior, in parte difficili- * Hic patronus op-
cior interrogatio est. Difficilior hoc, quod raro ponitur ac-
unquam possunt ante judicium scire quid testis dictu- cusatori.
rus sit. Expeditior, quòd cùm interrogandus est,
sciunt quid dixerit. Itaque in eo quod incertum est,

ⁱ Non omnia quæ posita sunt utile erit, ab eo poscimus: re-
in controversia, sed quod nobis liqua ab aliis testibus. *Turn.*

cura & inquisitione opus est, quis reum premat, quas & quibus ex causis inimicitias habeat: eaque in oratione prædicenda atque amolienda sunt, siue odio conflatos testes, siue invidia, siue gratia, siue pecunia videri volumus. Et si deficietur numero pars diversa, paucitatem: si abundabit, conspirationem: si humiles producet, vilitatem: si potentes, gratiam oportebit incescere. Plus tamen proderit causas, propter quas reum lædant, exponere: quæ sunt variæ, & pro conditione cuiusque litis aut litigatoris. Nam contra illa quæ supra diximus, simili ratione responderi locis communibus solet, quia & in paucis atque humilibus accusator simplicitate gloriari potest, quod neminem præter eos quos putarit scire, quæsierit; & multos atque honestos commendare aliquando est facilius.

Verum interim & singulos, ut exornare, ita destruere contingit, aut ^k recitatis in actione, aut nominatis testibus. Quod iis temporibus, quibus testis non nisi post finitas actiones rogabatur, & facilius & frequentius fuit. Quid autem in quemque testium dicendum sit, sumi nisi ab ipsorum personis non potest.

Reliquæ interrogandi sunt partes. Qua in re primum est, nosse testem. Nam timidus terreri, stultus decipi, iracundus concitari, ambitiosus inflari, longus protrahi potest: prudens verò & constans, vel tanquam inimicus & perversus dimittendus statim; vel non interrogatione, sed brevi interlocutione patroni refutandus est; aut aliquo, si continget, urbano dicto refrigerandus; aut si quid in ejus vitam dici poterit, infamia criminum destruendus. Probos quosdam & verecundos non asperè incescere profuit: nam sæpe qui adversus infectantem pugnassent, modestia mitigantur.

^k Legi possit, *citatis*: ut sit sensus, aliquando perpetua oratione refutari testem, aut cum eum *citamus*, id est, coram vo-

camus in conspectum judicum, aut cum dantaxat nominamus, non etiam coram advocamus. Turn.

Omnis autem interrogatio, aut in causa est, aut extra causam.

In causa, sicut accusatori præcepimus, patronus quoque aliis, & unde nihil suspecti sit, repetita percontatione, priora sequentibus applicando, eò sæpe perducit homines, ut ab invitis quod profit extorqueat. Ejus rei sine dubio nec disciplina ulla in scholis, nec exercitatio traditur: & naturali magis acumine, aut usu contingit hæc virtus. Si quod tamen exemplum ad imitationem demonstrandum sit, solum est quod ex dialogis Socraticorum, maximèque Platonis, duci potest: in quibus adeo scitæ sunt interrogationes, ut cum plerisque bene respondeatur, res tamen ad id quod volunt efficere, perveniat. Illud fortuna interim præstat, ut aliquid quod inter se parum consentiat, à teste dicatur: interim (quod sæpius evenit) ut testis testi diversa dicat. Acuta autem interrogatio, ad hoc quod casu fieri solet, etiam ratione perducet.

Extra causam quoque multa quæ prosint, rogari solent, de vita testium aliorum, de sua quisque, si turpitudine, si humilitas, si amicitia accusatoris, si inimicitia cum reo: in quibus aut dicant aliquid quod profit, aut in mendacio vel cupiditate lædendi deprehendantur. Sed in primis interrogatio debet esse circumspècta, quia multa contra patronos venustè testis sæpe respondet, eique præcipuè vulgò favetur: tum verbis quàm maximè ex medio sumptis, ut qui rogatur (is autem est & sæpius imperitus) intelligat, aut ne intelligere se neget: quod interrogantis non leve frigus est.

Illæ verò pessimæ artes, testem subornatum in subsellia adversarii mittere, ut inde excitatus plus noceat, vel dicendo contra reum, cum quo fedit; vel cum adjuvisse testimonio videbitur, faciendo ex industria multa immodestè atque intemperanter, per quæ non à se tantum dictis detrahat fidem, sed cæteris quoque qui profuerant, auferat auctoritatem. Quorum mentionem habui, non ut fierent, sed ut vitarentur.

Sæpe inter se collidi solent, inde testatio, hinc testes: locus utrinque. Hæc enim se pars jurejurando, illa consensu signantium tuetur. Sæpe inter testes & argumenta quæsitum est: inde scientiam in testibus & religionem, ingenia esse in argumentis dicitur; hinc testem gratia, metu, pecunia, ira, odio, amicitia, ambitu fieri, argumenta ex natura duci; in his judicem sibi, in illis alii credere. Communia hæc pluribus causis, multumque jactata sunt, semperque jactabuntur. Aliquando utrinque sunt testes, & quæstio sequitur, ex his utri meliores viri: ex causis, utri magis credibilia dixerint: ex litigatoribus, utri gratia magis valuerint.

His adjicere si quis volet ea quæ divina testimonia vocantur, ex responsis, oraculis, ominibus, duplicem sciat eorum esse tractatum: generalem alterum, in quo inter Stoicos & Epicuri sectam secutos pugna perpetua est, regaturne providentia mundus; specialem alterum, contra partes divinationis, ut quæque in quæstionem cadit. Aliter enim oraculorum, aliter aruspicum, augurum, conjectorum & mathematicorum fides confirmari, aut refelli potest, cum sit rerum earum diversa ratio.

Circa ejusmodi quoque instrumenta firmanda, vel destruenda, multum habet operis oratio, si quæ sint voces per vinum, somnium, dementiam emissæ, vel excepta parvulorum indicia, quos pars altera nihil fingere, altera nihil judicare dictura est.

Nec tantum præstari hoc genus potest, sed etiam ubi non est, desiderari solet. Pecuniam dedisti: quis numeravit? ubi? unde? Venenum arguis: ubi emi? à quo? quanti? per quem dedi? quo conscio? Quæ ferè omnia pro Cluentio Cicero in crimine veneficii excutit. Hæc de inartificialibus quam brevissimè potui.

CAPUT VIII.

DE PROBATIONE ARTIFICIALI.

Ejus tres sunt species: signa, argumenta, exempla. Quosdam reprehendit, qui spretis probationibus, quibus veluti nervis causæ continentur, in locos communes excurrunt.——Subjicit generalem omnium probationum divisionem.

PARS altera probationum, quæ est tota in arte, constatque rebus ad faciendum fidem apposis, plerumque aut omnino negligitur, aut levissimè attingitur ab iis qui argumenta velut horrida & confragosa vitantes, amœnioribus locis desident: neque aliter quàm hi qui traduntur à Poetis gustu cujusdam apud Lotophagos graminis, & Sirenum cantu deliniti, voluptatem saluti prætulisse, dum laudis falsam imaginem sequuntur, ipsa propter quam dicitur victoria cadunt.

Atqui cætera, quæ continuo orationis tractu magis decurrunt, in auxilium atque ornamentum argumentorum comparantur, nervisque illis quibus causa continetur, adjiciunt superinducti corporis speciem: ut si fortè quid factum ira, vel metu, vel cupiditate dicatur, latius quæ cujusque affectus natura sit, persequamur. Iisdem laudamus, incusamus, augemus, minuímus, describimus, deterremus, querimus, consolamur, hortamur. Sed horum esse opera in rebus aut certis, aut de quibus tanquam certis loquimur, potest. Nec abnuerim esse aliquid in delectatione, multum verò in commovendis affectibus. Sed hæc ipsa plus valent, cùm se didicisse judex putat: quod consequi nisi argumentatione, aliâque omni fide rerum non possumus.

Quorum priusquam partiar species, indicandum reor, esse quædam in omni probationum genere communia. Nam nec ulla quæstio est, quæ non sit aut in re, aut in persona. Nec esse argumentorum loci

possunt, nisi in iis quæ rebus aut personis accidunt. Eaque aut per se inspicere solent, aut ad aliud referri. Nec ulla confirmatio, nisi aut ex antecedentibus, aut ex consequentibus, aut ex pugnantibus : & hæc necesse est, aut ex præterito tempore, aut ex conjuncto, aut ex sequenti petere. Nec ulla res probari, nisi ex alia potest, eaque sit oportet aut major, aut par, aut minor.

Argumenta verò reperiuntur aut in quæstionibus, quæ etiam separatæ à complexu rerum personarumque spectari per se possint; aut in ipsa causa, cum invenitur aliquid in ea non ex communi ratione ductum, sed ejus judicii de quo cognoscitur, proprium.

Probationum præterea omnium aliæ sunt necessariae, aliæ credibiles, aliæ non repugnantes. Adhuc omnium probationum quadruplex ratio est: ut vel quia aliquid est, aliud non sit; ut quia dies est, nox non est: vel quia est aliquid, & aliud sit; ut quia Sol est super terram, dies est: vel quia aliquid non est, aliud sit: ut quia nox non est, dies est: vel quia aliquid non est, nec aliud sit; ut quia non est rationale, nec homo est. His in universum prædictis partes subijciam.

CAPUT IX.

DE SIGNIS.

OMNIS igitur probatio artificialis constat aut signis, aut argumentis, aut exemplis. Nec ignoro plerisque videri signa partem argumentorum: quæ mihi separandi ratio hæc fuit prima, quod sunt penè ex illis inartificialibus. Cruenta enim vestis, & clamor, & livor, & talia, sunt instrumenta, qualia tabulæ, rumores, testes: nec inveniuntur ab oratore, sed ad eum cum ipsa causa deferuntur. Altera, quod signa sive indubitata sint, non sunt argumenta: quia ubi illa sunt, quæstio non est; argumento autem, nisi in re controversa, locus esse non potest: sive dubia, non sunt argumenta, sed ipsa argumentis egent. Dividuntur

Dividuntur autem in has primas duas species, quòd eorum alia sunt (ut dixi) quæ necessaria sunt, quæ Græci vocant *τεκμήρια* : alia non necessaria, quæ *σημεῖα*.

Priora illa sunt quæ aliter habere se non possunt : quæ mihi vix pertinere ad præcepta artis videntur. Nam ubi est signum insolubile, ibi ne lis quidem est. Id autem accidit, cùm quid aut necesse est fieri, factumve esse, aut certè omnino non potest fieri, vel esse factum : quo in causis posito, lis non est nisi facti. .

Alia sunt signa non necessaria, quæ *ἰναιῖα* Græci vocant : quæ etiamsi ad tollendam dubitationem sola non sufficiunt, tamen adjuncta cæteris, plurimum valent.

Signum vocant (ut dixi) *σημεῖον* : quanquam id quidam indicium, quidam vestigium nominaverunt, per quod alia res intelligitur, ut per sanguinem cædes. At quia sanguis vel ex hostia respersisse vestem potest, vel è naribus profluxisse, non utique qui vestem cruentam habuerit, homicidium fecerit. Sed ut per se non sufficit, ita cæteris adjunctum, testimonii loco ducitur, si inimicus, si antè minatus, si eodem loco fuit. Quibus signum cùm accessit, efficit, ut quæ suspecta erant, certa videantur. Alioqui sunt quædam signa utrique parti communia, ut livores, tumores. Nam videri possunt & veneficii, & crudelitatis. Et vulnus in pectore, sua manu & aliena perisse dicentibus, in æquo est. Hæc perinde firma habentur, atque extrinsecus adjuvantur. .

CAPUT X.

DE ARGUMENTIS.

I. Quid sit argumentum. II. De locis argumentorum: quæ vel a personis, vel a rebus ducuntur. 1. Quæ personas spectant breviter percurrit. 2. Ad res pertinent causæ, locus, tempus, facultates seu instrumenta, modus. Præterea, definitio, genus, species, differentia, propria remotio, similia, dissimilia, contraria, pugnancia, consequentia, conjugata, comparatio. III. Singulas argumentorum species exequi non patitur natura rerum.

—*Videndum in primis quid probari opus sit—Exemplum ejusmodi causæ. IV. Quid sentiendum de his argumentorum locis, & quomodo eis utendum.*

I. **N**UNC de argumentis. Hoc enim nomine complectimur omnia quæ Græci ἐνδυσήματα, ἐπιχειρήματα, ἀποδείξεις vocant: quanquam apud illos est aliqua horum nominum differentia, etiamsi vis eodem ferè tendit. . . . Cùm sit argumentum ratio probationem præstans, qua colligitur aliud per aliud, & quæ quod est dubium, per id quod dubium non est, confirmat: necesse est esse aliquid in causa, quod probatione non egeat. Alioqui nihil erit quo probemus, nisi fuerit quod aut sit verum, aut videatur, ex quo dubiis fides fiat.

Pro certis autem habemus, primùm quæ sensibus percipiuntur, ut quæ videmus, audimus: qualia sunt signa. Deinde ea in quæ communi opinione consensus est: Deos esse; Præstandam pietatem parentibus. Præterea quæ legibus cauta sunt, quæ persuasione, etiamsi non omnium hominum, ejus tamen civitatis aut gentis in qua res agitur, in mores recepta sunt: ut pleraque in jure non legibus, sed moribus constant. Si quid inter utramque partem convenit, si quid probatum est, denique cuicunque adversarius non contradicit. Sic enim fiet argumentum: Cùm providentia mundus regatur, administranda est Respublica; ut administranda Respublica sit, si liquebit mundum providentia regi.

Debent etiam nota esse rectè argumenta tractaturo, vis & natura omnium rerum, & quid quæque earum plerumque efficiat. Hinc enim sunt quæ εἰκότα dicuntur. Credibilium autem genera sunt tria. Unum firmissimum, quod ferè accidit, ut liberos à parentibus amari. Alterum velut propensius: Eum qui rectè valeat, in crastinum perventurum. Tertium tantùm non repugnans: In domo furtum factum ab eo qui domi fuit. Ideoque Aristoteles in secundo de arte Rhetorica libro, diligentissimè est executus, quid

cuique

cuique rei, & quid cuique homini soleat accidere: & quas res, quosque homines, quibus rebus aut hominibus vel conciliaffet, vel alienasset ipsa natura: ut divitias qui sequatur, aut ambitum, aut superstitionem: quid boni probent, quid mali petant, quid milites, quid rustici: quo quæque modo res vitari vel appeti soleat.

Verum hoc exequi mitto. Non enim longum tantum, sed etiam impossibile, ac potius infinitum est: præterea positum in communi omnium intellectu. Si quis tamen desideraverit, à quo peteret, ostendi. Omnia autem credibilia, in quibus pars maxima consistit argumentationis, ex huiusmodi fontibus fluunt: An credibile sit à filio patrem occisum, incestum cum filia commissum: & contrà, veneficium in noverca, adulterium in luxurioso. Illa quoque: An scelus palam factum, an falsum dixerit propter exiguum summam; quia suos quisque horum velut mores habet, plerumque tamen, non semper: alioqui indubitata essent, non argumenta.

II. EXCUTIAMUS nunc argumentorum * locos: quanquam quibusdam ii quoque, de quibus supra dixi, videntur. Locos appello, non ut vulgò nunc intelliguntur, in luxuriam & adulterium, & similia: sed sedes argumentorum, in quibus latent, ex quibus sunt petenda. Nam ut in terra non omni generantur omnia, nec avem aut feram reperias, ubi quæque nasci aut morari soleat ignarus; & piscium quoque genera alia planis gaudent, alia saxosis, regionibus etiam littoribusque discreta sunt; nec helopem nostro mari, aut scarum ducas: ita non omne argumentum undique venit, ideoque non passim quærendum est. Multus alioqui error est, & exhausto labore, quod non ratione scrutabimur, non poterimus invenire nisi casu. At si scierimus ubi quicque nascatur, cum ad locum ventum erit, facile quod in eo erit, pervidebimus.

* Vide
Cicer. l. 2.
de Orat.
162—
173. &
in Topicis.
6—78.

p. 179.

I. IMPRIMIS igitur argumenta sæpe à persona du-
cenda sunt: cùm sit, ut dixi, divisio, ut omnia in
hæc duo partiamur, res, atque personas: ut causa,
tempus, locus, occasio, instrumentum, modus, &
cætera, rerum sint accidentia. ¹ Personis autem non
quicquid accidit, exequendum mihi est, ut plerique
fecerunt, sed unde argumenta sumi possunt.

Ea porro sunt ^m Genus. Nam similes parentibus
ac majoribus suis filii plerumque creduntur: & non-
nunquam ad honestè turpitèrque vivendum inde causæ
fluunt.

ⁿ Natio. Nam & gentibus proprii mores sunt:
nec idem in Barbaro, Romano, Græco, probabile
est.

ⁿ Patria. Quia similiter etiam civitatum leges, in-
stituta, opiniones habent differentiam.

^o Sexus. Ut latrocinium facilius in viro, venefici-
um in fœmina credas.

^p Ætas. Quia aliud aliis annis magis convenit.

^q Educatio & disciplina. Quoniam refert à qui-
bus, & quo quisque modo sit institutus.

^r Habitus corporis. Ducitur enim frequenter in ar-
gumentum species libidinis, robur petulantia. His
contraria in diversum.

^r Fortuna. Nec enim idem credibile est in divite,
ac paupere: propinquis, amicis, clientibus abundante,
& his omnibus destituto.

^r Conditionis etiam distantia est. Nam clarus an

¹ Quoniam loci argumeto-
rum ducti vel à personis, vel à
rebus, in scholis latius tractari
solent, & exemplis illustrari; ci-
tabo in singulis exempla ducta è
Tullio. *Loci*, qui sequuntur,
ducti à personis, pertinent ad ad-
iuncta.

^m Genus. Verr. 7. n. 30. &
136. Pro Sext. n. 6.

ⁿ Natio & Patria. Verr. 7.
n. 166. Pro Arch. n. 4. De

testibus Asiaticis, pro Flacco
n. 9.—19.

^o Sexus. Pro Sext. n. 48.

^p Ætas. Pro Rosc. Amer.
n. 39. Pro lege Manil. n. 61.

^q Educatio & Disciplina. Pro
Quint. n. 55. Philip. 2. n. 18.

^r Habitus corporis. Pro Rosc.
Amer. n. 135. Pro Rosc. Com.
n. 20. In Pis. n. 1.

^r Fortuna & Conditio. Pro
Quint. n. 93. Pro Rosc. Amer.
133, 134.

obscurus,

obscurus, magistratus an privatus, pater an filius, civis an peregrinus, liber an servus, maritus an cælebs, parens liberorum an orbus sit, plurimum distat.

¹ Animi natura. Etenim avaritia, iracundia, misericordia, crudelitas, severitas, aliæque his similia afferunt frequenter fidem, aut detrahunt, sicut ² victus, luxuriosus, an frugi, an sordidus, quæritur.

³ Studia quoque: nam rusticus, forensis, negotiator, miles, navigator, medicus, aliud atque aliud efficiunt.

Intuendum etiam quid affectet quisque, locuples videri an disertus, justus an potens. Spectantur antea dictaque. Ex præteritis enim æstimari solent præsentia.

Ponunt in persona & ⁴ nomen, quod quidem ei accidere necesse est; sed in argumentum rarò cadit: nisi cum aut ex causa datum est, ut sapiens, magnus, planus: aut & ipsum alicujus cogitationis attulit causam, ut ⁵ Lentulo conjurationis, quòd libris Sibylli-
nis aruspicumque responsis dominatio dari tribus Cor-
neliis dicebatur, seque eum tertium esse credebat post
Syllam Cinnamque, quia & ipse Cornelius erat. Nam
& illud extat apud ⁶ Euripidem, frigidum sanè,
quòd nomen Polynicis ut argumentum morum frater
inceffit. Jocorum tamen ex eo frequens materia, qua
⁷ Cicero in Verrem non semel usus est.

* Vide 3.
Catil. n. 9.

Hæc ferè circa personas sunt, aut his similia. Nec
enim complecti omnia, vel in hac parte, vel in cæ-
teris possumus, contenti rationem plura quæsituris
ostendere.

* Verr. 3.
n. 121.
Verr. 4.
n. 19.
Ver. 6.
n. 95.

2. Nunc ad res transeo, in quibus maximè sunt
personis juncta quæ agimus, ideòque prima tractanda.
In omnibus porro quæ fiunt, quæritur aut quare, aut

¹ Animi Natura. Pro lege Manil. n. 66. in Pis. n. 41. Pro Cæli. n. 12. nis. Pro Rosc. Amer. de nomine Chrysogoni. n. 124.

² Victus & Studia. Pro Rosc. Amer. n. 75. Pro Muren. 61
— 66. Pro Cæli. n. 45, 46. In Phœnissis v. 640. ὅτι
ἡ δὲ ὄνομα Πολυνίκην πατρὸς
ἡδὲ τοῦ σοῦ διὰ τὴν πολεμικὴν
ἐπὶ τὸν πόλεμον.

³ Nomen, seu, Notatio nomi-

ubi,

ubi, aut quando, aut quomodo, aut per quæ facta sunt.

Ducuntur igitur argumenta ex ² causis factorum, vel futurorum: quorum materiam, quam ὕλην alii, δυνάμιν alii nominaverunt, in duo genera, sed quaternas utriusque dividunt species. Nam ferè versatur ratio faciendi circa bonorum adeptionem, incrementum, conservationem, usum; aut malorum evitacionem, liberationem, imminutionem, ^a conversionem: namque hæc in deliberando plurimum valent. Sed has causas habent recta: prava contrà ex falsis opinionibus veniunt. Nam est his initium ex iis quæ creduntur bona aut mala: inde errores existunt, & pessimi affectus; in quibus sunt ira, odium, invidia, cupiditas, spes, ambitus, audacia, metus, cæteraque ejusdem generis. Accedunt aliquando fortuita, ebrietas, ignorantia. Quæ interim ad veniam valent, interim ad probationem criminis: ut si quis dum alii infidiatur, alium dicetur interemisse.

Ducuntur argumenta & ex ^b loco. Spectatur enim ad finem probationis, montanus an planus, maritimus an mediterraneus, consitus an incultus, frequens an desertus, propinquus an remotus, opportunus consiliis an adversus. Quam partem videmus vehementissimè pro Milone tractasse Ciceronem. Et hæc quidem & similia ad conjecturam frequentius pertinent: sed interim ad jus quoque, privatus an publi-

² *Causa* est quadruplex. *Materialis*. Candelabrum Jovis: Verr. 6. n. 64. *Formalis*. Furta Verris exaggerantur à materia & forma. Verr. 6. n. 4. 72, 74, 124. Mortem non esse timendam probat Tullius ex ipsius animæ natura: Pro Sext. n. 47. Voluptates fugiendas ex dignitate mentis humanæ: 1. de Off. n. 105, 106. *Efficiens*. Voluptas causa malorum plurimorum: De Senect. n. 39—41. Abundantia in Campanis causa superbiæ:

2. Agr. n. 94. Verres causa omnium scelerum quæ ab ejus assclis commissa sunt: Verr. 4. n. 26. *Finalis*. Finis belli pax: Philip. 7. n. 19. & servitutis depulsio: Philip. 8. n. 12. Cicero urget Tiberonem à sine armorum contra Cæsarem susceptorum: Pro Ligar. n. 9.

^a Mutationem. v. g. cum mors in exilium vertitur.

^b *Locus*. Agr. 2. n. 94. Pro Mil. n. 53. Philip. 2. n. 63, 104, 105.

cus,

cus, sacer an profanus, noster an alienus: ut in persona, magistratus, pater, peregrinus. Hinc enim quæstiones oriuntur. Privatam pecuniam sustulisti: verum quia de templo, non furtum, sed sacrilegium est. . Ad qualitatem quoque frequenter pertinet locus. Neque enim idem ubique aut licet, aut decorum est. Quinetiam in qua quicque civitate quærat, interest: moribus enim & legibus distant. Ad commendationem quoque & invidiam valet. Nam & Ajax apud *Lib. 3.* Ovidium, *Antè rates*, inquit, *agimus causam*, & *me-* *Metam. 5.* *cum confertur Ulysses*. Et Miloni inter cætera ob- *Pro Mil.* *jectum est*, quòd Clodius in monumentis ab eo ma- *17, 18.* jorum suorum esset occisus.

Ad suadendi momenta idem valet, sicut ^c Tempus, cujus . . ratio, & in consiliis quidem, & in illo demonstrativo genere versatur: sed in judiciis frequentissima est. Nam & juris quæstiones facit, & qualitatem distinguit, & ad conjecturam plurimum confert: ut ^d cùm interim probationes inexpugnabiles afferat, quales sunt si dicatur (ut suprà posui) ^e signa- *pag. 170.* tor, qui ante diem tabularum decessit: aut commisisse aliquid, vel cùm infans esset, vel cùm omnino natus non esset. Præter id, quòd omnia facilè argumenta, aut ex iis quæ ante rem facta sunt, aut ex conjunctis rei, aut consequentibus ducuntur. Ex antecedentibus, Mortem minatus es, noctu existi, proficiscentem antecessisti. . Ex adjunctis, sonus auditus est; clamor sublatus est. Ex insequentibus sunt illa, latuisti, profugisti, livores & tumores apparuerunt. .

Intuendæ sunt, præcipuèque in conjecturis, & ^f facultates. Credibilius est enim occisos à pluribus pauciores, à firmioribus imbecilliores, à vigilantibus dormientes, à præparatis inopinantes. Quorum contra-

^c Tempus. Pro lege Man. n. 35. Pro Cæl. n. 1, Pro Mil. n. 49—52.

^d Ut cùm, pro, quippe quod.

^e Si dicatur aliquis fuisse signator.

^f Facultates. Pro Mil. n. 54, 55. Pro Rosc. Amer. n. 74, & 92, 93.

ria in diversum valent. Hæc & in deliberando in-
tuemur, & in judiciis ad duas res solemus referre, an
voluerit quis, an potuerit: nam & voluntatem spes
facit. Hinc illa apud Ciceronem conjectura; Infidi-
atus est Clodius Miloni, non Milo Clodio. Ille cum
servis robustis, hic cum mulierum comitatu: ille in
equo, hic in rheda: ille expeditus, hic penula irreti-
tus. Facultati autem licet instrumentum conjungere.
Sunt enim in parte facultatis & copię. Sed ex instru-
mento aliquando etiam signa nascuntur, ut spiculum
in corpore inventum.

His adjicitur ² Modus, quem *τρόπον* dicunt, quo
quæritur quemadmodum quid sit factum. Id quod
tum ad qualitatem scriptumque pertinet; ut si nege-
mus adulterum veneno occidisse, cum ferro licuisset
occidere, sed vel oportuisset: tum ad conjecturas quo-
que: ut si dicam bona mente factum, ideoque pa-
lam; mala, ideoque ex insidiis, noctu, in solitudine.

In rebus autem omnibus de quarum vi aut natura
quæritur, quasque etiam citra complexum persona-
rum, cæterorumque ex quibus fit causa, per se intueri
possumus, tria sine dubio rursus spectanda sunt, An
sit, Quid sit, Quale sit. Sed quia sunt quidam loci
argumentorum his omnibus communes, dividi in hæc
tria genera non possunt: ideoque locis potius, ut in
quosque incurrent, subjienda sunt.

Ducuntur igitur argumenta ex ^h finitione seu fine:
nam utroque modo traditur. Ejus duplex ratio est:
aut enim simpliciter quæritur, Sitne hoc virtus: aut
antecedente finitione, Quid sit virtus. Id aut in uni-
versum verbis complectimur, ut, Rhetorice est bene
dicendi scientia: aut per partes, ut, Rhetorice est

² *Modus*. Pro Mil. n. 33, & n. 9, & 10. Pop. Romani: Pro
54. Pro domo sua, n. 53. Domo sua, n. 89, 90. Consul: In Pis. n. 23. Historiæ: l. 2. de
^h *Definitio* Libertatis: Parad. 5. Virorum bonorum: Parad. 1. Orat. n. 36. *Per affirmationem*
Divitis: Parad. 6. Civitatis: Pa- Curiae: Pro Mil. n. 90. *Per negationem* Optimatum: Pro Sex.
rad. 4. Exilii: Pro Domo sua. n. 9. *Per utrumque simul*. Verr.
n. 72. Supplicii: In Pis. n. 43-- 3. n. 8.
47. Hominis popularis: Agr. 2.

rectè inveniendi, & disponendi, & eloquendi cum firma memoria, & cum dignitate actionis, scientia. Præterea finimus aut ¹ vi, sicut superiora: aut *ἐτυμολογία*, ut assiduum ab assè dando, & locupletem à locorum, pecuniosum à pecorum copia.

Finitioni subiecta maximè videntur genus, species, differens, proprium. Ex his omnibus argumenta ducuntur.

* Genus ad probandam speciem minimum valet, plurimum ad refellendam. Itaque non quia est arbor, platanus est: at quod non est arbor, utique platanus non est. Nec quod non est virtus, utique potest esse iustitia. Itaque à genere perveniendum est ad ultimam speciem: ut, Homo est animal, non est satis, id enim genus est: Mortale, etiamsi species est, cum aliis tamen communis finitio: Rationale, nihil supere-rit ad demonstrandum id quod velis.

Contrà ¹ species firmam probationem habet generis, infirmam refutationem. Nam quod iustitia est, utique virtus est: quod non est iustitia, potest esse virtus, ut est fortitudo, continentia, constantia. Nunquam itaque tolletur à specie genus, nisi omnes species quæ sunt generi subiectæ removeantur: hoc modo, Quod neque immortale est, neque mortale, animal non est.

His adjiciunt ^m propria, & differentia. Propriis confirmatur finitio, differentibus solvitur. Proprium autem est, aut quod soli accidit, ut homini sermo, risus: aut quod utique accidit, sed non soli, ut igni calefacere. Et sunt ejusdem rei plura propria, ut ip-

¹ Explicando vim rei aut verbi: quid sit, quid significet.

* *Genus*. Virtutes Imperatoris in genere: Pro lege Man. n. 64—67. Laudat studia humanitatis: Pro Arch. n. 12—20. De gravitate parricidii: Pro Rosc. Amer. 62—72. De Græcis testibus: Pro Flac. n. 9—29. De Stoicis: Pro Mur. n. 61—67.

¹ *Species*. Laudatur Pompeii temperantia à præcipuis temperantiae speciebus, per negationem: Pro lege Man. n. 40. Pisonis scelera exaggerantur per species crudelitatis, avaritiæ, perfidiæ, impietatis: In Pis. n. 88—94.

^m *Propria & Differentia* ad definitionem præcipuè pertinent.

sius ignis lucere, calere. Itaque quodcunque proprium deerit, solvet finitionem: non utique quodcunque erit, confirmabit. Sæpissime autem quid sit proprium cujusque, quæritur: ut si per *ετυμολογίαν* dicatur, Tyrannicidæ proprium est tyrannum occidere, negemus. Non enim si traditum sibi eum carnifex occiderit, tyrannicida dicatur; nec si imprudens, vel invitus. Quod autem proprium non erit, differens erit: ut aliud est servum esse, aliud servire: qualis esse in^a addictis quæstio solet. Qui servus est, si manumittatur, fit libertinus, non itidem addictus.

Est argumentorum genus ex remotione, quo modò efficitur totum falsum, modò id quod relinquitur, verum. Totum falsum est, hoc modo: Pecuniam te credidisse dicis? aut habuisti ipse, aut ab aliquo accepisti, aut invenisti, aut surripuisti. Si neque domi habuisti, neque ab alio accepisti, nec cætera, non credidisti. Reliquum fit verum sic: Hic servus, quem tibi vendicas, aut verna tuus est, aut emptus, aut donatus, aut testamento relictus, aut ex hoste captus, aut alienus. Deinde remotis prioribus, supererit alienus.

n. 37.

Pro Cluent. 64.

Periculosum, & cum cura intuendum genus: quia si in proponendo unum quodlibet omiserimus, cum risu quoque tota res solvitur. Tutius quod Cicero pro Cecinna facit, cùm interrogat, Si hæc actio non sit, quæ sit? Simul enim removentur omnia. Vel cùm duo ponentur inter se contraria, quorum tenuisse utrumlibet sufficiat; quale Ciceronis est: *Unum quidem certè, nemo erit tam iniquus Cluentio, qui mihi non concedat, si constet corruptum illud esse iudicium, aut ab Habito, aut ab Oppianico esse corruptum. Si doceo non ab Habito, vinco ab Oppianico. Si ostendo ab Oppianico, purgo Habitu.*

Est argumentorum locus ex ° similibus: Si con-

^a Addictus est is, quem lex servire, donec solverit, jubet. *Turn.*

^o Similitudo. *Ad probandum.* Pro Cluent. n. 67. Pro Mur. n.

4. Pro Sext. n. 24 & 25. *Ad ornandum.* Pro lege Man. n. 22. Philip. 2. n. 115. Philip. 8. n. 15.

inentia virtus, utique & abstinentia. Si fidem debet tutor, & procurator. Ex ^p dissimilibus: Non si lætitia bonum, & voluptas. Non quod mulieri, idem pupillo. Ex ^a contrariis: Frugalitas bonum, luxuria enim malum. Si malorum causa bellum est, erit emendatio pax. Si veniam meretur qui imprudens nocuit, non meretur præmium qui imprudens profuit. Ex ^r repugnantibus: Qui est stultus, sapiens non est. Ex ^c consequentibus, sive adjunctis: Si iustitia est bonum, rectè judicandum. Si malum perfidia, non est fallendum. Idem retro. . .

His illud adjicere ridiculum putarem, nisi eo Cicerō uteretur, quod ^t conjugatum vocant: ut, Eos qui rem justam faciant, justè facere. Quod certè non eget probatione. Quod compascuum est, compascere licere. .

Apposita vel ⁿ comparativa dicuntur, quæ majora ex minoribus, minora ex majoribus, paria ex paribus probant.

Confirmatur conjectura ex majore: Si quis sacrilegium facit, faciet & furtum. Ex minore: Qui facile ac palam mentitur, pejerabit. Ex pari: Qui ob rem judicandam pecuniam accepit, & ob dicendum falsum testimonium accipiet.

Juris confirmatio est hujusmodi; Ex majore: Si adulterum occidere licet, & loris cædere. Ex minore: Si furem nocturnum occidere licet, quid latronem? Ex pari: Quæ poena adversus interfectorem patris justa est, eadem adversus matris. Quorum omnium tractatus versatur in syllogismis.

^p Dissimilitudo. Pro Mur. n.

19—22. Pro Planc. n. 68.

^a Contraria. Pro Cæel. n. 31.

Pro Cluent. n. 153.

^r Repugnantia. Pro Cæel. n.

45. Philip. 2. n. 30 & 31.

^c Consequentia. Pro Mil. n.

61. Pro Flac. n. 99. Catil. 4.

n. 11 & 12.

^t Conjugata. Pro Marcel. n.

12.

ⁿ Comparatio triplex. A ma-

jore ad minus. Pro Mil. n. 16.

Pro Rosc. Amer. n. 131. A mi-

nore ad majus. Pro lege Man. n.

11. Pro Planc. n. 26. A pari-

bus. Catil. 1. n. 17. Pro Sylla

n. 3—5.

Illā magis finitionibus aut qualitatibus profunt : Si robur corporibus bonum non est, minùs sanitas. Si furtum scelus, magis sacrilegium. Si abſtinentia virtus, & continentia. Si mundus providentia regitur, adminiſtranda eſt Reſpublica. Si domus ædificari ſine ratione non poteſt, quid agendum in navalium cura, & armorum ? . .

Ergo ut breviter contraham ſummam, ducuntur argumenta à perſonis, cauſis, locis, tempore, . . facultatibus, (quibus inſtrumentum ſubjecimus) modo, id eſt ut quicque ſit factum, finitione, genere, ſpecie, differentibus, propriis, remotione, . . ſimilibus, diſſimilibus, * contrariis, pugnantibus, conſequentibus, . . jugatis, comparatione, quæ in plures diducitur ſpecies. . .

III. HAS ferè ſedes accepimus probationum in univerſum : quas nec generatim tradere ſat eſt, cùm ex qualibet earum innumerabilis argumentorum copia oriatur, neque per ſingulas ſpecies exequi patitur natura rerum. Quod qui ſunt facere conati, duo pariter ſubierunt incommoda, ut & nimium dicerent, nec tamen totum.

Unde plurimi cùm in hos inexplicabiles laqueos inciderunt, omnem etiam quem ex ingenio ſuo potuerant habere conatum, velut adſtricti certis legum vinculis perdiderunt, & magiſtrum reſpicientes, naturam ducem ſequi deſierunt. Nam ut per ſe non ſufficit ſcire, omnes probationes aut à perſonis, aut à rebus peti, quia utrumque in plura dividitur : ita ex antecedentibus, & junctis, & inſequentibus trahenda eſſe argumenta qui acceperit, † protinus in hoc ſit inſtructus, ut quid in quaque cauſa dicendum ſit, ex his ſciat ; præſertim cùm plurimæ probationes in ipſo cauſarum complexu reperiantur, ita ut ſint cum alia lite nulla communes ; æque ſint & potentiffimæ, & minimè obviæ, quia * communibus ex præceptis pro-

† *Argent. edit. habet, num protinus in hoc ſit inſtructus ?*

* Is debet eſſe communium præceptorum uſus, ut aſſueſcamus elicere ipſi & invenire ar-

gumenta quæ cujuſque cauſæ propria ſint & peculiaria.

pria

pria invenienda sunt. Hoc genus argumentorum sanè dicamus ex circumstantia, quia περίστασις dicere aliter non possumus: vel ex iis quæ cujusque causæ propria sunt. . .

Nec minus in hoc curæ debet adhiberi, quid proponendum, quàm quomodo sit quod proposueris, probandum. Hic omnino vis inventionis, si non major, certè prior. Nam ut tela supervacua sunt nescienti quid petat: sic argumenta, nisi prævideris cui rei adhibenda sint. Hoc est, quod comprehendere arte non possit. Ideoque cum plures eadem didicerint, generibus quidem argumentorum similibus utentur: alius tamen alio plura, quibus utatur, inveniet.

Sit exempli gratia proposita controversia, quæ minimè communes cum aliis quæstiones habet. Cum Thebas evertisset Alexander, invenit tabulas, quibus centum talenta mutuò Thessalis dedisse Thebanos continebatur. Has, quia erat usus commilitio Thessalorum, donavit his ultro. Postea restituti à Cassandro, reposcunt Thebani Thessalos. Apud ^v Amphictyonas agitur. Centum talenta & credidisse eos constat, & non recepisse. Lis omnis ex eo quòd Alexander ea Thessalis donasse dicitur, pendet. Constat illud quoque, non esse his ab Alexandro pecuniam datam. Quæritur ergo, an perinde sit quod datum est, ac si pecuniam dederit. Quid proderunt argumentorum loci, nisi hæc priùs videro, nihil eum egisse donando, non potuisse donare, non donasse?

Et prima quidem actio facilis ac favorabilis, repentium jure quod vi sit ablatum: sed hinc aspera & vehemens quæstio exoritur de jure belli, dicentibus Thessalis, hoc regna, populos, fines gentium atque urbium contineri. Inveniendum contrà est, quo distet hæc causa à cæteris quæ in potestatem victoris venirent: nec circa probationem res hæret, sed circa

^v *Amphictyones*, Judices erant autem conventus fiebat ab omni totius Græciæ, qui in Thermopylis de litibus disceptabant. Eò

propositionem. Dicamus primùm in eo quod in iudicium deduci potest, nihil valere jus belli: nec armis erepta, nisi armis posse retineri. Itaque ubi illa valeant, non esse iudicem: ubi iudex sit, illa nihil valere. Hoc inveniendum est, ut adhiberi possit argumentum. Ideo captivos si in patriam suam redierint, liberos esse, quia bello parta nonnisi eadem vi possideantur. Proprium est & illud causæ, quòd Amphictyones iudicant: ut alia apud Centumviros, alia apud privatum iudicem in iisdem quæstionibus ratio sit.

Tum secundo gradu non potuisse donari à victore jus, quia id demum sit ejus, quod ipse teneat. Jus, quod sit incorporale, apprehendi manu non posse. Hoc reperire difficilius, quàm cùm inveneris, argumentis adjuvare: ut alia sit conditio hæredis, alia victoris: quia ad illum jus, ad hunc res transeat. Proprium deinde materiæ, jus publici crediti transire ad victorem non potuisse, quia quod populus crediderit, omnibus debeatur: & quandiu quilibet unus superfuerit, esse eum totius summæ creditorem: Thebanos autem non omnes in Alexandri manu fuisse. Hoc non extrinsecus probatur, quæ vis est argumenti, sed ipsum per se valet.

Tertii loci pars prior magis vulgaris, non in tabulis esse jus: itaque multis argumentis defendi potest. Mens quoque Alexandri duci debet in dubium, honorarit eos, an deceperit. Illud jam rursus materiæ proprium, & velut novæ controversiæ, quòd restitutione recepisse jus, etiamsi quod amiserint, Thebani videntur. Hic & quid Cassander velit, quæritur. Sed vel potentissima apud Amphictyonas æqui tractatio est.

IV. HÆC non idcirco dico, quòd inutilem horum locorum, ex quibus argumenta ducuntur, cognitionem putem, alioqui nec tradidissem: sed ne si qui cognoverint ista, si cætera negligant, perfectos se protinus atque consummatos putent: & nisi in cæteris quæ mox præcipienda sunt, elaboraverint, mutam quandam scientiam consecutos intelligant. Nec enim artibus

bus editis factum est, ut argumenta inveniremus: sed dicta sunt omnia antequam præciperentur, mox ea scriptores observata & collecta ediderunt. Cujus rei probatio est, quòd exemplis eorum veteribus utuntur, & ab oratoribus illa repetunt: ipsi nullum novum, & quod dictum non sit, inveniunt. Artifices ergo illi, qui dixerunt: sed habenda iis quoque gratia est, per quos labor nobis detractus est. Nam quæ priores beneficio ingenii singula invenerunt, nobis & non sunt requirenda, & nota omnia. Sed non magis hoc sat est, quàm palæstram didicisse, nisi corpus exercitatione, continentia, cibis, ante omnia natura juvetur: sicut contrà, ne illa quidem satis sine arte profuerint.

Illud quoque studiosi eloquentiæ cogitent, neque omnibus in causis ea quæ demonstravimus, cuncta posse reperiri; neque cùm proposita fuerit materia dicendi, scrutanda singula, & velut ostiatim pulsanda, ut sciant an ad probandum id quod intendimus, fortè respondeant, nisi cùm discunt, & adhuc usu carent. Infinitam enim faciet ipsa res dicendi tarditatem, si semper necesse sit, ut tentantes unumquodque eorum, quod sit aptum atque conveniens, experiendo noscamus: nescio an etiam impedimento futura sint, nisi & animi quædam ingenita natura, & studio exercitata velocitas, rectà nos ad ea quæ conveniunt causæ, ferant. Nam ut cantus vocis plurimum juvat sociata nervorum concordia, si tamen tardior manus, nisi inspectis dimensisque singulis quibus quæque vox fidibus jungenda sit, dubitet, potius fuerit esse contentum eo quod simplex canendi natura tulerit; ita hujusmodi præceptis debet quidem apta esse, & citharæ modo intenta ratio doctrinæ. Sed hoc exercitatione multa consequendum: & quemadmodum illorum artificum, etiam si aliò spectent, manus tamen ipsa consuetudine ad graves, acutos, mediósque horum sonos fertur; sic oratoris cogitationem nihil moretur hæc varietas argumentorum & copia, sed quasi offerat se, & occurrat: & ut literæ syllabæque scribentium cogitationem non exigunt, sic rationes sponte quadam sequantur.

CAPUT XI.

DE EXEMPLIS.

TERTIUM est genus ex iis quæ extrinsecus adducuntur in causam, Græci vocant *παράδειγμα*: nostri exemplum . . . Est autem id rei gestæ, * aut ut gestæ, utilis ad persuadendum id quod intenderis commemoratio. Intuendum igitur, totum simile sit, an ex parte: ut aut omnia ex eo sumamus, aut quæ utilia erunt. Simile est: Jure occisus est Saturninus, sicut Gracchi. Dissimile: Brutus occidit liberos proditionem molientes, Manlius virtutem filii morte multavit. Contrarium: Marcellus ornamenta Syracusanis hostibus restituit, Verres eadem fociis abstulit. Et probandorum & culpandorum ex his confirmatio eisdem gradus habet. Etiam in iis quæ futura dicemus, utilis similitum admonitio est: ut si quis dicens Dionysium idcirco petere custodes salutis suæ, ut eorum adjutus armis tyrannidem occupet, hoc referat exemplum, eadem ratione Pisistratum ad dominationem pervenisse.

* Vide eandem particulam, ut, in definitione narrationis pag. 141.

Liv. l. 9.
z. 30.

Sed ut sunt exempla interim tota similia, ut hoc proximum: sic interim ex majoribus ad minora, ex minoribus ad majora ducuntur. Si propter matrimonia violata urbes everse sunt, quid fieri adultero par est? Tibicines cum ab urbe discessissent, publice revocati sunt: quanto magis principes civitatis viri, & bene de Republica meriti, cum invidiæ cesserint, ab exilio reducendi? Ad exhortationem verò præcipue valent imparia. Admirabilior in scæmina, quàm in viro virtus. Quare si ad fortiter faciendum accendatur aliquis, non tantum afferent momenti Horatius & Torquatus, quantum illa mulier cujus manu Pyrrhus est interfectus: & ad moriendum non tam Cato & Scipio, quàm Lucretia. Quod ipsum est ex minoribus ad majora.

Singula

z
tam
vaban
jurare
tum
verbis

Singula igitur horum generum ex Cicerone (nam unde potius?) exempla ponamus. Simile est hoc pro Murena: *Etenim mihi ipsi accidit, ut cum duobus n. 17. Patriciis, altero improbiſſimo atque audaciſſimo, altero modeſtiſſimo atque optimo viro peterem: ſuperavi tamen dignitate Catilinam, gratia Galbam.* Majus minoris, pro Milone: *Negant intueri lucem fas eſſe ei qui à ſe n. 7. hominem occiſum eſſe fateatur. In qua tandem urbe hoc homines ſtultiſſimi diſputant? nempe in ea, quæ primum judicium de capite vidit M. Horatii fortiſſimi viri, qui nondum libera civitate, tamen populi Romani comitiis liberatus eſt, cum ſua manu ſororem eſſe interfectam fate- retur.* Minus majoris: *Occidi, occidi non Spurium Pro Mil. Melium, qui annona levanda, jacturæque rei familiaris, 72. quia nimis amplecti plebem putabatur, in ſuſpicionem in- cidit regni appetendi, &c.* Deinde, *Sed eum (auderet enim dicere, cum patriam periculo ſuo liberaſſet) cujus nefarium adulterium in pulvinaribus. Et totus in Clodium locus.*

Diſſimile plures cauſas habet. Fit enim genere, modo, tempore, loco, cæteriſque: per quæ ferè omnia Cicero præjudicia quæ de Cluentio videbantur facta, ſubvertit. Contrario vero exemplo cenſoriam * notam, laudando cenſorem Africanum, qui eum quem pejeraffe ^z conceptis verbis palam dixiſſet, teſtimonium etiam pollicitus ſi quis contrà diceret, nullo accusante ^a traducere equum paſſus eſt. Quæ quia erant longiora, non ſuis verbis expoſui. Breve autem apud Virgilium contrarii exemplum eſt:

*At non ille, ſatum quo te mentiris, Achilles
Talis in hoſte fuit Priamo.*

Quædam autem ex iis quæ geſta ſunt, tota narra-

* Antiqui in jurejurando cer- tam verborum formulam obſer- vabant; idque *conceptis verbis* jurare dicebant. Quod ſi quis tum falſum dixiſſet, *conceptis verbis pejeraffe* ferebatur. Turn.

^a Romani Equites Idibus Quintilibus recognoscebantur, equumque traducebant. Quibus autem Cenſor inuſtam vellet ig- nominæ notam, iis equum adi- mebat. Turn.

Pro Cluen- tio 79. &c. lb. n. 134.

* *Sup. ſubvertit. Vide Va- ler. Max. l. 4. c. 1. n. 10. 2. Æn. 540.*

n. 9.

bimus; ut Cicero pro Milone: *Pudicitiam cum eriperet militi Tribunus militaris in exercitu Caii Marii, propinquus ejus Imperatoris, ab eo interfectus est, cui vim afferebat. Facere enim probus adolescens periculose, quam perpeti turpiter maluit. Atque hunc ille summus vir scelere solum periculo liberavit.*

n. 8.

Quædam significare satis erit, ut idem, ac pro eodem: *Neque enim posset aut Hala ille Servilius, aut P. Nascia, aut L. Opimius, aut me Consule Senatus non nefarius haberi, si sceleratos interfici nefas esset. Hæc ita dicuntur, prout nota erunt, vel utilitas causæ aut decor postulabit.*

n. 8.

Eadem ratio est eorum quæ ex poeticis fabulis ducuntur, nisi quod his minus affirmationis adhibetur: cujus usus qualis esse deberet, idem optimus auctor ac magister eloquentiæ ostendit. Nam hujus quoque generis eadem in oratione reperietur exemplum: *Itaque hoc, judices, non sine causa etiam fælis fabulis doctissimi homines memoriæ prodiderunt, eum qui patris ulciscendi causa matrem necavisset, variatis hominum sententiis, non solum humana, sed etiam sapientissimæ Deæ sententiâ liberatum.*

Liv. l. 2.
n. 32.

Lib. 1.
Epist. 1.
v. 73.

Illæ quoque fabulæ, quæ etiam si ab Æsopo originem non acceperunt (nam videtur earum primus auctor Hesiodus) nomine tamen Æsopi maximè celebrantur, ducere animos solent, præcipuè rusticorum, & imperitorum: qui & simplicius quæ ficta sunt, audiunt, & capti voluptate, facillè iis quibus delectantur, consentiunt. Siquidem & Menenius Agrippa plebem cum patribus in gratiam traditur reduxisse nota illa de membris humanis adversus ventrem discordantibus fabula. Et Horatius ne in poemate quidem humilem hujus generis usum putavit, his versibus:

Olim quod vulpes agroto cauta leoni, &c. .

ProCluent.
75.

Proximas exempli vires habet similitudo, præcipuèque illa quæ ducitur citra ullam translationum misteriam ex rebus penè paribus. *Ut qui accipere in campo consueverunt, iis candidatis quorum nummos suppressos esse putant, inimicissimi solent esse: sic hujusmodi judices infesti*

infesti tum reo venerat. Nam παραβολή, quam Cicero collationem vocat, longius res quæ comparantur, repetere solet. Nec hominum modò inter se opera similia spectantur, ut Cicero pro Murena facit: *Quòd si e portu solventibus, qui jam in portum ex alto n. 4. invehuntur, prædicere summo studio solent & tempestatum rationem, & prædonum, & locorum; quod natura fert, ut iis faveamus qui eadem pericula quibus nos persunctori sumus, ingrediantur: quo me tandem animo esse oportet, propè jam ex magna jactatione terram videntem, in hunc, cui video maximas tempestates esse subeundas? Sed & à mutis atque etiam inanimis interim hujusmodi ducitur: . ut si animum dicas excolendum, similitudine utaris terræ, quæ neglecta fentes atque dumos, exculta fructus creat: aut si ad curam Reipublicæ horteris, ostendas apes etiam formicæque, non modò muta, sed etiam parva animalia, in commune tamen laborare. Ex hoc genere dictum est illud Ciceronis: Ut ProCluent. corpora nostra sine mente, ita civitas sine lege, suis par- 146. tibus ut nervis ac sanguine & membris uti non potest. Sed ut hac corporis humani pro Cluentio; ita pro Cornelio, equorum; pro Archia, faxorum quoque est n. 19. usus similitudine. Illa (ut dixi) propiora; ut remiges sine gubernatore, ita milites sine imperatore, nihil valere.*

Solent tamen fallere similitudinum species, ideòque adhibendum est his judicium. Neque enim ut navis utilior nova quàm vetus, sic amicitia: vel ut laudanda quæ pecuniam suam pluribus largitur, ita quæ formam. Verba sunt in his similia, largitionis & vetustatis: vis quidem longè diversa, pecuniæ, & pudicitiae. Itaque in hoc genere maximè quæritur, an simile sit quod infertur. Etiam in illis interrogationibus Socratis, cavendum ne incautè respondeas: ut apud Æschinem Socraticum male respondit ^b Aspasia

^b Legendum videtur *Aspasia*, stria, quæ Rhetoricen docuit, & ut ex Cicer. l. 1. de Invent. apparet. Aspasia enim non fuit Xenophontis uxor disputat apud Æschinem. Turn.

1. de In- Xenophontis uxor. Quod Cicero his verbis transfert.
 vent. 51, Dic mihi, quæso, Xenophontis uxor, si vicina tua meli-
 52. us habeat aurum, quàm tu habes, utrum illius, an tuum
 malis? Illius, inquit. Quid si vestem & cæterum or-
 natum muliebrem pretii majoris habeat, quàm tu habes,
 tuum, an illius malis? Illius verò, respondit. Age,
 inquit, si virum illa meliorem habeat, quàm tu habes,
 virumne tuum, an illius malis? Hic mulier erubuit.
 Meritò; malè enim responderat, se malle alienum
 aurum quàm suum: nam est id improbum. At si
 respondisset: malle se aurum suum tale esse, quale
 illud esset, potuisset pudicè respondere, malle se vi-
 rum suum talem esse, qualis melior esset. . .

Adhibetur extrinsecus in causam & auctoritas. Hæc
 secuti Græcos, à quibus *ῥήτορες* dicuntur, judicia aut
 judicationes vocant, non de quibus ex causa dicta
 sententia est; (nam ea quidem in exemplorum locum
 cedunt) sed si quid ita visum gentibus, populis, sa-
 pientibus viris, claris civibus, illustribus poetis referri
 potest.

Ne hæc quidem vulgò dicta, & recepta persuasione
 populari, sine usu fuerint testimonia. Sunt enim
 quodammodo vel potentiora etiam, quòd non causis
 accommodata, sed liberis odio & gratia mentibus,
 ideo tantùm dicta factaque, quia aut honestissima,
 aut verissima videbantur.

An verò me de incommodis vitæ differentem non
 adjuvabit earum persuasio nationum, quæ fletibus
 natos, lætitia defunctos prosequuntur? aut si miseri-
 cordiam commendabo judici, nihil proderit quòd
 prudentissima civitas Atheniensium non eam pro as-
 sectu, sed pro numine accepit?

Nam illa septem præcepta sapientum, nōne quas-
 dam vitæ leges existimamus? Si causam veneficii
 dicat adultera, non Marci Catonis iudicio damnata
 videatur, qui nullam adulteram non eandem esse ve-
 neficam dixit?

* Herodotus hoc refert de Thrausis, populis Thraciæ finitimis,
 lib. 5. n. 4. Turn.

Jam sententiis quidem poetarum non orationes modo sunt refertæ, sed libri etiam philosophorum: qui quanquam inferiora omnia præceptis suis ac literis credunt, repetere tamen auctoritatem à plurimis versibus non fastidierunt. Neque est ignobile exemplum, Megareos ab Atheniensibus, cum de Salamine contenderent, victos Homeri ^d versu, qui tamen ipse non in omni editione reperitur, significans Adjacem naves suas Atheniensibus junxisse.

Ea quoque quæ vulgo recepta sunt, hoc ipso quod incertum auctorem habent, velut omnium fiunt, quale est: * *Ubi amici, ibi opes.* Et; *Conscientia mille testes.* Et apud Ciceronem; *Pares autem (ut est in De senect. veteri proverbio) cum paribus facillimè congregantur.* 7. Neque enim durassent hæc in æternum, nisi vera omnibus viderentur.

CAPUT XII.

DE USU ARGUMENTORUM.

Argumentum debet plerumque esse confessum: interdum tamen probandum est.—Firmissimis argumentorum, singulis instandum, infirmiora congreganda sunt.—Argumenta ponere satis non est: adjuvanda sunt.—De probationibus quæ ducuntur ex affectibus.—Quo loco potentissima argumenta ponenda sint.—Contra effeminatam eloquentiam.

HÆC ferè de probatione vel ab aliis tradita, vel usu percepta in hoc tempus sciebam. Nec mihi fiducia est, ut ea sola esse contendam: quin imò hortor ad quærendum, & inveniri posse fateor: quæ tamen adjecta fuerint, non multum ab his abhorre-

^d Plutarchus in Solone ait & causam obtinuisse. Versus Solonem inferuisse versum illum, Homeri sunt hi ex Il. β. v. 561.

Αἶας δ' ἐκ Σαλαμῖνός ἀγιν δυοκαίδεκα νῆας.
Στῆσι δ' ἄγων, ἢν Ἀθηναίων ἴσαντο φάλαγγες.

^e Plaut. in Trucul. Act. 4. men aliter hunc locum alii le-
sc. 4. v. 32. Apud quem ta- gunt.

bunt.

bunt. Nunc breviter quemadmodum sit utendum his subjungam.

Traditum ferè est argumentum oportere esse confessum. Dubiis enim probari dubia quí possunt? Quædam tamen, quæ in alterius rei probationem ducimus, ipsa probanda sunt. Occidisti virum, eras enim adultera. Priùs de adulterio convincendum est: ut cùm id cœperit esse pro certo, fiat incerti argumentum. Spiculum tuum in corpore occisi inventum est: negat suum. Ut probationi prosit, probandum est. Illud hoc loco monere inter necessaria est, nulla esse firmiora, quàm quæ ex dubiis facta sunt certa. Cædes à te commissæ est, cruentam enim vestem habuisti. Non est tam grave argumentum si fatetur, quàm si convincitur. Nam si fatetur, multis ex causis potuit cruenta esse vestis. Si negat, hîc causæ cardinem ponit: in quo si victus fuerit, etiam in sequentibus ruit. Non enim videtur in negando mentiturus fuisse, nisi desperasset id posse defendi, si confiteretur.

Firmissimis argumentorum, singulis instandum, infirmiora congreganda sunt: quia illa per se fortia non oportet circumstantibus obscurare, ut qualia sunt appareant; hæc imbecilla naturâ, mutuo auxilio sustinentur. Itaque si non possunt valere quia magna sunt, valebunt quia multa sunt, quæ ad ejusdem rei probationem omnia spectant; ut si quis hæreditatis gratia hominem occidisse dicatur: *Hæreditatem sperabas, & magnam hæreditatem: & pauper eras, & tum maxime à creditoribus appellaberis: & offenderas eum cujus hæres eras, & mutaturum tabulas sciebas.* Singula levia sunt, & communia, universa verò nocent, etiam si non ut fulmine, tamen ut grandine.

Quædam argumenta ponere satis non est, adjuvanda sunt: ut si cupiditas causa sceleris fuit, quæ sit vis ejus: ira, quantum efficiat in animis hominum talis affectio. Ita & firmiora erunt ipsa, & plus habebunt decoris, si non nudos, & velut carne spoliatos artus ostenderint. Multum etiam refert, si argumento nitemur odii, utrum hoc ex invidia sit, an ex injuria,
an

an ex ambitu : vetus, an novum : adversùs inferiorem, parem, an superiorem : alienum, an propinquum. Suos habent omnia ista tractatus, & ad utilitatem partis ejus quam tuemur, referenda sunt.

Nec tamen omnibus semper quæ invenerimus argumentis onerandus est judex : quia & tædium afferunt, & fidem detrahunt. Neque enim judex potest credere satis esse ea potentia, quæ non putamus ipsi sufficere, qui dicimus. In rebus verò apertis argumentari tam sit stultum, quàm in clarissimum solem mortale lumen inferre.

His quidam probationes adjiciunt, quas ^f παθητικάς vocant, ductas ex affectibus. Atque Aristoteles quidem potentissimum putat ex eo qui dicit, si sit vir optimus : quod ut optimum est, ita longè quidem, sed sequitur tamen videri. Inde enim illa nobilis Scauri defensio : *Quintus Varius Sucronensis ait Æmiliū Scaurum Rempublicam populi Romani prodidisse; Æmilius Scaurus negat.* Cui simile quiddam fecisse Iphicrates dicitur, qui cùm Aristophontem, quo accusante similis criminis reus erat, interrogasset, an is accepta pecunia Rempublicam proditurus esset, isque id negasset : *Quod igitur, inquit, tu non fecisses, ego feci?*

Lib. 2.

Rhet. c. 1.

Valer.

Max. l. 3.

c. 7. n. 8.

Quæsitum etiam, potentissima argumenta primòne ponenda sint loco, ut occupent animos : an summo, ut inde dimittant : an partita primo summòque, ut ^g HomERICA dispositione in medio sint infirma : an à minimis crescant. Quæ prout ratio causæ cujusque postulabit, ordinabuntur, uno (ut ego censeo) excepto, ne à potentissimis ad levissima decrescat oratio.

Ipsas argumentorum velut sedes, non me quidem omnes ostendisse confido, plurimas tamen. Quod eo diligentius faciendum fuit, quia declamationes qui-

^f Videtur Fabius *patheticas* dixisse pro *ethicis*. *Ethicæ* enim Aristoteli sunt, quæ ab hominum moribus ducuntur : de quibus agit hoc Fabius, ut de

patheticis lib. 6. *Turn.*

^g Nestor apud Homerum II. l. Δ seu 4. v. 297. fortes prima collocat acie, imbelles media, præstantes ultima. *Turn.*

bus ad pugnam forensē velut ^hpræpilatis exerceri solebamus, olim jam ab illa vera imagine orandi recesserunt, atque ad solam compositæ voluptatem nervis carent. .

Quapropter eloquentiam licet hanc (ut sentio enim, dicam) libidinofam resupina voluptate auditoria probent: nullam esse existimabo, quæ ne minimum quidem in se indicium masculini & incorrupti, ne dicam gravis & sancti viri, ostendet. An verò statuarum artifices, pictorésque clarissimi, cum corpora quàm speciosissima fingendo pingendove effingere cuperent, nunquam tamen in hunc inciderunt errorem, ut ⁱBagoam, aut Megabyzum aliquem in exemplum operis assumerent sibi, sed ^kDoryphoron illum, aptum vel militiæ vel palæstræ, aliorum quoque juvenum bellicoforum & athletarum corpora decora verè existimaverunt: nos qui oratorem studemus effingere non arma, sed tympana eloquentiæ demus?

Igitur & ille quem instituimus adolescens, quàm maximè potest, componat se ad imitationem veritatis, initurusque frequenter forensium certaminum pugnam, jam in schola victoriam spectet, & ferire vitalia ac tueri sciat: & præceptor id maximè exigat, & inventum præcipuè probet. Nam ut ad pejora juvenes laude ducuntur, ita laudari in bonis gaudent. Nunc illud mali est, quod necessaria silentio plerumque transeunt, nec in dicendo videtur inter bona ^lutilitas. Sed hæc & in alio ^mnobis tractata sunt opere, & in hoc sæpe repetenda. Nunc ad ordinem inceptum revertamur.

^h Intelligit hastas exacuminatas, qualibus utebantur in ludo Trojæ.

ⁱ Nomina Eunuchis frequentia.

^k *Doryphoros* appellant Græci satellites ac prætorianos milites, qui regibus ad custodiam corporis solent assistere. Sunt autem hi excelsa statura & egregia ferè

forma. Cæterum Polycletus *Doryphorum* finxit, quam statuam sibi magistrum dixit fuisse Lysippus. *Turn.*

^l Quæ utilia tantum ad causam sunt, nec ita venusta, jam non numerantur inter virtutes orationis.

^m In libro de causis corruptæ eloquentiæ, qui non extat.

CAPUT XIII.

DE REFUTATIONE.

I. Difficilius est defendere, quam accusare. II. Quod protulit contra nos adversarius, si proprium est iudicii, aut negandum, aut defendendum, aut transferendum.—Si accersitum, refutandum leviter. III. Utrum plura simul aggredienda sint, an amolenda singula.—Palam falsa negare satis est.—Efficiendum ut quid aut contrarium esse, aut a causa diversum, aut incredibile, aut supervacuum, aut nostræ potius causæ videatur esse conjunctum. IV. Loci communes a conjectura, finitione, qualitate.—Quædam nonnunquam bene contemnuntur.—In similibus quærendum aliquid dissimile. V. Quando verba ipsa adversarii referri oporteat, quando alia substitui.—Quando exponendum crimen totum, quando per partes. VI. De argumentis, quæ dicuntur communia. De iis quæ inter se pugnant.—De nonnullis vitiosis argumentationibus. VII. Quomodo contradictiones nobis oppositæ refutandæ sint: & quando personam ipsius patroni invadere liceat.—Monet declamatores ne contradictiones eas ponant, quibus facillime responderi possit. VIII. In defendendo ne sit orator nimis sollicitus.—Videndum utrique parti ubi sit rei summa.

REFUTATIO * dupliciter accipi potest. Nam * *De Refut. vide Cicer. l. 1. de Invent. 78—96.*
 & pars defensoris tota posita est in refutatione;
 & quæ dicta sunt ex diverso, debent utrinque dissolvi:
 & hæc est propriè, cui in causis quartus assignatur locus: sed utriusque similis conditio est. Neque verò ex aliis locis ratio argumentorum in hac parte peti potest, quàm in confirmatione: nec locorum, aut sententiarum, aut verborum & figurarum alia conditio est. Affectus plerumque hæc pars mitiores habet.

I. NON sine causa tamen difficilius semper est creditum (quod Cicero sæpe testatur) defendere, quàm accusare. Primùm, quòd est res illa simplicior. Proponitur enim uno modo: variè dissolvitur, cùm accusatori fatis sit plerumque verum esse id quod objecerit: patronus neget, defendat, transferat, excuset, deprecetur, molliat, minuat, avertat, despiciat, derideat.

rideat. ^a Quare indirecta ferè, atque, ut sic dixerim, clamorosa est actio. Hinc mille flexus & artes desiderantur. Tum accusator præmeditata pleraque domo affert: patronus etiam inopinatis frequenter occurrit. Accusator dat testem: patronus ex re ipsa refellit. Accusator criminum invidia, etsi falsa sit, materiam dicendi trahit, de parricidio, sacrilegio, majestate, quæ patrono tantùm neganda sunt. Ideoque accusationibus etiam mediocres in dicendo suffecerunt; bonus defensor nemo, nisi qui eloquentissimus, fuit. Nam ut quod sentio semel finiam, tanto est accusare quàm defendere, quanto facere quàm sanare vulnera facilius.

II. PLURIMUM autem refert, & quid protulerit adversarius, & quomodo. Primum igitur intuendum est, id cui responsuri sumus, proprium sit ejus judicii, an ad causam extrà accersitum.

Nam si est proprium, aut negandum, aut defendendum, aut transferendum: extra hæc in judiciis ferè nihil est. Deprecatio quidem, quæ est sine ulla specie defensionis, rara admodum, & apud eos solos judices, qui nulla certa pronuntiandi forma tenentur: quanquam illæ quoque apud C. Cæsarem, & Triumphiros, pro diversarum partium hominibus actiones, etiam si precibus utuntur, adhibent tamen patrocinia. Nisi hoc non fortissimè defendentis est dicere: *Quid aliud egimus, Tubero, nisi ut quod hic potest, nos possemus?* Quod si quando apud principem, aliúmve cui utrum velit liceat, dicendum erit; dignum quidem morte eum pro quo loquemur, clementia tamen servandum esse vel talem: primum omnium non erit nobis res cum adversario, sed cum iudice: deinde forma deliberativæ magis materiæ, quàm judicialis utemur. Suadebimus enim ut laudem humanitatis potius quàm voluptatem ultionis concupiscat. Apud judices quidem secundùm leges dicturos sententiam,

Pro Lig.
10.

^a Hoc intelligendum de actione patroni, qui sæpe objecta crimina non palam sed indirectè

diluit, & magnos sæpe clamores adhibet.

de

de confessis præcipere ridiculum est. Ergo quæ neque negari, neque transferri possunt, utique defendenda sunt, qualiacunque sint: aut causa cadendum.

Negandi duplicem ostendimus formam: aut non esse factum: aut non hoc esse quod factum sit. Quæ neque defendi, neque transferri possunt, utique neganda: nec solum si finitio potest esse pro nobis, sed etiam si nuda inficiatio superest. Testes erunt: multa in eos dicere licet. Chirographum: de similitudine literarum differendum. Utique nihil erit pejus quàm confessio.

Ultima est actionis controversia, cùm defendendi negandive non est locus, translatio. .

At si extra causam sit adductum, & tamen conjunctum, malim quidem dicere, nihil id ad quæstionem, nec esse in his morandum, & minus esse quàm adversarius dicit: ° tamen velut huic simulationi oblivionis ignoscam. Debet enim bonus advocatus pro rei salute brevem negligentiae reprehensionem non pertimescere.

III. VIDENDUM etiam simul nobis plura aggredienda sint, an amolienda singula. Plura simul invadimus, si aut tam infirma sunt, ut pariter impelli possint: aut tam molesta, ut pedem conferre cum singulis non expediat. Tum enim toto corpore nitendum, &, ut sic dixerim, directa fronte pugnandum est. Interim si resolvere ex parte diversâ dicta difficilius erit, nostra argumenta cum adversariorum argumentis conferemus, si modò, hæc ut valentiora videantur, effici poterit.

Quæ verò turba valebunt, diducenda erunt, ut *Pag. 202.* quod paulò antè dixi: *Eras hæres, & pauper, & magna pecunia appellabaris à creditoribus, & offenderas, & mutaturum tabulas testamenti sciebas.* Urgent universa. At si singula quæque dissolveris, jam illa flamma, quæ magna congerie convaluerat, diductis

° Simulare potest patronus Inest hic aliquid obscuritatis. oblitum se respondere huic loco. Fortè quid omisum.

quibus alebatur, concidet : ut si vel maxima flumina in rivos diducantur, qualibet transitum præbent.

Itaque propositio quoque secundum hanc utilitatem accommodabitur, ut eam nunc singula ostendamus, nunc complectamur universa. Nam interim quod pluribus collegit adversarius, satis est semel proponere : ut si multas causas faciendi quod arguit, reo dicet accusator fuisse : nos non enumeratis singulis, semel hoc intuendum negemus, quia non quisquis causam faciendi sceleris habuit, & fecerit. Sæpius tamen accusatori congerere argumenta, reo dissolvere expediet.

n. 168. Id autem quod erit ab adversario dictum, quomodo refutari debeat intuendum est. Nam si erit palam falsum, negare satis est : ut pro Cluentio Cicero, Eum quem dixerat accusator epoto poculo concidisse, negat eodem die mortuum. Palam etiam contraria, & supervacua, & stulta reprehendere nullius est artis. Ideoque nec rationes eorum, nec exempla tradere necesse est. Id quoque (obscurum vocant) quod secretò, & sine teste aut argumento dicitur factum, satis natura sua infirmum est. Sufficit enim quod adversarius non probat. Item si ad causam non pertinet.

Est tamen interim oratoris efficere, ut quid aut contrarium esse, aut à causa diversum, aut incredibile, aut supervacuum, aut nostræ potius causæ videatur esse conjunctum. Objicitur Oppio, quod de militum cibariis detraxerit ; asperum crimen : sed contrarium ostendit Cicero, quia iidem accusatores objecerunt Oppio, quod is voluerit largiendo corrumpere exercitum. Testes in Cornelium accusator lecti à Tribuno codicis pollicetur : facit hoc Cicero supervacuum, quia idem fateatur ipse. Petit accusationem in Verrem Quintus Cæcilius, quod fuerat quæstor ejus : ipsum * Cicero ut pro se videretur effecit.

1. Verr.
59--65.

* Malim
legere, ip-
sum hoc.

IV. CÆTERA quæ proponuntur, communes locos habent. Aut enim conjectura excutuntur, an vera sint : aut finitione, an propria : aut qualitate, an inhonesta,

inhonesta, iniqua, improba, inhumana, crudelia, & cætera quæ ei generi accidunt. .

Nonnunquam tamen quædam bene contemnuntur, vel tanquam levia, vel tanquam ad causam nihil pertinentia. Multis hoc locis facit Cicero. Sed hæc simulatio interim huc usque procedit, ut quæ dicendo refutare non possumus, quasi fastidiendo calcemus.

Quoniam verò maxima pars eorum similibus constat, rimandum erit diligentissimè, quid sit in quoque quod assumitur, dissimile. Id in jure facileprehenditur. Est enim scriptum de rebus utique diversis, tantòque magis ipsa rerum differentia potest esse manifesta. Illas verò similitudines, quæ ducuntur ex mutis animalibus aut inanimis, facile est eludere. Exempla rerum variè tractanda sunt, si nocebunt. Quæ si dubia erunt, fabulosa dicere licebit: si vera, maximè quidem dissimilia. Neque enim fieri potest ut paria sint omnia; ut si Nafica post occisum Gracchum defendatur exemplo Halæ, à quo Melius est interfectus: Melium regni affectatorem fuisse, à Graccho leges modò latas esse populares: Halem magistrum equitum fuisse, Nasicam privatum esse dicatur. Si defecerint omnia, tum videndum erit, an obtineri possit, ne illud quidem rectè factum. Quod de exemplis, idem etiam de judicatis observandum.

V. QUOD autem posui, referre, quo quicque accusator modo dixerit, huc pertinet, ut si est minus efficaciter locutus, ipsa ejus verba ponantur: si acri & vehementi usus fuerit oratione, eandem rem nostris verbis mitioribus proferamus, ut Cicero pro Cornelio: *Codicem attigit*. Et protinus cum quadam defensione: ut si pro luxurioso dicendum sit; *Objecta est paulo * liberalior vita*. Sic & pro fordido parcom, & pro * Liberior. maledico liberum dicere licebit. Utique nunquam committendum est, ut adversariorum dicta cum sua confirmatione referamus, aut ^P etiam loci alicujus executione adjuvemus, nisi cùm eludenda: *Apud Pro Mur.*

21.

^P Ipsa ejus argumenta iisdem ferè verbis exactè referendo.

P

exercitum

exercitum mihi fueris, inquit: tot annis forum non attigeris: abfueris tandiu: Et cum tam longo intervallo veneris, cum iis qui in foro habitarunt, de dignitate contendas?

Præterea in contradictionibus interim totum crimen exponitur: ut Cicero pro Scauro contra Bostarem facit, velut orationem diversæ partis imitatus. Aut pluribus propositionibus junctis; ut pro Vareno: *Cum iter per agros Et loca sola faceret cum Populeno, in familiam Ancharianam incidisse dixerunt: deinde Populenum occisum esse: illico Varenum vinctum adservatum, dum hic ostenderet quid de eo fieri vellet.*

Quod est utique faciendum, si erit incredibilis rei ordo, & ipsa expositione fidem perditurus. Interim per partes dissolvitur, quod contextu nocet: & plerumque id est tutius. Quædam contradictiones natura sunt singulæ. Id exemplis non eget.

VI. COMMUNIA bene apprehenduntur, non tantum quia utriusque sunt partis, sed quia plus pro sunt respondentem. Neque enim pigebit, quod sæpe monui, referre: Commune qui prior dicit, contrarium facit. Est enim contrarium, quo adversarius bene uti potest. *At enim non verisimile est tantum scelus M. Cottam esse commentum. Quid? hoc verisimile est, tantum scelus Oppium esse conatum?*

*Cic. pro
Oppio.*

Artificis autem est invenire in actione adversarii, quæ inter semetipsa pugnent, aut pugnare videantur; quæ aliquando ex rebus ipsis manifesta sunt: ut in causa Cæliana, Clodia aurum se Cælio commodasse dicit, quod signum magnæ familiaritatis est: venenum sibi paratum, quod summi odii argumentum est. Tubero Ligarium accusat, quod is in Africa fuerit: & queritur quod ab eo ipse in Africam non sit admissus.

*Pro Cæl.
31.*

*Pro Lig.
n. 9.*

Aliquando verò præbet ejus rei occasionem minus considerata ex adverso dicentis oratio: quod accidit præcipuè cupidis sententiarum, ut ducti occasione dicendi, non respiciant quid dixerint, dum locum præsentem, non totam causam intuentur. Quid tam videri

*conf.
port
sed*

deri potest contra Cluentium, quàm censoria nota? Quid tam contra eundem, quàm filium ab Egnatio corrupti iudicii, quo Cluentius Oppianicum circumvenisset, crimine exhæredatum? At hæc Cicero pugnare invicem ostendit. *Sed tu, Acci, consideres censeo* *Pro Cluent,* *diligenter, utrum censorium iudicium grave velis esse, an* 135. *Egnatii. Si Egnatii; leve est quod censores de ceteris subscripserunt. Ipsum enim Cn. Egnatium, quem tu gravem esse vis, ex senatu eiecerunt. Sin autem censorium; hunc ipsum Egnatium, quem pater censoria subscriptione exhæredavit, censores in senatu, cum patrem ejicerent, retinuerunt.*

Illam magis vitiosè dicuntur, quàm acutè reprehenduntur: argumentum dubium, pro necessario: controversum, pro confesso: commune pluribus, pro proprio: vulgare, supervacuum, ⁹ seriùs constitutum, contra fidem. Nam & illa accidunt parum cautis, ut crimen augeant, quod probandum est: de facto disputent, cum de auctore quæritur: impossibilia aggreantur: pro effectis relinquunt vix dum inchoata: de homine dicere, quàm de causa malint: ¹ hominum vitam rebus assignent; ut si quis decemviratum accuset, non Appium: manifestis repugnent: dicant quod aliter accipi possit: summam quæstionis non intueantur: non ad proposita respondeant; quod unum aliquando recipi potest, cum mala causa adhibitis extrinsecus remediis tuenda est: ut cum peculatus reus Verres fortiter & industriè tutatus contra piratas Siciliam dicitur. *7. Verr.* *1-4.*

VII. EADEM adversùs contradictiones nobis oppositas præcepta sunt. Hoc tamén ampliùs, quòd circa eas multi duobus vitiis diversis laborant. Nam quidam etiam in foro tanquam molestam rem & odiosam prætereunt: & iis plerumque quæ composita domo attulerunt, contenti, sine adversario dicunt.

⁹ Videtur argumentum seriùs futatu. *Turn.*
constitutum, quo adversarius opportuno & suo loco non est usus, ¹ Ut si quis decemviratui assignet vitam & vitia Appii.
 sed alieno, itaque facile est re-

Alii diligentia lapsi, verbis etiam vel sententiolis omnibus respondendum putant; quod est & infinitum, & supervacuum. Non enim causa reprehenditur, sed actor: quem ego semper videri malim sic disertum, ut si dixerit quod rei profit, ingenii credatur laus esse, non causæ: si quando fortè lædat, causæ, non ingenii culpa. Itaque illæ reprehensiones, aut obscuritatis, qualis in Rullum est: aut infantiae in dicendo, qualis in Pisonem: aut inscitiae rerum verborumque, & insulsitatis etiam, qualis in Antonium est, accommodantur iustis odiis, suntque utiles ad conciliandum iis quos invisos facere volueris, odium.

Alia respondendi patronis ratio: & aliquando non eorum oratio modo, sed vita etiam, vultus denique, incessus, habitus rectè incusari solet: ut adversus Quintium Cicero, non hæc solum, sed ipsam etiam prætextam demissam ad talos infectatus est. Presserat enim turbulentis concionibus Cluentium Quintius. Nonnunquam elevandæ invidiæ gratia, quæ asperius dicta sunt, eluduntur: ut à Cicerone Triarius. Nam cum Scauri columnas per urbem plaustris vectas esse dixit: *Ego porro*, inquit, *qui Albanas habeo columnas, clitellis eas apportavi*. Et magis hoc in accusatores concessum est, quibus convitari aliquando patrocinii fides cogit. Illa verò adversus omnes & recepta, & non inhumana conquestio, si callidè quid tacuisse, breviasse, obscurasse, distulisse dicuntur.

Declamatores verò in primis sunt admonendi, ne contradictiones eas ponant, quibus facillimè responderi possit: neu sibi stultum adversarium fingant. Facimus autem, quòd maximè uberes loci, popularésque nascuntur sententiæ materiam dicendi nobis quod volumus ducentibus; ut non sit inutilis ille versus: *Non malè respondit, malè enim prior ille rogat*. Fallet hæc nos in foro consuetudo, ubi adversario, non ipsi nobis respondebimus. Aiunt Accium interrogatum, cur causas non ageret, cum apud eum in Tragœdiis tanta vis esset, hanc reddidisse rationem:

Quòd

Quòd illic ea dicerentur quæ ipse vellet, in foro dicturi adversarii essent quæ minimè vellet. Ridiculum est ergo in exercitationibus quæ foro præparantur, priùs cogitare quid responderi, quàm quid ex diverso dici possit. Et bonus præceptor non minùs discipulum laudare debet, si quid pro diversa, quàm si quid pro sua parte acriùs excogitarit. .

VIII. EST & illud vitium, nimiùm solliciti, & circa omnia momenta luctantis. Suspectam enim facit judici causam, & frequenter quæ statim dicta omnem dubitationem sustulissent, dilata, ipsis præparationibus fidem perdunt, quia patronus & aliis crediderit opus fuisse. Fiduciam igitur orator præ se ferat, sempérque ita dicat, tanquam de causa optimè sentiat. Quod (sicut omnia) in Cicerone præcipuum est. Nam illa summa cura securitati est similis, tantæque in oratione auctoritas, ut probationis locum obtineat, dubitare nobis non audentibus.

Porro qui scierit quid pars adversa, quid nostra habeat valentissimum, facilè judicabit quibus maxime rebus vel occurrendum sit, vel instandum. Ordo quidem in parte nulla minus affert laboris. Nam si agimus, nostra confirmanda sunt primùm: tum quæ nostris opponuntur, refutanda. Si respondemus, priùs incipiendum est à refutatione. . Videndum præcipuè utrique parti, ubi sit rei summa. Nam fere accidit, ut in causis multa dicantur, de paucis judicetur.

In his probandi refutandique ratio est: sed adjuvanda viribus dicentis, & adornanda. Quamlibet enim sint ad docendum quod volumus accommodata, tamen erunt infirma, nisi majore quodam oratoris spiritu impleantur. .*

CAPUT XIV.

I. *Quid sit Epichirema : quid Enthymema. II. Orator debet iis uti rariùs. III. Qualis ornatus argumentis conveniat.*

I. **E**PICHIREMATIS * tres sunt partes : prima intentio, secunda assumptio, tertia connexio. Sumamus ex Cicerone exemplum : *Meliùs gubernantur ea, quæ consilio reguntur, quàm quæ sine consilio administrantur. Nihil autem omnium rerum meliùs quàm omnis mundus administratur. Consilio igitur mundus administratur.* In tribus autem quas fecimus partibus non est forma semper eadem. Porro Epichirema nullo differt à syllogismis, nisi quòd illi & plures habent species, & vera colligunt veris : Epichirematis frequentior circa credibilia usus.

Enthymema ab aliis oratorius syllogismus, ab aliis pars dicitur syllogismi, propterea quòd † syllogismus utique conclusionem & propositionem habet, & per omnes partes efficit quod proposuit : enthymema tantum intentum intelligi contentum sit. Syllogismus talis : Solum bonum virtus : Nam id demum bonum est, quo nemo malè uti potest : virtute nemo malè uti potest : bonum est ergo virtus. Enthymema ex consequentibus : Bonum est virtus, qua nemo malè uti potest. Et contrà : Non est bonum pecunia : Non enim bonum, quo quisquam malè uti potest : pecunia potest quis malè uti : non igitur bonum est pecu-

* *Epichirema* aliter ab aliis intelligitur. Hic illud Fabius penè confundit cum syllogismo. Utriusque tres partes : Major propositio, seu intentio ; Minor propositio, seu assumptio ; Conclusio, seu connexio. In utroque hæ partes sæpe transponuntur ab oratore, & inverso ordine collocantur. Exemplum desumptum est è lib. I. de Invent. n.

57—73. ubi Cicero hujus rationationis quinque partes esse fusiùs demonstrat.

† Syllogismus tres semper habet propositiones : Enthymema autem duas. *Intentionem* enim, seu Majorem propositionem plerumque suppressit, eamque intelligi tantum postulat, non verbis exprimi.

nia. Enthymema ex pugnantis: An bonum est pecunia, qua quisque potest malè uti? .

II. PEREGISSE mihi videor sacra tradentium artes: sed consilio locus superest. Namque ego ut in oratione syllogismo quidem aliquando uti nefas non duco, ita constare totam, aut certè confertam esse aggressionum & enthymematum stipatione minimè velim. Dialogis enim & dialecticis disputationibus erit similior, quàm nostri operis actionibus, quæ quidem inter se plurimum differunt. Namque * illi homines docti, & inter doctos verum quærentes, minutius & scrupulosius scrutantur omnia, & ad liquidum confessumque perducunt: ut qui sibi & inveniendi & judicandi vindicent partes, quarum alteram *τοπικὴν*, alteram *κρίτικὴν* vocant. Nobis ad aliorum judicia componenda est oratio, & sæpius apud omnino imperitos, atque aliarum certè ignaros literarum loquendum est: quos nisi & delectatione allicimus, & viribus trahimus, & nonnunquam turbamus affectibus, ipsa quæ justa ac vera sunt, tenere non possumus.

* Malim, illic: in dialogis & dialecticis disputationibus.

Ilocuples & speciosa vult esse eloquentia: quorum nihil consequetur, si conclusionibus certis, & crebris, & in unam propè formam cadentibus concisa, & contemptum ex humilitate, & odium ex quadam servitute, & ex copia satietatem, & ex amplitudine fastidium tulerit. Feratur igitur non semitis, sed campis: non, uti fontes angustis fistulis colliguntur, sed ut latissimi amnes, totis vallibus fluat, ac sibi viam, si quando non acceperit, faciat.

Nam quid miserius illa lege velut præformatas infantibus literas persequentium, & ut Græci dicere solent, *quem mater amictum dedit, sollicitè custodientium*: * Propositio ac conclusio ex consequentibus & repugnantibus? Non inspiret, non augeat, non mille figuris variet ac verset: ut ea nasci, & ipsa provenire na-

* Proverbium est de his qui ab imbuta semel opinione deduci non possunt. *Turn.*

* Est ista lex formandi Enthymematis, cui serviliter adhærere oratorem vetat Fabius.

tura, non manufacta, & arte suscepta magistrum fieri ubique videantur?

Quis unquam sic dixit orator? Nónne apud ipsum Demosthenem paucissima huiusmodi reperiuntur? Quæ apprehensa Græci magis (nam hoc solum nobis peius faciunt) in catenas ligant, & inexplicabili serie connectunt, & indubitata colligunt, & probant confessa, & se antiquis per hoc similes vocant. Deinde interrogati, nunquam respondebunt, quem imitentur. Sed de figuris alio loco.

III. NUNC illud adjiciendum, ne iis quidem consentire me, qui semper argumenta sermone puro, & dilucido, & distincto, cæterum minimè * lato ornatoque putant esse dicenda. Namque ea distincta quidem, ac perspicua debere esse confiteor: in rebus verò minoribus etiam sermone ac verbis quàm maximè propriis, & ex usu. At si major erit materia, nullum ornatum his, qui modò non obscuret, subtrahendum puto. . Quoque quid natura magis asperum, hoc pluribus condiendum est voluptatibus, & nimis suspecta argumentatio, † dissimulatione: & multum ad fidem adjuvat audientis voluptas. Nisi fortè existimamus Ciceronem malè in hac ipsa argumentatione dixisse || *silere leges inter arma, & gladium nobis interim ab ipsis porrigi legibus*. His tamen habendus modus, ut sint ornamento, non impedimento.

* *Argent.*
editio habet, lato.

† Ironiâ
quadam
condiendâ
est. Fortè
hicaliquid
deest.
|| *Pro Mil.*
10.

MARCI FABII
QUINTILIANI

DE

Institutione Oratoria

LIBER VI.

PROŒMIUM.

DE FORTUNA SUA OB AMISSOS LIBEROS
ET CONJUGEM QUERITUR.

HÆC, Marcelle Victori, ex tua voluntate maximè ingressus, tum si qua ex nobis ad juvenes bonos pervenire posset utilitas, novissimè penè & necessitate quadam officii^y delegati mihi, sedulò laborabam: respiciens tamen illam curam meæ voluptatis, qui filio, cujus eminens ingenium sollicitam quoque parentis diligentiam merebatur, hanc optimam partem relicturus hæreditatis videbar: ut si me, quod æquum & optabile fuit, fata intercepissent, præceptore tamen patre uteretur. At me fortuna id agentem diebus ac noctibus, festinantemque metu meæ mortalitatis, ita subitò prostravit, ut laboris mei fructus ad neminem minùs quàm ad me pertineret. Illum enim de quo summa conceperam, & in

^y Quia Domitianus Imperator Quintiliano commiserat curam nepotum fororis suæ. *Turn.*

quo spem unicam senectutis reponebam, repetito ^z vulnere orbitatis amisi.

Quid nunc agam? aut quem ultrà esse usum mei diis reprobantibus credam? Nam ita fortè accidit, ut eum quoque librum, quem de causis corruptæ eloquentiæ emisi, jam scribere aggressus, simili ictu ferirer. Tunc igitur optimum fuit, infaustum opus, & quicquid hoc est in me infelicium literarum, super immaturum funus consumpturis viscera mea flammis injicere, neque hanc impiam ^a vivacitatem novis insuper curis fatigare. Quis enim bonus parens mihi ignoscat, si studere amplius possum? ac non oderit hanc animi mei firmitatem, si quis in me est alius usus vocis, quàm ut incussem deos, superstes omnium meorum? nullam ^b terras despicere providentiam tester? si non meo casu, cui tamen nihil objici, nisi quòd vivam, potest; at illorum certè, quos utique immeritos mors acerba damnavit: erepta mihi priùs eòrumdem matre, quæ nondum expleto ætatis undevicesimo anno, duos enixa filios, quamvis acerbissimis rapta fatis, felix decessit. Ego vel hoc uno malo sic eram afflictus, ut me jam nulla fortuna posset efficere felicem. Nam cùm omni virtute, quæ in fœminas cadit, functa, insanabilem attulit marito dolorem: tum ætate ea puellari, præsertim meæ compa-

^z Nam priùs alterum ex filiis quinquennem amiserat; deinde amisit Quintilianum decennem. *Turn.*

^a *Vivacitas* hic sumitur pro vita longius protracta, & diutius conservata. Ipse mox adjicit: *cui nihil objici, nisi quòd vivam, potest.* Sumi etiam fortè posset pro acri & vivido ingenio semper ad scribendum prompto & alacri. Hoc sensu videtur minùs latinum, usurpatur tamen à Fabio lib. 2. c. 7. pag. 65. *Siqui verò sunt paulo vivaciores.*

^b Verè impia doloris acerbitas, quæ eò erumpit, ut Providen-

tiam neget: sed digna homine Ethnico. Mortem, præsertim in ætate tam tenera, ut pœnam intuebatur: puerulos & se ipsum infontes putabat: non poterat autem sibi persuadere à justis diis puniri infontes. Similis fere querelæ & luctûs habemus recens exemplum, sed longè modestius, in matre Christiana non minùs quàm eruditâ, ob ereptam immatura morte filiam. Qui dolor utinam non diutius nobis invidet doctas in Homeri Odysseam elucubrationes, quales jam in Iliadem prodierunt.

rata,

rata, potest & ipsa numerari inter vulnera orbitatis. Liberis tamen superstites oblectabar: & quod nefas erat, *sæva*, sed ^c optabat ipsa, me salvo maximos cruciatus præcipiti via effugit.

Mihi filius minor quintum egressus annum, ut in malis agerem, prior alterum ex duobus eruit lumen. Non sum ambitiosus in malis, nec augere lacrymarum causas volo: utinamque esset ratio minuendi. Sed dissimulare quæ possum, quid illi gratiæ in vultu, quid jucunditatis in sermone, quos ingenii igniculos, quam præstantiam placidæ, & (quod scio vix posse credi tantum) altæ mentis ostenderit? qualis amorem quicumque alienus infans mereretur. Illud verò insidiantis, quo me validius cruciaret, fortunæ fuit, ut ille mihi blandissimus, me suis nutricibus, me aviæ educanti, me omnibus, qui ^d sollicitare solent illas ætates, anteferebat. Quapropter illi dolori, quem ex matre optima, atque laudem omnem supergressa, paucos ante menses ceperam, gratulor. Minus enim est quod flendum meo nomine, quàm quod illius gaudendum est.

Una post hæc Quintiliani mei spe ac voluptate nitabar: & poterat sufficere solatio. Non enim flosculos, sicut prior, sed jam decimum ætatis ingressus annum, certos atque deformatos ^e fructus ostenderat.

^c Duas affert causas solatii in morte conjugis: quòd illa sibi reliquisset superstites liberos; & quòd eadem præcipiti obitu maximos cruciatus effugisset. Sed perobscura posterior hæc sententia. *Et, quod nefas erat, quod contingere non debuerat, sæva conjux, sæva, inquam, quæ me salvo decesserat, sed hoc optabat ipsa, maximos cruciatus præcipiti via effugit*: quos scilicet filiorum immatura mors attulisset. Potest hic locus aliter interpunctus, aliter etiam explicari: *Et, quod nefas erat,*

sæva, sed (optabat ipsa me salvo) maximos cruciatus præcipiti via effugit: ut sit sensus: *sæva* quidem, sed præcipiti via, quod ipsa optabat dummodo salvus remanerem, maximos cruciatus effugit.

^d *Curam gerere.* Quo sensu minùs latinum videtur: sed multa ejusmodi apud Fabium. Vel, *blanditiis allicere.*

^e *Venustissima est metaphora. Deformati enim appellantur fructus, cum delapso flore formati apparent, & (ut dicitur) nodati. Turn.*

Juro

Juro per mala mea, per infelicem conscientiam, per illos manes, numina doloris mei; has me in illo vidisse virtutes ingenii, non modò ad percipiendas disciplinas, quo nihil præstantius cognovi, plurima expertus, studiique jam tum non coacti, (sciunt præceptores) sed probitatis, pietatis, humanitatis, liberalitatis: ut prorsus possit hinc esse tanti fulminis metus, quòd observatum ferè est, celerius occidere festinatam maturitatem: & esse nescio quam, quæ spes tantas decerpit, invidiam, ne videlicet ultrà quàm homini datum est, nostra provehantur. Etiam illa fortuita aderant omnia, vocis jucunditas claritasque, oris suavitas, & in utracunque lingua, tanquam ad eam demum natus esset, expressa proprietas omnium literarum. Sed hæc spes adhuc: illa majora, constantia, gravitas, contra dolores etiam ac metus robustur. Nam quo ille animo, qua medicorum admiratione, mensium octo valetudinem tulit! ut me in supremis consolatus est! quàm etiam deficiens, quàmque^f non tunc ipsum illum alienatæ mentis errorem circa solas literas habuit!

Tuóne ego, ô meæ spes inanes, labentes oculos, tuum fugientem spiritum vidi? Tuum corpus frigidum exangue complexus, animam recipere, auramque communem haurire ampliùs potui? dignus his cruciatibus quos fero, dignus his^g cogitationibus? Tène consulari nuper adoptione ad omnium spes honorum patris admotum, te avunculo Prætori generum destinatum, te omnium spe Atticæ eloquentiæ candidatum, superstes parens tantùm ad pœnas, amisi? Et si non^h cupido lucis, certè patientia vindicet te reliqua mea ætate. Nam frustra mala omnia ad crimen fortunæ relegamus. Nemo nisi sua culpa diu dolet. Sed vivimus, & aliqua vivendi ratio quærenda est: cre-

^f Cùm ob vim morbi in cæteris rebus pateretur dilirium, circa solas literas minimè delirabat.

^g Quæ me die ac noctu torquent,

^h Vita misera, quam traham cupidè minùs quàm patienter, te vindicabit, & ultionem sumet de patre qui tali filio superstes vivere potuit.

dendùmque

dendūmq̃ue doctissimis hominibus, qui unicum ad-
verforum solatium literas putaverunt.

Si quando tamen ita resederit præsens impetus, ut
aliqua tot luctibus alia cogitatio inferi possit, non in-
justè petierim moræ veniam. Quis enim dilata stu-
dia miretur, quæ potiùs non abrupta esse mirandum
est? Tum si qua minùs fuerintⁱ effecta iis quæ le-
viùs adhuc afficti cœperamus, imperitiæ † aut for-
tunæ remittantur: quæ si quid mediocrium alioqui in
nostro ingenio virium fuit, ut non extinxerit, debili-
tavit tamen. Sed vel propter hoc nos contumaciùs
erigamus, quòd illam ut perferre nobis difficile est,
ita facile contemnere. Nihil enim sibi adversùs me
reliquit, & infelicem quidem, sed certissimam tamen
attulit mihi ex his malis securitatem. Boni^k autem
consulere nostrum laborem vel propter hoc † certum
est, quòd in nullum jam proprium usum persevera-
mus: sed omnis hæc cura ad alienos, ut alienis utilis
(si modò quid utile scribimus) spectat. Nos mi-
seri, sicut facultates patrimonii nostri, ita hoc opus
aliis præparamus, aliis relinquemus.

† Legen-
dum: non
imperitiæ,
at fortuna.
Pith.

† Muretus
& Guil-
lelm. le-
gunt: æ-
quum est.
Turn.

CAPUT I.

DE PERORATIONE.

*Ejus duæ partes: Recapitulatio, Affectus. I. Recapitulatio
breviter fiat, & varietur figuris.—Id unum Epilogi genus vi-
sum est Atticis & Philosophis.—In cæteris quoque partibus adhi-
beri potest. II. Affectus. 1. Ex parte Accusatoris. Excitando
invidiam, odium, iram.—Efficiendo ut id quod objicit, aut
quam atrocissimum, aut quam maxime miserabile esse videatur.
—Debet etiam avertere judicem a miseratione qua reus sit usu-
rus. 2. Ex parte defensoris. Quænam periclitantem com-
mendare soleant.—Misericordia maxime petitur ex iis quæ passus
est reus, aut quæ patitur, aut quæ eum damnatum manent.—
Tunc præcipue utiles sunt Prosopopœiæ.—Nunquam debet esse*

ⁱ Minùs accuratè elaborata, num judicare, ut ipse Fabius in-
terpretatur alio loco: rationem

^k Boni consulere, id est, bo- habere laboris mei.

longa miseratio. III. Facilis quibusdam, non solum verbis, miseratio excitatur.—Tunc multum refert quomodo se dicenti, qui ad id adhibetur, accommodet. IV. Nemo nisi summis ingenii viribus, lacrymas movere aggrediatur.—Quomodo miseratio discutiatur.—Leniores epilogi.—Affectus per totam orationem spargendi.

• De Per-
oratione

vide Cicer.

l. 1. de

Invent. n.

98, 109.

l. 2. de

Orat. n.

185, 216.

Et in O-

ratore n.

128--133.

7. Verr.

135.

7. Verr.

183, &c.

PERORATIO * sequebatur, quam cumulum quidam, conclusionem alii vocant. Ejus duplex ratio est, posita aut in rebus, aut in affectibus.

I. RERUM repetitio & congregatio, quæ Græcè dicitur ἀνακεφαλαιώσις, à quibusdam Latinorum enumeratio, & memoriam judicis reficit, & totam simul causam ponit ante oculos, & etiamsi per singula minùs moverat, turbâ valet. In hac, quæ repetemus, quàm brevissimè dicenda sunt; &, quod Græco verbo patet, decurrendum per capita. Nam si morabimur, non jam enumeratio, sed altera quasi fiet oratio. Quæ autem enumeranda videntur, cum pondere aliquo dicenda sunt, & aptis excitanda sententiis, & figuris utique varianda: alioqui nihil est odiosius recta illa repetitione, velut memoriæ judicum diffidentis. Sunt autem innumerabiles; optimèque in Verrem Cicero: *Si pater ipse judicaret, quæ diceret cum hæc probarentur?* & deinde subjecit enumerationem. Aut cum idem, & in eundem, per invocationem deorum spoliata à Prætorè templa dinumerat. .

Id unum epilogi genus visum est plerisque Atticorum, & philosophis ferè omnibus, qui de arte oratoria scriptum aliquid reliquerunt. Id sensitse Atticos credo, quia Athenis affectus movere etiam per præconem prohibebatur orator. Philosophos minùs minor, apud quos vitii est loco, affici: nec boni mores videntur, sic à vero judicem averti; nec convenire bono viro vitiis uti. Necessarios tamen affectus fatebuntur, si aliter obtineri vera & justa, & in commune profutura non possint.

Cæterùm illud constitit inter omnes, etiam in aliis partibus actionis, si multiplex causa sit, & pluribus argumentis

argumentis defensa, utiliter ἀνακεφαλαιώσιν fieri solere: sicut nemo dubitaverit multas esse causas, in quibus nullo loco sit necessaria, si breves & simplices fuerint. Hæc pars perorationis accusatori patronoque æquè communis est.

II. AFFECTIBUS quoque eisdem ferè utuntur: sed rariùs ¹ hic, ille sæpius ac magis. Nam huic concitare iudices, illi flectere convenit. Verùm & accusator habet interim lacrymas ex miseratione ejus ^m rei quem ulciscitur: & reus de indignitate calumniæ || con spirationis vehementiùs interim queritur. Divi- || *Malim*
dere ⁿ igitur hæc officia commodissimum, quæ ple- *legere: ca-*
rumque sunt, ut dixi, procæmio similia, sed liberiora, *lumniæ &*
plenioraque. Inclinatione enim iudicum ad nos, peti- *conspira-*
tur initio parciùs, cùm admitti satis est, & oratio *tionis.*
tota superest. In epilogo verò est, qualem animum
iudex in consilium ferat, & jam nihil ampliùs dicturi
sumus, nec restat quò servemus. Est igitur utrisque
commune, conciliare sibi, avertere ab adversario ju-
dicem: concitare affectus, & componere. Et bre-
vissimum quidem hoc præceptum dari utrique parti
potest, ut totas causæ suæ vires orator ante oculos po-
nat: & cùm viderit quid invidiosum, favorabile, in-
visum, miserabile, aut sit in rebus, aut videri possit,
ea dicat, quibus, si iudex esset ipse, maximè move-
retur. Sed certius est ire per singula.

I. Et quæ conciliat quidem accusatorem, in præ-
ceptis exordii jam diximus. Quædam tamen, quæ
illic ostendere satis est, in peroratione implenda sunt
magis: si contra impotentem, invisum, perniciosum
suscepta causa est: si iudicibus ipsis aut gloriæ dam-
natio rei, aut deformitati futura absolutio. Nam
egregiè in Vatinius Calvus: *Factum*, inquit, *ambi-*
tum scitis omnes, & hoc vos scire omnes sciunt. Cicero
quidem in Verrem etiam emendari posse infamiam

¹ Accusator.

^m Omitti possit rei; quan-
quam utrique parti pariter con-
venit.

ⁿ Disputare separatim de di-
versis affectibus quos excitant
Accusator & Reus.

Verr. 3. n.
22. §

Verr. 7. n.

172, 181.

* pag. 128.

judiciorum damnato reo dicit, quod est unum ex supradictis. Metus etiam, si est adhibendus, ut facit idem, hunc habeat locum fortiore quam in proœmio. Qua de re quid sentirem, alio jam libro exposui. *

Concitare quoque invidiam, odium, iram, liberiùs in peroratione contingit; quorum invidiam gratia, odium turpitudine, iram offensio judicis facit, si contumax, arrogans, securus sit; qui non ex facto modò, dictòve aliquo, sed vultu, habitu, aspectu, moveri solet. Egregièque nobis adolescentibus dixisse accusator Cossutiani Capitonis videbatur, Græcè quidem, sed in hunc sensum: *Erubescit Cæsarem timere.*

Summa tamen concitandi affectus accusatori in hoc est, ut id quod objicit, aut quàm atrocissimum, aut etiam, si fieri potest, quàm maximè miserabile esse videatur.

Atrocitas crescit ex his: quid factum sit, à quo, in quem, quo animo, quo tempore, quo loco, quo modo: quæ omnia infinitos anfractus habent. Pulsatum querimur: de re primùm ipsa dicendum: tum si senex, si puer, si magistratus, si probus, si bene de Republica meritis. Etiam si percussus sit à vili aliquo contemptoque, vel ex contrario à potente nimium, vel ab eo à quo minimè oportuit, & si die fortè solenni, aut iis temporibus cùm judicia hujus rei maximè exercerentur, aut in sollicito civitatis statu: item in theatro, in templo, in concione. Crescit invidia, & si non errore, nec ira; vel etiam si fortè ira, sed iniqua, quòd patri affuisset, quòd respondisset, quòd honores contra peteret: & si plus etiam videri potest voluisse quàm fecit. Plurimum tamen affert atrocitatis, modus, si graviter, si contumeliosè: ut Demosthenes ex parte percussi corporis, ex vultu ferientis, ex habitu invidiam Mediæ quærit. Occisus est: utrum ferro, an igne, an veneno, uno vulnere an pluribus, subito an expectatione tortus, ad hanc partem maximè pertinet.

Utitur

Utitur frequenter accusator & miseratione, cùm aut ejus casum quem ulciscitur, aut liberorum aut parentum solitudinem conqueritur. Etiam futuri temporis imagine judices movet, qui maneant eos casus, qui de vi & injuria questi sunt, nisi vindicentur: fugiendum de civitate, cedendum bonis, aut omnia quæcunque inimicus fecerit perferenda.

Sed sæpius id est accusatoris, avertere judicem à miseratione qua reus sit usus, atque ad fortiter judicandum concitare. Cujus loci est etiam occupare quæ dicturum facturumve adversarium putes. Nam & cautiores ad custodiam suæ religionis judices facit, & gratiam responsuris aufert, cùm ea quæ prædicta sunt ab accusatore, jam si pro reo petentur, non sint nova. Docendi interim quoque Judices, quid rogantibus respondere debeant, quod est unum repetitionis genus.

2. PERICLITANTEM verò commendat dignitas, & studia fortia, & susceptæ bello cicatrices, & nobilitas, & merita majorum. Hoc quod proximè dixi, Cicero atque Asinius certatim sunt usi: pro Scauro patre hic, ille pro filio. Commendat & causa periculi, si suscepissè inimicitias ob aliquod factum honestum videtur: præcipuè bonitas, humanitas, misericordia. Justè enim tunc petere ea quisque videtur à judice, quæ alii ipse præstiterit. Referenda hæc pars quoque ad utilitatem Reipublicæ, ad judicium gloriam, ad exemplum, ad memoriam posteritatis.

Plurimum tamen valet misratio, quæ judicem flecti non tantum cogit, sed motum quoque animi sui lacrymis confiteri. Hæc petentur aut ex iis quæ passus est reus, aut ex iis quæ tum maximè patitur, aut ex iis quæ damnatum manent: quæ & ipsa duplicantur, cùm dicimus ex qua illi fortuna, & in quam recidendum sit. Affert in his momentum & ætas, & sexus, & pignora, liberi dico, & parentes, & propinqui. Quæ omnia tractari variè solent. Nonnunquam etiam & ipse patronus has partes subit; ut Cicero pro Milone: *O me miserum, o me infelicem! revocare me tu in patriam Milo potuisti per hos, ego te in*

n. 102.

Q

patria

patria per eosdem retinere non potero? Maximèque si (ut tunc accidit) non convenient ei qui accusatur, preces. Nam quis ferret Milonem pro capite suo supplican-tem, qui à se virum nobilem interfectum, quia id fieri oportuisset, fateretur? Ergo & ille captavit ex illa præstantia animi favorem, & in locum lacrymarum ejus ipse successit.

His præcipuè locis utiles sunt prosopopœiæ, id est fictæ alienarum personarum orationes, quales ° litigatorem decent, vel patronum. Mutæ tamen res movent, aut cùm^p ipsis loquimur, aut cùm ipsas loqui fingimus. Ex^q personis quoque trahitur affectus. Non enim audire judex videtur aliena mala deflentes, sed sensum ac vocem auribus accipere miserorum; quorum etiam mutus aspectus lacrymas movet: quantoque essent miserabiliora, si ea dicerent ipsi, tanto sunt quadam portione ad afficiendum potentiora, cùm velut ipsorum ore dicuntur: ut scenicis actoribus eadem vox, eadem pronuntiatio plus ad movendos affectus sub^r persona valet. Itaque idem Cicero quam preces non dat Miloni, eumque potiùs animi præstantia commendat, accommodavit ei tamen & verba, & convenientes etiam forti viro conquestiones.

Pro Mil.
94.

O frustra, inquit, mei suscepti labores! O spes fallaces! O cogitationes inanes meæ!

1. de Invent. 109.

Nunquam tamen debet esse longa miseratio: nec sine causa dictum est, *Nil faciliùs quàm lacrymas invenire.* Nam cùm etiam veros dolores mitiget tempus, citiùs evanescat necesse est illa quam dicendo effinximus imago: in qua si moramur, lacrymis fatigatur auditor, & requiescit, & ab illo quem cœperat

• Malim legere, *litis actorem*: id est, accusatorem. Accusator patronum, patronus accusatorem interdum inducunt loquentes. Vide Cicer. Verr. 7. n. 1—4. & Pro Murem. n. 21.

^p Cùm ipsas per apostrophen compellamus.

^q Excitatur quoque affectus,

cùm orator personis ipsis, quarum causa agitur, sermonem attribuit, & eas inducit loquentes.

^r Intellige faciem confictam, seu larvam. Nam histriones in scenis induebant personas, hoc est facies servi, aut ancillæ, aut mariti, aut senis, &c.

impetu,

impetu, ad rationem redit. Non patiamur igitur frigescere hoc opus, & affectum cum ad summum perduxerimus, relinquamus: nec speremus fore ut aliena quisquam diu ploret. Ideoque cum in aliis, tum maximè in hac parte debet crescere oratio: quia quicquid non adjicit prioribus, etiam detrahere videtur: & facilè deficit affectus, qui descendit.

III. NON solum autem dicendo, sed etiam faciendo quædam, lacrymas movemus: unde & producere ipsos qui periclitentur, squalidos atque deformes, & liberos eorum ac parentes, institutum, & ab accusatoribus ostendi cruentum gladium, & lecta è vulneribus ossa, & vestes sanguine perfusas videmus, & vulnera resolvi, ac verberata corpora nudari. Quarum rerum ingens plerumque vis est, velut in rem præsentem animos hominum ducentium. Et populum Romanum egit in furorem prætexta Caii Cæsaris prolata in foro cruenta. Sciebatur interfectum eum, corpus denique ipsum impositum lecto erat: vestis tamen illa sanguine madens ita repræsentavit imaginem scelestis, ut non occisus esse Cæsar, sed tum maximè occidi videretur.

Sed non ideo probaverim, quod factum & lego, & ipse aliquando vidi, depictam tabulam supra Jovem in imaginem rei, cujus atrocitate judex erat commovendus. Quæ enim est actoris infantia, qui mutam illam effigiem magis quam orationem pro se putet locuturam?

At sordes, & squalores, & propinquorum quoque similem habitum scio profuisse, & magnum ad salutem momentum preces attulisse. Quare & obsecratio illa judicum per charissima pignora, utique si & reo sint liberi, conjux, parentes, utilis erit: & deorum etiam invocatio, velut ex bonâ conscientia profecta videri solet: stratum denique jacere, & genua complecti; nisi tamen persona nos & anteaucta vita, &

^r In foro Romano statua Jovis erat posita, ut ex Numinis religione sanctius Judices sententiam ferrent. *Turn.*

rei conditio prohibebit. Quædam enim tam fortiter tuenda, quàm facta sunt. Verum sic est habenda auctoritatis ratio, ne sit invisâ securitas.

Pro Mur.
79, &c. Fuit quondam inter hæc omnia potentissimum id, quo Lucium Murenâ Cicero acculantibus clarissimis viris eripuisse præcipuè videtur. Persuasit enim nihil esse ad præsentem rerum statum utilius, quàm pridie Calend. Januarias ingredi consulatum. Quod genus nostris temporibus totum penè sublatum est, cùm omnia curæ tutelæque unius innixa, periclitari nullo iudicii exitu possint.

De accusatoribus & reis sum locutus, quia in periculis maximè versatur affectus. Sed privatæ quoque causæ utrumque habent perorationis genus: & illud quod est ex enumeratione probationum, & hoc quod ex lacrymis: si aut statu periclitari, aut * opinione litigator videtur. Nam in parvis quidem litibus has tragœdias movere, tale est, quale si personam Hercules & cothurnos aptare infantibus velis.

• Fama. Illud ne indignum quidem admonitione, ingens in epilogis meo iudicio verti discrimen, quomodo se dicenti, qui excitatur, accommodet. Nam & imperitia, & rusticitas, & rigor, & deformitas afferunt interim frigus: diligentérque hæc sunt actori providenda. Equidem repugnantes eos patrono, & nihil vultu commotos, & intempestivè ridentes, & facto aliquo vel ipso vultu risum moventes sæpe etiam vidi: præcipuè verò cùm aliqua velut scenicè fiunt.

Transtulit patronus aliquando puellam, quæ soror esse adversarii dicebatur (nam de hoc lis erat) in adversa subsellia, tanquam in gremio fratris relicturus: at is à nobis præmonitus decesserat. Tum ille alioqui vir facundus, inopinatæ rei casu obmutuit, & infantem suam frigidissimè reportavit.

Alius imaginem mariti pro rea proferre magni putavit: at ea læpius risum fecit. Nam & ii quorum officii erat ut traderent eam, ignari qui esset epilogus, quoties respexisset patronus, offerebant palam, & pro-

lata

lata novissimè, deformitate ipsâ, (nam senis ^t cada-
veri infusa) præteritam quoque orationis gratiam per-
didit.

Nec ignotum quid Gliconi, cui Spiridion fuit cog-
nomen, acciderit. Huic puer, quem in jus pro-
ductum, quid fleret interrogabat, *Ex pædagogo se vel-
licari* respondit. Sed nihil illa contra Cepasios Cice-
ronis fabula efficacius ad pericula epilogorum.

*Pro Cluent.
67, &c.*

Omnia tamen hæc tolerabilia, quibus actionem mu-
tare facile est. At qui à stylo non recedunt, aut con-
ticescunt ad hos casus, aut frequentissimè falsa dicunt.
Inde est enim, *Tendit ad vestra genua supplices manus.*
Et, Hæret in complexu liberorum miser. Et, *Revocat
ecce me.* Etsi nihil horum is, de quo dicitur, faciat.
Et è scholis hæc vitia, in quibus omnia liberè fingi-
mus, & impune, quia pro facto est quicquid volu-
mus. Non admittit hoc idem veritas fori. Egre-
gièque Cassius dicenti adolescentulo: *Quid me torvo
vultu intueris, Severe?* *Non mehercule,* inquit, *facie-
bam, sed sic scripsisti: ecce.* Et quàm potuit truculen-
tissimè eum aspexit.

IV. ILLUD præcipuè monendum, ne quis nisi
fummis ingenii viribus ad movendas lacrymas aggredi
audeat. Nam ut est longè vehementissimus hic cùm
invaluit affectus, ita si nihil efficit, tepet, quem me-
liùs infirmus actor tacitis judicum cogitationibus re-
liquisset. Nam & vultus, & vox, & ipsa illa exci-
tati rei facies, ludibrio etiam plerumque sunt homini-
bus quos non permoverunt. Quare metiatur ac dili-
genter æstimet vires suas actor: & quantum onus
subiturus sit, intelligat. Nihil habet ista res medium,
sed aut lacrymas meretur, aut risum.

Non autem commovere tantùm miserationem, sed
etiam discutere, epilogi est proprium, cùm oratione
continua, quæ motos lacrymis iudices ad justitiam re-
ducatur, tum etiam quibusdam urbanè dictis; quale est:

^t Veteres mortui hominis imaginem gypso aut cera infusa ex-
primebant.

Date puero panem, ne plorat. Et corpulento litigatori, cujus adversarius item puer circa judices erat ab advocato latus: *Quid faciam? Ego te bajulare non possum.*

Sed hæc tamen non debent esse mimica. Ita neque illum probaverim, qui inter clarissimos sui temporis oratores fuit, qui pueris in epilogum productis, talos projecit in medium, quos illi diripere cœperunt. Namque hæc ipsa discriminis sui ignorantia potuit esse miserabilis. Neque illum, qui cùm esset cruentus gladius ejus ab accusatore prolatus, quo is hominem probabat occisum, subito ex subselliis ut territus fugit, & capite ex parte velato, cùm ad agentem ex turba prospexisset, interrogavit an jam ille cum gladio recessisset. Fecit enim risum, sed ridiculus fuit. Discutiendæ tamen oratione hujusmodi scenæ. Egre-
 24, 25. giéque Cicero & contra imaginem Saturnini pro Rabirio graviter, & contra juvenem, cujus subinde vulnus in judicio resolvebatur, pro Vareno multa dixit urbanè.

Sunt & illi leniores epilogi, quibus adversario satisfacimus, si fortè sit ejus persona talis, ut illi debeatur reverentia; aut cùm amicè aliquid commonemus, & ad concordiam hortamur. Quod est genus egregiè tractatum à Passieno, cùm Domitiæ uxoris suæ pecuniariam litem adversus fratrem ejus Ænobarbum ageret. Nam cùm de necessitudine multa dixisset, de fortuna quoque, qua uterque abundabat, adjecit: *Nihil vobis minus deest, quàm de quo contenditis.*

Omnes autem hos affectus, etiamsi quibusdam videntur in proœmio atque in epilogo sedem habere, in quibus sanè sunt frequentissimi, tamen aliæ quoque partes recipiunt: sed breviores, ut * cùm ex his plurima sint reservanda. At hîc, si usquam, totos eloquentiæ aperire fontes licet. Nam ex his, si bene diximus reliqua, possidemus jam judicum animos: & confragoris atque asperis evecti, tota pandere possumus vela: & cùm sit maxima pars epilogi amplificatio, verbis atque sententiis uti licet magnificis, atque ornatis. Tunc est commovendum theatrum,
 cùm

* Ut cùm.
 Par locutio, pag.
 187.

cùm ventum est ad ipsum illud, quo veteres tragœdiæ comœdiæque clauduntur: *Plaudite*. In aliis autem partibus tractandus affectus erit, ut quisque nascetur. Nam neque exponi sine hoc res atroces & miserabiles debent. Cùm de qualitate alicujus rei quæstio est, probationibus uniuscujusque rei rectè subjungitur. Ubi conjunctam ex pluribus causam agimus, etiam necesse erit uti pluribus quasi epilogis: ut in Verrem Cicero fecit. Nam & Philodamo, & Navarchis, & cruciatis civibus Romanis, & aliis plurimis suas lacrymas dedit. .

3. Verr.
76, &c.
7. Verr.
105, &c.
116, &c.

CAPUT II.

DE AFFECTIBUS.

I. Dominari præsertim in affectibus eloquentiam. II. Quid sit πᾶθος, quid ἥθος. III. Ut orator in aliis moveat affectus, necesse est ut prior ipse moveatur. — Quomodo id possit assequi.

I. QUAMVIS autem pars hæc judicialium causarum sit summa, præcipuèque constet affectibus, & aliqua de his necessario dixerim, non tamen potui, ac ne debui quidem locum istum in unam speciem concludere. Quare adhuc opus superest cùm ad obtinenda quæ volumus, potentissimum, tum supradictis multo difficilius, movendi judicum animos, atque in eum quem volumus habitum formandi, & velut transfigurandi. Qua de re pauca, quæ postulabat hæc materia, sic attigi, ut magis quid oporteret fieri, quàm quo id modo consequi possimus, ostenderem. Nunc altiùs omnis rei repetenda ratio est.

Nam & per totam (ut diximus) causam locus est affectibus: & eorum non simplex natura, nec in transitu tractanda, quo nihil majus asferre vis orandi potest. Nam cætera forsitan tenuis quoque & angusta ingenii vena, si modo vel doctrina vel usu sit adjuncta, generare atque ad frugem aliquam perducere queat. Certè sunt, semperque fuerunt non parum multi, qui

satis peritè, quæ essent probationibus utilia, reperirent : quos equidem non contemno, sed hætenus utiles credo, ne quid per eos judici sit ignotum, atque (ut dicam quod sentio) dignos, à quibus causas diserti docerentur. Qui^u verò judicem rapere, & in quem vellet habitum animi posset perducere, quo dicto flendum & irascendum esset, rarius fuit.

Atque hoc est quod dominatur in judiciis : hæc eloquentiam regunt. Namque argumenta plerumque nascuntur ex causa, & pro meliore parte plura sunt semper : ut qui per hæc vicit, tantum non defuisse sibi advocatum sciat. Ubi verò animis judicum vis afferenda est, & ab ipsa veri contemplatione abducenda mens, ibi proprium oratoris opus est. Hoc non docet litigator : hoc libellis non continetur. Probationes enim efficiunt sanè, ut causam nostram meliorem esse judices putent : affectus præstant, ut etiam velint. Sed id quia volunt, credunt quoque.

Nam cum irasci, favere, odisse, misereri cœperint, agi jam rem suam existimant : & sicut amantes de forma judicare non possunt, quia sensum oculorum premit amor, ita omnem inquirendæ veritatis rationem judex amittit occupatus affectibus : æstu fertur, & velut rapido flumini obsequitur. Ita argumenta ac testes quid egerint, * pronuntiatio ostendit : commotus autem ab oratore judex, quid sentiat, sedens adhuc atque audiens confitetur. An cum ille, qui plerisque perorationibus petitur, fletus erumpit, non palam dicta sententia est ? Huc igitur incumbat orator, hoc opus ejus, hic labor est : sine quo cætera nuda, jejuna, infirma, ingrata sunt. Adeo velut spiritus operis hujus atque animus est in affectibus.

II. HORUM autem, sicut antiquitus traditum accepimus, duæ sunt species : alteram Græci *πάθος* vocant, quam nos rectè vertentes ac propriè affectum dicimus : alteram *ῥήσις*, cujus nomine, ut ego quidem sentio, caret sermo Romanus ; mores appellantur :

* Sensus quidem clarus, at non videtur satis expedita constructio.
atque

* Pronuntiata à Judice sententia,

atque inde pars quoque illa philosophiæ ἠθικῆς, moralis est dicta. Sed ipsam rei naturam spectanti mihi, non tam mores significari videntur, quàm morum quædam proprietas. Nam ipsis quidem omnes habitus mentis continentur. Cautiores voluntatem complecti, quàm nomina interpretari maluerunt. Affectus igitur hos concitatos, illos mites atque compositos esse dixerunt: in altero vehementer commotos, in altero lenes: denique hos imperare, illos persuadere: hos ad perturbationem, illos ad benevolentiam prævalere. .

Propria tamen mihi hujus nominis exprimenda natura est, quatenus appellatione ipsa non satis significari videtur. ἡθικός quod intelligimus, quòdque à * docentibus desideramus, id erit, quod ante omnia bonitate commendabitur: non solum mite ac placidum, sed plerumque blandum & humanum, & audientibus amabile atque jucundum: in quo exprimendo summa virtus ea est, ut fluere omnia ex natura rerum hominumque videantur, quo mores dicentis ex oratione pelluceant, & quodam modo agnoscantur.

Quod est sine dubio inter conjunctas maximè personas, quoties perferimus, ignoscimus, satisfacimus, monemus, procul ab ira, procul ab odio. Sed tamen alia patris adversus filium, tutoris adversus pupillum, mariti adversus uxorem moderatio est. Hi enim præ se ferunt eorum à quibus læduntur charitatem: neque alio modo invisos eos faciunt, quàm quòd amare ipsi videntur. Alia cùm senex adolescentis, alia cùm convitium honestus inferioris fert. Hic enim tantum concitari, illic etiam affici debet. .

Hinc etiam ille major ad concitandum odium nasci affectus solet, cùm hoc ipso quòd nos adversariis submittimus, intelligitur tacita impotentiae exprobratio. Namque eos graves & intolerabiles id ipsum demonstrat, quod cedimus: & ignorant cupidi maledicen-

* Vel ab iis oratoribus, qui vel à præceptoribus, in quibus Judicem docere conantur; ad illa morum suavitas maximè nequod leniores illi affectus valent: necessaria est.

di, aut affectatores libertatis, plus invidiam quàm convitium posse: nam invidia adversarios, convitium nos invisos facit. .

Denique hoc omne bonum & comem virum pascit. Quas virtutes cùm etiam in litigatore debeat orator, si fieri potest, approbare, utique ipse aut habeat, aut habere credatur. Sic proderit plurimum causis, quibus ex sua bonitate faciet fidem. Nam qui dum dicit, malus videtur, utique male dicit. Non enim videtur iusta dicere: alioqui ἡθὺς^y videretur. Quare & ipsum etiam dicendi genus in hoc placidum debet esse ac mite, nihil superbum, nihil elatum^z saltem ac sublime desideret. Propriè, jucundè, credibiliter dicere, sat est. Ideoque & medius ille orationis modus maximè convenit.

Diversum est huic quod πάθος dicitur, quòdque nos affectum propriè vocamus: & ut proximè utriusque differentiam signem, illud comœdiæ, hoc tragœdiæ simile. Hæc pars circa iram, odium, metum, invidiam, miserationem, ferè tota versatur. Quæ quibus ex locis ducenda sint, & manifestum omnibus, & à nobis in ratione procœmii atque epilogi dictum est.

* Invidentem.

Et metum tamen duplicem intelligi volo; quem patimur, & quem facimus: & invidiam; namque altera * invidum, altera invidiosum facit. Hoc autem hominis, illud rei est, in quo & plus habet operis oratio. Nam quædam videntur gravia per se, parricidium, cædes, veneficium: quædam efficienda sunt. Id autem contingit, cùm magnis alioqui malis gravius esse id quod passi sumus ostenditur; quale est apud Virgilium:

3. Æn.
321.

*O felix una ante alias Priameia virgo,
Hostilem ad tumulum Trojæ sub mœnibus altis,
Iussa mori!*

^y Si videretur iusta dicere, tunc esset ἡθὺς.

^z Quid significat illud, saltem? Malim etiam legere, desiderat.

Quàm

Quàm miser enim casus Andromachæ, si comparata ei felix Polyxena? aut cùm ita exaggeramus injuriam nostram, ut etiam quæ multo minora sunt, intoleranda dicamus. Si pulsasses, defendi non poteras: vulnerasti. Sed hæc diligentius, cùm ad amplificationem venerimus, dicemus. Lib. 8.
cap. 4.

Interim notasse contentus sum, non id solum agere affectus, ut quæ sunt, ostendantur acerba ac luctuosa; sed etiam ut quæ toleranda haberi solent, gravia videantur: ut cùm in maledicto plus injuriæ, quàm in manu: in infamia plus poenæ dicimus, quàm in morte. Namque in hoc eloquentiæ vis est, ut judicem non ad id tantùm impellat, in quod ipse à rei natura duceretur: sed aut qui non est, aut majorem quàm est, faciat affectum. Hæc est illa quæ *δεινωσις* vocatur, rebus indignis, asperis, invidiosis addens vim oratio: qua virtute præter alios plurimum Demosthenes valuit.

III. QUOD si tradita mihi sequi præcepta sufficeret, satisfeceram huic parti, nihil eorum quæ legi, vel didici, quod modò probabile fuit, omittendo. Sed ^a mihi in animo est, quæ latent penitus, ipsa hujus loci aperire penetralia: quæ quidem non aliquo tradente, sed experimento meo, ac natura ipsa duce accepi. Summa enim (quantum ego quidem sentio) circa movendos affectus in hoc posita est, ut moveamur ipsi. Nam & luctus, & iræ, & indignationis aliquando ridicula fuerit imitatio, si verba vultumque tantùm, non etiam animum accommodaverimus. Quid enim aliud est causæ, ut lugentes utique in recenti dolore disertissimè quædam exclamare videan-

^a Fabius præceptum, quod *fieri, dolendum est primum ipsi* sequitur, nempe *ut moveamur tibi?* Tullius verò hunc ipsum *ipsi, si movere alios volumus,* locum fusiùs tractavit. l. 2. de *tanquam novum, & a nemine* Orat. n. 189 — 197. Id certè *antea tractatum, sed à se uno* Fabio exciderat: neque enim *natura duce & usu magistro in-* tam inanem jactantiam suspicari *ventum tradit. Quod quidem* licet in eo viro, cujus præcipua *mirum videri debet. Nam quis* laus modestia. *nescit illud Horatii: si vis me*

tur, & ira nonnunquam indoctis quoque eloquentiam faciat, quàm quòd illis inest vis mentis, & veritas ipsa morum?

Quare in iis quæ verisimilia esse volumus, simus ipsi similes eorum, qui verè patiuntur, affectibus; & à tali animo proficiscatur oratio, qualem facere judicem volet. An ille dolebit, qui audiet me, cùm hoc dicam, non dolentem? Irascetur, si nihil ipse qui in iram concitat, idque exigit, simile patietur? Siccis agenti oculis lacrymas dabit? fieri non potest. Nec incendit nisi ignis, nec madesimus nisi humore, nec res ulla dat alteri colorem quem ipsa non habet. Primum est igitur, ut apud nos valeant ea quæ valere apud judicem volumus, afficiamurque antequam afficere conemur.

At quomodo fiet ut afficiamur? Neque enim sunt motus in nostra potestate. Tentabo etiam de hoc dicere. Quas *φαντασίαις* Græci vocant, nos sanè visiones appellemus; per quas imagines rerum absentium ita repræsentantur animo, ut eas cernere oculis, ac præsentibus habere videamur: has quisquis bene conceperit, is erit in affectibus potentissimus. Hunc quidam dicunt *ἐνφαντασιωτὸν*, qui sibi res, voces, actus, secundùm verum optimè finget: quod quidem nobis volentibus facilè continget.

* Ut, pro,
si quidem,
vel exem-
pli gratia.

Nam ut * inter otia animorum, & spes inanes, & velut somnia quædam vigilantium, ita nos hæc de quibus loquimur, imagines prosequuntur, ut peregrinari, navigare, præliari, populos alloqui, divitiarum quas non habemus usum videamur disponere; nec cogitare, sed facere: hoc animi vitium ad utilitatem non transferemus? Ut hominem occisum querar, non omnia quæ in re præsentis accidisse credibile est, in oculis habebō? non percussor ille subitus erumpet? non expavescet circumventus? exclamabit, vel rogabit, vel fugiet? non ferientem, non concidentem videbō? non animo sanguis, & pallor, & gemitus, extremus denique expirantis hiatus † infidet?

4. Acad.
17.
† Infide-
bit.

Insequetur

Insequetur *ἐνάργεια*, quæ à Cicerone illustratio & evidèntia nominatur: quæ non tam dicere videtur, quàm ostendere: & affectus non aliter, quàm si rebus ipsis interfimus, sequentur. An non ex his visionibus illa sunt:

Excussi manibus radii, revolutaque pensa? &c, 9 *Æn.*

Levique patens in pectore vulnus? 470.

11 *Æn.*

Et equus ille in funere Pallantis, *positis* qui *insig-* 40.
nibus

It lacrymans, guttisque humectat grandibus ora? 11 *Æn.*

90.

Quid? non idem poeta penitus ultimi fati cepit imaginem, ut diceret:

Et dulces moriens reminiscitur Argos?

10 *Æn.*

781.

Ubi verò miseratione opus erit, nobis ea de quibus querimur, accidisse credamus, atque id animo nostro persuadeamus. Nos illi simus, quos gravia, indigna, tristia passos queramus. Nec agamus rem quasi alienam, sed assumamus parumper illum dolorem. Ita dicemus, quæ in simili nostro casu dicturi essemus. Vidi ego sæpe histriones atque comædos, cùm ex aliquo graviore actu personam deposuissent, flentes adhuc egredi. Quòd si in alienis scriptis sola pronuntiatio ita falsis * accedit affectibus, quid nos faciemus, qui illa cogitare debemus, ut moveri periclitantium vice possimus?

* *Legendum accendit.*

Sed in schola rebus quoque ipsis affici convenit, easque veras sibi fingere: hoc magis, quòd illic ut litigatores loquimur frequentius, quàm ut advocati. Orbem agimus, & naufragum, & periclitantem: quorum induere personas quid attinet, nisi affectus assumimus? Hæc dissimulanda mihi non fuerunt, quibus ipse, quantuscunque sum, aut fui, (nam pervenisse me ad aliquod nomen ingenii credo) frequenter motus sum, ut me non lacrymæ solum deprehenderint, sed pallor, & vero similis dolor.

CAPUT III.

DE RISU.

I. Quanta sit ejus rei difficultas.—De Demosthene & Cicerone. II. Quanta sit vis risus. III. Pendet a natura & occasione. IV. Ridiculi varia nomina. V. Quomodo risus excitetur. Quæ in eo vitanda : & qui modus sit servandus. VI. Unde petatur risus. Ridicula aut ostenduntur, aut narrantur, aut dicto notantur. VII. Non omnes jocos oratori convenire.—Frigidos esse jocos in verbis positos. VIII. Exempla falsæ dictorum.

* *De risu*
vide Cicer.
l. 2. de
Orat. n.
216—290

HUIC diversa virtus, quæ * risum judicis movendo, & illos tristes solvit affectus, & animum ab intentione rerum frequenter avertit, & aliquando etiam reficit, & à satietate vel à fatigatione renovat.

I. QUANTA sit autem in ea difficultas, vel duo maximi oratores, alter Græcæ, alter Latinæ eloquentiæ principes, docent. Nam plerique Demostheni facultatem hujus rei defuisse credunt, Ciceroni modum. Nec videri potest noluisse Demosthenes : cujus pauca admodum dicta, nec sanè cæteris ejus virtutibus respondentia, palam ostendunt non displicuisse illi jocos, sed non contigisse. Noster verò, non solum extra judicia, sed in ipsis etiam orationibus habitus est nimius risus affectator.

Mihi quidem, si id rectè judico, si amore immodico præcipui in eloquentia viri laboro, mira quædam videtur in eo fuisse urbanitas. Nam & in sermone quotidiano multa, & in altercationibus, & in interrogandis testibus plura quàm quisquam, dixit facetè : & illa ipsa quæ sunt in Verrem dicta frigidius, aliis assignavit, & testimonii loco posuit : ut quo sunt magis vulgaria, eo sit credibilius illa ab oratore non ficta, sed passim esse jactata. Utinam ^b Quintus,

3. *Verr.*
121.

^b Alii legunt : *Utinamque libertus ejus Tyro.* Tyro Tullius, Ciceronis libertus, tres libros edidit de jocis Ciceronianis. Ma-

crobius tamen ait nonnullos existimare, libros à Cicerone conscriptos fuisse. *Turn.*

& libertus ejus Tyro, aut alius quisquis fuit, qui tres hac de re libros edidit, parcius dictorum numero indulsissent, & plus judicii in eligendis quàm in congerendis studii adhibuissent: minùs objectus calumni-antibus foret; qui tamen nunc quoque, ut in omni ejus ingenio, faciliùs quid rejici, quàm quid adjici possit, invenient.

Affert autem summam rei difficultatem: ^c primum, quòd ridiculum dictum plerumque falsum est, hoc semper humile, sæpe ex industria depravatum: præterea nunquam honorificum: tum varia hominum judicia in eo, quia non ratione aliqua, sed motu quodam, nescio an enarrabili, judicatur. Neque hoc ab ullo satis explicari puto, licet multi tentaverint. Unde risus quidem non solum factò aliquo dictòve, sed interdum quodam etiam corporis tactu laceffitur. Præterea non una ratione moveri solet. Neque enim acutè tantùm ac venustè, sed stultè, iracundè, timidè dicta aut facta ridentur. Ideoque anceps ejus rei ratio est, quòd à derisu non procul abest risus. Habet enim, ut Cicero dicit, sedem in deformitate aliqua & turpitudine. Quæ cùm in aliis demonstrantur, urbanitas: cùm in ipsum dicentem recidunt, stultitia vocatur.

II. CUM videatur autem res levis, & quæ à scurris, mimis, insipientibus denique sæpe moveatur, tamen habet vim nescio an imperiosissimam, & cui repugnari minimè potest. Erumpit enim etiam invitis sæpe, nec fultus ope: nec vultùs modò ac vocis exprimit confessionem, sed totum corpus vi sua concutit. Rerum autem sæpe (ut dixi) maximarum momenta vertit, cùm odium iràmque frequentissimè frangat. Documento sunt juvenes Tarentini, qui multa de Pyrrho rege securiùs inter cœnam locuti, cùm rationem facti reposcerentur, & neque negari

1. de Orat.

236 §

248.

Valer.

Max. l. 5.

c. 1.

^c *Falsum, seu scurrile, semper sumi solet, ut ait Cicero l. 2. de est humile. Ex industria depravatum: intelligit ridiculum quod ex quadam depravata imitatione*

sumi solet, ut ait Cicero l. 2. de Orat. n. 242. nunquam honorifi-

cum, ipsi scilicet oratori.

res,

res, neque defendi posset, risu sunt & opportuno joco elapsi. Namque unus ex iis: *Imò, inquit, nisi lagena defecisset, occidissemus te.* Eaque urbanitate tota est invidia criminis dissoluta.

III. VERUM hoc quidquid est, ut non ausim dicere carere omnino arte, quia nonnullam observationem habet, sùntque ad id pertinentia & à Græcis & à Latinis composita præcepta: ita planè affirmo præcipuè positum esse in natura & occasione. Porro natura non tantùm in hoc valet, ut acutior quis atque habilior sit ad inveniendum; nam id sanè doctrina posset augeri: sed inest proprius quibusdam decor in habitu atque vultu, ut eadem illa minùs dicente alio videantur urbana esse. Occasioni verò & ^d in rebus est tanta vis, ut sæpe adjuti ea non indocti modò, sed etiam rustici falsè dicant in eum quisquis aliquid dixerit prior. Sunt enim longè venustiora omnia in respondendo, quàm in provocando.

Accedit difficultati, quòd ejus rei nulla exercitatio est, nulli præceptores. Utique in conviviiis & sermonibus multi dicaces: ^e sed quia in hoc usu quotidiano proficimus. Oratoria urbanitas rara, nec ex arte propria, sed ad hanc consuetudinem accommodata.

IV. PLURIBUS autem nominibus in eadem re vulgò utimur: quæ tamen si diducas, suam propriam quandam vim ostendent.

Nam & *urbanitas* dicitur: qua quidem significari video sermonem præ se ferentem in verbis, & sono, & usu proprium quemdam gustum urbis, & sumptam ex conversatione doctorum tacitam eruditionem: denique cui contraria sit rusticitas.

^d Etiam in rebus ipsis.

^e Sic locum hunc interpungendum censui. Est autem hic sensus: *In conviviiis quidem & sermonibus multi dicaces reperiuntur: sed hoc contingit, quia in id usu quotidiano proficimus.*

Oratoria urbanitas rara est, quia ejus rei nulla exercitatio est in scholis, nec habet artem propriam & peculiarem, sed accommodatur ad consuetudinem hanc, conviviorum scilicet & sermonum, de qua paulo antè dixit.

Venustum esse, quod cum gratia quadam & venere dicatur, apparet.

Salsum in consuetudine pro ridiculo tantum accipimus, natura non utique hoc est, quanquam & ridicula oporteat esse falsa. Nam & Cicero, omne quod falsum sit, ait esse Atticorum; non quia sunt maxime ad risum compositi: & Catullus cum dicit,

Nulla in tam magno est corpore mica salis:

non hoc dicit, nihil in corpore ejus esse ridiculum. Salsum igitur erit, quod non erit insulsum, velut quoddam simplex orationis condimentum; quod sentitur latente judicio velut palato, excitatque & à tædio defendit orationem. Sanè tamen, ut * ille in cibis * *Ut ille.* paulo liberalius aspersus, si tamen non sit immodicus, *Ut sal. Ita* affert aliquid propriæ voluptatis: ita hi quoque in dicendo habent quiddam quod nobis faciat audiendi sitim. *bi. Ita* *fales. Et* *sicquidam* *legendum* *putant.*

Facetum quoque non tantum circa ridicula opinor consistere. Neque enim diceret Horatius *facetum* carminis genus natura concessum esse Virgilio. Decoris hanc magis, & excultæ cujusdam elegantiae appellationem puto. Ideoque in epistolis Cicero hæc Bruti refert verba: *Næ illi sunt pedes faceti, ac deliciis ingredienti molles.* Quod convenit cum illo Horatiano, *Lib. 1.* *Sat. 10.* *v. 44.*

Molle atque facetum Virgilio.

Jocum verò accipimus, quod est contrarium serio. Nam & fingere, & terrere, & promittere, interim jocus est.

Dicacitas sine dubio à dicendo, quod est omni generi commune, ducta est: propriè tamen significat sermonem cum risu aliquos incessentem. Ideo Demosthenem urbanum fuisse dicunt, dicacem negant.

V. PROPRIUM autem materiæ de qua nunc loquimur, est ridiculum. Ideoque hæc tota disputatio à Græcis περί γελοίας inscribitur. Ejus prima divisio traditur eadem, quæ est omnis orationis, ut sit positum in rebus, aut in verbis. Usus autem maxime

R

simplex.

simplex. Aut enim ex aliis risum petimus, aut ex nobis, aut ex rebus mediis. Aliena aut reprehendimus, aut refutamus, aut elevamus, aut * repercutimus, aut eludimus. ^f Nostra, ridicula indicamus, & ut verbo Ciceronis utar, dicimus aliqua subabsurda. Namque eadem, quæ si imprudentibus excidant, stulta sunt; si simulamus, venusta creduntur. Tertium est genus, ut idem dicit, in decipiendis expectationibus, dictis aliter accipiendis, cæterisque, quæ neutram personam contingunt. Ideoque à me media dicuntur.

* Retor-
quemus.

2. de Orat.
89.

Ibid.

Item, ridicula aut facimus, aut dicimus. Facto risus conciliatur interim admista gravitate: ut Marcus Cælius prætor, cum sellam ejus curulem Consul Isauricus fregisset, alteram posuit loris intentam. Dicebatur autem cos. à patre aliquando cæsus ^g flagris. Interim sine respectu pudoris, ut in illa ^h pyxide Cæliana. Quod neque oratori neque ulli gravi viro conveniat. Idem autem, de vultu gestuque ridiculo dictum sit: in quibus est quidem summa gratia, sed major cum captare risum non videntur. Nihil enim ex iis quæ dicuntur falsè, dicitur falsius. Quanquam autem gratiæ plurimum dictis severitas affert, fitque ridiculum id ipsum, quia qui dicit, non ridet: est tamen interim & aspectus, & habitus oris, & gestus non inurbanus, cum his modus contingit.

Id porro quod dicitur, aut est lascivum & hilare, qualia Galbæ pleraque; aut contumeliosum, qualia nuper Junii Bassi; aut asperum, qualia Cassii Severi; aut lene, qualia Domitii Afri. Refert his ubi quis utatur. Nam in conviviiis, & quotidiano sermone lasciva humilibus, hilaria omnibus conveniunt. * Lu-

* Legen-
dum potius
videtur,
lædere.

^f Ipsi dedita operâ ridicula quædam & subabsurda dicimus, aut in dictis factisve nostris tale aliquid inesse dissimulanter fatemur.

^g Quod illi tacite exprobravit Cælius, cum intendisset sel-

lam loris. Turn.

^h De illa pyxide agit Cicero in orat. pro Cæl. n. 63—69 sed obscenissimam fabulam quæ consecuta est, & de qua hic loquitur Fabius, tacet.

dere nunquam velimus, longéque absit propositum illud: *Potius amicum quàm dictum perdidit.* In hac quidem pugna forensi † malim mihi lenibus interdicere: quanquam & contumeliosè & asperè dicere in adversarios permissum est: cùm accusare etiam palam, & caput alterius justè petere concessum sit. Sed hîc quoque tamen inhumana videri solet fortunæ insectatio: vel quia culpa caret, vel quia recidere etiam in ipsos qui objecerunt potest.

† Malim abstinere etiam à lenibus jocis, quibus possit quispian offendit.

Primum itaque considerandum est, & quis, & qua causa, & apud quem, & in quem, & quid dicat. Oratori minimè convenit distortus vultus, gestusque, quæ in mimis rideri solent. Dicacitas etiam scurrilis & scenica huic personæ alienissima est. Obscœnitas verò non à verbis tantum abesse debet, sed etiam à significatione. Nam si quando objici potest, non in omni loco exprobranda est. Oratorem præterea ut dicere urbanè volo, ita videri affectare id, planè nolo. Quapropter ne dicet quidem falsè quoties poterit, & dictum potius aliquando perdet, quàm minuet auctoritatem. Nec accusatorem autem atroci in causa, nec patrum in miserabili jocantem feret quisquam.

Sunt etiam judices quidam tristiores, quàm ut risum libenter patiantur. Solet interim accidere, ut id quod in adversarium dicimus, aut in * judicem conveniat, aut in nostrum quoque litigatorem: quamquam aliqui reperiuntur qui ne id quidem, quod in ipsos recidere possit, evitent: quod fecit Longus Sulpitius, qui cùm ipse foedissimus esset, eum contra quem iudicio † liberali aderat, ne faciem quidem habere liberi hominis dixit. Cui respondens Domitius Afer: *Et tu, inquit, ex animi sententia, Longe? Qui malam faciem habet, liber non est?*

* Vide hujus rei exemplum l. 2. de Orat. n. 245.

† In quo de libertate agebatur.

Vitandum etiam ne petulans, ne superbum, ne loco, ne tempori alienum, ne præparatum, & domo allatum videatur, quod dicimus. Nam adversus miseros, sicut suprà dixeram, inhumanus est jocus. Sed quidam ita sunt receptæ auctoritatis, & notæ verecundiae,

diæ, ut nocitura sit in eos dicendi petulantia. Nam de amicis jam præceptum est.

Illud non ad orandi ferè consilium, sed ad omnia pertinet, ne laceſſat hoc modo, quem lædere sit periculofum, ne aut inimicitiae graves inſequantur, aut turpis ſatisfactio. Malè etiam dicitur, quod in plures convenit, ſi aut nationes totæ inceſſantur, aut ordines, aut conditio, aut ſtudia multorum. Ea quæ dicit vir bonus, omnia ſalvâ dignitate ac verecundia decent. Nimum enim riſus pretium eſt, ſi probitatis impendio conſtat.

VI. UNDE autem concilietur riſus, & quibus ex locis peti ſoleat, difficillimum eſt dicere. Nam ſi ſpecies omnes perſequi velimus, nec modum reperiemus, & fruſtra laborabimus. Riſus igitur oriuntur aut ex corpore ejus in quem dicimus: aut ex animo, qui factis ab eo dictiſque colligitur: aut ex iis quæ ſunt extrâ poſita. Intra hæc enim eſt omnis vituperatio: quæ ſi graviùs poſita ſit, ſeria eſt: ſi leviùs, ridicula. Hæc aut oſtenduntur, aut narrantur, aut dicto notantur.

Rarum eſt autem, ut oculis ſubjicere contingat, ut fecit C. * Julius, qui cùm Helmio Manciae ſæpius obſtrepenti ſibi diceret, *Jam oſtendam qualis ſis*; iſque planè inſtaret interrogatione, qualem ſe tandem oſtendiſſurus eſſet, digito demonſtravit imaginem Galli in ſcuto Mariano Cimbrico pictam. Cui Mancia tum ſimillimus eſt viſus. Tabernæ autem erant circa forum, ac ſcutum illud ſigni gratia poſitum.

Narrare quæ † falſa ſint, in primis eſt ſubtile, & oratorium: ut Cicero pro Cluentio narrat de Cepaſio atque Fabritio. Sed in his omnibus cùm elegans & venuſta exigitur tota expoſitio, tum id eſt feſtiviſſimum, quod adjicit orator. Nam & à Cicerone ſic eſt Fabritii fuga illa condita. *Itaque cùm callidiſſimè ſe putaret dicere, & cùm illa verba graviffima ex intimo artificio deprompiſſet: Reſpiciſſe judices hominum fortunæ, reſpiciſſe || varios duroſque caſus, reſpiciſſe C. Fabritii ſenectutem: cùm hoc Reſpiciſſe, ornandæ orationis cauſa*

* *Vide eandem hiſt. latius deductam. l. 2. de Orat. 266.*

† *Legi poſſit falſa. n. 57, &c.*

|| *Legitur apud Cicer. dubios variosque caſus.*

causa sæpe dixisset, respexit ipse : at Fabritius à subselliis demisso capite discesserat. Et cætera quæ adjecit : nam est notus locus : cùm in re hoc solum esset, Fabritium à judicio recessisse. .

In narrando autem Cicero consistere facetias putat, *Orai. 87.* dicacitatem in jaciendo. Mirè fuit in hoc genere venustus Afer Domitius, cujus orationibus complures hujusmodi narrationes insertæ reperiuntur : sed dictorum quoque ab eodem urbanè, sunt editi libri.

Illud quoque genus est positum non in hac veluti jaculatione verborum, & inclusa breviter urbanitate, sed in quodam longiore actu, quod de Crasso contra Brutum Cicero in secundo de Oratore libro, & aliis quibusdam locis narrat. Nam cùm Brutus in accusatione Cn. Planci, ex duobus lectoribus ostendisset contraria L. Crassum patronum ejus in oratione, quam de Colonia Narbonensi habuerat, suasisse iis quæ de lege Servilia dixerat ; tres excitavit & ipse lectores, hisque patris ejus dialogos dedit legendos : quorum cùm in Privernati unus, alter in Albano, tertius in Tiburti sermonem habitum complecteretur, requirebat ubi essent eæ possessiones. Omnes autem illas Brutus vendiderat : & cùm paterna manciparet prædia, turpis habebatur.

2. de Orat.
213. &
pro Cluent.
140.

Similis in apologis quoque, & quibusdam etiam interim historiis exponendis gratia consequi solet. Sed acutior est illa atque velocior in urbanitate brevitās. Cujus quidem duplex est forma, dicendi, ac respondendi : sed ratio communis in parte ; nihil enim in laceffendo dici potest, quod non etiam in repercutiendo. .

VII. CUM sint autem loci plures, ex quibus dicta ridicula ducantur, repetendum est mihi, non omnes eos oratoribus convenire. Inprimis autem ex amphibolia, neque illa obscura, quæⁱ Atellanæ more captent ; nec qualia vulgò jactantur à vilissimo quoque conversâ in maledictum ferè ambiguitate. Ne illa

ⁱ *Attellanæ* fabulæ sunt latinæ, dictis jocularibus refertæ ; ab *Atella* Oscorum urbe appellatæ. *Turn.*

quidem, quæ Ciceroni aliquando, sed non in ^k agendo, exciderunt, ut dixi, cùm is candidatus qui coqui filius habebatur, coram eo suffragium ab alio peteret : *Ego^l quoque tibi jure favebo.* Non quia excludenda sint omnino verba duos sensus significantia, sed quia rarò belle respondeant, nisi cùm prorsus rebus ipsis adjuvantur.

Quare non ^m hoc modò penè & ipsum scurrile Ciceronis est in eundem, de quo suprà dixi, Isauricum : *Miror quid sit, quod pater tuus homo constantissimus te nobisⁿ varium reliquit :* sed illud ex eodem genere præclarum ; cùm objiceret Miloni accusator in argumentum factarum Clodio infidiarum, quòd Bovillas ante horam nonam divertisset, ut expectaret dum Clodius à villa sua exiret, & identidem interrogaret quo tempore Clodius occisus esset, respondit : *Serò.* Quòd vel solum sufficit, ut hoc genus non tòtum repudietur. Nec plura modò significari solent, sed etiam diversa ; ut Nero de servo pessimo dixit : *° Nulli apud se plus fidei haberi ; nihil ei neque occlusum neque obsignatum esse. :*

Frigida est nominum fictio, adjectis, detractis, mutatis literis : ut Acisculum, quia esset pactus, Pacisculum : & Placidum nomine, quia is acerbus natura esset, Acidum : & Tullium, cùm fur esset, Tollium, dictos invenio. Sed hæc eadem genera commodiùs in rebus, quàm in nominibus respondent. Afer enim venustè Manlium Suram mul-

^k In actionibus. In orationibus.

^l Amphibolia est in dictione, jure. Alludit enim ad illa *jussula*, quæ conduntur à coquis. Aiunt etiam alii ambiguitatem esse in dictione *quoque*, quæ nomen esse potest, & conjunctio. De alio item dicit Cicero : *Optimo jure magistratum es adeptus.* Turn.

^m Ex his duobus exemplis, primum quidem penè scurrile, at alterum elegans & facetum.

Inest aliquid obscuritatis in his vocibus, *non hoc modò.*

ⁿ *Vari* appellantur pustulæ, quæ in toto corpore, præsertimque facie nasci solent, quasdamque in vultu cavitates facere. Inde *varius* homo dictus per ambiguitatem vel inconstans, vel illis cavitatibus deformis. Turn.

^o Servis, quorum nobis perspecta est probitas & fides, nihil claudimus : at improbi servi omnia quantumvis occlusa solent aperire. Turn.

tum

tum in agendo discursantem, salientem, manus jactantem, togam dejicientem & reponentem, *non agere* dixit, *sed satagere*. Est enim dictum per se urbanum, *satagere*, etiamsi nulla subsit alterius verbi similitudo. Fiunt & detracta & adjecta aspiratione, & binis conjunctis verbis similiter sæpius frigida, aliquando tamen recipienda.

Eadémque conditio est in iis quæ à nominibus trahuntur. Multa ex hoc ^p Cicero in Verrem, sed ut ab aliis dicta. Modò futurum ut omnia *verreret*, cùm diceretur *Verres*: modò Herculi quem expilaverat, molestiorem apro Erymanthio fuisse: modò malum Sacerdotem, qui tam nequam Verrem reliquisset: quia Sacerdoti Verres successerat. Præbet tamen aliquando occasionem quædam felicitas hoc quoque genere bene utendi; ut pro Cecinna Cicero in ^{n. 27.} testem Sex. Clodium Phormionem: *Nec minùs niger*, inquit, *nec minùs confidens*, quàm ille *Terentianus est Phormio*.

VIII. ACRIORA igitur sunt & elegantiora, quæ trahuntur ex vi rerum. Chrysippus, cùm in triumpho Cæsaris eborea oppida essent translata, & post dies paucos Fabii Maximi lignea, thecas esse oppidorum Cæsaris dixit. *. Et Augustus nuntiantibus Tarraconensibus palmam in ara ejus enatam: *Apparet*, inquit, *quàm sæpe accendatis*. . . Catulus dicenti Philippo, *Quid latras? Furem video*, inquit. . Est genus decipiendi opinione, aut dicta aliter intelligendi, quæ sunt in omni hac materia vel venustissima. Inopinatum & à laceffente poni solet; quale est quod refert Cicero: *Quid huic abest, nisi res & virtus?* Aut ^{2. de Orat.} illud Afri: *Homo in agendi causis optimè vestitus*. *. ^{281.}

Ex Historia etiam ducere urbanitatem, eruditum; ut Cicero fecit, cùm ei testem in judicio Verris roganti dixisset Hortensius: *Non intelligo hæc ænigmata*. *Atqui debes*, inquit, *cùm Sphingem domi habeas*. Ac-

^p *Verreret*. Ver. 4. n. 18. & n. 95. *Malum Sacerdotem*, & 19. *Apro Erymanthio*. Verr. 6. *jus Verrinum*. Verr. 3. n. 121.

ceperat autem ille à Verre sphingem æneam, magnæ pecuniæ. . .

Meo quidem iudicio, illa est urbanitas, in qua nihil absonum, nihil agreste, nihil inconditum, nihil peregrinum, neque sensu, neque verbis, neque ore gestûve possit deprehendi : ut non tam sit in singulis dictis, quàm in toto colore dicendi : qualis apud Græcos atticismos ille redolens Athenarum proprium saporem. . .

CAPUT IV.

DE ALTERCATIONE.

De ea cur nunc agat.—Quanti sit momenti.—Altercator sit ingenio veloci ac mobili.—Careat iracundiæ vitio.—Semper id in oculis habeat, de quo quæritur.—Ne sit clamorosus.—Quas struere adversario insidias possit.—Quid urgendum sit, quid omitendum, videat.—Exerceat se ad eam rem.

ALTERCATIONIS præcepta poterant videri tunc inchoanda, cùm omnia quæ ad continuam orationem pertinent, peregrissem : nam est usus ejus ordine ultimus. Sed cùm sit posita in sola inventione, neque habere dispositionem possit, nec elocutionis ornamenta magnopere desideret, aut circa memoriam & pronuntiationem laboret; prius quàm secundam quinque partium, hanc quæ tota ex prima pendet, tractaturus non alieno loco videor : quam scriptores ideo fortasse alii reliquerunt, quia satis cæteris præceptis in hanc quoque videbatur esse prospectum. Constat enim aut intentione, aut depulsione, de quibus satis traditum est : quia quicquid in actione perpetua circa probationes utile est, idem in hac brevi atque concisa profit necesse est. Neque alia dicuntur in altercatione, sed aliter aut interrogando, aut respondendo. Cujus rei ferè omnis observatio in illo testium loco nobis excussa est. Tamen quia latius hoc opus aggressi sumus, neque perfectus

fectus orator sine hac virtute dici potest, paululum impendamus huic quoque peculiaris operæ, quæ quidem in quibusdam causis ad victoriam vel plurimum valet. .

Asperrima in hac parte dimicatio est, nec alibi dixeris magis ⁹ mucrone pugnari. Nam & firmissima quæque memoriæ iudicis inculcanda sunt, & præstandum quicquid in actione promissimus, & refellenda mendacia. Nusquam est denique qui cognoscit, intentior. Nec immeritò quidam, quanquam in dicendo mediocres, hac tamen altercandi præstantia meruerunt nomen patronorum. At quidam litigatoribus suis illum modò ambitiosum declamandi sudorem præstitisse contenti, cum turba laudantium destituunt subsellia, pugnamque illam ^r decretoriam imperitis ac sæpe ^r pullatæ turbæ relinquunt. Itaque videas alios plerumque iudiciis privatis ad actiones vocari, alios ad probationes. Quæ si dividenda sunt officia, hoc certè magis necessarium est: pudendumque dictu, si plus litigantibus profunt minores. ^r In publicis certe iudiciis vox illa præconis, præter patronos, ipsum qui egerit, citat.

Opus est igitur inprimis ingenio veloci ac mobili, animo præsentis & acri. Non enim cogitandum, sed dicendum statim est, & propè sub conatu adversarii, manus erigenda. Quare cum in omni parte huiusce officii plurimum facit, totas non diligenter modò, sed etiam familiariter nosse causas; tum in altercatione maximè necessarium est, omnium personarum, instrumentorum, temporum, locorum habere notitiam. .

⁹ Elegans metaphora, ducta à pugnis bellicis, ubi tunc Mars est atrocissimus, cum projectis pilis ad manus & gladios venit.

^r Qua decernitur de summa causæ.

^r *Pullatam* appellamus turbam ipsos imperitos. Vulgus enim Romæ olim dimissis togis pullum induerat amictum: hic tamen intelliguntur *pragmatici*;

oratores enim erant purpurati. *Turn.*

^r In publicis iudiciis post peroratam utrinque causam præco solet patronos ad altercationem vocare: cumque plures sint aliqujus causæ patroni, tamen actionem causæ nominatim citat, ut illi videatur turpe, si altercata non possit. *Turn.*

Bonus

* Irritat.
Sic legit.
Passer.

Bonus altercator vitio iracundiæ careat. Nullus enim rationi magis obstat affectus, & fert extra causam, & plerumque deformia convitia facere ac mereri cogit, & ipsos nonnunquam iudices * incitat. Melior moderatio, ac nonnunquam etiam patientia. Neque enim refutanda tantum quæ è contrario dicuntur, sed contemnenda, elevanda, ridenda sunt: nec usquam plus loci reperit urbanitas: contra turbantes audendum, & impudentiæ fortiter resistendum. Sunt enim quidam præduri in hoc oris, ut obstrepant ingenti clamore, & medios sermones intercipient, & omnia tumultu confundant: quos ut non imitari, sic acriter propulsare oportebit, & ipsorum improbitas retundenda: & iudices vel præsidentes magistratus appellandi frequenter, ut loquendi vices serventur. Nam " est res animi jacentis, & mollis supra modum frontis, fallitque plerumque, quod probitas vocatur, quæ est imbecillitas.

Valet autem in altercatione plurimum acumen: quod sine dubio ex arte non venit. Natura enim non docetur; arte tamen adjuvatur. In qua præcipuum est semper id in oculis habere, de quo quaeritur, & quod volumus efficere: quia propositum tenentes, in rixam non ibimus: nec causæ debita tempora convitiando conteremus: gaudebimûsque si hoc adversarius facit. Omnia x tempora ferè parata sunt meditati diligenter quæ aut ex adverso dici, aut responderi à nobis possint. Nonnunquam tamen solet hoc quoque esse artis genus, ut quædam in actione dissimulata subito in altercando proferantur; & inopinatis eruptionibus, & ex insidiis y citissimo facto simillimum. Id autem tum faciendum, cum est aliquid cui responderi non statim possit: potuerat au-

" Nimia hæc patientia probitas non est, sed imbecillitas.

x Vox ista, *tempora*, prorsus superflua; & huc videtur irrepsisse è superiore versu, seu linea.

y Legendum potius, *citissimè*

factis. Hoc dicendi genus simillimum est inopinatis eruptionibus quæ repente sunt ex insidiis, id est, ex occultis locis. Sed fortè hîc aliquid mendii subest.

tem si tempus ad * disponendum fuisset. Nam quod * *Leg. re-*
fideliter firmum est, à primis statim actionibus arri- *sponden-*
pere optimum est, quo sæpius diutiùsque dicatur. *dum.*

Illud vix saltem præcipiendum videtur, ne turbidus & clamorosus tantùm sit altercator, & quales ferè sunt, qui literas nesciunt. Nam improbitas licet adversario molesta sit, judici invisa est. Nocet etiam diu pugnare in iis quæ obtinere non possis. Nam ubi vinci necesse est, expedit cedere, quia sive plura sunt de quibus quæritur, facilius erit in cæteris fides, sive unum, mitior solet irrogari pœna verecundiæ. Nam culpam præsertim deprehensam pertinaciter tueri, culpa altera est.

Dum stat acies, multi in re consilii atque artis est, ut errantem adversarium trahas, & ire quàm longissimè cogas, ut vana interim spe exultet. Ideo quædam bene dissimulantur instrumenta. Instat enim, & sæpe discrimen omne committunt, quòd deesse nobis putant, & faciunt probationibus nostris auctoritatem postulando. Expedit etiam dare aliquid adversario, quod pro se putet: quod apprehendens, majus aliquid cogatur dimittere. Duas interim res proponere, quarum utramlibet malè sit electurus: quod in altercatione fit potentius, quàm in actione; quia in illa nobis ipsi respondemus, in hac adversarium quasi confessum tenemus.

Est inprimis acuti, videre quo judex dicto moveatur, quid respuat: quod ex vultu sæpissime, & aliquando etiam dicto aliquo factòve ejus deprehenditur. Et instare proficientibus; & ab iis quæ non adjuvant, quàm mollissimè pedem oportet referre. Faciunt hoc medici quoque, ut remedia perinde perseverent adhibere, vel desinant, ut illa recipi vel respui vident. Nonnunquam, si rem evolvere propositam facile non sit, inferenda est alia quæstio; atque in eam si fieri potest, judex avocandus. Quid enim cùm respondere non possis, agendum est, nisi ut aliud invenias, cui adversarius respondere non possit?

Exercitatio verò hujus rei longe facilior. Nam est utilissimum, frequenter cum aliquo qui sit studiorum eorumdem, sumere materiam vel veræ vel etiam fictæ controversiæ, & diversas partes altercationis modo trueri: quod idem etiam in simplici genere quæstionum fieri potest.

Ne illud quidem ignorare advocatum volo, quo quæque ordine probatio sit apud judices proferenda: cujus rei eadem in argumentis ratio est, ut potentissima prima & summa ponantur. Illa enim ad credendum præparant judicem, hæc ad pronuntiandum.

CAPUT V.

DE JUDICIO ET CONSILIO.

HIS pro nostra facultate tractatis, non dubitassim transire protinus ad dispositionem, quæ ordine ipso sequitur; nisi vererem, ne quoniam fuerunt qui judicium inventioni subjungerent, præterisse hunc locum quibusdam viderem, qui mea quidem opinione adeo partibus operis hujus omnibus connexus ac mixtus est, ut ne à sententiis quidem aut verbis saltem singulis possit separari: nec magis arte traditur, quàm gustus aut odor. Ideoque nos quid in quaque re sequendum cavendumque sit, docebimus, ut ad ea judicium dirigatur. Præcipuum igitur, ne quod effici non potest aggrediamur, ut contraria vitemus & communia, ne quid in eloquendo corruptum obscurumque sit, ² referatur oportet ad sensus, qui non docentur.

Nec multum ^a judicio credo distare consilium, nisi

² Videntur hæc verba per vim huc translata è suo loco. Melius cohærent cum iis quæ præcedunt: *Nec magis arte traditur, quàm gustus aut odor, referatur oportet ad sensus qui non*

docentur. Aut fortasse notula è margine in textum transit.

^a Judicium est in rebus inventu facilioribus, & quasi se ostendentibus: consilium in occultis, retrusioribus, & dubiis.

Turn.

quòd illud ostendentibus se rebus adhibetur, hoc latentibus, & aut omnino nondum repertis, aut dubiis: & quòd judicium frequentissimè certum est; consilium verò est ratio quædam altè petita, & plerumque plura perpendens & comparans, habénsque in se & inventionem, & judicationem.

Sed ^b ne hæc quidem præcepta in universum spectanda sunt. Nam ex re || sumitur, cui locus ante actionem est frequenter. Nam Cicero summò consilio videtur in Verrem vel contrahere tempora dicendi maluisse, quàm in eum annum quo erat Q. Hortensius cos. futurus, incidere. Et in ipsis actionibus primum ac potentissimum obtinet locum. Nam quid dicendum, quid tacendum, quid differendum sit, exigere, consilii est: negare sit satius, an defendere: ubi procemio utendum, & quali: narrandumne, & quomodo: jure priùs pugnandum, an æquo: qui sit ordo utilissimus: tum omnes colores; asperè, an leniter, an etiam submissè loqui expediat. Sed hæc quoque, ut quisque passus est locus, monuimus: idemque in reliqua parte faciemus. Pauca tamen exempli gratia ponam, quibus manifestiùs appareat, quid sit quod demonstrari possè præceptis non arbitror.

Laudatur consilium Demosthenis, quòd cùm suaderet bellum Atheniensibus parum id prosperè expertis, nihil adhuc factum esse ratione monstrat. Poterat enim emendari negligentia. At si nihil esset erratum, ^{2 Olynth.} meliores in posterum spei non erat ratio. Idem cùm offensam vereretur si objurgaret populi segnitiam, in asserenda libertate Reipublicæ, majorum laude uti maluit, qui rem fortissimè administrassent. Nam & faciles habuit aures, & naturâ sequebatur, ut meliora probantes pejorum pœniteret.

Ciceronis quidem vel una pro Cluentio quamlibet multis exemplis sufficeret oratio. Nam quod in eo

^b Significat in consilio & judicio non esse universales præceptiones, cùm subinde pro ratione circumstantiarum variant. *Turn.*

consilium maximè mirer? primàmne expositionem, qua matri, cujus filium premebat auctoritas, abstulit fidem? an quòd idem corrupti iudicii crimen transferre in adversarium maluit, quàm negare propter inveteratam (ut ipse dicit) infamiam? An quòd in re invidiosa legis auxilio novissimè est usus? quo genere defensionis etiam offendisset nondum præmollitas iudicum mentes? An quòd seipsum invito Cluentio facere testatus est? Quid pro Milone? quòd non ante narravit, quàm prejudiciis omnibus reum liberaret? quòd insidiarum invidiam in Clodium vertit; quamquam re vera fuerat pugna fortuita? quòd factum & laudavit, & tamen voluntatem Milonis removit? quòd illi preces non dedit, & in earum locum ipse successit? .

Illud dicere fatis habeo, nihil esse non modò in orando, sed in omni vita, prius consilio frustràque sine eo tradi cæteras artes: plúsque vel sine doctrina prudentiam, quam sine prudentia facere doctrinam. Apparet etiam orationem accommodare locis, temporibus, personis, esse ejusdem virtutis. Sed hic quia latiùs fusus est locus, mistúsque cum elocutione, tractabitur cùm præcipere de aptè dicendo cœperimus.

*Lib. II.
c. I.*

M A R C I

MARCI FABII
 QUINTILIANI
 DE
 Institutione Oratoria
 LIBER VII.

PROŒMIUM.

DE UTILITATE DISPOSITIONIS.

DE Inventione (ut arbitror) satis dictum est. Neque enim ea demum, quæ ad docendum pertinent, executi sumus, verumetiam motus animorum tractavimus. Sed ut opera extruentibus fatis non est, faxa atque materiam & cætera ædificanti utilia congerere, nisi disponendis iis collocandisque artificum manus adhibeatur: sic in dicendo quamlibet abundans rerum copia, cumulum tantum habeat atque congestum, nisi illas easdem dispositio in ordinem digestas, atque inter se commissas devinixerit.

Nec immeritò secunda quinque partium posita est, cum sine ea prior nihil valeat. Neque enim, quam fuis omnibus membris, statua sit, nisi colloceatur. Et si quam in corporibus nostris aliorumve animalium partem permutes & transferas, licet habeat eadem omnia, prodigium sit tamen. Et artus etiam leviter loco moti, perdunt quo viguerunt usum: & turbati exercitus sibi ipsi sunt impedimento. Nec mihi videntur errare, qui ipsam rerum naturam stare ordine putant, quo confuso, peritura sint omnia. Sic oratio carens hac virtute tumultuetur necesse est, &
 sine

sine rectore fluitet, nec cohæreat sibi. Multa repetat, multa transeat, velut nocte in ignotis locis errans: nec initio, nec sine proposito, casum potius quàm consilium sequatur.

Quapropter totus hic liber serviat dispositioni. Quæ quidem, si certa aliqua via tradi in omnes materias ullo modo posset, non tam paucis contigisset. Sed cùm infinitæ litium formæ fuerint, futuræ quæ sint, & tot seculis nulla reperta sit causa, quæ esset tota alteri similis, sapiat oportet actor, & vigilet, & inveniat, & judicet, & consilium à se ipso petat. Neque inficias eo quædam esse quæ demonstrari possint, eaque non omittam.

CAPUT I.

DE DISPOSITIONE.

I. Quid sit dispositio. Interdum utilitate mutatur. II. Ut fiat optima dispositio, diligenter cognoscenda omnia quæ in causis versantur. III. An semper sit a gravissimis incipiendum. IV. Quæstio vel est simplex, vel conjuncta. Quis ordo sit in utraque servandus. V. Exponit Fabius quid ipse in variis occasionibus soleret observare. VI. Ut doceat quomodo in quibusque causis singula inveniri & disponi recte possint, in exemplum affert argumentum declamationis, quale in scholis tradi solebat. VII. Res ipsa, & exercitatio, melius quam ars docent quæ debeat esse dispositio.

pag. 161. **S**IT igitur (ut suprâ significavi) divisio, rerum plurium in singulas partitio, singularum in partes discretus ordo, & recta quædam collatio, prioribus sequentia annectens: dispositio, utilis rerum ac partium in locos distributio. Sed meminerimus ipsam dispositionem plerumque utilitate mutari, nec eandem semper primam quæstionem ex utraque parte tractandam. Cujus rei, ut cætera exempla præteream. Demosthenes quoque atque Æschines possunt esse documento, in judicio Ctesiphontis diversum secuti ordinem, cùm accusator à jure, quo videbatur potentior,

tior, cœperit; patronus omnia, vel penè omnia ante jus posuerit, quibus iudicem quæstioni legum præpararet. Aliud enim alio docere prius expedit, alioqui semper petitoris arbitrio diceretur. .

II. **IGITUR** quid ego sim secutus, quod partim præceptis, partim usurpatum ratione cognoveram, promam: nec unquam dissimulavi. Erat mihi curæ in controversiis forensibus, nosse omnia quæ in causa versarentur. . Cùm hæc in conspectu quodammodo collocaveram, non minùs pro adversa parte, quàm pro mea cogitabam.

Et primùm (quod non difficile dictu est, sed tamen ante omnia intuendum) constituebam, quid utraque pars vellet efficere, tum per quid, hoc modo. Cogitabam quid primùm petitor diceret. Id aut confessum erat, aut controversum. Si confessum, non poterat ibi esse quæstio. Transibam ergo ad responsum partis alterius: idem intuebar: nonnunquam etiam quod inde obtinebatur, confessum erat, Ubi primùm cœperat non convenire, quæstio oriebatur. Id tale est: Occidisti hominem, occidi. Convenit: transeo. Rationem reddere debet reus quare occiderit. Adulterum, inquit, cum adultera occidere licet. Legem esse certum est. Tertium jam aliquid videndum est, in quo pugna consistat. Non fuerunt adulteri; fuerunt: quæstio. De facto ambigitur, conjectura est. Interim verò & tertium confessum est, adulteros fuisse. Sed tibi, inquit accusator, illos non licuit occidere. Exul enim eras, & ignominiosus. De jure quæritur. At si protinus dicenti, occidisti; respondeatur, non occidi: statim pugna est. Sic explorandum est ubi controversia incipiat, & considerari debet quæ primam quæstionem facit.

III. **QUOD** pertinet ad actorem, non planè dissentio à Celso, qui sine dubio Ciceronem est secutus. Instat tamen huic parti vehementiùs, ut putet primo firmum aliquid esse ponendum, summo firmissimum, imbecilliora medio: quia & initio movendus

* *Malim legere amovendum: refutatione amolendum.* fit iudex, & summo impellendus. At pro reo plerumque gravissimum quicque primum * movendum est, ne illud spectans iudex, reliquorum defensioni sit averfior.

Interim tamen & hoc mutabitur, si leviora illa palam falsa erunt, gravissimi defensio difficilior: ut detracta priùs accusatoribus fide aggrediamur ultimum, jam iudicibus omnia vana esse credentibus. Opus erit tamen præfatione, qua & ratio reddatur dilati criminis, & promittatur defensio, ne id quod non statim diluemus, timere videamur.

Anteaactæ vitæ crimina plerumque prima purganda sunt, ut id de quo laturus est sententiam iudex, audire propitius incipiat. Sed hoc quoque pro Vareno Cicero in ultimum distulit: non quid frequentissimè, sed quid tum expediret, intuitus.

IV. CUM simplex ^c intentio erit, videndum est, an unum aliquid respondeamus, an plura. Si unum, in re quæstionem instituamus, an in scripto. Si in re, negandum sit quod objicitur, an tuendum. Si in scripto, in qua specie juris pugna sit, & in ea de verbis, an voluntate quærat. Id ita consequemur, si intuiti fuerimus quæ sit lex quæ litem faciat, hoc est, qua iudicium sit constitutum. . Conjuncta defensio est, qualis pro Rabirio; si occidisset, rectè fecisset; sed non occidit.

Ubi verò multa contra unam propositionem dicimus, cogitandum est primùm quicquid dici potest: tum ex his quo quicque loco dici expediat, ordinandum. In quo non idem sentio, quod de propositionibus paulo antè, quòdque de argumentis probationum loco concessi, aliquando nos incipere à firmioribus. Nam vis quæstionum semper crescere debet, & ad potentissima ab infirmis pervenire, si sunt ejusdem generis, si diversi. .

V. SOLEBAM hoc facere præcipuè, ut vel ab ultima specie (nam ea ferè est, quæ continet

^c Cùm accusatio, quæstio, erit simplex, & unum aliquid objicitur.

causam)

causam) retrorsum quærerem usque ad primam generalem quæstionem, vel à genere ad extremam speciem descenderem, etiam in suasoriis. Ut deliberat Numa, an regnum offerentibus Romanis recipiat. Primum id est genus, an regnandum, an in civitate aliena, an Romæ, an laturo sint Romani talem regem. .

^d Solebam & excerpere quid mihi cum adversario conveniret, si modò id pro me erat: nec solùm premere confessionem, sed partiendo multiplicare, ut in illa controversia: Dux qui competitorem patrem in suffragiis vicerat, captus est. Euntes ad redimendum eum legati, obvium habuerunt patrem revertentem ab hostibus: is legatis dixit, Serò itis. Excusserunt illi patrem, & aurum in sinu ejus invenerunt: ipsi perseveraverunt ire quò intenderant: invenerunt Ducem crucifixum, cujus vox fuit, Cavete proditorem. Reus est pater. Quæ conveniunt? Proditio nobis prodita est, & prodita à Duce: quærimus proditorem. Te iisse ad hostes fateris, & iisse clam, & ab iis incolumem redisse, aurum retulisse, & aurum occultum habuisse. Nam quod * fecit, id nonnunquam potentius fit in propositione: quæ si animos occuparit, prope aures ipsi defensionis præcluduntur. In totum autem congregatio criminum accusantem adjuvat, separatio defendentem.

* *Malim legere, fatetur: sup. adversarius.*

Solebam, id quod fieri & in argumentis dixi, in tota facere materia, ut propositis extra quæ nihil esset omnibus, deinde cæteris remotis, solum id superesset quod credi volebam. Ut in prævaricationum criminibus: ut absolvatur reus, aut innocentia ipsius fit, aut interveniente aliqua potestate, aut vi, aut corrupto judicio, aut difficultate probationis, aut prævaricatione. Nocentem fuisse confiteris: nulla potestas obstitit, nulla vis, corruptum judicium non quereris, nulla probandi difficultas fuit: quid superest, nisi ut

pag. 303.

^d Hæc est species divisionis, conveniat cum adversario, in cùm ostendimus in quo nobis quo non conveniat. *Turn.*

prævaricatio fuerit? Si omnia amoliri non poteram, tamen plura amoliebar. Hominem occisum esse constat, non in solitudine, ut à latronibus suspicer: non prædæ gratia, quia inspoliatus est: non hæreditatis spe, quia pauper fuit. Odium igitur in causa. Quis inimicus?

* Quæ res autem faciliorem divisioni viam præstat, eadem inventioni quoque. Excutare quicquid dicitur, prodest, & velut rejectione facta ad optimum pervenire. Accusatur Milo, quòd Clodium occiderit: aut fecit, aut non. Optimum erat negare: si non potest, occidit ergo aut jure, aut injuria. Utique jure: aut voluntate igitur, aut necessitate. Nam ignorantia prætendi non potest. Voluntas anceps est. Sed quia ita id homines putant, adjungenda defensio, ut id pro Republica fuerit. Necessitate: subita igitur pugna, non præparata: alter igitur insidiatus est. Uter? profectò Clodius. Vidésne ut ipsa rerum necessitas deducat ad defensionem? Adhuc: Aut utique voluit occidere insidiatorem Clodium, aut non: tutius si noluit. *Fecerunt ergo servi Milonis, neque jubente, neque sciente Milone.* At hæc tam timida defensio detrahit auctoritatem illi, qua rectè dicebamus occisum. Adjicitur: *quod suos quisque servos in tali re facere voluisset.* Hoc eo est utilius, quòd sæpe nihil placet, & aliquid dicendum est. Intueamur ergo omnia: ita apparebit aut id quod optimum est, aut id quod minimè malum.

Pro Mil.
19.

VI. AT quomodo inveniemus etiam illas occultiores quæstiones; scilicet quomodo sententias, verba, figuras, colores; ingenio, cura, exercitatione. Non tamen ferè unquam nisi imprudentem fugerint, si (ut dixi) naturam sequi ducem velit. Sed plerique elo-

* Ad divisionem, hoc est, ut fecernatur in quo nobis cum adversario conveniat, in quo non prodest totam diligenter causam excutare: id quoque inventioni utile est; quia sensim excutendo aliud atque aliud, tandem invenimus, quod est utilissimum nobis. Cæterum *rejectionem facere* dixit per metaphoram. Nam postquam Prætor judices erat sortitus, utrique permittebatur parti certum quendam numerum judicum rejicere. *Turn.*

quentiæ

quentiæ famam affectantes, contenti sunt locis speciosis modò, vel nihil ad probationem conferentibus. Alii nihil ^f vitantes, ea quæ in oculos incurrunt, exquirenda putant. Quod quo faciliùs appareat, unam de schola controversiam non ita sanè difficilem aut novam proponam in exemplum.

Qui reo proditiōis patri non affuerit, exheres sit. Proditionis damnatus, cum advocato exulet. Reo proditiōis patri disertus filius affuit, rusticus non affuit: damnatus abiit cum advocato in exilium. Rusticus cùm * fortiter fecisset, præmii nomine impetravit restitutionem patris, & fratris. Pater reversus intestatus decessit: petit rusticus partem bonorum, orator totum sibi vindicat.

* In bello
scilicet.

Hic illi eloquentes, quibûsque nos, circa lites ^g raras sollicitiores, ridiculi videmur, invadent personas favorabiles. Actio pro rustico contra disertum, pro viro forti contra imbellem, pro restitutore contra ingratum, pro eo qui parte contentus sit, contra eum qui fratri nihil dare ex paternis velit. Quæ omnia sunt in materia, & multum juvant, victoriam tamen non tradunt. In hac quærentur sententiæ, si fieri poterit, præcipientes vel obscuræ. Nam ea nunc virtus est, ^h ut pulchrè fuerit cum materia tumultu & clamore transactum.

Illi ⁱ verò quibus propositum quidem melius, sed cura in proximo est, hæc velut innatantia videbunt, excusatum esse rusticum, qui non interfuerit iudicio, nihil collaturus patri: sed ne disertum quidem habere

^f Nullum delectum facientes. Nihil quantumlibet vulgare vitantes. At malim legere, *rimantes*.

^g Hunc videtur habere sensum, ut, quia sollicitiores sunt, & plus temporis impendunt in excutiendis litibus, rariores causas agant quàm cæteri.

^h Ut materia litis egregiè tractata videatur, si acutis & vibrantibus sententiolis orator cla-

morem & tumultum excitarit. Fortè hic corruptum aliquid. Vide eandem sententiam, sed clariùs expressam, l. 4. c. 2. pag. 143.

ⁱ Illi qui nihil penitus rimantes, attendunt ea tantum quæ in proximo sunt, non nisi innatantia vident, id est quæ in superficie apparent, & ultro in oculos incurrunt.

quod * imputet reo, cùm is damnatus sit. Dignum esse hæreditate restitutorem, non avarum, impium, ingratum, qui dividere nolit cum fratre, eoque sic merito. ¹ Quæstionem quoque illam primam scripti, & voluntatis, qua non expugnata, non sit sequentibus locus.

At qui naturam sequetur, illa cogitabit profectò: primò hoc dicturum rusticum, Pater intestatus duos nos filios reliquit, partem jure gentium peto. Quis tam imperitus, quis tam procul à literis, quin sic incipiat, etiamsi nescierit quid sit propositio? Hanc communem omnium legem leviter adornabit, ut justam. Nempe sequetur, ut quæramus quid huic tam æquæ postulationi respondeatur. At id manifestum est. Lex est quæ jubet exhæredem esse eum, qui patri proditoris reo non affuerit: tu autem non affuisti. Hanc propositionem necessariò sequitur legis laudatio, & ejus qui non affuerit vituperatio.

Adhuc versamur in confessis: redeat animus ad petitorem. Nunquid non hoc cogitet necesse est, nisi qui sit planè hebes: Si lex obstat, nulla lis est, inane judicium est: atqui & legem esse, & hoc quod ea puniat, à rustico factum, extra dubitationem est. Quid ergo dicemus? Rusticus eram. Sed lex erat, omnes complectitur: nihil proderit. Quæramus ergo, num infirmari in aliqua parte lex possit. Quid aliud (sæpius dicam) natura permittit, quàm ut cum verba contrà sint, de voluntate quærat? generalis igitur quæstio: Verbis, an voluntate sit standum. Sed enim in commune de jure omni disputandum semper, nec unquam satis judicatum est. Quærendum igitur in hac ipsa, qua consistimus, an aliquid inveniri possit, quod scripto adversetur. Ergo quisquis non affuerit, exhæres erit? quisquis sine exceptione? Jam se illa vel

* Non posse gloriari, quasi aliquid profuerit reo patri, cùm is damnatus sit.

¹ Oratores, de quibus loquitur, qui non nisi in proximo

posita intuentur, videbunt quodque primam illam scripti & voluntatis quæstionem, quam latius in sequentibus exequitur.

ultra offerent argumenta : Filius infans, & æger non affuit, & qui aberat, & qui militabat, & qui in legatione erat. Jam multum acti est: posset aliquis non affuisse, & hæres esse.

Transeat nunc idem ille qui ^m cogitavit, ut ait Cicerone, *tibicinis Latini modo* ad disertum. Ut ista concedam, tu nec infans es, nec æger eras, nec abfuisti, nec militasti, nec in legatione fuisti. Non aliud occurrit quàm illud: Sed rusticus sum. Contrà, quod palam est, dicet: Ut agere non potueris, assidere potuisti. Et verum est. Quare redeundum est rustico ad animum Legumlatoris. Impietatem punire voluit, ego autem impius non sum. Contra quæ disertus: Tu impiè fecisti, inquit, cùm exhæredationem meruisti; licet te postea vel pœnitentia vel ambitus ad hoc genus optionis adduxerit. Præterea propter te damnatus est pater. Videbaris enim de causa pronuntiasse. Ad hæc rusticus: Tu verò in causa damnationis fuisti: multos offenderas: inimicitias domui contraxeras. Hæc conjecturalia. Illud quoque, quod coloris loco rusticus dicit, patris fuisse tale consilium, ne universam domum periculo subjiceret. Hæc prima quæstione scripti & voluntatis continentur.

Intendamus ultra animum, videamúsque an aliquid inveniri præterea possit, * quo id modo fiat. Sedulo imitor quærentem, ut quærere doceam, & omisso speciosiore illo styli genere, ad utilitatem me summito discentium.

* *Legendumputem, & quo id modo fiat, adjiciendo, &c.*

Omnes adhuc quæstiones ex persona petitoris ipsius duximus: cur non aliquid circa patrem quærimus? Dictum verò est, *cui quis non affuerit, exhæres erit*. Cur non conamur & hic quærere, Num cuicunque non affuerit? Facimus hoc sæpe in iis controversiis, in quibus petuntur in vincula, qui parentes suos non alunt: an eum qui testimonium in filium impietatis reum dixit? an eum qui filium lenoni vendidit? In

^m Qui hæc in gratiam rustici cogitavit, jam transeat in partes disertis. Alludit ad locum Ciceronis pro Muren. n. 26.

hoc de quo loquimur patre, quid apprehendi potest? Damnatuſ eſt. Numquid igitur lex ad abſolutos tantum patres pertinet? dura prima fronte quaſtio. Non deſperemus: credibile eſt hoc voluiſſe legumlatorem, ne auxilia liberorum innocentibus deeſſent. Sed hoc dicere ruſtico verecundum eſt, quia innocentem fuiſſe patrem fatetur. Dat aliud argumentum controverſia: *Damnatus proditiſ cum advocato exulet.* ⁿ Vix videtur poſſe fieri, ut poena filio eadem, patri & ſi affuerit, & ſi non affuerit, conſtituta ſit. ^o Præterea lex ad exules nulla pertinet. Non ergo credibile eſt, de non advocato damnati ſcriptum. An poſſint enim bona eſſe ulla exulis, ruſticus in utraque parte dubium facit. Diſertus & verbis inhærebit, in quibus nulla exceptio eſt: & propter hoc ipſum poenam eſſe conſtitutam eis qui non affuerint, ne periculo exiliſ deterreantur ab advocatiſ, & ruſticum innocenti non affuiſſe dicet.

Illud protinus non indignum quod annotetur, poſſe ex uno ſtatu duas generales fieri quaſtiones: An quiſquis, an cuiſcunque. Hæc ex duabus perſoniſ quaſita ſunt. E tertia autem, quæ eſt adverſarii, nulla oriri quaſtio poteſt: quia nulla ſit ei de ſua parte controverſia.

Nondum tamen cura deficiat. Iſta enim omnia dici poſſent etiam non reſtituto patre. Nec ſtatim eò tendamus, quod occurrit ultro, à ruſtico reſtitutum. Qui id ſubtiliter quaeret, aliquid ſpectabit ultra. Nam ut genus ſpecies ſequitur, ita ſpeciem genus præcedit. Fingamus ergo ab alio reſtitutum, ratiocinativa atque

ⁿ Vix videtur fieri poſſe ut debeat ſimiliter inſligi poena ei qui patri adfuerit, aut non adfuerit, Eadem autem poena eſt *honorum amiſſio*. Nam *exul* bona perdit, & *exhaeres* bona quoque perdit. *Turn.*

^o Exul ita capite diminuitur, ut civitatis juſ perdat, ac proinde reliqua quoque jura. Cùm

igitur ſcribitur in lege, *Qui patri proditiſ reo, &c.* non debet intelligi de *damnato patre*, id eſt exule, ad quem nulla lex pertinet, ſed de *abſoluto*. *Turn.* Atque adeo ea lex non eſt ſcripta de non *advocato damnati*, id eſt de eo filio qui non adfuerit tantumquam advocatus patri qui damnatus eſt.

collectiva

collectiva quæstio oriatur, an restitutio pro sublatione iudicii sit, & perinde valeat, ac si iudicium non fuisset. Ubi tentabit rusticus dicere, ne impetrare quidem aliter potuisse suorum restitutionem uno præmio, nisi patrè, perinde ac si accusatus non esset, revocato. Quæ res, advocati quoque pœnam, tanquam is non affuisset, remiserit. Tum venimus ad id quod primùm occurrebat, à rustico restitutum esse patrem. Ubi rursus ratiocinamur, an restitutor accipi debeat pro avvocato, quando id præstiterit, quod advocatus petiit: nec improbum sit pro simili accipi, quod plus est. Reliqua jam æquitatis sunt, utrius justius sit desiderium. Id ipsum adhuc dividitur, etiamsi uterque sibi totum vindicaret, nunc utique, cùm alter ^P semissem, alter universa, fratre excluso.

Sed his tractatis, etiam habet magnum momentum apud iudices patris memoria, cùm præsertim de bonis ejus quærat. Erit ergo conjectura, qua mente pater intestatus decesserit. Sed ea pertinet ad qualitatem, quæ alterius status instrumentum est. Plerumque autem in fine causarum de æquitate tractabitur, quia nihil libentiùs iudices audiunt. Aliquando tamen hunc ordinem mutabit utilitas: ut si in jure minus fiduciæ erit, æquitate iudicem præparemus. Nihil habui ampliùs, quod in universum præcipere. *.

VII. SUNT pleraque ejusmodi, quæ nisi proposita de qua dicendum est materia, viam docendi non præbeant. Non enim causa universa in quæstiones ac locos diducenda est: sed hæ ipsæ partes habent rursus ordinem suum. Nam & in procemio primum est aliquid, & secundum, ac deinceps. Et quæstio omnis ac locus habet suam dispositionem, ut theses etiam simplices. . Est & hoc, quod scriptor demonstrare non possit, nisi certa definitaque materia.

^P Mediam partem hæreditatis. Veteres volentes aliquid dividere in partes, ut hæreditatem, & quidvis simile, id *assem* appella-

verunt, & partes *uncias*. Constat autem as duodecim unciis. Unde *ex asse hæres* dicitur, qui solus est hæres.

Sed

Sed quid una faciat, aut altera? quin imò centum ac mille in re infinità!

Præceptoris est, in alio atque alio genere quotidie ostendere quis ordo sit rerum, & quæ copulatio: ut paulatim fiat usus, & ad similia transitus. Tradi enim omnia quæ ars efficit, non possunt. Nam quis pictor omnia, quæ in rerum natura sunt, adumbrare didicit? Sed percepta semel imitandi ratione, assimilabit quicquid acceperit. Quis enim non faber vasculum aliquod, quale nunquam viderat, facit? Quædam verò non docentium sunt, sed discentium. Nam & medicus quid in quoque valetudinis genere faciendum sit, quid quibus signis providendum, docebit. Vim sentiendi pulsus venarum, caloris motus, spiritus meatum, coloris distantiam, * quæ sua cujusque sunt, ingenium dabit.

* Quæ
unicu-
jusque æ-
groti pro-
pria sunt.

Quare plurima petamus à nobis, & cum causis deliberemus, cogitemusque homines ante invenisse artem quam docuisse. Illa enim potentissima est, quæque verè dicitur œconomica totius causæ dispositio, quæ constitui nisi velut in re præsentī non potest: ubi assumendum procemium, ubi omittendum: ubi utendum expositione continua, ubi partita: ubi ab initiis incipiendum, ubi more Homérico à mediis, vel ultimis: ubi omnino non exponendum: quando à nostris, quando ab adversariorum propositionibus, incipiamus: quando à firmissimis probationibus, quando à levioribus: quando in causa proponendæ procemiis quæstiones, qua præparatione præmuniendæ: quid judicis animus accipere possit statim dictum, quò paulatim deducendus: singulis, an universis opponenda refutatio: reservandi perorationi, an per totam orationem diffundendi affectus: de jure prius, an de æquitate dicendum: an antea acta crimina, an de quibus judicium est, prius objicere, vel diluere conveniat: si multiplices causæ erunt, quis ordo faciendus, quæ testimonia, tabulæve cujusque generis in actione recitandæ, quæ reservandæ. Hæc est velut imperatoria virtus copias suas partientis ad casus præliorum, re-

inentis partes propter castella tuenda, custodiendâsve urbes, petendos commeatus, obsidenda itinera, mari denique ac terra dividendis.

Sed hæc in oratione præstat omnia, cui affuerint natura, doctrinâ, studium. Quare nemo expectet, ut alieno tantùm labore sit disertus. Vigilandum ducat iterum, enitendum, pallendum : est facienda sua cuique vis, sua ratio : non respiciendum ad hæc, sed in promptu habenda : nec tanquam tradita, sed tanquam innata. Nam viam demonstrare velociter ars potest, si qua est : verùm ars satis præstat, si copias eloquentiæ ponit in medio : nostrum est uti eis scire.

Reliqua partium est demum dispositio. Et in his ipsis primus aliquis sensus, & secundus, & tertius : qui non modò ut sint ordine collocati, elaborandum est ; sed ut inter se juncti, atque ita coherentes, ne commissura pelluceat : corpus sit, non membra. Quod ita continget, si & quid in quoque conveniat viderimus, & ut verba verbis applicemus, non pugnantia, sed quæ invicem complectantur. Ita res diversæ distantibus ex locis, quasi invicem ignotæ non collidentur, sed aliqua societate cum prioribus ac sequentibus se copulâque tenebunt : ac videbitur non solum composita oratio, sed etiam continua. Verùm longiùs fortasse progredior fallente transitu, & à dispositione ad elocutionis præcepta labor, quod proximus liber inchoabit.

MARCI FABII
 QUINTILIANI
 DE

Institutione Oratoria

LIBER VIII.

PROŒMIUM.

I. Non onerandos esse præceptis adolescentes. II. Enumeratio eorum quæ antea dicta sunt à capite 16. lib. 2. quæ maximè pertinent ad Inventionem & Dispositionem. III. Elocutio pars Rhetoricæ ut pulcherrima, sic etiam difficillima. IV. Rerum quàm verborum majorem curam esse habendam.

I. **H**IS ferè, quæ in proximos quinque libros collata sunt, ratio inveniendi, atque inventa disponendi continetur: quam ut per omnes numeros penitus cognoscere, ad summam scientiæ necessarium est, ita incipientibus brevius ac simplicius tradi magis convenit. Aut enim difficultate institutionis tam numerosæ atque perplexæ deterreri solent: aut eo tempore quo præcipuè alenda ingenia, atque indulgentia quadam enutrienda sunt, asperiorum tractatu rerum atteruntur: aut si hæc sola didicerint, fatis se ad eloquentiam instructos arbitrantur: aut quasi ad certas quasdam dicendi leges alligati, conatum omnem reformidant. Unde existimant accidisse, ut qui diligentissimi artium scriptores extiterunt, ab eloquentia longissimè fuerint.

Via tamen opus est incipientibus, sed ea plana, & cùm ad ingrediendum, tum ad demonstrandum expedita. Eligat itaque peritus ille præceptor ex omnibus optima, & tradat ea demum in præsentia, quæ placent,

placent, remotâ refutandi cætera morâ. Sequuntur enim discipuli quò duxeris. Mox cum robore discendi crescet etiam eruditio. Iidem primò solum iter credant esse in quod inducentur, mox illud cognituri etiam optimùm. Sunt autem neque obscura, neque ad percipiendum difficilia, quæ scriptores diversis opinionibus pertinaciter tuendis, involverunt. Itaque in toto artis hujusce tractatu difficilius est judicare quid doceas, quàm cùm judicaris, docere: præcipueque in duabus his partibus perquàm sunt pauca, circa quæ si is qui instituetur non repugnaverit, prorum ad cætera habiturus est cursum.

II. NEMPE enim plurimum in hoc laboris exhaustimus, ut ostenderemus, Rhetoricen bene dicendi scientiam, & utilem, & artem, & virtutem esse materiam ejus, res omnes de quibus dicendum esset. Tum & eas in tribus ferè generibus, demonstrativo, deliberativo, judicialique reperiri. Orationem porrò omnem constare rebus, & verbis: in rebus intuendam inventionem, in verbis elocutionem, in utrisque collocationem: quæ memoria complecteretur, actio commendaret.

Oratoris officium, docendi, movendi, delectandi partibus contineri. Ex quibus ad docendum expositio & argumentatio, ad movendum, affectus pertinerent: quos per omnem quidem causam, sed maxime tamen in ingressu ac fine dominari. Nam delectationem, quamvis in utroque sit eorum, magis tamen proprias in elocutione partes habere. Quæstiones alias infinitas; alias finitas, quæ personis, locis, temporibus continerentur. In omni porro materia tria esse quærenda: An sit, quid sit, quale sit.

His adjiciebamus, demonstrativam laude ac vituperatione constare. In ea, quæ ab ipso de quo diceremus, quæ post eum acta essent, intuendum. Hoc opus tractatu honestorum utiliûmque constare. Suavoriis accedere tertiam partem ex conjectura: Possentne fieri, & an esset futurum, de quo deliberaretur. Hic præcipue diximus spectandum, Quis, apud quem, quid

quid diceret. Judicialium causarum alias in singulis, alias in pluribus controversiis consistere. . In omni porro causa judiciali, quinque esse partes, quarum exordio conciliari audientem, narratione causam proponi, confirmatione roborari, refutatione dissolvi, peroratione aut memoriam iudicis refici, aut animos moveri.

His argumentandi & afficiendi locos, & quibus generibus concitari, placari, resolvi iudices oportet, adjecimus. Accessit ratio ^a divisionis: credere modò qui discet, velit, certam quandam viam esse, in qua multa etiam sine doctrina præstare debeat per se ipsa natura: ut hæc de quibus dixi, non tam inventa à præceptoribus, quàm cùm fierent, observata esse videantur.

1 de Orat.
94.

Orat. 44.

III. PLUS exigunt laboris & curæ quæ sequuntur. Hinc enim jam elocutionis rationem tractabimus, partem operis, ut inter omnes oratores convenit, difficillimam. Nam & M. Antonius, cujus suprà habuimus mentionem, ait à se disertos viros esse multos, eloquentem autem neminem. Disertis satis putat, dicere quæ oporteat: ornatè autem dicere, proprium esse eloquentissimi. Quæ virtus si usque ad eum in nullo reperta est, ac ne in ipso quidem, aut L. Crasso; certum est & in his, & in prioribus eam desideratam, quia difficillima fuit. Et M. Tullius inventionem quidem ac dispositionem prudentis hominis putat, eloquentiam oratoris. Ideoque præcipuè circa partis hujus præcepta elaboravit. Quod eum meritò fecisse, etiam ipso rei de qua loquimur nomine palam declaratur. Eloqui enim hoc est, omnia quæ mente conceperis promere, atque ad audientes perferre: sine quo supervacua sunt priora, & similia gladio condito, atque intra vaginam suam hærenti.

^a *Divisionem* appellat distributionem thematis & causæ in capita suæ, quæ res *dispositionem* orationis efficit. *Turn.*

Hoc itaque maximè docetur : hoc nullus nisi arte assequi potest : huc studium abhibendum : hoc exercitatio petit, hoc imitatio : hîc omnis ætas consumitur : hoc maximè orator oratore præstantior : hoc genera ipsa dicendi alia aliis potiora. Neque enim Afiani, aut quocunque alio genere corrupti, res non viderunt, aut eas non collocaverunt : neque quos aridos vocamus, stulti, aut in causis cæci fuerunt : sed his iudicium in eloquendo ac modus, illis vires defuerunt. Ut appareat in hoc & vitium & virtutem esse dicendi.

IV. NON ideo tamen sola est agenda cura verborum. Occurram enim necesse est, & velut in vestibulo protinus apprehensuris hanc confessionem meam, resistam iis, qui omissa rerum (qui nervi sunt in causis) diligentia, quodam inani circa voces studio senescunt ; idque faciunt gratia decoris : quod est in dicendo mea quidem opinione pulcherrimum, sed cùm sequitur, non cùm affectatur. Corpora sana, & integri sanguinis, & exercitatione firmata, ex iisdem his speciem accipiunt, ex quibus vires : namque & colorata, & adstricta, & lacertis expressa sunt : sed eadem si quis vulsa atque fucata muliebriter comat, foedissima sint ipso formæ labore. Et cultus concessus atque magnificus addit hominibus, ut Græco versu testatum est, auctoritatem : at muliebris & luxuriosus, non corpus exornat, sed detegit mentem. Similiter illa translucida & versicolor quorundam elocutio res ipsas effœminat, quæ illo verborum habitu vestiuntur. Curam ergo verborum, rerum volo esse sollicitudinem.

Nam plerumque optima rebus cohærent, & cernuntur suo lumine. At nos quærimus illa tanquam

* Alludit ad proverbium græcum : *Εἴματα ἀνῆ. Vestis virum facit* : quo significamus ipsum ornatum magnificentiam quandam & auctoritatem homi-

nibus addere. Existimat Erasmus à Fabio significari versum quemdam Homericum, quem Nauficaë de Ulyssæ dixit lib. Z seu 6. Odyss. v. 29. *Turn.*

lateant semper, sēque subducant. Ita nunquam pūta-
mus circa id esse, de quo dicendum est: sed ex aliis
locis petimus, & inventis vim afferimus. Majore
animo aggredienda eloquentia est: quæ si toto corpore
valet, ungues polire, & capillum reponere, non
existimat ad curam suam pertinere.

Sed evenit plerumque, ut hac diligentia deterior
etiam fiat oratio. Primū quia sunt optima minimē
accerfita, & simplicibus atque ab ipsa veritate pro-
fectis similia. Nam illa quæ curam fatentur, & ficta
atque composita videri etiam volunt, nec gratiam
consequuntur, & fidem amittunt, * propter id quod
* *Legi*
foris possit,
præter. sensus obumbrant, & velut læto gramine sata strangu-
lant. Nam & quod rectē dici potest, circumimus
amore verborum: & quod satis dictum est, repeti-
mus: & quod uno verbo patet, pluribus oneramus:
& pleraque † significare melius putamus, quā
dicere.

† Rem
circuitu
quodam
designare.

Quid, quod nihil jam proprium placet, dum parum
creditur disertum, quod & alius dixisset? A corrup-
tissimo quoque poetarum figuras seu translationes mu-
tuamur: tum demum ingeniosi scilicet, si ad intelli-
gendos nos opus sit ingenio. Atqui satis apertē
Cicero præceperat, *in dicendo vitium vel maximum esse,*
1. de Orat. *à vulgari genere orationis, atque à consuetudine communis*
12. *sensus abhorrere.* Sed ille durus, atque ineruditus:
nos meliūs, quibus sordent omnia quæ natura dictavit;
qui non ornamenta quærimus, sed lenocinia: quasi
verò sit ulla verborum, nisi rei cohærentium, virtus:
quæ ut propria sint, & dilucida, & ornata, & aptē
collocentur, si tota vita laborandum est, omnis studi-
orum fructus amissus est.

‖ *Malim*
atqui.

‖ Atque plerosque videas hærentes circa singula: &
dum inveniunt, & dum inventa ponderant, ac di-
metiuntur. Quod etiamsi idcirco fieret, ut semper
optimis uterentur, abominanda tamen hæc infelicitas
erat, quæ & cursum dicendi refrænât, & calorem co-
gitationis extinguit morâ & diffidentiâ. Miser enim,
& (ut sic dicam) pauper orator est, qui nullum ver-
bum

bum æquo animo perdere potest. Sed ne perdet quidem, qui rationem loquendi primum cognoverit, tum lectione multa & idonea copiosam sibi verborum suppellectilem compararit, & huic adhibuerit artem collocandi: deinde hæc omnia exercitatione plurima roborarit, ut semper in promptu sint, & ante oculos. Namque & hoc qui fecerit, ei res cum nominibus suis occurrent.

Sed opus est studio præcedente, & acquisita facultate, & quasi reposta. Namque ista quærendi, iudicandi, comparandi anxietas, dum discimus adhibenda est, non cum dicimus. * Alioqui, sicut qui patrimonium non pararunt, subinde quærunt, ita in oratione, qui non satis laborarunt. Si præparata vis dicendi fuerit, erunt in officio, sic ut non ad requisita respondere, sed ut semper sensibus inhærere videantur, atque ut umbra corpus sequi.

Tamen in hac ipsa cura est aliquid satis. Nam cum Latina, significantia, ornata, aptè sint collocata, quid amplius laboremus? Quibusdam tamen nullus finis calumniandi est, & cum singulis penè syllabis commorandi: qui etiam cum optima sint reperta, quærunt aliquid quod sit magis antiquum, remotum, inopinatum: nec intelligunt[†] jacere sensus in oratione, in qua verba laudantur. Sit igitur cura elocutionis quàm maxima, dum sciamus tamen nihil verborum causa esse faciendum, cum verba ipsa rerum gratia sint reperta: quorum ea sunt maxime probabilia quæ sensum animi nostri optimè promunt, atque in animis iudicum, quod volumus, efficiunt. Ea debent præstare sine dubio & admirabilem & jucundam oratio-

* Totus hic locus, qui aliter ab aliis legitur, fortasse non caret mendis. Malim legere, *fin præparata. Erunt in officio*, scilicet *verba deest. Ad requisita respondere*: de lerem lubens, ad. Fabius lib. 10. cap. 3. eandem ferè sententiam his verbis clariùs exprimit: *Celeritatem dabit con-*

suetudo. Paulatim res faciliùs se ostendent, verba respondebunt, compositio sequetur: cuncta denique, ut in familia bene instituta, in officio erunt.

[†] Humiles videri sententias, nulliusque pretii haberi in ea oratione, in qua verba tantum laudantur.

nem. Verùm admirabilem non sic quomodo prodigia miramur: & jucundam orationem non deformi voluptate, sed cum laude ad dignitatem conjuncta.

CAPUT I.

DE ELOCUTIONE.

Spectatur elocutio in verbis aut singulis, aut conjunctis. In singulis intuendum ut sint latina, perspicua, ornata, & ad id quod efficere volumus accommodata. In conjunctis, ut emendata, ut collocata, ut figurata. De ratione latine atque emendate loquendi pauca adjicit iis quæ ante dicta sunt.

* De ratione Latine atque emendate loquendi vide Cicer. l. 3. de Orat. 2. 37—48.

IGITUR quam Græci *φράσις* vocant, Latine dicimus elocutionem. Eam spectamus in verbis, aut singulis, aut conjunctis. In singulis intuendum est, ut sint Latina, perspicua, ornata, & ad id quod efficere volumus accommodata. In conjunctis, ut emendata, ut collocata, ut figurata. Sed * ea quæ de ratione Latine atque emendate loquendi fuerunt dicenda, in libro primo, cùm de Grammaticæ loqueremur, executi sumus.

Verùm illic tantum ne vitiosa essent, præcepimus: hîc non alienum est admonere, ut sint quàm minimè peregrina, & externa. Multos enim quibus loquendi ratio non desit, invenias; quos curiosè potius loqui dixeris, quàm Latine: quo modo & illa Attica anus Theophrastum hominem alioqui disertissimum, annotata unius affectatione verbi, hospitem dixit: nec alio se id deprehendisse interrogata respondit, quàm quòd nimium Atticè loqueretur. Et in Tito Livio miræ facundiæ viro putat inesse Pollio Asinius quandam Patavinitatem. Quare, si fieri potest, & verba omnia, & vox, hujus alumnum urbis oleant: ut oratio Romana planè videatur, non civitate donata.

* Id est, quandam phrasim, quæ redolebat potius Patavium quàm Romam. *Turn.*

CAPUT II.

DE PERSPICUITATE.

- I. *Perspicuitas pendet præsertim a proprietate verborum.*
 II. *Unde oriatur, & quomodo vitari possit obscuritas.*

I. **P**ERSPICUITAS * in verbis præcipuam * *De perspicuitate vide Cicer. l. 3. de Orat. n. 48—50.*
 habet proprietatem: sed proprietas ipsa non simpliciter accipitur.

Primus enim intellectus est, sua cujusque rei appellatio, qua non semper utimur. Nam & obscœna vitabimus, & sordida, & humilia. Sunt autem humilia infra dignitatem rerum, aut * ordinis. In quo vitio cavendo non mediocriter quidam errare solent, qui omnia quæ sunt in usu, etiamsi causæ necessitas postulet, reformidant: ut ille qui in actione * *Ibericas herbas*, se solo nequicquam intelligente, dicebat, nisi irridens hanc vanitatem Cassius Severus, *spartum* eum dicere velle indicasset. . In hac autem proprietatis specie, quæ nominibus ipsis cujusque rei utitur, nulla virtus est: atque ei contrarium est vitium id quod apud nos improprium, *ἀνύσων* apud Græcos vocatur; quale est,

Tantum sperare dolorem. .

4 *En.*
419.

Non tamen quicquid non erit proprium, protinus & improprii vitio laborabit: quia primùm omnium multa sunt & Græcè & Latinè non denominata. Nam & qui jaculum emittit, jaculari dicitur: qui pilam aut fudem, appellatione privatim sibi assignata caret. Et ut lapidare quid sit manifestum est; ita glebarum testarumque jactus non habet nomen. Unde abusio, quæ *κατάχρησις* dicitur, necessaria. Translatio quoque, in qua vel maximus est orationis ornatus,

* Infradignitatem personarum vitilis, genistæ similis, frequentissimus in Hispania, teste Plinio.

† *Spartum* frutex est nexilis & *Turn.*

T 2

verba.

verba non suis rebus accommodat. Quare proprietates non ad nomen, sed ad vim significandi refertur: nec auditu, sed intellectu perpendenda est.

Secundo modo dicitur proprium inter plura quæ sunt ejusdem nominis, id, unde cætera ducta sunt: ut Vertex est contorta in se aqua, vel quicquid aliud similiter vertitur. Inde propter flexum capillorum, pars est summa capitis, & ex hoc quod est in montibus eminentissimum. Rectè inquam dixeris hæc omnia vertices: propriè tamen, unde initium est. Sic ^z soleæ, & turdi pisces, & cætera.

Tertius est huic diversus modus, cùm res communis pluribus, in uno aliquo habet nomen eximium: ut carmen funebre propriè Nænia: & tabernaculum ducis, Augustale. Item quod commune est & aliis nomen, intellectu alicui rei peculiariter tribuitur: ut urbem, Romam accipimus: & venales, novitios: & Corinthia, æra: cùm sint urbes aliæ quoque, & venalia multa, & tam aurum & argentum, quàm æs Corinthium. Sed ne in his quidem virtus oratoris inspicitur.

At illud jam non mediocriter probandum, quod hoc etiam laudari modo solet ut propriè dictum, id est, quo nihil inveniri possit significantius: ut Cato dixit C. Cæsarem ad evertendam Rempublicam ^a sobrium accessisse: ut Virgilius, *Deductum carmen*; & Horatius *Acrem tibi, Hannibalémque durum*.

6. *Eclog.* 5.

1. *Od.* 12.

3. *l. Od.* 4.

Interim autem quæ sunt in quoque genere præcipua, proprii locum accipiunt, ut Fabius inter plures imperatorias virtutes Cunctator est appellatus.

Possunt videri verba, quæ plus significant quàm eloquuntur, in parte ponenda perspicuitatis: intel-

^z Solea piscis est planus, à similitudine soleæ pedis nostri. Turdus quoque piscis est saxatilis, à similitudine turdi avis. Turn.

^a Scribit Tranquillus Cæsarem vini parcissimum fuisse, ut dixerit Cato solum Cæsarem sobrium

accessisse ad evertendam Rempublicam. In nomine *sobrii* proprietates est: significatur enim magna cura, diligentia, & provisio, qualis esse solet in sobriis. Turn.

lectum enim adjuvant. Ego autem libentiùs emphasin retulerim ad ornatum orationis, quia non ut intelligatur efficit, sed ut plus intelligatur.

II. AT obscuritas fit etiam verbis ab usu remotis: ut si commentarios quis Pontificum, & vetustissima fœdera & exoletos scrutatus auctores, id ipsum petat ex eis, ut quæ inde contraxerit, non intelligantur. Hinc enim aliqui famam eruditionis affectant, ut quædam soli scire videantur. Fallunt etiam verba, vel regionibus quibusdam magis familiaria, vel artium propria, ut ^b Atabulus ventus, & navis ^c Saccaria: . quæ vel vitanda apud judicem ignarum significationem earum, vel interpretanda sunt. Sicut in his quæ homonyma dicuntur: ut, Taurus animal sit, an mons, an signum in cœlo, an nomen hominis, an radix arboris, nisi distinctum non intelligitur.

Plus tamen est obscuritatis in contextu & continuatione sermonis, & plures modi. Quare nec sit tam longus, ut eum prosequi non possit intentio: nec ^d traiectione tam turdus, ut in hyperbaton finis ejus differatur. Quibus adhuc peior est mixtura verborum, qualis in illo versu:

Saxa vocant Itali mediis quæ in fluvibus aras.

1. *Æn.*

Etiam interjectione, qua & oratores & historici frequenter utuntur, ut medio sermone aliquem inserant sensum, impediri solet intellectus, nisi quod interponitur, breve est. Nam Virgilius illo loco, quo pulum equinum describit, cùm dixisset,

113.

Nec vanos horret strepitus,

3. *Georg.*
79.

compluribus insertis, alia figura quinto demum versu redit:

^b Nomen proprium venti, qui Apuliam infestat. Vide Horat. *Turn.*
l. 1. Sat. 5. v. 78. ἀπὸ τῆς ἀττικῆς βάλαν.

^c Quæ faccos fert: vel quæ faccis fert species aromaticas. ^d Intelligit transpositionem verborum, quæ si longius transferrantur, sensum obscurum efficiunt.

*Tum si qua sonum procul arma dedere,
Stare loco nescit.*

Vitanda inprimis ambiguitas, non hæc solum, quæ incertum intellectum facit, ut, *Cbremetem audiivi percussisse Demeam*; sed illa quoque quæ etiamsi turbare non potest sensum, in idem tamen verborum vitium incidit: ut si quis dicat *visum à se hominem librum scribentem*. Nam etiamsi librum ab homine scribi pateat, malè tamen composuerat, feceratque ambiguum quantum in ipso fuit.

Et etiam in quibusdam turba inanum verborum, qui dum communem loquendi morem reformidant, ducti specie nitoris, circumeunt omnia copiosa loquacitate quæ dicere volunt: ipsam deinde illam seriem cum alia simili jungentes, miscentésque, ultrà quàm ullus spiritus durare possit, extendunt. In hoc malum etiam à quibusdam laboratur: neque id novum vitium est, cùm jam apud * Titum Livium inveniam fuisse præceptorem aliquem, qui discipulos obscurare quæ dicerent, juberet, Græco verbo utens, *σκότισον*. Unde illa scilicet egregia laudatio: *Tanto melior: ne ego quidem intellexi*.

Alii brevitatis æmuli, necessaria quoque orationi subtrahunt verba, & velut satis sit scire ipsos quæ dicere velint, quantum ad alios pertineat, nihil putant. At ego † otiosum sermonem dixerim, quem auditor suo ingenio non intelligit.. Pervasit quidem jam multos ista persuasio, ut id jam demum eleganter atque exquisite dictum putent, quod interpretandum sit. Sed auditoribus etiam nonnullis grata sunt hæc, quæ cùm intellexerint, acumine suo delectantur, & gaudent non quasi audiverint, sed quasi invenerint.

Nobis prima sit virtus perspicuitas, propria verba, rectus ordo, non in longum dilata conclusio: nihil neque desit, neque superfluat. Ita sermo & doctis

* In Epistola T. Livii ad filium, † Vanum, nihil significantem, cujus Fabius alibi mentionem cùm non intelligatur. facit.

probabilis, & planus imperitis erit. Hæc est eloquendi observatio. Nam rerum perspicuitas quo modo præstanda sit, diximus in præceptis narrationis. P. 142. Similis autem ratio est in omnibus. Nam si neque pauciora quàm oportet, neque plura, neque inordinata aut indistincta dixerimus, erunt dilucida, & negliger quoque audientibus aperta: quia id ipsum in consilio est habendum, non semper tam esse acrem judicis intensionem, ut obscuritatem apud se ipse discutiat, & tenebris orationis inferat quoddam intelligentiæ suæ lumen, sed multis eum frequenter cogitationibus avocari: nisi tam clara fuerint quæ dicemus, ut in animum ejus oratio, ut sol in oculos, etiam si in eam non intendatur, incurrat. Quare non ut intelligere possit, sed ne omnino possit non intelligere, curandum. Propter quod etiam repetimus sæpe, quæ non satis percepisse eos qui cognoscunt putamus: *Quæ causa utique nostrâ est culpâ dicta obscurius. Quæ causa ad planiora & communia magis verba descendimus: cum id ipsum optimè fiat, quod nos aliquando non optimè fecisse simulamus.*

CAPUT III.

DE ORNATU.

*I. Quem vim habeat ornatus.—Sit virilis, non effeminatus.—Pro materiæ genere variatus. II. Ornatus est in singulis verbis, & conjunctis. In singulis, cum plura idem significant, debet fieri deletus. III. Verba, Vel sunt propria, quibus auctoritatem dat antiquitas—Vel ficta; & hic agit de ratione fingendi verba.—Vel translata, de quibus alio loco. IV. Antequam de ornatu conjuncti sermonis agat, attingit præcipua vitia, quæ ornatui contraria sunt. V. Ad ornatum venit; ad quem * De ornatu præcipue valent ἐνάρχησις seu hypotyposis.—Similitudines.—ἑκαστοῦ ἑκάστη—vide Cicer. χυλολογία.—Emphasis.—ἀφειδία. VI. Postremo vim oratoris in augendo & minuendo esse, de quo in sequenti capite.*

Orat. n. 91
—104. &

I. VENIO nunc ad * ornatum, in quo sine dubio plus quàm in cæteris dicendi partibus sibi indulget orator. Nam emendatè quidem ac dilu-

n. 127—
170 & in
Orat. n. 75
—86.

cidè dicentium, tenue præmium est, magisque vitiis carere est, quàm ut aliquam magnam virtutem adeptus esse videaris. Inventio cum imperitis sæpe communis: dispositio modicæ doctrinæ credi potest: & quæ sunt artes altiores, plerumque occultantur, ut artes sint: denique omnia hæc ad utilitatem causarum solam referenda sunt. Cultu verò atque ornatu se quoque commendat ipse qui dicit; & in cæteris judicium doctorum, in hoc verò etiam popularem laudem petit.

*Pro Corn.
Balb. 7.
&c.*

Non fortibus modò, sed etiam fulgentibus armis præliatus in causa est Cicero Cornelii: qui non affectus esset docendo judicem tantum, & utiliter deum ac Latine perspicueque dicendo, ut populus Romanus admirationem suam non acclamatione tantum, sed etiam plausu confiteretur. Sublimitas profectò, & magnificentia, & nitor, & auctoritas expressit illum fragorem. Nec tam insolita laus esset profecta dicentem, si usitata, & cæteris similis fuisset oratio. Atque ego illos credo, qui aderant nec sensitse quid facerent, nec sponte judiciòque plausisse: sed velut mente captos, & quo essent in loco ignaros, erupisse in hunc voluntatis affectum.

*Lib. 3.
Rhet.*

Sed ne causæ quidem parum confert idem hic orationis ornatus. Nam qui libenter audiunt, & magis attendunt, & faciliùs credunt: plerumque ipsa delectatione capiuntur, nonnunquam admiratione auferuntur. Nam & ferrum affert oculis terroris aliquid, & fulmina ipsa non tam nos confunderent, si vis eorum tantum, non etiam ipse fulgor timeretur. Recteque Cicero his ipsis ad Brutum verbis quadam in epistola scribit: *Nam eloquentiam quæ admirationem non habet, nullam judico.* Aristoteles quoque eandem petendam maximè putat.

Sed hic ornatus (repetam enim) virilis, fortis, & sanctus sit: nec effœminatam lævitatem, nec fuco eminentem colorem amet; sanguine & viribus niteat. Hoc autem adeo verum est, ut cum in hac maximè parte sint vicina virtutibus vitia, etiam qui vitiis
I
utuntur,

utuntur, virtutis tamen his nomen imponant. Quare nemo ex ^g corruptis dicat me inimicum esse culte dicentibus. Non nego hanc esse virtutem, sed illis eam non tribuo. An ego fundum cultiorem putem, in quo mihi quis ostenderit lilia, & violas, & amœnos fontes surgentes, quàm ubi plena messis, aut graves fructu vites erunt! Sterilem platanum, tonsasque myrtos, quàm maritam ulmum, & uberes oleas præoptaverim? Habeant illa divites: licet quid essent, si aliud nihil haberent?

Nullusne ergo etiam fructiferis adhibendus est decor? quis negat? Nam & in ordinem certaque intervalla redigam eas arbores. Quid enim illo ^h quincunce speciosius, qui, in quamcunque partem spectaveris, rectus est? Sed protinus in id quoque prodest, ut terræ succum æqualiter trahant. Surgentia in altum cacumina oleæ, ferro coercebo: in orbem se formosius fundet, & protinus fructum ramis pluribus feret. Decentior equus, cujus astricta sunt ilia; sed idem velocior. Pulcher aspectu sit athleta, cujus lacertos exercitatio expressit; idem certamini paratior. Nunquam verò species ab utilitate dividitur. Sed hoc quidem discernere modici judicii est.

Illud observatione dignius, quod hic ipse honestus ornatus pro materiæ genere debet esse variatus. Atque ut à prima divisione ordiar, non idem demonstrativis, & deliberativis, & judicialibus causis conveniet. Namque illud genus ostentationi compositum, solam petit audientium voluptatem: ideoque omnes dicendi artes aperit, ornatumque orationis exponit: ut qui non insidietur, nec ad victoriam, sed ad solum finem laudis & gloriæ tendat. Quare quicquid erit sententiis populare, verbis nitidum, figuris jucundum, transf-

^g *Corruptos* vocat, qui sententias & acumina sectando, nimia affectatione cultus & quasi muliebribus lenociniis veræ & masculæ eloquentiæ dignitatem corrumpunt: quod vitium ætate Fabii maximè invaluerat.

^h *Quincunx* est arborum ordo dispositarum in triangulum. Sic autem dicebatur à figura quinti numeri, V, quam singuli trianguli exprimunt. Vide Virg. l. 2. Georg. v. 277.

lationibus magnificum, compositione elaboratum, velut inſitor quidam eloquentiæ, intuendum & penè pertractandum dabit. Nam eventus ad ipſum, non ad cauſam refertur.

At ubi res agitur, & vera dimicatio eſt, ultimus ſit ſamæ locus. Propterea non debet quiſquam, ubi maxima rerum momenta verſantur, de verbis eſſe ſollicitus. Neque hoc eò pertinet, ut in his nullus ſit ornatus, ſed uti preſſior & ſeverior, * eo minùs conſeſſus, præcipuè ad materiam accommodatus. Nam & ſuadendo ſublimius aliquid ſenatus, concitatus populus, & in judiciis publicæ capitalèſque cauſæ poſcunt accuratius dicendi genus. At privatum conſilium, cauſasque paucorum, ut frequenter accidit, calculorum, purus ſermo, & diſſimilis curæ magis decuerit. An non pudeat certam creditam pecuniam periodis poſtulare? aut circa ſtillicidia affici? aut in mancipii¹ redhibitione ſuadere? Sed ad propoſitum.

• *Eo videtur hic ſuperfluum. Et huc fortè è ſuperiore verſu irrepiſſit.*

II. E T quoniam orationis tam ornatus quàm perſpicuitas, aut in ſingulis verbis eſt, aut in pluribus poſitus, quid ſeparata, quid conjuncta exigant, conſideremus. Quanquam rectiſſimè traditum eſt, perſpicuitatem propriis, ornatum tranſlatis verbis magis egere; ſciamus inornatum eſſe, quod ſit improprium. Sed cùm idem frequentiſſimè plura ſignificent, quod *συμπλοία* vocatur, jam ſunt aliis alia honeſtiora, ſublimiora, nitidiora, jucundiora, vocaliora. Nam ut ſyllabæ è literis meliùs ſonantibus clariores ſunt, ita verba è ſyllabis magis vocalia: & quo plus quæque ſpiritus habet, auditu pulchrior. Et quod facit ſyllabarum, idem verborum quoque inter ſe copulatio: ut aliud alii junctum meliùs ſonet.

Diverſus eſt tamen uſus. Nam rebus atrocibus verba etiam ipſo auditu aſpera magis convenient. In univerſum quidem, optima ſimplicium creduntur, quæ aut maximè exclamant, aut ſono ſunt jucun-

¹ *Redhibitio* eſt ex ædilitio petitque ut tibi pretium reddat, ediſto, cùm quis tibi vendidit & ſervum recipiat. *Turn.* ſervum vitioſum, aut morboſum,

diffima. Et honesta quidem turpibus potiora semper. nec sordidis unquam in oratione erudita locus. Clara illa, atque sublimia, plerumque materiæ modo * cer- * *Æti-*
nenda sunt. Quod enim alibi magnificum, tumidum *manda.*
alibi. Et quæ humilia circa res magnas, apta circa *Dijudi-*
minores videntur. Et sicut in oratione nitida notabile *canda.*
est humiliter verbum, & velut macula: ita à sermone
tenui sublime nitidumque discordat fitque corruptum,
quia in plano tumet.

Quædam non tam ratione quàm sensu judicantur;
ut illud,

Cæsa jungebant fœdera porca,

8. *Æn.*

fecit elegans, fictio nominis: quòd si fuisset porco,
vile erat. In quibusdam ratio manifesta est. Risimus,
& meritò, nuper poetam qui nixerat,

641.

Prætextam in cista mures rosere Camilli.

At Virgilii miramur illud:

Sæpe exiguus mus.

1. *Georg.*

Nam epitheton, *exiguus*, aptum, proprium, effecit
ne plus expectaremus; & casus singularis magis
decurrit; & clausula ipsa unius syllabæ non usitata,
addidit gratiam. Imitatus est itaque utrumque
Horatius:

181.

Nascetur ridiculus-mus.

Art. Poet.

Nec augenda semper oratio, sed submittenda non-
nunquam est. Vim rebus aliquando & ipsa verbo-
rum humilitas affert. An cum dicit in Pisonem
Cicero, *cum tibi tota cognatio in sarraco advebatur*;
incidisse videtur in sordidum nomen, non eo con-
temptum hominis, quem destructum volebat, aux-
isse?

139.

III. CUM sint autem verba propria, ficta, trans-
lata: propriis dignitatem dat antiquitas. Namque
& sanctiorem & magis admirabilem faciunt oratio-
nem, quibus non quilibet fuerat usus: eoque orna-
mento

mento accerrimi iudicii P. Virgilius unicè est usus. Olli enim, & *Quianam*, & ^k *Mi*, & *Pone*, pellucet, & aspergunt illam, quæ etiam in picturis est gratissima, vetustatis inimitabilem arti auctoritatem. Sed utendum modo, nec ex ultimis tenebris repetenda. Satis est vetus, *Quæso*: quid necesse est dicere, *Oppido*? quo sunt usi paulum tempore nostro superiores; vereor ut jam non ferat quisquam: certè *Antigerio*, cujus eadem significatio est, nemo nisi ambitiosus utetur. ^l *Ærumnas*, quid opus est? tanquam parum sit si dicatur *labor*. Horridum, *Reor*: tolerabile, *Autumo*: Tragicum, *Prolem ducendam*: *Universam ejus prosapiam*, insulsum. Quid multa? totus propè mutatus est sermo. Quædam tamen adhuc vetera vetustate ipsa gratius nitent, quædam etiam necessario interim sumuntur: *enuncupare*, *effari*, & multa alia etiam audientibus grata inferi possunt, sed ita demum, si non appareat affectatio.

Fingere, ut ^m primo libro dixi, Græcis magis concessum est, qui sonis etiam quibusdam & affectibus non dubitaverunt nomina aptare; non alia libertate, quàm qua illi primi homines rebus appellationes dederunt. Nostri autem in jungendo aut derivando paulum aliquid ausi, vix in hoc satis recipiuntur. Nam memini ⁿ juvenis admodum inter Pomponium & Senecam etiam præfationibus esse tractatum, an *Grædus eliminat*, apud Accium in Tragœdia dici oport-

^k *Mi* pro *mibi*. l. 6. *Æn.* v. 104. *Pone* præpositio antiqua, pro *post*. *Pone* nos recede. Plaut. sed apud Virgilium hoc sensu non occurrit. *Ponè*, adverbium, pro *retro*, non inusitatum.

^l A labore distat *ærumnæ*: unde hæc ægritudo laboriosa definitur à Tullio l. 4. *Tusc.* n. 18. Vide etiam l. 2. de finibus n. 118. sæpius hæc vox à Tullio adhibetur.

^m Fabius lib. 1. sic de fictis verbis: (quem nos locum omisi-

mus) *Audendum tamen: namque*, ut Cicero ait, etiam quæ primò dura visa sunt, usu molliuntur. Sed minimè nobis concessa est *ἐμπαιτισμός*. Quis enim ferat si quid simile illis meritis laudatis, *καὶ τοῖς βίοις*, &c. *εὖ εἰρησίου* fingere audeamus? Jam ne balare quidem aut hinnire fortiter diceremus, nisi iudicio vetustatis niterentur.

ⁿ Hæc constructio verborum non usitata.

tuisset,

tuiſſet. At veteres ne *Expeſtorat* quidem timuerunt. Et ſanè ejusdem notæ eſt, *Exanimat*.

At in tractu & declinatione talia ſunt, qualia apud Ciceronem *Beatitas* & *beatitudo*: quæ dura quidem ſentit eſſe, veruntamen uſu putat poſſe molliſci. Nec à verbis modò, ſed à nominibus quoque derivata ſunt quædam, ut à Cicerone ° *Sullaturit*, & ab Aſinio *Fimbriaturit* & *figlaturit*. 1. de Nat. Deor. 95.

Multa ex Græco formata nova, at plurima à Sergio Flavio, quorum dura quædam admodum videntur, ut *Ens* & *eſſentia*: quæ cur tantopere aſpernemur, nihil video, niſi quòd iniqui iudices adverſus nos ſumus: ideòque paupertate ſermonis laboramus.

Quædam tamen perdurant. Nam & quæ vetera nunc ſunt, fuerunt olim nova, & quædam in uſu perquàm recentia; ut Meſſala primus *reatum*, *munerarium* Auguſtus primus dixerunt. *Piraticam* quoque ut muſicam & fabricam dici adhuc dubitabant mei præceptores. *Favorem* & *urbanum*, Cicero nova credit. Nam & in Epiſtola ad Brutum: *Eum*, inquit, *amorem*, & *eum* (ut hoc verbo utar) *favorem in conſilium advocabo*. Et ad † Appium Pulcrum: *Te* † Lib. 3. ep. 8. Tullius habet, ut nunc loquimur. *hominem non ſolum ſapientem, verumetiam (ut nunc loquuntur) urbanum*. ° Idem putat à Terentio primùm dictum eſſe *obſequium*. Cæcilius ad Siſennam, *Albenti cælo*. *Cervicem* videtur Hortenſius primus dixiſſe; nam veteres pluraliter appellabant.

Audendum itaque. Neque enim accedo Celſo, qui ab oratore verba fingi vetat. Nam cùm ſint eorum alia (ut dicit Cicero) nativa, id eſt quæ ſignificata ſunt primo ſenſu: alia reperta, quæ ex his facta ſunt: ut jam nobis ponere alia quàm quæ illi rudes homines primèque fecerunt, fas non ſit; at derivare, ſectere, conjungere, quod natis poſtea conſeſſum eſt, quando

° Ad Attic. lib. 3. ep. 12. *Syllaturit animus ejus* & *proſcripturit*. Derivatio eſt à Sulla vel Sylla, qui cives Romanos proſcripſit. *Turn*.

† Nec tamen hoc verum eſt: nam uſurpatum fuerit *obſequium* à Plauto & Nævio ante Terentium, idcircoque Fabius adjecit, *putat*. *Turn*.

defiit licere? Et si quid periculosius finxisse videmur, quibusdam remediis præmunendum est: *Ut ita dicam, Si licet dicere, Quodammodo, Permite mibi sic.* Quod idem etiam in iis quæ licentiùs translata erunt, proderit, quæ non tutò dici possunt. In quo non falli iudicium nostrum, sollicitudine ipsa manifestum erit. Qua de re Græcum erit illud elegantissimum, quo præcipitur ita, ⁹ *προειπλήσσειν τῇ ὑπερβολῇ.*

† Vide
Cicer. l. 9.
ep. 22. ad
famil.

Translata probari nisi in contextu sermonis non possunt. Itaque de singulis verbis satis dictum, quæ per se nullam virtutem habent. Sed ne inornata sunt quidem, nisi cùm sunt infra rei de qua loquendum est dignitatem: excepto, si obscena nudis nominibus enuncientur. Quod † viderint, qui non putant esse vitanda, quia nec sit vox ulla naturâ turpis: & si qua est rei deformitas, aliâ quoque appellatione quacunque ad intellectum eundem nihilominus perveniat. Ego Romani pudoris more contentus, ut jam respondi talibus, verecundiam silentio vindicabo.

IV. JAM hinc igitur ad conjuncti sermonis rationem transeamus. Cujus ornatus in hæc duo prima dividitur, Quam concipiamus elocutionem, Quo modo efferamus. Nam primum est, ut liqueat, augere quid velimus, an minuere; concitatè dicere, an moderatè; lætè, an severè; abundanter, an pressè; asperè, an leniter; magnificè, an subtiliter; graviter, an urbanè: tum quo translationis genere, quibus figuris, qualibus sententiis, quo modo, qua postremò collocatione, id quod intendimus, efficere possimus.

Cæterùm dicturus quibus ornetur oratio, priùs ea quæ sunt huic contraria laudi, attingam: nam prima virtus est, vitio carere. Igitur ante omnia, ne speremus ornatam orationem fore, quæ probabilis non erit. *Partit. 19.* Probabile autem Cicero id genus dicit, quod non plus minùsve est quàm decet. Non quia comi expoliri-que non debeat, (nam & hæc ornatus pars est) sed

⁹ Id est, præmunire hyperbolen, eique veniam deprecari velut præveniendò castigationem & reprehensionem. Ex Arist. l. 3. Rhet.

quia

quia vitium est ubique quod nimium est. Itaque vult esse auctoritatem & pondus in verbis: sententias vel graves, vel aptas opinionibus hominum ac moribus. His enim salvis licet assumere ea quibus illustrem fieri orationem putat. Delectant translata, superlata, ad nomen adjuncta, duplicata, & idem significantia, ab ipsa actione atque ab imitatione rerum non abhorrentia.

Sed quoniam vitia prius demonstrare aggressi sumus, vel hoc vitium sit, quod * κακόφρων vocatur. .

* Ut De-
rica castra.

Deformitati proximum est humilitatis vitium, ταπεινώσειν vocant, qua rei magnitudo vel dignitas minuitur: ut, *Saxea est verruca in summo montis vertice.* Cui naturâ contrarium, sed errore par est, parvis dare excedentia modum nomina, nisi cum ex industria risus inde captatur. Itaque nec parricidam, nequam dixeris hominem: nec deditum fortè meretrici, nefarium: quòd alterum parum, alterum nimium est. Proinde quædam hebes, fordida, jejuna, tristis, ingrata, † vilis oratio est. Quæ vitia facillimè fiunt manifesta contrariis virtutibus. Nam primum acuto, secundum nitido, tertium copioso, deinceps hilari, jucundo, accurato diversum est.

† Id est,
neglecta:
huic enim
opponitur
accurata
oratio.

Vitanda & μείωσις, cum sermoni quidem deest aliquid quo minùs plenus sit: quanquam id obscuræ potiùs quàm inornatæ orationis vitium est. Sed hoc quoque cum à prudentibus fit, schema dici solet, sicut ταυτολογία, id est ejusdem verbi aut sermonis iteratio. Hæc enim, quanquam non magnopere summis auctoribus vitata interim, vitium videri potest: in quod sæpe incidit etiam Cicero securus tam parvæ observationis, *Pro Cluent.* sicut hoc loco: *Non solum igitur illud iudicium iudicii simile, iudices, non fuit.* .

Pejor hac ὁμοιολογία est, quæ nulla varietatis gratia levat tædium, atque est tota coloris unius, quæ maximè deprehenditur carens arte oratoria. Eaque & in sententiis, & figuris, & compositione longa, non animis solum sed etiam auribus est ingratiissima.

Vitanda

Vitanda μακρολογία, id est longior quàm oporteat sermo, ut apud Livium: *Legati non impetrata pace, retrò domum, unde venerant, abierunt.* Sed huic vicina periphrasis virtus habetur.

Est & πλεονασμός vitium, cùm supervacuis verbis oneratur oratio: *Ego meis oculis vidi.* Satis est enim, *vidi.* Emendavit hoc non inurbanè in Hircio Cicero, qui cùm in Panfam declamans, filium, à matre decem mensibus in utero latum esse dixisset: *Quid? aliæ,* inquit, *in penula solent ferre?* Nonnunquam tamen illud genus, cujus exemplum priore loco posui, affirmationis gratia adhibetur?

4. Æn.
359.

Vocémque bis auribus hausi.

At vitium erit, quoties otiosum fuerit, & supererit; non cùm adjicietur.

Est etiam quæ^s περιεργία vocatur, supervacua (ut sic dixerim) operositas, ut à diligenti curiosus, & à religione superstitione distat. Atque ut semel finiam, verbum omne quod neque intellectum adjuvat, neque ornatum, vitiosum dici potest.

Κακόζηλον, id est mala affectatio, per omne dicendi genus peccat. Nam & tumida, & exilia, & prædulia, & abundantia, & arcessita, & exultantia sub idem nomen cadunt. Denique κακόζηλον vocatur, quicquid est ultra virtutem, quoties ingenium judicio caret, & specie boni fallitur: omnium in eloquentia vitiorum pessimum. Nam cætera cùm vitentur, hoc petitur. Est autem totum in elocutione. Nam rerum vitia sunt, stultum, commune, contrarium, supervacuum: corrupta oratio in verbis maximè impropriis, redundantibus, comprehensione obscura, compositione fracta, vocum similitum aut ambiguarum puerili captatione

^r Non erit vitium, cùm adjicietur ex industria.

^s περιεργία tam est in rebus quàm in verbis. Fit autem cùm nimia diligentia utimur. Inde

enim vel addendo, vel detrahendo, aut nimium excolendo, aut sæpius mutando, orationem vitiamus, & reddimus inornatam. Turn.

consistit.

consistit. Est autem omne κακόζηλον utique falsum, etiam si non omne falsum κακόζηλον, ut cum dicitur aliter quam se natura habet, & quam oportet, & quam fat est. Totidem autem generibus corrumpitur oratio, quot ornatur. Sed de hac parte & in alio à nobis opere plenius dictum est & in hoc sæpe tractabitur, & adhuc spargetur omnibus locis. Loquentes enim de ornatu, subinde quæ sunt vitanda, similia virtutibus vitia, dicemus.

V. ¹ ORNATUM est quod perspicuo ac probabili plus est. Ejus primi sunt gradus, in eo quod velis ² exprimendo, concipiendoque: tertius, qui hæc nitidiora faciat, quod propriè dixeris cultum.

Itaque ἐνάργειαν, cujus in præceptis narrationis feci *pag. 147.* mentionem, quia plus est evidentia, vel ut alii dicunt, repræsentatio quam perspicuitas; & illud quidem patet, hæc se quodammodo ostendit; inter ornamenta ponamus. Magna virtus est, res de quibus loquimur, clarè, atque ut cerni videantur, enuntiare. Non enim satis efficit, neque ut debet plenè dominatur oratio, si usque ad aures volet, atque ea sibi iudex de quibus cognoscit, narrari credit, non exprimi, & oculis mentis ostendi. Sed quoniam pluribus modis accipi solet, non equidem in omnes eam particulas secabo, quarum ambitiosè à quibusdam numerus augetur, sed maximè necessarias attingam.

Est igitur unum genus, quo tota rerum imago quodammodo verbis depingitur:

Constitit in digitos extemplo arrectus uterque,

5 *Æn.*
426.

& cætera, quæ nobis illam pugilum congregientium

¹ Oratio potest esse perspicua, & probabilis, id est nihil habere plus minusve quam decet, ut ex Cicerone paulo antè definitur *pag. 286.* necdum esse ornata. Id quod duabus hisce virtutibus ad-

jicitur, efficit ornatum.

² Fortè hic aliquid mendi subest: certè inversus ordo. Prius est enim rem concipere animo, quam eam verbis exprimere.

faciem ita ostendunt, ut non clarius futura fuerit spectantibus. Plurimum in hoc genere, sicut in cæteris, eminet Cicero. An quisquam tam procul à concipiendis imaginibus rerum abest, ut cum illa in Verrem legit, *Stetit soleatus prætor populi Romani cum pallio purpureo, tunicæque talari, muliercula nixus in litore*: non solum ipsum os intueri videatur, & locum, & habitum, sed quædam etiam ex iis quæ dicta non sunt, sibi ipse adstruat? Ego certè mihi cernere videor & vultum, & oculos, & deformes utriusque blanditias, & eorum qui aderant tacitam averfationem, ac timidam verecundiam.

7. Ferr. 8.

Interim ex pluribus efficitur illa quam conamur exprimere facies, ut est apud eundem (namque ad omnium ornandi virtutum exempla vel unus sufficit) in descriptione convivii. Inxuriosi: *Videbar mihi videre alios intrantes, alios autem exeuntes, partim ex vino vacillantes, partim besterna potatione oscitantes. Versabatur inter hos Gallius unguentis oblitus, redimitus coronis. Humus erat immunda, lutulenta vino, coronis languidulis, & spinis cooperta piscium.* Quid plus videret qui intrasset?

Sic urbium captarum crescit miseratio. Sine dubio enim qui dicit expugnatam esse civitatem, complectitur omnia quæcunque talis fortuna recipit: sed in affectus minùs penetrat brevis hic velut nuntius. At si aperias hæc quæ verbo uno inclusa erant, apparebunt effusæ per domos ac templa flammæ, & ruentium tectorum fragor, & ex diversis clamoribus unus quidam sonus, aliorum fuga incerta: alii in extremo complexu suorum cohærentes, & infantium fœminarumque ploratus, & malè usque in illum diem servati fato senes: tum illa profanorum factorumque direptio, efferentium prædas repetentiumque discursus, & acti ante suum quisque prædonem catenati, & conata retinere infantem suum mater, & sicubi majus lucrum est, pugna inter victores. Licet enim hæc omnia (ut dixi) complectatur everfio, minus est tamen totum dicere, quàm omnia.

Consequemur

Consequemur autem ut manifesta sint, si fuerint verisimilia: & licebit etiam falso adfingere quicquid fieri solet. Contingit eadem claritas etiam ex accidentibus:

Mibi frigidus horror

2. *Æn.* 29.

Membra quatit, gelidusque coit formidine sanguis.

Et Trepidæ matres pressère ad pectora natos.

7. *Æn.*

518.

Atque hujus summæ, judicio quidem meo, virtutis facillima est via. Naturam intueamur, hanc sequamur. Omnis eloquentia circa opera vitæ est: ad se refert quisque quæ audit. Et id facillimè accipiunt animi, quod cognoscunt.

Præclare vero ad inferendam rebus lucem repertæ sunt similitudines, quarum aliæ sunt quæ probationis gratia inter argumenta ponuntur, aliæ ad exprimendam rerum imaginem compositæ, quod est hujus loci proprium.

Inde lupi ceu

2. *Æn.*

Raptores atra in nebula. Et,

355.

Misit, avi similis, quæ circum littora, circum

4. *Æn.*

Pisces scopulos humilis volat æquora juxta.

254.

Quo in genere id est præcipuè custodiendum, ne id quod similitudinis gratia ascivimus, aut obscurum sit, aut ignotum. Debet enim quod illustrandæ alterius rei gratia assumitur, ipsum esse clarius eo quod illuminat. Quare sanè poetis quidem permittamus hujusmodi exempla:

Qualis ubi bybernam Lyciam, Xanthique fluenta

4. *Æn.*

Deserit, aut Delon maternam invisit Apollo.

143.

Non idem decebit oratorem, ut occultis aperta demonstret.

Sed illud quoque, de quo in argumentis diximus, pag. 198. similitudinis genus ornat orationem, facitque sublimem, floridam, jucundam, mirabilem. Nam quo quæque longiùs petita est, hoc plus affert novitatis,

n. 19.

* Non habet hic usitatum sensum ista vox.

atque inexpectata magis est. Illa vulgaria videri possunt, & utilia tamen ad conciliandam fidem: *Ut terram cultu, sic animum disciplinis meliorem uberiorēque fieri.* Et, *Ut medici abalienata morbis membra præcidunt; ita turpes ac perniciosos, etiamsi nobis sanguine cohæreant, amputandos.* Jam sublimius illud pro Archia: *Saxa atque solitudines voci respondent, bestiae sæpe immanes cantu fleuntur atque consistunt, &c.* Quod quidem genus à quibusdam declamatoria maximè licentia corruptum est. Nam & falsis utuntur: nec illa iis quibus * tandem similia videri volunt, applicant. Quorum utrumque in iis est, quæ me juvene ubique cantari solebant: *Magnorum fluminum navigabiles fontes sunt.* Et, *Generosioris arboris statim planta cum fructu est.*

In omni autem parabola aut præcedit similitudo, & res sequitur; aut præcedit res, & similitudo sequitur. Sed interim libera & separata est: interim, quod longè optimum est, cum re, cujus est imago, connectitur, collatione invicem respondente, quod facit redditio contraria, quæ ἀνταπόδοσις dicitur. Præcedit similitudo illa, cujus modo feci mentionem:

*Inde lupi ceu
Raptores atra in nebula.*

n. 512.

Sequitur in primo Georgicôn post longam de bellis civilibus atque externis conquestionem:

*Ut cum carceribus sese effudere quadrigæ,
Addunt se in spatia, & frustra retinacula tendens
Fertur equis auriga, neque audit currus habenas.*

Sed hæc sunt sine antapodosi.

n. 29.

Redditio autem illa rem utramque quam comparat, velut subjicit oculis, & pariter ostendit. Cujus præclara apud Virgilium multa reperio exempla: sed oratoriis potiùs utendum est. Dicit Cicero pro Muræna: *Ut aiunt in Græcis artificibus eos aulædos esse, qui citharædi fieri non potuerunt, sic nos videmus, qui oratores*

tores evadere non potuerunt, eos ad juris studium devē-
nire. Illud pro eodem, jam penē poetico spiritu, sed n. 36.
tamen cum sua redditione, quod est ad ornatum ac-
commodatiūs: Nam ut tempestates sæpe certo aliquo
cæli signo commoventur, sæpe improvise, nulla ex certa
ratione, obscura aliqua ex causa concitantur: sic in hac
comitiorum tempestate populari sæpe intelligas quo signo
commota sit; sæpe ita obscura est, ut casu excitata esse
videatur. Sunt & illæ breves: Vagique per sylvas
ritu ferarum. Et illud Ciceronis in Clodium: Quo
ex judicio velut incendio nudus effugit. Quibus similia
possunt cuicunque etiam ex quotidiano sermone suc-
currere.

Huic subjacet virtus non solūm apertè ponendi rem
ante oculos, sed circuncisè atque velociter. Ac me-
ritò laudatur brevis integræ, sed ea minūſ præstat
quoties nihil dicit nisi quod necesse est, βραχυλογία
vocant, quæ reddetur inter schemata. Est verò pul-
cherrima, cūm plura paucis complectimur, quale
illud Sallustii est: Mithridates corpore ingenti perinde
armatus. Hoc malè imitantes sequitur obscuritas.

Vicina prædictæ, sed amplior virtus est ἔμφασις,
altioſem præbens intellectum, quāſ quem verba per
se ipsa declarant. Ejus duæ sunt species: altera, quæ
plus significat quāſ dicit; altera, quæ etiam id quod
non dicit.

Prior est & apud Homerum, cūm Menelaus Graios 4. Odyf.
in equo sedisse dicit: nam verbo uno magnitudinem 272, &c.
ejus ostendit. Et apud Virgilium: 2. Æn.
261.

Demissum lapsi per funem.

Nam sic quoque altitudo demonstrata est. Idem Cy- 3. Æn.
clopa cūm jaciuisse dicit per antrum immensum, prodi- 631.
giosum illud corpus spatio loci mensus est.

Sequens posita est in voce aut omnino suppressâ,
aut etiam abscissâ. Supprimitur vox ut fecit pro
Ligario Cicero: Quod si in tanta tua fortuna lenitas n. 13.
tanta non esset, quantam tu per te, per te, inquam, ob-
tines.

tines. Intelligo quid loquar. Tacuit enim illud, quod nihilominus accipimus, non deesse homines qui ad crudelitatem eum impellerent. Abscinditur per ἀποσιώπησιν, quæ quoniam est figura, reddetur suo loco.

Est in vulgaribus quoque verbis emphasis: *Virum esse oportet. Et, homo est ille. Et, vivendum est.* Adeo similis est arti plerumque natura.

Non tamen satis eloquentiæ est, ea de quibus dicat, clarè atque evidenter ostendere: sed sunt multi ac varii excolendæ orationis modi. Nam & ipsa illa ἀφέλεια simplex & inaffectedata habet quendam purum, qualis etiam in sceminis amatur, ornatum. Et sunt quædam velut è tenui diligentia circa proprietatem significationemque munditiæ. Alia copiâ locuples, alia floribus læta: virium non unum genus. Nam quicquid in suo genere satis effectum est, valet. .

IV. SED vis oratoris omnis in augendo minuendoque consistit. Utrique parti totidem modi, ex quibus præcipuos attingemus: reliqui similes erunt. Sunt autem positi in rebus, & verbis. Sed quæ sit rerum inventio ac ratio, tractavimus: nunc quid elocutio attollat aut deprimat, dicendum.

CAPUT IV.

DE AMPLIFICATIONE.

Prima amplificandi ratio est in nomine—Præcipua quatuor amplificationis genera. I. Incrementum. II. Comparatio. III. Ratiocinatio. IV. Congeries.—Minuendi totidem modi sunt, quot augendi.

n. 38. **P**RIMA est igitur amplificandi vel minuendi species in ipso rei nomine, ut cum eum qui sit cæsus, occisum; eum qui sit improbus, latronem: contraque eum qui pulsavit, attigisse; qui vulneravit, læsisse dicimus. Utriusque pariter exemplum est pro M. Cælio: *Si vidua liberè, proterva petulanter, dives effusè, libidinosa meretricio more viveret, adulterum ego putarem,*

rem, si quis hanc paulo liberiùs salutasset? Nam & impudicam, meretricem vocavit; & eum cui longior cum illa fuerat usus, liberiùs salutasse.

Hoc genus increfcit, ac fit manifestius, si ampliora verba cum ipsis nominibus, pro quibus ea positi sumus, conferantur; ut Cicero in Verrem: *Non enim furem, sed raptorem: non adulterum, sed expugnatorem pudicitiae: non sacrilegum, sed hostem sacrorum, religionumque: non sicarium, sed crudelissimum carnificem civium sociorumque in vestrum iudicium adduximus.* Illo enim modo ut sit multum, hoc etiam plus ut sit efficitur.

Quatuor tamen maximè generibus video constare amplificationem, incremento, comparatione, ratiocinatione, congerie.

I. INCREMENTUM est potentissimum, cum magna videntur etiam quæ inferiora sunt. Id autem uno gradu fit, aut pluribus. Per id venit non modò ad summum, sed interim quodammodo supra summum. Omnibus his sufficit vel unum Ciceronis exemplum: *Facinus est vincere civem Romanum, scelus verberare, propè parricidium necare: quid dicam in crucem tollere?* Nam & si tantum verberatus esset, uno gradu increverat, ponendo etiam id esse facinus, quod erat inferius. Et si tantum occisus esset, per plures gradus ascenderat. Cum verò dixerit, *propè parricidium necare*, supra quod nihil est; adjecit, *quid dicam in crucem tollere?* Ita cum id quod maximum est occupasset, necesse erat in eo quod ultra est, verba deficere.

Fit & aliter supra summum adjectio; ut apud Virgilium de Lauso:

*Quo pulcrior alter
Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni.*

7. *Æn.*
649.

Summum est enim, *Quo pulcrior alter non fuit.* Huic deinde aliquid supra positum est.

Tertius quoque est modus, ad quem non per gradus itur, ut quod non est plus quam maximum, sed

quo nihil majus est. *Matrem tuam occidisti. Quid dicam amplius? matrem tuam occidisti.* Nam & hoc augendi genus est, tantum aliquid efficere, ut non possit augeri.

2. Philip. 63. Crescit oratio minùs apertè, sed nescio an hoc ipso efficacius, cùm citra distinctionem in contextu & cursu semper aliquid priore majus insequitur; ut de vomitu in Antonium Cicero: *In cœtu verò populi Romani, negotium publicum gerens, Magister equitum.* Singula incrementum habent. Per se deforme, vel non in cœtu vomere: in cœtu etiam non populi: populi etiam non Romani: vel si nullum negotium ageret, vel si non publicum: vel si non magister equitum. Sed alius divideret hæc, & circa singulos gradus moraretur: hic in sublime etiam currit, & ad summum pervenit non nixu, sed impetu.

2. Philip. 63. II. VERUM ut hæc amplificatio in superiora tendit, ita quæ fit per comparisonem, incrementum ex minoribus petit. Augendo enim quod est infra, necesse est extollat id quod suprà positum est; ut idem, atque in eodem loco: *Si hoc tibi inter cœnam & in illis immanibus poculis tuis accidisset, quis non turpe duceret?* 1. Catil. 17. *In cœtu vero populi Romani.* Et in Catilinam: *Servi mehercle mei si me isto pacto metuerent, ut te metuunt omnes cives tui, domum meam relinquendam putarem.*

Interim proposito velut simili exemplo, efficiendum est, ut sit majus id quod à nobis exaggerandum est; ut idem pro Cluentio, cùm exposuisset MileSIam quandam à secundis hæredibus pro abortu pecuniam accepisse: *Quanto est, inquit, Oppianicus in eadem injuria majore supplicio dignus? Si quidem illa cùm suo corpori vim attulisset, se ipsa cruciavit: hic autem idem illud effecit per alieni corporis vim atque cruciatum.*

Nec putet quisquam hoc, quanquam est simile illi ex argumentis loco, quo majora ex minoribus colliguntur, idem esse. Illic enim probatio petitur, hic amplificatio: sicut in Oppianico non id agitur in illa comparatione, ut ille malè fecerit, sed ut pejùs. Est

tamen quanquam diversarum rerum quædam vicina.

Repetam igitur hîc quoque idem quo sum illic usus exemplum, sed non in eundem usum. Nam hoc mihi ostendendum est, augendi gratia non tota modò totis, sed etiam partes partibus comparari; sicut hoc loco: *An verò vir amplissimus P. Scipio pontifex maximus Tiberium Gracchum mediocriter labefactantem statum Reipublicæ privatus interfecit: Catilinam orbem terrarum cæde atque incendio vastare cupientem nos coss. perferemus?* Hîc & Catilina Graccho, & status Reipublicæ orbi terrarum, & mediocris labefactatio cædi & incendiis & vastationi, & privatus Consulibus comparatur: quæ si quis dilatare velit, plenos singula locos habent.

III. QUAS dixi per ratiocinationem fieri amplificationes, videamus an satis proprio verbo significaverim. Nec sum in hoc sollicitus, dum res ipsa volentibus discere appareat. Hoc sum tamen secutus, quòd hæc amplificatio alibi posita est, alibi valet: ut aliud crescat, aliud augetur; inde ad id quod extolli volumus, ratio deducitur. Objecturus Antonio Cicero merum & vomitum: *Tu, inquit, istis faucibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate.* Quid fauces & latera ad ebrietatem? Minimè sunt otiosa. Nam respicientes ad hæc, possumus æstimare quantum ille vini in Hippix nuptiis exhausserit, quod ferre & coquere non posset illa gladiatoria corporis firmitate. Ergo si ex alio colligitur aliud, nec improprium, nec inusitatum nomen est ratiocinationis.

Sic ex insequentibus amplificatio ducitur. Siquidem tanta vis fuit vini erumpentis, ut non casum afferret aut voluntatem, sed necessitatem, ubi minimè deceret, vomendi: & cibus non recens, ut accidere interim solet, redderetur, sed qui usque in posterum diem redundaret.

Idem

Idem hoc præstant quæ antecesserunt. Nam cùm Æolus à Junone rogatus,

1. *Æn.*
85.

*Cavum conversa cuspide montem
Impulit in latus, ac venti velut agmine facto
Quà data porta ruunt :*

apparet quanta sit futura tempestas.

7. *Verr.*
116.

Quid? cùm res atrocissimas quâsque in summam ipsi extulimus invidiam, elevamus consultò, quo graviora videantur quæ secutura sunt: ut à Cicerone factum est cùm illa diceret: *Levia sunt hæc in hoc reo crimina. Metum virgarum Navarchus nobilissimæ civitatis pretio redemit: humanum est. Alius, ne securi feriretur, pecuniam dedit: usitatum est.* Nonne usus est ratiocinatione, qua colligerent audientes, quantum illud esset quod inferebatur, cui comparata hæc, humana viderentur, atque usitata?

Sic quoque solet ex alio aliud augeri, ut cùm Annibalis bellicis laudibus ampliatur virtus Scipionis. Et fortitudinem Gallorum Germanorúmque miramur, quo sit major C. Cæsar's gloria.

Illud quoque est ex relatione ad aliquid, quod non ejus rei gratia dictum videtur, amplificationis genus. *Lib. 3. Il.* Non putant indignum Trojani principes, Graios Trojanósque propter Helenæ speciem tot mala tanto temporis spatio sustinere. Quænam igitur illa forma credenda est? Non enim hoc dicit Paris, qui eam rapuit: non aliquis juvenis, aut unus è vulgo: sed senes, & prudentissimi, & Priamo assidentes. Verùm & ipse rex decenni bello exhaustus, amissis tot liberis, imminente summo discrimine, cui faciem illam, ex qua tot lacrymarum origo fluxisset, invisam atque abominandam esse oportebat; & audit hæc, & eam filiam appellans, juxta se locat, & excusat etiam, atque sibi esse malorum causam negat. .

Lib. 7. Il.
219.
Lib. 16.
Il. 140.

Quin ex instrumento quoque, heroum illorum magnitudo æstimanda nobis datur. Ad hoc pertinet clypeus Ajacis, & hasta Pelias Achillis. Qua virtute egregiè

egregiè est usus in Cyclope Virgilius. Nam quod illud corpus mente concipiam, cujus

Trunca manum pinus regit?

3. *Æn.*
659.

Quid cùm vix loricam duo multiplicem connixi humeris ferrent: quantus Demoleos, qui indutus eam

Cursu palantes Troas agebat?

5. *Æn.*
265.

Quid M. Tullius de M. Antonii luxuria tantum fingere saltem potuisset, quantum ostendit dicendo, *Conchyliatis Cn. Pompeii peristromatis servorum in cellis stratos lectos videres?* *Conchyliata peristromata,* & Cn. Pompeii, & in cellis servorum, nihil potest dici ultrà: & necesse est tamen ultrà infinito plus in domino cogitare.

Est hoc simile illi quod *ἰμῶσις* dicitur: sed illa ex verbo, hoc ex re conjecturam facit: tantòque plus valet, quanto res ipsa verbis est firmior.

IV. P O T E S T adscribi amplificationi congeries quoque verborum ac sententiarum idem significantium. Nam etiamsi non per gradus ascendant, tamen velut acervo quodam allevantur. *Quid enim tuus ille, Pro Lig. Tubero, districtus in acie Pharsalica gladius agebat?* *n. 9. cujus latus ille mucro petebat?* *qui sensus erat armorum tuorum?* *quæ tua mens?* *oculi?* *manus?* *ardor animi?* *quid cupiebas?* *quid optabas?* Simile est hoc figuræ quam *συμφορητικὴ* vocant: sed illic plurium rerum est congeries, hîc unius multiplicatio. Hæc etiam crescere solet verbis omnibus aliis atque altiùs insurgentibus: *Aderat janitor carceris, carnifex Prætoris, mors* 7. *Verr. terrorque sciorum* & *civium Romanorum, lixor Sex-* 117. *tius.*

Eadem ferè est ratio minuendi. Nam totidem sunt ascendentibus, quot descendantibus, gradus. Idèòque uno ero exemplo contentus ejus loci quo Cicero de oratione Rulli hæc dicit: *Pauci tamen, qui proximi* 2. *Agr. 13. adstiterant, nescio quid illum de lege Agraria voluisse dicere*

cere suspicabantur. Quod si ad * intellectum referas, minutio est: si ad obscuritatem, incrementum.

Scio posse videri quibusdam speciem amplificatio-
nis hyperbolen quoque: nam & hæc in utramque
partem valet. Sed quia † excedit hoc nomen, in
tropos differenda est. Quos continuò subjungerem,
nisi esset à cæteris separata ratio dicendi, quæ constat
non propriis, sed translatis. Demus ergo breviter hoc
desiderio jam penè publico: ne omittamus * eum
quem plerique præcipuum ac penè solum putant ora-
tionis ornatum.

* Nempe
qui con-
sistit in
sententiis.

CAPUT V.

DE SENTENTIIS.

I. Quot sint genera sententiarum. Sententia, seu γνώμη. — Enthymema, & Epiphonema. — Νόημα — Clausula. II. Alii sententias solas sectantur. — Alii eas omnino damnant. — Neutri recte sentiunt.

I. SENTENTIAM veteres quod animo sen-
sissent vocaverunt. Id cùm est apud oratores
frequentissimum, tum etiam in usu quotidiano quas-
dam reliquias habet. Nam & juraturi ex animi
nostri sententia, & gratulantes ex sententia dicimus.
Non rarò tamen & sic locuti sunt, ut sensa sua dice-
rent: nam sensus, corporis videbantur. Sed consue-
tudo jam tenuit, ut mente concepta, sensus vocare-
mus: lumina autem, præcipuèque in clausulis posita,
sententias. Quæ minus crebra apud antiquos, nostris
temporibus modo carent. Ideoque mihi & de gene-
ribus earum, & de usu arbitror pauca dicenda.

Antiquissimæ sunt, quæ propriè, quamvis omni-
bus idem sit nomen, sententiæ vocantur, quas Græci

* Si Tullius probare voluit

non intellectum esse Rullum,
minutio est: si obscuritatem o-
rationis exaggerare voluit, incre-

mentum est.

† Hyperbole ultra verum &
rei naturam excedit: & in hoc
differt ab amplificatione.

γνώμης

γνώμας appellant. Utrumque autem nomen ex eo acceperunt, quòd similes sunt consiliis aut decretis. Est autem hæc vox universalis, quæ etiam citra complexum causæ possit esse laudabilis. Interim ad rem tantum relata: ut, *Nibil est tam populare quàm bonitas.* Pro Lig. Interim ad personam: quale est Afri Domitii: Prin- 37.
ceps qui vult omnia scire, necesse habet multa ignoscere.

Observant esse eam aliquando simplicem, ut eam quàm supra dixi; aliquando ratione subiecta: * Nam * Salust. in
in omni certamine, qui opulentior est, etiamsi accipit in- Jugurth.
juriam, tamen quia plus potest, facere videtur. Non- in orat.
 nunquam duplicem: † Obsequium amicos, veritas odium Micip. ad
parit. Illud notabile ex diversis: Mors misera non † Terent.
est, aditus ad mortem miser est. Ac rectæ quidem sunt Andr. Ad.
 tales: *Tam deest avaro quod habet, quàm quod non* 1. Sc. 1.
habet. v. 42.
 P. Syrus.

Sed majorem vim accipiunt commutatione figuræ: ut,

Usque adeòne mori miserum est?

12. Æn.
646.

Acrius enim hoc, quàm per se, *Mors misera non est.* Et translatione à communi ad proprium. Nam cum sit rectum, *Nocere facile est, prodesse difficile;* vehementius apud Ovidium Medea dicit:

Servare potui, perdere an possim rogas?

Vertit ad personam Cicero: *Nibil habet, Cæsar, nec Pro Lig.*
fortuna tua majus, quàm ut possit: nec natura melius, 38.
quàm ut velis servare quàm plurimos. Ita quæ erant rerum propria, fecit hominis.

In hoc genere custodiendum est, & id quidem ubique, ne crebræ sint, ne palam falsæ (quales frequenter ab iis dicuntur qui hæc καθολικά vocant: & quicquid pro causâ videtur, quasi indubitatum pronuntiant) & ne passim & à quocunque dicantur. Magis enim decent eos in quibus est auctoritas, ut rei pondus etiam persona confirmet. Quis enim ferat puerum, aut adolescentulum, aut etiam ignobilem, si judicet in dicendo, & quodammodo præcipiat?

Enthymema

Pro Lig.
10.

Enthymema quoque est omne quod mente concipimus; propriè tamen dicitur quæ est sententia ex contrariis, propterea quòd eminere videtur inter cætera: ut ² Homerus poeta, Urbs Roma. Non semper autem ad probationem adhibetur, sed aliquando ad ornatum: *Quorum igitur impunitas, Cæsar, tuæ clementiæ laus est, eorum te ipsorum ad crudelitatem acuet oratio*: Non ³ quia sit ratio dissimilis, sed qui jam per alia, ut id injustum appareret, effectum erat. Et addita in clausula est epiphonematis modo non tam probatio, quàm extrema quasi insultatio. Est enim epiphonema, rei narratæ vel probatæ summa acclamatio:

1. Æn. 37.

Tantæ molis erat Romanam condere gentem.

Pro Mil.
9.

Facere enim probus adolescens periculose, quam perpeti turpiter maluit.

Est & quod appellatur à novis νόημα, qua voce omnis intellectus accipi potest. Sed hoc nomine donarunt ea quæ non dicunt, verùm intelligi volunt; ut in eum quem sapius à ludo redemerat soror, agentem cum ea talionis, quòd ei pollicem dormienti recidisset: ^b *Eras dignus ut haberes integram manum*. Sic enim auditur: *Ut depugnares*.

^a Sententia ex contrariis propriè dicitur *Enthymema*, propterea quòd eminere videtur inter cætera. Enthymematum genera: ut per Poëtam, Homerus; per Urbem, Roma intelligitur: quia inter Poëtas Homerus, inter Urbes Roma eminet. Hic locus desumptus est ex Topicis Tullii, n. 55.

^a Hæc sententia, quæ est ex contrariis, non adhibetur ad probationem, nec est nova ratio, & dissimilis earum quas antea attulerat Cicero; sed ad ornatum subjicitur, postquam Cicero aliis argumentis probavit hanc Tiberonis accusationem esse injustam.

^b Nonnulli erant in lanistarum familia tanquam servi, ut vel inviti cogerentur pugnare. Hic igitur sapius redemptus fuerat à sorore. Cum tamen pugnandi miro teneretur studio, iterum locabat operam suam lanistæ. Soror igitur pollicem illi abscepsit, ne posset amplius digladiari. Turn. Sic T. Pomp. Atticus gloriabatur (ut refert Corn. Nepos) *se cum matre, quam extulit amorum XC, cum esset LXVII, nunquam in gratiam rediisse*: quo significabat nunquam sibi cum ea dissidium fuisse.

Vocatur aliquid & clausula, quæ si est quod conclusionem dicimus, & rectè, & quibusdam in partibus necessaria est: *Quare prius de facto vestro fateamini Pro Lig. necesse est, quàm Ligarii culpam ullam reprehendatis.* n. 2. Sed nunc illud volunt, ut omnis locus, omnis sensus in fine sermonis feriat aurem. Turpe autem ac propè nefas ducunt, respirare ullo loco, qui acclamationem non petierit. Inde minuti corruptique sensiculi, & extra rem petiti. Neque enim possunt tam multæ bonæ sententiæ esse, quàm necesse est multæ sint clausulæ. .

Facit quasdam sententias sola geminatio; qualis est Senecæ in eo scripto quod Nero ad Senatum misit occisa matre, cùm se periclitatum videri vellet: *Salvum me esse adhuc nec credo, nec gaudeo.* Melior, cùm ex contrariis valet: * *Habeo quem fugiam, quem* * Ad Att. l. 8. ep. 7. de Pompeio & Cæsare. *sequar non habeo.* .

Ad hoc plerique minimis etiam inventiunculis gaudent, quæ excussæ risum habent, inventæ facie ingenii blandiuntur. De eo qui naufragus, & antè agrorum sterilitate vexatus, in scholis fingitur se suspendisse: *Quem nec terra recipit, nec mare, pendeat.* Huic simile in illo, cui pater sua membra laceranti venenum dedit: *Qui hæc edit, debet hoc bibere.* Et in luxuriosum, qui ^c ἀποκαρτίησιν simulasse dicitur: *Necte laqueum, habes quod faucibus tuis irascaris. Sume venenum, decet luxuriosum bibendo mori.* . Finis non erit, si singulas corruptorum prosequar formas. Illud potiùs, quod est magis necessarium.

II. DUÆ sunt diversæ opiniones: aliorum sententias solas penè spectantium; aliorum, omnino damnantium: quorum mihi neutrum admodum placet.

Densitas earum obstat invicem, ut in satis omnibus fructibûsque arborum nihil ad justam magnitudinem adolescere potest, quod loco, in quem crescat, caret.

^c ἀποκαρτίησις est ex proposito mortis electio per inedia[m] laqueo, aut inedia, aut veneno & famem. Turn. ἀποκαρτεῖν, sibi mortem consciscere.

Nec pictura in qua nihil circumlitum est, eminet. Ideoque artifices etiam cum plura in unam tabulam opera contulerunt, spatiis distinguunt, ne umbræ in corpora cadant.

Facit res eadem concisam quoque orationem. Subsistit enim omnis sententia: ideoque post eam utique aliud est initium. Unde soluta ferè oratio, & è singulis non membris, sed frustis collata, structurâ caret; cum illa rotunda & undique circuncisa insistere invicem nequeant.

Præter hoc etiam color ipse dicendi quamlibet clarus, multis tamen ac variis velut maculis conspergitur. Porro ut affert lumen clavus^d purpuræ loco insertus, ita certè neminem deceat intertexta pluribus notis vestis. Quare licet hæc enitere, & aliquatenus extare videantur, tamen lumina illa non flammæ, sed scintillis inter fumum emicantibus similia dixeris; quæ ne apparent quidem ubi tota lucet oratio, ut in sole sidera ipsa desinunt cerni: & quæ crebris parvisque conatibus se attollunt, inæqualia tantum, & velut confragosa, nec admirationem consequuntur eminentium, & planorum gratiam perdunt.

Hoc quoque accidit, quòd solas captanti sententias, multas necesse est dicere leves, frigidas, ineptas. Non enim potest esse delectus, ubi numero laboratur. Itaque videas & divisionem pro sententia poni, & argumentum, si tantum in clausulæ calce pronuntietur. *Occidisti uxorem ipse adulter: non ferrem te etiam si repudiasses.* Divisio est. *Vis scire venenum esse amatorium? viveret homo, nisi illud bibisset.* Argumentum est. Nec multas plerique sententias dicunt, sed omnia tanquam sententias.

Hinc quibusdam contrarium studium, qui fugiunt ac reformidant omnem hanc indicendo voluptatem, nihil probantes nisi planum, & humile, & sine conatu. Ita dum timent ne aliquando cadant, semper

^d Clavi dicebantur in tunicis qui suo loco inserti, tunicam Senatorum purpurei quidam exornabant, nodi, capitis clavorum instar,

jacent. Quod enim tantum in sententia bona crimen est? non causæ prodest? non judicem movet? non dicentem commendat?

At est quoddam genus, quo veteres non utebantur. Ad quam usque nos vocatis vetustatem? Nam si ad illam extremam, multa Demosthenes, quæ ante eum nemo. Quomodo potest Ciceronem probare, qui nihil putet ex Catone Gracchisque mutandum? Sed ante hos simplicior adhuc ratio loquendi fuit.

Ego verò hæc lumina orationis, velut oculos quosdam esse eloquentiæ credo. Sed neque oculos esse toto corpore velim, ne cætera membra suum officium perdant. Et si necesse sit, veterem illum horrorem dicendi malim, quàm istam novam licentiam. Sed patet media quædam via: sicut in cultu victuque accessit aliquis citra reprehensionem nitor, quem sicut possumus adjiciamus virtutibus. Prius tamen sit vitiis carere: ne dum volumus meliores esse veteribus, simus tantum dissimiles.

Reddam nunc, quam proximam esse dixeram, partem de tropis, quos motus clarissimi nostrorum auctores vocant. Horum tradere præcepta & Grammatici solent. Sed à me, cùm de illorum officio loquerer, *pag. 27.* dilata pars hæc est, quia de ornatu orationis gravior videbatur locus, & majori operi servandus.

CAPUT VI.

DE TROPIS.

Tropi duplicis sunt generis. I. Alii significationis gratia assumuntur. Metaphora. Synecdoche. Metonymia. Antonomasia. Onomatopoiia. Catachresis. II. Alii decoris gratia. Epitheton. Allegoria. Ænigma. Ironia. Periphrasis. Hyperbaton. Hyperbole.

TROPUS * est verbi vel sermonis à propria * De Tropis, vide *Cicer. lib. 3. de Orat. n. 155-170.* significatione in aliam cum virtute mutatio. Circa quem inexplicabilis & Grammaticis inter ipsos, & philosophis pugna est, quæ sint genera, quæ species, qui

qui numerus, quis cui subjiçiat. Nos omiſſis quæ nihil ad inſtituendum oratorem pertinent, cavillationibus, neceſſarios maximè atque in uſum receptos exequemur: hoc modò in his annotaſſe contenti, quòſdam gratia ſignificationis, quòſdam decoris aſſumi: & eſſe alios in verbis propriis, alios in tranſlatis: vertique formas non verborum modò, ſed & ſenſuum, & compoſitionis. Quare mihi videntur erraſſe, qui non alios crediderunt tropos, quàm in quibus verbum pro verbo poneretur. Neque illud ignoro, in iſdem ferè qui ſignificandi gratia adhibentur, eſſe & ornatum: ſed non idem accidet contrà; eruntque quidam tantùm ad ſpeciem accommodati.

I. INCIPIAMUS igitur ab eo qui cùm frequentiſſimus eſt, tum longè pulcherrimus, tranſlationem dico, quæ Metaphora Græcè vocatur. Quæ quidem cùm ita eſt ab ipſa nobis conceſſa natura, ut indocti quoque ac non ſentientes ea frequenter utantur; tum ita jucunda atque nitida, ut in oratione quamlibet clara, proprio tamen lumine eluceat. Neque enim vulgaris eſſe, nec humilis, nec inſuavis, rectè modò adſcita ſit, poteſt. Copiam quoque ſermonis auget permutando, aut mutuando quod non habet: quòdque difficiſſimum eſt, præſtat ne ulli rei nomen deeſſe videatur.

Transfertur ergo nomen aut verbum ex eo loco in quo proprium eſt, in eum in quo aut proprium deeſt, aut tranſlatum proprio melius eſt. Id facimus aut quia neceſſe eſt, aut quia ſignificantius, aut (ut dixi) quia decentius. Ubi nihil horum præſtabit, quod transferetur, improprium erit. Neceſſitate ruſtici dicunt *Gemmam* in vitibus: quid enim dicerent aliud: & *Sitire ſegetes*, &, *Fruſtus laborare*. Neceſſitate nos, *Durum hominem* aut *aſperum*. Non enim proprium erat quod daremus his affectibus nomen. Jam *Incenſum ira*: & *Inflammatum cupiditate*: & *Lapſum errore*, ſignificandi gratia. Nihil enim horum ſuis verbis, quàm his accerſitis, magis proprium erat. Illa ad ornatum, *Lumen orationis*: &, *Generis clarita-*

tem: &, Concionum procellas: &, Eloquentiæ flumina:
ut Cicero pro Milone, *Clodium fontem gloriæ ejus* vocat:
& alio loco, *Segetem ac materiam.*

In totum autem metaphora brevior est quàm similitudo: eoque distat, quòd illa comparatur rei quam volumus exprimere, hæc pro ipsa re dicitur. Comparatio est, cùm dico fecisse quid hominem ut leonem: Translatio, cùm dico de homine, leo est.

Hujus vis omnis quadruplex maximè videtur. Cùm in rebus animalibus aliud pro alio ponitur; ut de agitatore:

Gubernator magna contorsit equum vi.

& ut Livius Scipionem à Catone *adlatrari* solitum refert. Inanima pro aliis generis ejusdem sumuntur: ut, Lib. 37. n. 54.

Classique immittit habenas.

6. *Æn.*
n. 1.

Aut pro rebus animalibus inanima:

Ferro an fato virtus Argivum occidit.

Aut contrà:

* *Sedet inscius alto*

Accipiens sonitum saxi de vertice pastor.

Præcipueque ex his oritur mira sublimitas, quæ + + *Alii le-*
audaciæ proxima, periculo translationis attollitur, cùm *gunt: quæ*
rebus sensu carentibus actum quendam & animos *audaci, &*
damus; qualis est: *proximè*
periculum
translatio-
ne tollun-

Pontem indignatus Araxes.

Et illa Ciceronis: *Quid enim tuus ille, Tubero, distri-*
ctus in acie Pharsalica gladius agebat? cujus latus ille
mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum? Du- *8. Æn.*
plicatur interim hæc virtus apud Virgilium: *728.*
Pro Lig.
n. 9.

Ferrumque armare veneno.

9. *Æn.*

Nam & veneno armare, & ferrum armare, translatio est. 773.

* Lib. 2. *Æn.* v. 307. legi- *mâ: nisi fortè, quia vertex, quæ*
tur, *supet.* Non video ubi hic *pars est summa capitis, sumitur*
res animata sumatur pro inani- *pro montis cacumine.*

Ut modicus autem atque opportunus ejus usus illustrat orationem : ita frequens & obscurat, & tædio complet ; continuus verò in allegoriam & ænigmata exit. Sunt quædam etiam humiles translationes : ut id de quo modò dixi : *Saxea est verruca*. Et sordidæ.

3. de Orat.
163 &
164.

Non enim si Cicero rectè *sentinam Republicæ* dixit, fœditatem hominum significans : idcirco probem illud quoque veteris oratoris : *Persecuisti Reipublicæ vomicas*. Optimèque Cicero demonstrat cavendum, ne sit deformis translatio : qualis est (nam ipsis ejus utar exemplis) *Castratam morte Africani Rempublicam*. Et, *Stercus curiæ Glauciam*. Ne nimio major, aut, quod sæpius accidit, minor : ne dissimilis. Quorum exempla nimium frequenter deprehendet, qui scierit hæc vitia esse. Sed & copia quoque modum egressa vitiosa est, præcipuè in eadem specie. Sunt & duræ, id est à longinqua similitudine ductæ : ut,

Hor. l. 4.
Od. 13.
Hor. l. 2.
Sat. 5.
v. 41.

*Capitis nives. Et,
Juppiter hybernas cana nive conspuat Alpes.*

2. Il. 85,
Ec.

In illo verò plurimum erroris, quòd ea quæ poetis (qui & omnia ad voluptatem referunt, & plurima vertere etiam ipsa metri necessitate coguntur) permixta sunt, convenire quidam etiam prosæ putant. At ego in agendo nec *Pastorem populi* auctore Homero dixerim : nec *Volucres pennis remigare*, licet Virgilius in apibus ac Dædalo speciosissimè sit usus. Metaphora enim aut vacantem occupare locum debet, aut si in alienum venit, plus valere eo quod expellit.

Quod aliquanto penè jam magis de Synecdoche dicam. Nam translatio permovendis animis plerumque & signandis rebus, ac sub oculos subjiciendis reperta est. Hæc variare sermonem potest, ut ex uno plures intelligamus ; parte totum ; specie genus ; præcedentibus sequentia ; vel contrà : omnia liberiora poetis, quàm oratoribus. Nam prosa, ut mucronem pro gladio, & tectum pro domo recipiet : ita non puppim pro navi, nec abietem pro tabellis. Et rursus ut pro gladio ferrum, ita non pro equo quadrupedem.

Maximè

Maximè autem in orando valebit numerorum illa libertas. Nam & Livius sæpe sic dicit: *Romanus prælio victor*; cùm Romanos vicisse significat. Et contrà Cicero ad Brutum: *Populo*, inquit, *imposuimus*, & *oratores visi sumus*; cùm de se tantùm loqueretur. Quod genus non orationes modò ornat, sed etiam quotidiani sermonis usus recipit. .

Nec procul ab hoc genere discedit *μετωνομία*, quæ est nominis pro nomine positio. Cujus vis est, pro eo quod dicitur, causam propter quam dicitur, ponere. Hæc inventa ab inventore, & subjecta ab obtinentibus significat: ut,

Cererem corruptam undis. Et,

Receptus

Terra Neptunus classes Aquilonibus arcet.

1. *Æn.*

181. *Hor.*

Art. Poet.

63.

Quod fit retrò duriùs.

Refert autem in quantum dictus tropus oratorem sequatur. Nam ut Vulcanum pro igne vulgò audivimus: & *Vario Marte pugnatum*, eruditus est sermo: & Venerem quàm coitum dixisse magis decet: ita Liberum & Cererem pro vino & pane licentius, quàm ut fori severitas ferat: sicut ex eo quod continet, id quod continetur, usus recipit: ut bene moratas Urbes, & Poculum epotum, & Seculum felix. At id quod contrà est, rarò audeat quis, nisi poeta:

Jam proximus ardet

Ucalegon.

2. *Æn.*

311.

Nisi fortè hoc potiùs est à possessore, quod possidetur: ut, Hominem devorari, cujus patrimonium consumitur. .

Illud quoque & poetis & oratoribus frequens, quo eum qui efficit, ex eo quod efficitur, ostendimus. Nam & carminum auctores,

Pallida mors æquo pulsat pede pauperum tabernas,

Regumque turres. Et,

Pallentisque habitant morbi, tristisque senectus.

Hor. l. 1.

Od. 4.

6. *Æn.*

275.

Et orator Præcipitem iram, Hilarem adolescentiam, Segne otium dicet. .

Ἀντενομασία, quæ aliquid pro nomine ponit, poetis utroque modo frequentissima, & per Epitheton, quia detracto eo cui apponitur, valet pro nomine; Tydides, Pelides: & ex his quæ in quoque sunt præcipua:

1. *Æn.*
69, &c.

Divum pater atque hominum rex.

Et ex factis, quibus persona signatur:

4. *Æn.*
495.

Thalamo quæ fixa reliquit Impius.

Oratoribus etiam si rarus ejus rei, nonnullus tamen usus est. Nam ut Tydiden & Peliden non dixerint, ita dixerunt Impium pro parricida: Everforem quoque Carthaginis & Numantiae pro Scipione; & Romanæ eloquentiæ principem, pro Cicerone posuisse non dubitent. Cicero ipse certè usus est hac libertate: *Non multa peccas, inquit ille fortissimo viro senior magister: & si peccas, te regere possum.* Neutrum enim nomen positum est, & utrumque intelligitur.

Pro Mur.
60.

Ὀνοματοποιία quidem, id est fictio nominis, Græcis inter maximas habita virtutes, nobis vix permittitur. Et sunt plurima ita posita ab iis qui sermonem primi fecerunt, aptantes affectibus vocem. Nam *Mugitus* & *Sibilus* & *Murmur* inde venerunt. Deinde tanquam consummata sint omnia, nihil generare audemus ipsi, cum multa quotidie ab antiquis ficta moriantur. Vix illa quæ παραγόμενα vocant, quæ ex vocibus in usum receptis quocunque modo declinantur, nobis permitimus: qualia sunt *Sullaturit*, & *Proscripturit*. Atque *Laureati* postes, pro illo, Lauro coronati, ex eadem fictione sunt. Sed hoc feliciter evaluit: at contra, *Vio* pro *Eo*, infelicius. .

Supra.
pag. 285.

Vide pag.
35.

Εὐο magis necessaria κατάχρησις, quam rectè dicimus abusionem, quæ non habentibus nomen suum accomodat quod in proximo est. Sic,

2. *Æn.* 15.

*Equum divina Palladis arte
Ædificant.*

& apud

& apud Tragicos, *Et jam leo pariet*; at pater est. Mille sunt hæc. Et *Acetabula*, quicquid habet: & *Pyxides*, cujuscunque materiæ sunt: & *Parricida*, matris quoque aut fratris interfector. Discernendúm-que est hoc totum à translatione genus: quòd abusio est, ubi nomen defuit; translatio, ubi aliud fuit. .

II. CÆTERA jam non significandi gratia, sed ad ornandam modò, non augendam orationem assumuntur.

Ornat enim ἐπιθετον, quod rectè dicimus Appositum: à nonnullis Sequens dicitur. Eo poetæ & frequentius & liberius utuntur. Namque illis satis est, convenire verbo cui apponitur: itaque & *Dentes albi*, & *Humida* 7. *Æn.*
vina in his non reprehenduntur. Apud oratorem, 66.
 nisi aliquid efficitur, redundat. Tum autem efficitur, 3. *Georg.*
 si sine illo quod dicitur minus est; qualia sunt: O 364.
scelus abominandum! O deformem libidinem! Exorna-
tur autem res tota maximè translationibus, Cupiditas 1. *Cat* 25.
effrenata. Et, Insanæ substructiones. Et solet fieri *Pro Mil.*
 aliis adjunctis Epitheton tropis, ut apud Virgilium, 85.
Turpis egestas, & Tristis senectus. 6. *Æn.*

Verumtamen talis est ratio hujusce virtutis, ut sine 276.
 appositis nuda sit & velut incompta oratio. Ne one- 3. *Georg.*
 retur tamen multis. Nam fit longa & impedita, ut 67.
 in quæstionibus eam judices similem agmini totidem
 lixas habenti, quot milites quoque: in quo & numerus
 est duplex, nec duplum virium. Quanquam non
 singula modò, sed etiam plura verba apponi solent: ut,

Conjugio Anchisa Veneris dignate superbo, 3. *Æn.*
Cura Deum, bis Pergameis erepte ruinis. 475.

Sed hoc quoque modo duo verba uni apposita, ne
 versum quidem decuerint,

Sunt autem quibus non videatur hic omnino tropus,
 quia nihil vertat. Necessè est enim semper, ut id
 quod est appositum, si à proprio divideris, per se sig-
 nificet, & faciat Antonomasiam. Nam si dicas, Ille
 qui Numantiam & Carthaginem evertit, Antonoma-
 sia est: si adjeceris Scipio, Appositum. Non potest
 ergo non esse junctum.

Ἀλλήγορία, quam Inversionem interpretamur, aliud verbis, aliud sensu ostendit, ac etiam interim contrarium. Prius, ut:

Hor. l. 1. O navis, referent in mare te novi
Od. 14. Fluctus. O quid agis? fortiter occupa Portum.

Totusque ille Horatii locus, quo navim, pro Republica: fluctuum tempestates, pro bellis civilibus: portum pro pace atque concordia dicit. Tale Lucretius;

Lib. 4. Avia Pieridum peragro loca.
ver. 1.

& Virgilius:

2. Georg. Sed nos immensum spatiis confecimus æquor.
541. Et jam tempus equum spumantia solvere colla,

Sine translatione verò in Bucolicis:

9. Eclog. Certè equidem audieram, quà se subducere colles
7. Incipiunt, mollique jugum demittere clivo
Usque ad aquam, & veteris jam fracta cacumina
fagi,
Omnia carminibus vestrum servasse Menalcam.

Hoc enim loco præter nomen cætera propriis decisa sunt verbis. Verum non pastor Menalcas, sed Virgilius est intelligendus.

Habet usum talis allegoriæ frequenter oratio, sed rarò totius: plerumque apertis permixta est. Tota apud Ciceronem talis est: *Hoc miror enim, querorque quenquam hominem ita pessundare alterum verbis velle, ut etiam navem perforet, in qua ipse naviget.* Illud commistum frequentissimum: *Equidem cæteras tempestates & procellas in illis duntaxat fluctibus concionum semper Miloni putavi esse subeundas.* Nisi adjecisset *Duntaxat fluctibus concionum*, esset allegoria: nunc eam miscuit. Quo in genere & species ex arcessitis verbis venit, & intellectus ex propriis.

Illud verò longè speciosissimum genus orationis, in quo trium permixta est gratia, similitudinis, allegoriæ, & translationis: *Quod fretum, quem Euripum, tot motus,*
Pro Mæur. 35.

tus, tantas, tam varias habere creditis agitationes, commutationes, * fluctus, quantas perturbationes, & quantos * *Apud Tullium le-*
æstus habet ratio comitiorum? Dies intermissus unus, aut *gitur, agi-*
nox interposita sepe † *& perturbat omnia, & totam* *tationes*
opinionem parva nonnunquam commutat aura rumoris. *fluctuum.*

Nam id quoque in primis est custodiendum, ut quo ex genere cœperis translationis, hoc definas. Multi enim cùm initium à tempestate sumpserunt, incendio aut ruina finiunt: quæ est inconsequentia rerum *† Vacat conjunctio, & nec legitur apud Tullium.*
 fœdissima.

Cæterùm allegoria parvis quoque ingeniis, & quotidiano sermone frequentissimè servit. Nam illa in agendis causis jam detrita, *Pedem conferre, & Jugulum petere, & Sanguinem mittere*, inde sunt: nec offendunt tamen. Est enim grata in eloquendo novitas & commutatio, & magis inopinata delectant. Ideoque jam in his amissimus modum, & gratiam rei nimia captatione consumpsimus.

Est in^f exemplis allegoria, si non ratione prædicta ponantur. Nam ut *Dionysium Corinthi esse*, quo Græci omnes utuntur: ita plurima similia dici possunt.

Hæc allegoria quæ est obscurior, ænigma dicitur: vitium meo quidem judicio, si quidem dicere dilucidè virtus; quo tamen & poetæ utuntur.

Dic quibus in terris, & eris mihi magnus Apollo, 3. Eclog.
Tres pateat cæli spatium non ampliùs ulnas. 104.

Et oratores nonnunquam: ut^g *Cœlius Quadrantariam Clytemnestram.* .

In eo vero genere quo contraria ostenduntur, ironia

^f Sensus est: Exempla plerumque in allegoriam incidere, si ita constricta ponantur, ut ratio historię non exprimatur. Ut Lacedæmonii Philippo responderunt bellum minitanti; *Dionysium esse Corinthi*: quo significabant fortunæ vicissitudinem & mutationem. Dionysius enim Siculorum tyrannus, regno expulsum, Corinthi Muscam & lite-

ras docuit. *Turn.*

^g Alii legunt, *Cæcilius*. Per *Clytemnestram quadrantariam* allegoricè intelligitur mulier adultera. Nam quadrans pretium olim erat libidinis, quod meretrici dabatur. *Clytemnestram* autem *Agamemnonis uxorem ab adultero Ægytho vitiatam esse* nemo nescit. *Turn.*

est:

est: Illusionem vocant: quæ aut pronuntiatione intelligitur, aut persona, aut rei natura. Nam si quæ earum verbis dissentit, apparet diversam esse orationi voluntatem. . .

Pluribus autem verbis cùm id quod uno aut paucioribus certè dici potest, explicatur, *περίφρασις* vocant, circuitum loquendi, qui nonnunquam necessitatem habet, quoties dictu deformia operit; ut Sallustius, *Ad requisita naturæ*. Interim ornatum petit solum, qui est apud poetas frequentissimus, ut:

2. *Æn.*
268.

*Tempus erat, quo prima quies mortalibus ægris
Incipit, & dono divûm gratissima serpit.*

Et apud oratores non rarus, semper tamen adstrictior. Quicquid enim significari brevius potest, & cum ornatu latius ostenditur, *περίφρασις* est: cui nomen Latinè datum est non sanè orationis aptum virtuti, circumlocutio. Verum hæc ut cùm decorem habet, *περίφρασις*, ita cùm in vitium incidit, *περισσολογία* dicitur. Obstat enim quicquid non adjuvat.

*Nonnulli *ὑπερβατόν* quoque, id est verbi transgressionem, quam frequenter ratio * comparationis & decor poscit, non immeritò inter virtutes habemus. Fit enim frequentissimè aspera, & dura, & dissoluta, & hians oratio, si ad necessitatem ordinis sui verba redigantur, & ut quodque oritur, ita proximis, etiamsi vinciri non potest, alligetur. Differenda igitur quædam, & præsumenda, atque ut in structuris lapidum impolitionum, loco quo convenit quicque ponendum. Non enim recidere ea, nec polire possumus, quæ coagmentata se magis jungant, sed utendum his qualia sunt, eligendæque sedes. Nec aliud potest sermonem facere numerosum, quàm opportuna ordinis mutatio. .

Verùm id cùm duobus verbis fit, *ἀναστροφὴ* dicitur, reversio quædam, qualia sunt vulgò, *Mecum, Secum*: apud oratores & historicos, *Quibus de rebus*. At cùm decoris gratia distrahitur longius verbum, propriè hyperbati tenet nomen: ut, *Animadverti, judices, omnem accusatoris orationem in duas divisam esse partes.*

Nam

Nam *In duas partes divisam esse*, rectum erat, sed durum & incomptum. . Poetæ quidem etiam verborum divisionem faciunt, & transgressionem :

Hyperboreo septem subiecta trioni.

3. Georg.

381.

quod oratio nequaquam recipiet. .

Hyperbolen audacioris ornatus summo loco posui. Est hæc ementiens superjectio. Virtus ejus ex diverso par augendi atque minuendi. Fit pluribus modis. Aut enim plus facto dicimus : *Vomens frustis esculentis gremium suum & totum tribunal implevit.*

2. Philip.

63.

Geminique minantur

1. Æn.

In cælum scopuli.

166.

Aut res per similitudinem attollimus :

Credas innare revulsas

8. Æn.

Cycladas.

691.

Aut per comparisonem : ut,

Fulminis ocyor alis.

5. Æn.

319.

Aut signis quasi quibusdam :

Illa vel intactæ segetis per summa volaret

7. Æn.

Gramina, nec teneras cursu læfisset aristas.

808.

Vel translatione, ut ipsum illud *volaret*.

Crescit interim hyperbole, alia insuper addita; ut Cicero in Antonium dicit : *Quæ Charybdis tam vorax?* 2. Philip. 67. *Charybdim dico? quæ si fuit, fuit animal unum.* Oceanus medius fidius vix videtur tot res, tam dissipatas, tam distantibus in locis positas, tam citò absorbere potuisse.

Exquisitam verò figuram hujus rei deprehendisse apud principem Lyricorum Pindarum videor in libro quem inscripsit ὕμνος. Is namque Herculis impetum adversus Meropas, qui in insula Co dicuntur habitasse, non igni, nec ventis, nec mari, sed fulmini dicit similem fuisse : ut illa minora, hoc par esset. Quod imitatus Cicero, illa composuit in Verrem : *Versabatur in Sicilia longo intervallo non Dionysius ille, nec* 7. Verr. 144.

Phalaris

*Phalaris (tulit enim illa quondam insula multos & cru-
deles tyrannos) sed novum quoddam monstrum ex vetere
illa immanitate, quæ in iisdem versata locis dicitur. Non
enim Charybdim tam infestam, neque Scyllam navibus,
quàm istum in eodem freto fuisse arbitror. Nec pauci-
ora sunt genera minuendi.*

2. Eclog.

Vix offibus hærent.

102.

* Varro
*fundum ap-
pellatum
esse cen-
suit à fun-
da. Itaque
Cicero jo-
catur.*

Et quod Cicero * in quodam joculari libello :

*Fundum Varro vocat, quem possim mittere funda :
Ni tamen exciderit, quâ cava funda patet.*

Sed hujus quoque rei servetur mensura quædam. Quamvis enim est omnis hyperbole ultra fidem, non tamen esse debet ultra modum : nec alia magis via in κακοζήλιαν itur. Piget referre plurima hinc orta vitia, cùm præsertim minimè sint ignota & obscura. Monere fatis est, mentiri hyperbolen, nec ita, ut mendacio fallere velit. Quo magis intuendum est, quousque deceat extollere, quod nobis non creditur. Pervenit hæc res frequentissimè ad risum : qui si captatus est, urbanitatis ; sin aliter, stultitiæ nomen assequitur.

Est autem in usu vulgo quoque, & inter ineruditos, & apud rusticos, videlicet quòd naturâ est omnibus augendi res vel minuendi cupiditas insita, nec quisquam vero contentus est. Sed ignoscitur, quia non affirmamus. Tum est hyperbole virtus, cùm res ipsa de qua loquendum est, naturalem modum excessit. Conceditur enim ampliùs dicere, quia dici quantum est, non potest : meliùsque ultrâ quàm citrà stat oratio. Sed de hac fatis, quia eundem locum plenius, in eo libro quo causas corruptæ eloquentiæ reddebamus, tractavimus,

MARCI

MARCI FABII
 QUINTILIANI
 DE

Institutione Oratoria

LIBER IX.

CAPUT I.

DE FIGURIS.

I. Quo differant figuræ à Tropis. II. Quid sit figura. Figuras esse vel sententiarum, vel verborum. III. Figuras sententiarum valere & ad probandum, & ad movendos affectus.

I. **C**UM sit proximo libro de tropis dictum, sequitur pertinens ad figuras, quæ schemata Græcè vocantur, locus, ipsa rei natura conjunctus superiori. Nam plerique has tropos esse existimaverunt: quia sive ex hoc duxerint nomen, quòd sint formati quodammodo; sive ex eo quod vertant orationem, unde & motus dicuntur: fatendum erit esse utrumque eorum etiam in figuris. Usus quoque est idem. Nam & vim rebus adjiciunt, & gratiam præstant. Nec desunt qui tropis figuræ nomen imponant. Quo magis signanda est utriusque rei differentia. Est igitur Tropus, sermo à naturali & principali significatione translatus ad aliam, ornandæ orationis gratia: vel (ut plerique Grammatici finiunt) dictio ab eo loco, in quo propria est, translata in eum, in quo propria non est. Figura (sicut nomine ipso patet) est conformatio quædam orationis remota à communi & primùm se offerente ratione. Quate in
 I tropis

tropis ponuntur verba alia pro aliis: . Horum nihil in figuras cadit. Nam & propriis verbis, & ordine collocatis fieri figura potest. .

II. EST autem non mediocris inter auctores defensio, & quæ vis nominis ejus, & quot genera, & quàm multæ sint species. Quare primum intuendum est, quid accipere debeamus figuram. Nam duobus modis dicitur: Uno qualiscunque forma sententiæ; sicut in corporibus, quibus quoquo modo sint composita, utique habitus est aliquis. Altero, quod propriè schema dicitur, in sensu vel sermone aliqua à vulgari & simplici specie cum ratione mutatio: sicut nos sedemus, incumbimus, respicimus. Itaque cum in eisdem casus, aut tempora, aut numeros, aut etiam pedes, continuo quis aut certè nimium frequenter incurrit, præcipere solemus variandas figuras esse vitandæ similitudinis gratia. In quo ita loquimur, tanquam omnis sermo habeat figuram. Itémque eadem figurâ dicimus cursitare, qua lectitare, id est eadem ratione declinari. Quare illo intellectu priore & communi nihil non figuratum est. .

Sed si habitus quidam, & quasi gestus sic appellandi sunt, id demum hoc loco accipi schema oportebit, quod sit in simplici ac in promptu posito dicendi modo poëtice vel oratorie mutatum. Sic enim verum erit aliam esse orationem ἀσχημάτιστον, id est carentem figuris, quod vitium non inter minima est: aliam ἰσχηματισμένην, id est figuratam. . Ergo figura fit arte aliqua novata forma dicendi. .

* De figuris sententiarum & verborum, vide Cicer. l. 3. de Orat. n. 201--208.

Duæ * sunt ejus partes: διανοίας, id est sententiarum: & λέξεως, id est verborum. . Quare sicut omnem orationem, ita figuras quoque versari necesse est in sensu, & in verbis.

III. UT verò naturâ prius est concipere animo res, quàm enuntiare, ita de iis figuris ante loquendum est, quæ ad mentem pertinent: quarum quidem utilitas tum magna, tum multiplex, in nullo non orationis opere vel clarissimè elucet. . Nam etsi minimè videtur pertinere ad probationem, qua figura quicque dicatur,

dicatur, facit tamen credibilia quæ dicimus, & in animos iudicum quæ non observatur irrepit. Namque ut in armorum certamine & adversos ictus, & rectas ac simplices manus tum videre, tum etiam cavere ac propulsare facile est: averſæ tectæque minùs sunt observabiles; & aliud ostendiſſe quàm petas, artis eſt: ſic oratio quæ aſtu caret, pondere, mole, & impulſu præliatur; ſimulanti, variantique conatus, in latera atque in terga incurrere datur, & arma¹ advocare, & velut nutu fallere. Jam verò affectus nihil magis ducit. Nam ſi frons, oculi, manus multum ad motum animorum valent, quanto plus orationis ipſius vultus ad id, quod intendimus efficere, compoſitus? Plurimum tamen ad commendationem facit, ſive in conciliandis agentis moribus, ſive ad promerendum actioni favorem, ſive ad levandum varietate ſtuditium, ſive ad quædam vel decentiùs indicanda vel tutiùs. *.

CAPUT II.

DE FIGURIS SENTENTIARUM.

I. Quæ figuræ valeant ad probandum. Interrogatio. Prolepsiſ. Dubitatio. Communicatio. Suſtentatio. Permiſſio. II. Quæ figuræ augendis affectibus accommodata ſint. Exclamatio. Παῖσις. Προſοποπæia. Apoſtrophe. Hypotypoſis. Ironia. Apoſiopheſis. Ethopoia. Diſſimulatio artificii. Emphaſis. III. Explicat quid ſit ſchema: (unde controverſiæ figuratæ) quod adhibetur tribus de cauſis. 1. Si dicere palam parum tutum eſt. 2. Si non decet. 3. Venuſtatis gratia.

I. **I**NCIPIAMUS ab iis quibus acrior & vehementior fit probatio, quod primo loco poſuimus. Simplex eſt ſic rogare:

Sed vos qui tandem? quibus aut veniſtis ab oris?

1. *Æn.*

373.

¹ Meliùs legitur *avocare*, id ſimulato ictu potis, ut aliam nuſt avertere arma adverſarii in datum aggrediare. eam partem corporis, quam tu

Figuratum

Pro. Lig.
n. 9.
1. Catil.
n. 1.

Figuratum autem, quoties non sciscitandi gratia assumitur, sed instandi. *Quid enim tuus ille, Tubero, distrietus in acie Pharsalica gladius agebat? &, Quousque tandem abutere, Catilina, patientia nostra? &, Patere tua consilia non sentis? & totus denique hic locus. Quanto enim magis ardet, quàm si diceretur: Diu abuteris patientia nostra; &, Patent tua consilia. Interrogamus etiam. . aut invidiæ gratia, ut Medea apud Senecam:*

v. 453.

Quas peti terras jubes?

Aut miserationis, ut Sinon apud Virgilium:

2. Æn.
69.

Heu quæ me tellus, inquit, quæ me æquora possunt Accipere?

Totum hoc plenum est varietatis. Nam & indignationi convenit:

1. Æn.
52.

Et quisquam numen Junonis adoret?

Et admirationi:

3. Æn.
56.

*Quid non mortalia pectora cogis
Auri sacra fames?*

Est interim acrius imperandi genus:

4. Æn.
592.

Non arma expedient, totaque ex urbe sequentur? .

Est aliqua etiam in respondendo figura, cum aliud interroganti, ad aliud, quia sit utilius, occurritur. Tum augendi criminis gratia; ut testis in reum rogatus, an ab reo fustibus vapulasset: *Et innocens*, inquit. Tum declinandi, quod est frequentissimum: *Quæro an occideris hominem*, respondetur: *Latronem*. An fundum occupaveris, respondetur: *Meum*. .

n. 7.

Cæterum etiam interrogandi seipsum, & respondendi sibi, solent esse non ingratae vices; ut Cicero pro Ligario: *Apud quem igitur hæc dico? nempe apud eum qui cum hoc sciret, tamen me antè quàm vidit, Reipublicæ reddidit*. Aliter pro Cœlio ficta interrogatio est. *Dicet aliquis: Hæc igitur est tua disciplina? sic tu instituis adolescentes?* & totus locus. Deinde: *Ego*
si

n. 39.

fi quis, judices, hoc robore animi, atque hac indole virtutis ac continentiae fuit, &c. Cui diversum est, cum alium rogaveris, non expectare responsum, & statim subjicere. *Domus tibi deerat? at habebas. Pecunia Orat. 223. superabat? at egebas.* Quod schema quidam per subjectionem vocant.

Mire verò in causis valet * Præsumptio, quæ ** Vide exempla* *πρόληψις* dicitur, cum id quod objici potest, occupamus. Id neque in aliis partibus parum est, & præcipuè proœmio convenit. *hujus figurae Verr. 7. n. 2. pro Arch. n. 15. In exordiis orat. pro Rosc. Amer. & Divin. in Verr. Pro Cluent. n. 4.*

Afferit aliquam fidem veritatis & Dubitatio, cum simulamus quærere nos unde incipiendum, ubi definendum; quid potissimum dicendum, an omnino dicendum sit: cujusmodi exemplis plena sunt omnia: *Equidem quod ad me attinet, quò me vertam nescio. Negem fuisse infamiam judicii corrupti, &c.*

A quo schemate non procul abest illa quæ dicitur Communicatio, cum aut ipsos adversarios consulimus, ut Domitius Afer pro Cloantilla: *At illa nescit trepida quid liceat fœminæ, quid conjugem deceat: fortè vos in illa solitudine obvios casus miserae mulieri obtulit. Tu frater, vos paterni amici, quod consilium datis? Aut cum judicibus quasi deliberamus, quod est frequentissimum: Quid suadetis? &c, Vos interrogo: Quid tandem fieri oportuit? ut Cato: Cedo, si vos in eo loco essetis, quid aliud fecissetis? Et alibi: Communem rem agi putatote, ac vos huic rei præpositos esse.*

Sed nonnunquam communicantes aliquid inexpectatum subjungimus, quod & per se schema est; ut in Verrem Cicero: *Quid deinde? quid censetis? furtum fortasse, aut prædam aliquam?* Deinde cum diu suspendisset judicum animos, subjecit quod multo esset improbius. Hoc Celsus sustentationem vocat. Est autem duplex: nam contra frequenter cum + expectationem gravissimorum fecimus, ad aliquid quod sit leve, aut nullo modo criminofum, descendimus. Sed quia non tantum per communicationem fieri solet, *παραδοχον* alii nominaverunt, id est inopinatum.

+ Vide exord. pro Cal.

• Vide l. 4.
Rhet. n. 45.
pro Flacco
n. 96.

Est penè idem fons illius quam * Permissionem vocant, qui Communicationis, cùm aliqua ipsis iudicibus relinquimus æstimanda, aliqua nonnunquam adversariis quoque. .

Pro Mil.
47.
Pro Mur.
14.
1. Cat. 2.
1. Philip.
64.

II. QUÆ verò sunt augendis affectibus accommodatæ figuræ, constant maximè simulatione. Namque & irasci nos, & gaudere, & timere, & admirari, & dolere, & indignari, & optare, quæque sunt similia his, fingimus. Inde sunt illa: *Liberatus sum, Respiravi. Et, Bene habet: &, Quæ amentia est hæc? &, O tempora! ô mores! &, Miserum me! consumptis enim lacrymis, infixus tamen pectori hæret dolor.* Quod Exclamationem quidam vocant, ponuntque inter figuras orationis. Hæc quoties vera sunt, non sunt in ea forma, de qua nunc loquimur: assimulata, & arte composita, proculdubio schemata sunt existimanda.

4. Rhet.
48—51.

Quod idem dictum sit de oratione libera, quam Cornificius licentiam vocat, Græci παρρησίαν. Quid enim minùs figuratum, quàm vera libertas? Sed frequenter sub hac facie latet adulatio. Nam Cicero cùm dicit pro Ligario: *Suscepto bello Cæsar, gesto jam etiam ex parte magna, nulla vi coactus, consilio ac voluntate mea ad ea arma profectus sum, quæ erant contra te sumpta;* non solum ad utilitatem Ligarii respicit, sed magis laudare victoris clementiam non potest. In illa verò sententia: *Quid autem aliud egimus, Tubero, nisi ut quod hic potest nos possemus?* admirabiliter utriusque partis facit bonam causam: sed hoc † eum demeretur, cujus mala fuerat.

† Cæsa-
rem.

† Vide
Verr. 7. n.
103.

|| Vide pro
Mil. n. 99.
100. Verr.
7. n. 109.

Pro Quint.

n. 71, 72,
& 77, 78,

§ Vide pro
Cæl. n. 33-

36 Verr. 7.
n. 117.

Illà adhuc audaciora, & majorum (ut Cicero existimat) laterum, Fictiones personarum, quæ προσωποποιῶσι dicuntur. Mirè namque tum variant orationem, tum excitant. His etiam adversariorum ‡ cogitationes velut secum loquentium protrahimus: quæ tamen ita demum à fide non abhorrent, si ea locutos finxerimus, quæ cogitasse eos non sit absurdum. Et nostros || cum aliis sermones & aliorum inter se credibiliter inducimus: & § suadendo, objurgando, querendo, laudando, miserando, personas idoneas damus. Quin deducere

deducere deos in hoc genere dicendi, & * inferos ex-
citare concessum est. † Urbes etiam, Populique vo-
cem accipiunt. .

Sed in his quæ natura non permittit, hoc modo
mollior fit figura: ‡ Etenim si mecum patria, quæ mihi
vita mea multo est charior, si cuncta Italia, si omnis
Respublica sic loquatur: M. Tulli, quid agis? Illud au-
dacius genus: Quæ tecum, Catilina, sic agit, &
quodammodo tacita loquitur: Nullum jam aliquot annis
facinus extitit, nisi per te. Commodè etiam aut || no-
bis aliquas ante oculos esse rerum personarumve ima-
gines fingimus, aut eadem adversariis aut iudicibus
non accidere miramur; qualia sunt: Videtur mihi.
Et, Nonne videtur tibi? Sed magna quædam vis elo-
quentiæ desideratur. Falso enim & incredibilia na-
tura necesse est aut magis moveant, quia supra vera
sunt; aut pro vanis accipiantur, quia vera non sunt. .

Sed formas quoque fingimus sæpe, ut Famam Vir-
gilius: ut Voluptatem, ac Virtutem (quemadmodum
à Xenophonte traditur) Prodicus: ut Mortem ac
Vitam, quas contendentes in Satyra tradit Ennius. .

Aversus quoque à iudice sermo, qui dicitur ἀποσποφῆ,
mirè movet; siue adversarios invadimus: Quid enim
tuus ille, Tubero, in acie Pharsalica gladius agebat?
Sive ad invocationem aliquam convertimur: Vos enim
jam ego Albani tumuli atque luci. Sive ad invidiosam
implorationem: O leges Porciæ, legesque Sempronie! .

Illa verò (ut ait Cicero) sub oculos subjectio, tum
fieri solet, cum res non gesta indicatur, sed ut sit gesta
ostenditur: nec universa, sed per partes: quem locum
proximo libro subjecimus evidentiæ, & Celsus hoc
nomen isti figuræ dedit. Ab aliis ὑποτύπωσις dicitur,
proposita quædam forma rerum ita expressa verbis,
ut cerni potius videatur, quàm audiri: Ipse inflamma-
tus scelere ac furore, in forum venit: ardebant oculi:
toto ex ore crudelitas emicabat. Nec solum quæ facta

¹ Xenophon ὑποφανία. β. re- collocatus in solitudine: quarum
fert Prodicum finxisse volupta- altera ad fortitudinem invitaret,
tem & virtutem cum Hercule altera ad inertiam. Turn.

n. 76. εἴ
88—90. sint aut fiant, sed etiam quæ futura sint, aut futura fuerint, imaginamur. Mire tractat hæc Cicero pro Milone, quæ facturus fuerit Clodius si præturam invasisset.

Εἰρωνείαν inveni qui dissimulationem vocarent : quo nomine quia parum totius hujus figuræ videntur vires ostendi, nimirum sicut in plerisque, Græca erimus appellatione contenti. Igitur εἰρωνεία quæ est schema, ab illa quæ est tropus, genere ipso nihil admodum distat : in utroque enim contrarium ei quod dicitur, intelligendum est : species verò prudentius intuenti, diversas esse facile est deprehendere.

Primum, quod tropus apertior est : & quanquam aliud dicit ac sentit, non tamen aliud simulat. Nam & omnia circà ferè recta sunt ; ut illud in Catilinam :

1. Cat. 19. *A quo repudiatus, ad sodalem tuum virum optimum M. Marcellum demigrasti.* In duobus demum verbis est ironia : ergo etiam brevior est tropus. At in figura, totius voluntatis fictio est, apparens magis quàm confessa ; ut illic verba sint verbis diversa, hîc sensus sermoni, ut * joci : & tota interim causæ confirmatio, tum etiam vita universa ironiam habere videtur, qualis est vita Socratis. Nam ideo dictus εἰρων, id est agens imperitum, & admirator aliorum tanquam sapientium : ut quemadmodum ἀλληγορίαν facit continua μεταφορά, sic hoc schema faciat troporum ille contextus. .

* Delendas putem has duas voces, ut joci.

Εἰρωνεία est, & cùm similes imperantibus vel permissentibus sumus :

4. Æn.
381.

I, sequere Italiam ventis.

Et cùm ea quæ nolumus videri in adversariis esse, concedimus eis. Id acrius fit cùm eadem in nobis sunt, & in adversario non sunt :

11. Æn.
383.

*Méque timoris
Argue tu Drance, quando tot cædis acervos
Teucrorum tua dextra dedit.*

Quod idem contrà valet, cùm aut ea quæ à nobis absunt, aut etiam quæ in adversarios recidunt, quasi fatemur :

Me

Me duce Dardanius Spartam expugnavit adulter. 10. *Æn.*

Nec in personis tantum, sed & in rebus versatur hæc ^{92.} contraria dicendi, quàm quæ intelligi velis, ratio: ut totum pro Q. Ligario procemium; & illæ elevationes: *Videlicet. O dii boni!*

Scilicet is superis labor est. 4. *Æn.*

Ἀποσιώπησις, quam idem Cicero Reticentiam appellat, & ipsa ostendit affectus: Vel iræ, ut:

Quos ego . . sed motos præstat componere fluctus. 1. *Æn.*

Vel sollicitudinis, & quasi religionis: *An hujus ille legis, quam Clodius à se inventam gloriatur, mentionem facere ausus esset vivo Milone, ne dicam consule? De nostrum enim omnium. . non audeo totum dicere. Cui simile est in procemio pro Ctesiphonte Demosthenis. .* ^{139.}

Imitatio morum alienorum, quæ ἱδοποιία, vel, ut alii malunt, μίμησις dicitur, jam inter leviores affectus numerari potest. Est enim posita ferè in eludendo: sed versatur & in factis, & in dictis. In factis quod est ὑποτυπώσεις vicinum. Id dictis, quale est apud Terentium:

*At ego nesciebam quorsum tu ires: Parvula
Hinc est abrepta, eduxit mater pro sua,
Soror dicta est, cupio abducere ut reddam suis.* *Eunuch.*
Act. 1.
sc. 2. v. 75.

Sunt & illa jucunda, & ad commendationem cum varietate, tum etiam ipsa natura plurimum profunt, quæ simplicem quandam, & non præparatam ostendendo orationem, minùs nos suspectos judici faciunt. Hinc est quasi poenitentia dicti; ut pro Caelio: *Sed* ^{n. 35.} *quid ego ita gravem personam induxi? Et quibus utimur vulgò: imprudens incidi.* Vel cum quærere nos quid dicamus, fingimus: *Quid reliquum est? &, Numquid omisi?* Et cum ibidem in Verrem ait Cicero: *Unum etiam mihi reliquum hujusmodi crimen est; &, Aliud ex alio succurrit mihi.*

Unde etiam venusti transitus fiunt: non quia transitus ipse sit schema; ut Cicero narrato Pisonis exemplo, qui annulum sibi cudi ab aurifice in tribunali suo

jusserat, velut hoc in memoriam adductus, adjecit :

6. Verr. 57. *Hic modò me commonuit Pisonis annulus; quod totum effluxerat. Quàm multis istum putatis hominibus honestis de digitis annulos aureos abstulisse? Et cùm aliqua velut*
 6. Verr. *ignoramus: Sed earum rerum artificem; quem? quem-*
 n. 5. *nam? rectè admones; Polycletum esse dicebant. Quod quidem non in hoc tantùm valet. Quibusdam enim dum aliud agere videmur, aliud efficimus: sicut hìc Cicero consequitur, ne cùm morbum in signis atque tabulis objiciat Verri, ipse quoque earum rerum studiosus esse credatur. Et^m Demosthenes juranda per interfectos in Marathone & Salamine, id agit, ut minore invidia cladis apud Cheroneam acceptæ laboret. .*

Est emphasis etiam inter figuras, cùm ex aliquo dicto latens aliquid eruitur; ut apud Virgilium:

4. Æn.
550.

*Non licuit thalami expertem sine crimine vitam
Degere more feræ?*

10. Me-
tam. 422.

Quanquam enim de matrimonio queritur Dido, tamen huc erupit ejus affectus, ut sine thalamis vitam non hominum putet, sed ferarum. Aliud apud Ovidium genus, apud quem & Myrrha nutrici amorem patris sic confitetur:

O, dixit, felicem conjuge matrem!

III. HUICⁿ vel confinis, vel eadem est, qua nunc utimur plurimum. Jam enim ad id genus, quod & frequentissimum est, & expectari maximè credo, veniendum est: in quo per quandam suspicionem, quod non dicimus accipi volumus: non utique contrarium, ut in *εἰρωμένη*; sed aliud latens, & auditori quasi inveniendum: quod jam ferè solum schema à

^m Pro Ctesiph. Ad Cheroneam urbem Bœotiae Philippus Macedonum Rex superavit Athenienses. Ex eo prælio Demosthenes abiecto Clypeo profugit. Miltiades autem in Marathone campo Atticæ regionis superavit exercitum Darii Per-

farum Regis. Themistocles in Salaminio freto profligavit exercitum Xerxis. Turn.

ⁿ Totus hic locus translatus est ex tractatione Dionysii Halicarnassei, qua agit de schematicis, id est de figuratis controversiis. Turn.

nostris vocatur, & unde controversiæ figuratæ dicuntur. Ejus triplex usus est. Unus, si dicere palam parum tutum est. Alter, si non decet. Tertius, qui venustatis modò gratia adhibetur, & ipsa novitate ac varietate magis quàm si relatio sit recta, delectat.

I. Ex his quod est primum, frequens in scholis est. Vera negotia nunquam adhuc habuerunt hanc silentii necessitatem, sed aliam huic similem: verùm multo ad agendum difficiliorem, cùm personæ potentes obstant, sine quarum reprehensione teneri causa non possit. Ideoque hoc parcius & circumspectius faciendum: quia nihil interest quomodo offendas. Et aperta figura perdit hoc ipsum, quod figura est. Ideoque à quibusdam tota res repudiatur, sive intelligatur, sive non. Sed licet modum adhibere. Imprimis, ne sint manifestæ. Non erunt autem, si ex verbis dubiis, & quasi duplicibus petentur; qualis est in suspecta nuru: *Duxi uxorem, quæ patri placuit.* Res ipsæ perducant judicem ad suspicionem, & amoliamur cætera, ut hoc solum supersit; in quo multum etiam affectus juvant, & interrupta silentio dictio, & cunctationes. Sic enim fiet, ut judex quærat illud nescio quid, quod ipse fortasse non crederet si audiret: & ei quod à se inventum existimat, credat.

Sed ne si optimæ quidem sint, esse debent frequentes. Nam densitate ipsa figuræ aperiuntur, nec offensæ minus habent, sed auctoritatis. Nec pudor videtur quòd non palam objicias, sed dissidentia. In summa, sic maximè judex credit figuris, si nos putat nolle dicere. Equidem quandoque & in personas incidi tales, & in rem quoque (quod est magis rarum) quæ obtineri nisi hac arte non possent. Ream tuebar, quæ subjecisse dicebatur marito testamentum, & dicebantur chirographum marito expirante hæredes dedisse, & verum erat. Nam quia per leges institui uxor non poterat hæres, id fuerat actum, ut ad eam bona per hoc tacitum fidei-commissum pervenirent.

* Si continuando figura aper- teret. Ars enim desinit esse
tior fieret, figuræ nomen amit- ars, statim atque apparet.

* Facile
erat intel-
lectu.

Et caput quidem veri * facile erat, si hoc diceremus palam, sed peribat hæreditas. Ita ergo fuit nobis agendum, ut iudices illud intelligerent factum, delatores non possent apprehendere ut dictum: & contingit utrumque. Quod non inferuissim veritus opinionem iactantiæ, nisi probare voluissim, in foro quoque esse his figuris locum.

Quædam etiam quæ probare non possis, figura potius spargenda sunt. Hæret enim nonnunquam telum istud occultum, & hoc ipso quod non apparet, eximi non potest. At si idem dicas palam, & defenditur, & probandum est.

2. CUM autem obstat nobis personæ reverentia (quod secundum posuimus genus) tanto cautiùs dicendum est, quanto validiùs bonos inhibet pudor quàm metus. Hic verò tegere nos iudex quod sciamus, & verba vi quadam veritatis erumpentia credat coercere. Nam quanto minus aut ipsi in quos dicimus, aut iudices, aut assistentes oderint hanc maledicendi lasciviam, si nolle nos credant? Aut quid interest quomodo dicatur, cum & res & animus intelligitur? .

Lib. 7.
Herod.

Confinia sunt his celebrata apud Græcos schemata, per quæ res asperas molliùs significant. Nam Themistocles suasisse existimatur Atheniensibus, *ut urbem apud deos deponerent*: quia durum erat dicere, ut relinquerent. Et qui victorias aureas in usum belli conflare volebat, ita declinavit, *victoriis utendum esse*. Totum autem allegoriæ simile est, aliud dicere, aliud intelligi velle.

Quæsitum etiam est, quomodo contra figuras responderi oporteat. Et quidam semper ex diverso aperiendas putaverunt, sicut latentia vitia rescinduntur. Idque sanè frequentissimè faciendum est, aliter enim dilui objecta non possunt, utique cum quæstio in eo consistit, quod figuræ petunt. At cum maledicta sunt tantum, non intelligere interim, bonæ conscientiae est. Atque etiam cum fuerint crebriores figuræ, quam ut dissimulari possint, postulandum est, ut illud nescio quid, quod adversarii obliquis sententiis

tiis significare voluerint, si fiducia sit, objiciant palam, aut certè non exigant, ut quod ipsi non audent dicere, id iudices non modò intelligant, sed etiam credant. .

3. TERTIUM est genus, in quo sola meliùs dicendi petitur occasio. Ideòque id Cicero non putat esse positum in contentione. Tale est illud, quod idem utitur in^p Clodium: *Quibus iste, qui omnia sacrificia nosset, facile à se deos placari posse arbatrabatur.* . Levissimum autem longè genus ex verbo, etiamsi est apud Ciceronem in Clodium: *Præsertim quam omnes Pro Cæl. amicam omnium potiùs quam cujusquam inimicam putaverunt.* . . . 32.

CAPUT III.

DE FIGURIS VERBORUM.

I. Duplex earum genus. Grammaticum unum. Laus ejusmodi figurarum. Aliquot exempla afferuntur. II. Rhetoricum alterum; quod fit, 1. Per adjectionem. Geminatio. Anaphora. Epistrophe. Symploce. Repetitio, quæ est multiplex. Epanalepsis. Epanodos. Polyptoton. Anadiplosis. Synonymia. Expolitio. Polysyndeton. Gradatio. 2. Per detractionem. Synecdoche, seu Elipsis. Asyndeton. Συνεξευγμένον, seu Adjunctio. 3. Aut per similitudinem: Paronomasia. Antanaclassis. Aut per paria: πᾶριστον ὁμοιοτέλευτον ὁμοιοπτῶτον ἰσόκωλον. Aut per contraria: Antitheton. III. Quo pacto figuris sit utendum.

I. VERBORUM verò figuræ, & mutatæ sunt semper, & utcunque valuit consuetudo, mutantur. Itaque si antiquum sermonem nostro comparemus, penè jam quicquid loquimur, figura est: ut, *huic rei invidere*, non, ut omnes veteres, & Cicero præcipuè, *hanc rem*: & *Incumbere illi*, non *in illum*: & *Plenum vino*, non *vini*: & *Huic* non *hunc adulari*, jam dicitur, & mille alia. Utinàmque non

^p Hæc ait propterea quòd viris. Unde facèt Cicero finit Clodius ingressus erat in opertum git peritum esse sacrificiorum. bonæ Deæ, quod non licebat Turn.

pejora

pejora vincant. Verùm schemata λέξεις duorum sunt generum : alterum loquendi rationem vocant ; alterum, quod ad collocationem maximè exquisitum est. Quorum tametsi utrumque convenit orationi, tamen possis illud grammaticum, hoc rhetoricum magis dicere.

Prius fit iisdem generibus, quibus vitia. Effet enim omne schema vitium, si non peteretur, sed accideret. Verùm auctoritate, vetustate, consuetudine plerumque defenditur, sæpe etiam ratione quadam. Ideoque cum sit à simplici rectoque loquendi genere deflexa, virtus est, si habet probabile aliquid quod sequatur. Una tamen in re maximè utilis, ut quotidiani & semper eodem modo formati sermonis fastidium levet, & nos à vulgari dicendi genere defendat. Quo si quis parcet, & cum res poscet utetur, velut asperso quodam condimento, jucundior erit : at qui nimium affectaverit, ipsam illam gratiam varietatis amittet. Quanquam sunt quædam figuræ ita receptæ, ut penè jam hoc ipsum nomen effugerint : quæ etiamsi fuerint crebriores, aures consuetas minùs ferient. Nam & secretæ, & extra vulgarem usum positæ, ideoque magis nobiles, ut novitate aurem excitant, ita copia satiant : nec se obvias fuisse dicenti, sed conquisitas, & ex omnibus latebris extractas, congestasque declarant.

Fiunt ergo & circa genus figuræ in nominibus.

1. Georg.

183.

8. Eclog.

28.

Pro Mil.

33.

Nam & *Oculis capti talpæ*, & *Timidi damæ* dicuntur à Virgilio : sed subest ratio, quia sexus uterque altero significatur. Tam enim mares esse talpas damasque quàm fœminas certum est. Et in verbis ; ut *Fabricatus est gladium* : &, *inimicos punitus es*. Quod mirum minùs est, quòd in natura verborum est, & quæ facimus, patiendi modo sæpe dicere, ut *Arbitror*, *Suspikor* ; & contrà faciendi, quæ patimur, ut *Vapulo*, ideoque frequens permutatio est, & pleraque utroque modo efferuntur : *Luxuriatur*, *luxuriat* : *Fluctuatur*, *fluctuat* ; *Assentior*, *assentio* : *Revertor*, *revertor*. Est figura & in numero : vel cum singulari

pluralis subjungitur, *Gladio pugnacissima gens, Romani.*
Gens enim ex multis. Vel è diverso :

^a *Quot non risere parentes,
Nec deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est.*

Ex illis enim qui non risere, † hunc non dignatus deus, † *Legendum videtur, hos.*
nec dea dignata. Et mutatione partium, ut in satyra :

*Et nostrum istud vivere triste
Aspexi :*

*Perf. Sat.
l. v. 10.*

cum infinito verbo sit usus pro appellatione. Nostram enim vitam vult intelligi. Utimur & verbo pro participio, ut :

Magnum dat ferre talentum,

5. Æn.

tanquam ferendum. Et participio pro verbo : *Volo*^{248.}
datum. . .

Hæc schemata & his similia, quæ erunt per mutationem, adjectionem, detractionem, ordinem, & convertunt in se auditorem, nec languere patiuntur subinde aliqua notabili figura excitatum, & habent quandam ex illa vitii similitudine gratiam, ut in cibis interim acor ipse jucundus est. Quod continget, si neque supra modum multæ fuerint, nec ejusdem generis, aut junctæ, aut frequentes : quia satietatem ut varietas earum, ita raritas effugit.

II. ILLUD est acrius genus quod non tantum in ratione positum est loquendi, sed ipsis sensibus tum gratiam, tum etiam vires accommodat.

I. E QUIBUS primum sit quod fit per adjectionem. Plura sunt genera. Nam & || verba geminantur, || Gemi-
vel amplificandi gratia ; ut : *Occidi, occidi, non Sp.* natio.
Melium. alterum est enim quod indicat, alterum quod *Pro Mil.*
affirmat. Vel miserandi, ut : *n. 72.*

Ab Corydon, Corydon.

*1. Eclog.
69.*

^a Mire torquentur in his verbis Grammatici. Nam per multi putant cui legendum esse in dativo singulari : Fabius verò accipit in nominativo plurali ; & statim subjicit *hunc*, pro *hos*.
Turn. Vide Ruæum in hunc locum Virgilii. *Eclog. 4. v. 62.*

Quæ

Quæ eadem figura nonnunquam per ironiam ad elevandum convertitur. Similis geminationis post aliquam interjectionem repetitio est, sed paulo etiam

2 *Philip.*
64.

vehementior: *Bona, miserum me (consumptis enim lacrymis tamen infixus animo hæret dolor) bona, inquam, Cn.*

1. *Cat.* 4.

Pompeii acerbissimæ voci subiecta præconis. Vivis, & vivis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam.

* *Ana-*
phora.

Et * ab iisdem verbis plura acriter & instantèr incipiunt: *Nihilne te nocturnum præsidium palatii, nihil*

1. *Cat.* 1.

urbis vigiliæ, nihil timor populi: nihil consensus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus, nihil horum ora vultusque moverunt?

† *Epistrophe.*

Et † iisdem definunt: *Quis eos postulavit? Appius. Quis produxit? Appius.*

Pro Mil.

59.

|| *Sym-*
plocæ.

4. *Rhet.*
20.

Quamquam hoc exemplum ad aliud quoque || schema pertinet, cuius initia inter se & fines iidem sunt; *Quis & Quis, Appius & Appius. Quale est: Qui sunt qui fœdera sæpe ruperunt? Carthaginenses. Qui sunt qui in Italia crudele bellum gesserunt? Carthaginenses. Qui sunt qui Italiam deformaverunt? Carthaginenses. Qui sunt qui sibi ignosci postulant? Carthaginenses.*

† *Repeti-*
tio, quæ
est multi-
plex.

Pro Mur.
22.

† Etiam in contraposis vel comparativis solet respondere primorum verborum alterna repetitio: *Vigilas tu de nocte, ut tuis consultoribus respondeas: ille, ut eò quò intendit, maturè cum exercitu perveniat. Te galloꝝ, illum buccinarum cantus exsuscitat. Tu actionem instituis, ille aciem instruit. Tu caves ne consultores tui, ille ne urbes aut castra capiantur. Sed hac gratia non fuit contentus orator, vertit in contrarium eandem figuram: Ille tenet & scit ut hostium copię, tu ut aquę pluvię arceantur. Ille exercitatus est in propagandis finibus, tu in regendis.*

Possunt media quoque respondere vel primis: ut:

7. *Æn.*

Te nemus Angitię, vitrea te Fucinus unda.

759.

7. *Ver.* 43.

Vel ultimis: *Hęc navis onusta præda Siciliensi: cùm ipsa quoque esset ex præda. Nec quisquam dubitavit idem posse fieri iteratis utrinque mediis.*

! Respondent

Respondent primis & ultima: *Multi & graves dolores inventi parentibus, & propinquis multi.* 7. Verr. 128.

Est & illud repetendi genus, quod semel proposita iterat & dividit:

Iphitus & Pelias mecum; quorum Iphitus ævo 2. Æn.

Jam gravior, Pelias & vulnere tardus Ulyssi. 435.

Ἐπάνοδος dicitur Græcè, nostri Regressionem vocant. Nec solum in eodem sensu, sed etiam in diverso eadem verba contrà sumuntur: *Principum dignitas erat penè par, non par fortasse eorum qui sequebantur.* Pro Lig. 19.

Interim || variatur casibus hæc & generibus iteratio: || Polyp-ton. *Magnus est labor dicendi, magna res est. Pater hic tuus? patrem hunc appellas? patris tu hujus filius es?* Fit casibus modò hoc schema, quod πολύπτωτον vocant. . .

Prioris sententiæ verbum ultimum, ac sequentis primum frequenter est † idem. Quo quidem schemate utuntur poetæ sæpius:

Pierides vos hæc facietis maxima Gallo:

Gallo, cujus amor tantum mihi crescit in horas.

Sed ne oratores quidem rarò: *Hic tamen vivit: vivit? imo etiam in Senatum venit.*

† Anadi-plosis, seu, reduplica-tio.

10. Eclog.

72.

1. Cat. 2.

Congregantur quoque † verba idem significantia: *Quæ cum ita sint, Catilina, perge quò capisti: egredere aliquando ex urbe. Patent portæ, proficiscere.* Et in eundem alio libro: *Abiit, excessit, erupit, evasit.* 1. Cat. 10. 1. Cat. 1.

Nec verba modò, sed † sensus quoque idem facientes acervantur: *Perturbatio istum mentis, & quedam scelerum offusa caligo, & ardentes furiarum faces excita-*

† Epanalepsis est repetitio quæ fit in initio præcedentis, & sine sequentis sententiæ. Ut pro Marcello n. 17. *Vidimus tuam victoriam præliorum exitu terminatam: gladium vaginâ vacuum in urbe non vidimus.*

† Epanodos propriè est, cùm per eadem recurrimus, verba ordine inverfo relegentes. Cic. pro l. Man. n. 67. *Ecquam putatis civitatem pacatam fuisse, quæ locuples sit? Ecquam locupletem, quæ*

illis pacata esse videatur? Et Pa-terculus l. 2. c. 117. de Varo Syriæ præfecto: *Quam (provinciam) pauper divitem ingressus, dives pauperem reliquit.*

† Synonymia, cùm plura junguntur, idem vel penè idem significantia.

† Expolitio Vide Cic. pro Lig. n. 9. pro Mil. n. 10. Potest etiam annumerari inter figuras sententiarum.

*runt. . Congeruntur & idem & diversum significan-
tia. Quæro ab inimicis, sintne hæc investigata, com-
perta, patefacta, sublata, deleta, extincta per me. .*

† Asyn-
deton.

Hoc exemplum aliam quoque efficit † figuram,
quæ quia conjunctionibus caret, Diffolutio vocatur;
apta, cùm quid instantiùs dicimus. Nam & singula
inculcantur, & quasi plura fiunt. Ideoque utimur hac
figura non in singulis modò verbis, sed sententiis eti-
am; ut Cicero dicit contra concionem Metelli: *Qui
indicabantur, eos vocari, custodiri, ad Senatum adduci
jussi: in Senatu sunt positi.* Et totus hic locus. Con-
trarium est || schema, quod conjunctionibus abundat.
Illud ἀσύνδετον, hoc πολυσύνδετον dicitur.

|| Polysyn-
deton.

3. Georg.
344.

*Teſtūque larémque,
Armáque, Amyclæūque canem, Cressámque pharetram. .*
Utrumque horum coacervatio. Fons quidem unus,
quia acriora facit, & instantiora quæ dicimus, & vim
quandam præ se ferentia, velut sæpius erumpentis
affectus.

Demost.
pro Ctesiph.

Gradatio quæ dicitur κλίμαξ, apertiore habet ar-
tem, & magis affectatam, ideoque esse rarior debet.
Est autem ipsa quoque adjectionis: repetit enim quæ
dicta sunt, & priusquam ad aliud descendat, in pri-
oribus resistit. Ejus exemplum ex Græco notissimo
transferatur: *Nec hæc dixi quidem, sed nec scripsi: nec
scripsi quidem, sed nec obii legationem: nec obii quidem,
sed nec persuasi Thebanis.* Sunt tamen erudita & La-
tina: *Africano virtutem industria, virtus gloriam, glo-
ria æmulos comparavit. .*

4. Rhet.
34.

2: At quæ per detractionem fiunt figuræ, brevi-
tatis novitatísque maximè gratia petuntur: quarum
una est. . * Synecdoche, cùm subtractum verbum ali-
quod satis ex cæteris intelligitur; ut Cælius in An-
tonium: *Stupere gaudio Græcus.* Simul enim auditur
Cæpit. .

* Synecdoche idem videtur ac
Elleipsis, cui opponitur Pleonaf-
mus. Huncine hominem? hunc-

cine impudentiam? hancine au-
daciā? subaudi, feremus.

* Altera

* Altera est per detractiōem figura, de qua modò dictum est, cui conjunctiōes eximuntur. * A syn-
deton.

Tertia quæ dicitur † συνεζευγμένον. In qua unum ad † Id est,
verbum plures sententiæ referuntur, quarum unaquæ- Adjunctio.
que desideraret illud, si sola poneretur. Id accidit
aut præposito verbo ad quod reliqua respiciant: *Vicit Pro Cluent.*
pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia. Aut 15.
illato, quo plura clauduntur: *Neque enim is es Catilina,* 1. Cat. 22.
ut te aut pudor unquam à turpitudine, aut metus à periculo,
aut ratio à furore revocaverit. Medium quoque potest
esse, quod & prioribus & sequentibus sufficiat. .

3. TERTIUM est genus figurarum, quæ aut similitudine aliqua vocum, aut paribus, aut contrariis vertunt in se aures, & animos excitant. Huic nomen est † παρανομασία, quæ dicitur Agnominatio. .

Cui confinis est ἀντανάκλασις, ejusdem verbi contraria significatio. Cùm Proculeius quereretur de filio, quod is mortem suam expectaret, & ille dixisset, se verò non expectare: Imò, inquit, rogo expectes. Non ex eodem, sed ex diverso vicinum accipitur, cùm supplicio afficiendum dicas, quem supplicatione dignum judicaris. Aliter quoque voces aut eadem diversa in significatione ponuntur, aut productione tantùm, vel correptione mutata: quod etiam in jocos frigidum, equidem tradi inter præcepta miror, eorūque exempla vitandi potius quàm imitandi gratia pono. *Amari jucundum est, si curetur nequid insit amari. Avium dulcedo ad avium ducit. .*

Sed elegantius, quod est positum * in distinguenda rei proprietatem: *Hanc Reipublicæ pestem paulisper reprimi, non in perpetuum comprimi posse.* Et quæ * Id est,
ad. 1. Cat. 30.

† Παρανομασία, sive Agnominatio: quæ aliam efficit sententiam literæ unius pluriumve adjectione, detractiōe, transpositione, immutatione. Adjectione: ut apud Terent. Heaut. Act. 2. sc. 2. v. 115. *Tibi erunt parata verba, huic homini verbera.* Detractiōe: Cic. *Res mihi in-*

visæ visæ sunt. Et, *O fortunatam natam me Consule Romam!* Transpositione: Cic. 1. 1. ad Att. ep. 10. *Consul autem ipse parvo animo & pravo; facie magis quàm facetiis ridiculus.* Immutatione: 3. Phil. 22. *Ex oratore arator factus.*

præ-

1. Cat. 27. præpositionibus in contrarium mutantur: *Non emissus ex urbe, sed immissus in urbem esse videatur.* Melius atque acrius, quod cum figura jucundum est, tum
 3. Philip. etiam sensu valet: *Emit morte immortalitatem.* Illa
 22. levior est: *Non Pisonum, sed pistorum.* Et, *Ex aratore orator.* Pessimum vero: *Ne Patres Conscripti videantur circumscripti.* Rarò evenit, sed vehementer venit. Sic contingit ut aliquis sensus vehemens & acer venustatem aliquam non eodem ex verbo non dissonam accipiat. Et cur me prohibeat pudor uti domestico exemplo? Pater meus contra eum qui se *legationi immoriturum* dixerat, deinde vix paucis diebus infumptis re infecta redierat: *Non exigo uti immoriaris legationi; immorare.* Nam & valet sensus ipse, & in verbis tantum distantibus jucundè consonat vox, præsertim non captata, sed velut oblata; cum altero suo sit usus, alterum ab adversario acceperit.

Magnæ veteribus curæ fuit, gratiam dicendi è paribus² contrariis acquirere. Gorgias in hoc immodicus, copiosus utique prima ætate Isocrates fuit. Delectatus est his etiam M. Tullius, verum & modum adhibuit non ingratae (nisi copia redundet) voluptati, & rem alioqui levem, sententiarum pondere implevit. Nam per se frigida & inanis affectatio cum in acres incidit sensus, innata videtur esse, non accersita.

* Per similia intelligit hic paria.

1. Æn.

463.

Pro Cluent.

n. 4.

Similium * ferè quadruplex ratio est. Nam est primum, quoties verbum verbo simile, aut non dissimile valde, quæritur; ut:

Puppésque tuæ, pubésque tuorum.

Et, *Si in hac calamitosa fama, quasi in aliqua perniciosissima flamma.* Et, *Non enim tam spes laudanda, quam res est.* Aut certè par est extremis syllabis consonans: *Non verbis, sed armis.* Et hoc quoque quoties in sententias acres incidit, pulcrum est: *Quantum possis, in*

* Fabius tertium genus figurarum distribuerat in tria membra. Tertium est genus figurarum, quæ aut similitudine aliquâ vocum, aut paribus, aut contrariis vertunt in se aures. Hactenus

primum membrum executus est: nunc transit ad secundum. Itaque videtur aut delendum esse contrariis, aut addendam conjunctionem &: è paribus & contrariis.

eo semper experiri ut profis. Hoc est *πάρισον*, ut plerisque placuit.

Secundum, ut clausula similiter cadat ^a vel iisdem in ultimam partem collatis, *ὁμοιοτέλευτον* similem duarum sententiarum vel plurium finem: *Non modò ad salutem Pro Mil. ejus extinguendam, sed etiam gloriam per tales viros in- n. 5. fringendam.*

Tertium est, quod in^b eosdem casus cadit, *ὁμοιόπτωτον* dicitur. . Ut est apud Afrum: *Amisso nuper infelicis aulæ, si non præsidio inter pericula, tamen solatio vitæ inter adversa.* Ea verò videntur optima, in quibus initia sententiarum & fines consentiunt: ut hic, *præsidio, solatio.*

Etiā ut sint, quod est quartum, membris æqualibus, quod *ισόκωλον* dicitur: *Si quantum in agro locisque Pro Cæc. desertis audacia potest, tantum in foro atque judiciis im- init. pudentia valeret:* *ισόκωλον* est, & *ὁμοιόπτωτον* habet: non minus nunc in causa cederet Aulus Cecinna Sexti Ebutii impudentiæ, quàm tum in vi facienda cessit audaciæ: *ισόκωλον, ὁμοιόπτωτον, ὁμοιοτέλευτον.* Accedit & ex illa figura gratia qua nomina dixi mutatis casibus repeti: *Non minus cederet, quàm cessit.*

Contrapositum autem (*ἀντίθετον* dicitur) non uno fit modo. Nam & fit si singula singulis opponuntur; ut: *Vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem Pro Cluent. amentia.* Et bina binis: *Non nostri ingenii, vestri 15. auxilii est.* Et sententiæ sententiis: *Dominetur in con- Pro Cluent. cionibus, jaceat in judiciis.* . *Odit populus Romanus pri- n. 5. vatam luxuriam, publicam magnificentiam diligit.* . Fit Pro Mur. 76. etiam assumpta illa figura, qua verba declinata repetuntur, quod *ἀντιμεταβολή* dicitur: *Non ut edam vivo,*

^a Procul dubio mendosus est hic locus. Hunc certè sensum habet: *ὁμοιοτέλευτον*, seu *similiter desinens*, in hoc positum est, ut clausula similiter cadens, verbis ejusdem soni in ultimam partem collatis, similem efficiat duarum sententiarum vel plurium finem.

^b *ὁμοιόπτωτον*, neque semper finem habet similem; est enim tantum casus similis, etiamsi dissimilis sit sonus: ut, *Pollet auctoritate, circumfluit opibus, abundat amicis;* nec tantum in fine deprehenditur, sed vel initio, vel medio.

sed ut vivam edo. Et quod apud Ciceronem conversum ita est, ut cum mutationem casus habeat, etiam similiter desinat; ut: *Et sine invidia culpa plectatur, & sine culpa invidia ponatur.* Quod & eodem clauditur verbo; ut quod dicit de^c Sexto Roscio: *Etenim cum artifex ejusmodi sit, ut solus dignus videatur esse qui scenam introeat; tum vir ejusmodi est, ut solus videatur dignus, qui eò^d non accedat...*

Pro Cluent.
5.

Pro Quintio
78.

III. EGO illud de figuris adjiciam breviter, sicut ornant orationem opportunè positæ, ita ineptissimas esse, cum immodicè petuntur. Sunt qui neglecto rerum pondere, & viribus sententiarum, si vel inania verba in hos modos depravarint, summos se judicent artifices, ideoque non desinunt easnectere: quas sine sententia sectari tam est ridiculum, quàm quærere habitum gestumque sine corpore. Sed ne hæ quidem quæ rectè fiunt, densandæ sunt nimis. Nam & vultus mutatio, oculorumque conjectus multum in actu valet: sed si quis ducere os exquisitis modis, & frontis ac luminum inconstantia trepidare non desinat, rideatur. Et oratio habeat rectam quandam velut faciem: quæ ut stupere immobili rigore non debeat; ita sæpius in ea, quam natura dedit, specie continenda est. Sciendum verò in primis, quid quisque in orando potestulet locus, quid persona, quid tempus. Major enim pars harum figurarum posita est in delectatione. Ubi verò atrocitate, invidia, miseratione pugnandum est, quis ferat contrapositis, & pariter cadentibus, & confimilibus irascentem, flentem, rogantem? cum in his rebus cura verborum deroget affectibus fidem: & ubicunque ars ostentatur, veritas abesse videatur.

^c Lege Q. de eodem sic Tullius pro Q. Rosc. Com. n. 17. *Qui medius fidius (audaciter dico) plus fidei, quàm artis; plus veritatis, quàm disciplinæ possidet in se: quem populus Romanus meliorem virum, quàm histrionem esse*

arbitratur: qui ita dignissimus scena propter artificium, ut dignissimus sit curia propter abstinentiam.

^d Scenici artifices, ut Comædi, infamiâ notabantur. Turn.

CAPUT IV.

DE COMPOSITIONE.

I. Cur post Tullium de compositione scribat—Refellit eos qui orationem incompositam & magis naturalem, & magis virilem esse contendunt.—Valet compositio & ad delectationem, & ad affectus—Etiam veteribus curæ fuit. II. Oratio alia vincula, soluta alia.—In compositione spectantur ordo, junctura, numerus. III. De ordine, in verbis singulis & contextis. IV. De junctura. Ea est in verbis, incis, membris, periodis. Primo de junctura in verbis: tum de incis & membris pauca. V. De numeris. 1. Quod sit discrimen inter numerum & rhytmum. Divisio rhytmorum. 2. Verborum delectus sit ad compositionem.—Ratio pedum difficilior in oratione quam in versu. 3. Numerus dominatur in fine & initio: valet etiam in medio. 4. Versus absit ab oratione. 5. De pedibus, & eorum structura. 6. Quatenus compositioni numerosæ opera danda sit. 7. Quo compositionis genere, & ubi utendum sit. Et ibi agit de incis, membris, periodis.

I. DE * COMPOSITIONE non equidem * *De compositione & numeris vide Cicer. 3. de Orat. 171--187. & præsertim in Oratore 140--236.*
 post Marcum Tullium scribere auderem (cui nescio an ulla pars operis hujus sit magis elaborata) nisi & ejusdem ætatis homines scriptis ad ipsum etiam literis reprehendere id collocandi genus ausi fuissent, & post eum plures multa ad eandem rem pertinentia memoriæ tradidissent. Itaque accedam in plerisque Ciceroni, atque in iis ero, quæ indubitata sunt, brevior: in quibusdam paulum fortasse dissentiam. Nam etiam cum judicium meum ostendero, suum tamen legentibus relinquam.

Neque ignoro quosdam esse, qui curam omnem compositionis excludant, atque illum horridum sermonem ut fortè effluxerit, modò magis naturalem, modò etiam magis virilem esse contendant. Qui si id demum naturale esse dicunt, quod à natura primum ortum est, & quale ante cultum fuit, tota hæc ars orandi subvertetur. Neque enim locuti sunt ad hanc regulam & diligentiam primi homines, nec procæmiis præparare,

docere expositione, argumentis probare, affectibus commovere scierunt. Ergo his omnibus, non sola compositione caruerunt: quorum si fieri nihil melius licebat, ne domibus quidem casas, aut vestibis pellium tegmina, aut urbibus montes ac sylvas mutari oportuit. Quæ porro ars statim fuit? quid non cultu nitescit? cur vites coercemus manu? cur eas fodimus? rubos arvis excidimus? terra & hæc generat. Mansuefacimus animalia? indomita nascuntur. Verum, id est maximè naturale, quod fieri natura optimè patitur.

Fortius verò quàm incompositum potest esse, quàm junctum, & bene collocatum? Neque si parvi pedes vim detrahant rebus, ut ^e Sotadeorum, & ^f Galliamborum, & quorundam in oratione simili penè licentia lascivientium, ^g compositionis est judicandum. Cæterum quanto vehementior fluminum cursus est prono alveo, ac nullas moras objiciente, quàm inter obstantia saxa fractis aquis ac reluctantibus: tanto quæ connexa est, & totis viribus fluit, fragosâ atque interruptâ melior oratio. Cur ergo vires ipsas specie solvi putent, quando nec ulla res sine arte satis valeat, & comitetur semper artem decor? An non eam quæ emissa optimè est, hastam speciosissimè contortam ferri videmus? & arcu dirigentium tela, quo certior manus, hoc est habitus ipse formosior? Jam in certamine armorum, atque in omni palæstra, quid satis rectè cavetur ac petitur, cui non artifex motus, & certi quidam pedes adsint? Quare mihi compositione velut ^h amentis quibusdam nervisve intendi & concitari sententiæ videntur.

^e Sotadei versus sunt nunc iambici, nunc trochaici, nunc dactylici, nunc anapæstici: qui retrorsum etiam leguntur, & efficiant aliud quoddam genus carminis. *Turn.*

^f In quibusdam *Callimachiorum* legitur, à Callimacho poeta, qui versus iambicos exiles composuit. Sunt tamen *Galliambi* versus quidam trochaici

apud Terentium. Nonnulli legunt *Polyambos*, qui versus sunt iambici, qui retrorsus leguntur. *Turn.*

^g Non est hoc vitium compositionis, sed ejusmodi versuum, qui constant parvis pedibus, & lascivi sunt.

^h *Amentum*, vinculum quo hasta media ligatur & torquetur. *Amenta*que torquent. 9. *Æn* 665.

Ideo

Ideo eruditissimo cuique persuasum est, valere eam quàm plurimum, non ad delectationem modò, sed ad motum quoque animorum. Primum, quia nihil intrare potest in affectum, quod in aure velut quodam vestibulo statim offendit. Deinde quòd natura ducimur ad modos. Neque enim aliter eveniret, ut illi quoque organorum soni, quanquam verba non exprimunt, in alios tamen atque alios motus ducerent auditorem. In certaminibus sacris non eadem ratione concitant animos ac remittunt: nec eosdem modos adhibent cùm bellicum est canendum, & cùm posito genu supplicandum: nec idem signorum concentus est procedente ad prælium exercitu, idem receptui carmen. Pythagoreis certè moris fuit, & cùm evigilassent, animos ad lyram excitare, quo essent ad agendum erectiores; & cùm somnum peterent, ad eandem priùs lenire mentes, ut si quid fuisset turbidiorum cogitationum, componerent.

Quòd si numeris & modis inest quædam tacita vis, in oratione est vehementissima: quantùmque interest, sensus idem quibus verbis efferatur, tantum, verba eadem qua compositione vel in ¹ exitu jungantur, vel fine claudantur. Nam quædam & sententiis parva, & elocutione modica, virtus hæc sola commendat. Denique quod cuique visum erit vehementer, dulciter, speciosè dictum, solvat & turbet: aberit omnis vis, jucunditas, decor. Solvit quædam sua in Oratore Cicero: *Nam neque me divitiæ movent, quibus n. 272. omnes Africanos & Lælios multi venalitii mercatorésque superarunt.* Immuta paululum, ut sit: *multi superaverunt mercatores, venalitiique,* & sequentes deinceps periodos: quas si ad illum modum perturbes, velut fracta aut transversa tela projeceris. Idem corrigit quæ à Graccho composita duriùs putat. Illum decet: nos hac simus probatione contenti, quòd in scribendo quæ se nobis solutiora obtulerint, componimus.

¹ Per exitum videtur intelligere subsistit. In illo enim decursu decursum periodi ab initio, unde secum invicem verba junguntur: quodammodo exit, ad finem ubi at in fine clauduntur.

Quid enim attinet eorum exempla quærere, quæ sibi quisque experiri potest? Illud notasse satis habeo, quo pulciora & sensu & elocutione dissolveris, hoc orationem magis deformem fore. Quia negligentia collocationis ipsâ verborum luce deprehenditur.

Or. 186, 219. Itaque ut confiteor penè ultimam oratoribus artem compositionis, quæ perfecta sit, contigisse: ita illis priscis habitam inter curas, in quantum adhuc profecerant, puto. Neque enim mihi quamlibet magnus auctor Cicero persuaserit, Lyfiam, Herodotum, Thucydidem, parum studiosos ejus fuisse. Genus fortasse sint secuti non idem quod Demosthenes, aut Plato: quanquam & ii ipsi inter se dissimiles fuerunt. Nam neque illud in Lyfia dicendi textum tenue atque rarum, lætioribus numeris corrumpendum erat. Perdidissent enim gratiam, quæ in eo maxima est, simplicis atque inaffectedati coloris: perdidisset fidem quoque. Nam scribebat aliis, non ipse dicebat; ut oportuerit esse illa rudibus & incompositis similia: quod ipsum compositio est. At historiæ (quæ currere debet ac ferri) minùs convenissent intersistentes clausulæ, & debita actionibus respiratio, & cludendi inchoandique sententias ratio. In concionibus quidem etiam similiter cadentia quædam, & contraposita deprehendas: in Herodoto verò cùm omnia (ut ego quidem sentio) leniter fluant, tum ipsa *διάλεκτος*, habet eam jucunditatem, ut latentes etiam numeros complexa videatur. Sed de propositorum diversitate post paulum. Nunc quæ priùs iis qui rectè componere volunt, discenda sint.

II. EST igitur ante omnia oratio alia vinctæ, atque contexta: soluta alia, qualis in sermone & epistolis; nisi cùm aliquid supra naturam suam tractant, ut de Philosophia, de Republica, similibusque. Quod non eo dico, quia non illud quoque solutum habeat suos quosdam, & forsitan difficiliore etiam pedes; neque enim aut hiare semper vocalibus, aut destitui temporibus volunt sermo & epistola: sed non fluunt, nec cohærent, nec verba de verbis trahunt; ut potiùs laxiora in his vincula, quàm nulla sint. Nonnunquam

quam in causis quoque minoribus decet eadem simplicitas, quæ non illis, sed aliis utitur numeris, diffimulatque eos, & tantum communit occultius.

At illa connexa series tres habet formas: Incisa, quæ κόμματα dicuntur: Membra, quæ κῶλα: & περίοδον, quæ est vel ambitus, vel circumductum, vel continuatio, vel conclusio.

In omni porro compositione tria sunt necessaria, ordo, junctura, numerus.

III. PRIMUM igitur de ordine. Ejus observatio in verbis est singulis & contextis. Singula sunt quæ diximus αὐνόμενα. In his cavendum est, ne decrescat oratio, & fortiori subjungatur aliquid infirmius, uti sacrilego fur, aut latroni petulans. Augeri enim debent sententiæ, & insurgere; ut optime Cicero: *Tu, inquit, istis faucibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate.* Aliud enim majus alio supervenit. At si cœpisset à toto corpore, non bene ad latera faucisque descenderet. Est & alius naturalis ordo, ut viros ac fœminas, diem ac noctem, ortum & occasum dicas potius, quàm retrorsum. Quædam ordine permutato fiunt supervacua, ut Fratres gemini. Nam si præcesserint *Gemini, Fratres* addere non est necesse. Illa nimia quorundam fuit observatio, ut vocabula verbis, verba rursus adverbis, nomina appositis, & pronomibus rursus essent priora. Nam fit contra quoque frequenter non indecorè. Necnon illud nimie est superstitionis, ut quæque sint tempore, ea etiam facere ordine priora: non quin frequenter sit hoc melius, sed quia interdum plus valent ante gesta, ideoque levioribus supponenda sunt.

Verbo sensum cludere, multo, si compositio patitur, optimum est. In verbis enim sermonis vis inest. At si id asperum erit, cedat hæc ratio numeris, ut sit apud summos Græcos Latinosque oratores frequentissimè. Sine dubio enim omne quod non ^k clu-

^k Omne verbum quod non periodi, aliò transferetur, quod rectè cludet periodum, quod erit est hyperbaton. Alii legunt: *in numerosum & sonorum in fine hyperbaton.*

det, hyperbaton est. Ipsum hoc inter tropos vel figuras, quæ sunt virtutis, receptum est. Non enim ad pedes verba dimensa sunt: ideoque ex loco transferuntur in locum, ut jungantur quo congruunt maximè: sicut in structura saxorum rudium etiam ipsa enormitas invenit cui applicari, & in quo possit insistere. Felicissimus tamen sermo est, cui & rectus ordo, & apta junctura, & cum his numerus opportunè cadens contingit.

Lib. 8. c. 2.

pag. 277.

Quædam verò transgressionibus & longæ sunt nimis, ut in superioribus diximus libris: & interim etiam compositione vitiosæ, quæ in hoc ipsum petuntur, ut exultent atque lasciviant; quales illæ Mæcænatius: *Sole & aurora rubent plurima. Inter sacra movit aqua fraxinos. Ne exequias quidem unus inter miserrimos viderem meas.* Quod inter hæc pessimum est, quia in re tristi ludit compositio.

2. Philip.

63.

Sæpe tamen est vehemens aliquis sensus in verbo: quod si in media parte sententiæ latet, transferri intentione, & obscurari circumjacentibus solet: in clausula positum assignatur auditori, & infigitur; quale est illud Ciceronis: *Ut tibi necesse esset in conspectu populi Romani vomere postridie.* Transfer hoc ultimum, minus valebit. Nam totius ductus hic est quasi mucro, ut per se fœdæ vomendi necessitati, jam nihil ultra expectantibus, hanc quoque adjiceret deformitatem, ut cibus teneri non posset *postridie*.

* Suspensus est sensus.

Videtur

aliquid deesse, ut:

Primum ab oratione absint, &c.

† Ut apud Virg. *Dorica castra. Cæca caligine.*

Hæc arbitror, ut in brevi de ordine fuisse dicenda: qui si vitiosus est, licet & juncta sit, & aptè cadens oratio, tamen meritò incomposita dicatur.

IV. JUNCTURA sequitur: ea est in verbis, incisis, membris, periodis. Omnia namque ista & virtutes & vitia in complexu habent. Atque ut ordinem sequar; * Primum sunt, quæ imperitis quoque ad reprehensionem notabilia videntur, id est quæ commissis inter se verbis duobus, ex ultima prioris, ac prima sequentis syllaba, deforme † aliquod nomen efficiunt: tum vocalium concursus; qui cum accidit, hiæ, & intersistit, & quasi laborat oratio. Pessimè longæ,

longæ, quæ easdem inter se literas committunt, sonabunt. Præcipuus tamen erit hiatus earum, quæ cavo aut patulo maximè ore efferuntur. E, * plenior * *Alii legunt, planior. Fortè legi possit, lenior.* litera est, I, angustior. Ideoque obscurius in his vitium. Minus peccabit qui longis breves subjiciet, & adhuc qui præponet longæ brevem. Minima est in duabus brevibus offensio. Atque cum aliæ subjunguntur aliis, perinde asperiores erunt, prout oris hiatus simili aut diverso pronuntiabuntur.

Non tamen id ut crimen ingens expavescendum est: ac nescio negligentia in hoc, an sollicitudo sit pejor. Inhibeat enim necesse est hic metus impetum dicendi, & à potioribus avertat. Quare ut negligentia † pars † Pars est hoc pati: ita humilitatis ubique perhorrescere. *omitti potest.* Nimiósque non immeritò in hac cura putant omnes Isocratem secutos, præcipuéque Theopompum. At Demosthenes & Cicero modicè respexerunt ad hanc partem. Nam & coeuntes literæ, quæ ¹ συνελαιφῆ dicitur, etiam leniorem faciunt orationem, quàm si omnia verba suo fine claudantur; & nonnunquam hiulca etiam decent, faciuntque ampliora quædam: ut, *Pulcra oratione acta omnino jactare.* Tum longè per se ‡ & velut optimæ syllabæ aliquid etiam mediū ‡ *Legere malim, optimæ;* temporis inter vocales, quasi intersistatur, assumunt. Qua de re utar Ciceronis potissimum verbis: *Habet, cui magis inquit, ille tanquam hiatus & concursus vocalium molle quiddam, & quod indicet non ingratam negligentiam, de re hominis magis quàm de verbis laborantis.* *particula velut.*

Cæterùm consonantes quoque, æque præcipuè quæ sunt asperiores, in commissura verborum rixantur: || &, / ultima cum x proximâ, quarum tristior etiam, si § binæ collidantur, stridor est, ut, *ars studiorum.* *Fortè pro, ut virtus Xerxis.*

Quæ fuit causa & Servio subtrahendæ / literæ, quo- § Similes & ejusdem

¹ Συνελαιφῆ Grammatici vocabant, cum duæ vocales in unam syllabam coalescebant. τῆνομα pro τὸ ὄνομα. Fabius ipse aliquanto post in hoc eodem capite affert hoc exemplum: *Ubi libido*

dominatur, innocentia leve præsidium est. Dixerat hanc periculum cludi duplici sanapæsto. Nam synalæphe facit ut ultimæ syllabæ pro una sonent.

* *Argent.*
editio ha-
bet L.
Afranius.
n. 161.

ties ultima esset, aliâque consonante susciperetur. Quod reprehendit * Laurus: Messala defendit. Nam neque Lucilium putant uti eadem ultima, cum dicit, *Serenu' fuit, & dignu' loco.* Quinetiam Cicero in Oratore plures antiquorum tradit sic locutos. Inde, *Belligerare po'meridiem.* Et illa Censorii Catonis, *Die' hanc*; æquè, *m* litera in *e* mollita. Quæ in veteribus libris reperta mutare imperiti solent: & dum librariorum inscientiam infectari volunt, suam confitentur. Atqui eadem illa litera quoties ultima est, & vocalem verbi sequentis ita contingit, ut in eam transire possit, etiamsi scribitur, tamen parum exprimitur: ut,

Multum ille.

Et

Quantum erat.

adeo ut penè cujusdam novæ literæ sonum reddat. Neque enim eximitur, sed obscuratur, & tantum aliqua inter duas vocales velut nota est, ne ipsæ coeant.

Videndum etiam, ne syllabæ verbi prioris ultimæ, sint primæ sequentis. Id nequis præcipi miretur, Ciceroni in epistolis excidit: *Res mihi invisæ visæ sunt, Brute.* Et in Carmine:

O fortunatam natam me Consule Romam!

Etiam monosyllaba, si plura sunt, malè continuabuntur, quia necesse est compositio multis clausulis concisa subsultet. Ideoque etiam brevium verborum ac nominum vitanda continuatio: & ex diverso quoque longorum; afferunt enim quandam dicendi tarditatem.

Illa quoque vitia sunt ejusdem loci, si cadentia similiter, & similiter desinentia, & eodem modo declinata, multa jungantur. Nec verba quidem verbis, aut nomina nominibus, similiâque his continuari decet, cum virtutes etiam ipsæ tædium pariant, nisi gratia varietatis adiutæ.

Membrorum, incisorumque junctura non eo modo est observanda, quo verborum: quanquam & in his extrema & prima coeunt. Sed plurimum refert compositionis,

compositionis, quæ quibus anteponas. Nam ^m & ^{2. Philip.} vomens frustis esculentis, vinum redolentibus, gremium ^{63.} suum & totum tribunal implevit. Et contrā (nam frequentius utar iisdem diversarum quoque rerum exemplis, quo sint magis familiaria) Saxa atque solitudines voci respondent, bestiae sæpe immanes cantu flec- ^{Pro Arch.} ^{19.} tuntur atque consistunt. Magis id insurgebat, si vertetur. Nam etsi plus est saxa quàm bestias commoveri, inest tamen compositioni decor.

V. SED transeamus ad numeros. Omnis structura, ac dimensio & copulatio vocum constat aut numeris, (numeros ^{πρῶτος} accipi volo) aut ^{μέτρος}, id est dimensione quadam.

I. Quod etiam si constat utrumque pedibus, habet tamen non simplicem differentiam. Nam rhythmus, id est numeri, spatio temporum constant; metra etiam ordine: ideòque alterum esse quantitatis videtur, alterum qualitatis. ⁿ ^{πρῶτος} aut par est, ut Dactylus: unam enim syllabam parem + brevibus habet. Est ^{†Vox duabus videtur hic deesse.} quidem vis eadem & aliis pedibus, sed nomen illud tenet. Longam esse duorum temporum, brevem unius, etiam pueri sciunt. Aut fescuplex, ut Pæon, cujus vis est ex longa & tribus brevibus: quique ei contrarius, ex tribus brevibus & longa, vel alio quoquo modo tempora tria ad duo relata fescuplum faciunt. Aut duplex, ut Iambus; nam est ex brevi & longa: quique est ei contrarius. Sunt hi & metrici pedes: sed hoc interest, quòd rhythmò indifferens est, Dactylusne ille priores habeat breves, an sequentes;

^m Constructio verborum manca. Fortè deest aliquid. Sensus minime obscurus. In primo exemplo vis ipsa rerum postulabat, ut hunc sequeretur ordinem: *gremium suum & totum tribunal implevit.* Contrā in secundo, si invertisset ordinem, oratio magis insurgebat; nam majus est *saxa voci respondere, quàm bestias cantu flecti.* Sed ratio compositionis

hunc ordinem postulabat, ut numerosius caderet oratio.

ⁿ Eandem rem sic paucis Tullius in Orat. n. 188. *Pes qui adhibetur ad numeros, partitur in tria: ut necesse sit partem pedis aut æqualem esse alteri parti, aut altero tanto, aut sesqui esse majorem. Ita fit æqualis dactylus, duplex iambus, sesquiplez pæon.*

tempus enim solum metitur, ut à ° sublatione ad positionem iisdem sit spatiis pedum: in versu pro Dactylo poni non poterit Anapæstus aut Spondeus; nec Pæon eadem ratione à brevibus incipiet ac desinet. Neque solum alium pro alio pedem metrorum ratio non recipit, sed ne Dactylum quidem aut fortè Spondeum, alterum pro altero. Itaque si quinque continuos Dactylos, ut sunt in illo,

10. *Æn.*
v. 1.

Panditur interea domus omnipotentis olympi,
confundas, solveris versum. .

2. COLLOCATIO autem verba jam probata, & electa, & velut assignata sibi debet connectere: nam vel dura inter se commissa potiora sunt ^p inutilibus. Tamen & eligere quædam, dum ex iis quæ idem significant, atque idem valeant, permiserim: & adjicere, dum non otiosa: & detrahere, dum non necessaria: sed & figuris mutare & casus & numeros, quorum varietas frequenter gratia compositionis adscita, etiam sine numero solet esse jucunda. Etiam ubi aliud ratio, aliud consuetudo poscit, utrum volet sumat compositio: *Vitavisse* vel *vitasse*, *Deprehendere* vel *depren-*
dere. * Coitus etiam syllabarum non negabo, & quicquid sententiis aut eloquentiæ non nocebit. Præcipuum tamen in hoc opus est, scire quod quoque loco verbum maximè quadret. Atque is optimè componet, qui hoc solum ^q componendi gratia faciet.

* Συλλαβῶν
φῶν intelli-
git de qua
dixit an-
tea, pag.
345.

Ratio verò pedum in oratione est multo quàm in versu difficilior. Primum, quòd versus paucis continetur, oratio longiores habet sæpe circuitus: deinde, quòd versus semper similis sibi est, & una ratione decurrit; orationis compositio nisi varia est, & offendit similitudine, & affectatione deprehenditur.

° Hoc est, ab initio ad finem: quia initio tollitur vox, deprimitur in fine. Vel potius alludit ad morem Musicorum, qui pedis vel manus sublatione & positione tempora metiuntur.

^p Nihil significantibus, nihil ad rem pertinentibus, nullam

vim habentibus.

^q Legendum putem: qui non hoc solum, &c. Fabius ipse sub finem hujus capitis: sed neque longioribus quàm oportet hyperbatis compositioni serviamus, ne quæ ejus gratia fecerimus, propter eam fecisse videamur.

3. ET

3. ET in omni quidem corpore, totoque (ut ita dixerim) tractu numeris inserta est. Neque enim loqui possumus nisi è syllabis brevibus ac longis, ex quibus pedes fiunt. Magis tamen & desideratur in clausulis, & apparet: primum, quia sensus omnis habet suum finem, possidétque naturale intervallum, quo à sequentis initio dividatur: deinde, quòd aures continuam vocem secutæ, ductæque velut prono decurrentis orationis flumine, tum magis judicant, cum ille impetus stetit, & intuendi tempus dedit. Non igitur durum sit, neque abruptum, quo animi velut respirant ac reficiuntur. Hæc est sedes orationis, hoc auditor expectat, hîc laus omnis || declamat.

Proximam clausulis diligentiam postulant initia, nam & ad hæc intentus auditor est. Sed eorum faciliior ratio est. Non enim cohærent aliis, nec præcedentibus serviunt, sed novum exordium sumunt: cum illa, quamlibet sit composita, ipsam gratiam perdat, si ad eam rupta via veniamus. Namque cum sit, ut videtur, severa Demosthenis compositio, *πρῶτον μὲν, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοῖς θεοῖς εὐχομαι πάνσι καὶ πάσαις*, & illa, quæ ab uno (quod sciam) Bruto minùs probatur, cæteris placet; *καὶν μήπω βάλλῃ μηδὲ τοξεύῃ*: || Malim, exclamat: hîc laudator exclamat, hîc clamores excitantur

In iis quæ sequuntur, multum inest obscuritatis. Mutatio punctorum, & unius vocolæ, nonnihil fortasse lucis afferet; is autem videtur esse sensus. Facilius est observare numeros in periodorum initiis: non enim pendunt à præcedentibus, nec cum iis cohærent. At clausula (sic enim explicari debet pronomen, illa) quamlibet sit composita & numerosa, ipsam illam gratiam perdet, si ad eam ruptâ viâ, id est duro & abrupto initio ac decursu veniamus. Nam cum duæ phrasæ Demosthenis, quas citat, habeant *severam* compositionem, id est gravem, numerosam, ac plenam dignitatis;

non defunt qui carpant ac damnent Ciceronem in duabus phrasibus, quæ eundem finem habent, nempe Creticum cum Spondeo. Hujus autem tam diversæ in re pari sententiæ causas affert duas, 1. Priora sunt *in eo* severiora. (sic enim legendum conjicio, pro *ideo*) In periodis Demosthenis *priora*, id est quæ præcedunt clausulam, sunt severiora, magis composita & sonora, quàm in periodis Tullii. 2. Tullius concludit itas periodos dictionibus quæ habent singulæ quinque syllabas, quòd etiam in carminibus est *permolle* & languidum, ac minùs numerosum & severum.

non

* *Apud Cicer. pro Cael. n. 62. legitur : familiaris facta erat balneatori.* non desunt qui Ciceronem carpant in his : * *Familiaris cæperat esse balneatori : & non minùs dura Archipiratæ.* Nam *Balneatori & Archipiratæ* idem finis est qui *ῥῶσι καὶ ῥῶραις*, & qui *ῥῶσι καὶ ῥῶραις* : sed priora sunt ideo severiora. Est in eo quoque nonnihil, quòd hîc syllabis verbis bini pedes continentur, quod etiam in carminibus est permolle : nec solùm ubi quinæ syllabæ nectuntur, ut in his, *Fortissima Tyndaridarum* :

Horat. l. 1. Sat. l. v. 100.

sed etiam ubi quaternæ, cùm versus cluditur *Apenmino*, & *Armamentis*, & *Oriona*. Quare hoc quoque vitandum est, ne plurium syllabarum verbis utamur in fine.

|| *Vide hujus vitii exemplum pag. 344.*

Mediis quoque non ea modò cura sit, ut inter se cohæreant, sed ne pigra, ne longa sint : ne, quod nunc maximum vitium || est, brevium contextu resultent, ac sonum reddant penè puerilium crepitaculorum. Nam ut initia clausulæque plurimum momenti habent, quoties incipit sensus aut desinit ; sic in mediis quoque sunt quidam conatus qui leviter insistant : ut currentium pes, etiamsi non moratur, tamen vestigium facit. Itaque non modò membra atque incisa bene incipere atque cludi decet, sed etiam in iis quæ non dubiè còtexta sunt, nec respiratione utuntur, illi vel occulti gradus. Quis enim dubitet unum sensum & unius spiritus esse ; *Animadverti, judices, omnem accusatoris orationem in duas divisam esse partes ?* Tamen & duo prima verba, & tria proxima, & deinceps duo rursus, ac tria, suos quasi numeros habent spiritum sustinentes. Sicut * apud rhythmicos æstinantur hæ particulæ : prout sunt graves, acres, lentæ, celeres, remissæ, exultantes ; proinde

* *ProCluent. init.*

* Hunc locum non comperi apud Ciceronem. Verr. 7. n. 36, 78. fit sæpe mentio archipiratæ, & sic periodus desinit, n. 69. *terrestrem archipiratam*. Forte hæ voces, *non minùs dura*, sunt Fabii, non Ciceronis.

* Mutanda hic puncta censui, ut aliquis posset sensus erui, qui

aliter esset intricatissimus. Ut in Musica, sic in oratione, prout singulæ partes sunt magis aut minùs numerosæ, ita etiam totum, quod ex illis conficitur, magis aut minùs numerosum est. Animadvertite *severum* hîc quoque in bonam partem sumi ; ut paulo superius.

id quod ex illis conficitur, aut severum, aut luxuriosum, aut quadratum, aut solutum erit.

Quædam etiam clausulæ sunt claudæ atque pendentes, si relinquantur: sed sequentibus suscipi ac sustineri solent; eoque facto vitium quod erat in fine, continuatio emendat. *Non vult P. R. obsoletis criminibus accusari Verrem.* Durum si desinas: sed cum est continuatum iis quæ sequuntur, quanquam natura ipsa divisa sint; *Nova postulat, inaudita desiderat:* salvus est cursus. *Ut adeas, tantum dabis:* male cluderet; nam & trimetri versus pars ultima est. *Excipit: Ut cibum vestitumque intro ferre liceat, tantum.* Præceps adhuc; firmatur ac sustinetur ultima: *Recusabat nemo.*

4. VERSUM in oratione fieri, multo foedissimum est totum; sicut etiam in parte, deforme: utique si pars posterior in clausula deprehendatur, aut rursus prior in ingressu. Nam quod est contrà, sæpe etiam decet: quia & cludit interim optimè prima pars versus, dum intra paucas syllabas, præcipuè senarii atque octonarii. *In Africa fuisse,* initium senarii est, primum pro Q. Ligario caput cludit. *Esse videatur,* (nam nimis frequens) octonarium inchoat. Et ultima versuum, initio conveniunt orationis: *Et si ve-* *Pro Mil. 1.*
reor, iudices. Et, *Animadverti iudices.* Sed initia *Pro Cluent.*
initiis non conveniunt. T. Livius hexametri exordio *n. 1.*
coepit: *Facturusne operæ pretium sim.* Nam ita edit, estque melius quàm quo modo emendatur. Nec clausulæ clausulis; ut Cicero: *Quo me vertam nescio.* *Pro Lig.*
qui trimetri finis est. Pejùs claudit finis hexametri, *n. 1.*
ut Brutus in epistolis: *Neque enim illi malunt habere tutores aut defensores, quanquam sciunt placuisse Catoni.*

5. SED quia orationem jam constare pedibus dixi, aliqua de iis quoque; quorum nomina quoniam varia

^u *In Africa fuisse,* est initium versus Senarii; & cludit primum pro Q. Ligario caput, seu primam periodum, aut partem periodi. *Esse videatur,* est

initium versus octonarii, & cludit plerasque Tullii periodos, sed frequentius adhibetur; nam hoc ei ab invidis vitio datum est.

esse

esse traduntur, constituendum est quo quemque appellemus. Et quidem Ciceronem sequar: nam is eminentissimos Græcorum est secutus, excepto quòd pedes mihi trissyllabos non videtur excedere, quanquam ille Pæone * Dochimóque, quorum prior in quatuor, secundus in quinque incurrit, utatur. Nec tamen ipse dissimulat quibusdam numeros videri, non pedes: nec immeritò. Quicquid enim supra tres syllabas habet, id ex pluribus est pedibus. Ergo cùm constent

† Syllabis. quatuor pedes † binis, octo ternis; Spondeum, longis duabus: Pyrrhichium, quem alii Pariambum vocant, || Duabus. || brevibus: Iambum, brevi longâque: huic contrarium è longa & brevi, hunc Choreum nos, ut alii Trochæum, nominemus. Ex iis verò qui ternas syllabas habent, Dactylum, longa duabúsque brevibus: huic temporibus parem, sed retroactum, appellari constat Anapæstum. Media inter longas brevis faciet Amphimacrum: sed frequentius ejus nomen est Creticus. Longa inter breves, Amphibrachys: duabus longis brevem sequentibus, Bacchius: totidem longis brevem præcedentibus, huic contrarius Palimbacchius erit. Tres breves Trochæum, quem Tribrachyn dici volunt, qui Choreo Trochæi nomen imponunt: totidem longæ Molossion efficiunt.

Horum pedum nullus non in orationem venit. Sed quo quique sunt temporibus pleniores longisque syllabis magis stabiles, hoc graviorem faciunt orationem; breves celerem ac mobilem. Utrumque locis utile. Nam & illud, ubi opus est velocitate, tardum & segne: & hoc, ubi pondus exigitur, præceps ac resultans meritò damnetur. . .

Nec verò in literis syllabisque natura mutatur, sed refert quæ cum qua optimè coeat. Plurimum igitur auctoritatis, ut dixi, & ponderis habent longæ, cele-

* *Dochymus* apud Ciceronem & Fabium primam habet brevem, deinde duas longas, quartam brevem, ultimam longam:

ut, *amicos leves*. Grammatici nonnulli volunt duas primas esse breves, ut *hyacinthini*. *Turn.*

ritatis breves : quæ si miscentur quibusdam longis, currunt ; si continuantur, exultant. .

Nec solum refert quis cludat, sed quis antecedit. Retrorsum autem neque plus tribus, iique si non ternas syllabas habebunt, repetendi sunt : (absit ^y tamen poetica observatio) neque minus duobus, alioqui pes erit, non numerus. Potest tamen vel unus esse Dichoreus, si unus est qui constat ex duobus Choreis. Itemque Pæon, qui est ex Choreo & Pyrrhichio, quem aptum initiis putant. Vel contra qui est ex tribus brevibus & longa, cui clausulam assignant : de quibus ferè duobus scriptores hujus artis loquuntur : alios omnes, quocunque sint temporum, quæ ad orationem pertineant, Pæonas appellant. Est & Dochimus, qui fit ex Bacchio & Iambo, vel Iambo & Cretico, stabilis in clausulis, & severus.

Spondeus quoque, quo plurimum est Demosthenes usus, moram semper per se habet : optimè præcedet eum Creticus ; ut in hoc : *De quo † ego nihil dicam* ^{+ 4 Apud Tullium pro Cael. n. 31. legitur, de qua. pag. 349.} *nisi depellendi criminis causa.* Illud est quod supra dixi ||, multum referre, unone verbo pedes sint duo comprehensi, an uterque liber. Sic enim fit forte, *Criminis causa* ; molle, *Archipiratæ* : mollius, si Tribrachys præcedat ; *facilitates, temeritates.* Est enim quoddam in ipsa divisione verborum latens tempus, ut in ² Pentametri medio Spondeo : qui nisi alterius verbi fine, alterius initio constet, versum non efficit. .

Cludet Dichoreus, si pes idem sibi ipsi jungetur, quo Asiatici sunt usi plurimum. Cujus exemplum Cicero ponit : *Patris dictum sapiens, temeritas filii comprobavit.* Accipiet ante se Choreus & Pyrrhichium : *Omnes propè civès virtute, gloria, dignitate superabat.*

Cludet & Dactylus, nisi eum observatio ultimæ Creticum facit ; ut : *Muliercula nixus in littore.* ^{7. Verr. 85.} Habebit antè bene Creticum & Iambum, Spondeum

^y Absit tamen religiosa poetarum observatio : nam permolari pedes possunt.

² Pentametrum constat quin-

que pedibus.

Si non errat sct se cerat il lū minus.

Pro Lig.
n. 1.

malè, pejùs Choreum. Cludit Amphibrachus: *Q*,
Ligarium in Africa fuisse, si non eum malumus esse
Bacchium.

Pro Mur.
n. 1.

2. Philip.
63.

Pro Lig.
38.

Creticus est initiis optimus: *Quod precatus à diis*
immortalibus sum. Et clausulis: *In conspectu populi*
Romani vomere postridie. Apparet verò quàm bene
eum præcedant, vel Anapæstus, vel ille qui videtur
fini aptior, Pæon. Sed & se ipse sequitur: *Servare*
quàm plurimos.

Nec ego cùm præcedentes pedes posui, legem de-
di, ne alii essent: sed quid ferè accideret, quod in
præsentia videretur optimum, ostendi. Et quidem
optimè est sibi junctus Anapæstus, ut qui sit Penta-
metri finis, vel ^a Rhythmus, qui nomen ab eo traxit:
Nam ubi libido dominatur, innocentiae leve præsidium est.
Nam synalœphe facit, ut ultimæ syllabæ pro una so-
nent. Melior fiet præcedente Spondeo vel Bacchio;
ut si mutes idem: *Leve innocentiae præsidium est.*

6. Totus verò hic locus non ideo tractatur à no-
bis, ut oratio, quæ ferri debet ac fluere, dimetiendis
pedibus, ac perpendendis syllabis consenescat. Nam
id tum miseri, tum in minimis occupati est. Neque
enim qui se totum in hac cura consumpserit, potiori-
bus vacabit: siquidem relicto rerum pondere, ac ni-
tore contempto, *tesserulas* (ut ait ^b Lucilius) *struet,*
& vermiculatè inter se lexeis committet. Nónne ergo
refrigeretur sic calor, & impetus pereat? ut equorum
cursum qui dirigit, minuit, & passus qui æquat, cur-
sum frangit: quasi numeri non fuerint in compositione
deprehenfi. Sicut poema nemo dubitaverit imperitò
quodam initio fufum, & aurium mensura, & simili-
ter decurrentium spatiorum observatione esse genera-

^a Per *rhythmum anapæsticum*
significare videtur carmen ana-
pæsticum monometrum, quod
constat duobus anapæstis. *Turn.*

^b Alludit ad hos Lucilii ver-
sus: *Quàm lepidè lexeis composæ,*
ut tesserula omnes Arte pavimen-
to atque emblemate vermiculato.

Appellat autem *tesserulas*, lapil-
los quadratos, aptè formatos,
quibus struuntur pavimenta, quæ
dicuntur esse tessellata. *Vermi-*
culatum autem appellamus opus,
quod constat minutis quidem,
sed variis formis, repræsentatque
diversas species. *Turn.*

tum,

tum, mox in eo repertos pedes. Satis igitur in hoc nos componit multa scribendi exercitatio, ut ex tempore etiam similia fundamus.

Neque verò tam † sint intuendi pedes, quàm uni-^{† Malim, sunt.} versa comprehensio: ut versum facientes, totum illud decursum, non sex vel quinque partes, ex quibus constat versus, aspiciunt. Antè enim carmen ortum est, quàm observatio carminis. Indèque^c illud,

Versibu' quos olim Fauni vatesque canebant.

Orat. 171.

Ergo quem in poemate locum habet^d versificatio, eum in oratione compositio. Optimè autem de illa judicant aures, quæ & plena sentiunt, & parum expleta desiderant, & fragoris offenduntur, & lenibus mulcentur, & contortis excitantur, & stabilia probant, clauda deprehendunt, redundantia & nimia fastidiunt. Ideoque docti rationem componendi intelligunt, indocti voluptatem.

Quædam verò arte tradi non possunt. Mutandus est * casus, si durius is quo coeperamus, feratur. Num^{* Casum} in quem transeamus ex quo, præcipi potest? Figuræ^{intellige} laboranti etiam compositioni variatæ sæpe succurrunt. Quæ? cùm orationis, tum etiam sententiæ. Num^{vel nominum, vel potius periorum.} præscriptum ejus rei ullum est? Occasionibus utendum, & cum re præsentī deliberandum. Enimvero spatia ipsa, quæ in hac quidem parte plurimum valent, quod possunt nisi aurium habere judicium? Cur alia paucioribus verbis satis plena, vel nimium, alia pluribus brevīa & abscissa sunt? Cur in circunductionibus etiam cùm sensus finitus est, aliquid tamen loci vacare videtur? *Neminem vestrum ignorare arbitror,* ^{3. Verr.} *judices, hunc per hosce dies sermonem vulgi, atque hanc* ^{n. 1.} *opinionem populi Romani fuisse.* Cur *hosce*, potius

^c Hoc versu Ennius significare volebat se primum apud Latinos aptè carmen condidisse, quasi priores poetæ uterentur versibus inpolitis & incomptis, cujusmodi olim citra observationem à Faunis reddebantur in oraculis. *Turn.*

^d *Versificatio* est observatio legis & pedum in carmine. Unde *versificatores* appellantur, qui carmina condunt ex lege, etsi tamen non tam aptè *poeta* vocari debeant. Nam poeta nescio quid augustius habet. *Turn.*

quàm *bos*? neque enim erat asperum. Rationem fortasse non reddam, sentiam esse melius. Cur non satis sit, *sermonem vulgi fuisse*? compositio enim patiebatur. Ignorabam, sed ita ut audio, hoc animus accipit, plenum sine hac geminatione non esse. Ad sensum igitur referenda sunt. Nequeas satis fortè quid severum, quid iucundum sit, intelligere: facias quidem natura duce meliùs quàm arte, sed naturæ ipsi ars inerit.

7. ILLUD prorsus oratoris, scire, ubi quoque genere compositionis sit utendum. Ea duplex observatio: altera, quæ ad pedes refertur; altera, quæ ad comprehensiones quæ efficiuntur ex pedibus. Et de iis ^e priùs. Diximus igitur esse Incisa, membra, circuitus.

^f Incisum (quantum mea fert opinio) erit sensus non expleto numero conclusus: plerisque pars membri.

^e Priùs dicet de comprehensionibus, quæ ex pedibus efficiuntur.

^f Quoniam quæ hic à Fabio de periodis, membris, & incisis dicuntur, paulo sunt obscuriora; paucis contraham quæ de iisdem in schola tradi solent. *Periodus* est circuitus verborum & sententiarum, sensum perfectum efficiens. *Si quantum in agro locisque desertis audacia potest, tantum in foro atque in iudiciis impudentia valeret; non minus in causa cederet Aul. Cæcinnæ Sext. Æbutii impudentiæ, quàm tum in vi facienda cessit audaciæ.* Pro Cæcin. 1. Vide & initium orat. de Provinc. Consul.

Periodus constat membris, seu colis, & commatibus, seu incisis, quæ & articuli nominantur.

Membrum est oratio perfecti sensus, at suspensi tamen, sic ut nondum tota sententia percipia-

tur. *Si quantum in agro locisque desertis audacia potest.*

Comma dicitur, cum singula membra, aut singulæ phrasæ, vel etiam dictiones, interpunctionibus distinguuntur. *O scelus! ô pestis! ô labe!* In Pis. 56. *Abiit, excessit, evasit, erupit.* . 2. Catil. 1.

Periodus vel est simplex, vel composita. *Simplex* est unius membri. v. gr. Alexander temperanter vivendo venerationem apud posteros habuisset.

Composita est duorum, trium, aut quatuor membrorum: raro, aut potius nunquam ad quinque membra aut plura producit. Tunc enim non tam *periodus* quàm *periodica oratio* dicitur.

Bimembris. Si temperanter vixisset Alexander, apud posteros venerationem habuisset.

Trimembris. Si quantum virtute bellica cæteris Imperatoribus

bri. Tale est enim quo Cicero utitur: *Domus tibi de- Orat. 223.*
erat? at habebas. Pecunia superabat? at egebas.
 Fiunt autem etiam singulis verbis incisa; ut: *Dixi-*
mus, testes dare volumus. Incisum est, *diximus.*

Membrum autem est sensus numeris conclusus, sed
 à toto corpore abruptus, & per se nihil efficiens. Id
 enim, *O calidos homines!* perfectum est: at remotum *Orat. 225.*
 à cæteris, vim non habet: ut per se manus, & pes,
 & caput. Et, *O rem excogitatam! ô ingenia metu-*
enda! Quando ergo incipit corpus esse? cùm venit
 extrema conclusio: *Quem, quæso, nostrum fefellit, id*
vos ita esse facturos? quam^s Cicero brevissimum pu-
 tat. Itaque ferè incisa & membra mista sunt, & con-
 clusionem utique desiderant.

Periodo plurima nomina dat Cicero, ambitum,
 circuitum, comprehensionem, continuationem, cir-
 cumscriptionem. Genera ejus duo sunt: alterum sim-
 plex, cùm sensus unus longiore ambitu circumduci-
 tur; alterum, quod constat membris & incisis, quæ
 plures sensus habent. *Aderat janitor carceris, & car- 7. Ferr.*
nifex prætoris, & reliqua. Habet periodus membra^{117.}
 minimum duo. Medius numerus, videtur quatuor:
 sed recipit frequenter & plura. Modus ei à Cicerone *Orat. 222.*
 aut quatuor senariis versibus, aut ipsius spiritus modo
 terminatur. Præstare debet, ut sensum concludat:
 sit aperta, ut intelligi possit: non immodica, ut me-
 moria contineri. Membrum longius justo, tardum:
 brevius, instabile est.

Ubique acriter erit & instanter pugnaciterque
 dicendum, membratim * cæsimque dicemus. Nam * *Vide ex-*
empla in

bus præcelluit Alexander, tan-
 tum & eosdem temperantiæ lau-
 de superavisset, summam venera-
 tionem apud posteros habuisset.

Quadrimestris. Si quantum
 virtute bellica cæteris Imperato-
 ribus præcelluit Alexander, tan-
 tum & eosdem temperantiæ laude
 superavisset; non minus venera-
 tionis apud posteros habuisset,

quàm apud suos habuisse dicitur
 amoris, imperii, dignitatis.

* Sic de hoc eodem loco *pro Lig. 9.*

Tullius in *Orat. 225. Extrema*
sequitur comprehensio, sed ex duobus
membris, qua non potest esse bre-
vior. Dissolvenda hæc perio-
 dus, ut duo membra reperian-
 tur: *Id fecistis: & neminem no-*
strum fefellit.

hoc in oratione plurimum valet: adeoque rebus accommodanda compositio, ut asperis asperos etiam numeros adhiberi oporteat, & cum dicente æquè audientem inhorrescere. Membratim plerumque narrabimus, aut ipsas periodos majoribus intervallis, & velut laxioribus nodis resolvemus, exceptis quæ non docendi gratia, sed ornandi narrantur: ut in Verrem, 6 *Verr.* Proserpinæ raptus. Hæc enim lenis & fluens contextus decet. 106.

Periodus apta procemiis majorum causarum, ubi sollicitudine, commendatione, miseratione res eget. Item communibus locis, & in omni amplificatione: sed poscitur tum austeræ, si accuses; tum fusæ, si laudes. Multum & in epilogis pollet. Totum autem adhibendum est, quo sit amplius compositionis genus, cum iudex non solum rem tenet, sed etiam captus est oratione, & se credit actori, & voluptate jam ducitur.

Historia non tam finitos numeros, quàm orbem quemdam contextumque desiderat. Namque omnia ejus membra connexa sunt, quoniam lubrica est, ac fluit: ut homines qui manibus invicem apprehensis gradum firmant, continent & continentur. Demonstrativum genus omne fusiores habet liberioresque numeros. Judiciale & concionale, ut materia varium est, sic etiam ipsa collocatione verborum.

pag. 355. Ubi jam nobis pars ex duabus (quas modò fecimus) secunda tractanda est. Nam quis dubitat alia leniùs, alia concitatiùs, alia sublimiùs, alia pugnaciùs, alia graviùs esse dicenda? Gravibus, sublimibus, ornatis, longas magis syllabas convenire? ita ut lenia^b spatium, sublimia & ornata claritatem quoque * *Malim legere, vocis.* vocum possint, potiùs quàm his contraria. Magisⁱ laudarem brevibus argumenta, partitiones, jocos: & quicquid est sermoni magis simile.

^b Spatium longiùs in pronuntiando.

ⁱ Hic aliquid mendi subest.

Pro laudarem, malim legere, donarem. Breiores pedes magis conveniunt argumentis, &c.

Itaque

Itaque componemus procemium variè, atque ut sensus ejus postulabit. . Nam judicis animus variè præparatur: tum miserabiles esse volumus, tum modesti, tum acres, tum graves, tum blandi: tum flectere, tum ad diligentiam hortari. Hæc ut sunt diversa natura, dissimilem componendi quoque rationem desiderant. An similibus Cicero usus est numeris in exordio pro Milone, pro Cluentio, pro Ligario?

Narratio ferè tardiores, atque, ut sic dixerim, modestiores desiderat pedes, & nominibus maximè mixtos. Nam & verbis ut sæpius pressa est, ita interim insurgit: sed docere & infigere animis res semper cupit: quod minimè festinantium opus est. Ac mihi videtur tota narratio constare longioribus membris, brevioribus periodis.

Argumenta acria & citata, pedibus quoque ad hanc naturam accommodatis utentur, non tamen ita ut Trochæis, quæ celeria quidem, sed sine viribus sunt. Verùm quamvis sint brevibus longisque mista, non tamen plures longas quàm breves * habentia. Illa sublimia spatiosas clarasque voces * habent, amant amplitudinem Dactyli quoque, ac Pæonis, etiamsi majori ex parte syllabis brevibus, temporibus tamen satis pleni. Aspera contrà Iambis maximè concitantur: non solum quòd sint è duabus modò syllabis, eoque frequentiore quasi pulsum habent, quæ res lenitati contraria est: sed etiam quòd omnibus partibus insurgunt, & à brevibus in longas nituntur & crescunt. Ideoque meliores Choreis, qui à longis in breves cadunt. Summissa, qualia in epilogis, lentas & ipsa & minùs exclamantes exigunt. .

Denique ut semel finiam, sic ferè componendum, quo modo pronuntiandum erit. An non in procemiis plerumque summissi (nisi cùm in accusatione concitandus est judex, aut aliqua indignatione complendus)

* E superiore versu reponendum hic cenfeo, habentia.

* Pro *habentia*, quod huc bus & longis syllabis; non tamen plures longas, quàm breves forte ex inferiore versu irrepfit, legendum putem, *habeant*. Argumenta possunt misceri brevi- habeant.

* In acti-
one. In
pronun-
tiatione.

in narratione pleni atque expressi, in argumentis citati, atque ipso etiam motu celeres sumus? ut in locis ac descriptionibus fusi ac fluentes, in epilogis plerumque dejecti & infracti? Atqui ¹ corporis quoque motui sua quædam tempora; & ad signa pedum, non minùs saltationi, quàm modulationibus adhibet musica ratio numeros. Quid? non vox ad * actus accommodatur naturæ ipsarum de quibus dicimus rerum? quo minùs id mirum in pedibus orationis, cùm debeant sublimia ingredi, lenia duci, acria currere, delicata fluere. Itaque ubi est necesse, affectamus etiam tumorem, qui Spondeis atque Iambis maximè continetur:

^m *Hyperoargus sceptrum mihi liquit Pelops.*

Asperum verò & maledicum etiam in carmine Iambis grassatur:

*Quis hoc potest videre? quis potest pati?
Nisi impudicus, & vorax, & aleo?*

In universum autem, si sit necesse, duram potius atque asperam compositionem malim esse, quàm effœminatam & enervem, qualis apud multos: & quotidie magis lascivimus, ⁿ syntonorum modis saltitantes. Ac ne tam bona quidem ulla erit, ut debeat esse continua, & in eosdem semper pedes ire. Nam & versificandi genus est, unam legem omnibus sermonibus dare: & id cùm manifesta affectatione (cujus rei maximè cavenda suspicio est) tum etiam similitudine tædium ac satietatem creat. Quoque est

¹ Motus corporis constat variis numeris: saltatio quoque. Parem igitur varietatem in oratione servare debemus. Cùm *signa pedum* dixit, aut intellexit pedum motum numerosum in saltatione, aut pedum percussiones, quibus metimur tempora. *Turn.*

ⁿ Seneca aliter citat hunc

versum epist. 80. *En impero Argis: regna mihi liquit Pelops.*

ⁿ *Syntoni*, symphoniaci sunt, qui instrumentis pulsatis harmoniamque efficientibus convenientem, modos suggerunt saltantibus. Alii appellant *syntonos*, qui motu corporis convenienti respondent tonis & modulationi canentium. *Turn.*

dulcius,

dulcius, magis * perit, amittitque & fidem, & affectus; motusque omnes, qui est in hac cura deprehensus: nec potest ei credere, aut propter eum dolere & irasci iudex, cui putat hoc vacare. Ideoque ° initia quædam quasi solvenda de industria sunt, illa quidem maximi laboris, ne laborata videantur.

* Alii legunt, perdit. Mendum hic aliquod suspicor.

Sed neque longioribus quàm oportet hyperbatis compositioni serviamus, ne quæ ejus gratia fecerimus, propter eam fecisse videamur. Et certè nullum aptum atque idoneum verbum prætermitemus gratia lenitatis. Neque enim erit ullum tam difficile, quod non commodè inferi possit, nisi quòd in evitandis ejusmodi verbis non decorem compositionis querimus, sed facilitatem. Non tamen mirabor Latinos magis indulsisse compositioni quàm Atticos, quamvis minus in verbis habeant varietatis & gratiæ. Nec vitium dixerim, si Cicero à Demosthene paululum in hac parte descivit. Sed quæ sit differentia nostri Græcique sermonis, explicabit summus liber.

Compositio (nam finem imponere egresso destinatum modum volumini festino) debet esse honesta, jucunda, varia. Ejus tres partes, ordo, conjunctio, numerus. Ratio, in adjectione, detractione, mutatione. Usus, pro natura rerum quas dicimus. Cura ^p magna, ut sentiendi atque loquendi prior sit. Dissimulatio curæ præcipua, ut numeri sponte fluxisse, non arcessiti & coacti esse videantur.

° Sæpe numero in procemiis simplicitas esse debet: nam ea magis solet irrepere in animos auditorum. Illic igitur aut numeri sunt tollendi, aut certè obscurandi, ne eos intelligat ju-

dex. Turn. Pro initia, multi codices habent *vincta*.

^p Cura magna compositionis debet esse; ita ut tamen cura sentiendi atque loquendi prior sit.

MARCI FABII
 QUINTILIANI
 D E

Institutione Oratoria

LIBER X.

CAPUT I.

DE COPIA VERBORUM.

I. Facilitas dicendi comparatur legendo, scribendo, dicendo. (Ad lectionem refertur auditio & imitatio: ad descriptionem emendatio & cogitatio.) Oratori autem parandæ sunt opes, quæ constant rerum & verborum copia. De rebus nunc non agitur. II. Verborum copia parari cum judicio debet.—Paratur autem auditione & lectione.—Quæ sint utriusque commoda—Optimum quemque legendum, & quomodo—Etiam in optimis non laudanda omnia. III. Quantum & quatenus oratori conferant Poetæ.—Historici.—Philosophi. IV. Pauca de lectione veterum, & novorum.—De varietate opinionum super his. V. Eminentiſſimos Græcorum scriptores ſuis quemque virtutibus designat. 1. Poetas: Heroicos.—Elegiacos.—Iambicos.—Lyricos.—Tragicos.—Comædos. 2. Historicos. 3. Oratores. 4. Philosophos. VI. Eundem in Latinis persequitur ordinem.

SED hæc eloquendi præcepta ſicut cognitioni ſunt neceſſaria, ita non ſatis ad vim dicendi valent, niſi illis firma quædam facilitas, quæ apud Græcos *ῥησις* nominatur, acceſſerit: quam, ſcribendo plus, an legendo, an dicendo conſequamur, ſolere quæri ſcio. Quod eſſet diligentius nobis examinandum, ſi qualibet earum rerum poſſemus una eſſe contenti. Verùm ita ſunt inter ſe connexa & indiſcreta omnia, ut ſi quid ex his deſuerit, fruſtra ſit

fit in cæteris laboratum. Nam neque solida atque robusta fuerit unquam eloquentia, nisi multo stylo vires acceperit: & citra lectionis exemplum labor ille carens rectore fluit. Qui autem scierit quo sint quæque modo dicenda, nisi tanquam in procinctu paratam quidem ad omnes casus habuerit eloquentiam, velut clausis thesauris incubabit.

Non autem ut quicque præcipuè necessarium est, sic ad efficiendum oratorem maximi protinus erit momenti. Nam certè cum sit in eloquendo positum oratoris officium, dicere ante omnia est; atque hinc initium ejus artis fuisse manifestum est: proximam deinde imitationem: novissimam scribendi quoque diligentiam. Sed ut perveniri ad summa nisi ex principiis non potest; ita procedente jam opere, minima incipiunt esse quæ prima sunt.

Verùm nos non quomodo sit instituendus orator, hoc loco dicimus: (nam id quidem aut satis, aut certè uti potuimus, à nobis dictum est) sed ut Athletam quia omnia jam perdidicerit à præceptore, *Lib. 1. §* nimirum quo genere exercitationis ad certamina præ-^{2.} parandus sit: ita eum qui res invenire & disponere sciet, verba quoque & eligendi, & collocandi rationem perceperit, instruamus qua ratione quæ didicerit, facere quàm optimè & quàm facillimè possit. Non ergo dubium est, quin ei velut opes sint quædam parandæ, quibus uti ubicunque desideratum erit, possit. Eæ constant copia rerum ac verborum.

II. SED res propriæ sunt cujusque causæ, aut paucis communes; verba in universas paranda: quæ si rebus singulis essent singula, minorem curam postularent; nam cuncta sese cum ipsis protinus rebus offerrent. Sed cum sint aliis alia aut magis propria, aut magis ornata, aut plus efficientia, aut meliùs sonantia; debent esse non solum nota omnia, sed in promptu, atque (ut ita dicam) in conspectu, ut cum se judicio dicentis ostenderint, facilis ex his optimorum sit electio.

Equidem scio quosdam collecta quæ idem significarent vocabula solitos ediscere, quo facilius & occurreret unum ex pluribus; & cum essent usi aliquo, si breve intra spatium rursus desideraretur, effugiendæ repetitionis gratia fumerent aliud quo idem intelligi posset. Quod cum est puerile, & cuiusdam infelicis operæ, tum etiam utile parum: turbam enim modò congregat, ex qua sine discrimine occupet proximum quodque.

Nobis autem copia cum iudicio paranda est, vim orandi, non circulatoriam volubilitatem spectantibus. Id autem consequemur optima legendo atque audiendo. Non enim solum nomina ipsa rerum cognoscemus hac cura, sed cui quodque loco sit aptissimum. Omnibus enim ferè verbis, præter pauca quæ sunt parum verecunda, in oratione locus est. Nam scriptores quidem Iamborum, veterisque comædiæ, etiam in illis sæpe laudantur: sed nobis nostrum opus interim tueri satis est. Omnia verba (exceptis de quibus dixi) sunt alicubi optima. Nam & humilibus interim, & vulgaribus est opus: & quæ cultiore in parte videntur sordida, ubi res poscit, propirè dicuntur.

Hæc ut sciamus, atque eorum non significationem modò, sed formas etiam¹ mensurâsque norimus, ut ubicunque erunt posita convenient, nisi multa lectione atque auditione assequi non possumus: cum omnem sermonem auribus primùm accipiamus. Propter quod² infantes à mutis nutricibus iussu regum in solitudine educati, etiamsi verba quædam emisisse traduntur, tamen loquendi facultate caruerunt.

Sunt autem alia hujus naturæ, ut idem pluribus vocibus declarent, ita ut nihil significationis, quo

¹ Quæ parvum verecunda sunt.

² Intelligit varias declinationum & conjugationum formas ac mensuras.

³ Sammetichus Rex Ægyptiorum (ut tradit Herodotus initio lib. 2.) quibusdam infantulis,

quos in solitudine educabat, nutrices præfecit mutas. Illi post binatum, cum esurirent, fortè, *beccos* pronuntiaverunt, quod significat linguâ Phrygiâ panem & cibum. *Tam.*

potiùs utaris, interfit, ut *ensis* & *gladius*. Alia, quæ etiamsi propria rerum aliquarum sint nomina, τρονιῶς tamen ad eundem intellectum feruntur, ut *ferrum* & *mucro*. Nam per abusionem *Sicarios* etiam omnes vocamus, qui cædem telo quocunque commiserint. Alia circuitu verborum plurimum ostendimus! quale est:

Et pressi copia lætis.

1. Eclog.
82.

Plurima verò mutatione figuramus: *Scio, non ignoro: & Non me fugit, non me præterit: & Quis nescit? Nemini dubium est.* Sed etiam ex proximo mutuari licet. Nam & *intelligo*, & *sentio*, & *video*, sæpe idem valent quod *Scio*. Quorum nobis ubertatem ac divitias dabit lectio, ut his non solum cum occurrerint, sed etiam cum oporteat, utamur. Non semper enim hæc inter se idem faciunt: nec sicut de intellectu animi rectè dixerim, *Video*; ita de visu oculorum, *Intelligo*. Nec ut *mucro gladium*, sic *mucronem gladios* ostendit.

Sed ut copia verborum sic paratur, ita non verborum tantum gratia legendum vel audiendum est. Nam omnium quæcunque docemus, hoc sunt exempla potentiora etiam ipsis quæ traduntur artibus, cum eò qui discit perductus est, ut ea intelligere sine demonstrante, & sequi jam suis viribus possit; quia quæ doctor præcipit, orator ostendit.

Alia verò legentes, alia audientes magis adjuvant. Excitat qui dicit, spiritu ipso, nec imagine & ambitu rerum, sed rebus incendit. Vivunt enim omnia, & moventur, excipimúsque nova illa velut nascentia, cum favore ac sollicitudine. Nec fortunâ modo iudicii, sed etiam ipsorum qui orant periculo afficimur. Præter hæc, vox & actio decora, commoda ut quisque locus postulabit, pronuntiandi vel potentissima in dicendo ratio, &, ut semel dicam, pariter omnia decent.

In lectione certius iudicium, quod audienti frequenter aut suus cuique favor, aut ille laudantium

clamor extorquet. Pudet enim dissentire, & velut tacita quadam verecundia inhibemur plus nobis credere; cùm interim & vitiosa pluribus placeant, & à corrogatis laudentur etiam quæ non placent. Sed è contrario quoque accidit, ut optimè dictis gratiam prava judicia non referant. Lectio libera est, nec actionis impetu transcurrit, sed repetere sæpius licet, five dubites, five memoriæ penitus affigere velis. Repetamus autem, & tractemus: & ut cibos manfos ac propè liquefactos demittimus, quo faciliùs digerantur; ita lectio non cruda, sed multà iteratione mollita, & velut confecta, memoriæ imitationique tradatur.

Ac diu non nisi optimus quisque, & qui credentem sibi minimè fallat, legendus est; sed diligenter, ac penè ad scribendi sollicitudinem: nec per partes modo scrutanda omnia, sed perlectus liber utique ex integro resumendus, præcipueque oratio, cujus virtutes frequenter ex industria quoque occultantur. Sæpe enim præparat, dissimulat, infidiatur orator, eaque in primâ parte actionis dicit, quæ sunt in summâ profutura. Itaque suo loco minùs placent, adhuc nobis quare dicta sint ignorantibus. Ideoque erunt cognitis omnibus repetenda.

Illud verò utilissimum, nosse eas causas quarum orationes in manus sumpsimus, & quoties continget, utrinque habitas legere actiones, ut Demosthenis atque Æschinis inter se contrarias, ut Servii Sulpitii & Messalæ, quorum alter pro Aufidia, contrâ dixit alter; & Pollionis & Cassii, reo Aspernate; aliâsque plurimas. Quin etiam si minùs pares videbuntur, aliquæ tamen ad cognoscendam litium quæstionem rectè requirentur: ut contra Ciceronis orationes, Tiberonis in Q. Ligarium, & Hortensii pro Verre.

Quin etiam easdem causas ut quisque egerit, utile erit scire. Nam pro domo Ciceronis dixit Calidius, & pro Milone orationem Brutus exercitationis gratia scripsit, etiamsi egisse eum Cornelius Celsus falsò existimat. Et Pollio ac Messala defenderunt eosdem. Et nobis pueris insignes pro Voluseno Catulo, Domitii Afri,

Afri, Crispi Passieni, Decimi Lælii, orationes ferebantur.

Neque id statim legenti persuasum sit, omnia quæ magni auctores dixerint, utique esse perfecta. Nam & labuntur aliquando, & oneri cedunt, & indulgent ingeniorum suorum voluptati, nec semper intendunt animum, & nonnunquam fatigantur: cùm Ciceroni *Or. 104.* dormire interim Demosthenes, Horatio etiam Ho- *Art Poet.* merus ipse videatur. Summi enim sunt, homines ta- *359.* men; acciditque iis qui quicquid apud illos repererunt, dicendi legem putant, ut deteriora imitentur, (id enim est facilius) ac se abunde similes putent, si vitia magnorum consequantur.

Modestè tamen & circumspecto iudicio de tantis viris pronuntiandum est, ne (quod plerisque accidit) damnent quæ non intelligunt. Ac si necesse est in alterutram errare partem, omnia eorum legentibus placere, quàm multa displicere maluerim.

III. PLURIMUM dicit oratori conferre Theophrastus lectionem poetarum: multique ejus iudicium sequuntur, neque id immeritò. Namque ab his & in rebus spiritus, & in verbis sublimitas, & in affectibus motus omnis, & in personis decor petitur, præcipueque velut attrita quotidiano actu forense ingenia, optimè rerum talium blanditia reparantur. Ideoque in hac lectione Cicero requiescendum putat.

*2. de Orat.
n. 14. &
pro Arch.
n. 6.*

Meminerimus tamen non per omnia poetas esse oratori sequendos, nec libertate verborum, nec licentia figurarum: totumque illud studiorum genus ostentationi comparatum, præter id quòd solam petit voluptatem, eamque fingendo non falsa modò, sed etiam quædam incredibilia, sectatur, patrocínio quoque aliquo juvari: quòd alligati ad certam pedum necessitatem, non semper propriis uti possint, sed depulsi à recta via, necessariò ad eloquendi quædam diverticula confugiant; nec mutare quædam modò verba, sed extendere, corripere, convertere, dividere cogantur: nos verò armatos stare in acie, & summis de rebus decernere, & ad victoriam niti.

Neque

Neque ego arma squalere situ ac rubigine velim, sed fulgorem his inesse, qui terreat, qualis est ferri, quo mens simul visusque præstringatur; non qualis auri argentique, imbellis, & potius habenti periculosus.

Historia quoque alere orationem quodam molli jucundoque succo potest. Verum & ipsa sic est lenda, ut sciamus plerasque ejus virtutes oratori esse vitandas. Est enim proxima poetis, & quodammodo carmen solutum: & scribitur ad narrandum, non ad probandum; totumque opus non ad actum rei, pugnamque præsentem, sed ad memoriam posteritatis, & ingenii famam componitur. Ideoque & verbis liberioribus, & remotioribus figuris narrandi tedium evitat.

pag. 144.

Itaque, ut dixi, neque illa Sallustiana brevis, qua nihil apud vacuas aures atque eruditas potest esse perfectius, apud occupatum variis cogitationibus judicem, & sæpius ineruditum, captanda nobis est: neque illa Livii lactea ubertas satis docebit eum, qui non speciem expositionis, sed fidem quærit. Adde quod M. Tullius ne Thucydidem quidem aut Xenophontem utiles oratori putat, quanquam illum bellicum canere, hujus ore Musas esse locutas existimet.

Orat. 30,
31, 32.

Licet tamen nobis in digressionibus uti vel historico nonnunquam nitore, dum in iis de quibus erit quaestio, meminerimus non athletarum toros, sed militum lacertos esse; nec versicolorem illam, qua Demetrius Phalereus dicebatur uti, vestem bene ad forenses pulverem facere.

Est & alius ex historiis usus, & is quidem maximus, sed non ad præsentem pertinens locus, ex cognitione rerum exemplorumque, quibus imprimis instructus esse debet orator, ne omnia testimonia expectat à litigatore, sed pleraque ex vetustate diligenter sibi cognita sumat; hoc potentiora, quod ea sola criminibus odii & gratiæ vacant.

A philosophorum verò lectione ut essent nobis multa petenda, vitio factum est oratorum, qui quidem
illis

illis optima sui operis parte cesserunt. Nam & de justis, honestis, utilibus, quæque sunt his contraria, & de rebus divinis maximè dicunt, & argumentantur acriter: & altercationibus atque interrogationibus oratorem futurum optimè Socratici præparant. Sed his quoque adhibendum est simile iudicium, ut etiam cùm in rebus versemur iisdem, non tamen eandem esse conditionem sciamus litium ac disputationum, fori & auditorii, præceptorum & periculorum.

IV. CREDO exacturos pleròsque, cùm tantùm esse utilitatis in legendo iudicemus, ut id quoque adjungamus operi, qui sint legendi, quæ in quoque auctore præcipua virtus. Sed persequi singulos, infiniti fuerit operis. Quippe cùm in Bruto M. Tullius tot millibus versuum de Romanis tantùm oratoribus loquatur, & tamen de omnibus ætatis suæ, quibuscum vivebat, exceptis Cæsare atque Marcello, silentium egerit: quis erit modus, si & illos, & qui postea fuerunt, & Græcos omnes, & Philosophos, & Poetas persequi velim? Fuerit igitur brevitatis illa tutissima, quæ est apud Livium in epistola ad filium scripta, legendos Demosthenem atque Ciceronem: tum ita, ut quisque esset Demostheni & Ciceroni simillimus. *Brut. 248.*

Non est tamen dissimulanda nostri quoque iudicii summa. Paucos enim, vel potius vix ullum ex iis qui vetustatem pertulerunt, existimò posse reperiri, qui iudicium adhibentibus non allaturus sit utilitatis aliquid: cùm se Cicero ab illis quoque vetustissimis auctoribus, ingeniosis quidem, sed arte carentibus, plurimum fateatur adjutum. Nec multo aliter de nobis sentio. Quotus enim quisque inveniri tam demens potest, qui ne minimâ quidem alicujus certæ fiducia partis memoriam posteritatis speraverit? qui si quis est, intra primos statim versus deprehendetur, & citiùs nos dimittet, quàm ut ejus nobis magno temporis detrimento constet experimentum. Sed non quicquid ad aliquam partem scientiæ pertinet, protinus ad faciendam etiam *φράσιν* (de qua loquimur) accommodatum est.

Verùm antequam de singulis loquar, pauca in universum de varietate opinionum dicenda sunt. Nam quidam solos veteres legendos putant, neque in ullis aliis esse naturalem eloquentiam, & robur viris dignum, arbitrantur. Alios recens hæc lascivia, deliciæque, & omnia ad voluptatem multitudinis imperitiæ composita, delectant. Sunt etiam qui rectum dicendi genus sequi volunt. Alii pressa demum & tenuia, & quæ minimum ab usu quotidiano recedant, sana & verè Attica putant. Quosdam elatior ingenii vis, & magis concitata, & plena spiritus capit. Sunt & lenis, & nitidi, & compositi generis non pauci amatores. De qua differentia differam diligentius, cum de genere dicendi quærendum erit.

Lib. 12.
cap. 10.

V. INTERIM summam quid à qua lectione petere possint, qui confirmare facultatem dicendi volunt, attingam. Paucos enim, qui sunt eminentissimi, excerpere in animo est. Facile est autem studiosis, qui sint his simillimi, judicare: ne quisquam queratur omissos fortè aliquos eorum, quos ipse valde probet. Fateor enim plures legendos esse, quàm qui à me nominabuntur. Sed nunc genera ipsa lectionum, quæ præcipuè convenire intendentibus ut oratores fiant existinem, persequar.

Il. l. 21.
v. 195.

I. Igitur ut Aratus¹ ab Jove incipiendum putat, ita nos ritè cœpturi ab Homero videmur. Hic enim (quemadmodum ex Oceano dicit ipse amnium vim fontiumque cursus initium capere) omnibus eloquentiæ partibus exemplum & ortum dedit. Hunc nemo in magnis sublimitate, in parvis proprietate superaverit. Idem lætus ac pressus, jucundus & gravis, tum copia, tum brevitate mirabilis; nec poetica modò, sed oratoria virtute eminentissimus.

Nam ut de laudibus, exhortationibus, consolationibus taceam, nōne vel nonus liber, quo missa ad Achillem legatio continetur; vel in primo, inter duces illa contentio; vel dictæ in secundo sententiæ,

¹ Aratus sic incipit Astrologica. Ἐκ Διὸς ἀρχόμεθα. Ab Jove principium.

omnes litium ac consiliorum explicant artes? Affectus quidem vel illos mites, vel hos concitados, nemo erit tam indoctus, qui non in sua potestate hunc auctorem habuisse fateatur.

Age verò, nōne in utriusque sui operis ingressu paucissimis versibus legem procemiorum non dico servavit, sed constituit? Nam & benevolum auditorem invocatione dearum, quas præsidere vatibus creditum est, & intentum proposita rerum magnitudine, & docilem summa celeriter comprehensa facit. Narrare verò quis brevius, quàm qui mortem nuntiat Patrocli: quis significantius potest, quàm qui Cūretum Ætolorūque prælum exponit? Jam similitudines, amplificationes, exempla, digressus, signa rerum & argumenta, cæteraque probandi ac refutandi, sunt ita multa, ut etiam qui de artibus scripserunt, plurima earum rerum testimonia ab hoc poeta petant. Nam epilogus quidem quis unquam poterit illis Priami rogantis Achillem precibus æquari?

*Il. l. 16.
v. 18, 21.
Il. l. 9. v.
525, &c.*

*Il. l. 24.
v. 486,
&c.*

Quid? in verbis, sententiis, figuris, dispositione totius operis, nōne humani ingenii modum excedit? Ut magni sit viri, virtutes ejus non æmulatione (quod fieri non potest) sed intellectu sequi. Verum hic omnes sine dubio, & in omni genere eloquentiæ procul à se reliquit, Heroicos tamen præcipue, videlicet quia clarissima in materiâ simili comparatio est.

Rarò assurgit Hesiodus, magnaque pars ejus in nominibus est occupata, tamen utiles circa præcepta sententiæ, lenitasque verborum & compositionis probabilis: daturque ei palma in illo medio dicendi genere.

Contrà in Antimacho vis & gravitas, & minimè vulgare eloquendi genus habet laudem. Sed quamvis ei secundas ferè Grammaticorum consensus deferat, & affectibus, & jucunditate, & dispositione, & omnino arte deficitur, ut planè manifestò appareat, quanto sit aliud proximum esse, aliud secundum.

Panyasin ex utroque mistum putant, in eloquendo neutrius æquare virtutes: alterum tamen ab eo materia, alterum disponendi ratione superari.

⁂ Apollonius in ordinem à Grammaticis datum non venit, quia Aristarchus atque Aristophanes poetarum iudices, neminem sui temporis in numerum redegerunt: non tamen contemnendum edidit opus æquali quadam mediocritate.

Arati materia motu caret, ut in qua nulla varietas, nullus affectus, nulla persona, nulla cujusquam sit oratio: sufficit tamen operi, cui se parem credidit.

Admirabilis in suo genere Theocritus, sed Musa illa rustica & pastoralis non forum modò, verùm ipsam etiam urbem reformidat.

Audire videor undique congerentes nomina plurimorum poetarum. Quid? Herculis acta non bene Pisandros? Quid? * Nicandrum frustra secuti Macer
 10. *Eclog.* atque Virgilius? Quid? Euphorionem transibimus?
 50. quem nisi probasset Virgilius, idem nunquam certè conditorum Chalcidico versu carminum fecisset in Bucolicis mentionem. Quid? Horatius frustra Tyrtaeum
Art. Poet.
 402. Homero subjungit?

Nec sanè quisquam est tam procul à cognitione eorum remotus, ut non indicem certè ex bibliotheca sumptum transferre in libros suos possit. Nec ignoro igitur quos transeo, nec utique damno, ut qui dixerim esse in omnibus utilitatis aliquid: sed ad illos jam perfectis constitutisque viribus revertemur. Quod etiam in coenis grandibus sæpe facimus, ut cùm optimis satiati simus, varietas tamen nobis ex vilioribus grata sit.

Tunc & Elegiam vacabit in manus sumere, cujus princeps habetur Callimachus. Secundas confessione plurimorum Philætas occupavit. Sed dum assequimur illam firmam (ut dixi) facilitatem, optimis af-

⁂ Apollonius Rhodius scripsit *Argonautica*. Vixit autem tempore Aristarchi & Aristophanis Byfantii Grammaticorum, qui severam in auctores critice exercuerunt sub Ptolemæo Phi-

lometore.

* Nicander poeta Colophonius fuit. Scripsit *Theriaca*, & *Alexipharmaca*: præterea *Georgica*, quæ imitatus est Virgilius. *Turn*.

fuescendum

fuescendum est; & multâ magis, quàm multorum lectione firmanda mens, & ducendus est color.

Itaque ex tribus receptis Aristarchi judicio scriptoribus iamborum, ad * *ἐξ* maximè pertinebit unus Archilochus. Summa in hoc vis elocutionis, cùm validdæ, tum breves vibrantesque sententiæ, plurimum sanguinis atque nervorum: adeo ut videatur quibusdam, quòd quoquam minor est, materiæ esse, non ingenii vitium. * Ad facilitatem comparandam.

Novem verò Lyricorum longè Pindarus princeps, spiritûs magnificentia, sententiis, figuris, beatissima rerum verborumque copia, & velut quodam eloquentiæ flumine: propter quæ Horatius eum meritò credit nemini imitabilem. *Lib. 4. Od. 2.*

Stesichorum, quàm sit ingenio validus materiæ quoque ostendunt, maxima bellas & clarissimos canentem duces, & epici carminis onera lyra sustinentem. Reddit enim personis in agendo simul loquendoque debitam dignitatem; ac si tenuisset modum, videretur æmulari proximus Homerum potuisse: sed redundat, atque effunditur; quod ut est reprehendendum, ita copię vitium est.

Alcæus in parte operis aureo plectro meritò donatur, quia tyrannos infectatur: multum etiam moribus confert: in eloquendo quoque brevis, & magnificus, & diligens, plurimùmque Homero similis: sed in lusus & amores descendit, majoribus tamen aptior. *Horat. Lib. 2. Od. 13.*

Simonides tenuis, alioqui sermone proprio, & jucunditate quadam commendari potest: præcipua tamen ejus in commovenda miseratione virtus, ut quidam in hac eum parte omnibus ejusdem operis auctoribus præferant.

Antiqua Comœdia cùm sinceram illam sermonis Attici gratiam propè sola retinet, tum facundissimæ libertatis, etsi est in infectandis vitiis præcipua, plurimum tamen virium in cæteris partibus habet. Nam & grandis, & elegans, & venusta, & nescio an ulla, post Homerum tamen, quem ut Achillem semper excipi par est, aut similior sit oratoribus, aut ad ora-

tores faciendos aptior. Plures ejus auctores: Aristophanes tamen, & Eupolis, Cratinusque præcipui.

Tragœdias primus in lucem Æschylus protulit, sublimis, & gravis, & grandiloquus sæpe usque ad vitium: sed rudis in plerisque, & incompotitus: propter quod correctas ejus fabulas in certamen deferre posterioribus poetis Athenienses permiscere, suntque eo modo multi coronati.

Sed longè clariùs illustraverunt hoc opus Sophocles atque Euripides: quorum in dispari dicendi via uter sit poeta melior, inter plurimos quæritur. Idque ego sanè, quoniam ad præsentem materiam nihil pertinet, injudicatum relinquo. Illud quidem nemo non fateatur necesse est, iis qui se ad agendum comparant, utiliore longè Euripidem fore. Namque is & in sermone (quod ipsum reprehendunt, quibus gravitas, & cothurnus & sonus Sophoclis videtur esse sublimior) magis accedit oratorio generi: & sententiis densus, & in iis quæ à sapientibus tradita sunt, penè ipsis est par, & in dicendo ac respondendo cuilibet eorum qui fuerunt in foro disertis, comparandus. In affectibus verò cum omnibus mirus, tum in iis qui miseratione constant facilè præcipuus.

Hunc & admiratus maximè est (ut sæpe testatur) & secutus, quanquam in opere diverso, Menander: qui vel unus, meo quidem judicio, diligenter lectus, ad cuncta quæ præcipimus effingenda sufficiat: ita omnem vitæ imaginem expressit: tanta in eo inveniendi copia, & eloquendi facultas: ita est omnibus rebus, personis, affectibus accommodatus. Nec nihil profectò viderunt, qui orationes quæ Charisii nomine eduntur, à Menandro scriptas putant. Sed mihi longè magis orator probari in opere suo videtur: nisi fortè aut illa mala judicia, quæ Epitreponas, Epiclesos, Lochos habent; aut meditationes in Psophoda, & Nomothete, & Hypobolimæo, non omnibus oratoriis numeris sunt absolutæ.

Ego

Ego tamen plus adhuc quiddam collaturum declamatoribus puto, quoniam his necesse est secundum conditionem controversiarum plures subire personas, patrum, filiorum, maritorum, militum, rusticorum, divitum, pauperum, irascentium, deprecantium, mitium, asperorum. In quibus omnibus mirè custoditur ab hoc poeta decorum. Atque ille quidem omnibus ejusdem operis auctoribus abstulit nomen, & fulgore quodam suæ claritatis tenebras obduxit.

Habent tamen alii quoque Comici, si cum venia legantur, quædam quæ possis decerpere: & præcipuè Philemon, qui ut pravis sui temporis judiciis Menandro sæpe prælatus est, ita consensu omnium meruit credi secundus.

2. HISTORIAM multi scripsere præclarè, sed nemo dubitat duos longè cæteris præferendos, quorum diversa virtus laudem penè est parem consecuta. Densus & brevis, & semper instans sibi Thucydides: dulcis, & candidus, & fusus Herodotus: ille concitatis, hic remissis affectibus melior: ille concionibus, hic sermonibus: ille vi, hic voluptate.

Theopompus his proximus, ut in historia prædictis minor, ita oratori magis similis; ut qui antequam est ad hoc opus sollicitatus, diu fuerit orator. Philistus quoque meretur qui turbæ^y quamvis bonorum post hos auctorum eximatur, imitator Thucydidis: & ut multo infirmior, ita aliquatenus lucidior.

Ephorus, ut Isocrati visum, calcaribus eget. Clitarchi probatur ingenium, fides infamatur. Longo post intervallo temporis natus Timagenes, vel hoc est ipso probabilis, quòd intermissam historias scribendi industriam nova laude reparavit. Xenophon non excidit mihi, sed inter philosophos reddendus est.

3. SEQUITUR Oratorum ingens manus, cum decem simul Athenis ætas una tulerit: quorum longè princeps Demosthenes, ac penè lex orandi fuit: tanta vis in eo, tam densa omnia, ita quibusdam nervis in-

^y Dignus est qui post tres superiores cæteris præferatur. *Turn.*

tenta sunt, tam nihil otiosum, is dicendi modus, ut nec quid desit in eo, nec quid redundet, invenias. Plenior Æschines, & magis fusus, & grandiori similis, quo minùs strictus est: carnis tamen plus habet, lacertorum minus. Dulcis inprimis & acutus Hyperides: sed minoribus causis, ut non dixerim utilior, magis par.

His ætate Lyfias major, subtilis atque elegans, & quo nihil, si oratori satis sit docere, quæras perfectius. Nihil enim est inane, nihil accersitum: puro tamen fonti, quàm magno flumini propior. Isocrates in diverso genere dicendi nitidus & compus, & palæstræ quàm pugnæ magis accommodatus, omnes dicendi veneres sectatus est: nec immeritò. Auditoriis enim se, non judiciis compararat: in inventione facilis, honesti studiosus, in compositione adeo diligens, ut cura ejus reprehendatur.

Neque ego in his de quibus sum locutus, has solas virtutes, sed has præcipuas puto: nec cæteros parum fuisse magnos. Quinetiam & Phalereum illum Demetrium (quanquam is primus inclinasse eloquentiam dicitur) multum ingenii habuisse & facundiæ fateor, vel ob hoc memoria dignum, quòd ultimus est ferè ex Atticis qui dici possit orator: quem tamen in
Orat. 92. illo medio genere dicendi præfert omnibus Cicero.

4. PHILOSOPHORUM, ex quibus plurimum se
Orat. 12. traxisse eloquentiæ M. Tullius confitetur, quis dubitet Platonem esse præcipuum, sive acumine differendi, sive eloquendi facultate divina quadam & Homerica? multum enim supra prosam orationem, & quam pedestrem Græci vocant, surgit: ut mihi non hominis ingenio, sed quodam Delphico videatur oraculo instinctus.

Quid ego commemorem Xenophontes jucunditatem illam inaffectedatam, sed quam nulla possit affectatio consequi? ut ipsæ finxisset sermonem Gratiae videantur: & quod de Pericle veteris Comœdiæ testimonium est, in hunc transferri justissimè possit, in labris ejus sedisse quandam persuadendi Deam.

Quid

Quid reliquorum Socraticorum elegantiam? Quid Aristotelem? quem dubito scientia rerum, an scriptorum copia, an eloquendi suavitate, an inventionum acumine, an varietate operum, clariorem putem. Nam in Theophrasto tam est eloquendi nitor ille divinus, ut ex eo nomen quoque traxisse dicatur.

Minus indulgere eloquentiæ Stoici veteres: sed cum honesta suaserunt, tum in colligendo probandoque quæ instituerant, plurimum valuerunt; rebus tamen acuti magis, quam (id quod fanè non affectarunt) oratione magnifici.

VI. IDEM nobis per Romanos quoque auctores ordo ducendus est.

I. ITAQUE ut apud illos Homerus, sic apud nos Virgilius auspicatissimum dederit exordium, omnium ejus generis poetarum Græcorum nostrorumque illi haud dubiè proximus. Utar enim verbis iisdem, quæ ex Afro Domitio juvenis accepi; qui mihi interroganti, quem Homero crederet maximè accedere: *Secundus, inquit, est Virgilius, propior tamen primo quam tertio.* Et hercle ut illi naturæ cœlesti atque immortalī cesserimus, ita curæ & diligentiae vel ideo in hoc plus est, quòd ei fuit magis laborandum: & quantum eminentioribus vincimur, fortasse æqualitate pensamus.

Cæteri omnes longè sequentur. Nam Macer & Lucretius legendi quidem, sed non ut phrasin, id est corpus eloquentiæ faciant; elegantes in sua quisque materia, sed alter humilis, alter difficilis. Attacinus^z Varro in iis per quæ nomen est affecutus, interpretis operis alieni, non spernendus quidem, verum ad augendam facultatem dicendi parum locuples. Ennium sicut sacros vetustate lucos adoremus, in quibus grandia & antiqua roborā jam non tantam habent speciem, quantam religionem.

^z Attacinus Varro vixit tempore Ovidii. Scripsit autem *Argonautica*, ut interpretes Apollonii Rhodii. Appellatus est At-

tacinus ab Attace, vico Galliæ Narbonensis, ut vult Eusebius; ut alii, ab Attace fluvio. *Turn.*

Propiores alii, atque ad hanc phrasin, de qua loquimur, magis utiles. Lascivus quidem in Heroicis quoque Ovidius, & nimium amator ingenii sui, laudandus tamen in partibus. Cornelius autem Severus, etiamsi versificator quam poeta melior, si tamen, ut est dictum, ad exemplar primi libri bellum Siculum perscripsisset, vindicaret sibi jure secundum locum. Sed eum consummari mors immatura non passa est: puerilia tamen ejus opera & maximam indolem ostendunt, & mirabilem præcipuè in ætate illa recti generis voluntatem.

Multum in Valerio Flacco nuper amissimus. Vehemens & poeticum ingenium Saleii Bassi fuit, nec ipsum senectute maturum. Rabirius ac Pedit non indigni cognitione, si vacet. Lucanus ardens, & concitatus, & sententiis clarissimus, &, ut dicam quod sentio, magis oratoribus quam poetis annumerandus.

Hos nominavimus, quia ^a Germanicum Augustum ab institutis studiis deflexit cura terrarum, parumque diis visum est esse eum maximum poetarum. Quid tamen iis ipsis ejus operibus, in quæ [†] donatus imperio juvenis successerat, sublimius, doctius, omnibus denique numeris præstantius? Quis enim caneret bella melius, quam qui sic gerit? Quem præfidentes studiis deæ propius audirent? Cui magis suas artes aperiret familiare numen Minervæ? Dicent hæc plenius futura sæcula. Nunc enim cæterarum fulgore virtutum laus ista perstringitur. Nos tamen sacra literarum colentes feras, Cæsar, si non tacitum hoc præterimus, & Virgiliano certè versu testamur,

Eclog. 8.
v. 13.

Inter viêtrices bederam tibi serpere lauros.

Elegia Græcos quoque provocamus; cujus mihi tersus atque elegans maximè videtur auctor Tibullus.

^a Domitianum Imperatorem intelligit, qui *Germanicus* dici voluit, quasi Germaniam domuisset. Se quoque Palladis filium appellari jussit, ut testantur ejus numismata, unde paulo pòst: *Cui magis suas artes aperiret fa-*

miliare numen Minervæ. Turnebus (si tamen ille auctor est Notarum quæ ei attribuuntur) hunc locum de Germanico Cæsare Drusi filio intelligendum duxit. Miror hoc cuiquam venire in mentem potuisse.

Sunt

Sunt qui Propertium malint. Ovidius utroque lascivior: sicut durior Gallus.

Satyra quidem tota nostra est, in qua primus insignem laudem adeptus est Lucilius, qui quosdam ita deditos sibi adhuc habet amatores, ut eum non ejusdem modò operis auctoribus, sed omnibus poetis præferre non dubitent. Ego quantum ab illis, tantum ab Horatio dissentio, qui Lucilium *fluere lutulentum*, & *esse aliquid quod tollere possis*, putat. Nam & eruditio in eo mira, & libertas, atque inde acerbitas, & abunde falis. Lib. 1. Satyr. 4. v. 11.

Multo est terfior, ac purus magis Horatius, & ad notandos hominum mores præcipuus. Multum & veræ gloriæ, quamvis uno libro, Persius meruit. Sunt clari hodièque, & qui olim nominabuntur.

Alterum illud est, & prius Satyræ genus, quod non sola carminum varietate mistum condidit Terentius Varro, vir Romanorum eruditissimus. Plurimos hic libros & doctissimos composuit, peritissimus linguæ Latinæ, & omnis antiquitatis, & rerum Græcarum, nostrarumque: plus tamen scientiæ collaturus, quam eloquentiæ.

Iambus non sanè à Romanis celebratus est ut proprium opus, à quibusdam interpositus: cujus acerbitas in Catullo, Bibaculo, Horatio: quanquam illi^b epòdos intervenire reperiatur.

At Lyricorum idem Horatius ferè solus legi dignus. Nam & insurgit aliquando, & plenus est jucunditatis & gratiæ, & variis figuris & verbis felicissimè audax. Si quem adjicere velis, is erit Cæsius Bassus, quem nuper vidimus: sed eum longè præcedunt ingenia viventium.

Tragædiæ scriptores Accius atque Pacuvius clarissimi, gravitate sententiarum, verborumque pondere, & auctoritate personarum. Cæterum nitor, & sum-

^b *Epòdus* vocatur versus minor, qui majori subjungitur, & quasi accinit; ab *ἐπώδω* *accino*. Horatius autem in libro, qui in-

de dicitur *Epodon*, versibus trimetris Iambicis præsertim sæpe subjungit dimetros.

ma in excolendis operibus manus, magis videri potest temporibus, quàm ipsis defuisse. Virium tamen Accio plus tribuitur Pacuvium videri doctiorem, qui esse docti affectant, volunt. Jam Varii Thyestes cuilibet Græcorum comparari potest. Ovidii Medea videtur mihi ostendere quantum vir ille præstare potuerit, si ingenio suo temperare quàm indulgere maluisset. Eorum quos viderim, longè princeps Pomponius Secundus: quem senes parum Tragicum putabant, eruditione ac nitore præstare confitebantur.

In Comœdia maximè claudicamus: licet Varro Musas, Ælii * Stolonis sententia, Plautino dicat ferme locuturas fuisse, si Latine loqui vellent: licet Cæciliium veteres laudibus ferant: licet Terentii scripta ad Scipionem Africanum referantur: quæ tamen sunt in hoc genere elegantissima, & plus adhuc habitura gratiæ, si intra ^c versus trimetros stetissent. Vix levem consequimur umbram, adeo ut mihi fermo ipse Romanus non recipere videatur illam solis concessam Atticis venerem, quando eam ne Græci quidem in alio genere linguæ obtinuerint. ^d Togatis excellit Afranius: utinàmque non inquinasset argumenta fœdis amoribus, mores suos fassus.

2. At non historia cesserit Græcis, nec opponere Thucydidi Sallustium verear; nec indignetur sibi Herodotus æquari T. Livium, cùm in narrando miræ jucunditatis, clarissimique candoris, tum in concionibus suprâ quàm narrari potest eloquentem: ita dicuntur omnia cùm rebus tum personis accommodata: sed affectus quidem, præcipuè eos qui sunt dulciores, ut parcissimè dicam, nemo historicorum commendavit magis. Ideoque immortalem illam Sallustii velocitatem, diversis virtutibus consecutus est. Nam mi-

^c Terentius more Comico-
rum utitur versibus Iambicis cu-
juslibet mensuræ, v. g. tetrame-
tris, qui habent octo pedes. Op-
taret Fabius ut trimetros tantum
adhibuisset, qui constant sex pe-
dibus.

^d Togatæ commediæ sunt totæ
Latinae, scilicet moribus & ritu
Romano compositæ; ut *palliatae*
vocantur, quæ ad imitationem
Græcorum sunt compositæ.
Turn,

hi egregiè dixisse videtur Servilius Novianus, pares eos magis quàm similes: qui & ipse à nobis auditus est, clari vir ingenii, & sententiis creber, sed minùs pressus, quàm historiæ auctoritas postulat.

Quam paulum ætate præcedens eum Bassus Aufidius egregiè utique in libris belli Germanici præstitit, genere ipso probabilis in omnibus, sed in quibusdam suis ipse viribus minor.

* Superest adhuc, & exornat ætatis nostræ gloriam, vir sæculorum memoria dignus, qui olim nominabitur, nunc intelligitur. Habet amatores, nec imitatores: ut libertas, quanquam circuncisis quæ dixisset, ei nocuerit. Sed elatum abunde spiritum & audaces sententias deprehendas etiam in iis quæ manent. Sunt & alii scriptores boni: sed nos genera degustamus, non bibliothecas excutimus.

3. ORATORES verò vel præcipuè Latinam eloquentiam parem facere Græcæ possunt. Nam Ciceronem cuicunque eorum fortiter opposuerim. Nec ignoro quantam mihi concitem pugnam, cùm præferim id non sit propositi, ut eum Demostheni comparem hoc tempore: neque enim attinet, cùm Demosthenem in primis legendum, vel ediscendum potius putem.

Quorum ego virtutes plerasque arbitror similes, consilium, ordinem, dividendi, præparandi, probandi rationem, omnia denique quæ sunt inventionis. In eloquendo est aliqua diversitas: densior ille, hic copiosior: ille concludit astrictiùs, hic latiùs pugnat: ille acumine semper, hic frequenter & pondere: illi nihil detrahi potest, huic nihil adjici: curæ plus in illo, in hoc naturæ.

Salibus certè & commiseratione (qui duo plurimum affectus valent) vincimus. Et fortassè † epilogos illi mos civitatis abstulerit. Sed & nobis illa quæ Attici

* Nonnulli Plinium indicari putant; plerique Tacitum: & hoc verisimilius. Et fortassè

multa tunc è scriptis suis metu temporum detraxerat, quæ postea restituta sunt.

† Non licebat Athenis affectum movere, ac ne epilogo quidem uti. *Turn.*

mirantur,

mirantur, diversa Latini sermonis ratio minùs permittit. In epistolis quidem, quanquam sunt utriusque, nulla contentio est.

Cedendum verò in hoc quidem, quòd & ille prior fuit, & ex magna parte Ciceronem, quantus est, fecit. Nam mihi videtur M. Tullius, cùm se totum an imitationem Græcorum contulisset, effinxisse vim Demosthenis, copiam Platonis, jucunditatem Isocratis. Nec verò quod in quoque optimum fuit, studio consecutus est tantùm, sed plurimas vel potius omnes ex seipso virtutes extulit immortalis ingenii beatissima ubertate. Non enim pluvias (ut ait Pindarus) aquas colligit, sed vivo gurgite exundat, dono quodam Providentiæ genitus, in quo totas vires suas eloquentia experiretur.

Nam quis docere diligentius, movere vehementius potest? Cui tanta unquam jucunditas affuit? ut ipsa illa quæ extorquet, impetrare eum credas: & cùm transversum vi sua judicem ferat, tamen ille non rapi videatur, sed sequi. Jam in omnibus quæ dicit, tanta auctoritas inest, ut dissentire pudeat: nec advocati studium, sed testis aut judicis afferat fidem. Cùm interim hæc omnia, quæ vix singula quisquam intensissima cura consequi posset, fluunt illaborata: & illa, qua nihil pulcrius auditu est, oratio, præ se fert tamen felicissimam facilitatem.

Quare non immeritò ab hominibus ætatis suæ regnare in judiciis dictus est: apud posteros verò id consecutus, ut Cicero jam non hominis, sed Eloquentiæ nomen habeatur. Hunc igitur spectemus: hoc propositum sit nobis exemplum. Ille se profecisse sciat, cui Cicero valde placebit.

Multa in Asinio Pollione inventio, summa diligentia: adeo ut quibusdam etiam nimia videatur: & consilii & animi satis: à nitore & jucunditate Ciceronis ita longè abest, ut videri possit sæculo prior.

At Messala nitidus, & candidus, & quodammodo præ se ferens in dicendo nobilitatem suam: viribus minor.

C. verò

C. verò Cæsar si foro tantum vacasset, non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur. Tanta in eo vis est, id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixisse, quo bellavit, appareat. Exornat tamen hæc omnia mira sermonis, cujus propriè studiosus fuit, elegantia.

Multum ingenii in Cælio, & præcipuè in accusando multa urbanitas: dignusque vir, cui & mens melior, & vita longior contigisset.

Inveni qui Calvum præferrent omnibus, inveni qui contra crederent eum nimia contra se calumnia verum sanguinem perdidisse. Sed est & sancta & gravis oratio, & castigata, & frequenter vehemens quoque. Imitator est autem Atticorum: fecitque illi properata mors injuriam, si quid adjecturus, non si quid detractus fuit.

Et Servius Sulpitius insignem non immeritò famam tribus orationibus meruit. Multa, si cum judicio legatur, dabit imitatione digna Cassius Severus, qui si cæteris virtutibus colorem & gravitatem orationis adjecisset, ponendus inter præcipuos foret. Nam & ingenii plurimum est in eo, & acerbitas mira, & urbanitas, & vis summa: sed plus stomacho quàm consilio dedit: præterea ut amari sales, ita frequenter amaritudo ipsa ridicula est.

Sunt & alii multi disertī, quos persequi longum est. Eorum quos viderim, Domitius Afer, & Julius Africanus, longè præstantissimi. Verborum arte ille, & toto genere dicendi præferendus, & quem in numero veterum locare non timeas: hic concitator, sed in cura verborum nimius, & compositione nonnunquam longior, & translationibus parum modicus.

Erant clara & nuper ingenia. Nam & Trachallus plerumque sublimis, & satis apertus fuit, & quem velle optima crederes: auditus tamen major. Nam & vocis, quantum in nullo cognovi, felicitas, & pronuntiatio vel scenis suffectura, & decor: omnia denique ei, quæ sunt extrà, superfuerunt. Et Vibius Crispus,

Crispus, compositus, & jucundus, & delectationi natus, privatis tamen causis quàm publicis melior.

Julio Secundo si longior contigisset ætas, clarissimum profectò nomen oratoris apud posteros foret. Adjecisset enim, atque adjiciebat cæteris virtutibus suis, quod desiderari potest. Id est autem, ut esset multo magis pugnax, & sæpius ad curam rerum ab elocutione respiceret. Cæterum interceptus quoque magnum sibi vindicat locum. Ea est facundia, tanta in explicando quod velit gratia: tam candidum, & lene, & speciosum dicendi genus: tanta verborum etiam quæ assumpta sunt proprietas: tanta in quibusdam ex periculo petitis significantia.

Habebunt qui post nos de oratoribus scribent, magnam eos qui nunc vigent materiam verè laudandi. Sunt enim summa hodie, quibus illustratur forum, ingenia. Namque & consummati jam patroni veteribus æmulantur, & eos juvenum ad optima tendentium imitatur ac sequitur industria.

4. SUPERSUNT qui de Philosophia scripserunt: quo in genere paucissimos adhuc eloquentes literæ Romanæ tulerunt. Idem igitur M. Tullius, qui ubique, etiam in hoc opere Platonis æmulus exitit. Egregius verò, multoque quàm in orationibus præstantior Brutus, suffecit ponderi rerum: scias eum sentire quæ dicit. Scripsit non parum multa Cornelius Celsus, Scepticos secutus, non sine cultu ac nitore. Plancus in Stoicis rerum cognitioni utilis. In Epicureis levis quidem, sed non injucundus tamen auctor est Catius.

Ex industria Senecam in omni genere eloquentiæ distuli, propter vulgatam falsò de me opinionem, qua damnare eum, & invisum quoque habere sum creditus. Quod accidit mihi, dùm corruptum, & omnibus vitiis fractum dicendi genus revocare ad severiora judicia contendo. Tum autem solus hic ferè in manibus adolescentium fuit. Quem non equidem omnino conabar excutere, sed potioribus præferri non sinebam,

sinebam, ^f quos ille non destiterat incescere, cum diversi sibi conscius generis, placere se in dicendo posse iis quibus illi placerent, diffideret. Amabant autem eum magis, quam imitabantur: tantumque ab illo defluebant, quantum ille ab antiquis descenderat. Foret enim optandum, pares, aut saltem proximos illi viro fieri. Sed placebat propter sola vitia, & ad ea se quisque dirigeat effingenda, quæ poterat. Deinde cum se jactaret eodem modo dicere, Senecam infamabat.

Cujus & multæ alioqui, & magnæ virtutes fuerunt, ingenium facile & copiosum, plurimum studii, & multarum rerum cognitio: in qua tamen aliquando ab iis quibus inquirenda quædam mandabat, deceptus est. Tractavit etiam omnem ferè studiorum materiam. Nam & orationes ejus, & poemata, & epistolæ, & dialogi feruntur. In philosophia parum diligens, egregius tamen vitiorum insectator fuit.

Multæ in eo claræque sententiæ: multa etiam morum gratia legenda: sed in eloquendo corrupta pleraque, atque eo perniciosissima, quod abundant dulcibus vitiis. Velles eum suo ingenio dixisse, alieno judicio. Nam si aliqua contempsisset, si parum [†] concupisset, si non omnia sua amasset, si rerum pondera minutissimis sententiis non fregisset, consensu potius eruditorum, quam puerorum amore comprobaretur.

[†] Si quædam orationis lenocinia minus studiosè sectatus esset.

Verum sic quoque jam robustis, & severiore genere satis firmatis legendus, vel ideo, quod exercere potest utrinque judicium. Multa enim (ut dixi) probanda in eo, multa etiam admiranda sunt: eligere modò curæ sit, quod utinam ipse fecisset. Digna enim fuit illa natura, quæ meliora vellet, quæ quod voluit effecit.

^f Cellius lib. 12. ait Senecam nem atque Virgilium, ac multis conatum esse vituperare Cicero- in locis reprehendere. *Turn.*

CAPUT II.

DE IMITATIONE.

I. Eam utilem esse & necessarium.—Ne sis tamen contentus iis quæ ab aliis inventa sunt: ipse aliquid invenias.—Contende etiam, quos imitaris, non consequi tantum, sed superare. II. Videndum quos, & quid in iis imitemur.—Quisque in imitando consulat vires suas. III. Decorum materiæ servandum.—Cavendum, ne cui nos uni generi dedamus:—aut uni auctori. IV. Imitatio non sit in verbis tantum, sed multo magis in rebus.

I. **E**X his cæterisque lectione dignis auctoribus & verborum fumenda copia est, & varietas figurarum, & componendi ratio, tum ad exemplum virtutum omnium mens dirigenda. Neque enim dubitari potest, quin artis pars magna contineatur imitatione. Nam ut invenire primum fuit, estque præcipuum: sic ea quæ bene inventa sunt, utile sequi. Atque omnis vitæ ratio sic constat, ut quæ probamus in aliis, facere ipsi velimus. Sic literarum ductus, ut scribendi fiat usus, pueri sequuntur: sic musici vocem docentium, pictores opera priorum, rustici probatam experimento culturam in exemplum intuentur. Omnis denique disciplinæ initia ad propositum sibi præscriptum formari videmus. Et hercle necesse est aut similes aut dissimiles bonis simus. Similem rarò natura præstat, frequenter imitatio.

Sed hoc ipsum, quod tanto faciliorem nobis rationem rerum omnium facit, quàm fuit iis, qui nihil quod sequerentur habuerunt, nisi cautè & cum iudicio apprehenditur, nocet. Ante omnia igitur imitatio per se ipsa non sufficit, vel quia pigri est ingenii, contentum esse iis quæ sunt ab aliis inventa. Quid enim futurum erat temporibus illis, quæ sine exemplo fuerunt, si homines nihil nisi quod jam cognovissent, faciendum sibi aut cogitandum putassent? Nempe nihil fuisset inventum. Cur igitur nefas est reperiri aliquid à nobis, quod ante non fuerit? An illi rudes
sola

sola mentis natura ducti sunt in hoc, ut tam multa generarent: nos ad quærendum non eo ipso concitemur, quod certè scimus invenisse eos qui quæsierunt? Et cum illi, qui nullum cuiusquam rei habuerunt magistrum, plurima in posteros tradiderint, nobis usus illarum rerum ad eruendas alias non proderit: sed nihil habebimus nisi beneficii alieni? Quemadmodum quidam pictores in id solum student, ut describere tabulas mensuris ac lineis sciant.

Turpe etiam illud est, contentum esse id consequi, quod imiteris. Nam rursus quid erat futurum, si nemo plus effecisset eo quem sequebatur? Nihil in poetis supra Livium Andronicum, nihil in historiis supra Pontificum annales haberemus: ratibus adhuc navigaremus: non esset pictura, nisi quæ lineas modo extremas umbræ quam corpora in sole fecissent, circumscriberet. Ac si omnia percenseas, nulla sit ars qualis inventa est, nec intra initium stetit: nisi fortè nostra potissimum tempora damnamus hujus infelicitatis, ut nunc demum nihil crescat. Nihil enim crescit sola imitatione.

Quod si prioribus adjicere fas non est, quomodo sperare possumus ullum oratorem perfectum? cum in iis quos maximos adhuc novimus, nemo sit inventus, in quo nihil aut desideretur, aut reprehendatur.

Sed etiam [§] qui summa non appetent, contendere potius quam sequi debent. Nam qui agit ut prior sit, forsitan etiamsi non transierit, æquabit. Eum vero nemo potest æquare, cujus vestigiis sibi utique insistendum putat. Necessè est enim semper sit posterior, qui sequitur.

Adde quòd plerumque facilius est plus facere, quam idem. Tantam enim difficultatem habet similitudo, ut ne ipsa quidem natura in hoc ita evaluerit, ut non res quæ simillimæ videantur, utique discrimine aliquo discernantur.

[§] Sed etiam qui non tendent ad summam perfectionem, contendere potius debent ut superent alios, quam eos tantum sequi.

Adde quòd quicquid alteri simile est, necesse est minus sit eo quod imitatur, ut umbra corpore, & imago facie, & actus histrionum veris affectibus. Quod in orationibus quoque evenit. Namque iis quæ in exemplum assumimus, subest & natura, & vera vis: contrà omnis imitatio ficta est, & ad alienum propositum accommodatur. Quo fit ut minus sanguinis ac virium declamationes habeant, quàm orationes: quòd in illis vera, in his assimilata materia est.

Adde quòd ea quæ in oratore maxima sunt, imitabilia non sunt, ingenium, inventio, vis, facilitas, & quicquid arte non traditur. Ideoque plerique cùm verba quædam ex orationibus excerpserunt, aut aliquos compositionis certos pedes, mirè à se quæ elegerunt, effingi arbitrantur: cùm & verba intercidant, invalescantque temporibus, ut quorum certissima sit regula in consuetudine, eaque non suâ naturâ sint bona aut mala, (nam per se soni tantùm sunt) sed prout opportunè propriæque aut secus collata sunt: & compositio cùm rebus accommodata sit, tum ipsa varietate gratissima.

II. QUAPROPTER exactissimo judicio circa hanc partem studiorum examinanda sunt omnia. Primum, quos imitemur. Nam sunt plurimi, qui similitudinem pessimi cujusque, & corruptissimi concupierint. Deinde in ipsis quos elegerimus, quid sit ad quod efficiendum nos comparemus. Nam in magnis quoque auctoribus incidunt aliqua vitiosa, & à doctis inter ipsos etiam mutuò reprehensa: atque utinam tam bona imitantes dicerent meliùs, quàm mala pejùs dicunt.

Nec verò saltem iis quibus ad evitanda vitia iudicii satis fuit, sufficiat imaginem virtutis effingere, & solam, ut sic dixerim, cutem, vel potiùs illas ^h Epicuri figuras, quas è summis corporibus dicit effluere.

^h Epicurus dicebat assidue è corporibus simulacra & idola, duntaxat ex opinione Democriti. *Turn.*
quæ oculos pellerent, atque ita

Hoc autem iis accidit, qui non introspectis penitus virtutibus, ad primum se velut aspectum orationis aptarunt; & cum iis felicissimè cessit imitatio, * qui * *Qui deest in multis Man.* verbis atque numeris sunt non multum differentes, vim dicendi atque inventionis non assequuntur, sed plerumque declinant in pejus, & proxima virtutibus vitia comprehendunt, fiuntque pro grandibus tumidi, pressis exiles, fortibus temerariis, lætis corrupti, compositis † exultantes, simplicibus negligentes.

Ideoque qui horridè atque incompositè quidlibet frigidum illud & inane extulerunt, antiquis se pares credunt: qui carent cultu atque sententiis, Atticis scilicet: qui præcisis conclusionibus obscuri, Sallustium atque Thucydidem superant: tristes ac jejuni Pollionem æmulantur: otiosi & supini, si quid modò longiùs circunduxerunt, jurant Ciceronem ita locutum fuisse. Noveram quosdam, qui se pulchrè expressisse genus illud cœlestis hujus in dicendo viri sibi viderentur, si in clausula posuissent, *esse videatur*. Ergo primum est, ut quod imitaturus est quisque, intelligat: & quare bonum sit, sciat.

Tum in suscipiendo onere consulat suas vires. Nam quædam sunt inimitabilia, quibus aut infirmitas naturæ non sufficiat, aut diversitas repugnet. Nec cui tenue ingenium erit, sola velit fortia & abrupta: cui forte quidem, sed indomitum, amore subtilitatis & vim suam perdat, & elegantiam quam cupit, non assequatur. Nihil est enim tam indecens, quam cum mollia durè fiunt.

Atque ego illi præceptori, quem institueram in libro secundo, tradidi non ea sola docenda esse, ad quæ quemque discipulorum naturâ compositum videret. Nam is & adjuvare debet quæ in quoque eorum invenerit bona, &, quantum fieri potest, adjicere quæ desunt, & emendare quædam, & mutare; rector enim est alienorum ingeniorum atque formator: difficilius est naturam suam fingere. Sed ne ille quidem doctor, quanquam omnia quæ recta sunt, velit esse

in suis auditoribus quàm plenissima, in eo tamen cui naturam obstare viderit, laborabit.

III. ID quoque vitandum (in quo magna pars errat) ne in oratione poetas nobis & historicos, in illorum operibus oratores aut declamatores imitandos putemus. Sua cuique proposita lex, suus decor est. Nec Comœdia in cothurnos assurgit, nec contrà Tragœdia focco ingreditur. Habet tamen omnis eloquentia aliquid commune. Id imitemur, quod commune est.

Etiam hoc solet incommodi accidere iis qui se uni alicui generi dediderunt, ut si asperitas his placuit alicujus, hanc etiam in leni ac remisso causarum genere non exuant: si tenuitas aut nuditas, in asperis gravibusque causis ponderi rerum parum respondeant: cùm sit diversa non causarum modò inter ipsas conditio, sed in singulis etiam causis partium; sintque alia leniter, alia asperè, alia concitatè, alia remisè, alia docendi, alia movendi gratiâ dicenda: quorum omnium dissimilis atque diversa inter se ratio est.

Itaque ne hoc quidem suaferim, uni se alicui propriè, quem per omnia sequatur, addicere. Longè omnium perfectissimus Græcorum Demosthenes, aliquid tamen aliquo in loco meliùs alii: plurima ille, sed non qui maximè imitandus, etiam solus imitandus est. Quid ergo? non est satis omnia sic dicere, quomodo M. Tullius dixit? Mihi quidem satis esset, si omnia consequi possem. Quid tamen noceret, vim Cæsaris, asperitatem Cælii, diligentiam Pollionis, iudicium Calvi, quibusdam in locis assumere? Nam præter id quòd prudentis est, quod in quoque optimum est, si possit, suum facere: tum in tanta rei difficultate unum intuentes, vix aliqua pars sequitur. Ideoque cùm totum exprimere quem elegeris, penè sit homini inconcessum, plurium bona ponamus ante oculos, ut aliud ex alio hæreat, & quo quicque conveniat, aptemus.

IV. IMITATIO autem (nam sæpius idem dicam) non sit tantùm in verbis. Illuc intendenda mens, quantum fuerit illis viris decòris in rebus atque personis, quod consilium, quæ dispositio, quàm omnia

nia etiam quæ delectationi videantur data, ad victoriam spectent: quid agatur procemio; quæ ratio, & quàm varia narrandi; quæ vis probandi ac refellendi; quanta in affectibus omnis generis movendis scientia; ¹ quantaque laus ipsa popularis utilitatis gratia assumpta, quæ tum est pulcherrima, cùm sequitur, non cùm accersitur. Hæc si præviderimus, tum verè imitabimur.

Qui verò etiam propria his bona adjecerit, ut suppleat quæ deerant, circumcidat si quid redundabit, is erit (quem quærimus) perfectus orator: quem nunc consummari potissimum oportebat, cùm tanto plura bene dicendi exempla supersint, quàm illis qui adhuc summi sunt, contigerunt. Nam erit hæc quoque laus eorum, ut priores superasse, posteros docuisse dicantur.

CAPUT III.

DE SCRIBENDO.

I. Quanta sit utilitas scribendi. II. Scribendum est quam diligentissime: hæc sollicitudo initiis necessaria. III. Carpit quorundam in scribendo odiosam morositatem.—Exemplum affert.—Ad celeritatem scribendi proderit, si rem attente perspexerimus.—Carpit inertem negligentiam aliorum. IV. Damnat didandi consuetudinem.—Locum secretum, scribendo aptum esse; non tamen nemora & sylvas. V. Nocturna lucubratio quatenus sit utilis. VI. Utrum in ceratis tabellis, an in membranis scribi oporteat; & quomodo.

I. **E**T hæc quidem auxilia extrinsecus adhibentur: in iis autem quæ nobis ipsis paranda sunt, ut laboris, sic utilitatis etiam longè plurimum affert stylus. Nec immeritò M. Tullius hunc optimum effectorem ac magistrum dicendi vocat. Cui sententiæ ^{1. de Orat.} 150. personam L. Craffi in disputationibus quæ sunt de

¹ Malim legere, quàmque. lo superius: quàm omnia etiam, quæ delectationi videantur data, ad victoriam spectent.

Oratore assignando, iudicium suum cum illius auctoritate conjunxit.

Scribendum ergo quàm diligentissimè, & quàm plurimum. Nam ut terra altiùs effossa, generandis alendisque seminibus fœcundior est: sic profectus non à summo petitus, studiorum fructus effundit uberius, & fideliùs continet. Nam sine hac^k quidem conscientia, illa ipsa ex tempore dicendi facultas inanem modò loquacitatem dabit, & verba in labris nascentia. Illic radices, illic fundamenta sunt: illic opes velut sanctiore quodam ærario reconditæ, unde ad subitos quoque casus, cùm res exiget, proferantur. Vires faciamus ante omnia, quæ sufficiant labori certaminum, & usu non exhauriantur. Nihil enim rerum ipsa natura voluit magnum effici citò, præposuítque pulcherrimo cuique operi difficultatem: quæ nascendi quoque hanc fecerit legem, ut majora animalia diutius visceribus parentum continerentur.

II. SED cùm sit duplex quæstio, quomodo, & quæ maximè scribi oporteat, jam hinc^l ordinem sequar. Sit primò vel tardus, dum diligens stylus: quæramus optima, nec protinus se offerentibus gaudemus: adhibeatur iudicium inventis, dispositio probatis. Delectus enim rerum verborumque habendus est, & pondera singulorum examinanda.

Postea subeat ratio collocandi, versenturque omni modo numeri: non ut quodque se proferet verbum, occupet locum. Quæ quidem ut diligentius exequamur, repetenda sæpius erunt scriptorum proxima. Nam præter id quòd sic meliùs junguntur prioribus sequentia, calor quoque ille cogitationis, qui scribendi mora refrixit, recipit ex integro vires, & velut repetito spatio sumit impetum; quod in certamine saliendo fieri videmus, ut conatum longiùs petant, & ad illud quò contenditur spatium, cursu ferantur: utque in ja-

^k Nisi quis sibi conscius sit se multum in scribendo laborem insumpsisse.

^l Primam quæstionem, nem-

pe quis sit modus & ordo scribendi, tractat hoc capite: quinto alteram, nempe quæ maximè scribi oporteat.

culando brachia reducimus, & expulsuri tela, nervos retro tendimus.

Interim tamen, si fuerit flatus, danda sunt vela, dum nos indulgentiâ illa non fallat. Omnia enim nostra, dum nascuntur, placent: alioqui nec scriberentur. Sed redeamus ad iudicium, & retractemus suspectam facilitatem. Sic scripsisse Sallustium accepimus: & sanè manifestus est etiam ex opere ipso labor.

* Virgilium quoque paucissimos die composuisse ver- * Vide
Gell. l. 17.
sus, auctor est Varus.

Oratoris quidem alia conditio est. Itaque hanc c. 10.
moram & sollicitudinem initiis impero. Nam primum hoc constituendum, hoc obtinendum est, ut quàm optimè scribamus. Celeritatem dabit consuetudo. Paulatim res faciliùs se ostendent, verba respondebunt, compositio sequetur, cuncta denique, ut in familia bene instituta, in officio erunt. Summa hæc est rei: citò scribendo non fit ut bene scribatur; bene scribendo, fit ut citò.

Sed tum maximè cùm facultas illa contigerit, resistamus, ac provideamus, & ferocientes equos frænâs quibusdam coerceamus: quod non tam moram faciet, quàm novos impetus dabit.

III. NEC enim rursus eos qui robur aliquod in stylo fecerint, ad infelicem calumniandi se pœnam alligandos puto. Nam quomodo sufficere civilibus officiis possit, qui singulis actionum partibus insenscat? Sunt autem quibus nihil sit satis: omnia mutare, omnia aliter dicere quàm occurrit, velint: increduli quidam, & de ingenio suo pessimè meriti, qui diligentiam putant, facere sibi scribendi difficultatem. Nec promptum est dicere, utros peccare validiùs putem, quibus omnia sua placent, an quibus nihil. Accidit enim etiam ingeniosis adolescentibus frequenter, ut labore consumantur, & in silentium usque descendant nimia bene dicendi cupiditate.

Qua de re memini narrasse mihi Julium Secundum, illum æqualem meum, atque à me, ut notum est, familiariter

* *Quidam*
legunt: ad-
huc ope-
ram dan-
tem.

miliariter amatum, miræ facundiæ virum, infinitæ tamen curæ, quid esset sibi à patruo suo dictum. Is fuit Julius Florus, in eloquentia Galliarum (quoniam ibi demum exercuit eam) princeps; alioqui inter paucos disertus, & dignus illa propinquitate. Is cùm Secundum scholæ adhuc * operatum, tristem fortè vidisset, interrogavit, Quæ causâ frontis tam adductæ: nec dissimulavit adolescens, tertium jam diem esse, ex quo omni labore materiæ ad scribendum destinatæ non inveniret exordium: quo sibi non præsens tantum dolor, sed etiam desperatio in posterum fieret. Tum Florus arridens: *Nunquid tu, inquit, meliùs dicere vis, quàm potes?* Ita se res habet, curandum est, ut quàm optimè dicamus: dicendum tamen pro facultate. Ad profectum enim opus est studio, non indignatione.

Ut possimus autem scribere etiam plura, & celerius, non exercitatio modò præstabit, in qua sine dubio multum est, sed etiam ratio: si non resupini, spectantesque tectum, & cogitationem murmure agitanter, expectaverimus quid obveniat; sed quid res poscat, quid personam deceat, quod sit tempus, qui iudicis animus, intuiti, humano quodam modo ad scribendum accesserimus. Sic nobis & initia, & quæ sequuntur, natura ipsa præstabit. • Certa sunt enim pleaque, & nisi conniveamus, in oculos incurrunt: ideoque nec indocti nec rustici diu quærunt unde incipiant: quo pudendum est magis, si difficultatem facit doctrina. Non ergo putemus semper optimum esse, quod latet: immutescamus alioqui, si nihil dicendum videatur, nisi quod non invenimus.

Diversum est huic eorum vitium, qui primò decurrere per materiam stylo quàm velocissimo volunt, & sequentes calorem atque impetum, ex tempore scribunt: (hanc sylvam vocant) repetunt deinde, & componunt quæ effuderant: sed verba emendantur & numeri, manet in rebus temerè congestis quæ fuit levitas. Protinus ergo adhibere curam rectius erit, at-

que ab initio sic opus ducere, ut ^m cælandum, non ex integro fabricandum sit. Aliquando tamen affectus sequemur, in quibus ferè plus calor quàm diligentia valet.

IV. SATIS apparet ex eo quòd hanc scribentium negligentiam damno, quid de illis dictandi deliciis sentiam. Nam in stylo quidem quamlibet properato dat aliquam cogitationi moram non consequens celeritatem ejus manus: ille cui dictamus, urget; atque interim pudet etiam dubitare, aut resistere, aut mutare, quasi conscium infirmitatis nostræ timentes. Quo fit, ut non rudia tantùm, & fortuita, sed impropria interim, dum sola est connectendi sermonis cupiditas, effluant: quæ nec scribentium curam, nec dicentium impetum consequantur. At idem ille qui excipit, si tardior in scribendo, aut inertior in legendo velut offensator fuerit, inhibetur cursus: atque omnis quæ erat concepta mentis intentio, morâ, & interdum iracundiâ excutitur.

Tum illa quæ apertiozem animi motum sequuntur, quæque ipsa animum quodammodo concitant, quorum est jactare manum, torquere vultum, simul vertere latus, & interim objurgare, quæque Persius notat, cùm leviter dicendi genus significat, *Nec pluteum*, ^{1. Satyr.} inquit, *cedit, nec demorosos sapit ungues*: etiam ^{106.}ridicula sunt, nisi cùm soli sumus.

Denique ut semel quod est potentissimum dicam, secretum, quod dictando perit, atque liberum arbitris locum, & quàm altissimum silentium scribentibus maximè convenire nemo dubitaverit.

Non tamen protinus audiendi, qui credunt aptissima in hoc nemora, sylvæque, quòd illa cæli libertas, locorumque amœnitas, sublimem animum, & beatiorum spiritum parent. Mihi certè jucundus hic magis, quàm studiorum hortator videtur esse secessus. Namque illa ipsa quæ delectant, necesse est avocent ab

^m Metaphora est ducta à cælo opus, deinde illud exsculpere & latoribus aut vasculariis. Nam expolire. *Turn.*
vascularii conflare solent optimè

intentione operis destinati. Neque enim se bona fide in multa simul intendere animus totum potest: & quocunque respexerit, desinit intueri quod propositum fuerat. Quare sylvarum amœnitas, & præteriabentia flumina, & inspirantes ramis arborum auræ, volucrumque cantus, & ipsa latè circumspectiendi libertas, ad se trahunt: ut mihi remittere potiùs voluptas ista videatur cogitationem, quàm intendere. Demosthenes meliùs, qui se in locum ex quo nulla exaudiri vox, nihilque prospici possët, recondebat, ne aliud agere mentem cogerent oculi.

V. IDEOQUE lucubrantès silentium noctis, & clausum cubiculum, & lumen unum velut tectos maximè teneat. Sed cùm in omni studiorum genere, tum in hoc præcipuè, bona valetudo, quæque eam maximè præstat, frugalitas necessaria est: cùm tempora ab ipsa rerum natura ad quietem refectionemque nobis data, in acerrimum laborem convertimus. Cui tamen non plus irrogandum est, quàm quod somno supererit, haud deerit. Obstat enim diligentiae scribendi etiam fatigatio: & abunde, si vacet, lucis spatia sufficiunt: occupatos in noctem necessitas agit. Est tamen lucubratió, quoties ad eam integri ac refectioni venimus, optimum secreti genus.

Sed silentium, & secessus, & undique liber animus, ut sunt maximè optanda, ita non possunt semper contingere: ideoque non statim si quid obstrepet, abjiciendi codices erunt, & deplorandus dies: verùm incommodis repugnandum, & hic faciendus usus, ut omnia quæ impediunt, vincat intentio; quam si tota mente in opus ipsum direxeris, nihil eorum quæ vel oculis vel auribus incurfant, ad animum perveniet. An vero si frequenter etiam fortuita hoc cogitatio præstat, ut obvios non videamus, & itinere deerremus: non consequemur idem si & voluerimus?

Non est indulgendum causis desidiæ. Nam si non nisi refectioni, non nisi hilares, non nisi omnibus aliis curis vacantes, studendum existimaverimus, semper erit propter quod nobis ignoscamus. Quare in turba,

itinere, convivii, vel concione etiam faciat sibi cogitatio ipsa secretum. Quid alioqui fiet, cùm in medio foro, tot circumstantibus judiciis, jurgiis, fortuitis etiam clamoribus, erit subito continua oratione dicendum, si particulas quas ceris mandamus, nisi in solitudine reperire non possumus? Propter quæ idem ille tantus amator secreti Demosthenes, in littore, in quod se maximo cum sono fluctus illideret, meditans, confuescebat concionum fremitus non expavescere.

VI. ILLA quoque minora (sed nihil in studiis parvum est) non sunt transeunda, scribi optimè ceris, in quibus facillima est ratio delendi: nisi fortè visus infirmior membranarum potius usum exigit; quæ ut juvant aciem, ita crebra relatione, quoad intinguntur calami, morantur manum, & cogitationis impetum frangunt.

Relinquendæ autem in utrolibet genere vacuæ tabellæ, in quibus libera adjiciendi sit excursio. Nam interim pigritiam emendandi angustia faciunt, aut certè novorum interpositione priora confundunt.

Ne latas quidem ultra modum esse ceras velim: expertus juvenem studiosum alioqui prælongos habuisse sermones, quia illos numero versuum metiebatur: idque vitium, quod frequenti admonitione corrigi non potuerat, mutatis codicibus esse sublatum.

Debet vacare etiam locus in quo notentur quæ scribentibus solent extra ordinem, id est ex aliis, quàm qui sunt in manibus, locis occurrere. Irrumpunt enim optimi nonnunquam sensus, quos neque inferre oportet, neque differre tutum est: quia interim elabuntur; interim memoriæ sui intentos, ab alia inventione * declinant. Ideoque optimè sunt in de-
posito. * Aver-
tunt.

CAPUT IV.

DE EMENDATIONE.

SEQUITUR emendatio, pars studiorum longè utilissima. Neque enim sine causâ creditum est, ⁿ stylum non minus agere cùm delet. Hujus autem operis est adjicere, detrahere, mutare. Sed facilius in his simpliciusque judicium, quæ replenda vel deji-cienda sunt: premere verò tumentia, humilia extol-lere, luxuriantia adstringere, inordinata dirigere, so-luta componere, exultantia coercere, duplicis operæ. Nam & damnanda sunt quæ placuerant, & inveni-enda quæ fugerant. Nec dubium est, optimum esse emendandi genus, si scripta in aliquod tempus repo-nantur, ut ad ea post intervallum velut nova atque aliena redeamus, ne nobis scripta nostra tanquam re-centes foetus blandiantur.

Sed neque hoc contingere semper potest, præser-tim oratori, cui sæpiùs scribere ad presentes usus ne-cessè est, & ipsa emendatio finem habet. Sunt enim qui ad omnia scripta tanquam vitiosa redeant, & quasi nihil fas sit rectum esse quod primum est, me-lius existiment quicquid est aliud: idque faciunt quo-ties librum in manus resumpserint, similes medicis etiam integra secantibus. Accidit itaque ut cicatri-cosa sint, & exanguia, & curâ pejora. Sit igitur aliquando quod placeat, aut certè quod sufficiat: ut opus poliat lima, non exerat.

Temporis quoque esse debet modus. Nam quod Cinnæ Smyrnam novem annis accepimus scriptam, & Panegyricum Isocratis, qui parcissimè decem annis dicunt elaboratum, ad oratorem nihil pertinet: cujus nullum erit, si tam tardum fuerit auxilium.

▪ Styli pars altera est acumi- nata, qua scribimus; altera ob- tusa & latior, qua delemus. Hinc illud Horatianum: *sæpe stylum vertas, iterum quæ digna legi sint scripturus. Turn.*

CAPUT V.

QUÆ PRÆCIPUE SCRIBENDA SINT.

I. Principio vertere Græca in Latinum sermonem proderit. —Vertere etiam ex Latinis. Cicero refutatur. —Nostra etiam pluribus modis tractare. II. Simplicissima quæque materia ad parandam facultatem optima. —Theses. Confirmatio & confutatio sententiarum. Loci communes. —Declamationes. —Historiæ. Dialogi. Carmina. —Ne diutius adolescentes in declamationibus immorentur. —Causas quas agi audierint, vel alias, in utramque partem tractent. —Rursum de declamationibus.

I. PROXIMUM ° est ut dicamus quæ præcipuè scribenda sint. Hoc exuberantis quidem est operis, ut explicemus quæ sint materiæ: quæ prima, aut secunda, aut deinceps tractanda sint. Nam id factum est etiam primo libro, quo puerorum; & secundo, quo jam robustorum studiis ordinem dedimus. Sed, de quo nunc agitur, unde copia ac facilitas maximè veniat, vertere Græca in Latinum veteres nostri oratores optimum judicabant. Id se L. ^{1. de Orat.} Crassus in illis Ciceronis de oratore libris dicit factitasse. ^{155.} Id Cicero sua ipse persona frequentissimè præcipit. Quin etiam libros Platonis atque Xenophontis edidit hoc genere translatos. Id Messalæ placuit, multæque sunt ab eo scriptæ ad hunc modum orationes: adeo ut ^p etiam cum Hyperidis illa pro Phryne difficillima Romanis subtilitate contenderet.

Et manifesta est exercitationis hujusce ratio. Nam & rerum copia Græci auctores abundant, & plurimum artis in eloquentiam intulerunt, & hos transferentibus, verbis uti optimis licet. Omnibus enim utimur nostris. Figuras verò, quibus maximè ornatur oratio, multas ac varias excogitandi etiam necessitas

* Initio tertii capitis duo proposuerat: quomodo, & quæ scribi oporteret. Secundam partem nunc aggreditur.

^p Adeo ut subtilitate, quam

Atticæ linguæ propriam difficile est Romanis assequi, contenderet etiam cum illa celebri oratione Hyperidis pro Phryne.

quædam

quædam est : quia plerumque à Græcis Romana dissentiant.

Sed & illa ex Latinis conversio, multum & ipsa contulerit. Ac de carminibus quidem neminem credo dubitare, quo solo genere exercitationis dicitur usus esse Sulpitius. Nam & sublimis spiritus attollere orationem potest, & ¹ verba poeticâ libertate audaciora, præsumunt eandem propriè dicendi facultatem. Sed & ipsis sententiis adjicere licet oratorium robur, & omiſſa supplere, & effusa substringere. Neque ego παράφρασιν esse interpretationem tantùm volo, sed circa eorūdem sensus certamen atque æmulationem.

1. de Orat.
154.

Ideoque ab illis dissentio, qui vertere orationes Latinas vetant, quia optimis occupatis, quicquid aliter dixerimus, neceſſe sit esse deterius. Nam neque semper est desperandum, aliquid illis quæ dicta sunt, melius posse reperiri : neque adeo jejunam ac pauperem natura eloquentiam fecit, ut una de re bene dici nisi semel non possit. Nisi fortè histrionum multa circa voces easdem variare gestus potest : orandi minor vis, ut dicatur aliquid præter quod in eadem materia nihil dicendum sit.

Sed esto, neque melius quod invenimus sit, nec par : est certè proximis locus. An non ipsi nos bis ac sæpius de eadem re dicimus, & quidem continuas nonnunquam sententias ? Nisi fortè contendere nobiscum possumus, cum aliis non possumus. Nam si uno tantùm genere bene dicetur, fas erit existimari præclusam nobis à prioribus viam. Nunc verò innumerabiles sunt modi, plurimæque eodem viæ ducunt. Sua brevitati gratia, sua copiae : alia translatis virtus, alia propriis. Hoc oratio recta, illud figurâ declinata commendat. Ipsa denique utilissima est exercitationi difficultas.

Quid ? quod auctores maximi sic diligentius cognoscuntur ? Non enim scripta, lectione securâ trans-

¹ Libertas qua utuntur poetæ oratoribus verbis propriis exprimi. Itaque malim legere, eadem.

currimus :

currimus : sed tractamus singula, & necessariò introspicimus : & quantum virtutis habeant, vel hoc ipso cognoscimus, quod imitari non possumus.

Nec aliena tantùm transferre, sed etiam nostra pluribus modis tractare proderit : ut ex industria sumamus sententias quasdam, easque versemus quàm numerosissimè, velut eadem cera aliæ atque aliæ formæ duci solent.

II. PLURIMUM autem parari facultatis existimo ex simplicissima quaque materia. Nam in illa multiplici personarum, causarum, temporum, locorum, dictorum, factorum diversitate, facile delitescet infirmitas, tot se undique rebus, ex quibus aliquam apprehendas, offerentibus. Illud virtutis indicium est, fundere quæ naturâ contracta sunt, augere parva, varietatem similibus, voluptatem expositis dare, & bene dicere multa de paucis.

In hoc optimè facient infinitæ quæstiones, quas vocari *Theses* diximus: quibus Cicero jam princeps in Republica exerceri solebat. . Tum loci communes, quos etiam scriptos ab oratoribus scimus. Nam qui hæc recta tantum, & in nullos flexus recedentia copiosè tractaverit ; utique in illis plures excursus recipientibus magis abundabit, eritque in omnes causas * gratus. * *Fortè legi debet, paratus.* Omnes enim generalibus quæstionibus constant. Nam quid interest. . Milo Clodium rectène occiderit, veniat in iudicium : an, oporteatne insidiatorem interfici, vel perniciosum Reipublicæ civem, etiamsi non infidietur ? Cato Martiam honestène tradiderit Hortensio : an, conveniâtne res talis bono viro ? De personis iudicatur, sed de rebus contenditur.

Declamationes verò, quales in scholis Rhetorum dicuntur, si modò sunt ad veritatem accommodatæ, & orationibus similes, non tantum dum adolescit profectus, sunt utilissimæ, quæ inventionem & dispositionem pariter exercent : sed etiam cum est consummatus, ac jam in foro clarus. Alitur enim atque enitescit velut pabulo lætiore facundia : & assidua contentionum asperitate fatigata renovatur.

Quapropter historiæ nonnunquam ubertas in aliqua exercendi styli parte ponenda : & dialogorum libertate gestiendum. Ne carmine quidem ludere, contrarium fuerit : sicut athletæ remissa quibusdam temporibus ciborum atque exercitationum certa necessitate, otio & jucundioribus epulis reficiuntur. Ideoque mihi videtur M. Tullius tantum intulisse eloquentiæ lumen, quòd in hos quoque studiorum secessus excurrit. Nam si nobis sola materia fuerit ex litibus, necesse est deteratur fulgor, & dure scat articulus, & ipse ille mucro ingenii quotidiana pugna retundatur.

Sed quemadmodum forensibus certaminibus exercitatos, & quasi militantes reficit ac reparat hæc velut sagina dicendi ; sic adolescentes non debent nimium in falsa rerum imagine detineri, & inanibus simulacris : usque adeo ut difficile ab his digressos, sit assuefacere, ne ab illa in qua propè consenuerint umbra, vera discrimina velut quendam solem reformident. Quod accidisse etiam Porcio latroni, qui primus clari nominis professor fuit, traditur : ut cum ei summam in scholis opinionem obtinenti, causa in foro esset oranda, impensè petierit, uti subsellia in basilicam transferrentur. Ita illi cælum novum fuit, ut omnis ejus eloquentia contineri tecto ac parietibus videretur.

Quare juvenis qui rationem inveniendi eloquendique à præceptoribus diligenter acceperit (quod non est infiniti operis, si docere sciant) & exercitationem quoque modicam fuerit consecutus, oratorem sibi aliquem (quod apud majores fieri solebat) deligat quem sequatur, quem imitetur : judiciis intersit quàm plurimis, & sit certaminis, cui destinatur, frequens spectator : tum causas vel easdem quas agi audierit, stylo & ipse componat, vel etiam alias, veras modò, & utrinque tractet : &, quod in gladiatoribus fieri videmus, in rebus actis exerceatur. Melius hoc, quàm rescribere veteribus orationibus, ut fecit Sestius contra Ciceronis actionem habitam pro eodem, cum alteram partem satis nosse non posset ex sola defensione.

Citiùs

Citiùs autem sic idoneus erit juvenis, quem præceptor coegerit in declamando quàm simillimum esse veritati, & per totas ire materias: quarum nunc facillima & maximè favorabilia decerpunt. Obstat huic, *pag. 65.* quod secundo libro posui, frequens turba discipulorum, & consuetudo classium certis diebus audiendarum, nonnihil etiam persuasio patrum numerantium potiùs declamationes, quàm æstimantium. Sed (quod *pag. 16.* dixi primo, ut arbitror, libro) nec ille se bonus præceptor majore numero, quàm sustinere possit, onerabit: & nimiam loquacitatem recidet, ut omnia quæ sunt in controversia, non, ut quidam volunt, quæ in rerum natura, dicantur: & vel longiore potiùs di-
erum spatio laxabit dicendi necessitatem, vel materias dividere permittet. Una enim diligenter effecta plus proderit, quàm plures inchoatæ, & quasi degustatæ. Propter quod accidit, ut nec suo loco quicque ponatur, nec illa quæ prima sunt, fervent suam legem, juvenibus flosculos omnium partium in ea quæ sunt dicturi congerentibus: quo fit, ut timentes ne sequentia perdant, priora confundant.

CAPUT VI.

DE COGITATIONE.

PROXIMA stylo cogitatio est, quæ & ipsa vires ab hoc accipit, & est inter scribendi laborem, extemporalémque fortunam media quædam, & nescio an usus frequentissimi. Nam scribere, nec ubique, nec semper possumus: cogitationi temporis ac loci plurimum est. Hæc paucis admodum horis magnas etiam causas complectitur. Hæc quoties intermissus est somnus, ipsis noctis tenebris adjuvatur. Hæc inter medios rerum actus aliquid invenit vacui, nec otium

* Debet vel longius spatium dare ad meditandam scribendamque totam materiam: vel permittere ut materiæ ad scri-

bendum destinatæ partem modò aliquam intra certum quoddam tempus afferant.

patitur. Neque verò rerum ordinem modò (quod ipsum fatis erat) intra se ipsa disponit : sed verba etiam copulat, totàmque ita contexit orationem, ut ei nihil præter manum desit. Nam memoriæ quoque plerumque inhæret fidelius, quòd nulla scribendi securitate laxatur.

Sed ne ad hanc quidem vim cogitandi perveniri potest aut subitò, aut citò. Nam primùm facienda multo stylo forma est, quæ nos etiam cogitantes sequatur : tum assumendus usus paulatim, ut pauca primùm complectamur animo, quæ reddi fideliter possint ; mox per incrementa tam modica, ut onerari se labor ille non sentiat, augenda, usu & exercitatione multa continenda est ; quæ quidem maxima ex parte memoriâ constat : ideóque aliqua mihi in illum locum differenda sunt. Eò tamen pervenit, ut is cui non refragetur ingenium, acri studio adjutus tantum consequatur, ut ea etiam quæ cogitarit, quæque scripserit atque edidicerit, in dicendo fidem servant.

Lib. 11. c. 2. Cicero certè Græcorum Metrodorum Sceptium & Eriphylum Rhodium, nostrorúmque Hortensium tradidit, quæ cogitaverant, ad verbum in agendo retulisse.

2 de Orat. 360.

Sed si fortè aliquis inter dicendum effulserit extemporalis color, non supersticiosè excogitatis demum est inhærendum. Neque enim tantum habent¹ curæ, ut non sit dandus & fortunæ locus : cùm sæpe etiam scriptis ea quæ subitò nata sunt, inserantur. Ideóque totum hoc exercitationis genus ita instituendum est, ut & digredi ex eo, & redire in id facillè possimus. Nam ut primum est domo afferre paratam dicendi copiam, & certam : ita refutare temporis munera, longè stultissimum est. Quare cogitatio in hoc præparetur, ut nos fortuna decipere non possit, adjuvare possit.

Id autem fiet memoriæ viribus, ut ea quæ com-

¹ Sensus postulare videtur, æquè ac quæ scripserit. Fidem servant : i. e. fideliter se exhibeant.

² Neque enim accuratè elaborata oratio tantum habet pretii, ut &c.

plexi animo sumus, fluant secura, ne sollicitos, & respicientes, & una spe suspensos recordationis, non fiant providere: alioqui vel extemporalem temeritatem malo, quàm malè cohærentem cogitationem. Pejùs enim quæritur retrorsus: quia cùm illa desideramus, ab aliis avertimur; & ex memoria potiùs res petimus, quàm ex materia. Plura sunt autem, si utrumque quærendum est, quæ inveniri possunt, quàm quæ inventa sunt.

C A P U T VII.

DE FACULTATE DICENDI EX TEMPORE.

- I. Quam sit utilis & necessaria. II. Quomodo comparetur. III. Quomodo conservetur.*

I. **M**AXIMUS verò studiorum fructus est, & velut præmium quoddam amplissimum longi laboris, ex tempore dicendi facultas: quam qui non erit consecutus, mea quidem sententia, civilibus officiis renuntiabit, & solam scribendi facultatem potiùs ad alia opera convertet. Vix enim bonæ fidei viro convenit, auxilium in publicum polliceri, quod in præsentissimis quibusque periculis desit: ut indicare portum, ad quem navis accedere, nisi lenibus ventis vecta, non possit. Siquidem innumerabiles accidunt subitæ necessitates, vel apud magistratus, vel * re-
* Ante diem acceleratis.
 præsentatis judiciis, continuò agendi: quarum si qua, non dico cuicunque innocentium civium, sed amicorum ac propinquorum alicui evenerit, statimne mutus, & salutarem petentibus vocem, statim, si non succurratur, perituris, moras & secessum & silentium quæret, dum illa verba fabricentur, & memoriæ insidant, & vox ac latus præparetur? Quæ verò patitur hoc ratio, ut quisquam sit orator imparatus ad casus?

Quid, cùm adversario respondendum erit, fiet? Nam sæpe ea quæ opinati sumus, & contra quæ scripsimus, fallunt, ac tota subitò causa mutatur. Atque ut gubernatori ad incursum tempestatum, sic agenti

ad varietatem causarum ratio mutanda est. Quid porro multus stylus, & assidua lectio, & longa studiorum ætas facit, si manet eadem quæ fuit incipientibus difficultas? Perisse profectò confitendum præteritum laborem, cui semper idem laborandum est. Neque ego hoc ago, ut ex tempore dicere malit, sed ut possit.

II. ID autem maximè hoc modo consequemur. Nota sit primùm dicendi via. Neque enim priùs contingere cursus potest, quàm scierimus, quò sit, & quà perveniendum. Nec satis est non ignorare quæ sunt causarum judicialium partes, aut quæstionum ordinem rectè disponere, quanquam ista sunt præcipua; sed quid quoque loco primum sit, quid secundum, ac deinceps: quæ ita sunt natura copulata, ut mutari aut intervelli sine confusione non possint. Quisquis autem viam qua sit ingrediendum discet, ducetur ante omnia rerum ipsa serie velut duce: propter quod homines etiam modicè exercitati, facillimè tenorem in narrationibus servant. Deinde, quid quoque loco quærant, scient: nec circumspectabunt, nec offerentibus se aliunde sensibus turbabuntur: nec confundent ex diversis orationem, velut salientes huc illuc, nec usquam insistentes. Postremò habebunt modum & finem, qui esse citra divisionem nullus potest. Expletis pro facultate omnibus quæ proposuerint, pervenisse se ad ultimum sentient.

Et hæc quidem ex arte: illa verò ex studio, ut copiam sermonis optimi, quemadmodum præceptum est, comparemus: multo ac fideli stylo sic formetur oratio, ut scriptorum colorem, etiam quæ subitò effusa sint, reddant: ut cum multa scripserimus, etiam multa dicamus. Nam consuetudo & exercitatio facilitatem maximè parit: quæ si paululum intermissa fuerit, non velocitas illa modò tardatur, sed & * *νόστος* * Torpor. *ἡμα* Stupor. ipsum coit atque concurrat.

Quanquam enim opus est naturali quadam mobilitate animi, ut dum proxima dicimus, struere ulteriora possimus, semperque nostram vocem provisâ & formata

mata cogitatio excipiat; vix tamen aut natura, aut ratio in tam multiplex officium diducere animum queat, ut inventioni, dispositioni, elocutioni, ordini verborum rerumque, tum iis quæ dicit, quæ sub-
iuncturus est, quæ ultrà spectanda sunt, adhibita vo-
cis, pronuntiationis, gestus observatione, una suffici-
at. Longè enim præcedat oportet intentio, ac præ
se res agat; quantumque dicendo consumitur, tan-
tum ex ultimo prorogetur: ut donec perveniamus ad
finem, non minùs prospectu procedamus quàm gradu,
si non interistentes offensantesque breviam illa atque
conclisa singultantium modo eiectioni sumus.

Est igitur quidam usus irrationabilis, quem Græci
ἄλογον τριβήν vocant, quo manus in scribendo decurrit,
quo oculi totos simul in lectione versus, flexusque eo-
rum & transitus intuentur, & antè sequentia vident,
quàm priora dixerunt. Quo constat miracula illa in
scenis pilariorum^u ac ventilatorum, ut ea quæ emi-
serint, ultro venire in manus credas, & quæ iubentur
decurrere.

Sed hic usus ita proderit, si ea de qua locuti sumus
ars antecesserit, ut ipsum illud quod in se rationem
non habet, in ratione versetur. Nam mihi ne dicere
quidem videtur, nisi qui dispositè, ornatè, copiosè-
que dicit. Sed nec tumultuarii, nec fortuiti sermonis
contextum mirabor unquam, quem iurgantibus etiam
mulierculis superfluere video: quem si calor ac spiri-
tus tulit (frequenter enim accidit, ut successum ex-
temporalem consequi cura non possit) deum tunc af-
fuisse, cùm id evenisset, veteres oratores, ut Cicero
dicit, aiebant.

Sed ratio manifesta est. Nam bene concepti af-
fectus, & recentes rerum imagines continuo impetu
feruntur, quæ nonnunquam mora styli refrigescunt,
& dilatae non revertuntur. Utique verò cùm infelix

^u *Pilarii*, sunt præstigiatores, stigiis utuntur, ut ea quæ in
qui adhibitis pilulis & sphæculis manibus habent, dispareant, &
miracula efficiunt. At *ventila-* in ventum abire videantur.
tores sunt qui tanta arte præ- *Turn.*

pag. 236.

illa verborum cavillatio accessit, & cursus ad singula vestigia restitit, non potest ferri contorta vis. Sed ut optimè vocum singularum cedat electio, non continua, sed composita est. Quare capiendæ sunt illæ (de quibus dixi) rerum imagines, quas vocari *φαντασίας* indicavimus, omniæque de quibus dicturi erimus, personæ, quæstiones, spes, metus habenda in oculis, in affectus recipienda. Pectus est enim quod disertos facit, & vis mentis. Ideoque imperitis quoque, si modò sunt aliquo affectu concitati, verba non desunt. Tum intendendus animus, non in aliquam rem unam, sed in plures simul continuas: ut si per aliquam rectam viam mittamus oculos, simul omnia quæ sunt in ea, circæque intuemur, non ultimum tantum videmus, sed usque ad ultimum.

* Conge-
rebantur
signa mi-
lita ia ante
primum
aciem ubi
prælian-
dum erat.

Addit ad dicendum etiam pudor stimulos, addit & dicendorum expectata laus: mirumque videri potest, quod cum stylus secreto gaudeat, atque omnes arbitros reformidet, extemporalis actio auditorum frequentia, ut miles * congestu signorum, excitatur. Namque & difficiliorem cogitationem exprimit & expolit dicendi necessitas, & secundos impetus auget placendi cupido. Adeo præmium omnia spectant, ut eloquentia quoque, quanquam plurimum habeat in se voluptatis, maximè tamen præsentis fructu laudis opinionisque ducatur.

3. de Orat.
104. Pro
Arch. 18.

Nec quisquam tantum fidat ingenio, ut id sibi speret incipienti statim posse contingere; sed sicut in cogitatione præcepimus, ita facultatem quoque extemporalem à parvis initiis paulatim perducemus ad summam: quæ nec perfici nec contineri nisi usu potest, cæterum pervenire eò debet, ut cogitatio non utique melior sit ea, sed tutior: cum hanc felicitatem non in prosa modò multi sint consecuti, sed etiam in carmine, ut Antipater Sidonius, & Licinius Archias. Credendum enim Ciceroni est: non quia nostris quoque temporibus non & fecerint quidam hoc, & faciant: quod tamen ipsum non tam probabile puto (neque enim habet aut usum res, aut necessitatem) quam

quàm exhortandis in hanc spem, qui foro præparantur, utile exemplum.

Neque verò tantam esse unquam fiduciam facilitatis velim, ut non breve saltem tempus, quod nusquam ferè deerit, ad ea quæ dicturi sumus dispicienda sumamus: quod quidem in judiciis ac foro datur semper. Neque enim quisquam est, qui causam quam non didicerit agat. Declamatores quosdam perversa ducit ambitio, ut exposita controversia protinus dicere velint: quin etiam, quod est in primis frivolum ac scenicum, verbum petant quo incipiant. Sed tam contumeliosos in se ridet invicem eloquentia: & qui stultis eruditi videri volunt, stulti eruditis videntur.

Si qua tamen fortuna tam subitam fecerit agendi necessitatem, mobiliore quodam opus erit ingenio, & vis omnis intendenda rebus, & in præsentia remittendum aliquid ex cura verborum, si utrumque non dabitur. Tum & tardior pronuntiatio moras habet, & suspensa ac velut dubitans oratio, ut tamen deliberare, non hæsitare videamur. * Hoc, dum egredimur è * Hoc, portu, si nos nondum aptatis fatis armamentis aget quod dixi, ventus: deinde paulatim simul euntes aptabimus vela agimus, & disponemus rudentes, & impleri sinus optabimus. Id potius, quàm se inani verborum torrenti dare quasi tempestatibus quò volent auferendum.

III. SED non minore studio continetur hæc facultas, quàm paratur. Ars enim semel percepta non labitur; stylus quoque intermissione paulum admodum de celeritate deperdit: promptum hoc, & in expedito positum, exercitatione sola continetur. Hac uti sic optimum est, ut quotidie dicamus audientibus pluribus, maximè de quorum simus iudicio ac opinione solliciti: rarum est enim ut satis se quisquam vereatur: vel soli tamen dicamus potiùs, quàm non omnino dicamus.

Est alia exercitatio cogitandi, totasque materias vel silentio (dum tamen quasi dicat intra seipsum) persequendi, quæ nullo non & tempore, & loco, quando non aliud agimus, explicari potest: & est in parte utilior

utilior quàm hæc proxima. Diligentius enim componitur, quàm illa, in qua contextum dicendi intermittere veremur. Rursus illa prior plus confert vocis firmitate, oris facilitate, motu corporis, qui & ipse, ut dixi, excitat oratorem, & jactatione manus, pedis suppfusione, sicut cauda leones facere dicuntur, hortatur.

Studendum verò semper, & ubique. Neque enim ferè tam est ullus dies occupatus, ut nihil lucri, vel
Orat. 34. ut Cicero Brutum facere tradit, operæ ad scribendum, aut ad legendum, aut ad dicendum rapi aliquo momento temporis possit. Siquidem C. Carbo etiam in tabernaculo solebat hac uti exercitatione dicendi. Ne id quidem tacendum est, quod eidem Ciceroni placet, nullum nostrum usquam negligentem esse sermonem: quicquid loquemur, ubicunque, sit pro sua scilicet portione perfectum.

Scribendum certè nunquam est magis, quàm cum multa dicemus ex tempore. Ita enim servabitur pondus, & ^x innatans illa verborum facilitas in altum reducetur: sicut rustici proximas vitis radices amputant, quæ illam ^y in summum solum ducant, ut inferiores penitus descendendo firmentur. Ac nescio an utrumque cum cura & studio fecerimus, invicem proficit, ut scribendo dicamus diligentius, dicendo scribamus facilius. Scribendum ergo quoties licebit: si id non dabitur, cogitandum: ab utroque exclusi debent tamen adniti, ut neque deprehensus orator, neque litigator destitutus esse videatur.

Plerumque autem multa agentibus accidit, ut maximè necessaria, & utique initia scribant: cætera quæ domo afferunt, cogitatione complectantur, subitis ex tempore occurrant. Quod fecisse M. Tullium ^z commentariis ipsius apparet. Sed feruntur aliorum quo-

^x Levior & quasi in superficie natans, gravior & profundior fiet,

^y Quæ illam in superficiem terræ adducerent.

^z *Commentarii*, libri sunt, qui summas rerum complectuntur. Illi consiciebantur ab oratoribus ad causæ dispositionem & memoriam. *Turn.*

que, & inventi fortè ut eos dicturus quisque composuerat, & in libros digesti; ut causarum quæ sunt actæ à Servio Sulpitio, cujus tres orationes extant. Sed hi, de quibus loquor, commentarii ita sunt exacti, ut ab ipso mihi in memoriam posteritatis videantur esse compositi. Nam Ciceronis ad præsens modò tempus aptatos libertus Tyro contraxit: quos non ideo excuso, quia non probem, sed ut sint magis admirabiles.

In hoc genere prorsus recipio hanc brevem annotationem, libellósque qui vel manu teneantur, & ad quos interim respicere fas sit. Illud quod Lenas præcipit, displicet mihi, quæ scripserimus, in summas sive commentarios & capita conferre. Facit enim & dicendi negligentiam hæc ipsa fiducia, & lacerat ac deformat orationem. Ego autem ne scribendum quidem puto, quod simus memoria profecturi. Nam hîc quoque accidit, ut revocet nos cogitatio ad illa elaborata, nec finat præsentem fortunam experiri. Sic anceps inter utrumque animus æstuat, cùm & scripta perdidit, & non quærit nova. Sed de memoria destinatus est libro proximo locus, nec huic parti subjungendus, quia sunt alia priùs nobis dicenda.

MARCI

MARCI FABII
 QUINTILIANI
 DE

Institutione Oratoria

LIBER XI.

CAPUT I.

DE APTE DICENDO.

I. Quam sit necessarium apte dicere. II. Considerandum diligenter quid nobis in dicendo proponamus.—Inprimis quid deceat.—Et ibi de Socrate agit.—Decorum pendet ex circumstantiis. III. Vitanda omnis sui jactatio, præsertim eloquentiæ.—Cicero contra obtrectatores defenditur. Concedi potest eloquentiæ fiducia.—Vitanda arrogantia qua orator se de causa judicasse affirmat.—Item impudens, tumultuosa, iracunda actio.—Multo magis adulatio, scurrilitas, obscœnitas. IV. Considerandum, 1. Quis dicat. Nam eloquentiæ genus aliud alios decet. 2. Pro quo. 3. Apud quem. 4. Quo tempore ac loco. 5. Qua in causa. Plus ornamenti admittunt demonstrativæ materiæ.—Cultus ac nitor in quibusdam causis minime tolerandus. 6. Maxime, contra quos.—Quo pacto adversus parentes, propinquos, aut alios ejusmodi dicere liceat.—Quomodo tractandi, quos offendere veremur. V. Quomodo persona inimici, aut parum honesti, vel aliquod ejus factum laudandum.—Quomodo tractanda Judicis persona.—Qua ratione in aliis reprehendi possint, quæ ipsi fecerimus. —Quomodo totos ordines insectari liceat.—Indecorum est omne, quod est nimium.

I. PARATA, sicut superiore libro continetur, facultate scribendi cogitandique, & ex tempore etiam, cum res poscet, orandi; proxima est cura, ut dicamus aptè: quam virtutem elocutionis

tionis quartam Cicero demonstrat, quæque est meo ^{3. de Orat.} quidem iudicio maximè necessaria. Nam cum sit ^{37.} ornatus orationis varius & multiplex, conveniâtque alius alii: nisi fuerit accommodatus rebus atque personis, non modò non illustrabit eam, sed etiam destruet, & vim rerum in contrarium vertet. Quid enim prodest esse verba & Latina, & significantia, & nitida, figuris etiam numerisque elaborata, nisi cum iis in quæ iudicem duci formarique volumus, consentiant? si genus sublimè dicendi parvis in causis, parvum limatumque grandibus, lætum tristibus, lene asperis, minax supplicibus, summissum concitatis, trux atque violentum jucundis adhibeamus? Ut monilibus & margaritis, ac veste longa, quæ sunt ornamenta fœminarum, deformetur viri: nec habitus triumphalis, quo nihil cogitari potest augustius, fœminas deceat.

Hunc locum Cicero breviter in tertio de Oratore ^{n. 210.} libro perstringit: neque tamen quicquam videri potest omisisse, dicendo, *non omni causæ, nec auditori, nec personæ, nec tempori congruere orationis unum genus.* Nec ferè pluribus in Oratore eadem. Sed illic L. ^{n. 70—74,} Crassus, cum apud summos oratores, hominesque eruditissimos dicat, satis habet partem hanc velut notare ^{§ 123,} inter agnoscentes. Et hîc Cicero alloquens Brutum, testatur esse hæc ei nota, ideòque brevius à se dici, quanquam sit fusus locus, tracteturque à philosophis latiùs. Nos institutionem professi, non solum scientibus ista, sed etiam discipulis tradimus: ideòque paulo pluribus verbis debet haberi venia.

II. QUARE notum sit nobis ante omnia, quid conciliando, docendo, movendo iudici conveniat: quid quaque parte orationis petamus. Ita neque vetera, aut translata, aut ficta verba incipiendo, narrando, argumentando ^a tractabimus: neque ^b decur-

^a Usurpabimus. Nisi fortè riodos contexto nitore decurrendum sit, *aptabimus*. rentes.

^b Legendum, *decurrentes*. Pe-

rentis contexto nitore circuitus, ubi dividenda erit causa, & in partes suas digerenda: neque humile atque quotidianum sermonis genus, & compositione ipsa dissolutum epilogis dabimus: nec jocis lacrymas, ubi opus erit miseratione, siccabimus. Nam ornatus omnis non tam suâ quàm rei cui adhibetur conditione constat: nec plus refert quid dicas, quàm quo loco. Sed totum hoc aptè dicere, non elocutionis tantum genere constat, sed est cum inventione commune. Nam si tantum habent etiam verba momentum, quanto res ipsæ majus? quarum quæ esset observatio, suis locis subinde subjecimus.

Illud est diligentius docendum, eum demum dicere aptè, qui non solum quid expediat, sed etiam quid deceat, inspexerit. Nec me fugit plerumque hæc esse conjuncta. Nam quod decet, ferè prodest: neque alio magis animi Judicium conciliari, aut, si res in contrarium tulit, alienari solent. Aliquando tamen & hæc dissentiunt. Quoties autem pugnabunt, ipsam utilitatem vincet quod decet.

Nam quis nescit nihil magis profuturum ad absolutionem Socrati fuisse, quàm si esset usus illo judiciali genere defensionis, & oratione summissa conciliasset Judicium animos sibi, crimenque ipsum sollicitè redarguisset? Verùm id eum minimè decebat: ideoque sic egit, ut ^c qui poenam suam honoribus summis esset æstimaturus. Maluit enim vir sapientissimus, quod superesset ex vita, sibi perire, quàm quod præterisset: & quando ab hominibus sui temporis parum intelligebatur, posterorum se judiciis reservavit, brevi detrimento jam ultimæ senectutis, ævum seculorum omnium consecutus. Itaque quamvis Lysias, qui tum in dicendo præstantissimus habebatur, defensionem illi scriptam attulisset, uti ea noluit, cum bonam quidem, sed parum sibi con-

^c Athenis mos erat, si fraus capitalis non esset, ut damnati rei interrogarentur quam poenam, & quam quasi æstimationem commeruisse se maximè confite-

rentur. Respondit autem Socrates se meruisse ut publicè aleretur in Prytaneo, qui honos apud Græcos maximus habebatur. 1. de Orat. 231.

venientem judicasset. Quo vel solo patet non persuadendi, sed bene dicendi finem in oratore servandum, cum interim persuadere deformis sit. Non fuit hoc utile absolutioni: sed (quod est majus) homini fuit.

Et nos secundum communem potius loquendi consuetudinem, quam ipsam veritatis regulam, divisione hac utimur, ut ab eo quod deceat, utilitatem separemus. Nisi forte prior ille Africanus, qui patria cedere, quam cum Tribuno plebis humillimo contendere de innocentia sua maluit, inutiliter sibi videtur consuluisse: aut P. Rutilius vel cum illo penè Socratico genere defensionis est usus, vel cum revocante eum P. Sylla manere in exilio maluit, quid sibi maximè conducere nesciebat. Hi verò parva illa, quæ abjectissimus quisque animus utilia credit, si cum virtute conferantur, despicienda judicaverunt: ideoque perpetua seculorum admiratione celebrantur. Neque nos sumus tam humiles, ut quæ laudamus, inutilia credamus. Sed hoc quaecunque discrimen, rarò admodum evenit. Cæterum idem ferè (ut dixi) in omni genere causarum & proderit, & decebit.

Est autem quod omnes & semper & ubique suadere ac dicere honestè facerèque deceat, contraque neminem unquam ullo in loco turpiter. Minora verò, quæque sunt ex mediis, plerumque sunt talia, ut aliis sint concedenda, aliis non sint: aut pro persona, tempore, loco, causa, magis ac minus vel excusanda debeant videri, vel reprehendenda. Cum dicamus autem de rebus aut alienis, aut nostris, dividenda est ratio eorum, dum sciamus pleraque neutro loco convenire.

III. IN primis igitur omnis sui vitiosa jactatio est, eloquentiæ tamen in oratore præcipue: assertque audientibus non fastidium modò, sed plerumque etiam odium. Habet enim mens nostra naturâ sublime quiddam & erectum, & impatiens superioris. Ideoque abjectos aut summittentes se libenter allevamus,
quia

quia hoc facere tanquam majores videmur, & quoties discessit æmulatio, succedit humanitas. At qui se supra modum extollit, premere ac despiciere creditur: nec tam se majorem, quàm minores cæteros facere. Inde ^d invident humiliores: nam hoc vitium est eorum, qui nec cedere volunt, nec possunt contendere: rident superiores, improbant boni. Plerumque verò deprehendas arrogantium fallacem de se opinionem: ^e sed in his veri quoque sufficit conscientia.

Reprehensus est in hac parte non mediocriter Cicero: quanquam is quidem rerum à se gestarum major, quàm eloquentiæ fuit in orationibus utique jactator. Ac plerumque illud quoque non sine aliqua ratione fecit. Aut enim tuebatur eos quibus erat usus adiutoribus in opprimenda conjuratione; aut respondebat invidiæ, cui tamen non fuit par, servatæ patriæ pœnam passus exilium: ut illorum quæ egerat in Consulatu, frequens commemoratio, possit videri non gloriæ magis quàm defensionis data. Eloquentiam quidem cum plenissimam diversæ partis advocatis concederet, sibi nunquam in agendo immodicè arrogavit. Illius sunt enim: *Si quid est in me ingenii, Judices, quod sentio quàm sit exiguum. Et: Nam quominus ingenio possum, subsidium mihi diligentia comparavi.* Quin etiam contra Q. Cæcilium de accusatore in Verrem constituendo, quamvis multum esset in hoc quoque momenti, uter ad agendum magis idoneus veniret, dicendi tamen facultatem magis illi detraxit, quàm arrogavit sibi; seque non consecutum, sed omnia fecisse ut posset eam consequi, dixit. In

Pro Arch.

n. 1.

Pro Quint.

n. 4.

^d Locus hic obscurus, & fortè corruptus. Humiliores, qui nec cedere volunt, nec possunt contendere, invident ei qui se supra cæteros extollit. Superiores rident ejus arrogantiam: *boni* improbant. Sic enim malui legere, ut habent quidam codices manuscripti, quam *bonos*, ut habent omnes, ni fallor,

editi codices.

^e Ex arrogantibus alii falsa sibi attribuunt, & est hæc ridicula vanitas; alii vera, nec minus ideo sunt arrogantes, quia verè quidem, sed præclarè nimis de se ipsi sentiunt. Ad arrogantiam quippe sufficit ut sibi quis ipsi nimium sit conscius suæ in dicendo solertiæ.

epistolis

epistolis aliquando familiariter apud amicos, nonnunquam in dialogis, aliena tamen persona, verum de eloquentia sua dicit.

Et apertè tamen gloriari, nescio an sit magis tolerabile vel ipsa vitii hujus simplicitate, quàm illa ^f jactatione perversa, si abundans opibus pauperem se, nobilis obscurum, & potens infirmum, & disertus imperitum planè & infantem vocet. Ambitiosissimum gloriandi genus est etiam ^g deridere. Ab aliis ergo laudemur. Nam ipsos, ut Demosthenes ait, erubescere etiam, cùm ab aliis laudamur, decet.

Neque hoc dico, non aliquando de rebus à se gestis oratori esse dicendum, sicut eidem Demostheni pro Ctesiphonte: quod tamen ita emendavit, ut necessitatem id faciendi ostenderet, invidiamque omnem in eum regeret, qui hoc se coegisset. Et M. Tullius sæpe dicit de oppressa conjuratione Catilinæ, sed modò id virtuti Senatus, modò providentiæ deorum immortalium assignat. Plerumque contra inimicos atque obrectatores plus vindicat sibi. Erant enim tuenda cùm objicerentur. In carminibus utinam ^h pepercisset, quæ non desierunt carpere maligni:

*Cedant arma togæ, concedat laurea lingue. Et:
O fortunatam natam me Consule Roman!*

& Jovem illum, à quo in consilium deorum advocatur: & Minervam, quæ omnes cum artes edocuit. Quæ sibi ille, secutus quædam Græcorum exempla, permiserat.

^f Quàm occultè & simulatè gloriari illa jactatione perversa, si &c. Legi fortè possit, *jactatio perversa*. Sequentia sic quoque leguntur; *si abundans opibus pauperem se neget, nobilis obscurum & potens infirmum, quàm si se disertus, &c.* Sed tunc delendæ videntur hæ voces, *quàm illa jactatione perversa*.

^g Deridere alios quasi inferiores, eosque subannando in contemptum adducere.

^h Cicero carmine scripserat tres libros de temporibus suis, ut scribit ad Lentulum epist. 9. l. 1. sub finem. In his autem non parcebat suis ipse laudibus. Turn.

2. Philip.
n. 2.

Verum eloquentiæ ut indecora jactatio, sic nonnunquam concedenda fiducia est. Nam quis reprehendat hæc: *Quid putem? contemptumne me? non video, nec in vita, nec in gratia, nec in rebus gestis, nec in hac mea mediocritate ingenii, quid despicere possit Antonius.* Et paulo post apertius: *An decertare mecum voluit contentione dicendi? Hoc quidem beneficium est. Quid enim plenius, quid uberius, quam mihi pro me, & contra Antonium dicere?*

Pro Cæl.
§. 4.

Arrogantes & illi, qui se judicasse de causa, nec aliter affuturos fuisse proponunt. Nam & inviti iudices audiunt præsumentem partes suas: nec hoc oratori contingere inter adversarios, quod Pythagoræ inter discipulos contigit, potest, *Ipse dixit.* Sed istud magis minusve vitiosum est pro personis dicentium. Defenditur enim aliquatenus ætate, dignitate, auctoritate: quæ tamen vix in ullo tanta fuerint, ut non hoc affirmationis genus temperandum sit aliqua moderatione, sicut omnia in quibus patronus argumentum ex seipso petet. Quod fuisset tumidius, si criminis loco esse negasset Cicero, Equitis Romani esse filium se defendente; ille fecit hoc etiam favorabilem, conjungendo cum iudicibus dignitatem suam: *Equitis autem Romani esse filium, criminis loco poni ab accusatoribus, neque his judicantibus oportuit, neque defendentibus nobis.*

Impudens, tumultuosa, iracunda actio, omnibus indecora: sed ut quisque ætate, dignitate, usu præcedit, magis in ea reprehendendus. Videas autem rixatores quosdam neque Judicum reverentia, neque agendi more ac modo contineri, quos ipso mentis habitu manifestum sit tam in suscipiendis, quam in agendis causis nihil pensi habere. Profert enim mores plerumque oratio, & animi secreta detegit. Nec sine causa Græci prodiderunt, ut vivat, quemque etiam dicere.

Humiliora illa vitia, summissa adulatio, affectata scurrilitas, in rebus ac verbis parum modestis ac pudicis vilis pudor, in omni negotio neglecta auctoritas:

tas: quæ ferè accidunt iis qui nimium aut blandi esse, aut ridiculi volunt.

IV. IPSUM etiam eloquentiæ genus alios aliud decet.

I. NAM neque tam plenum, & erectum, & audax, & præcultum senibus convenerit, quam pressum, & mite, & limatum, & quale intelligi vult Cicero *In Bruto* n. 8. cum dicit orationem suam cœpisse canescere: sicut vestibus quoque non purpura coccòque fulgentibus illa ætas satis apta sit. In juvenibus etiam uberiora paulo, & penè periclitantia feruntur. At in iisdem siccum, & sollicitum, & contractum dicendi propositum, plerumque affectatione ipsa severitatis invisum est: quando etiam morum senilis auctoritas immatura in adolescentibus creditur.

Simpliciora militares decet. Philosophiam ex professo (ut quidam faciunt) ostentantibus, parum decori sunt plerique orationis ornatus, maximèque ex affectibus, quos illi vitia dicunt. Verba quoque exquisitiora, & compositio numerosa tali proposito diversa. Non enim solum illa lætiora, qualia à Cicerone dicuntur, *Saxa atque solitudines voci respondent*: 19. sed etiam illa, quanquam plena sanguinis, *Vos enim jam Albani tumuli atque luci, vos inquam imploro atque testor, vosque Albanorum cbrutæ aræ, sacrorum Populi Romani sociæ & æquales*: non conveniant barbæ illi atque tristitiæ. *Pro Arch.* *Pro Mil.* 85.

At vir civilis, verèque sapiens, qui se non otiosis disputationibus, sed administrationi Reipublicæ dederit (à qua longissimè isti qui philosophi vocantur, recesserunt) omnia quæ ad efficiendum oratione quod proposuerit valent, libenter adhibebit: cum prius quod honestum sit, efficere in animo suo constituerit.

Est quod principes deceat: aliis non concesseris. Imperatorum ac triumphalium separata est aliqua ex parte ratio eloquentiæ: sicut Pompeius abunde disertus rerum suarum narrator: & hic qui bello civili se interfecit, Cato, eloquens senator fuit.

Idem dictum, sæpe in alio liberum, in alio furio-
 11. §. 225. sum, in alio superbum est. Verba adversus Aga-
 &c. memnonem à Thersite habita ridentur : da illa Dio-
 medi, aliive cui pari, magnum animum ferre præ se
 3. de Orat. videbantur. *Ego te Consulem putem*, inquit L. Craf-
 4. sus Philippo, *cum tu me non putes Senatorem* ? Vox
 honestissimæ libertatis : non tamen ferres quemcunque
 dicentem. Negat se magni facere aliquis¹ poeta-
 rum, *utrum Cæsar ater an albus homo sit* : infania.
 Verte, ut idem Cæsar de illo dixerit, arrogantia est.
 Major in personis observatio est apud Comicos Tragi-
 cósque. Multis enim utuntur, & variis.

Eadem & eorum qui orationes aliis scribebant, fuit
 ratio, & declamantium est. Non enim semper ut ad-
 vocati, sed plerumque ut litigatores dicimus. Verùm
 † Quas ut etiam in his causis quibus † advocamur, eadem dif-
 advocati ferentia diligenter est custodienda. Utimur enim
 agimus. fictione personarum, & velut ore alieno loquimur :
 dandique sunt iis quibus vocem accommodamus, sui
 mores. Aliter enim P. Clodius, aliter Appius Cæ-
 143—148. cus, aliter Cæcilianus ille, aliter Terentianus pater fin-
 7. Verr. gitur. Quid asperius liçtore Verris : *Ut adeas, tan-*
 117. *tum dabis* ? Quid fortius illo, cujus inter ipsa verbe-
 7. Verr. rum supplicia una vox audiebatur, *Civis Romanus sum*.
 161. Quàm dignæ Milonis in peroratione ipsa voces eo vi-
 143. ro, qui pro Republica seditiosum civem toties com-
 93. pescuisset, quique insidias virtute superasset ? Denique
 non modò quot in causa, totidem in Prosopopœia
 sunt varietates : sed hoc etiam plures, quòd in his
 puerorum, sceminarum, populorum, mutarum etiam
 rerum assimulamur affectus, quibus omnibus debe-
 tur suus decor.

2. EADEM in iis pro quibus agemus observanda
 sunt. Aliter enim pro alio sæpe dicendum est, ut

¹ Significat Catullum, qui sic in Cæsarem scripsit.

Nil nimium, Cæsar, studeo tibi velle placere ;

Nec scire utrum sis albus an ater homo.

Quo proverbialiter significavit esset Cæsar, an improbus. Turn.
 se non magni facere probus

quisque honestus, humilis, invidiosus, favorabilis erit, adjecta propositorum quoque & anteaetæ vitæ differentia. Jucundissima verò in oratore humanitas, facilitas, moderatio, benevolentia. Sed illa quoque diversa bonum virum decent, malos odisse, publica vice commoveri, ultum ire scelera & injurias: & omnia, ut initio dixi, honesta.

3. NEC tantum, quis & pro quo, sed etiam apud quem dicas, interest. Facit enim & fortuna discrimen, & potestas: nec eadem apud principem, magistratum, senatorem, privatum * tantum, liberum, ratio est: nec eodem sono publica judicia, & arbitrorum disceptationes aguntur. Nam ut orantem pro capite sollicitudo deceat, & cura, & omnes ad amplificandam orationem quasi machinæ: ita in parvis rebus judiciis que vana sint eadem, rideaturque merito qui apud disceptatorem de re levissima sedens dicturus, utatur illa Ciceronis confessione: *Non modò se animo commoveri, sed etiam corpore ipso perhorrescere.* * Pro tantum, quidam legunt, tamen liberum.

1. Verr.
41.

Quis verò nesciat quin aliud dicendi genus poscat gravitas senatoria, aliud aura popularis? cum etiam singulis judicantibus, non idem apud graves viros, quod leviores: non idem apud eruditum, quod militarem ac rusticum deceat: sitque nonnunquam summittenda & contrahenda oratio, ne judex eam vel intelligere vel capere non possit.

4. TEMPUS quoque ac locus egent observatione propria. Nam & tempus tum latum, tum triste, tum liberum, tum angustum est. Atqui ad hæc omnia componendus orator. Et loco publico privato, celebri an secreto, aliena civitate an tua, in castris denique an foro dicas, interest plurimum; ac suam quicque formam, & proprium quemdam modum eloquentiæ poscit: cum etiam in cæteris actibus vitæ non idem in foro, curia, campo, theatro, domi, facere conveniat: & pleraque quæ natura non sunt reprehendenda, atque ideo interim sunt necessaria, alibi quam mos permiserit, turpia habeantur.

pag. 281.

5. ILLUD jam diximus, quanto plus nitoris & cultus demonstrativæ materiæ, ut ad delectationem audientium compositæ, quàm, quæ sunt in actu & contentione, suasoriæ judicialésque permittant.

Hoc adhuc adjiciendum, aliquas etiam quæ sunt egregiæ dicendi virtutes, quo minùs deceant, effici conditione causarum. An quisquam tulerit reum in discrimine capitis, præcipuè qui apud victorem & principem pro se ipse dicat, frequenti translatione, fictis ac repetitis ex vetustate verbis, compositione quæ sit maximè à vulgari usu remota, decurrentibus periodis, quàm lætissimis locis sententiis que dicentem? Non perdant hæc omnia necessarium periclitanti solitudinis colorem, petendumque etiam innocentibus misericordiæ auxilium? Commoveaturne quisquam ejus fortuna, quem tumidum ac sui jactantem, & ambitiosum institorem eloquentiæ in ancipiti forte videat? Non: imò oderit reum verba aucupantem, & anxium de fama ingenii, & cui esse deserto vacet. Quod mirè M. Cælius in defensione causæ, qua reus de vi fuit, comprehendisse mihi videtur: *Ne cui vestrum, atque etiam omnium qui ad rem agendam adsunt, mens aut vultus molestior, aut vox immoderatio aliqua, aut denique, quod * nimium est, jactantior gestus fuisse videatur.*

* Malim
legere,
minimum.

Atqui sunt quædam actiones in satisfactione, deprecatione, confessione positæ: sententiolisne flendum erit? Epiphonemata aut enthymemata exorabunt? Non quicquid meris adjicietur affectibus, omnes eorum diluet vires, & miserationem securitate laxabit? Age, si de morte filii sui, vel injuria quæ morte sit gravior, dicendum patri fuerit, aut in narrando gratiam illam expositionis, quæ continget ex sermone puro atque dilucido, quæret, breviter ac significanter ordinem rei protulisse contentus? aut argumenta diducet in digitos, & propositionum ac partitionum captabit leporem? &, ut plerumque in hoc genere moris est, intentione omni remissa loquetur? Quò fugerit interim dolor ille? ubi lacrymæ substituerint? unde se id medium

† Vi, impetu, affectu.

medium tam secura observatio * artium miserit? * Præceptorum ar-
 Non ab exordio usque ad ultimam vocem continuus ^{torum ar-}
 quidam gemitus, & idem tristitiæ vultus servabitur, si ^{tis.}
 quidem volet dolorem suum etiam in audientes transfundere? quem si usquam remisit, in animum judicantium non reducet.

Quod præcipuè declamantibus (neque enim me poenitet ad hoc quoque opus meum, & curam susceptorum semel adolescentium respicere) custodiendum est, quo plures in schola finguntur affectus, quos non ut advocati, sed ut passi subimus. Cùm etiam hoc genus simulari litium soleat, cùm jus mortis à senatu quidam, vel ob aliquam magnam infelicitatem, vel etiam poenitentiam, petunt; in quibus non solum non cantare, quod vitium pervasit, aut lascivire, sed ne argumentari quidem nisi mistis, & quidem ita, ut in ipsa probatione magis emineant, affectibus decet. Nam qui intermittere in agendo dolorem potest, videtur posse etiam deponere.

6. NESCIO tamen an hujus (de quo loquimur) decoris custodia maximè circa eos, contra quos dicimus, examinanda sit. Nam sine dubio in omnibus statim accusationibus hoc agendum est, ne ad eas libenter descendisse videamur. Ideoque mihi illud Cassii Severi non mediocriter displicet: *Dii boni, vivo; & quo me vivere juvet, Asprenatem reum video.* Non enim iusta ex causa vel necessaria videri potest postulasse eum, sed quadam accusandi voluptate. Præter hoc tamen, quod est commune, propriam moderationem quædam causæ desiderant. Quapropter & qui curationem bonorum patris postulabit, doleat ejus valetudine: & quamlibet gravia filio pater objecturus, miserrimam sibi ostendat esse hanc ipsam necessitatem: nec hoc paucis modò verbis, sed toto colore actionis, ut id eum non dicere modò, sed etiam verè dicere appareat. Nec † causanti pupillo sic tutor irascatur unquam, ut non remaneant amoris vestigia, & sacra quædam patris ejus memoria. .

† Accusanti. In causam vocanti.

Unum huic loco, quod est sanè summæ difficultatis, adjiciendum videtur, quibus modis ea quæ sunt natura parum speciosa, quæque non dicere, si utrumlibet esse liberum, maluissimus, non tamen sint indecora dicentibus. Quid asperiores habere frontem potest, aut quid aures hominum magis respuunt, quàm cum est filio filiivæ advocatis in matrem perorandum? Aliquando tamen necesse est, ut in causa Cluentii Habiti: sed non semper illa via, qua contra Sassiæ Cicero usus est: non quia non ille optimè, sed quia plurimum refert, qua in re, & quomodo lædat. Itaque illa, cum filii caput palam impugnaret, fortiter fuit repellenda. Duo tamen quæ sola supererant, divinè Cicero servavit. Primum, ne oblivisceretur reverentiæ quæ parentibus debetur: deinde, ut repetitis altiùs causis, diligentissimè ostenderet, quàm id quod erat in matrem dicturus, non oporteret modò fieri, sed etiam necesse esset. Primæque hæc expositio fuit, quanquam ad præsentem quæstionem nihil pertinebat. Adeo in causa difficili atque perplexa nihil priùs intuendum credidit, quàm quid deceret. Fecit itaque nomen parentis non filio invidiosum, sed ipsi in quam dicebatur.

Pro Cluent.
11—18.

Potest tamen aliquando mater & in re levior, aut minùs infesta, contra filium stare: tum lenior atque summissior decebit oratio. Nam & satisfaciendo, aut nostram minuemus invidiam, aut etiam in diversum eam transferemus: & si graviter dolere filium palam fuerit, credetur abesse ab eo culpa, fietque ultro miserabilis. Avertere quoque in alios crimen decet, ut fraude aliquorum concita credatur: & omnia nos passuros, nihil asperè dicturos, testandum: ut etiam si non possimus non convitari, nolle videamur. Etiam si quid obijciendum erit, officium est patroni, ut id filio invito, sed fide cogente facere credatur. Ita poterit uterque laudari. Quod de matre dixi, de utroque parente accipiendum est. Nam inter patres etiam filiosque cum intervenisset emancipatio, litigatum scio.

In

In aliis quoque propinquitatibus custodiendum est, ut inviti, & necessario, & parcè judicemur dixisse: magis autem aut minùs, ut cuique personæ debetur reverentia. Eadem pro libertis adversùs patronos observantia. Et ut semel plura còplectar, nunquam decebit sic adversùs tales agere personas, quo modo contra nos agi ab hominibus conditionis ejusdem iniquo animo tulissemus.

Præstatur hoc aliquando etiam * dignitatibus, ut * Iis qui sunt in dignitate constituti. libertatis nostræ ratio reddatur, ne quis nos aut petulantes in lædendis his, aut etiam ambiciosos putet. Itaque Cicero quanquam erat in Cottam gravissimè dicturus, neque aliter agi P. Oppii causa poterat, longa tamen præfatione excusavit officii sui necessitatem. Aliquando etiam inferioribus, præcipuèque adolescentulis, parcere aut mederi decet. Utitur hac n. 7 & 8. moderatione Cicero pro Cælio contra † Atracinum, † Apud Ciceronem legitur, Atratinus. ut eum non inimicè corripere, sed penè patriè monere videatur. Nam & juvenis, & nobilis, & non injusto dolore venerat ad accusandum.

Sed in iis quidem, in quibus vel judici, vel etiam assistentibus ratio nostræ moderationis probari debet, minor est labor: illic plus difficultatis, ubi ipsos contra quos dicimus, veremur offendere. Duæ simul hujusmodi personæ Ciceroni pro Murena dicenti obstitērunt, M. Catonis, Serviique Sulpitii. Quàm de- Pro Mur. center tamen Sulpitio cùm omnes concessisset virtutes 23 & 43. scientiam petendi Consulatus ademit? Quid enim aliud esset, quo se victum homo nobilis, & juris antistes magis ferret? Ut verò rationem defensionis suæ n. 7. reddidit, cùm se studuisse petitioni Sulpitii contra honorem Murenæ, non idem debere accusationi contra caput, diceret? Quàm molli autem articulo tractavit Pro Mur. Catonem, cujus naturam summè admiratus, non ipsius vitio, sed Stoicæ sectæ, quibusdam in rebus factam duriores videri volebat? ut inter eos non forensē contentionem, sed studiosam disputationem crederes incidisse. 60—66.

Hæc est profectò ratio, & certissimum præcepto-
rum genus, illius viri observatio, ut cùm aliquid de-
trahere salva gratia velis, concedas alia omnia; in
hoc solo vel minùs peritum quàm in cæteris, adjuncta,
si poterit fieri, etiam causa cur ita sit: vel paulo per-
tinaciorem, vel credulum, vel iratum, vel impulsum
ab aliis. Hoc illis commune remedium est, si in tota
actione æqualiter appareat non honor modò, sed eti-
am charitas: præterea causa fit nobis iusta sic dicendi:
neque id moderatè tantùm faciamus, sed etiam ne-
cessariò.

V. DIVERSUM ab hoc, sed facilius, cùm
hominum aut alioqui turpium, aut nobis invisorum
quædam facta laudanda sunt. Decet enim rem ipsam
probare in qualicunque persona. Dixit Cicero pro
Gabinio, & P. Vatinio, inimicissimis antea sibi ho-
minibus, & in quos orationes etiam scripserat. Ve-
rùm causa iusta fit fatendo non se de ingenii fama, sed
de fide esse sollicitum. Difficilior ei ratio in iudicio
Cluentiano fuit, cùm Scamandrum necesse haberet di-
cere nocentem, cuius egerat causam. Verùm illud

n. 49--51.

* *Supple,*

fecit. *Co-*

dex manu-

scriptus,

quem citat

Gibson,

habet, pre-

cibus, tum

etiam ado-

lescencia

sua excu-

sat.

Apud iudicem verò, quod * aut propter alienum
commodum in causa quam susceperimus, aut suum,
ut persuadendi ardua ratio, ita dicendi expeditissima.
Fiducia enim iustitiæ ejus, non causæ, nihil nos ti-
mere simulabimus. Ipse erit gloria inflandus, ut tan-
to clarior futura sit fides ac religio in pronuntiando,
quanto minùs vel offensæ vel utilitati suæ indulserit.

Hoc modo & apud eos à quibus appellatum erit,
si fortè ad eosdem remittentur, adjicienda ratio vel
necessitatis alicujus, si id causæ cedit, vel erroris, vel

* Deesse hîc aliquid videtur. alienum, id est amicorum aut
Loquitur de Iudice, cuius vel propinquorum.
proprium commodum agitur, vel

suspicionis.

fuspicionis. Tutissimum ergo pœnitentiæ confessio, & satisfactio culpæ : perducendusque omni modo judex ad iræ pudorem.

Accidit etiam nonnunquam, ut eandem causam, de qua pronuntiavit, cognoscat iterum : tum illud quidem commune, apud alium nos judicem disputaturos de illius sententia non fuisse ; neque enim emendari ab alio quàm ab ipso fas esse : cæterum ex causa, ut quæque permittet, aut ignorata quædam, aut defuisse testes, aut (quod timidissimè, & si nihil aliud planè fuerit, dicendum est) patronos non satisfecisse.

Potest evenire, ut in aliis reprehendenda sint, quæ ipsi fecerimus : ut objicit Tubero Ligario, quòd in Africa fuerit. . Id quàm decenter fieri possit, equidem non invenio, nisi aliquid reperiatur quod intersit ; persona, ætas, tempus, causa, locus, animus. Tubero juvenem se patri hæsisse, illum à senatu missum non ad bellum, sed ad frumentum coemendum ait : ut primùm licuerit, à partibus recessisse : Ligarium & perseverasse, & non pro Cn. Pompeio, inter quem & Cæsarem dignitatis fuerit contentio, cùm salvam uterque Rempublicam vellet, sed pro Juba atque Afris inimicissimis populo Romano stetisse. Cæterum vel facillimum est ibi alienam culpam accusare, ubi fatearis tuam. Verùm id jam judicis est, non actoris. Quòd si nulla contingit excusatio, sola colorem habet pœnitentia. Potest enim videri satis emendatus, qui in odium eorum in quibus erraverat, ipse conversus est. . .

Illud etiam in jocis monui, quàm turpis esset fortunæ insectatio, & ne in totos ordines, aut gentes, aut populos petulantia incurreret. Sed interim fides patrocini cogit, quædam de universo genere aliquorum hominum dicere, ut libertinorum, vel militum, vel publicanorum, vel similiter aliorum : in quibus omnibus commune remedium est, ut ea quæ lædunt, non libenter tractare videaris : nec in omnia impetum facias, sed in quod expugnandum est : & * reprehendens, alia laude compenses.

pag. 243.
& 244.

* Subaudi
quædam,
& fortè
sic legi de-
bet. Fortè
leg. repre-
hendens
aliqua,
Si laude, &c.

Si milites cupidos dicas esse, non mirum, quòd periculorum ac sanguinis majora sibi deberi præmia putent: eosdem petulantes, & hoc fieri, quòd bellis magis quàm paci assueverint. Libertinis detrahenda est auctoritas: licet his testimonium reddere industriæ, per quam exierint de servitute.

Quod ad nationes externas pertinet, Cicero varie, *Pro Flac.* Detrahturus ¹ Græcis testibus fidem, doctrinam his *n. 2.* concedit ac literas: seque ejus gentis amatorem esse *Pro Font.* profitetur. Sardos contemnit, Allobrogas ut hostes *16—23.* insectatur: quorum nihil tunc cùm diceretur, parum aptum, aut remotum à cura decòris fuit.

Verborum etiam moderatione detrahi solet, si qua ** Malim* est rei invidia: si asperum, dicas ** nimum* severum; *legere, ni-* injustum, persuasione labi; pertinacem, ultra modum *mis.* tenacem esse propositi: ^m plerumque velut ipsos coneris ratione vincere, quod est molliissimum.

Indecorum est super hæc omnia, nimium: ideòque etiam quod natura rei satis aptum est, nisi modo quoque temperetur, gratiam perdit. Cujus rei observatio judicio magis quodam sentiri, quàm præceptis tradi potest, quantum satis sit, & quantum recipiant aures. Non habet hæc res mensuram, & quasi pondus: quia ut in cibis, alia aliis magis complent.

Adjiciendum etiam breviter videtur, quòd ferè dicendi virtutes diversissimæ, non solum suos amatores *Orat. 76.* habeant, sed ab eisdem sæpe laudentur. Nam Cicero quodam loco scribit id esse optimum, quod cùm te faciliè credideris consequi imitatione, non possis. Alio verò, non se id egisse, ut ita diceret quomodo se quilibet posse confideret, sed quomodo nemo. Quod potest pugnare inter se videri. Verum utrumque, ac meritò laudatur. Causâ enim modòque distat: quia

¹ Cicero variè hanc rem tractavit pro variis causis. Sic interpungendum hunc locum censui, cùm sic legeretur, *Cicero variè detrahturus, &c.*

^m Suspectus mihi hic locus.

Si ipsos, nempe contra quos dicis, non infenso & hostili animo urgeas, sed velut coneris ratione vincere, moderatè loquendo, & eorum vitia molliendo.

simplicitas illa, & velut securitas inaffectatæ orationis, mirè tenues causas decet; majoribus illud admirabile dicendi genus magis convenit. In utroque eminet Cicero: ex quibus alterum imperiti se posse consequi credent, neutrum qui intelligunt.

CAPUT II.

DE MEMORIA.

I. Naturâ & arte constat. Quanta sit ejus utilitas, quanta vis. II. Artificioſæ memoriæ primus inventor Simonides. III. Quæ sit ejus ratio ac methodus.—Parum hanc probat Fabius. IV. Simpliciora præcepta adjicit. Per partes ediscere, appositis quibusdam signis.—Iisdem ceris, quibus scripseris, ediscere.—Sive tacitè, sive alium legentem audiendo ediscas, memoriam subinde experiri. V. Divisio, & compositio memoriam præcipuè adjuvant.—Maxima ars memoriæ, exercitatio.—In pluribus minimè fidelis recens memoria.—An ad verbum ediscere oporteat.—Quantum valeat memoria.

I. **M**EMORIAM * quidam naturæ modò esse * De memoria *vide* munus existimaverunt, estque in ea non du- *Augusti-* biè plurimum: sed ipsa excolendo, sicut alia omnia, *num lib.* augetur: & totus de quo diximus, adhuc inanis est *10. Con-* labor, nisi cæteræ partes hoc velut spiritu continentur. *sess. à cap.* Nam & omnis disciplina memoria constat, frustra- *12. ad 20.* que docemur, si quicquid audimus, præterfluat: & exemplorum, legum, responsorum, dictorum, benèque factorum velut quasdam copias, quibus abundare, quasque in promptu semper habere debet orator, eadem illa vis repræsentat. Neque immeritò thesaurus hic eloquentiæ dicitur.

Sed non firmè tantùm continere, verumetiam citò percipere, multa acturos oportet: nec quæ scripseris modò, iterata lectione complecti, sed in cogitatis quoque rerum ac verborum contextum sequi, & quæ sint ab adversa parte dicta meminisse, nec utique eo quo dicta sunt ordine refutare, sed opportunis locis ponere. Quid? extemporalis oratio non alio mihi videtur men-

tis

tis vigore constare. Nam dum alia dicimus, quæ dicturi sumus, intuenda sunt: ita cum semper cogitatio ultra id quod est, longius quærit, quicquid interim reperit, quodammodo apud memoriam deponit, quod illa quasi media quædam manus acceptum ab inventione tradit elocutioni.

Non arbitror autem mihi in hoc immorandum, quid sit quod memoriam faciat: quanquam plerique imprimi quædam vestigia nostro animo, quæ velut in ceris annulorum signa servantur, existimant. Neque ero tam credulus, ut quasi^a habitu tardiorum firmioremque memoriam fieri putem.

|| Dormi-
entibus.

Ejus autem quod ad animum pertinet, magis admirare naturam, subito res vetustas tanto ex intervallo repetitas reddere se & offerre, nec tantum requirentibus, sed etiam sponte interim: nec vigilantibus, sed etiam quiete || compositis magis: eoque^o illa quoque animalia, quæ carere intellectu videmus, meminerunt, & agnoscunt, & quamlibet longo itinere ducta, ad assuetas sibi sedes revertuntur. Quid? non hæc varietas mira est, excidere proxima, vetera inhærere? hesternorum immemores, acta pueritiæ recordari? Quid? quod quædam requisita se occultant, & eadem fortè succurrunt: nec manet semper memoria, sed aliquando etiam redit?

Nesciretur tamen quanta vis esset ejus, quanta divinitas illa, nisi in hoc lumen orandi vim extulisset. Non enim rerum modò, sed etiam verborum ordinem præstat: nec ea pauca contexat, sed durat propè in infinitum, & in longissimis actionibus prius audiendi patientia, quam memoriæ fides deficit.

Quod & ipsum argumentum est, subesse artem aliquam, juvari que ratione naturam: cum iidem docti facere illud, indocti & inexercitati non possimus.

^a Philosophi quidam pro corporis constitutione, quam Fabius *habitu* fortè vocat, nunc meliorem, nunc deteriorem esse memoriam aiunt. *Turn.*

^o Id quidem meritò, quia memoria est ex sensibus interioribus, qui sunt brutis cum hominibus communes. *Turn.*

Quanquam

Quanquam invenio apud Platonem, obstare memoriae usum literarum : videlicet quòd illa quæ scriptis reposuimus, velut custodire definimus, & ipsa securitate dimittimus. Nec dubium est, quin plurimum in hac parte valeat mentis intentio, & velut acies luminum à prospectu rerum, quas intuetur, non averfa. Unde accidit, ut quæ per plures dies scribimus edificendi causa, cogitatione ipsa contineat.

II. ARTEM * autem memoriae primus ostendisse dicitur Simonides ; cujus vulgata fabula est : cùm pugili coronato carmen, quale componi victoribus solet, mercede pacta scripsisset, abnegata ei pecuniæ pars est, quòd more Poetis frequentissimo digressus, in laudes Castoris & Pollucis exierat ; quapropter partem ab iis petere, quorum facta celebrasset, jubebatur : & perolverunt, ut traditum est. Nam cùm esset grande convivium in honorem ejusdem victoriæ, atque adhibitus ei cœnæ Simonides, nuntio est excitus, quòd eum duo juvenes equis advecti desiderare majorem in modum dicebantur. Et illos quidem non invenit, fuisse tamen gratos erga se, exitu comperit. Nam vix eo limen egresso, triclinium illud supra convivas corruit, atque ita contudit, ut non ora modò oppressorum, sed membra etiam omnia requirentes ad sepulturam propinqui, nulla nota possent discernere. Tum Simonides dicitur memor ordinis quo quisque discubuerat, corpora suis reddidisse.

Est autem magna inter auctores dissensio, Glaucone Carystio, an Leocrati, an Agatharcho, an Scopæ scriptum sit id carmen : & Pharsali fuerit hæc domus, ut ipse quodam loco significare Simonides videtur, utque Apollodorus, & Eratosthenes, & Euphorion, & Larissæus Eurypylus tradiderunt : an † Granone, ut Apollas Callimachus, quem secutus Cicero hanc famam latius fudit. Scopam nobilem Theffalum perisse in eo convivio constat : adjicitur sororis filius : putant & ortos plerosque ab illo Scopa, qui major ætate fuerit. Quanquam mihi totum de Tyndaridis fabulosum videtur :

* De hac fabula, & de memoria artificiali, vide Cicer. l. 3. Rhet. 28-40. & l. 2. de Orat. 351-360.

† Cùm cænaret Crannone in Theffalia Simonides apud Scopam. 2. de Orat. 352.

videtur: neque omnino hujus rei meminit usquam Poeta ipse, profectò non taciturus de tanta sua gloria.

III. EX hoc Simonidis facto notatum videtur, ** Videtur adjiciendum, potest.* vari memoriam signatis animo fedibus, idque *** credere suo quisque experimento. Nam cum in loca aliqua post tempus reversi sumus, non ipsa agnoscimus tantum, sed etiam quæ in his fecerimus reminiscimur, personæque subeunt, nonnunquam tacitæ quoque cogitationes in mentem revertuntur. Nata est igitur, ut in plerisque, ars ab experimento.

† Eligunt loca ad exercendam memoriam, eaque discunt. Loca *†* discunt quàm maximè spatiosa, multa varietate signata, domum fortè magnam, & in multos diductam recessus. In ea quicquid notabile est, animo diligenter affigitur, ut sine cunctatione ac mora partes ejus omnes cogitatio possit percurrere. Et primus hic labor est, non hærere in occurfu. Plus enim quàm firma debet esse memoria, quæ aliam memoriam adjuvet.

‖ Et, id est, etiam. Tum quæ scripserunt, vel cogitatione complectuntur, *‖* & alio signo quo moneantur, notant: quod esse vel ex re tota potest, ut de navigatione, militia, vel ^p ex verbo aliquo. Nam etiam excidentibus, unus admonitione verbi in memoriam reponuntur. Sit autem signum navigationis, ut anchora; militiæ, ut aliquid ex armis.

Hæc itaque digerunt: primum sensum vel locum vestibulo quasi assignant, secundum atrio, tum ^q impluvia circumeunt, nec cubiculis modò, aut ^r exedris, sed stratis etiam similibusque per ordinem committunt.

Hoc facto, cum est repetenda memoria, incipiunt ab initio loca hæc recensere, & quod cuique crediderunt, reposcunt, & eorum imagine admonentur:

^p Signum illud vel ex re tota assumitur, ut anchora, si de navigatione agatur; vel ex verbo aliquo, ut si periodus incipit à verbo *solet*, poterit *sol* esse signum.

^q *Impluvium*, pars est in ædibus sub dio ad lumen admittendum, quod pluvia ex tectis decedit. *Turn.*

^r *Exedra*, aula est magna, à frequentia sedium appellata. *Turn.*

ut

ut quamlibet multa sint quorum meminisse oporteat, sint singula connexa quodam choro, ne errent conjungentes prioribus sequentia solo * ediscendi labore.

Quod de domo dixi, & in operibus publicis, & in itinere longo, ut urbium ambitu, & picturis fieri potest. Etiam fingere sibi has imagines licet.

Opus est ergo locis, quæ vel finguntur, vel sumuntur: imaginibus, vel simulacris, quæ utique fingenda sunt. Imagines notæ sunt, quibus ea quæ ediscenda sunt, notamus: ut quomodo Cicero dicit, *2 de Orat.*
locis pro cera, simulacris pro literis utamur. Illud quo- 354.

que ad verbum ponere, optimum fuerit: *Locis est 2. de Orat.*
utendum multis, illustribus, explicatis, modicis interval- 358.

lis: imaginibus † aliquid agentibus, acribus, insignitis, † Apud
quæ occurrere, celeriterque percutere animum possint. Cicer. pro *aliquid, est*
Quo magis miror quomodo Metrodorus in XII signis *autem. In-*
per quæ Sol meat, trecenos & sexagenos invenerit lo- *telligit*
cos. Vanitas nimirum fuit atque jactatio circa me- *imagines*
moriā suā potius arte quā natura gloriantis. *rerum ani-*
matarum
agentium.

Equidem hæc ad quædam prodesse non negaverim, ut si rerum nomina multa per ordinem audita, reddenda sint. Namque in iis quæ didicerunt locis reponunt res illas: mensam, ut hoc utar, in vestibulo: in atrio, pulvinum, & sic cætera: deinde relegendes, inveniunt ubi posuerint. Et † forsitan in hoc sunt adjuti, qui auctione dimissa, quid cuique vendidissent, testibus argentariorum tabulis reddiderunt. Quod præstitisse Hortensium † dicunt.

Minus idem proderit in ediscendis quæ orationis perpetuæ erunt. " Nam & sensus non eandem imagi-
nem

* Conjungentes ea solo ediscendi labore, non ordine quo inter se connexa sunt & cohærent.

† Hortensius à Sisenna provocatus, totum diem in auctione sedit: ac dimissa auctione, res venditas, emptorum nomina, rerum pretia eodem ordine reddidit. Quod autem de argen-

taris addit, ita intelligendum est, eos interfuisse emptionibus, tabulas confecisse, pecunias quibusdam mutuasse. Turn.

" Locus hic mihi videtur perobscurus. Ad ediscendum ea quæ sunt orationis perpetuæ, duo sunt necessaria, ut & sensum orationis, & contextum verborum quibusdam signis no-
F f temus.

† Senec. in
procemio
Contravers.

nem quam res habent, cùm alterum fingendum sit, & horum tamen utrumque commonet. Sed cum sermonis alicujus habitu verborum contextus eadem arte quomodo comprehendetur? Mitto quòd quædam nullis simulacris significari possunt, ut certæ conjunctiones. Habeamus enim sanè, ut qui * notis scribunt, certas imagines omnium, & loca scilicet infinita, per quæ verba, quæ sunt in quinque contra Verrem secundæ actionis libris, explicantur, ut meminerimus etiam omnium quasi depositorum: nōne impediri quidem eorum, quæ † dicit, decursum necesse est duplici memoriæ cura? Nam quomodo poterunt copulata fluere, si propter singula verba ad singulas formas respiciendum erit? Quare & Carneades, & Scepſius (de quo modò dixi) Metrodorus, quos Cicero dicit usos hac exercitatione, sibi habeant sua, nos simpliciora tradamus.

† Refer-
tur, ni fal-
lor, ad ea
quæ Cice-
ro dicit in
Verrinis.
2. de Orat.
360.

IV. SI longior complectenda memoriâ fuerit oratio, proderit per partes ediscere; (laborat enim maximè onere). & hæ partes non sint perexiguæ. Alioqui nimis multæ erunt, & eam distinguunt atque concident. Nec utique certum imperaverim modum, sed maximè ut quisque finiatur locus: nisi fortè tam sit numerosus, ut ipse quoque dividi debeat. Dandi sunt certi quidam termini, ut contextum verborum

temus. Utrumque autem perdifficile. Nam 1. res quidem ipsæ, de quibus agitur, interdum imaginem habent quasi propriam & naturalem, quâ exprimantur, ut navigatio anchoram, militia gladium: at sensus sermonis, seu periodi alicujus, non item habet imaginem qua repræsentetur, sed ea est fingenda ad arbitrium. Porro utrumque signum, & quod ex ipsa rerum natura assumitur, & quod ad arbitrium fingitur, nos admonet sive rerum ipsarum, sive sensus orationis. 2. Esto ut ser-

monis sensus, quem videtur hic Fabius appellare *habitum sermonis*, possit quibusdam simulacris notari: quomodo verborum contextus & series poterit eadem arte comprehendere? Alii legunt: *sed sermonis alicujus habitum verborum contextus, &c.* Unde conjici potest hunc locum esse corruptum.

* Exceptores ad compendia scripturæ infinitas propè notas habebant, quibus significabantur vocabula: & hac de causa dicebantur *notarii*. Turn.

(qui

(qui est difficillimus) continuet crebra meditatio, partes deinceps ipsas repetitus ordo conjungat.

Non est inutile, quo facilius hæreant, aliquas apponere notas, quarum recordatio commoneat, & quasi excitet memoriam. Nemo enim ferè tam infelix, ut quod cuique loco signum destinaverit, nesciat: ut si erit tardus ad hoc, eo quoque adhuc remedio utatur, ut ipsæ excitent notæ.

Hinc est ex illa arte non inutile, † attendere signa † Appo- ad eos qui exciderunt sensus: anchoram, (ut supra nere. posui) si de nave dicendum esset: spiculum, si de prælio. Multum enim signa faciunt, & ex alia memoria venit alia: ut cùm translatus annulus vel alligatus commoneat nos cur id fecerimus.

Hæc magis adhuc adstringunt, quæ memoriam ab aliquo simili transferunt ad id quod continendum est: ut in nominibus, si Fabius fortè sit tenendus, referamus ad illum cunctatorem, qui excidere non potest: aut ad aliquem amicum, qui idem vocetur. Quod est facilius in Apris, & Urfis, & Nasone, aut Crispo, ut id memoriæ affigatur, unde sunt nomina. * Origo quoque aliquando declinatorum, tenendi magis causa est, ut in Cicerone, Verrio, Aurelio, † si debet † Alii le- inferi. gunt, si debent inferi. Mendum hic suspi- cor.

Illud neminem non juvabit, iisdem quibus scripserit ceris, ediscere. Sequitur enim vestigiis quibusdam memoriam, & velut oculis intuetur, non paginas modò, sed versus propè ipsos, qui tum dicit similis legenti. Jam verò si litura aut adjectio aliqua aut mutatio interveniat, signa sunt quædam quæ intuentes errare non possumus.

Est ratio, ut ^a illi, de qua primùm locutus sum,

^y Ut, si erit tardus ad ediscendum aliquem locum, signum, seu nota quam apposuerit ei loco, ipsius memoriam excitet.

^z Derivatio quoque & origo firman memoriam. Itaque Cicer. Ver. Aur. revocabunt in memo-

riam Ciceronem, Verrem, Aurelium. Turn.

^a Qui memoriâ artificiali utitur, tacitè discit, cùm ea quæ audit, in imaginibus & locis collocat. Ideo dixit hanc rationem illi similem esse. Turn.

arti non dissimilis; ita (si quid me experimenta docuerunt) & expeditior & potentior, ediscere tacitè. ^b Nam id quoque est, quod tum erat, optimum, si non subirent velut otiosum animum plerumque aliæ cogitationes, propter quas excitandus est voce, ut duplici motu juvetur memoria, dicendi & audiendi. Sed hæc vox sit modica, & magis murmur. Qui autem legente alio ediscit, in parte tardatur, quod acrior est oculorum quàm aurium sensus: in parte juvari potest, quod cum semel aut bis audierit, continuo illi memoriam suam experiri licet, & cum legente contendere. Nam & alioqui id maximè faciendum est, ut nos subinde tentemus: quia continua lectio, & quæ magis, & quæ minùs hærent, æqualiter transit. In experiendo teneasne, & major intentio est, & nihil supervacui temporis perit, quo etiam quæ tenemus, repeti solent: ita sola quæ exciderunt, retractantur, ut crebra iteratione firmentur: quanquam solent hoc ipso maximè hære, quod exciderunt. Illud edificando scribendoque commune est, utrique plurimum conferre bonam valetudinem, digestum cibum, animum cogitationibus aliis liberum.

V. VERUM & in his quæ scripsimus, complectendis, multum valent, & in iis quæ cogitamus, continendis, propè solæ (excepta, quæ potissima est, exercitatione) divisio & compositio.

Nam qui rectè diviserit, nunquam poterit in rerum ordine errare. Certa sunt enim non solùm in digerendis quæstionibus, sed etiam in exequendis, si modò rectè dicimus, prima ac secunda, & deinceps: cohæretque omnis rerum copulatio, ut ei nihil nec subtrahi sine manifesto intellectu, nec inferi possit. An verò Scævola in lusu duodecim scruporum, cum prior calculum promovisset, essetque victus, dum rus tendit, repetito totius certaminis ordine, quo dato errasset, recordatus, rediit ad eum quicum luserat, isque ita factum esse confessus est: minùs idem ordo valebit

^b Hæc ratio est optima, sed commodum. Habet hic locus magnum habet adjunctum in- obscuritatis aliquid.

in oratione, præsertim totus nostro arbitrio constitutus, cum tantum ille valeat alternus?

Etiam quæ bene composita erunt, memoriam serie sua ducent. Nam sicut facilius versus ediscimus, quam prosam orationem: ita prosam vinctam, quam dissolutam. Sic contingit, ut etiam quæ ex tempore videbantur effusa, ad verbum repetita reddantur. Quod meæ quoque mediocritatem memoriæ sequebatur, si quando interventus aliquorum, qui hunc honorem mererentur, iterare declamationis partem coegisset. Nec est mendacio locus, salvis qui interfuerunt.

Si quis tamen unam maximamque à me artem memoriæ quærat, exercitatio est, & labor: multa ediscere, multa cogitare, & (si fieri potest) quotidie, potentissimum est. Nihil æquè vel augetur curâ, vel negligentia intercidit. Quare & pueri statim, ut præcepi, quam plurima ediscant: & quæcunque ætas operam juvandæ studio memoriæ dabit, devoret initio tædium illud & scripta & lecta sæpius revolvendi, & quasi eundem cibum remandendi.

Quod ipsum hoc fieri potest levius, si pauca primum, & quæ tædium non afferant, coeperimus ediscere: tum quotidie adjicere singulos versus, quorum accessio labori sensum incrementi non afferat, in summam ad infinitum usque perveniat: & poetica prius, tum oratorum, novissimè etiam solutiora numeris, & magis ab usu dicendi remota, qualia sunt Jurisconsultorum. Difficiliora enim debent esse quæ exercent, quo sit levius ipsum illud in quod exercent: ut Athletæ ponderibus plumbeis assuefaciunt manus, quibus vacuis & nudis in certamine utendum est.

Non omittam etiam, quod quotidianis experimentisprehenditur, minimè fidelem esse paulo tardioribus ingeniis recentem memoriam. Mirum dictu est, nec in promptu ratio, quantum nox interposita afferat firmitatis; sive quiescit labor ille, cujus sibi ipsa fatigatio obstabat, sive maturatur atque concoquitur, seu firmissima ejus pars est recordatio: quæ

statim referri non poterant, contexuntur postero die : confirmatque memoriam idem illud tempus, quod esse in causa solet oblivionis. Etiam illa praevelox ferè citò effluit, & velut praesenti officio functa nihil in posterum debeat, tanquam dimissa discedit. Nec est mirum magis haerere animo, quæ diutius affixa sint.

Ex hac ingeniorum diversitate nata dubitatio est, an ad verbum sit ediscendum dicturis, an vim modò rerum atque ordinem complecti satis sit : de quo sine dubio non potest in universum pronuntiari.

Nam si memoria suffragatur, tempus non desit, nulla me velim syllaba effugiat : alioqui etiam scribere sit supervacuum. Idque præcipuè à pueris obtinendum, atque in hanc consuetudinem memoria exercitatione redigenda, ne nobis discamus ignoscere. Ideoque & admoneri, & ad libellum respicere, vitiosum, quòd libertatem negligentiae facit : ^d nec quisquam se parum tenere iudicat, quod ne sibi excidat non timet. Inde interruptus actionis impetus, & resistens ac salebrofa oratio, & qui dicit ediscenti similis, etiam omnem bene scriptorum gratiam perdit vel hoc ipso, quòd scripsisse se confiteatur. Memoria autem facit etiam prompti ingenii famam, ut illa quæ dicimus, non domo attulisse, sed ibi protinus sumpsisse videamur : quod & oratori & ipsi causæ plurimum confert. Nam & magis miratur, & minùs timet iudex, quæ non putat adversus se præparata. Idque in actionibus inter præcipua servandum est, ut quædam etiam, quæ optimè vinximus, velut soluta enuntiemus : & cogitantibus nonnunquam, & dubitantibus similes quærere videamur

^e Notat Asconius oratores malos olim habuisse monitores, id est posticos subiectores. *Turn.*

^d Qui non timet ne, quod dicturus est, sibi excidat, is iudicat se id satis accuratè me-

moria tenere. Inde oritur negligentia & securitas eorum, qui vel adhibent admonitorem, vel ad libellum respicere sibi permittunt : nihil enim timendum habent.

quæ

quæ attulimus. Ergo quid sit optimum, neminem fugit.

Si verò aut memoria naturâ durior erit, aut non suffragabitur tempus, etiam inutile erit ad omnia se verba alligare, cum oblivio unius eorum cujusslibet, aut deformem hæitationem aut etiam silentium inducat. Tutiùsque multo, comprehensis animo rebus ipsis, libertatem sibi eloquendi relinquere. Nam & invitus perdit quisque id quod elegerat verbum, nec facilè reponit aliud, dum id quod scripserat, quærit. Sed ne hoc quidem infirmæ memoriæ remedium est, nisi in iis qui sibi facultatem aliquam dicendi ex tempore paraverunt. Quòd si cui utrumque defuerit, huic omittere totum omnino actionum laborem, ac si quid in literis valet, ad scribendum potius suadebo convertere. Sed hæc rara infelicitas erit.

Cæterum quantum naturâ studioque valeat memoria, vel Themistocles testis, quem unum intra annum optimè locutum esse Persicè constat: vel Mithridates, cui duas & viginti linguas, quot nationibus imperabat, traditur notas fuisse: vel Crassus ille dives, qui cum Asiæ præesset, quinque Græci sermonis differentias sic tenuit, ut qua quisque apud eum lingua postulasset, eadem sibi jus redditum ferret: vel Cyrus, quem omnium militum tenuisse creditum est nomina. Quin semel auditos quamlibet multos versus protinus dicitur reddidisse Theodectes. Dicebantur etiam esse nunc qui facerent, sed mihi nunquam ut ipse interesset contigit: habenda tamen fides est vel in hoc, ut qui crediderit, & speret.

CAPUT III.

DE PRONUNTIATIONE.

I. Quantam vim habeat Pronuntiatio. — Naturæ & curæ præsidio indiget. — Dividitur in vocem & gestum. II. In voce spectatur natura, & usus. — Quæ cura vocis oratori conveniat. — Exercendæ vocis quæ sit optima ratio. III. Vox, ut oratio, debet esse, 1. Emendata. 2. Dilucida. 3. Ornata. — Et hic agit de pluribus vitiis pronuntiationis, inter quæ monotonia, & cantatio. 4. Aptæ: hoc est, iis rebus de quibus dicitur, accommodata. IV. De gestu. — Quantam vim habeat. — De singulis corporis partibus quæ ad gestum pertinent. De cultu & vestitu oratoris. V. Pronuntiatio tam gestu, quam voce, debet rebus & personis accommodari. — Quatuor itaque consideranda. — 1. Causæ genus. 2. Partes orationis. — Et hic docet quid orator observare debeat assurgendo, antequam dicat. — Quid in exordio. — Quid in Narratione. — Quid in Confirmatione. — Quid in Epilogo. 2. Sententiæ. 4. Verba ipsa. VI. In agendo aliud alios decet. — Modus in omnibus adhibendus.

* De pronuntiati-
one vide
Cicer. 3.
de Oratore
213--228.
3. de Orat.
222.
Orat. 55.

I. PRONUNTIATIO * à plerisque actio dicitur. Sed prius nomen à voce, sequens à gestu videtur accipere. Namque actionem Cicero aliàs quasi sermonem, aliàs eloquentiam quandam corporis dicit. Idem tamen duas ejus partes facit, quæ sunt eadem pronuntiationis, vocem, acque motum. Quapropter utraque appellatione indifferenter uti licet.

Habet autem res ipsa miram quandam in orationibus vim ac potestatem. Neque enim tam refert qualia sint quæ intra nosmetipsos composuimus, quam quo modo efferantur: nam ita quisque ut audit, movetur. Quare neque probatio ulla, quæ modò venit ab oratore, tam firma est, ut non perdat vires suas, nisi adjuvetur asseveratione dicentis. Affectus omnes languescant necesse est, nisi voce, vultu, totius propè habitu corporis inardescant. Nam cum hæc omnia fecerimus, felices, si tamen nostrum illum ignem judex conceperit; nedum eum supini securique moveamus, ac non & ipse nostra oscitatione solvatur.

Documento

Documento sunt vel scenici actores, qui & optimis poetarum tantum adjiciunt gratiæ, ut nos infinitè magis eadem illa audita quàm lecta delectent, & vilissimis etiam quibusdam impetrent aures, ut quibus nullus est in bibliothecis locus, sit etiam frequens in theatris. Quòd si in rebus quas fictas esse scimus & inanes, tantum pronuntiatio potest, ut iram, lacrymas, sollicitudinem afferat, quanto plus valeat necesse est ubi & credimus?

Equidem vel mediocrem orationem commendatam viribus actionis affirmaverim plus habituram esse momenti, quàm optimam eadem illa destitutam. Siquidem & Demosthenes, quid esset in toto dicendi opere ^{3. de Orat. 213.} primum, interrogatus, pronuntiationi palmam dedit, eidemque secundum ac tertium locum, donec ab eo quæri desineret: ut eam videri possit non præcipuam, sed solam judicasse. Ideoque ipse tam diligenter apud Andronicum Hypocriten studuit, ut admirantibus ejus ^{Ibid.} orationem Rhodiis, non immeritò Æschines dixisse ^{Ibid.} videatur: *Quid si ipsum audissetis?* Et M. Cicero in ^{Brut. 234.} dicendo actionem dominari putat. Hac Cn. Lentulum plus opinionis consecutum, quàm eloquentia tradit. ^{3. de Orat. 214.} Eadem C. Gracchum in deflenda fratris nece, totius populi Romani lacrymas concitasse: Antonium & Crassum multum valuisse, plurimum verò Q. Hortensium: cujus rei fides est, quòd ejus scripta tantum ^{Brut. 141. Ibid. 303.} * intra famam sunt, qui diu princeps oratorum, aliquando æmulus Ciceronis existimatus est, novissimè ^{* Minora famâ.} quoad vixit, secundus: ut appareat placuisse aliquid eo dicente, quod legentes non invenimus. Et hercle cum valeant multum verba per se, & vox propriam vim adjiciat rebus, & gestus motusque significet aliquid, profectò perfectum quiddam fieri, cum omnia coierint, necesse est.

Sunt tamen qui rudem illam, & qualem impetus cujusque animi tulit, actionem judicent fortiolem, & solam viris dignam: sed non alii ferè, quàm qui etiam in dicendo curam, & artem, & nitorem, & quicquid studio paratur, ut affectata, & parum naturalia solent improbare,

improbare, vel qui verborum atque ipsius etiam soni rusticitate, ut L. Cottam dicit Cicero fecisse; imitationem antiquitatis affectant. Verùm illi persuasione sua fruantur, qui hominibus, ut sint oratores, satis putant nasci: nostro labori dent veniam, qui nihil credimus esse perfectum, nisi ubi natura curâ juvetur.

In hoc igitur non contumaciter consentio, primas partes esse naturæ. Nam certè bene pronuntiare non poterit, cui aut in scriptis memoria, aut in iis quæ subitò dicenda erunt, facilitas prompta defuerit: nec si inemendabilia oris incommoda obstabunt. Corporis etiam potest esse aliqua tanta deformitas, ut nulla arte vincatur. Sed ne vox quidem, nisi liberalis, actionem habere optimam potest. Bonâ enim firmâque, ut volumus, uti licet: mala vel imbecilla & inhibet multa, ut insurgere, exclamare; & aliqua cogit, ut summittere, deflectere, & raucas fauces ac latus fatigatum deformi cantico reficere. Sed nos de eo nunc loquimur, cui non frustra præcipitur.

Cùm sit autem omnis actio, ut dixi, in duas divisa partes, vocem, gestumque: quorum alter oculos, altera aures movet, per quos duos sensus omnis ad animum penetrat affectus: prius est de voce dicere, cui etiam gestus accommodatur.

II. IN ea prima observatio est, qualem habeas; secunda, quomodo utaris.

Natura vocis spectatur quantitate & qualitate. Quantitas est simplicior. In summa enim grandis, aut exigua est: sed inter has extremitates mediæ sunt species, & ab ima ad summam, ac retrò, multi sunt gradus. Qualitas magis varia est. Nam est & candida & fusca, & plena & exilis, & lenis & aspera, & contracta & fusa, & dura & flexibilis, & clara & obtusa. Spiritus etiam longior, breviorque. Nec causas cur quicque eorum accadat, persequi, proposito operi necessarium est: eorumne sit differentia in quibus aura illa concipitur, an eorum per quæ velut organa meat; an ipsi propria natura, an prout movetur; lateris, pectorisve firmitas, an capitis etiam plus adjuvet,

adjuvet. Nam opus est * omnibus; sicut non oris * Opus est modò suavitate, sed narium quoque, per quas quod his parti-
supereft vocis egreditur. Dulcis tamen esse debet, bus uni-
non exprobrans sonus. versis, non
singulis
tantum.

Utendi voce, multiplex ratio. Nam præter illam differentiam, quæ est tripartita, acutæ, gravis, flexæ: tum intentis, tum remissis, tum elatis, tum inferioribus modis est opus, spatiis quoque lentioribus aut citatioribus: sed iis ipsis media interjacent multa: & ut facies, quanquam ex paucissimis constat, infinitam habet differentiam; ita vox, etsi paucas, quæ nominari possint, continet species, propria cuique est: & non hæc minùs auribus, quàm oculis illa dignoscitur.

Augentur autem, sicut omnium, ita vocis quoque bona, curâ; & negligentia minuantur. Sed cura non eadem oratoribus, quæ † phonascis, convenit: tamen † Phonasci dicuntur præceptores exercendæ vocis.
multa sunt utrisque communia, firmitas corporis, ne ad spadonum, & mulierum, & ægrorum exilitatem vox nostra tenuetur: quod ambulatio, unctio, veneris abstinentia, facilis ciborum digestio, id est frugalitas, præstat. Præterea ut sint fauces integræ, id est molles ac leves, quarum vitio & frangitur, & obscuratur, & exasperatur, & scinditur vox. Nam ut tibiæ eodem spiritu accepto, alium clausis, alium apertis foraminibus, alium non satis purgatæ, alium quasiæ sonum reddunt: ita fauces tumentes strangulant vocem, obtusæ obscurant, rasæ exasperant, convulsæ fractis sunt organis similes. Finditur etiam spiritus objectu aliquo, sicut lapillo tenues aquæ, quarum fluxus etiam si ultra paulum coit, aliquid tamen cavi relinquit post id ipsum quod offenderat. Humor quoque vocem ut nimius impedit, ita consumptus destituit. Nam & fatigatio corpora non ad præsens modò tempus, sed etiam in futurum afficit.

Sed ut communiter & phonascis & oratoribus necessaria est exercitatio, qua omnia convalescunt; ita curæ non idem genus. Nam neque certa tempora ad spatiandum dari possunt tot civilibus officiis occupato;

* *Alii legunt: con-
quiescere.*

to; nec præparare ab imis sonis vocem ad summos; nec semper à contentione * concedere licet, cùm pluribus judiciis sæpe dicendum sit. Ne ciborum quidem est eadem observatio. Non enim tam molli teneraque voce, quàm forti ac durabili opus est: cùm omnes illi etiam altissimos sonos leniant cantu oris, nobis pleraque asperè sint concitatèque dicenda, & vigilandæ noctes, & fuligo lucubrationum bibenda, & in sudata veste durandum. Quare vocem deliciis non molliamus, nec imbuatur ea consuetudine, quæ duratura non sit: sed exercitatio ejus talis sit, qualis usus: nec silentio subsidat, sed firmetur consuetudine, qua difficultas omnis levatur.

Ediscere autem quo exercearis, erit optimum, (nam ex tempore dicenti, advocatur curâ vocis, ille qui ex rebus ipsis concipitur affectus) & ediscere quàm maximè varia, quæ & clamorem, & disputationem, & sermonem, & flexus habeant, ut simul in omnia paremur. Hoc fatis est: alioqui nitida illa & curata vox insolitum laborem recusabit, ut assueta gymnasiis & oleo corpora, quamlibet sint in suis certaminibus speciosa atque robusta, si militare iter, fascèsque, & vigilias imperes, deficient, & quærant unctores suos, nudumque sudorem. Illa tamen in hoc opere præcipi quis ferat, Vitandos soles atque ventos, & nubila etiam ac siccitates? Ita, si dicendum in † sole, aut ventoso, humido, calidove die fuerit, reos deferemus. Nam crudum quidem, aut saturum, aut ebrium, aut ejecto modò vomitu, quæ cavenda quidam monent, declamare neminem, qui sit mentis compos, puto.

† Forum, ubi causæ agebantur, erat sub dio, soli ventisque expositum.

Illud non sine causa est ab omnibus præceptum, ut parcatur maximè voci in illo à pueritia in adolescentiam transitu, quia naturaliter impeditur, non ut arbitròr, propter calorem, quod quidam putaverunt, (nam est major in aliis) sed propter humorem potius: nam hoc ætas illa turgescit. Itaque nares etiam, ac pectus, eo tempore tument, atque omnia velut germinant, tenera & injuriæ obnoxia.

Sed

Sed ut ad propositum redeam, jam confirmatæ constitutæque vocis genus exercitationis optimum ducō, quod est operi simillimum, dicere quotidie sicut agimus. Namque hoc modo non vox tantum confirmatur & latus, sed etiam corporis decens & accommodatus orationi motus componitur.

III. NON alia est autem ratio pronuntiationis, quam ipsius orationis. Nam ut illa emendata, dilucida, ornata, apta esse debet: ita hæc * quoque.

* Sic interpungi debet hic locus.

I. EMENDATA erit, id est vitio carebit, si fuerit os facile, explanatum, jucundum, urbanum: id est in quo nulla neque rusticitas, neque peregrinitas refonet. Non enim sine causa dicitur, * *barbarum, Græcūmve*. Nam sonis homines, ut æra tinnitu, dignoscimus. Ita fiet illud quod Ennius probat, cūm dicit *suaviloquenti ore* Cethegum fuisse; non quod Cicero in iis reprehendit, quos ait latrare, non agere. Sunt enim multa vitia, de quibus dixi, cūm in quadam primi libri parte puerorum ora formarem, opportunius ratus in ea ætate facere illorum mentionem, in qua emendari possunt. Brut. 58. pag. 25, 26. & 40.

Itaque sit ipsa vox primum (ut sic dicam) sana, id est nullum eorum de quibus nunc dixi, patiat incommodum: deinde non subfurda, rudis, immanis, dura, rigida, vana, præpinguis, aut tenuis, inanis, acerba, pusilla, mollis, effœminata: spiritus nec brevis, nec parum durabilis, nec in receptu difficilis.

2. DILUCIDA verò erit pronuntiatio, primum, si verba tota exegerit, quorum pars devorari, pars destitui solet, plerisque extremas syllabas non proferentibus, dum priorum sono indulgent. Ut est autem necessaria verborum explanatio, ita omnes computare & velut annumerare literas, molestum, & odiosum. Nam & vocales frequentissimè coeunt, & consonantium quædam insequente vocali dissimulantur. Utriusque exemplum posuimus: *Multum ille & terris*. pag. 346.

* Facile esse barbarum à Græco distinguere sono ipso pronuntiationis.

Vitatur etiam duriorum inter se congressus, unde *pel-*
Brut. 259. *lexit, & collegit, & quæ alio loco dicta sunt.* Ideo-
Lib. 3. de que laudatur in Catulo suavis appellatio literarum.
Orat. 42.

Secundum est, ut sit oratio distincta, id est, ut qui
 dicit, & incipiat ubi oportet, & desinat. Observan-
 dum etiam, quo loco sustinendus, & quasi suspenden-
 dus sermo sit, (quam Græci * *ὑποδιαστολήν*, vel *ὑποσημαίνον*

* Utraque
 vox à
 Gramma-
 tificis sumi-
 tur pro in-
 terpuncti-
 one.

† *Sup.* sus-
 penditur.

‡ *Adjici-*
endum vi-
detur, fato:
ut sit quar-
ta suspen-
sio, fato
profugus.

vocant) quo deponendus. Suspenditur, *Arma virum-*
que cano; quia illud *virum* ad sequentia pertinet: ut
 sit, *virum Trojæ qui primus ab oris.* Et hîc † iterum.
 Nam etiamsi aliud est unde venit, quàm quo venit,
 non † distinguendum tamen, quia utrumque eodem
 verbo continetur, *venit*, Tertiò *Italiam*, quia inter-
 jectio est *Fato profugus*, & continuum sermonem, qui
 faciebat *Italiam Lavinaque*, dividit: ob eandemque
 causam, quartò ‡ *Profugus*, deinde *Lavinaque venit*
Littora: ubi jam erit distinctio, quia inde alius inci-
 pit sensus. Sed in ipsis etiam distinctionibus tempus
 aliàs brevius, aliàs longius dabimus. Interest enim,
 sermonem finiat, an sensum. Itaque illam distinctio-
 nem *Littora*, protinus altero spiritus initio insequar.
 Cùm illuc venero *Atque altæ mœnia Romæ*: deponam,
 & morabor, & novum rursus exordium faciam.

Sunt † aliquando & sine respiratione quædam moræ
 etiam in periodis, ut in illa: *In cætu vero populi Ro-*
mani, negotium publicum gerens, magister equitum, &c.
 Multa † habent membra. Sensus enim sunt alii atque
 alii: & sicut una circumductio est, ita paulum mo-
 randum in his intervallis; non interrompendus est
 contextus. Et è contrario spiritum interim recipere
 sine intellectu moræ necesse est; quo loco quasi surri-
 piendus est: alioqui si inscitè recipiatur, non minus

† Differentiam facit Fabius
 inter *distinguere*, & *suspendere*.
 Nam *suspenditur*, quod leve ha-
 bet discrimen: *distinguitur*, quod
 majus, ut quadamtenus sermo vi-
 deatur perfectus esse, *Turn.*

‡ Finita periodo spiritus est

recipiendus. Aliis in locis, ut
 in membris & incisis, debet esse
 mora sine respiratione; aut si
 sit respiratio, non percipiatur.
Turn.

† Hæc periodus multa habet
 membra.

afferat

afferat obscuritatis, quàm vitiosa distinctio. Virtus autem distinguendi fortasse sit parva, sine qua tamen esse nulla alia in agendo potest.

3. ORNATA est pronuntiatio, cui suffragatur vox facilis, magna, beata, flexibilis, firma, dulcis, durabilis, clara, pura, secans aera, auribus sedens. Est enim quædam ad auditum accommodata, non magnitudine, sed proprietate, ad hoc velut tractabilis, utique habens omnes in se qui desiderantur sonos, intentionesque, & toto (ut aiunt) organo instructa: cui aderit lateris firmitas, spiritus cum spatio pertinax, tum labori non facile cessurus. Neque gravissimus, ut in musica, sonus, nec acutissimus orationibus convenit. Nam & hic parum clarus, nimumque plenus, nullum afferre animis motum potest: & ille prætenus, & immodicæ claritatis, cum est ultra verum, tum neque pronuntiatione flecti, neque diutius intentionem ferre potest. Nam vox, ut nervi, quo remissior, hoc & gravior & plenior: quo tensior, hoc tenuis & acuta magis est. Sic ima vim non habet, summa rumpi periclitatur. Mediis igitur utendum sonis: hi que, cum augenda intentio est, excitandi; cum summittenda, sunt temperandi.

Nam prima est observatio rectè pronuntiandi, æqualitas, ne sermo subsultet imparibus spatiis ac sonis, miscens longa brevibus, gravia acutis, elata summissis: & inæqualitate horum omnium, sicut pedum, claudicet sermo. Secunda, varietas est, quod solum est pronuntiatio. Ac ne quis pugnare inter se putet æqualitatem & varietatem: cum illi virtuti contrarium sit vitium inæqualitas; huic, qui dicitur *μονοειδής*, quasi quidam unus aspectus.

Ars porro variandi cum gratiam præbet, ac renovat aures, tum dicentem ipsa laboris mutatione reficit, ut standi, ambulandi, sedendi, jacendi vices sunt, nihilque horum pati unum diu possumus. Illud vero maximum (sed id paulo post tractabimus) quod secundum rationem rerum de quibus dicimus, animorumque

rúmque habitus, conformanda vox est, ne ab oratione discordet.

Vitemus igitur illam quæ Græce *μονοτονία* vocatur, una quædam spiritus ac soni intentio, non solum ne dicamus omnia clamosè, quod insanum est; aut intra loquendi modum, quod motu caret; aut summissò murmure, quo etiam debilitatur omnis intentio: sed ut in iisdem partibus, iisdemque affectibus, sint tamen quædam non ita magnæ vocis declinationes, prout aut verborum dignitas, aut sententiarum natura, aut depositio, aut inceptio, aut transitus postulabit: ut qui singulis pinxerunt coloribus, alia tamen eminentiora, alia reductiora fecerunt, sine quo ne membris quidem suas lineas dedissent.

Proponamus enim nobis illud Ciceronis in oratione nobilissima pro Milone principium, nōne ad singulas penè distinctiones, quamvis in eadem facie, tamen quasi vultus mutandus est? *Et si vereor, Iudices, ne turpe sit pro fortissimo viro dicere incipientem timere.* Etiam si est toto proposito contractum atque summissum, quia & exordium est, & solliciti exordium, tamen fuerit necesse est, aliquid plenius & erectius dum dicit, *pro fortissimo viro*, quàm cùm, *Et si vereor*: &, *turpe sit*: &, *timere.* Jam secunda respiratio increfcat oportet, * & naturali quodam conatu, quo minùs pavidè dicimus quæ sequuntur, & quo magnitudo animi Milonis ostenditur: *minimèque deceat, cùm T. Annius ipse magis de Reipublicæ salute, quàm de sua perturbetur.* Deinde quasi objurgatio sui est: *me ad ejus causam, parem animi magnitudinem afferre non posse.* Uum invidiosiora: *tamen hæc novi judicii nova forma terret oculos.* Illa verò jam penè apertis (ut aiunt) tibiis: *qui quocunque inciderunt, veterem consuetudinem fori, & pristinum morem judiciorum* † *requirunt.* Nam sequens latum etiam atque fusum est: *Non enim corona confessus vester cinctus est, ut solebat.* Quod notavi, ut appareret non solum in membris causæ, sed etiam in articulis esse aliquam pronuntiandi varietatem: sine qua nihil nec minus nec majus est.

Vox

* Et, videtur supervacuum: nisi fortè significat, etiam.

† Apud Tullium in plerisque codicibus legitur: minimè vident.

Vox autem ultra vires urgenda non est. Nam & suffocata sæpe, & majore nisu minùs clara est, & interim elisa in illum sonum erumpit, cui Græci κλωσµόν nomen ab immaturo gallorum cantu dederunt. Nec volubilitate nimia confundenda quæ dicimus : qua & distinctio perit, & affectus, & nonnunquam etiam verba aliquâ sui parte fraudantur. Cui contrarium est vitium nimiae tarditatis. Nam & difficultatem inveniendi fatetur, & segnitia solvit animos, &, in quo est aliquid, temporibus præfinitis ¹ aquam perdit.

Promptum sit os, non præceps : moderatum, non lentum. Spiritus quoque nec crebrò receptus concidat sententiam ; nec eò usque trahatur, donec deficiat. Nam & deformis est consumpti illius sonus, & respiratio sub aqua diu pressi similis, & receptus longior, & non opportunus : ut qui fiat non ubi volumus, sed ubi necesse est. Quare longiorem dicturis periodum, colligendus est spiritus : ita tamen, ut id neque diu, neque cum sono faciamus, neque omnino ut manifestum sit : reliquis partibus optimè inter juncturas sermonis revocabitur.

Exercendus autem est, ut sit quàm longissimus : quod Demosthenes ut efficeret, scandens in adversum continuabat quàm posset plurimos versus. Idem quo faciliùs verba ore libero exprimeret, calculos lingua volvens dicere domi solebat.

Est interim & longus, & plenus, & clarus satis spiritus, non tamen firmæ intentionis, ideòque tremulus : ut corpora quæ aspectu integra, nervis parum sustinentur. Id † Βραδύχου Græci vocant. Sunt qui † Rauce-
spiritum cum stridore per raritatem dentium non dinem
recipiunt, sed resorbent. Sunt qui crebro anhelitu, & quandam.

† Rauce-
dinem
quandam.

Sunt qui crebro anhelitu, & introrsum etiam clarè sonante, imitentur jumenta onere & jugo laborantia. Quod affectant quoque, tanquam inventionis copia urgeantur, majorque vis eloquentiæ ingruat, quàm quæ emitti faucibus possit.

¹ Alludit ad clepsydras, quæ tabantur. Hinc illud est : dicere dabantur oratoribus. Nam aquæ ad clepsydram. Turn.
effusione intervalla temporis no-

Est & aliis concursus oris, & cum verbis suis col-
luctatio. Jam tussire, & expuere crebrò, & ab imo
pulmone pituitam trochleis adducere, & oris humore
proximos spargere, & maiorem partem spiritus in
eloquendo per nares effundere, etiamsi non utique
vocis sunt vitia, quia tamen propter vocem accidunt,
potissimum huic loco subjiciantur.

Sed quodcunque ex his vitium magis tulerim,
quàm quo nunc maximè laboratur in causis omnibus
scholisque, cantandi: quod inutilius sit an foedius
nescio. Quid enim minùs oratori convenit, quàm
modulatio scenica, & nonnunquam ebriorum aut
comeffantium licentiæ similis? Quid verò movendis
affectibus contrarium magis, quàm cùm dolendum,
irascendum, indignandum, commiserandum sit, non
solum ab iis affectibus, in quos inducendus est iudex,

Orat. 58. recedere, sed ipsam fori sanctitatem ^k ludorum talarium
+ *Apud* licentia solvere? Nam + Cicero illos ex Lycia &
Cicer. legi- Caria rhetores penè cantare in epilogis dixit.
tur: è

Phrygia &
Caria.

Nos etiam cantandi severiorem paulo modum
excessimus. Quisquàmne, non dico de homicidio,
sacrilegio, parricidio, sed de calculis certè atque
rationibus, quisquam denique (ut semel finiam) in
lite cantat? Quod si omnino recipiendum est, nihil
causæ est cur non illam vocis modulationem fidibus
ac tibiis, imò mehercule, quod est huic deformitati
propius, cymbalis adjuvemus. Facimus tamen hoc
libenter. Nam nec cuiquam sunt injucunda, quæ
cantat ipse: & laboris in hoc, quàm in agendo,
minus est. Et sunt quidam qui secundùm alia vitæ
vitia, etiam hac ubique audiendi quod aures mulceat,

Orat. 58. voluptate ducantur. Quid ergo? non & Cicero
dicit esse aliquem in oratione cantum obscuriorem?
Et hoc quodam naturali vitio venit. Ostendam non
multo post, ubi, & quatenus recipiendus sit hic flexus,

^k Idcirco id ait, quia post *Turn.* Daniel legit *Lyciorum &*
epulas frequenter lusitatur astragalis, quo in lusu cantillatur. *Carum. Pit.*

& cantus quidem, sed (quod plerique intelligere nolunt) obscurior.

4. JAM enim tempus est dicendi, quæ sit apta pronuntiatio. Quæ certè ea est, quæ iis de quibus dicimus, accommodatur: quod quidem maxima ex parte præstant ipsi motus animorum, sonâtque vox ut feritur. Sed cùm sint alii veri affectus, alii ficti & imitati: veri naturaliter erumpunt, ut dolentium, irascentium, indignantium: sed carent arte, ideóque non sunt disciplinæ traditione formandi. Contrà, qui effinguntur imitatione, artem habent: sed hi carent natura, ideóque in his primum est bene affici, & concipere imagines rerum, & tanquam veris moveri: sic velut media vox, quem habitum à nobis acceperit, hunc judicum animis dabit. Est enim mentis index, & velut exemplar, ac totidem, quot illa, mutationes habet.

Itaque lætis in rebus plena, simplex, & ipsa quodammodo hilaris fluit: at in certamine erecta totis viribus, & velut omnibus nervis intenditur. Atrox in ira, & aspera ac densa, & respiratione crebra: neque enim potest esse longus spiritus, cùm immoderatè effunditur. Paululum in invidia facienda lentior, quia non ferè ad hanc nisi inferiores confugiunt: at in blandiendo, fatendo, satisfaciendo, rogando, lenis & summissa. Suadentium, & monentium, & pollicentium, & consolantium gravis, in metu & verecundia contracta, adhortationibus fortis, disputationibus teres, miseratione flexa & flebilis, & consultò quasi obscurior: at in egressionibus fusa, & securæ claritatis, in expositione ac sermonibus recta, & inter acutum sonum & gravem media. Attollitur autem concitatis affectibus, compositis descendit, pro utriusque rei modo altiùs vel inferiùs.

IV. QUID autem quisque in dicendo postulet locus, paulum differam, ut de gestu priùs dicam: qui & ipse voci consentit, & animo cum ea simul paret.

Is quantum habeat in oratore momenti, satis vel ex eo patet, quòd pleraque etiam citra verba significat.

ficat. Quippe non manus solùm, sed nutus etiam declarant nostram voluntatem, & in mutis pro sermone sunt : & salutatio frequenter sine voce intelligitur atque afficit, & ex vultu ingressuque perspicitur habitus animorum : & animalium quoque sermone carentium, ira, lætitia, adulatio, & oculis, & quibusdam aliis corporis signis deprehenditur. Nec mirum si ista, quæ tamen in aliquo posita sunt motu tantum in animis valent, cùm pictura tacens opus, & habitus semper ejusdem, sic in intimos penetret affectus, ut ipsam vim dicendi nonnunquam superare videatur.

Contrà si gestus ac vultus ab oratione dissintiant, tristitia dicamus hilares, affirmemus aliqua renuentes : non auctoritas modò verbis, sed etiam fides desit.

Decor quoque à gestu atque à motu venit. Ideoque Demosthenes grande quoddam speculum intuens, componere actionem solebat. Adeo quamvis fulgor ille sinistras imagines reddat, suis demum oculis credidit quod efficeret.

Præcipuum verò in actione, sicut in corpore ipso, Caput est, cùm ad illum de quo dixi decorem, tum etiam ad significationem decòris. Illa sunt, ut sit primò rectum, & secundùm naturam. Nam & dejecto humilitas, & supino arrogantia, & in latus inclinato languor, & præduro ac rigente barbaria quædam mentis ostenditur.

Tum accipiat aptos ex ipsa actione motus, ut cum gestu concordet, & manibus ac lateribus obsequatur. Aspectus enim semper eodem vertitur quò gestus, exceptis quæ aut damnare, aut non concedere, aut à nobis removere oportebit ; ut idem illud vultu videamur averfari, manu repellere :

3. *Æn.*
620.

1. *Æn.*
339.

Dii talem terris avertite pestem.

Et,

Haud equidem tali me dignor honore,

Significat verò plurimis modis. Nam præter annuendi, renuendi, confirmandique motus, sunt & verecundiæ, & dubitationis, & admirationis, & indignationis noti & communes omnibus.

Solo tamen eo facere gestum scenici quoque doctores vitiosum putaverunt. Etiam frequens ejus nutus non caret vitio: adeo jactare id, & comas excutientem rotare, phanaticum est.

Dominatur autem maximè vultus. Hoc supplices, hoc minaces, hoc blandi, hoc tristes, hoc hilares, hoc erecti, hoc summissi fumus: hoc pendent homines, hunc intuentur, hunc spectant etiam antequam dicamus: hoc quosdam amamus, hoc odimus, hoc plurima intelligimus: hic est sæpe pro omnibus verbis. Itaque in iis quæ ad scenam componuntur fabulis, artifices pronunciandi à¹ personis quoque affectus mutantur: ut sit Niobe in Tragœdia tristis, atrox Medea, attonitus Ajax, truculentus Hercules. In comœdiis verò præter aliam observationem, qua servi, lenones, parasiti, rustici, milites, vetulæ, meretriculæ, ancillæ, senes austeri ac mites, juvenes severi ac luxuriosi, matronæ, puellæ, inter se discernuntur: ^mpater ille cujus præcipuæ partes sunt, quia interim concitatus, interim lenis est, altero erecto, altero composito est supercilio. Atque ^a id ostendere maximè Latinis actoribus moris est, quod cum iis quas agunt partibus congruat.

Sed in ipso vultu plurimum valent oculi, per quos maximè animus emanat, ut citra motum quoque & hilaritate enitescant, & tristitia quoddam nubilum ducant. Quinetiam lacrymas his natura mentis indices dedit: quæ aut erumpunt dolore, aut lætitiâ manant. Motu verò intenti, remissi, superbi, torvi, mites, asperi fiunt: quæ ut actus poposcerit, fingentur. Rigidi verò & extenti, aut languidi & torpentes, aut stupentes, aut lascivi & mobiles, aut natantes, & quadam voluptate suffusi, aut limi, & (ut sic dicam) veneri, aut poscentes aliquid, pollicentésve nonnunquam esse debebunt. Nam Opertos compres-

¹ Per *personam* hic intelligit tunc procul dubio maximè notum in aliqua comœdia.
larvam, seu confictam faciem, qua in theatris actores utebantur.

^a Designat patrem aliquem offendere, & larva exprimere.

solve eos in dicendo, quis nisi planè rudis & stultus habeat? Et ad hæc omnia exprimenda, in palpebris etiam & in genis est quoddam deserviens his ministerium.

* *Alii legunt: ut nulla res in ea plus valeat. Sanguis ille, &c.*

Multum & superciliis agitur. Nam & oculos formant aliquatenus, & fronti imperant. His contrahitur, attollitur, demittitur: ut * una res in ea plus valeat, sanguis ille, qui mentis habitu movetur; & cum infirmam verecundia cutem accipit, effunditur in ruborem; cum metu refugit, abit omnis, & pallore frigescit; temperatus, medium quoddam serenum efficit. Vitium in superciliis, si aut immota omnino, aut nimium mobilia, aut inæqualitate (ut modò de persona comica dixeram) dissident, aut contra id quod dicimus finguntur. Etenim contractis tristitia, diductis hilaritas, remissis pudor ostenditur. Annuendi quoque renuendive ratione demittuntur, aut allevantur.

*Lib. 1.
Ep. 5. v.
23.*

Naribus labrisque non ferè quicquam decenter ostendimus, tametsi derisus, contemptus, fastidium significari solet. Nam & corrugare nares, (ut Horatius ait) & inflare, & movere, & digito inquietare, & impulsu subito spiritum excutere, & diducere sæpius, & plana manu resupinare, indecorum est: cum emunctio etiam frequentior non sinè causa reprehendatur.

Labra & porriguntur malè, & scinduntur, & adstringuntur, & diducuntur, & dentes nudant, & in latus ac penè ad aurem trahuntur, & velut quodam fastidio replicantur, & pendent, & vocem tantùm altera parte dimittunt. Lambere quoque ea & mordere, deformis est: cum etiam in efferendis verbis modicus eorum esse debeat motus. Ore enim magis quàm labris loquendum est.

Cervicem rectam oportet esse, non rigidam aut supinam. Collum diversa quidem, sed pari deformitate & contrahitur, & tenditur: sed tenso subest & labor, tenuaturque vox ac fatigatur. Affixum pectori
mentum,

mentum, minùs claram, & quasi latiore pressio gutture facit.

Humerorum rarò decens allevatio atque contractio est. Breviatur enim cervix, & gestum quemdam humilem atque servilem, & quasi fraudulentum facit, cùm se in habitum adulationis, admirationis, metus, fingunt.

Brachii moderata projectio remissis humeris, atque explicantibus se in proferenda manu digitis, continuos & decurrentes locos maximè decet. At cùm speciosius quid uberiùsque dicendum est, ut illud, *Saxa atque solitudines voci respondent*: expatiatur in latus, & ipsa quodammodo se cum gestu fundit oratio.

Manus verò, sine quibus trunca esset actio ac debilis, vix dici potest quot motus habeant, cùm penè ipsam verborum copiam persequantur. Nam cæteræ partes loquentem adjuvant, hæ (propè est ut dicam) ipsæ loquuntur. An non his poscimus? pollicemur? vocamus? dimittimus? minamur? supplicamus? abominamur? timemus? interrogamus? negamus? gaudium, tristitiam, dubitationem, confessionem, pœnitentiam, modum, copiam, numerum, tempus ostendimus? Non eædem concitant? supplicant? inhihent? probant? admirantur? verecundantur? Non in demonstrandis locis atque personis adverbiorum atque pronominum obtinent vicem? ut in tanta per omnes gentes nationesque linguæ diversitate hic mihi omnium hominum communis sermo videatur.

Et ii quidem, de quibus sum locutus, cum ipsis vocibus naturaliter exeunt gestus. Alii sunt qui res imitatione significant; ut si ægrum tentantis venas medici similitudine, aut citharæcedum formatis ad modum percutientis nervos manibus ostendas: quod genus quàm longissimè in actione est fugiendum. Abesse enim plurimum à saltatore debet orator, ut sit gestus ad sensus magis quàm ad verba accommodatus: quod etiam histrionibus paulo gravioribus facere moris fuit. Ergo ut ad se manum referre, cùm de se ipso loquatur, & in eum quem demonstret intendere, &

aliqua his similia permiserim : ita non effingere status quosdam, & quicquid dicet, ostendere.

Neque id in manibus solum, sed in omni gestu ac voce servandum est. Non enim aut in illa periodo, 7. Verr. 35. *Stetit soleatus Prætor populi Romani*, inclinatio incumbentis in mulierculam Verris effingenda est : aut in 7. Verr. 161. *illa, Cædebatur in medio foro Messanæ*, motus laterum, qualis esse ad verbera solet, torquendus ; aut vox qualis dolore exprimitur, eruenda : cum mihi Comædi quoque pessimè facere videantur, qui etiam si juvenem agant, cum tamen in expositione aut senis sermo, ut in † Hydriæ prologo, aut mulieris, ut in Georgo, incidit, tremula vel effœminata voce pronunciant. Adeo in illis quoque est aliqua vitiosa imitatio, quorum ars omnis constat imitatione. . .

† Hydria
& Georgus tituli
sunt comædiarum.

Optimè autem manus à sinistra parte incipit, in dextra deponitur ; sed ut deponi, non ut ferire videatur : quanquam & in fine interim cadit, ut citò tamen redeat ; & nonnunquam resilit, vel negantibus nobis, vel admirantibus.

Hic veteres artifices illud rectè adjecerunt, ut manus cum sensu & inciperet, & deponeretur. Alioqui enim aut ante vocem erit gestus, aut post vocem : quod est utrumque deforme. In illo lapsi nimia subtilitate sunt, quòd intervallum motus tria verba esse voluerunt ; quod nec observatur, nec fieri potest : sed illi quasi mensuram tarditatis celeritatisque aliquam esse voluerunt, nec immeritò, ne aut diu otiosa esset manus, aut (quod multi faciunt) actionem continuo motu conciderent. .

Tolli manum artifices supra oculos, demitti infra pectus vetant : adeo à capite eam petere, aut ad imum ventrem deducere vitiosum habetur. .

Manus sinistra nunquam sola rectè gestum facit : dextræ se frequenter accommodat, sive in digitos argumenta digerimus, sive aversis in sinistram palmis abominamur, sive objicimus adversas, sive in latus utrumque distendimus, sive satisfaciētes, aut * supplicantes. . .

* Don. legit, aut supplicantes jungimus.

Pectus

Pectus ac venter ne projiciantur observandum.

* Pendant enim posteriora, & est odiosa omnis supi- * Pectus
nitas. Latera cum gestu consentiant. Facit enim ac venter
aliquid & totius corporis motus: adeo ut Cicero plus sic pro-
illo agi, quam manibus ipsis putet. Ita enim dicit jecta, pan-
in Oratore: *Nullæ argutiæ digitorum, non ad nume- dant, id*
rum articulus cadens, trunco magis toto se ipse mode- est, incur-
rans, & virili laterum flexione. vant poste-
riora.

n. 59.

Femur ferire, quod Athenis primus fecisse credi-
tur Cleon, & usitatum est, & indignantes decet, &
excitat auditorem. Idque in Callidio Cicero deside-
rat: *Non frons, inquit, percussa, non femur; pedum*
(quod minimum est) nulla suppletio: quanquam (si
licet) de fronte dissentio. Nam & complodere ma-
nus, scenicum est, & pectus cædere.

Brut. 278.

Pedis suppletio ut loco est opportuna, ut ait Cice-
ro, in contentionibus aut incipiendis, aut finiendis;
ita crebra & inepti est hominis, & definit judicem in
se convertere. Est & illa indecora in dextrum ac
lævum latus vacillatio, alternis pedibus insisten-
tium.

3. de Orat.
220.

Jactantur & humeri, quod vitium Demosthenes
ita dicitur emendasse, ut cum in angusto quodam pul-
pito stans diceret, hasta humero dependens immine-
ret: ut si calore dicendi vitare id excidisset, offensa-
tione illa commoneretur.

Cultus non est proprius oratoris aliquis, sed magis
in oratore conspicitur. Quare sit, ut in omnibus ho-
nestis debet esse, splendidus & virilis. Nam & toga,
& calceus, & capillus, tam nimia cura, quam neg-
ligentiâ sunt reprehendenda.

V. HÆC sunt vel illustramenta pronuntiationis,
vel vitia: quibus propositis, multa cogitare debet
orator. Primum, quid, apud quos, quibus præsen-
tibus sit acturus. Nam ut dicere alia aliis, & apud
alios magis convenit; sic etiam facere. Neque ea-
dem in voce, gestu, incessu, apud Principem, Sena-
tum, populum, magistratum, privato, publico ju-
dicio,

dicio, ° postulatione, actione similiter decet. Quam differentiam subicere sibi quisque, qui animum intenderit, potest. Tum qua de re dicat, & efficere quid velit.

Rei quadruplex observatio est. Una in tota causa. Sunt enim tristes, hilares, sollicitæ, securæ, grandes, pusillæ, ut vix unquam ita sollicitari partibus earum debeamus, ut non summæ meminerimus. Altera, quæ est in differentia partium, ut in procemio, narratione, argumentatione, epilogo. Tertia in sententiis ipsis, in quibus secundum res & affectus variantur omnia. Quarta in verbis, quorum ut est vitiosa, si efficere omnia velimus, imitatio; ita quibusdam, nisi sua natura redditur, vis omnis aufertur.

1. Igitur in laudationibus, (nisi si funebres erunt) gratiarum actione, exhortatione, similibusque, læta, & magnifica, & sublimis est actio. Funebres conciones, consolationes, plerumque causæ reorum, tristes ac summissæ. In Senatu, conservanda auctoritas: apud populum, dignitas: in privatis, modus.

2. De partibus causæ, & sententiis, & verbis, quæ sunt multiplicia, pluribus dicendum. Tria autem præstare debet pronuntiatio. Conciliet, persuadeat, moveat: quibus natura cohæret, ut etiam delectet. Conciliatio ferè aut commendatione morum, qui nescio quo modo ex voce etiam atque actione pellucet, aut orationis suavitate constat. Persuadendi vis asseveratione, quæ interim plus ipsis probationibus valet. *An ista* (inquit Callidio † Cicero) *si vera essent, sic à te dicerentur? &, tantum abest ut inflammaret nostros animos, somnum isto loco vix tenebamus.* Fiducia igitur appareat, & constantia, utique si auctoritas subest. Movendi autem ratio, aut in repræsentandis est, aut imitandis affectibus.

Ergo cum iudex in privatis, aut præco in publicis dicere causam jusserit, leniter consurgendum: tum in

† Apud
Tullium le-
gimus: Tu
istuc, M.
Callidi,
nisi finge-
res, sic
ageres?
Brut. 278.

* *Postulatio* est, ut inquit Ulpianus, cum apud eum qui jurisdictioni præest, vel nostrum,

vel alicujus desiderium exponimus, vel etiam alterius desiderio refragamur. *Turn.*

componenda

componenda toga, -vel (si necesse erit) etiam ex integro injicienda, duntaxat in judiciis (apud principem enim & magistratus ac tribunalia non licebit) paulum est commorandum, ut & amictus sit decentior, & protinus aliquid spatii ad cogitandum. Etiam cum ad judicem nos converterimus, & consultus prætor permiserit dicere, non protinus est erumpendum, sed danda brevis cogitationi mora. Mirè enim auditurum dicturi cura delectat, & judex se ipse componit. Hoc præcipit Homerus Ulyssis exemplo, quem stetitisse oculis in terram defixis, immotóque sceptro, priusquam illam eloquentiæ procellam effunderet, dicit. *Il. 7. fine l. 3. v. 216, &c.* In hac cunctatione sunt quædam non indecentes, ut appellant scenici, moræ, caput mulcere, manum intueri, infringere articulos, simulare conatum, suspiratione solitudinem fateri, aut quod quemque magis decet: eoque diutius, si judex nondum intendit animum.

Status sit rectus: æqui & diducti paululum pedes, vel procedens minimo momento sinister: genua recta, sic tamen ut non extendantur. Humeri remissi, vultus severus, non mœstus, nec stupens, nec languidus: brachia à latere modicè remota: manus sinistra, qualem suprà demonstravi: dextra, cum jam incipiendum erit, paulum prolata ultra sinum, gestu quàm modestissimo, velut expectans quando incipiendum sit.

Vitiosa enim sunt illa, intueri lacunaria, perfricare faciem, & quasi improbam facere: tendere confidentia vultum, aut, quo sit magis torvus, superciliis adstringere: capillos à fronte contra naturam retroagere, ut sit horror ille terribilis: tum, id quod Græci frequentissimè faciunt, crebro digitorum labiorumque motu commentari: clarè excreare: pedem alterum longè proferre: partem togæ sinistra tenere: stare diductum, vel rigidum, vel supinum, vel incurvum, vel humeris, ut luctaturi solent, ad occipitium ductis.

Procæmio frequentissimè lenis convenit pronuntiatio. Nihil est enim ad conciliandum gratius verecundia. Non tamen semper, Neque enim uno modo dicuntur exordia,

exordia, ut docui. Plerumque tamen & vox temperata, ac gestus modestus, & sedens humero toga, & laterum lenis in utramque partem motus, eodem spectantibus oculis, decebit.

Narratio magis prolatam manum, amictum recidentem, gestum distinctum, vocem sermoni proximam, ac tantum apertiore, sonum simplicem frequentissime postulabit, in his duntaxat: *Quintus igitur Ligarius cum esset adhuc nulla belli suspicio. Et, A. Cluentius Habitus pater hujusce.* Aliud in eadem poscunt affectus vel concitati: *Nubit genero socrus. Vel Rebles: Constituitur in foro Laodiceæ spectaculum acerbum & miserum toti Asiæ provinciae.*

Pro Lig.

n. 2.

Pro Cluent.

11.

n. 14.

3. *Verr.*

76.

Maxime varia & multiplex actio est probationum. Nam & proponere, partiri, interrogare, sermoni sunt proxima, & ^p contradictionem sumere: nam ea quoque diversa propositio est. Sed hæc tamen aliquando irridentes, aliquando imitantes pronunciamus. Argumentatio plerumque agilior, & acrior, & instantior, consentientem orationi postulat etiam gestum, id est fortem celeritatem. Instandum quibusdam in partibus, & densanda oratio.

6. *Verr.*

105.

4. *Verr.*

n. 2.

Pro Cornel.

Calb. n. 8.

Egreffiones ferè lenes, & dulces, & remissæ, ut Raptus Proserpinæ, Siciliæ descriptio, Cn. Pompeii laus. Neque est mirum, minus habere contentionis ea quæ sunt extra quæstionem.

Mollior nonnunquam cum reprehensione diversæ partis imitatio: *Videbar videre alios intrantes, alios autem exeuntes, quosdam ex vino vacillantes.* Ubi non dissidens à voce permittitur gestus: quo fit in utramque partem tenera quædam, sed intra manus tamen, & sine motu laterum translatio.

Pro Lig.

n. 7.

Accendendi Judicis plures sunt gradus. Summus ille, & quo nullus est in oratore acutior: *Suscepto bello, Cæsar, gesto jam etiam ex parte magna.* Prædixit

^p *Contradictiones*, sunt propositiones quibus adversarius suam causam fulcit, & nostram sub-

vertit. Itaque, quia nobis ob sunt, sumendæ sunt ut resellantur. *Turn.*

enim :

enim : *Quantum potero voce contendam, ut populus hæc Romanus exaudiat.* Paulum inferior, & habens aliquid etiam jucunditatis : *Quid enim tuus ille Tubero in acie Pharsalica gladius agebat ?* *Pro Lig. n. 9.* Lenius adhuc & lenius, ideóque dulcius : *In cætu verò populi Romani, negotium publicum gerens.* *2. Philip. 63.* Producenda omnia, trahendæque tum vocales, aperiendæque sunt fauces. Plenius tamen hæc canali fluunt : *Vos Albani tumuli atque luci.* *Pro Mil. 85.* Nam cantici quiddam habent, sensimque resupina sunt : *Saxa atque solitudines voci respondent.* *Pro Arch. 19.*

Tales sunt illæ inclinationes vocis, quas invicem Demosthenes atque Æschines exprobrant, non ideo improbandæ : cum enim uterque alteri objiciat, palam est utrumque fecisse. Nam neque ille per Marathonis, & Platearum, & Salaminis propugnatores recto sono juravit, nec hic Thebas^a sermone deflevit.

Est^r his diversa vox, & penè extra organum, cui Græci nomen amaritudinis dederunt, supra modum ac penè naturam vocis humanæ acerba : *Quin compescitis vocem istam indicem stultitiæ, testem paucitatis ?* *Pro Rab. 18.* Sed id quod excedere modum dixi, in illa parte prima est : *Quin compescitis.*

Epilogus, si enumerationem rerum habet, desiderat quandam concisorum continuationem : si ad concitandos judices est accommodatus, aliquid ex iis quæ supra dixi : si placandos, inclinatham quandam lenitatem : si misericordia commovendos, flexum vocis, & flebilem suavitatem, qua præcipuè franguntur animi, quæque est maximè naturalis. Nam etiam orbos viduâsque videas in ipsis funeribus canoro quodam modo proclamantes. Hic etiam fusca illa vox, qualem Cicero fuisse in Antonio dicit, mirè facit. Habet enim in se quod imitemur. *Brut. 141.*

^a Leni & simplici vocis sono, quali in sermone quotidiano utimur.

^r Significat eam vocem, quam appellant *πικροφωνία* Græci ; id

est acerbam vocem. Eam dixit esse *extra organum* Fabius, quia est extra legitimum tonum ex nimia contentione reprehensionis. *Turn.*

Duplex est tamen miseratio: altera cum invidia, qualis modò dicta de damnatione Philodami; altera cum deprecatione demissior. Quare etiamsi est in illis quoque cantus obscurior: *In cætu verò populi Romani*; non enim hæc rixantis modo dixit; &, *Vos Albani tumuli*; neque enim quasi inclamaret aut testaretur locutus est: tamen infinito magis illa flexa & circumducta sunt: *Me miserum, me infelicem!* Et, *Quid respondebo liberis meis?* &, *Revocare tu me in patriam potuisti, Milo, per hos: ego te in eadem patria per eosdem retinere non potero?* Et cum bona C. Rabirii uno festertio addicit: *O meum miserum acerbumque præconium!*

Pro Mil.
102.

Pro Rab.
Post. 46.

Illam quoque mirè facit in peroratione velut deficientis dolore & fatigatione confessio; ut pro eodem Milone: *Sed finis sit, neque enim præ lacrymis jam loqui possum.* Quæ similem verbis habere debent etiam pronunciationem.

n. 105.

Possunt videri alia quoque hujus partis atque officii, reos excitare, pueros attollere, propinquos producere, vestes laniare: sed suo loco dicta sunt.

pag. 227.

3. ET quia in partibus causæ etiam aliis est varietas, satis apparet accommodandam sententiis ipsis pronunciationem, sicut ostendimus.

4. SED verbis quoque, quod novissimè dixeram, non semper, sed aliquando. An non hæc, *misellus* & *pauperculus*, summissa atque contracta: *fortis*, & *vehemens*, & *latro*, erecta & concitata voce dicenda sunt? Accedit enim vis & proprietas rebus tali adstipulatione: quæ nisi adsit, aliud vox, aliud animus ostendat. Quid? quòd eadem verba mutata pronunciatione indicant, affirmant, exprobrant, negant, mirantur, indignantur, interrogant, irident, elevant? Aliter enim dicitur,

1 *Æn.* 82.

3 *Eclog.* 25.

1 *Æn.* 621.

11 *Æn.*
383.

Tu mihi quodcunque hoc regni. Et,
Cantando tu illum? Et,
Tunc ille Æneas? Et,
Mèque timoris
Argue tu Drance.

Et

Et né morer, intra se quisque vel hoc, vel aliud quod volet, per omnes affectus verset, verum esse quòd dicimus, sciet.

VI. UNUM jam his adjiciendum est, cùm præcipuè in actione spectetur decorum, sæpe aliud alios decere. Est enim latens quædam in hoc ratio, & inenarrabilis: & ut verè dictum est, caput esse artis decere quod facias; ita id neque sine arte esse, neque totum arte tradi potest. In quibusdam virtutes non habent gratiam, in quibusdam vitia ipsa delectant.

Maximos actores comœdiarum Demetrium & Stratonem placere diversis virtutibus vidimus. Sed illud minùs mirum, quòd alter deos, & juvenes, & bonos patres, fervósque, & matronas, & graves anus optimè; alter acres senes, callidos servos, parasitos, lenones, & omnia agitationora meliùs. Fuit enim natura diversa. Nam vox quoque Demetrii jucundior, illius acrior erat. Annotandæ magis proprietates, quæ transferri non poterant, manus jactare, & dulces exclamations theatri causa producere, & ingrediendo ventum concipere veste, & nonnunquam dextro latere facere gestus; quod neminem alium præter Demetrium decuit (namque in hæc omnia, statura & mira specie adjuvabatur) illum cursus, & agilitas, & vel parum conveniens personæ risus, quem non ignarus rationis populo dabat, & contracta etiam cervicula. Quicquid horum alter fecisset, foedissimum videretur.

Quare norit se quisque, nec tantùm ex communibus præceptis, sed etiam ex natura sua capiat consilium formandæ actionis. Neque illud tamen est nefas, ut aliquem vel omnia vel plura deceant.

Hujus quoque loci clausula sit eadem necesse est, quæ cæterorum est, regnare maximè modum. Non enim comœdum esse, sed oratorem volo. Quare nec in gestu persequemur omnes argutias, nec in loquendo distinctionibus, temporibus, affectionibus molestè utemur; ut si sit in scena dicendum:

Quid

Terent.
Ennuch.
Æt. 1. Sc.
1.

*Quid igitur faciam? non eam, ne nunc quidem
Cum accersor ultro? an potius ita me comparem,
Non perpeti meretricum contumelias?*

Hic enim dubitationis moras, vocis flexus, varias manus, diversos nutus actor adhibebit.

Aliud oratio sapit, nec vult nimium esse condita. Actione enim constat, non imitatione. Quare non immerito reprehenditur pronunciatio vultuosa, & gesticulationibus molesta, & vocis mutationibus resultans. Nec inutiliter ex Græcis veteres transtulerunt, quod ab his sumptum Lenas Popilius posuit, esse hanc ^r inotiosam actionem. Optimè igitur idem, qui omnia, Cicero præceperat quæ supra ex Oratore posui. Quibus similia in Bruto de M. Antonio dicit. *Orat. 59.* Sed jam recepta est actio paulo agitatior etiam, & exigitur, & quibusdam partibus convenit: ita tamen temperanda, ne dum actoris captamus elegantiam, perdamus viri boni & gravis auctoritatem. *Brut. 141.*

^r Videtur Popilius vertisse gesticulandi vultumque fingendi
ἄχολον ὑπόκεισιν, id est inotiosam occupatur. *Turn.*
actionem, quæ multis negotiis

MARCI

MARCI FABII
QUINTILIANI

DE

Institutione Oratoria

LIBER XII.

PROŒMIUM.

Longe omnium difficillimam esse hanc extremam partem operis, in qua non solum de genere dicendi, sed etiam de moribus oratoris aggreditur dicere.

VENTUM est ad partem operis destinati longè gravissimam. Cujus equidem onus si tantum opinione prima concipere potuisssem, quanto me premi ferens sentio, maturiùs consuluissem vires meas. Sed initio pudor omittendi quæ promiseram tenuit : mox quanquam per singulas propè partes labor cresceret, ne perderem quæ jam effecta erant, per omnes difficultates animo me sustentavi. Quare nunc quoque, licet majori, quàm unquam, mole premar, tamen prospicienti finem mihi constitutum est vel deficere potiùs, quàm desperare.

Fefellit autem, quòd initium à parvis ceperamus : mox velut aura solitante provecti longiùs, dum tantùm nota illa, & plerisque artium scriptoribus tractata præcipimus, nec adhuc à littore procul videbamur, & multos circà velut iisdem se ventis credere ausos habebamus. Jam cùm eloquendi rationem novissimè repertam, paucissimisque tentatam ingressi sumus, rarus qui jam procul à portu recessisset, reperiebatur. Postquam verò nobis ille quem instituebamur, orator,

H h

à dicendi

à dicendi magistris dimissus, aut suo jam impetu fertur, aut majora sibi auxilia ex ipsis sapientiæ penetralibus petit, quàm in altum simus ablati, sentire cœpi-

Æn. l. 5. mus. Nunc *cælum undique, & undique pontus.*

v. 9.

In Orat.

Unum modò in illa immensa vastitate cernere videmur M. Tullium, qui tamen ipse quàmvis tanta atque ita instructa nave hoc mare ingressus, contrahit vela, inhibétque remos, & de ipso demum genere dicendi quo sit usus perfectus orator, satis habet dicere. At nostra temeritas etiam mores ei conabitur dare, & assignabit officia. Ita nec antecedentem consequi possumus, & longiùs eundum est, ut res feret. Probabilis tamen cupiditas honestorum, & vel tutioris audaciæ est tentare quibus paratior venia est.

CAPUT I.

NON POSSE ORATOREM ESSE NISI BONUM VIRUM.

I. Pluribus argumentis probat oratorem nisi virum bonum esse non posse. II. Solvit contraria exempla in Demosthene & Cicerone. III. Pergit probare, summe disertum sine virtute, non esse oratorem.—Hortatur juvenes ad eloquentiam. IV. Respondet iis qui obijciunt tradi ab ipso præcepta dicendi contra veritatem. 1. Docet cur hæc præcepta dederit. 2. Probat interdum posse falsitatem & malam causam a viro bono defendi.

I. SIT ergo nobis orator quem instituimus, is qui à M. Catone finitur, vir bonus dicendi peritus. Verùm id quod ille posuit prius, etiam ipsâ naturâ potius ac majus est, utique vir bonus, non eo tantum, quòd si vis illa dicendi malitiam instruxerit, nihil sit publicis privatisque rebus perniciosius eloquentia: sed nos quoque ipsi, qui pro virili parte conferre aliquid ad facultatem dicendi conati sumus, pessimè mereamur de rebus humanis, si latroni comparemùs hæc arma,

* Hæc verba videntur pertinere potius ad sequentem periodum. Utcunque res feret, quem-

cunque exitum habitura sit, probabilis tamen, &c.

non

non militi. Quid de nobis loquor? Rerum ipsa natura in eo quod præcipuè indulgisse homini videtur, quòque nos à cæteris animalibus separasse, non parens sed noverca fuerit, si facultatem dicendi sociam scele- rum, adversam innocentiae, hostem veritatis invenit. Mutos enim nasci, & egere omni ratione satius fuisset, quàm Providentiae munera in mutuam perniciem convertere.

Longius tendit hoc iudicium meum. Neque enim tantum id dico, eum qui sit orator, virum bonum esse oportere: sed ne futurum quidem oratorem, nisi virum bonum. Nam certè neque intelligentiam concesseris iis qui proposita honestorum ac turpium via, pejorem sequi malint: neque prudentiam, qui in gravissimas frequenter legum, semper verò malae conscientiae poenas à semetipsis improvise rerum exitu inducantur. Quòd si neminem malum esse, nisi stultum eundem, non modò à sapientibus dicitur, sed vulgo quoque semper est creditum, certè non fiet unquam stultus orator.

Adde quòd ne studio quidem operis pulcherrimi vacare mens, nisi omnibus vitiis libera, potest. Primum, quòd in eodem pectore nullum est honestorum turpiumque consortium: & cogitare optima simul ac deterrima, non magis est unius animi, quàm ejusdem hominis bonum esse ac malum. Tum illa quoque ex causa, quòd mentem tantæ rei intentam vacare omnibus aliis etiam culpa carentibus curis oportet. Ita demum enim libera, ac tota, nullâ distringente atque aliò ducente * causa, spectabit id solum ad quod accingitur. Quòd si corporum nimia cura, & sollicitior rei familiaris diligentia, & venandi voluptas, & dati spectaculis dies multum studiis auferunt, (huic enim rei perit tempus quodcunque alteri datur) quid putamus facturas cupiditatem, avaritiam, invidiam? quarum impotentissimæ cogitationes somnos etiam ipsos, & illa per quietem visa perturbant. Nihil est enim tam occupatum, tam multiforme, tot ac tam va-

* *Legendum fortè, cura.*

* Somnia, quæ talia sunt, quales fuerunt diurnæ cogitationes. *Turn.*

riis affectibus concisum atque laceratum, quàm mala mens. Nam & cùm * infidiatur, spe, curis, labore distringitur : & jam cùm sceleris compos fuerit, solitudine, pœnitentia, pœnarum omnium expectatione torquetur. Quis inter hæc literis, aut ulli bonæ arti locus ? Non hercle magis quàm frugibus in terra sentibus ac rubis occupata.

Age, non ad perferendos studiorum labores necessaria frugalitas ? Quid igitur ex libidine ac luxuria spei ? Non præcipuè acuit ad cupiditatem literarum, amor laudis ? Num igitur malis esse laudem curæ putamus ? Jam hoc quis non videt, maximam partem orationis in tractatu æqui bonique consistere ? Dicentne de his secundum debitam rerum dignitatem malus atque iniquus ?

Denique ut maximam partem quæstionis eximam, demus, id quod nullo modo fieri potest, idem ingenii, studii, doctrinæ pessimo atque optimo viro : uter melior dicetur orator ? Nimirum qui homo quoque melior. Non igitur unquam malus idem homo, & perfectus orator. Non enim perfectum est quicquam, quo melius est aliud.

Sed ne more Socraticorum nobismet-ipsis responsum finxisse videamur, sit aliquis adeo contra veritatem obstinatus, ut audeat dicere, eodem ingenio, studio, doctrina præditum, nihilo deteriorem futurum oratorem malum virum quàm bonum. Convincamus hujus quoque amentiam. Nam hoc certè nemo dubitabit, omnem oratorem id agere, ut judici, quæ proposita fuerint, vera & honesta videantur. Utrum igitur hoc facilius bonus vir persuadebit, an malus ? Bonus quidem : & dicet sæpius vera atque honesta. Sed etiam si quando aliquo ductus officio (quod accidere, ut mox docebimus, potest) falsò hæc affirmare conabitur, majore cum fide necesse est audiat. At malis hominibus ex contempto opinionis, & ignorantia recti, nonnunquam excidit ipsa simulatio.

* Cùm se ad maleficium accingit ac componit.

Inde immodestè proponunt, sine pudore affirmant. Sequitur in iis quæ certum est effici non posse, deformis pertinacia, & irritus labor. Nam sicut in vita, ita in causis quoque spes improbas habent. Frequenter autem accidit, ut his etiam vera dicentibus fides desit, videatúrque talis advocatus, malæ causæ argumentum.

II. NUNC de iis dicendum est, quæ mihi quasi conspiratione quadam vulgi reclamari videntur. Orator ergo Demosthenes non fuit? atqui malum accepimus. Non Cicero? atqui hujus quoque mores multi reprehenderunt.

Quid agam? magna responsi invidia subeunda, mitigandæ sunt priùs aures. Mihi enim nec Demosthenes tam gravi morum dignus videtur invidia, ut omnia quæ in eum ab inimicis congeſta sunt credam, cùm & pulcherrima ejus in republica consilia, & finem vitæ clarum legam. Nec M. Tullio defuisse video in ulla parte civis optimi voluntatem. Testimonio est actus nobilissimè consulatus, integerrimè provincia administrata, & repudiatus⁷ Vigintiviratus, & civilibus bellis, quæ in ætatem ejus gravissima inciderunt, neque spe neque metu declinatus animus, quo minùs optimis se partibus, id est Reipublicæ, jungeret. Parum fortis videtur quibusdam: quibus optimè respondit ipse, non se timidum in suscipiendis, sed in providendis periculis; quod probavit morte quoque ipsa, quam præstantissimo suscepit animo.

Quòd si defuit his viris summa virtus, sic quærentibus an oratores fuerint, respondebo, quomodo Stoici si interrogentur an sapiens Zeno, an Cleanthes, an Chrysippus; respondeant, magnos quidem illos ac

⁷ Mortuo Cæsare quidam dicebant immutandum Reipublicæ statum, faciendamque Aristocratiam, ac eligendos *Vigintiviros*, qui Rempublicam gubernarent. Quod Cicero dissuadet, cum ali-

oqui in viginti numeraretur. *Turn.* Oblatum quoque à Cæsare vigintiviratum repudiasse videtur Tullius. Ad Att. I. 9, ep. 2.

venerabiles, non tamen id quod natura hominis summum habet, consecutos. Nam & Pythagoras, non sapientem se, ut qui ante eum fuerunt, sed studiosum sapientiæ vocari voluit.

Ego tamen secundum communem loquendi consuetudinem sæpe dixi, dicamque, perfectum oratorem esse Ciceronem, ut amicos & bonos & prudentissimos viros dicimus vulgò, quorum nihil nisi perfectè sapienti datur.

Sed cum propriè, & ad legem ipsam veritatis loquendum erit, eum quæram oratorem, quem & ille quærebat. Quanquam enim stetit eum in fastigio eloquentiæ fateor, ac vix quid adjici potuerit invenio, fortasse inventurus quod adhuc abscissurum putem fuisse: (nam ferè sic docti judicaverunt, plurimum in eo virtutum, nonnihil fuisse vitiorum: & se ipse multa ex illa juvenili abundantia coercuisse testatur) tamen quando nec sapientis sibi nomen, minimè sui contemptor, asseruit, & meliùs dicere certè data longiore vita, & ætate ad componendum securiore potuisset, non malignè crediderim defuisse ei summam illam, ad quam nemo propiùs accessit. Et licebat, si aliud sentirem, fortiùs id & liberiùs defendere. An

Orat 13.

3. de Orat.

83, &c.

Orat. 7.

&c.

verò M. Antonius neminem à se visum eloquentem, quod tanto minus erat, professus est: ipse etiam M. Tullius quærit adhuc eum, & tantum imaginatur ac fingit: ego non audeam dicere, aliquid in hac quæ superest æternitate inveniri posse, eo quod fuerit perfectius? Transeo illos qui Ciceroni ac Demostheni ne in eloquentia quidem satis tribuunt: quanquam neque ipsi Ciceroni Demosthenes videatur satis esse perfectus, quem dormire interim dicit; nec Cicero Bruto Calvòque, qui certè compositionem illius etiam apud ipsum reprehendunt; nec Asinio utrique, qui vitia orationis ejus etiam inimicè pluribus locis insequuntur.

III. CONCEDAMUS sanè (quod minimè natura patiat) repertum esse aliquem malum virum summè disertum: nihilo tamen minùs oratorem eum negabo.

negabo. Nam nec omnibus qui fuerint manu prompti, viri fortis nomen concefferim, quia sine virtute intelligi non potest fortitudo. An ei qui ad defendendas causas advocatur, non est opus fide, quam nec cupiditas corrumpat, nec gratia avertat, nec metus frangat; sed proditorem, transfugam, prævaricatorem donabimus oratoris illo sacro nomine?

Quòd si mediocribus etiam patronis convenit hæc quæ vulgò dicitur bonitas, cur non orator ille qui nondum fuit, sed potest esse, tam sit moribus quàm dicendi virtute perfectus? non enim forensem quandam instituimus operam, nec mercenariam vocem, nec (ut asperioribus verbis parcamus) non inutilem sanè litium advocatum, quem denique causidicum vulgò vocant: sed virum cùm ingenii natura præstantem, tum verò tot pulcherrimas artes penitus mente complexum, datum tandem rebus humanis, qualem nulla antea vetustas cognoverit, singularem, perfectumque undique, optima sentientem, optimèque dicentem.

In hoc quota pars erit, quòd aut innocentes tuebitur, aut improborum scelera compescet, aut in pecuniariis quæstionibus veritati contra calumniam aderit? Summus ille quidem in his quoque operibus fuerit, sed in majoribus clariùs elucebit, cùm regenda senatus consilia, & popularis error ad meliora ducendus. An non talem quemdam videtur finxisse Virgilius, quem in seditione vulgi jam faces & saxa jaculantis, moderatorem dedit?

*Tum pietate gravem ac meritis si forte virum quem
Conspexere, silent, arreclisq; auribus adstant.*

1. Æn.
155.

Habemus igitur ante omnia virum bonum: post hæc, adjecit dicendi peritum:

Ille regit dictis animos, & pectora mulcet.

Quid? non in bellis quoque idem ille vir quem instituimus, si sit ad praelium miles cohortandus, ex mediis sapientiæ præceptis orationem trahet? Nam quomodo pugnam ineuntibus tot simul metus laboris, doloris, postremo mortis ipsius exciderit, nisi in eorum locum pietas, & fortitudo, & honesti præfens imago successerit? Quæ certè meliùs persuadebit aliis, qui priùs persuaserit sibi. Prodit enim se, quamlibet custodiatur, simulatio: nec unquam tanta fuerit eloquendi facultas, ut non titubet ac hæreat quoties ab animo verba dissentiant. Vir autem malus aliud dicat necesse est quàm sentiat. Bonos nunquam honestus sermo deficiet, nunquam rerum optimarum (nam iidem etiam prudentes erunt) inventio: quæ etiam si lenociniis destituta sit, satis tamen natura sua ornatur; nec quicquam non disertè, quod honestè dicitur.

Quare juvenus, imò omnis ætas (neque enim rectæ voluntati serum est tempus ullum) totis mentibus huc tendamus, in hoc elaboremus: forsan & consummare contingat. Nam si natura non prohibet & esse virum bonum, & esse dicendi peritum, cur non aliquis etiam unus utrumque consequi possit? cur autem non se quisque speret fore illum aliquem? Ad quod si vires ingenij non suffecerint, tamen ad quem usque modum processerimus, meliores erimus ex utroque. Hoc certè prorsus eximatur animo, rerum pulcherrimam eloquentiam cum vitiis mentis posse misceri. Facultas dicendi si in malos incidit, & ipsa iudicanda est malum: pejores enim illos facit, quibus contingit.

IV. VIDEOR mihi audire quosdam (nec enim deerunt unquam qui disertis esse quàm boni malint) illa dicentes: Quid ergo tantum est artis in eloquentia? cur tu de coloribus, & difficilium causarum defensione nonnihil etiam de confesso locutus es, nisi aliquando vis & facultas dicendi expugnat ipsam veritatem? Bonus enim vir non agit nisi bonas causas: eas porro etiam sine doctrina satis per se tuetur veritas ipsa.

I. QUIBUS

I QUIBUS ego, cùm de meo primùm opere respondero, etiam pro boni viri officio, si quando eum ad defensionem nocentium ratio duxerit, satisfaciam. Pertractare enim quo modo aut pro falsis, aut etiam pro injustis aliquando dicatur, non est inutile, vel propter hoc solum, ut ea facilius & deprehendamus, & refellamus: quemadmodum remedia meliùs adhibebit, cui nota quæ nocent fuerint. Neque enim Academici cùm in utramque differunt partem, non secundùm alterum vivunt. Neque Carneades ille, qui Romæ audiente Censorio Catone non minoribus viribus contra justitiam dicitur differuisse, quàm pridie pro justitia dixerat, injustus ipse vir fuit. Verùm & virtus quid sit, adversa ei malitia deteget: & æquitas fit ex iniqui contemplatione manifestior: & plurima contrariis probantur. Debent ergo oratori sic esse adversariorum nota consilia, ut hostium imperatori.

2. VERUM & illud, quod prima propositione durum videtur, potest asferre ratio, ut vir bonus in defensione causæ velit auferre aliquando judici veritatem. Quod si quis à me proponi mirabitur, (quamquam non est hæc mea propriè sententia, sed eorum quos gravissimos sapientiæ magistros ætas vetus credidit) sic judicet, pleraque esse quæ non tam factis, quàm causis eorum, vel honesta fiant, vel turpia. Nam si hominem occidere, sæpe virtus; liberos necare, nonnunquam pulcherrimum est; asperiora quædam adhuc dictu, si communis utilitas exegerit, facere conceditur: ne hoc quidem nudum est intuendum, qualem causam vir bonus, sed etiam quare & qua mente defendat.

Ac primùm concedant^z mihi omnes oportet, quod Stoicorum quoque asperrimi confitentur, facturum ali-

* S. Augustinus lib. de Mendacio, & alibi passim, fusè & invictè probat nulla de causa, quacumque sit, ulli unquam licere mentiri; pluribus quidem aliis, sed his præsertim divinæ

scripturæ testimoniis nixus: *Perdes omnes qui loquuntur mendacium. Psalm. 5. v. 7. Os quod mentitur, occidit animam. Sapient. 1. v. 11.*

quando

quando bonum virum, ut mendacium dicat, & quidem nonnunquam levioribus causis: ut in pueris ægro-
tantibus, utilitatis eorum gratia multa fingimus, multa
non facturi promittimus; nedum si ab homine occi-
dendo grassator avertendus sit, aut hostis pro salute
patriæ fallendus: ut hoc quod aliàs in servis quoque
reprehendendum est, sit aliàs in ipso sapiente laudan-
dum. Id si constiterit, multa jam video posse evenire,
propter quæ orator bene suscipiat tale causæ genus,
quale remota ratione honesta non suscepisset.

Nec hoc dico, quia * severiores sequi placet leges
pro patre, fratre, amico periclitantibus: tametsi non
mediocris hæsitatio est, hinc justitiæ proposita ima-
gine, inde pietatis. Nihil dubii relinquamus. Sit
aliquis insidiatus tyranno, atque ob id reus: utrūne
salvum eum nollet is qui à nobis finitur orator? an si
tuendum suscepit, non tam falsis defendet, quàm
qui apud iudices malam causam tuetur?

Quid si quædam bene facta damnaturus est iudex,
nisi ea non esse facta convicerimus; non vel hoc mo-
do servabit orator non innocentem modò, sed etiam
laudabilem civem? Quid si quædam justa naturâ, sed
conditione temporum inutilia civitati sciemus: nonne
utemur arte dicendi, bona quidem, sed malis artibus
simillima?

Ad hoc, nemo dubitabit, quin si nocentes mutari
in bonam mentem aliquo modo possint, sicut posse in-
terdum conceditur, salvos esse eos magis è republica
sit, quàm puniri. Si liqueat igitur oratori, futurum
bonum virum, cui verà objicientur, non id aget ut
salvus sit?

Da nunc ut crimine manifesto prematur dux bo-
nus, & sine quo vincere honestè civitas non possit:
nonne ei communis utilitas oratorem advocabit?

* Latius spargit suum præ-
ceptum Fabius: nec existimât
solum suscipiendas malas causas
propter eas personas quas defen-
dere cogimur, vel ob propin-

quitatem, vel ob necessitudinem;
sed rem accipit in omnibus per-
sonis, dummodo subsit honesta
ratio. Hoc igitur per prolepsin
occupatur à Fabio. *Turn.*

Certè

Certè Fabritius Cornelium ^b Rufinum, alioqui & malum civem, & sibi inimicum, tamen quia utilem sciebat ducem, imminente bello palam consulem suffragio suo fecit; atque id mirantibus quibusdam respondit: *A cive se spoliari malle, quàm ab hoste venire.* Ita hic si fuisset orator, non defendisset eundem Rufinum vel manifesti peculatus reum?

Multa dici possunt similia, sed vel unum ex his quodlibet sufficit. Non enim hoc agimus, ut istud illi quem formamus viro sit sæpe faciendum: sed ut si talis coegerit ratio, sit tamen vera finitio, oratorem esse virum bonum dicendi peritum.

Præcipere verò ac discere quomodo etiam probatione difficilia tractentur, necesse est. Nam frequenter etiam optimæ causæ similes sunt malis, & innocens reus multis verisimilibus premitur: quo fit, ut eadem actionis ratione defendendus sit, qua, si nocens esset. Jam innumerabilia sunt bonis causis malisque communia, testes, literæ, suspiciones, opiniones. Non aliter autem verisimilia quam vera & confirmantur & refelluntur. Quapropter ut res feret, flectetur oratio, manente honesta voluntate.

CAPUT II.

PHILOSOPHIÆ COGNITIONEM NECESSARIAM ESSE ORATORI.

I. Cognoscendum esse oratori quibus mores formentur, non solum ut sit ipse vir bonus, sed etiam ut sit dicendi peritus. II. Singulas Philosophiæ partes esse oratori necessarias.—Dialecticam.—Moralem.—Naturalem.—Id exemplis confirmatur. III. Philosophiam non ab uno aliquo, sed ab optimo quoque esse petendam.—Exempla etiam illustrium dictorum factorumque esse cognoscenda, quibus historia Romana abundat.

I. QUANDO igitur orator est vir bonus, is autem citra virtutem intelligi non potest, vir-

^b Hic Rufinus vir erat furcissimus, accusatusque fuerat peculatus à Fabritio. Vide hanc historiam apud Cicer. 2. de Orat. 268. & apud Gell. 1. 4. c. 8. Turn.

tus etiam si quosdam impetus à natura fumit, tamen perficienda doctrinà est: mores ante omnia oratori studiis erunt excolendi, atque omnis honesti iustique disciplina pertractanda, sine qua nemo nec vir bonus esse, nec dicendi peritus potest. Nisi fortè accedamus iis, qui natura constare mores, & nihil adjuvari disciplina putant: scilicet ut ea quidem, quæ manu fiunt, atque eorum etiam contemptissima, confiteantur egere doctoribus; virtutem verò, qua nihil homini, quo ad deos immortales propius accederet, datum est, obviam & illaboratam, tantum quia nati sumus, habeamus. Abstinens erit, qui idipsum quid sit abstergentia ignorarit? Et fortis, qui metus doloris, mortis, superstitionis, nulla ratione purgaverit? Et iustus, qui æqui bonique tractatum, qui leges, quæ natura sunt omnibus datæ, quæque propriæ populis & gentibus constitutæ, non eruditore aliquo sermone tractaverit? O quàm istud * parum putant, quibus tam facile videtur!

* Parum attendunt.

n. 72, 76,
107, 122:

Sed hoc transeo, de quo neminem, qui literas vel primis, ut aiunt, labris degustarit, dubitaturum puto: ad illud sequens revertar, ne dicendi quidem satis peritum fore, qui non & naturæ vim omnem penitus perspexerit, & mores præceptis ac ratione formarit. Neque enim frustra in tertio de Oratore libro L. Crassius cuncta quæ de æquo, iusto, vero, bono, deque iis quæ sunt contrà posita, dicuntur, propria esse oratoris affirmat: ac philosophos cum ea dicendi viribus tuentur, uti Rhetorum armis, non suis. Idem tamen confitetur, ea jam esse à Philosophia petenda, videlicet quia magis hæc illi videtur in possessione earum rerum fuisse. Hinc etiam illud est, quod Cicero pluribus libris & epistolis testatur, dicendi facultatem ex intimis sapientiæ fontibus fluere: ideoque aliquandiu præceptores eosdem fuisse morum atque dicendi.

Quapropter hæc exhortatio mea non eò pertinet, ut esse oratorem philosophum velim, quando non alia vitæ

vita secta longius à civilibus officiis, atque ab omni munere oratoris recessit. Nam quis philosophorum aut in judiciis frequens, aut clarus in concionibus fuit? Quis denique in ipsa, quam maximè plerique eorum vitandam præcipiunt, Reipublicæ administratione versatus est? Atqui ego illum, quem instituo, Romanum quemdam velim esse sapientem, qui non secretis disputationibus, sed rerum experimentis atque operibus verè civilem virum exhibeat. Sed quia deferta ab iis, qui se ad eloquentiam contulerunt, studia sapientiæ, non jam in actu suo atque in hac fori luce versantur, sed in porticus & gymnasia primùm mox in conventus scholarum recesserunt, id quod est oratori necessarium, nec à dicendi præceptoribus traditur, ab iis petere nimirum necesse est, apud quos remansit.

Evolvendi penitus auctores qui de virtute præcipiunt, ut oratoris vita cum scientia divinarum rerum sit humanarumque conjuncta. Quæ ipsæ quanto majores ac pulciores viderentur, si illas ii docerent, qui etiam eloqui præstantissimè possunt? Utinamque sit tempus unquam, quo perfectus aliquis (qualem optamus) orator hanc partem superbo nomine, & vitiis quorundam bona ejus corrumpentium invisam, vindicet sibi, ac velut rebus repetitis in corpus eloquentiæ abducatur.

II. QUÆ * quidem cùm sit in tres divisa partes, naturalem, moralem, rationalem, quæ tandem non est cum oratoris opere conjuncta?

Nam ut ordinem retroagamus, de ultima illa, quæ tota versatur in verbis, nemo dubitaverit, si & proprietates vocis cujusque nosse, & ambigua aperire, & perplexa discernere, & de falsis judicare, & colligere ac resolvere quæ velis, oratoris est: quanquam ea non tam est minutè atque concisè in actionibus utendum, quàm in disputationibus: quia non docere modò, sed movere etiam ac delectare audientes debet orator; ad quod impetu quoque & viribus ac decore est opus: ut

vis

* De Philosophia
vide Cicer.
in Orat.

113--120.

vis amnium major est altis ripis, multoque gurgitis tractu fluentium, quàm tenuis aquæ, & objectu lapillorum resultantis.

Et ut palæstrici doctores illos quos ^c numeros vocant, non idcirco discentibus tradunt, ut his omnibus ii qui didicerunt, in ipso luctandi certamine utantur (plus enim pondere, & firmitate, & spiritu agitur) sed ut subsit copia illa, ex qua unum aut alterum, cuius se occasio dederit, efficiant: ita hæc pars Dialectica, sive illam dicere malimus disputatricem, ut est utilis sæpe, & finitionibus, & comprehensionibus, & separandis quæ sunt differentia, & resolvenda ambiguitate, & distinguendo, dividendo, illiciendo, implicando; ita si totum sibi vindicaverit in foro certamen, obstabit melioribus, & sectas ad tenuitatem suam vires ipsa subtilitate consumet. Itaque reperias quosdam in disputando mirè callidos: cum ab illa verò cavillatione discesserint, non magis sufficere in aliquo graviore actu, quàm parva quædam animalia, quæ in angustiis mobilia, campo deprehenduntur.

Jam quidem pars illa moralis quæ dicitur Ethice, certè tota oratori est accommodata. Nam in tanta causarum (ut superioribus libris diximus) varietate, cum alia conjecturâ quærantur, alia finitionibus concludantur, alia jure summoveantur, vel transferantur, alia colligantur, vel ipsa inter se concurrant, vel in diversum ambiguitate ducantur, nulla ferè dici potest, cuius non parte in aliqua tractatus æqui & boni repariantur. Plerasque verò esse quis nescit, quæ totæ in sola qualitate consistant? In consiliis verò quæ ratio suadendi est ab honesti quæstione seposita? Quid illa etiam pars tertia, quæ laudandi ac vituperandi officiis continetur? Nempe in tractatu recti pravique versatur.

An de justitia, fortitudine, abstinentia, temperan-

^c Numeros hoc loco appellat optimam motus & gestus conformationem, quæ ad decorum facit, ut testatur lib. 9. cum

ait: *metrum in verbis modo, rhytmus etiam in corporis motu est.* Turn.

tia, pietate, non plurima dicet orator? Sed ille vir bonus, qui hæc non vocibus tantum sibi nota atque nominibus, aurium tenus in usum linguæ perceperit, sed qui virtutes ipsas mente complexus, ita sentiet; nec in cogitando ita laborabit, sed quod sciet, verè dicet.

Cùm sit autem omnis generalis quæstio speciali potentior, quia universo partes continentur, non utique accedit parti quod universum est: profectò nemo dubitabit generales quæstiones in illo maxime studiorum more versatas. Jam verò cùm fiat multa propriis brevibusque comprehensionibus finienda, unde etiam status causarum dicitur finitivus, nonne ad id quoque instrui ab iis, qui plus in hoc studii dederunt oportet? Quid? non quæstio juris omnis, aut verborum proprietate, aut æqui disputatione, aut voluntatis conjectura continetur? quorum pars ad rationalem, pars ad moralem tractatum redundat. Ergo naturâ permixta est omnibus istis oratio, quæ quidem oratio est verè. Nam ignara quidem hujusce doctrinæ loquacitas erret necesse est, ut quæ vel nullos vel falsos duces habeat.

Pars verò naturalis, cùm est ad exercitationem dicendi tanto cæteris uberior, quanto majore spiritu de divinis rebus quàm humanis loquendum est, tum illam etiam moralem, sine qua nulla esse (ut docuimus) oratio potest, totam complectitur. Nam si regitur providentia mundus, administranda certè bonis viris erit Respublica. Si divina nostris animis origo, tendendum ad virtutem, nec voluptatibus terreni corporis serviendum. An hoc non frequenter tractabit orator? Jam de Augurum responsis, religionèque omni, de quibus maxima sæpe in senatu consilia versata sunt, non erit ei differendum, si quidem (ut nobis placet) futurus est vir idem civilis? Quæ denique intelligi saltem potest eloquentia hominis optima nescientis.

Hæc si ratione manifesta non essent, exemplis tamen crederemus. Siquidem & Periclem, cujus eloquentiæ

Orat. 12. quentiæ etiam si nulla ad nos monumenta venerunt, vim tamen quandam incredibilem cum historici, tum etiam liberrimum genus hominum comici veteres tradunt, Anaxagoræ Physici constat auditorem fuisse: & Demosthenem principem omnium Græciæ oratorum dedisse operam Platoni. Nam M. Tullius non tantum se debere scholis Rhetorum, quantum Academiae spatiis frequenter ipse testatus est. Neque se tanta in eo unquam fudisset ubertas, si ingenium suum conscripto fori, non ipsius rerum naturæ finibus terminasset.

III. VERUM ex hoc alia mihi quæstio exoritur, quæ secta conferre plurimum eloquentiæ possit: quam ea non inter multas potest esse contentio. Nam Epicurus inprimis nos à se ipse dimittit, qui fugere omnem disciplinam navigatione quam velocissima jubet. Neque verò Aristippus summum in voluptate corporis bonum ponens, ad hunc nos laborem adhortetur. Pyrrho quidem, quas in hoc opere partes habere potest, cui iudices esse apud quos verba faciat, & reum pro quo loquatur, & senatum in quo sit dicenda sententia, non liquebit? Academiam quidam utilissimam credunt, quod mos in utramque partem differendi, ad exercitationem forensium causarum proximè accedat. Adjiciunt loco probationis, quod ea præstantissimos in eloquentia viros ediderit. Peripatetici studio quoque se quodam oratorio jactant. Nam theses dicere exercitationis gratia ferè est ab his institutum. Stoici sicut copiam nitorémque eloquentiæ ferè præceptoribus suis defuisse concedant necesse est; ita nullos aut probare acrius, aut concludere subtilius contendunt.

Sed hæc inter ipsos, qui velut sacramento rogati, vel etiam superstitione constricti, nefas ducunt à suscepta semel persuasionem discedere. Oratori verò nihil est necesse in cujusquam jurare leges. Majus enim est opus atque præstantius, ad quod ipse tendit, & cujus est velut candidatus, si quidem est futurus cum vitæ, tum etiam eloquentiæ laude perfectus. Quare

in exemplum bene dicendi facundissimum quemque proponet sibi ad imitandum: moribus verò formandis quàm honestissima præcepta, rectissimamque ad virtutem viam deliget. Exercitatione quidem utetur omni, sed tamen erit plurimus in maximis quibusque, ac natura pulcherrimis. Nam quæ potest materia reperiri ad graviter copiosèque dicendum magis abundans, quàm de virtute, de Republica, de providentia, de origine animorum, de amicitia? Hæc sunt quibus mens pariter atque oratio insurgant, verè bona, quæ mitigent metus, coerceant cupiditates, eximant nos opinionibus vulgi, animùmque cælestem pariant.

Neque ea solùm quæ talibus disciplinis continentur, sed magis etiam quæ sunt tradita antiquitus, dicta ac facta præclarè, & nosse, & animo semper agitare conveniet. Quæ profectò nusquam plura majoraque, quàm in nostræ civitatis monumentis reperientur. An fortitudinem, fidem, justitiam, continentiam, frugalitatem, contemptum doloris ac mortis, meliùs alii docebunt, quàm Fabritii, Curii, Reguli, Decii, Mutii, aliique innumerabiles? Quantum enim Græci præceptis valent, tantum Romani (quod est majus) exemplis. * Tantùmque non cognatis id è rebus admoneri sciet, qui non modò proximum tempus, lucemque præsentem intueri satis credat, sed omnem posteritatis memoriam, spatium vitæ honestæ, & curriculum laudis existimet. Hinc mihi ille justitiæ haustus bibat, hinc sumptam libertatem in causis atque consiliis præstet. Neque erit perfectus orator, nisi qui honestè dicere & sciet, & audebit.

* Subesse
hic aliquid
mendi
suspitor.

CAPUT II.

NECESSARIAM JURIS CIVILIS ORATORI ESSE SCIENTIAM.

JURIS quoque † civilis necessaria huic viro scientia est, & morum ac religionum ejus Reipublicæ quam capeffet. Nam qualis esse suasor in consiliis

† De jure
civili Vide
Cicer. 1.
de Orat.

liis 166-205.

liis publicis privatisve poterit, tot rerum quibus præcipuè civitas continetur, ignarus? Quo autem modo patronum se causarum non falsò dixerit, qui quod est in causis potentissimum, sit ab altero petiturus? penè non dissimilis iis, qui ^d poetarum scripta pronuntiant. Nam quodammodo mandata perferet, & ea quæ sibi à iudice credi postulaturus est, aliena fide dicet, & ipse litigantium auxiliator, egebit auxilio. Quod ut fieri nonnunquam minore incommodo possit, cum domi præcepta & composita, sicut & cætera quæ in causa sunt, in discendo cognita ad iudicem perferet: quid fiet in iis quæstionibus quæ subito inter ipsas actiones nasci solent? non deformiter respectet? & inter subfellia minores ^e advocatos interroget? Potest autem satis diligenter accipere quæ tum audiet, cum ei dicenda sunt? aut fortiter affirmare, aut ingenuè pro suis dicere? Possit in actionibus: quid fiet in altercatione, ubi occurrendum continuò, nec libera ad discendum mora est? Quid si fortè peritus juris ille non aderit: Quid si quis non satis in ea re doctus, falsum aliquid subjecerit? Hoc enim est maximum ignorantiae malum, quòd credit eum scire, qui mo-
neat.

Neque ^f ego sum nostri moris ignarus, oblitusve eorum qui velut ad arculas sedent, & tela agentibus subministrant: neque idem Græcos quoque nescio facititare, unde nomen his Pragmaticorum datum est. Sed loquor de oratore, qui non clamorem modò suum causis, sed omnia quæ profutura sunt, debet. Itaque eum nec inutilem ^g si ad horam fortè constiterit, ne-

^d Poetæ interdum voci suæ diffidentes, scripta sua ab aliis recitari & pronuntiari curabant.

^e Advocatum hic appellat eum, qui jus suggerit, ut ait Asconius. *Turn.*

^f Apud Romanos, ut docet Asconius, quidam erant advocati, quidam cognitores & subscriptores, qui oratorem adjuva-

bant, jusque suggerebant. Sic apud Græcos erant *pragmatici*, veluti quidam formularii ac leguleii, qui oratorem instruebant, jusque ministrabant. *Turn.*

^g Si qua fortè inopina occasio postulet ut verba faciat ex tempore. Fortè hic mendum aliquod subest.

que

que in testationibus faciendis esse imperitum velim. Quis enim potius præparabit ea, quæ cum aget, esse in causa velit? Nisi fortè imperatorem quis idoneum credit, in præliis quidem strenuum & fortem, & omnium quæ pugna poscit, artificem; sed nec delectus agere, nec copias contrahere atque instruere, nec prospicere commeatus, nec locum capere castris scientem. Prius est enim certè parare bella, quàm gerere. Atqui simillimus huic sit advocatus, si plura quæ ad vincendum valent, aliis reliquerit: cum præsertim hoc, quod est maximè necessarium, non tam sit arduum, quàm procul intuentibus fortasse videatur.

Namque omne jus quod est certum, aut scripto, aut moribus constat. Dubium æquitatis regula examinandum est. Quæ scripta sunt, aut posita in more civitatis, nullam habent difficultatem: cognitionis sunt enim, non inventionis. At quæ consultorum responsis explicantur, aut in verborum interpretatione sunt posita, aut in recti pravique discrimine. Vim cujusque vocis intelligere, aut commune prudentium est, aut proprium oratoris: æquitas optimo cuique notissima est.

Nos porro & bonum virum & prudentem inprimis oratorem putamus: qui cum se ad id, quod est optimum natura, direxerit, non magnopere commovebitur si quis ab eo consultus dissentiat, cum ipsis illis diversas inter se opiniones tueri concessum sit. Sed etiamsi nosse quid quisque senserit volet, lectio- nis opus est, qua nihil est in studiis minùs laborio- sum. Quòd si plerique desperata facultate agendi, ad discendum jus declinaverunt, quàm id scire facile est oratori, quod discunt qui sua quoque confessione oratores esse non possunt?

Verùm & M. Cato cum in dicendo præstantissi- mus, tum juris fuit idem peritissimus. Et Scævola Servioque Sulpitio concessa est etiam facundiæ virtus. Et M. Tullius non modò inter agendum nunquam est destitutus scientia juris, sed etiam componere ali-

qua de eo coeperat: ut appareat posse oratorem non discendo tantum juri vacare, sed etiam docendo.

Verum ea quæ de moribus excolendis, studioque juris præcipimus, ne quis eo credat reprehendenda, quod multos cognovimus, qui tædio laboris, quem ferre tendentibus ad eloquentiam necesse est, confugerint ad hæc diverticula desidiæ: quorum alii se ad ^h album ac rubricas transtulerunt, & formularii, vel,
 1. de Orat. 236. ut Cicero ait, leguleii quidam esse maluerunt; tanquam utiliora eligentes ea, quorum solam facilitatem sequebantur: alii pigritiæ arrogantioris, qui subito fronte conficta, immisissaque barba, veluti despexissent oratoria præcepta, paulum aliquid federunt in scholis philosophorum, ut deinde in publico tristes, domi dissoluti, captarent auctoritatem contemptu cæterorum. Philosophia enim simulari potest, eloquentia non potest.

CAPUT IV.

NECESSARIAM ORATORI COGNITIONEM HISTORIARUM.

IN primis verò abundare debet orator exemplorum copia, cum veterum, tum etiam novorum: adeo ut non ea modò quæ conscripta sunt historiis, aut sermonibus velut per manus tradita, quæque quotidie aguntur, debeat nosse; verum ne ea quidem quæ sunt à clarioribus poetis ficta, negligere. Nam illa quidem priora, aut testimoniorum, aut etiam judicatorum obtinent locum. Sed hæc quoque aut vetustatis fide tuta sunt, aut ab hominibus magnis præceptorum loco ficta creduntur. Sciat ergo quàm plurima: unde etiam senibus auctoritas major est, quod plura nosse & vidisse creduntur; quod Homerus fre-

^h *Album* appellat aut in quo proponerentur Prætoris edicta, aut in quo scribebantur Judi-

cum nomina. Appellat *rubricas*, juris titulos, quia rubricâ & minio tingebantur. *Turn.*

quentissimè

quentissimè testatur. Sed non est expectanda ultima ætas, cùm studia præstent, ut quantum ad cognitionem pertinet rerum, etiam præteritis seculis vixisse videamur.

C A P U T V.

QUÆ SINT ORATORIS INSTRUMENTA.

Necessariam oratori præstantiam animi & fiduciam.—De naturalibus instrumentis oratoris.

HÆC sunt quæ me redditurum promiseram, instrumenta non artis, ut quidam putaverunt, sed ipsius oratoris. Hæc arma habere ad manum, horum scientia debet esse succinctus, accedente verborum figurarumque facili copia, & inventionis ratione, & disponendi usu, & memoriæ firmitate, & actionis gratia. pag. 95.

Sed plurimum ex his valet animi præstantia, quam nec metus frangat, nec acclamatio terreat, nec audientium auctoritas ultra debitam reverentiam tardet. Nam ut abominanda sunt contraria his vitia, confidentiæ, temeritatis, improbitatis, arrogantia; ita citra constantiam, fiduciam, fortitudinem, nihil ars, nihil studium, nihil profectus ipse profuerit; ut si des arma timidis & imbellibus. Invitus mehercle dico, quoniam & aliter accipi potest, ipsam verecundiam, vitium quidem, sed amabile, & quæ virtutes facillimè generet, esse interim adversam, multisque in causa fuisse, ut bona ingenii studiique in lucem non prolata, situ quodam secreti consumerentur.

Sciat autem, si quis hæc fortè, minùs adhuc peritus distinguendi vim cujusque verbi, leget, non probitatem à me reprehendi, sed verecundiam, quæ est timor quidam reducens animum ab iis quæ facienda sunt: unde confusio, & cœpti pœnitentia, & subitum silentium. Quis porro dubitet vitiis adscribere affectum, propter quem facere honestè pudet? Neque ego rursus nolo eum qui sit dicturus, & sollicitum sur-

gere, & colore mutari, & periculum intelligere; quæ si non accident, etiam simulanda erunt: sed intellectus hic sit operis, non metus; moveamurque, non concidamus. Optima est autem emendatio verecundiæ, fiducia: & quamlibet imbecilla frons, magnâ conscientia sustinetur.

pag. 6.

1. de Orat.
128.

Sunt & naturalia, ut supra dixi, quæ tamen & cura juvantur, instrumenta, vox, latus, decor: quæ quidem tantum valent, ut frequenter famam ingenii faciant. Habuit oratores ætas nostra copiosiores: sed cum diceret, eminere inter æquales Trachallus videbatur; ea corporis sublimitas erat, is ardor oculorum, frontis auctoritas, gestus præstantia, vox quidem, non ut Cicero desiderat, penè tragædorum, sed super omnes, quos ego quidem audierim, tragædos. Certè cum in Basilica Julia diceret primo tribunali, quatuor autem judicia, ut moris est, cogerentur, atque omnia clamoribus fremerent, & auditum eum, & intellectum, &, quod agentibus cæteris contumeliosum fuit, laudatum quoque ex quatuor tribunalibus memini. Sed hoc votum est, & rara felicitas: quæ si non adsit, fanè sufficiat ab iis quibus quis dicit, audiri. Talis esse debet, orator, & hæc scire.

CAPUT VI.

QUOD SIT TEMPUS INCIPIENDI CAUSAS AGERE.

AGENDI autem initium sine dubio secundum vires cujusque sumendum est: neque ego annos definiam, cum ⁱ Demosthenem puerum admodum actiones pupillares habuisse manifestum sit: Calvus, Cæsar, Pollio multum ante ^k quæstoriam omnes ætatem gravissima judicia susceperint: prætextatos egisse

ⁱ Demosthenes penè adhuc puer contra tutores suos bona sua tueri coactus est.

^k Ad quæsturam non admittebantur nisi qui nati essent an-

nos 27. Prætextâ verò utebantur pueri usque ad annum 17. quo tempore togam virilem sumebant.

quosdam sit traditum : Cæsar Augustus duodecim natus annos aviam pro Rostris laudaverit.

Modus mihi videtur quidam tenendus, ut neque præproperè distringatur immatura frons, & quicquid est illud adhuc acerbum proferatur. Nam inde & contemptus operis innascitur, & fundamenta jaciuntur impudentiæ, & (quod est ubique perniciosissimum) prævenit vires fiducia. Nec rursus differendum est tyrocinium in senectutem. Nam quotidie metus crescit, majusque fit semper quod ausuri sumus : & dum deliberamus quando incipiendum sit, incipere jam serum est.

Quare fructum studiorum viridem, & adhuc dulcem promi decet, dum & venia & spes est, & paratus favor, & audere non dedecet : & si quid desit operi, supplet ætas : & si qua sunt dicta juveniliter, pro indole accipiuntur : ut totus ille Ciceronis pro Sexto Roscio locus. *Quid enim tam commune, quàm n. 72. spiritus vivis, terra mortuis, mare fluctuantibus, littus ejedis?* Quæ cum sex & viginti natus annos summis audientium clamoribus dixerit, deferbuisset tempore, & annis liquata jam senior idem fatetur.

Orat. 107.

Et hercle quantumlibet secreta studia contulerint, est tamen proprius quidam fori profectus : alia lux, alia veri discriminis facies : plúsque, si separes, usus sine doctrina, quàm citra usum doctrina valeat. Ideoque nonnulli senes in schola facti stupent novitate cum in judicia venerunt, & omnia suis exercitationibus similia desiderant. At illic & judex tacet, & adversarius obstreperit, & nihil temerè dictum perit : & si quid tibi ipse sumas, probandum est : & laboratam congestamque dierum ac noctium studio actionem * aqua deficit : & omisso magna semper flandi tumore, in quibusdam causis † loquendum est, quod illi disertissimi minimè sciunt. Itaque nonnullos reperias, qui sibi eloquentiores videantur, quàm ut causas agant.

* Spatium temporis definitum clepsydra.
† Simpliciter & familiari sermone utendum.

Cæterum illum quem juvenem, tenerisque adhuc viribus nitentem in forum deduximus, & incipere à quàm maximè facili ac favorabili causa velim, ut ca-

tuli ferarum molliore præda faginantur : & non utique ab hoc initio continuare operam, & ingenio adhuc alendo callum inducere, sed jam scientem quid sit pugna, & in quam rem studendum sit, refici atque renovari. Sic & tyrocinii metum, dum facilius est audere, transierit : nec audendi facilitatem usque ad contemptum operis adduxerit.

Ufus est & hac ratione M. Tullius : & cùm jam clarum meruisset inter patronos qui tum erant nomen, in Asiam navigavit, seque & aliis sine dubio eloquentiæ ac sapientiæ magistris, sed præcipue tamen Apollonio Moloni, quem Romæ quoque audierat, Rhodi rursus formandum, ac velut recoquendum dedit. Tum dignum operæ pretium venit, cùm inter se congruunt præcepta experimenta.

CAPUT VII.

QUÆ IN SUSCIPIENDIS CAUSIS ORATORI OBSERVANDA SINT.

I. Defendere quam accusare honestius. Non tamen detrectanda semper accusatio.—Quæ causæ sint potius suscipiendæ.—Dimittendam causam, cum eam malam esse cognoverimus. II. An gratis agendæ sint causæ.

I. **C**UM fatis in omne certamen virium fecerit, prima ei cura in suscipiendis causis erit : in quibus defendere quidem reos profectò quàm facere vir bonus malet : non tamen ita nomen ipsum accusatoris horrebit, ut nullo neque publico neque privato duci possit officio, ut aliquem ad reddendam rationem vitæ vocet. Nam & leges ipsæ nihil valent, nisi actoris idonea voce munitæ : & si pœnas scelerum expetere fas non est, propè est ut scelera ipsa permissa sint : & licentiam malis dari, certè contra bonos est. Quare neque fociorum querelas, nec amici vel propinqui necem, nec erupturas in Rempublicam conspirationes inultas patietur orator ; non pœnæ nocentium cupidus, sed emendandi vitia, corrigendique mores. Nam
qui

qui ratione traduci ad meliora non possunt, solo metu continentur. Itaque ut accusatoriam vitam vivere, & ad deferendos reos præmio duci, proximum latrocinio est; ita pestem intestinam propulsare, cum propugnatoribus patriæ comparandum.

Ideoque principes in Republica viri non detrectaverunt hanc officii partem: creditique sunt etiam clari juvenes obsidem Reipublicæ dare malorum civium accusationem, quia nec odisse improbos, nec similitudines provocare, nisi ex fiducia bonæ mentis videbantur. Idque cum ab Hortensio, Lucullis, Sulpitio, Cicerone, Cæsare, plurimis aliis, tum ab utroque Catone factum est: quorum alter appellatus est Sapiens; alter nisi creditur fuisse, vix scio cui reliquerit hujus nominis locum. ¹ Namque defendet omnis orator, idemque portum illum eloquentiæ suæ salutarem, non etiam piratis patefaciet, duceturque in advocationem maxime causâ.

Quoniam tamen omnes qui non improbè litigabunt, quorum certè bona pars est, sustinere non potest unus, aliquid etiam commendantium personis dabit, & ipsorum qui judicio decernent, ut optimi cujusque voluntate moveatur. Namque hos & amicissimos habebit vir bonus. Summovendum verò est utrumque ambitus genus, vel potentibus contra humiles venditandi operam suam, vel illud etiam jactantius, minores utique contra dignitatem attollendi. Non enim fortuna causas vel justas, vel improbas facit.

Neque verò pudor obstat, quò minùs susceptam, cum melior videretur, litem, cognita inter disceptandum iniquitate, dimittat, cum * priùs litigatori dixerit verum. Nam & in hoc maximum, si æqui iudices sumus, beneficium est, ut non fallamus vana spe litigantem. Neque est dignus opera patroni, qui non utitur consilio. Et certè non convenit ei quem

* Postquam litigatori dixerit causam ejus esse malam;

¹ Subesse hic videtur mendum aliquod. Quidam legunt, neque: legendum etiam puto, omnes, & sic fortè sensus consta-

bit. Neque defendet omnes orator, sed causæ ipsius bonitate præcipuè adducetur ut se advocatum alicui præbeat.

oratorem esse volumus, injusta tueri scientem. Nam si ex illis quas suprà diximus causis falsum tuebitur, erit tamen honestum quod ipse faciet.

II. GRATISNÈ ei semper agendum sit, tractari potest. Quod ex prima statim fronte dijudicare imprudentium est. Nam quis ignorat, quin id longè sit honestissimum, ac liberalibus disciplinis, & illo quem exigimus animo dignissimum, non vendere operam, nec elevare tanti beneficii auctoritatem? cum pleraque hoc ipso possint videri vilia, quòd pretium habent. Cæcis hoc, ut aiunt, satis clarum est; nec quisquam qui sufficientia sibi (modica autem hæc sunt) possidebit, hunc quæstum sine crimine sordium fecerit.

At si res familiaris amplius aliquid ad usus necessarios exiget, secundum omnes sapientium leges patietur sibi gratiam referri: cum & Socrati collatum sit ad victum; & Zeno, Cleanthes, Chrysippus mercedes à discipulis acceptaverint. Neque enim video quæ justior acquirendi ratio, quàm ex honestissimo labore, & ab iis de quibus optimè meruerint, quique si nihil invicem præstent, indigni fuerint defensione. Quod quidem non justum modò, sed necessarium etiam est, cum hæc ipsa opera, tempusque omne alienis negotiis datum, facultatem aliter acquirendi recedant.

Sed tum quoque tenendus est modus: ac plurimum refert, & à quo accipiat, & quantum, & quousque. Paciscendi quidem ille piraticus mos, & imponentium periculis pretia procul abominanda negotiatio, etiam à mediocriter improbis aberit: cum præsertim bonos homines bonasque causas tuenti non sit metuendus ingratus: qui si futurus, ^m malo tamen ille peccet. Nihil ergo acquirere volet orator ultra quàm fatis erit, ac ne pauper quidem tanquam mercedem accipiet, sed mutua benevolentia utetur, cum sciat se tanto plus præstitisse: quia nec vænire hoc beneficium oportet.

■ Si litigator futurus est ingratus, malim ille peccet quàm orator.

tet,

tet, nec perire. Denique ut gratus sit, ad eum magis pertinet, qui debet.

C A P U T VIII.

QUÆ IN DISCENDIS CAUSIS ORATORI OBSERVANDA SINT.

I. Causam, quam dicturus est, orator diligenter cognoscat; neque vero per alium, neque ex libellis, sed per se ipsum. II. Litigatorem patienter, nec semel audiat, sæpiusque interroget. III. Instrumenta litis omnia inspiciat & scrutetur.—Postremo judicis personam assumat.

I. PROXIMA discendæ causæ ratio, quod est oratoris fundamentum. Neque enim quisquam tam ingenio tenui reperitur, qui cùm omnia quæ sunt in causa, diligenter cognoverit, ad docendum certè judicem non sufficiat. Sed ejus rei paucissimis cura est. Nam ut taceam de negligentibus, quorum nihil refert ubi litium cardo vertatur, dum sint quæ vel extra causam ex personis ac communi tractatu locorum occasionem clamandi largiantur: aliquos & ambitio pervertit, qui partim tanquam occupati, semperque aliud habentes quod antè agendum sit, pridè ad se venire litigatorem, aut eodem matutino jubent, nonnunquam etiam inter ipsa subsellia didicisse se gloriantur: partim jactantia ingenii, ut res citò accepisse videantur, tenere se & intelligere penè priusquam audiant mentiti, cùm multa & disertè, summisque clamoribus, quæ neque ad judicem, neque ad litigatorem pertineant, decantaverunt, bene sudantes benèque comitati per forum reducuntur.

Ne illas quidem tulerim delicias eorum, qui doceri amicos suos jubent: quanquam minùs mali est, si illi saltem rectè discant, rectèque doceant. Sed quis discet tam bene, quàm patronus? Quomodo autem sequester ille, & media litium manus, & quidam interpres impendet æquo animo laborem in alienas actiones, cùm dicturus ipse non sit.

Pessimæ

* *Leg. potius, mutandum.*

Pessimæ verò consuetudinis, libellis esse contentum, quos componit aut litigator, qui confugit ad patronum, quia liti ipse non sufficit; aut aliquis ex eo genere advocatorum, qui se non posse agere confitentur, deinde faciunt id quod est in agendo difficilimum. Nam qui judicare quid dicendum, quid dissimulandum, quid declinandum, * imitandum, fingendum etiam sit, potest, cur non sit orator, quando quod difficilius est facit? Hi porro non tantum nocerent, si omnia scriberent uti gesta sunt. Nunc consilium, & colores adjiciunt, & aliqua pejoraⁿ veris, quæ plerique cum acceperunt, immutare nefas habent, & velut themata in scholis posita custodiunt. Deindeprehenduntur, & causam quam discere ex suis litigatoribus noluerunt, ab adversariis discunt.

II. LIBERUM igitur demus ante omnia iis quorum negotium erit, tempus, ac locum: exhortemurque ultro, ut omnia quamlibet verbosè, & unde volent repetito tempore exponant. Non enim tam obest audire supervacua, quam ignorare necessaria. Frequenter autem & vulnus & remedium in iis orator inveniet, quæ litigatori in neutram partem habere momentum videbantur. Nec tanta sit acturo memoriæ fiducia, ut subscribere audita pigeat.

Nec semel audisse sit satis: cogendus eadem iterum ac sæpius dicere litigator: non solum quia effugere aliqua primâ expositione potuerunt, præsertim hominem (quod sæpe evenit) imperitum, sed etiam ut sciamus an eadem dicat. Plurimi enim mentiuntur, & tanquam non doceant causam, sed agant, non ut cum patrono, sed ut cum iudice loquuntur. Quapropter nunquam satis credendum est, sed agitandus omnibus modis, & turbandus, & ° evocandus. Nam

ⁿ *Veris* puto esse in dativo casu: *Adjiciunt veris*, id est rebus ut gesta sunt, *consilium*, & *colores*, id est argumenta quibus rem, fortasse falsam probabilem

efficiant, & aliqua adhuc iis pejora.

° Significat interrogationibus paulatim eliciendum litigatorem ut aliquid loquatur sibi ipsi contrarium. *Turn.*

ut

ut medicis non apparentia modò vitia curanda sunt, sed etiam inveniendæ quæ latent, sæpe ea ipsis qui sanandi sunt occultentibus; ita advocatus plura, quàm ostenduntur, aspiciat.

Nam cùm satis in audiendo patientiæ impenderit, in aliam rursus ei personam transeundum est, agendūque adversarius, proponendum quicquid omnino excogitari contrà potest, quicquid recipit in ejusmodi disceptatione natura. Interrogandus quàm infestissimè, ac premendus. Nam dum omnia quærimus, aliquando ad verum, ubi minimè expectavimus, pervenimus. In summa, optimus est in discendo patronus incredulus. Promittit enim litigator omnia, testem populum, paratissimas consignationes, ipsum denique adversarium quædam non negaturum.

III. IDEOQUE opus est intueri omne litis instrumentum: quod videre non est satis, perlegendum erit. Nam frequentissimè aut non sunt omnino quæ promittebantur, aut minus continent: aut cum alio aliquo nocituro permixta sunt: aut nimia sunt, & fidem hoc ipso detractura, quòd non habent modum. Denique ^p linum ruptum, aut turbata cera, aut sine agnitione signa frequenter invenies; quæ nisi domi excusseris, in foro inopinata decipient: plūsque nocebunt destituta, quàm non promissa nocuissent.

Multa etiam quæ litigator nihil ad causam pertinere crediderit, patronus eruet: modò per omnes *Lib. 5.* quos tradidimus argumentorum locos eat: quos ut *cap. 10.* circumspectare in agendo, & attentare singulos minimè convenit, propter quas diximus causas; ita etiam *pag. 195.* in discendo rimari necessarium est, quæ personæ, quæ tempora, quæ loca, instituta, instrumenta, cæteraque ex quibus non tantùm illud quod est artificiale probationis genus colligi possit, sed qui metuendi

^p Consuetudo erat, ut ait Paulus, ut instrumenta triplicato lino trajicerentur, cui signaculum ex cera imponebatur. Eò alludit Fabius. *Turn. Turba-*

tam ceram legit Salmasius. Sine agnitione, aut, ut alii malunt, sine agnitore signa vocat, cùm nemo ex testibus signum suum agnoscit. Salm.

testes,

testes, quo modo sint refellendi. Nam plurimum refert, invidia reus, an odio, an contemptu laboret: quorum ferè pars prima superiores, proxima pares, tertia humiliores premit.

Sic causam perscrutatus, propositis ante oculos omnibus quæ profint nocèantve, tertiam deinde personam induat iudicis, fingátque apud se agi causam, & quod ipsum movisset de eadem re pronuntiaturum, id potentissimum apud quemcunque agetur, existimet: & sic eum rarò fallat eventus, aut culpa iudicis erit.

CAPUT IX.

QUÆ SERVANDA IN AGENDIS CAUSIS ORATORI SINT.

I. Ne oratorem ab utilitate causæ, præsentis cupido laudis abducatur. — Minores causas ne fastidiose rejiciat. II. Abstineat à maledicendi petulantia. III. Afferat ad dicendum curæ quantum plurimum poterit.

I. **Q**UÆ sint in agendo servanda, toto ferè opere executi sumus: pauca tamen propria hujus loci, quæ non tam dicendi arte, quàm officiis agendi continentur, attingam. Ante omnia, ne, quod plerisque accidit, ab utilitate eum causæ præsentis cupido laudis abducatur. Nam ut gerentibus bella, non semper exercitus per plana & amœna ducendus est, sed adeundi plerumque asperi colles, expugnandæ civitates quamlibet præcisus positæ montibus, aut operum mole difficiles: ita oratio gaudebit quidem occasione latiùs decurrendi, & æquo congressa campo, totas vires populariter explicabit. At si juris anfractus, aut eruendæ veritatis latebras adire cogetur, non obsequitabit, nec illis vibrantibus concitatísque sententiis velut missilibus utetur: sed operibus, & cuniculis, & insidiis, & occultis artibus rem geret. Quæ omnia non dum fiunt laudantur, sed cùm facta sunt: unde etiam minùs cupidus opinionis, plus fructus venit. Nam cùm illa dicendi vitiosa jactatio inter plausores suos detonuit, resurgit veræ virtutis fortior fama:

nec iudices à quo sint moti dissimulant, & doctis creditur; nec est orationis vera laus, nisi cùm finita est.

Veteribus quidem etiam dissimulare eloquentiam fuit moris: idque M. Antonius præcipit, quo plus ^{2 de Orat.} dicentibus fidei, minúsque suspectæ advocatorum infidiae forent. Sed illa dissimulari quæ tum erat, potuit: nondum enim tantum dicendi lumen accesserat, ut etiam per obstantia erumperet. Quare artes quidem & consilia lateant, & quicquid si deprehenditur perit. Hactenus eloquentia secretum habet. Verborum quidem delectus, gravitas sententiarum, figurarum elegantia, aut non sunt, aut apparent. Sed vel propter hoc ipsum ostentanda non sunt, quòd apparent. Aut si unum è duobus eligendum, causa laudetur potiùs quàm patronus. Finem tamen hunc præstabit orator, ut videatur optimam causam optimè egisse. Illud certum erit, neminem pejùs agere, quàm qui displicente causa placet. Necessè est enim extra causam sit quod placet.

Nec illo fastidio laborabit orator, non agendi causas minores, tanquam infra eum sint, aut detractura sit opinioni minùs liberalis materia. Nam & suscipiendi ratio iustissima est officium, & optandum etiam ut amici quàm minimas lites habeant: & abundè dixit bene, quisquis rei satisfecit.

II. AT quidam etiam, si fortè susceperint negotia paulum ad dicendum tenuiora, extrinsecus adductis ea rebus circumliniunt: ac si defecerint alia, convitiis implent vacua causarum, si contingit, veris; si minùs, fictis: modò sit materia ingenii, mereatúrque clamorem dum dicitur. Quod ego adeo longè puto ab oratore perfectò, ut eum ne vera quidem objecturum, nisi * id causa exigit, credam. Ea est enim * *Francius* ^{malebat,} prorsus ¹ *canina*, ut ait Appius, *eloquentia*, ² censuram ^{nisi cùm id &c.}

* Nonius Marcellus in dictione Rabula citat ex Sallustio hunc locum: *Canina*, ut ait Appius, *facundia exercebatur*. Tractum est vel à canum latratu, vel à

philosophis Cynicis, qui mordaces erant. *Turn.*

² Protervè maledicere, & sic censoriam notam ob maledicendi protervitatem incurrere. Suspectu

ram maledicendi subire: quod facientibus etiam male audiendi præsumentia patientia est. Nam & in ipsos fit impetus frequenter qui egerunt, & certè patroni petulantiam litigator luit. Sed hæc minora sunt ipso illo vitio animi, quo maledicus à malefico non distat, nisi occasione. Tarpis voluptas, & inhumana, & nulli audientium bono grata: à litigatoribus quidem frequenter exigitur, qui ultionem malunt quam defensionem. Sed neque alia multa ad arbitrium eorum facienda sunt. Hoc quidem quis hominum liberi modò sanguinis sustineat, petulans esse ad alterius arbitrium?

Atqui etiam in advocatos partis adversæ libenter nonnulli invehuntur: quod nisi si fortè meruerunt, & inhumanum est respectu communium officiorum, & cùm ipsi qui dicit inutile, (nam idem juris responsus datur) tum causæ contrarium, quia planè & adversarii fiunt, & inimici; & quantulumcunque his virium est, contumelia augetur. Super omnia perit illa, quæ plurimum oratori & auctoritatis & fidei affert, modestia, si à viro bono in rabulam latratoremque convertitur, compositus non ad animum iudicis, sed ad stomachum litigatoris.

Frequenter etiam species libertatis deducere ad temeritatem solet, non causis modò, sed ipsis quoque qui dixerunt, periculosam. Nec immeritò Pericles solebat optare, ne quod sibi verbum in mentem veniret, quo populus offenderetur. Sed quod ille de populo, id ego de omnibus sentio, qui tantundem possunt nocere. Nam quæ fortia dum dicuntur videbantur, stulta cùm læserunt vocantur.

III. NUNC quia varium ferè propositum agentium fuit, & quorundam cura tarditatis, quorundam facilitas temeritatis crimine laboravit, quem credam fore in hoc oratoris modum, tradere non alienum videtur.

pectus est mihi hic locus Edit. *eloquentia, cognituram maledi-*
Argent. habet: *Ea est canina cendi subire.*

Afferet ad dicendum curæ semper quantum plurimum poterit. Neque enim solum negligentis, sed & mali, & in suscepta causa perfidi ac proditoris est, pejùs agere, quàm possit. Ideoque ne suscipiendæ quidem sunt causæ plures, quàm quibus suffecturum se sciat.

Dicet scripta quàm res patietur plurima, & ut Demosthenes ait, si continget, & sculpta. Sed hoc aut ¹ primæ actiones, aut quæ in publicis judiciis post interjectos dies dantur, permiserint: at cùm protinus respondendum est, omnia parari non possunt, adeo ut paulo minùs promptis etiam noceat scripsisse, si alia ex diverso quam opinati fuerunt, occurrerint. Inviti enim recedunt à præparatis, & tota actione respiciunt, requiruntque num aliquid ex ¹ illis intervelli, atque ex tempore dicendis inferi possit. Quod si fiat, non cohæret, nec commissuris modò, ut in opere malè juncto, hiantibus, sed ipsa coloris inæqualitate detegitur. ² Ita nec liber est impetus, nec cura contexta, & utrumque alteri obstat. Illa enim quæ scripta sunt, retinent animum, non sequuntur. Itaque in his actionibus omni, ut ³ agricolæ dicunt, pede standum est. Nam cùm in propositione ac refutatione causa consistat, quæ nostræ partis sunt, scripta esse possunt: quæ etiam responsurum adversarium certum est (est enim aliquando certum) pari cura refelluntur.

Ad alia unum paratum afferre possumus, ut causam bene noverimus: alterum ibi sumere, ut dicentem ad-

¹ Prima actio est primum judicium, quo causa agitur. Quod subnectit continuò Fabius, pertinet ad ampliacionem & compendicionem, cùm scilicet causa differtur, ut post aliquot dies denuo agatur. *Turn.*

² Num aliquid ex illis quæ præparaverant, inferi possit intervallis, seu vacuis, quæ provideri non potuerunt, & supplenda

sunt ex tempore. Obscurus hic locus, & fortè mendosus.

³ Ita nec liber est impetus, in iis quæ dicunt ex tempore, nec cura contexta, in iis quæ scripta memoriter recitant.

⁴ Proverbium est ab agricolis ductum, qui cùm maximè laborant, utrisque maximè se pedibus sustinent, alioqui vehemens esse labor non posset. *Turn.*

K k

versarium

versarium diligenter audiamus. Licet tamen præcogitare plura, & animum ad omnes casus componere: idque est tutius stylo, quo facilius & omittitur cogitatio, & transfertur.

Sed siue in respondendo fuerit subitò dicendum, siue quæ alia ita exegerit ratio, nunquam oppressum se ac deprehensum credet orator, cui disciplina & studium & exercitatio dederit vires etiam facilitatis: quémque armatum semper, ac velut in procinctu stantem, non magis unquam in causis oratio, quàm in rebus quotidianis ac domesticis sermo deficiet, nec se unquam propter hoc oneri subtrahet, modò sit causæ

* *Legendum censeo, dicendæ.*

* dicendæ tempus: nam cætera semper sciet.

CAPUT X.

DE GENERE DICENDI.

I. Varia esse genera dicendi; & alium alio delectari.—Idem accidere in picturis & statuis, quarum varios & excellentes in suo quémque genere artifices commemorat.—Recenset oratores Latinos inter se distantes.—Ciceronem unum omnibus antepone, eumque defendit contra obtrusatores. II. Tria esse genera dicendi: Atticum, Asianum, Rhodium.—Atticum genus optimum. Quid sit Attice dicere.—Latinam eloquentiam esse imparem Atticæ, ob linguæ inopiam.—Compensandum id sententiis & figuris. III. Refellit eos qui nimium aridi omnem ornatum respuant.—Temporibus & auribus esse seruiendum.—Scribendi & dicendi eandem rationem esse oportere. IV. Rursum tria dicendi genera attingit: subtile, grande, medium seu floridum.—Esse & alia media genera tribus prædictis interjecta.—Hæc singula & causas, & partibus causarum accommodanda.—Quosdam floridum modo dicendi genus seclari: male.—Hæc omnia orator non optime tantum, sed etiam facillime faciat.

I. SUPEREST ut dicam de genere orationis. Hic erat propositus à nobis in divisione prima locus tertius: nam ita promiseram, me de arte, de artifice, de opere dicturum. Cum sit autem rhetorices atque oratoris opus oratio, pluresque ejus formæ, sicut ostendam, in omnibus his & ars est, & artifex: plurimum tamen invicem differunt: nec solum specie,

ut signum signo, & tabula tabulâ, & actione actio ; sed genere ipso, ut à Græcis Tuscanicæ statuæ, & Asianus eloquens Attico. Suos autem, hæc operum genera quæ dico, ut auctores, sic etiam amatores habent : atque ideo nondum est perfectus orator, ac nescio an ars ulla, non solum quia aliud in alio magis eminet, sed quod non una omnibus forma placuit, partim conditione vel temporum vel locorum, partim iudicio cujusque atque proposito.

Primi, * quorum quidem opera non vetustatis modo gratia visenda sunt, clari pictores fuisse dicuntur Polygnotus atque Aglaphon : quorum simplex color tam sui studiosos adhuc habet, ut illa prope rudia, ac velut futuræ mox artis primordia, maximis qui post eos extiterunt auctoribus præferantur, proprio quodam intelligendi (ut mea fert opinio) ambitu. Post Zeuxis atque Parrhasius non multum ætate distantes (circa Peloponnesia ambo tempora : nam cum Parrhasio sermo Socratis apud Xenophontem invenitur) plurimum arti addiderunt. Quorum prior luminum umbrarumque invenisse rationem, secundus examinasse subtilius lineas traditur. Nam Zeuxis plus membrorum corporum dedit, id amplius atque augustius ratus, atque (ut existimant) Homerum secutus, cui validissima quæque forma etiam in sceminis placet. Ille verò ita circumscripsit omnia, ut eum legum-latorem vocent, quia Deorum atque Heroum effigies, quales ab eo sunt traditæ, cæteri tanquam ita necesse sit sequuntur.

Floruit autem circa Philippum, & usque ad successores Alexandri, pictura præcipue, sed diversis virtutibus. Nam curâ Protogenes, ratione Pamphilus ac Melanthius, facilitate Antiphilus, concipiendis visionibus (quas *Φαντασίαις* vocant) Theon Samius, ingenio & gratia, quam ipse in se maximè jactat, Apelles est præstantissimus. Euphranorem admirandum facit, quod cæteris optimus studiis inter præcipuos, & pingendi fingendique idem mirus artifex fuit.

* De clariis
Pictoribus
vide Plin-
ium
lib. 35.
cap. 8, 9,
10. &
Cicer. in
Bruto, n.
70.

Similis in statuis differentia. Nam duriora, & Tuscanicis proxima Calon atque Egeſias, jam minùs rigida Calamis, molliora adhuc ſuprà dictis Myron fecit.

Diligentia ac decor in Polycleto ſupra cæteros: cui quanquam à plerisque tribuitur palma, tamen ne nihil detrahatur, deeſſe pondus putant. Nam ut humanæ formæ decorem addiderit ſupra verum, ita non expleviſſe deorum auctoritatem videtur. Quin ætatem quoque graviorem dicitur refuſiſſe, nihil auſus ultra læves genas.

At quæ Polycleto defuerunt, Phidiæ atque Alcameni dantur. Phidias tamen diis quàm hominibus efficiendis melior artifex traditur: in ebore verò longè citra æmulum, vel ſi nihil niſi Minervam Athenis aut Olympium in Elide Jovem feciſſet, cujus pulcritudo adjeciſſe aliquid etiam receptæ religioni videtur; adeo majeſtas operis deum æquavit.

Ad veritatem Lyſippum & Praxitelem acceſſiſſe optimè affirmant. Nam Demetrius tanquam nimius in ea reprehenditur, & fuit ſimilitudinis quàm pulcritudinis amantior.

In oratione verò ſi ſpecies intueri velis, totidem penè reperiſ in ingeniorum, quot corporum formas. Sed fuère quædam genera dicendi conditione temporum horridiora, alioqui magnam jam vim ingenii præ ſe ferentia. Hinc ſunt Lælii, Africani, Catones, Gracchique, quos tu licet Polygnotos vel Calonas appelles. Mediam illam formam teneant L. Craſſus, Q. Hortenſius. Tum deinde effloreſcat non multum inter ſe diſtantium tempore oratorum ingens proventus. Hinc vim Cæſaris, indolem Cælii, ſubtilitatem Callidii, gravitatem Bruti, acumen Sulpitii, acerbicatem Caſſii, diligentiam Pollionis, dignitatem Meſſalæ, ſanctitatem Calvi reperiſ. In his etiam quos ipſi vidimus, copiam Senecæ, vires Africani, maturitatem Afri, jucunditatem Criſpi, ſonum Trachalli, elegantiam Secundi.

At

At M. Tullium non illum habemus Euphranorem circa plurium artium species præstantem, sed in omnibus quæ in quoque laudantur eminentissimum. Quem tamen & suorum homines temporum incesse audebant ut tumidiorem, & Asianum, & redundantem, & in repetitionibus nimium, & in salibus aliquando frigidum, & in compositione fractum, exultantem, ac penè (quod procul absit) viro molliorem. Postea verò quàm Triumvirali proscriptione consumptus est, passim qui oderant, qui invidebant, qui æmulabantur, adulescentes etiam præsentis potentia, non responsurum invaserunt.

Ille tamen qui jejunos à quibusdam atque aridus habebatur, non aliter ab ipsis inimicis malè audire, quàm nimis floribus & ingenii affluentia potuit. Falsum utrumque, sed tamen illa mentiendi propior occasio. Præcipuè verò presserunt eum, qui videri Atticorum imitatores * concupiebant. Hæc manus * *Alii legunt: concupierant.* quasi quibusdam sacris initiata, ut alienigenam, & virum superstitiosum, devinctumque illis legibus insequeretur. Unde nunc quoque aridi, & exsuccii, & exangues (hi sunt enim qui suæ imbecillitati, fanitatis appellationem, quæ est maxime contraria, obtendant) quia clariorem vim eloquentiæ velut solem ferre non possunt, umbra magni nominis delitescunt. Quibus quia multa, & pluribus locis Cicero ipse respondit, tutior mihi de hoc differendi brevitatis erit.

II. E T antiqua quidem illa divisio inter Asianos atque Atticos fuit, cum hi pressi & integri, contra inflati illi & inanes haberentur: & in his nihil superflueret, illis judicium maximè ac modus deesset. Quod quidam, quorum & Santra est, hoc putant accidisse, quòd paulatim sermone Græco in proximas Asiæ civitates influente, nondum satis periti loquendi, facundiam concupierint, ideòque ea quæ propriè signari poterant, circuitu cœperint enuntiare, ac

* Si peritiores linguæ Græcæ imperitiâ non poterant proficere. Legi posset: *signari non potuerant.* Quæ ob linguæ Græcæ imperitiâ non poterant propriis verbis significare, ea circuitu quodam enuntiabant.

deinde in eo perseverarint. Mihi autem orationis differentiam fecisse, & dicentium, & audientium naturæ videntur, quòd Attici limati quidem & emundi nihil inane aut redundans ferebant: Asiana gens tumidior alioqui & jactantior, vaniore etiam dicendi gloria inflata est.

Tertium mox, qui hæc dividebant, adjecerunt genus, Rhodium: quod velut medium esse, atque ex utroque mistum volunt. Neque enim Atticè pressi, neque Asianè sunt abundantes, ut aliquid habere videantur gentis, aliquid auctoris. Æschines enim, qui hunc exilio delegerat locum, intulit eò studia Athenarum, quæ velut fata quædam cælo terræque degenerant, saporem illum Atticum peregrino miscuerunt. Lenti ergo quidem ac remissi, non sine pondere tamen: neque fontibus puris, neque torrentibus turbidis, sed lenibus stagnis similes habentur.

Nemo igitur dubitaverit longè esse optimum genus Atticorum. In quo ut est aliquid inter ipsos commune, id est judicium acre, tersumque: ita ingeniorum plurimæ formæ. Quapropter * mihi falli multum videntur, qui solos esse Atticos credunt tenues, & lucidos, & significantes: sed quadam eloquentiæ frugalitate contentos, ac semper ^z manum intra pallium continent. Nam quis erit hic Atticus? Sit Lyfias: hunc enim amplectuntur amatores istius nominis modum. Non igitur jam usque ad ^a Coccum & Antocidem remitemur.

Interrogare tamen velim an Isocrates Atticè dixerit. Nihil enim tam est Lyfiæ diversum. Negabunt? At ejus schola principes oratorum dedit. Quæ-

* Sic proverbialiter est locutus de illis qui lenti sunt & remissi, ac sedata utuntur oratione. Nam oratores qui utuntur contentione, brachium solent exere-
rere atque vibrare. *Turn.*

^a *Antocides* numeratur à Plutarcho inter decem oratores

Athenienses. De Cocco nihil ille scribit. Tantùm Suidas ait hunc fuisse Isocratis discipulum & oratorem Atheniensem, qui quasdam orationes reliquerit. Videtur autem significare Antocidem & Coccum tenuiores fuisse Lyfiæ. *Turn.*

ratur

ratur similis aliquid. Hyperides Atticus? Certè. At plus indulsit voluptati. Transeo plurimos, Lycurgum, Aristogitona, & his priores Isæum, Antiphontem: quos ut homines inter se genere similes, differentes dixeris specie.

Quid ille, cujus modò fecimus mentionem, Æschines? nonne his latior, & audentior, & excelsior? Quid denique Demosthenes? non cunctos illos tenues & circumspectos, sublimitate, vi, impetu, cultu, compositione superavit? non insurgit locis? non figuris gaudet? non translationibus nitet? non oratione ficta dat tacentibus vocem? non illud jusjurandum per cæsos in Marathone ac Salamine propugnatores Republicæ, satis manifestò docet præceptorem ejus Platonem fuisse? Quem ipsum num Asianum appellabimus, plerumque instinctis divino spiritu vatibus comparandum? Quid Periclea? similè mne credimus Lysiacæ gracilitati, quem fulminibus & cœlesti fragori comparant comici, dum illi convitiantur?

Quid est igitur, quod in iis demum qui tenui venula per calculos fluunt, Atticum saporem putent? ibi demum^b thymum redolere dicant? Quos ego existimo, si quod in his finibus uberius invenerint solum, fertiliorè mve segetem, negaturos Atticam esse, quòd plus quàm acceperit seminis reddat, quia^c hanc ejus terræ fidem Menander eludit. Itaque si quis nunc ad eas Demosthenis virtutes, quas ille summus orator habuit, tamen quæ defuisse ei, sive ipsius natura, sive lege civitatis videntur, adjecerit, ut affectus concitatiùs moveat, audiam dicentem, non fecit hoc Demosthenes? & si quid exierit numis aptius, fortasse non possit, sed tamen si quid exierit, non erit Atticum? Meliùs de hoc nomine sentiant, credantque Atticè dicere, esse optimè dicere.

Atque in hac tamen opinione perseverantes Græcos magis tulerim. Latina mihi facundia, ut inventionem,

^b Hoc dictum est, quia in Hymetto monte Atticæ copia est præstantissimi mellis. *Turn.*

^c Alludere videtur ad aliquem Menandri locum.

dispositione, consilio, cæterisque hujus generis artibus similis Græcæ, ac prorsus discipula ejus videtur; ita circa rationem eloquendi vix habere imitationis locum.

Namque ipsis est statim sonus dulcior, quando & jucundissimas ex Græcis literas non habemus, vocalem alteram, alteram consonantem, quibus nullæ apud eos dulcius spirant: quas mutuari solemus quoties illorum nominibus utimur. Quod cùm contingit, nescio quomodo velut hilarior protinus renidet oratio: ut in *Zephyris Zophyrisque*: quæ si nostris literis scribantur, furdum quiddam, & barbarum efficient, & velut in locum earum succedent tristes & horridæ, quibus Græcia caret.

Nam & illa quæ sexta est nostrarum, penè non humana voce, vel omnino non voce potius, inter discrimina dentium efflanda est, quæ etiam cùm vocalem proximam accipit, quassa quodammodo, utique * quoties aliquam consonantium frangit, multo fit horridior.

* Ut in hoc
isso, fran-
git.

Æolicæ ^d quoque literæ, qua *servum cervumque* dicimus, etiamsi forma à nobis repudiata est, vis tamen nos ipsa persequitur.

|| Scilicet
litera u,
an lit. q.

Duras & || illa syllabas facit, quæ ad jungendas demum subjectas sibi vocales est utilis, aliàs supervacua, ut *equos* ac *equum* scribimus, cùm ipsæ etiam vocales duæ efficiant sonum, qualis apud Græcos nullus est, ideoque scribi illorum literis non potest.

Quid? quòd pleraque nos illa quasi mugiente litera cludimus M. qua nullum Græcè verbum cadit? At illi, & jucundam, & in fine præcipue quasi tinnientem, illius loco ponunt, quæ est apud nos rarissima in clausulis.

Quid? quòd syllabæ nostræ in B literam & D innituntur, adeo asperè, ut plerique non antiquissimorum quidem, sed tamen veterum, mollire tentave-

^d Claudius Cæsar Imperator
literis adjecerat *digamma* *Æoli-*
cum (sic dictum, quia ejus figura

duplicatum gamma reddit F.)
Quod tamen, ut meminit Pisci-
anus, est repudiatum. *Turn.*

rint,

rint, non solum *aversa* pro *abversis* dicendo, sed & in * præpositione B literæ absonam & ipsam S subjiciendo? * Pro ab, ponendo abs. Pro S multi legunt F.

Sed * accentus quoque cum rigore quodam, tum similitudine ipsa minùs suaves habemus: quia ultima syllaba nec acuta unquam excitatur, nec flexa circumducitur, sed in gravem, vel duas graves cadit semper. Itaque tanto est sermo Græcus Latino jucundior, ut nostri poetæ quoties dulce carmen esse voluerunt, illorum id nominibus exornent.

His illa potentiora, quòd res plurimæ carent appellationibus, ut eas necesse sit ^f transferre, aut circumire: etiam in iis quæ denominata sunt, summa paupertas in eadem nos frequentissimè revolvit: at illis non verborum modo, sed linguarum etiam inter se differentium copia est.

Quare qui à Latinis exigit illam gratiam sermonis Attici, det mihi in loquendo eandem jucunditatem, & parem copiam. Quod si negatum est, sententias aptabimus iis vocibus quas habemus, nec rerum nimiam tenuitatem, ut non dicam pinguioribus, fortioribus certè verbis miscebimus, ne virtus utraque pereat ipsa confusione. Nam quo minùs adjuvat sermo, rerum inventionem pugnandum est. Sensus sublimis variique eruantur. Permovendi omnes affectus erunt, oratio translationum nitore illuminanda.

Non possumus esse tam graciles? sumus fortiores. Subtilitate vincimur? valeamus pondere. Proprietatis penes illos est certior copia? vincamus ingenio.

* *Accentus* est certa lex & regula ad elevandam aut deprimendam in pronuntiatione syllabam. Triplex est. *Acutus* ideo inventus est, quòd acuat sive elevet syllabam. *Gravis* ideo, quòd deprimat aut deponat. *Circumfixus*, eo quòd deprimat atque acuat. In unaquaque parte ora-

tionis *arsis* & *thesis* sunt. Ut in hac voce, *natura*, quando dico *natu*, elevatur vox, & est *arsis* in *tu*: quando verò, *ra*, deprimatur vox, & est *thesis*. Priscian.
^f Translatione seu metaphora, aut circuitu seu periphrasi significare.

Græcorum

* Græcorum etiam minora suos portus habent? nos plerumque majoribus velis moveamur: validior spiritus finus nostros tendat. Non tamen alto semper feremur. Nam & littora interim sequenda sunt. Illis facilis per quælibet vada accessus: ego aliquid non multo tamen altius, in quo mea cymba non confidat, inveniam.

Neque enim si tenuiora hæc ac pressiora Græci melius, in eoque vincimur solo, & ideo in comædiis non contendimus, prorsus tamen omittenda pars hæc orationis, sed exigenda ut optimè possumus: possumus autem rerum & modo & iudicio esse similes: ^h verborum gratia, quam in ipsis non habemus, extrinsecus condienda est. An non in privatis & acutus, & non asper, & non indistinctus, & non supra modum elatus M. Tullius? non in M. Callidio insignis hæc virtus? non Scipio, Lælius, Cato, in eloquendo velut Attici Romanorum fuerunt? Cui porro non satis est, quo melius esse nihil potest?

III. AD hoc quidam nullum esse naturalem putant eloquentiam, nisi quæ sit quotidiano sermoni simillima, quo cum amicis, conjugibus, liberis, servis loquimur, contenti promere animi voluntatem, nihilque accersiti & elaborati requirentes: quicquid huc sit adjectum, id esse affectationis, & ambitiosæ in loquendo jactantiæ, remotum à veritate, fictumque ipsorum gratia verborum, quibus solum à natura sit officium attributum, servire sensibus: sicut athletarum corpora, etiamsi validiora fiant exercitatione, & lege quadam ciborum, non tamen esse naturalia, atque ab illa specie quæ sit concessa hominibus, abhorrere. Quid enim,

* Significat à Græcis res vel tenuissimas subtili sermone eleganter exprimi; nos non posse descendere in tantam subtilitatem: sed id tamen esse compensandum aliqua amplitudine, ita tamen ut videamur esse tenues, quanquam

non ita ut Græci. *Turn.*

^h *Verborum gratia, quam in ipsis scilicet verbis non habemus, (nisi fortè legendum sit, quam ut ipsi non habemus) aliis ornamentis extrinsecus petitis condienda est & compensanda.*

inquiunt,

inquiunt, attinet circuitu res ostendere, & translationibus, id est, aut pluribus aut alienis verbis, cum sua cuique sint assignata nomina? Denique antiquissimum quemque maximè secundum naturam dixisse contendunt, mox poetis similiores extitisse, etiamsi parcius, simili tamen ratione falsa & impropria virtutes¹ ducentes.

Qua in disputatione nonnihil veri est, ideoque non tam procul, quàm sit à quibusdam, recedendum à propriis atque communibus. Si quis tamen (ut in illo loco dixi compositionis) ad necessaria, quibus nihil minus est, aliquid melius adjecerit, non erit hac calumnia reprehendendus. Nam mihi aliam quandam videtur habere naturam sermo vulgaris, aliam viri eloquentis oratio; cui si res indicare modò satis esset, nihil ultra verborum proprietatem elaboraret: sed cum debeat delectare, movere, in plurimas animi audientis species impellere, utetur iis quoque adiutoriis, quæ ab eadem sunt nobis concessa natura. Nam & lacertos exercitatione constringere, & augere vires, & colorem trahere, naturale est. Ideoque in omnibus gentibus alius alio facundior habetur, & eloquendo dulcis magis. Quod si non eveniret, omnes pares essent, & idem omnes deceret. At loquuntur, & servant personarum discrimen; ita quo quisque plus efficit dicendo, hoc magis secundum naturæ eloquentiam dicit.

Quapropter ne illis quidem nimium repugno, qui dandum putant nonnihil esse temporibus atque auribus, nitidius aliquid atque affectatius postulanti-
Itaque non * solum ad priores Catonem Gracchósque, sed ne ad hos quidem oratorem alligandum puto. Atque id fecisse M. Tullium video, ut cum omnia utilitati, tum partem quandam delectationi daret, cum & ipsam se rem agere diceret (agebat autem maximè) litigatoris. Nam hoc ipso proderat, quòd placebat.

* Non solum, pro non solum non.

¹ Virtutum loco habentes. ciderent, ut ipse ait Fabius, pag. 335.
Quædam scilicet figuræ essent vitia, si non peterentur, sed ac-

* *Alii legunt: ne si sensus, &c.*

Ad cujus voluptates nihil equidem quod addi possit invenio, * nisi ut sensus nos quidem dicamus plures. Neque enim fieri potest salva tractatione causæ, & dicendi auctoritate, si crebra hæc lumina & continua fuerint, ut non invicem offererint.

Sed me hæcenus cedentem nemo insequatur ultrà: do tempori, ne crassa toga sit, non serica; ne intonsum caput, non in gradus atque annulos totum computum: cum in eo qui se non ad luxuriam ac libidinem referat, eadem speciosiora quoque sint, quæ honestiora. Cæterum hoc quod vulgò Sententias vocamus (veteribus præcipuèque Græcis in usu non fuit, apud Ciceronem invenio) dum rem contineant, & copia non redundant, & ad victoriam spectent, quis utile neget? Feriunt animum, & uno ictu frequenter impellunt, & ipsa brevitate magis hærent, & dictione persuadent.

Ac sunt qui hæc excitatiora lumina etiam si dicere permittant, à componendis tamen orationibus excludenda arbitrentur. Quocirca mihi ne hic quidem locus intactus est omittendus, quod plures eruditorum aliam esse dicendi rationem, aliam scribendi putaverunt; ideoque in agendo clarissimos quosdam nihil posteritati mansurisque mox literis reliquisse, ut Periclem, & Demadem; rursus alios ad componendum optimos, actionibus idoneos non fuisse, ut Isocratem: præterea in agendo plus impetus posse plerumque, & petitas vel paulo licentiùs voluptates; commovendos enim esse, docendisque animos imperitorum. At quod libris dedicatur, & in exemplum editur, tersum ac limatum, & ad legem ac regulam compositum esse oportere, quia veniat in manus doctorum, & iudices artis habeat artifices.

Mihi unum atque idem videtur bene dicere, ac bene scribere: neque aliud esse oratio scripta, quam momentum actionis habitæ. Itaque nullas non (ut opinor) debet habere virtutes, non dico nulla vitia. Nam imperitis placere aliquando quæ vitiosa sunt scio.

Quo

Quod different igitur? Quod, si mihi des consilium judicum sapientum, perquam multa recidam ex orationibus non Ciceronis modò, sed etiam ejus qui est strictior multo, Demosthenis. Neque enim affectus omnino movendi erunt, nec aures delectatione mulcendæ, cum etiam procemia supervacua esse apud tales, Aristoteles existimet. Non enim trahentur his illi sapientes: propriè & significanter rem indicare, probatione colligere satis est.

Cum verò judex detur aut populus, aut ex populo, laturique sententiam indocti sapius, atque interim rustici; omnia quæ ad obtinendum, quod intendimus, prodesse credemus, adhibenda sunt: eaque etiam cum dicimus, promenda, & cum scribimus, ut doceamus quomodo dici oporteat. An * Demosthe-

* Fortè legendum, nollem. Argent. editio habet: An Demosthenes malè sic egisset, ut scripsit, aut Cicero?

nem mallem sic egisse ut scripsit, aut Ciceronem! aut eos præstantissimos oratores alio quàm scriptis cognoscimus? Meliùs egerunt igitur, an pejùs? Nam si pejùs, sic potiùs oportuit dici ut scripserunt. Si meliùs, sic oportuit scribi ut dixerunt.

Quid ergo? Semper sic aget orator ut scribit? Si licebit, semper: quod si impediunt brevitate temporis à judice data, multum ex eo quod potuit dici recidetur: editio habebit omnia. ^k Quæ autem secundum naturam judicantium dicta sunt, non ita posteris tradentur, ne videantur propositi fuisse, non temporis. Nam id quoque plurimum refert, quo modo judex audire velit: ^l atque ei vultus sæpe ipse rectus est dicentis, ut Cicero præcepit. Ideoque instandum iis quæ placere intellexeris, resiliendum ab iis quæ non recipientur. Sermo ipse qui facilè judicem doceat, optandus.

^k Interdum Judices ita sunt imperiti, ut sæpenumero sit ineptè loquendum, quo res ab illis intelligatur. Illa tamen vitia non erunt in oratione ponenda, cum scribetur. Turn.

ejus vultus sæpe ipse rector est dicentis, ut Cicero præcepit. Id est: orator sæpe, prout ex vultu Judicis eum animatum esse videt, sermonem suum fingit ac format.

^l Argent. edit. habet: atque

Nec

Quo

Nec id mirum sit, cùm etiam testium personis aliqua mutantur. Prudenter enim, qui cùm interrogasset rusticum testem, an ^m Amphiona nosset, negante eo, detraxit aspirationem, breviauitque secundam ejus nominis syllabam, & ille eum sic optimè norat. Hujusmodi casus efficiunt, ut aliquando dicatur aliter quàm scribitur, cùm dicere quomodo scribendum est non licet.

IV. ALTERA est divisio, quæ in tres & ipsa discedit, qua discerni posse etiam rectè dicendi genera inter se videntur. Namque unum subtile, quod ἰσχυρὸν vocant. Alterum grande atque robustum, quod constituunt ἀδρὸν. Tertium alii medium ex duobus, alii floridum, namque id ἀσθηρὸν appellant, addiderunt. Quorum tamen ea ferè ratio est, ut primum docendi, secundum movendi, tertium illud utroque nomine, delectandi, sive * aliud interconciliandi præstare videtur officium. In docendo autem acumen, in interconciliando lenitas, in movendo gravitas videatur.

* Aliud, superfluum videtur: & fortasse huic irreproposito est superiore verfu, ubi est, illud.

Itaque illo subtili præcipuè ratio narrandi probandique consistet: sed quod etiam detractis cæteris virtutibus suo genere plenum sit. Medius hic modus, & translationibus crebrior, & figuris erit jucundior, egressionibus amœnus, compositione aptus, sententiis dulcis, lenior tamen, ut amnis lucidus quidam & virentibus utrinque sylvis inumbratus. At ille qui saxa devolvat, & pontem indignetur, & ripas sibi faciat, multus & torrens judicem vel nitentem contrà feret, cogétque ire qua rapit.

Pro Cæl.
33.

1. Catil.
18.

2 Philip.
67.

Hic orator & defunctos excitabit, ut Appium Cæcum: apud hunc & patria ipsa exclamabit, aliquémque (ut apud Ciceronem in oratione contra Catilinam in Senatu) alloquetur. Hic & amplificationibus extollet orationem, & vi superlationum quoque eriget. *Quæ charybdis tam vorax: &, Oceanus mediusfidius ipse.* Nota sunt enim jam studiosis hæc lumina. Hic deos ipsos in congressum propè suum

^m Pendet hujus loci sensus ab ea ratione qua rusticus pronuntiabat hanc vocem.

fermonémque

fermonemque deducet: *Vos enim Albani tumuli atque Pro Mil. luci: vos, inquam, Albanorum obrutæ aræ, sacrorum* 85.

Populi Romani sociæ & æquales. Hic iram, hic misericordiam inspirabit: hic dicet, *Te vidit, & flevit, & appellavit.* ⁿ Et per omnes affectus tractatur. Hinc itaque illuc sequetur, nec doceri desiderabit.

Quare si ex tribus his generibus necessariò sit eligendum unum, quis dubitet hoc præferre omnibus, & validissimum alioqui, & maximis quibusque causis accommodatissimum? Nam & Homerus brevem *Il. γ. 213.* quidem cum animi jucunditate, & propriam, (id enim *Ec.* est non errare verbis) & carentem supervacuis eloquentiam Menelao dedit, quæ sunt virtutes generis illius primi. Et ex ore Nestoris dixit dulciorem melle *Il. α. 249.* profluere sermonem, qua certè delectatione nihil fingi majus potest. Sed summam aggressus, ut in Ulyssæ, *Il. γ. 216,* facundiam, magnitudinem illi junxit, cui orationem *Ec.* nivibus hibernis, & copia verborum, atque impetu parem tribuit. Cum hoc igitur nemo mortalium contendet: hunc ut deum homines intuebuntur. Hanc vim & celeritatem in Pericle miratur Eupolis; hanc fulminibus Aristophanes comparat: hæc est vera dicendi facultas.

Sed neque his tribus quasi formis inclusa eloquentia est. Nam ut inter gracile, validumque, tertium aliquid constitutum est; ita horum intervalla sunt. Atque inter hæc ipsa mistum quiddam ex duobus medium est eorum. Nam & subtili plenius aliquid atque subtilius, & vehementi remissius atque vehementius invenitur; ut illud lene aut ascendit ad fortiora, aut ad tenuiora summittitur: ac sic propè innumerabiles species reperiuntur, quæ utique aliquo momento inter se differant; sicut quatuor generaliter ventos à totidem mundi cardinibus accepimus flare, cum interim plurimi medii eorum, varietate regionum ac fluminum propriè deprehendantur. Eademque musicis ratio est, qui cum in

ⁿ Procul dubio subest hic aliquid mendum. Argent. edit. habet, & per omnes affectus au-

ditor huc atque illuc sequetur, nec doceri desiderabit.

citharà quinque constituerunt sonos, plurima deinde varietate complent spatia illa nervorum, atque iis quos interposuerunt, inserunt alios, ut pauci illi transitus multos gradus habeant.

Plures igitur etiam eloquentiæ facies: sed stultissimum quærere ad quam recturus se sit orator, cum omnis species, quæ modò recta est, habeat usum, atque id ipsum omne sit oratoris, quod vulgò genus dicendi vocant. Utetur enim, ut res exiget, omnibus: nec pro causa modò, sed & pro partibus causæ.

• Vivendi
rationem.
Argent,
edit. habet:
multa.
† Ex iis-
dem locis.

Nam ut non eodem modo pro reo capitis, & in certamine hæreditatis, & de interdictis ac sponsionibus, & de certa re credita dicet; sententiarum in Senatu, & concionum, & privatorum consiliorum servabit discrimina; * vitam ex differentia personarum, locorum, temporumque mutabit: ita in eadem oratione ° aliter conciliabit, non ex iisdem † partibus iram & misericordiam petet: alias ad docendum, alias ad movendum adhibebit artes.

Non unus color procemii, narrationis, argumentorum, egressionis, perorationis, servabitur. Dicit idem graviter, severè, acriter, vehementer, concitatè, copiosè, amarè, comiter, remisè, subtiliter, blandè, leniter, dulciter, breviter, urbanè; non ubique simul, sed ubicunque par sit. Sic fiet tum id propter quod maximè repertus est usus orationis, ut dicat & utiliter, & ad efficiendum quod intendit, potenter: tum laudem quoque nec doctorum modò, sed etiam vulgi consequetur.

Falluntur enim plurimum, qui vitiosum & corruptum dicendi genus, quod aut verborum licentia refultat, aut puerilibus sententiolis lascivit, aut immodico tumore turgescit, aut inanibus locis bacchatur, aut ca-suris, si leviter excutiantur, flosculis nitet, aut præcipitia pro sublimibus habet, aut specie libertatis infan- nit, magis existimant populare atque plausibile.

° Omissum videtur hic ali- vocis *aliter*, potuit hoc men-
quid. *Aliter inflammabit, aliter* dum inducere.
conciliabit. Repetitio ejusdem

Quod

Quod quidem placere multis, nec inficior, nec minor: est enim jucundioris, ac favorabilioris qualiscunque eloquentiæ; & ducit animos naturali voluptate vox omnis, neque aliunde illi per fora atque aggerem circuli. Quod minus mirum est, quod nulli non agentium parata vulgi corona est. Ubi verò quid exquisitiùs dictum accidit auribus imperitorum, qualecunque id, quod modò se ipsi posse desperent, habet admirationem: neque immeritò; nam ne illud quidem facile est.

Sed evanescunt hæc atque emoriuntur comparatione meliorum; ut lana tincta fucò citra purpuram placet: at si contuleris etiam ^p lacernæ, conspectu melioris obruatur, ut Ovidius ait. Si verò iudicium his corruptis acrius adhibeas, ut ^q buccinis purpuram, jam illud quod fefellerat, exuat mentitum colorem, & quadam vix enarrabili foeditate pallefcit. Luceat igitur hæc citra solem, ut & quædam exigua animalia igniculi videntur in tenebris. Denique mala multi probant, nemo improbat bona.

Neque verò omnia ista, de quibus locuti sumus, orator optimè tantum, sed etiam facillimè faciet. Neque enim vis summa dicendi est admiratione digna, si infelix usque ad ultimum sollicitudo persequitur, ac oratorem miacerat & coquit, ægrè verba vertentem, & perpendendis coagmentandisque eis intabescentem. Nitidus ille, & sublimis, & locuples, circumfluentibus undique eloquentiæ copiis imperat. Desinit enim in adversa niti, qui pervenit in summum. Scendenti, circa ima labor est: cæterum quantum processeris, mollietur dives & lætius solum. Et si hæc quoque jam levius suprema perseverantibus studiis evaserit, inde fructus illaborati offerunt sese, & omnia sponte

^p Quæ minus splendoris habet, quam cæteræ vestes.

^q Buccinum vocat quoddam genus conchæ, ex quo tingitur color similis purpuræ, sed dilutior & pallidior. Turn.

^r Mendosus hic locus. *Leviùs* abundat; & huc fortè irrepsit è superiore versu, ubi est, *lætius*. Argent. edit. habet, *evaseris*.

proveniunt: quæ tamen quotidie nisi decerpantur arescunt.

* *Malim,*
habeat.

Sed & copia * habet modum, sine quo nihil nec laudabile, nec salutare est; & nitor ille cultum virilem, & inventio iudicium. Sic erunt magna, non nimia: sublimia, non abrupta: fortia, non temeraria: severa, non tristia: gravia, non tarda: læta, non luxuriosa: jucunda, non dissoluta: plena, non tumida. Similis in cæteris ratio est. Tutissima ferè per medium via: quia utriusque ultimum vitium est.

CAPUT XI.

QUÆ POST FINEM STUDIA. ADHORTATIO AD
ELOQUENTIAM.

I. Definendum oratori, antequam deficiat.—Tunc formandis juvenibus incumbet. II. Excusat se Fabius quod ab oratore exigat & virtutem, & plurimarum artium scientiam.—Virtutem voluntate maxime constare.—Discendis artibus abunde tempus sufficere. Affert exemplum multorum, qui omnes artes didicerint. III. Adhortatio ad Eloquentiam.

I. **H**IS dicendi virtutibus usus orator in judiciis, consiliis, concionibus, Senatu, in omni denique officio boni civis, finem quoque dignum & optimo viro, & opere sanctissimo faciet: non quia prodesse unquam satis sit, & illa mente atque illa facultate prædito non conveniat operis pulcherrimi quàm longissimum tempus, sed quia decet hoc quoque prospicere, ne quid pejùs quàm fecerit, faciat. Neque enim scientià modò constat orator, quæ augetur annis, sed voce, latere, firmitate: quibus fractis, aut imminutis ætate seu valetudine, cavendum est nequid in oratore summo desideretur, ne intersistat fatigatus, ne quæ dicet parum audiri sentiat, † ne se queratur perire.

† *Alii legunt:* ne se quærat priorem. Ne se queratur pejorem.

Vidi ego longè omnium quos mihi cognoscere contigit, summum oratorem, Domitium Afrum, valde senem, quotidie aliquid ex ea quam meruerat auctoritate

tate perdentem, cùm agente illo, quem principem fuisse quondam fori non erat dubium, alii (quod indignum videbatur) riderent, alii erubescerent: quæ occasio illis fuit dicendi, malle eum deficere, quàm definere. Neque erant illa qualiacunque mala, sed minora. Quare antequam in has ætatis veniat infidias, receptui canet, & in portum integra nave perveniet.

Neque enim minores eum, cùm id fecerit, studiorum fructus sequentur. Aut ille monumenta rerum posteris, aut, ut L. Crassus in libris Ciceronis destinabat, [†] quærentibus tradet, aut eloquentiæ componet artem, aut pulcherrimis vitæ præceptis dignum os dabit. Frequentabunt ejus domum optimi juvenes more veterum, & veram dicendi viam velut ex oraculo petent. Hos ille formabit quasi eloquentiæ parens, & ut vetus gubernator, littora & portus, & quæ tempestatum signa, quid secundis flatibus, quid adversis ratis poscat, docebit: non humanitatis solum communi ductus officio, sed amore quodam operis. Nemo enim minui velit id, in quo maximus fuit. Quid porro est honestius, quàm docere quod optimè scias?

1. de Orat.
19.

Sic ad se Cælium deductum à patre Cicero profectur. Sic Pansam, Hircium, Dolabellam in morem præceptoris exercuit, quotidie dicens, audiensque. Aconescio an eum tunc beatissimum credi oporteat fore, cùm jam secretus & consecratus, liber invidia, procul à contentionibus, famam in tuto collocarit; & sentiet vivus eam, quæ post fata præstari magis solet, venerationem, & quid apud posteros futurus sit, videbit. Conscius sum mihi, quantum mediocritate vaui, quæque antea scierim, quæque operis hujusce gratia potuerim inquirere, candidè me atque simpliciter in notitiam eorum, si qui fortè cognoscere vo-

Pro Cæl.
n. 9.
Lib. 9. Ep.
fam. 16.

[†] Omissum hîc aliquid suspicor, ut, *ius*, aut *responsa*. Crassus enim hanc senectuti suæ jucundissimam occupationem destinabat, ut civibus de jure quærentibus responderet.

luissent, protulisse. Atque id viro bono satis est docuisse, quod scierit.

II. VEREOR tamen, ne aut magna nimium videar exigere, qui eundem virum bonum esse, & dicendi peritum velim: aut * multa, qui tot artibus in pueritia discendis, morum quoque praecepta, & scientiam juris civilis, praeter ea quae de eloquentia tradebantur, adjecerim; quique haec operi nostro necessaria esse † crediderim, velut pondus rei perhorrescant, ac desperent ante experimentum.

* *Supple,*
nimium.

† *Legendum,* crediderint.

Sed hi primum renuntient sibi, quanta sit humani ingenii vis, quam potens efficiendi quae velit: cum maria transire, siderum cursus numerosque cognoscere, mundum ipsum penè dimetiri, minores, sed difficiliore artes potuerint. Tum cogitent, quantam rem petant, quamque nullus sit hoc proposito praemio labor recusandus. Quod si mente conceperint, huic quoque parti facilius accedent, ut ipsum iter, neque impervium neque saltem durum putent.

Nam id quod prius, quodque majus est, ut boni viri simus, voluntate maximè constat: quam qui vera fide induerit, facile easdem quae virtutem docent, artes accipiet. Neque enim aut tam perplexa, aut tam numerosa sunt, quae premunt, ut non paucorum admodum annorum intentione discantur. Longam enim facit operam, quod repugnamus. Brevis est institutio vitae honestae beatæque, ^u si credas. Natura enim nos ad mentem optimam genuit: adeoque discere meliora volentibus promptum est, ut verè intuiti mirum sit illud magis, malos esse tam multos. Nam ut aqua piscibus, ut sicca terrenis, circumfusus nobis spiritus volucris convenit: ita certè facilius esse oportebat, secundum naturam, quam contra eam vivere.

* Si mente rei magnitudinem conceperint.

^u Si credas id esse breve & facile: vel, si credas iis quae de

virtute praecipuntur. Meliorem certè sensum haec verba efficerent: *si cupias, si velis.*

Cætera

Cætera verò, etiamſi ætatem noſtram non ſpatio ſe-
nectutis, ſed tempore adoleſcentiæ metiamur, abunde
multos ad diſcendum annos habent. Omnia enim
breviora reddet ordo, & ratio, & modus. Sed culpa
eſt in præceptoribus prima, libenter detinentibus pue-
rum, partim cupiditate diutius exigendi mercedulas,
partim ambitione, quo difficilius fit quod pollicentur,
partim etiam inſcitia tradendi, vel negligentia. Proxi-
ma in * nobis, qui morari in eo quod novimus,
quàm diſcere quæ nondum ſcimus, melius putamus.

Nam ut de noſtris potiſſimum ſtudiis dicam, quid
attinet tam multis annis, quàm in more eſt pluri-
morum, (ut de his à quibus magna in hoc pars ætatis
abſumitur, taceam) declamitare in ſchola, & tantum
laboris in rebus falſis conſumere, cùm ſatis ſit modi-
co tempore imaginem veri diſcriminis, & dicendi le-
ges comperiffe? Quod non dico, quia ſit unquam
omittenda dicendi exercitatio, ſed quia non ſit in una
eius ſpecie conſenſcendum. † Cognoscere enim, &
præcepta vivendi perdiſcere, & in foro nos experiri
potuimus, dum ſcholæſtici ſumus.

* Dicendi ratio talis, ut non multos annos poſcat. * *Alii le-
gunt, diſ-
cendi ra-
tio, vel,
docendi.*
Quælibet enim ex iis artibus quarum priùs habui men-
tionem, in paucos libros contrahi ſolet: adeo infinito
ſpatio ac traditione opus non eſt. Reliqua eſt, quæ
vires citò facit, conſuetudo. Rerum cognitio quoti-
die creſcit, & tamen † multorum ad eas librorum ne-
ceſſaria lectio eſt, quibus aut rerum exempla ab hiſto-
ricis, aut dicendi ab oratoribus petuntur. Philoſo-
phorum quoque conſultorùmque opiniones, ſicuti
alia, velimus legere neceſſarium eſt.

Quæ quidem poſſumus omnia: ſed breve nobis
tempus nos fecimus. Quantulum enim ſtudiis im-
partimur? Alias horas vanus ſalutandi labor, alias da-

* Intelligit adoleſcentes Rhe-
toricæ operam dantes.

† Videtur aliquid deeſſe,
quod referatur ad *cognoscere*, ut
multa.

* Argent. edit. habet per in-
terrogationem, & *tamen, quàm*
multorum, &c. ut ſit ſenſus, non
ita multos eſſe libros, quorum
neceſſaria ſit lectio.

tum fabulis otium, alias spectacula, alias convivia trahunt. Adjice tot genera ludendi, & insanam corporis curam. Trahat inde peregrinatio, rura, calculorum anxietas sollicitudines, multae causae libidinum, & vinum, & flagitiosus omni genere voluptatum animus. Ne ea quidem tempora idonea, quae supersunt. Quae si omnia studiis impenderentur, jam nobis longa aetas, & abunde ^a satis ad discendum spatia viderentur; & diurna tantum computantibus tempora: & noctes (quarum bona pars omni somno longior est) adjuvarent. Nunc computamus annos, non quibus studuimus, sed quibus viximus. Nec verò si Geometrae, & Grammatici, ceterarumque artium professores omnem suam vitam, quamlibet longa fuerit, in singulis artibus consumpserunt, sequitur ut plures quasdam vitas ad plura discenda desideremus. Neque illi didicerunt haec usque in senectutem, sed ea sola didicisse contenti fuerunt, ac tot annos in utendo, non in percipiendo exhauserunt.

Ceterum ut de Homero taceam, in quo nullius non artis, aut perfectae, aut certe non dubia vestigia reperiuntur: ut Eleum Hippium transeam, qui non liberalium modò disciplinarum prae se scientiam tulit, sed vestem, & annulum, crepidasque, quae omnia manu sua fecerat, in usu habuit; atque ita se praeparavit, ne cujus alterius ope egeret, neve ullius rei: Gorgias quoque summæ senectutis, id quærere audituros, de quo quisque vellet, jubebat. Quae tandem ars digna literis Platoni defuit? Quot seculis Aristoteles didicit, ut non solum quae ad philosophos atque oratores pertinent, scientiam complecteretur, sed animalium factorumque naturas omnes perquireret? Illis enim haec invenienda fuerunt, nobis cognoscenda sunt. Tot nos praeceptoribus, tot exemplis instruxit antiquitas, ut possit videri nulla sorte nascendi aetas felicior, quam nostra, cui docendae priores elaboraverunt.

^a Plusquam satis. Malim legere, *spatii videretur*. Et diurna. Deleri forte possit, &c.

M. Censorius Cato, idem orator, idem historiæ conditor, idem juris, idem rerum rusticarum peritissimus fuit: inter tot operas militiæ, tantas domi contentiones, rudi seculo literas Græcas ætate jam declinata didicit, ut esset hominibus documento, ea quoque percipi posse, quæ senes concupissent. Quàm multa, imò penè omnia tradidit Varro? Quod instrumentum dicendi M. Tullio defuit? Quid plura? cùm etiam Cornelius Celsus, mediocri vir ingenio, non solum de his omnibus conscripserit artibus, sed ampliùs rei militaris, & rusticæ etiam, & medicinæ præcepta reliquerit? dignus vel ipso proposito, ut eum scisse omnia illa credamus.

III. A T perficere tantum opus, arduum est, & nemo perfecit. Ante omnia sufficit ad exhortationem studiorum, non cadere in rerum naturam, ut quicquid non est factum, ne fieri quidem possit: cùm omnia quæ magna sunt atque admirabilia, tempus aliquod, quo primum efficerentur, habuerint. Quantum enim Poesis ab Homero & Virgilio, tantum fastigium accepit eloquentia à Demosthene atque Cicerone. Denique quicquid est optimum, antè non fuerat.

Verùm etiam si quis summa desperet, (quod cur faciat, cui ingenium, valetudo, facultas, præceptor, non deerunt?) tamen est (ut Cicero ait) pulchrum in *Orat. n. 4.* secundis tertiisque consistere. Neque enim si quis Achilles gloriam in bellicis consequi non potest, Ajacis aut Diomedis laudem aspernabitur: neque qui Homeri, non Tyrtæi. Quinimò si hanc cogitationem homines habuissent, ut nemo se meliorem fore eo qui optimus fuisset, arbitraretur, ii ipsi qui sunt optimi, non fuissent: neque post Lucretium ac Macrum Virgilius, neque post Crassum & Hortensium Cicero, sed nec alii postea * vicerint.

Verùm ut transeundi spes non sit magna, tamen est dignitas subsequendi. An Pollio & Messala, qui jam Cicerone arcem tenente eloquentiæ agere cœperunt, parum in vita dignitatis habuerunt, parum ad posteros gloriæ tradiderunt? Alioquin pessimè de rebus huma-

* Eos qui prioribus temporibus fuerunt, vicerunt, superaverunt.

* *Legi
possit, de-
fecisset.*

nis perductæ in summum artes mererentur, si, quod optimum fuisset, * defuisset.

Adde quòd magnos modica quoque eloquentia parit fructus: ac si quis hæc studia utilitate sola metiatur, penè illi perfectæ par est. Neque erat difficile, vel veteribus vel novis exemplis palam facere non aliunde majores honores, opes, amicitias, laudem præsentem, futuram hominibus contigisse: si tamen dignum literis esset, ab opere pulcherrimo, cujus tractatus atque ipsa possessio plenissimam studiis gratiam refert, hanc minorem exigere mercedem, more eorum, qui à se non virtutes, sed voluptatem quæ fit ex virtutibus, peti dicunt.

Ipsam igitur orandi majestatem, qua nihil dii immortales melius homini dederunt, & qua remota muta sunt omnia, & luce præsentis, & memoria posteritatis carent, toto animo petamus, nitamurque semper ad optima: quod facientes, aut evademus in summum, aut certè multos infra nos videbimus.

Habes, Marcelle Victori, quibus præcepta dicendi pro virili parte adjuvari posse per nos videbantur: quorum cognitio studiosis juvenibus si non magnam utilitatem afferet, at certè, quod magis petimus, bonam voluntatem.

I N D E X

Locorum quæ mutatione alicujus vocis aut interpunctionis utcunque fanitati restituta sunt.

Pag.	Verf.	Pag.	Ver.
109	12	358	32 & 33
133	8	359	21 & 22
146	19, & 21	391	5
147	18	400	7
159	19	401	24
209	34	404	18
216	10	413	35
219	3	416	7
223	11	417	5
226	9	422	24
234	12	428	14
240	21	442	4
242	32	445	9
250	26 & 31	446	16
252	27	448	25
258	3	462	38
259	22	466	12
261	3	467	30
263	26	489	15
272	42	493	22
273	14 & 15	498	13
319	13	501	36
324	21	506	12
331	5	509	16 & 28
336	19	310	17
338	5	512	17
345	3	513	31
345	3, 23 & 31	515	12
347	19	516	9
348	26	517	19
349	13	517	27
350	2 & 28	518	8
355	3	520	2

I N D E X

Locorum quæ propter obscuritatem & mendum fortè
aliquod videntur restitutione egere.

Pag.	Verf.	Pag.	Verf.
51	26	416	5
53	1	421	11
108	28	426	27
109	8	428	14
112	32	433	30
120	1	435	23
129	36	450	17
207	7	454	7
246	8	481	23
261	24	482	30
273	12	489	15
289	12	495	35
337	37	497	15
341	22	508	2
344	34	511	5
347	1	514	32
361	1 & 4		

I N D E X

I N D E X

R E R U M E T V E R B O R U M

M E M O R A B I L I U M.

A

A Busio, five *κατάχρησις*,
 Pag. 275, 310
 Academicæ disputationes orato-
 ri utilissimæ, 480
 Accentus Latinorum quales, 511
 Accersita oratio improbat, 272
 Accius poeta tragicus, 213, 379
 Accusare quàm defendere faci-
 lius, 205
 In accusando quibus affecti-
 bus utendum, 223
 Accusatoris officium quate-
 nus laudabile, 488
 Actio. *Vide* Pronuntiatio.
 Acumen plurimum valet in alter-
 catione, 250
 Admirationem habeat eloquen-
 tia, 280
 Admirabile causæ genus
 quod dicatur, 131
 Adolescentes non sedeant in
 schola pueris permitti, 50
 Adversarii persona quomodo im-
 pugnanda, 127
Adulari hunc dixerunt veteres,
 329
 Adulatio oratori indecora,
 418
 Emulatio pueris utilis, 17, 20,
 21
 Enigma, 313
 Eolicum digamma, 504
 Equitas in fine causarum ple-
 rumque tractatur, 265
Erumna, antiquum vocabulum,
 284

Æschines orator, 86
 De *Æschine* judicium, 376
 Ejus dictum de pronuntia-
 tione *Demosthenis*, 441
 Exul Rhodum intulit studia
 Athenarum, 502
 An Atticè dixerit, 503
Æschylus poeta tragicus, 374
Æsopi fabulæ nutricularum fa-
 bulis succedant, 29
 Ejus an hæ sint, 196
 Ad *Ætate* ut ducantur argumen-
 ta, 184
 Affectatio maximè cavenda, 272
 Affectus movere Athenis non
 licuit, 82, 222
 Nonnunquam necessariò
 movendi sunt, 88
 Non ubique habent locum,
 102
 In narratione locum habent,
 154
 Valent ad perturbandum
 judicem, & ab intentione au-
 ferendum, 162
 A nonnullis prorsus exclu-
 duntur, 166, 222
 Tam accusatori quàm pa-
 trono conveniunt, 223
 Oratione tota spargendi,
 230
 Maximè tamen in epilogo
 dominantur, 230
 Affectuum consideratio,
 231, &c.
 Affectus, præcipuum opus
 oratoris, 232
 Affectus concitati & mites,
 233
 Afficiamur ipsi, ut alios
 affectibus

INDEX RERUM

affectibus moveamus,	235	Anapæstus,	352
	&c. 422	Anaphora,	332
Affectus figuris præcipuè		Analtrophe,	314
ducuntur,	318	Andronicus hypocrites,	441
In affectibus plus calor		Animalia reliqua quibus rebus	
quàm diligentia valet,	394,	hominibus præsent,	83
	395	Animi humani origo caelestis	
Affectus lætorem ornatum		creditur,	7
respuunt,	421, &c.	Animo constant maxima	
Qualem pronuntiationem		pars eloquentiæ,	18
postulent,	451, 461	Ab animi natura ut ducan-	
Affectus risu solvuntur,	238	tur argumenta,	185
—Afranius poeta,	380	Annibal Fabium fefellit,	87
—Afer. <i>Vide</i> Domitius Afer.		Antanaclassis,	335
Africanus prior Tribuno plebis		Antapodosis,	292
cessit,	415	<i>Antigero</i> , vocabulum obsoletum,	
Africani, horridiores oratores,			24, 284
	500	Antigoni imago latere tantum	
Africanus, orator cœvus Fabio,		altero ostensa,	77
	500	Antimachus poeta,	371
Aglaophon & Polygnotus, pri-		Antipater Sidonius,	408
mi pictores,	499	Antiphilus pictor,	499
Alcæus poeta,	373	Antiphon, scriptor antiquus	
Alcamenes statuarius,	500		98, 499
Alcidamas Eleates,	98	Antiqui cur legendi sint,	62
Alexander à pædagogo Leonide		Antiquitas dat propriis ver-	
quibusdam vitiis imbutus,	8	bis dignitatem,	283
Aristotelis discipulus,	10	Antitheton,	337
Quod præmium ei dederit,		Antocides orator,	502
qui grana ciceris in acum in-		Antonius quomodo defendit M.	
ferebat,	91	Aquilium,	80
Allegoria,	312	Artis dissimulator fuit,	85,
Altercationis præcepta,	248		491
Ambiguitas vitanda,	278	Romanus scriptor,	99
Ambitio frequenter causa virtu-		Multum valuit in pronunti-	
tum,	17	atione,	441
Amicitia in scholis contractæ		Dixit eloquentem à se visum	
sunt perpetuæ	17	neminem,	270
Amphibolia	245, 277	Ejus vox fusca,	461
Amphibrachys,	352	Apelles pictor,	77, 499
Amphictyonum iudicium,	193	Apollodorus Pergamenus, unde	
Amphimacer,	352	Apollodori,	99
Amplificatio, maxima pars epi-		Apollonius Molon scripsit de ar-	
logi,	230	te Rhetorica,	99
Amplificationis præcepta,		Ciceronis præceptor	488
	294	Apollonius poeta	372
Anadiplosis,	234	Aposiopesis,	325
Analogia,	23	Apostrophe,	323
De ea libros edidit C. Cæ-		An procemio conveniat,	
far.	25		134
		Appius	

ET VERBORUM MEMORABILIVM.

Appius Pyrrhi pacem diremit,	83	ter exequitur,	182, 183
Appositum. <i>Vide</i> Epitheton.		De Aristotele iudicium,	379
Aptè dicendi ratio & utilitas,		De quot rebus scripserit,	518
	412, &c.	Aristoxenus Grammaticus,	34
Aratus poeta,	372	Artes sine natura nihil valent,	6
Archilochus,	373	Artes quàm plurimæ orato-	
Archimedes obsidionem Syracu-		ri necessariæ,	30, 31
farum in longius traxit,	39	An eodem tempore disci	
Architas Grammaticus,	33	debeant,	42
Architectonice,	94	Ars quid sit,	88, 89
Areus Rhetor,	99	Artium generalis divisio,	89
Argumentum quid sit,	54	Artis initium, observatio,	85, 100, 195, 270
Argumentum ponere, & ar-		Ars omnis dicentis videtur	
gumentari, distant,	154	contrà iudicem adhiberi,	133
Argumenta quibus ornen-		Ars definit esse ars, si appa-	
tur,	177	ret,	156
Unde petantur,	178	Artis est demonstrare viam	
Argumentorum considera-		prudentiæ, uti præceptis,	267
tio,	182, &c.	Artes altiores plerumque	
Argumentorum loci,	183,	occultantur, ut artes sint,	280
	&c.	Artem semper comitatur	
Argumentis quomodo uti		decor,	340
debeamus,	202	Arte quædam tradi non	
Argumenta quædam turbâ		possunt,	355
valent,	202	Artis pars magna contine-	
Firmissima quo loco ponen-		tur imitatione,	386
da,	203	Artificialis probatio ex quibus	
Quo sermone proponenda,	216	constet,	180, &c.
Argumentorum & affectu-		Asiani oratores,	271
um comparatio,	232	Asianum dicendi genus un-	
Argumentis quæ compositio		de ortum sit,	501
conveniat,	358	Asinius Pollio orator,	382
Quæ pronuntiatio,	459	Asinius uterque Ciceronis	
Aristarchus & Aristophanes poe-		orationes reprehendit,	470
tarum iudices,	372	Aspasia, Zenophontis uxor,	199
Aristippus philosophus,	480	<i>Assentior, assentio,</i>	330
Aristogiton orator,	503	<i>Assiduum,</i> ab assc dando,	189
Aristophanes comicus,	372	Assumptio, est secunda pars Epi-	
Aristoteles Alexandri præceptor,	10	chirematis,	214
An auctor sit libri de Rhetorice,		Astronomia legendis poetis ne-	
qui Theodecti tribui-		cessaria,	22
tur, dubium,	80	<i>Atabulus,</i> vocabulum obscurum,	277
Æmulator gloriæ Isocratis,		Athenæus,	99
docere artem oratoriam cœpit,	98	Athenis movere affectus non li-	
Hominum varias conditio-		cuit,	82, 222
nes in arte Rhetorica diligen-		Atheniensibus misericordia	pro

INDEX RERUM

pro numine habita, 200
 Atrocitas rei unde crescat, 224
 Attacinus Varro, 377
 Attentio quomodo concilietur;
 130
 Atticum dicendi genus, 501, 502
 Atticifimus, proprius Athe-
 narum sapor, 248
 Atticè dicere quid sit, 502,
 503
 Atticus, Rhetor, 99
 Auctores qui sint legendi, 369,
 &c.
 Auctoritas verborum unde pe-
 tenda, 23, 24, 366
 Auctoritas valet plurimum
 in consiliis, 112, 115
 Auctoritas unde veniat ora-
 tori, 156
 Unde senibus, 484
 Auditorum frequentia excitat
 dicentem, 19
 Augendæ vel minuendæ oratio-
 nis modi, 294, &c.
 Augendi vel minuendi om-
 nibus est cupiditas insita, 316
 Angusti Cæsaris præceptor quis,
 99
 Ejus jocus de palmâ in arâ
 enata, 247
 Qua ætate aviam laudave-
 rit, 487
Augustale, tabernaculum ducis,
 276
 Aurium judicium, 355
 Auribus in dicendo servien-
 dum, 507
Autumno, tolerabile vocabulum,
 284

B

B Littera quem usum habeat
 apud Latinis, 504
 Bacchius, 352
 Bagoas, 204
 Bassus Aufidius, 381
 Belli jus, 194
 Benevolentia unde ducatur, 126
 Bibaculus poeta, 379

Bona facile mutantur in pejús, 7
 Bono viro licet aliquando
 malam causam defendere, 473
 Boni ut finis, voluntate
 maximè constat, 516
 Brachiorum motus in pronunti-
 ando, 455
Βραχυλογία, 293
 Brevitas in quò posita sit, 143, 144
 Brevitatem obscuritas fe-
 quitur, 144, 282
 Brevitas nimia damnatur,
 278
 Qualis probanda, 293
 Sallustiana vitanda, 144, 368
 Non sit inornata, 144
 Breves syllabæ celeritatem
 habent, 352
 Brutus quomodo à Crasso de
 paternis prædiis reprehensus
 sit, 245
 Bruti oratio pro Milone, 366
 De eo judicium, 384, 500
 Ciceronis compositionem
 reprehendit, 470
 Bruta meminerunt, 430
 Non tam intellectu quo-
 dam, quàm voce carent, 83
 Brutorum affectus signis
 quibusdam colliguntur, 452
 Bursis, 85

C

C In G molliitur, 40
 Cacophaton orationis vi-
 tium, 287
Κακοτεχνία, 91
Κακόζηλον, omnium in eloquen-
 tia vitiorum pessimum, 288
 Cæcilius Rhetor, 99
 Cæcilius poeta Comicus, 380
 Cædeudi non sunt pueri, 21
 Cælatura, 94
 C. Cæsar edidit de analogia li-
 bros, 25
 Ejus dictum de malè legen-
 te, 26
 Catonem vituperavit, 111
 Ejus prætexta prolata egit
 in

ET VERBORUM MEMORABILIUM.

in furem populum, 227
 In ejus triumpho eborea
 oppida, 247
 Sobrius ad evertendam
 Remp. accessit, 276
 De Cæsare judicium, 383
 Ejus vis in dicendo, 390,
 500
 Malorum civium accusator,
 489
 Ante quæstoriam, ætatem
 judicia suscepit, 486
 Cæsari regnum quomodo
 suadeamus, 117
 Cæsius Bassus poeta, 379
 Calamis & Calon statuarii, 500
 Callidius, 366, 457, 500, 506
 Callimachus poeta, 372
 Calvus, 383, 390, 472, 486
 500
 Canina eloquentia vitanda, 495
 Cantandi in pronuntiando viti-
 um, 450
 Cantus obscurior, 450
 Capitis gestus, 452
 Capitales causæ accuratum di-
 cendi genus exigunt, 282
 Carbo quali exercitatione uti
 soleret, 410
 Carmen quomodo legendum, 25
 Carmina etiam oratori scri-
 benda, 402
 Carmina ex tempore qui-
 dam fundebant, 408
 Carminibus scribendis infe-
 lix Cicero, 417
 Carneadis oratio contra justitiam,
 & pro eadem, 473
 Cassius Severus, orator, 383, 500
 Castor ac Pollux grati dii, 431
 Catus philosophus, 384
 Cato Censorius, 99, 519
 Cato eloquens Senator, 419
 483, 489, 500
 Catullus poeta, 379, 420
 Catulus & Lucullus, Ciceronis
 libri, 104
 Catulus, 247, 446
 Caudinum jugum, 110
 Causæ genus triplex, 101

Item genera causarum quin-
 que, 131
 Causa oratori primum fami-
 liariter cognoscenda, 173
 A causis argumenta, 186
 Causæ cardo semper in ocu-
 lis habendus, 213, 250, 257
 Causa mala an possit ali-
 quando defendi, 473
 Causa iniqua dimittendo,
 322
 Cedere expedit, ubi vinci ne-
 cesse est, 251
 Celeritatem scribendi consuetudo
 facit, 393
 Celsus Rhetor, 99
 Cepasiorum fabula apud Cicero-
 nem, 140, 229, 244
 Ceratinæ ambiguitates, 32
 In quibus Ceris scribendum, 397
 Certa quæ habeantur, 182
 Cervicem Hortensius primus di-
 xit, 285
 Cervicis in actione gestus, 40, 454
 Chiron, 36
 Chironomia lex gestus, 41
 Choreus, seu Trochæus, 352
 Chriatum genera plura, 30, 58
 Chrysippus, 7, 9, 21, 36, 41,
 490
 Cicero asperrimus Grammaticæ
 exactor in filio, 25
 Locos in vitia directos com-
 posuit, 48
 Pueris maximè legendus, 63
 Eloquentiâ usus ad Reip.
 utilitatem, 83
 Unicum specimen orandi,
 docendique oratorias artes, 99
 Sua scripta aliqua ipse im-
 probavit, 99, 104
 In eo summa fuit auctori-
 tas, 213
 Habitus est risus nimius
 affectator, 238
 Mira fuit in eo urbanitas,
 238
 Ejus jocus de Sphinge Hor-
 tensii, 247
 Urbanum dictum de Cæsa-
 re

INDEX RERUM

re & Pompeio,	303	Nihil delectationi dedit,	
Consilium in orationibus pro		quod non causæ prodesset,	507
Cluentio, Milone, aliisque,	253	Sententiis & dicendi luminibus non caret,	508
Laus cum applausu in causa		Deductus ad se Romanos	
Cornelii,	280	juvenes ad eloquentiam formabat,	515
Ταυτολογίαν neglexit,	287	Cinnæ Smyrnæ novam annis	
In energia eminent. Locus		scripta,	398
è 7. Verr.	290	Civilis verè vir quis sit,	477
Parium & contrariorum		Clausula quid sit,	303
gratiâ delectabatur,	336	In clausulis maxime apparet	
A quibusdam reprehensus		numerus,	349
de compositione,	339	Cleantes,	490
Gracchi nonnulla correxit,	341	Cleon,	457
In adhibendis numeris minime		Clepsydra,	449, 487
superstitiosus,	346	Κλίμαξ,	334
Cicero & Demosthenes legendi,		Clytarchus historicus,	375
tum ut quisque erit illorum		Coacervatio,	334
simillimus,	369	Coccus orator,	502
Cum Demosthene comparatur,	381	Cælius orator,	383, 390, 500
Libros Platonis atque Xenophontis		Cogitatio ad dicendum,	403, &c.
in Latinum convertit,	399	Collocationis officium,	348
Scribendis carminibus se ad		Color deformibus dandus	117
eloquentiam exercuit,	402	Κῶλα,	343, 356
Contra obtrectatores, quasi fuerit nimius sui jactator,		Colotes Teius pictor,	78
defenditur,	416, &c.	Commata,	343, 356
Ejus carmina maligni carpunt,	419	Communicatio,	321
Mirè decorum observavit in oratione sua pro Cluentio,	424	Comœdiæ an pueris legendæ,	27
Non egit de moribus oratoris,	466	Comœdi quatenus ad pronuntiationem oratori profinè,	39
Ejus mores defenduntur,	469	Comœdiæ Latinæ non admittunt Græcarum elegantiam,	380, 505, 506
Plurimum debuit Academicis,	480	Comparatio hominum inter se, optima exercitatio,	57
Cœperat aliqua componere		Comparatio ad amplificandum,	296
de Jure civili,	483	Comparatio quid distet à translatione,	307
Locus pro S. Roscio vehementer laudatus,	487	A comparativis argumenta,	191
Apollonium Molonem Rhodi rursus audiit,	488	Compositionis consideratio,	339
Contra obtrectatores, quasi nimium floridus & redundans fuerit,	501	Compositio Ciceroni maxime elaborata,	340
In omnibus fuit eminentissimus,	501	Non solvit vires orationis,	340
		Valet ad delectationem & ad motus animorum,	341
		Memoriam	

ET VERBORUM MEMORABILIMUM.

Memoriam adjuvat,	436	A Contrariis ducta argumenta,	185
Veteribus non defuit,	342	Contrariis res fiunt lucidio-	473
Ejus ordo.	343	res,	210
Junctura,	344	Contrarium est, quo adver-	210
Varia debet esse pro variis		farius bene uti potest,	257
partibus orationis,	358	Controversia ubi incipiat, con-	257
Non sit lasciva & effœmina-		fiderandum,	126, 396
ta,	360	Contumeliæ oratori vitandæ,	234
Varietatem habeat,	361	Convitia in causis agendis qua-	290
Conciliatio quibus constat,	458	tenus probanda,	234
Concionale genus. <i>Vide</i> Delibe-		Convivio potentior invi-	234
rativum.		dia,	290
Conclusio, seu Connexio, tertia		Convivii luxuriosi descriptio,	364, &c.
pars Epichirematis,	214	Corax,	97
Conclusio. <i>Vide</i> Peroratio.		Cornelia Gracchorum mater	7
A conditione ducta argumenta,	184	eloquens,	384, 519
Confessio culpæ nonnunquam		Cornelius Celsus,	378
utilis,	148	Cornelius Severus poeta,	99
Lacrymas aliquando movet,	149	Cornificius,	41
Confirmatio sequitur narratio-		Corporis motus gestusque com-	456 457
nem,	157	ponendi,	271
Unde petatur,	180	Corporis totius motus in	
Congeries verborum ac senten-		pronuntiatione,	271
tiarum ad amplificandum,	299	Corpora quæ formosissima,	420, 500
Conjecturalis status	103	L. Crassus,	439
A Conjugatis argumenta,	11	Crassi Divitis memoria,	30
Ex Consequentibus ducta argu-		Crates indocti pueri pædagogum	374
menta,	191	percussit,	142
Consilium res in oratore præci-		Cratinus poeta Comicus,	145
pua,	76	Credibilia sint omnia quæ in	182
Quanti sit momenti, & quo		oratione dicuntur,	352
distet à judicio,	353	Credibilis quî fiat narratio,	158
Consilium quomodo dandum sive			207
bonis, sive malis,	117	Credibilium tria genera,	258
Consuetudo certissima loquendi			
regula,	23, 383		
Consuetudo quid sit,	24		
Non à multitudine petenda			
est,	24		
Consuetudo dat celeritatem,	393		
Consuetudo scribendi facili-			
tatem in dicendo maximè pa-			
rit,	406		
Vires citò facit,	517		
Cententio puerorum utilis,	17, 18		
Contrapositum,	337		
		M m	Criminum

INDEX RERUM

- Criminum congregatio & separatio, 259
 Crispus orator, 500
 Critici Grammatici, 22
 Crocodilinæ ambiguitates, 31
 Culpa deprehensa non pertinaciter tuenda, 251
 Cultus. *Vide* Ornatus.
 Cultus luxuriosus mentem detegit, 271
 Cura sapius deest quàm natura, 7
 Curâ adjuvatur natura, 67
 Curam præ se ferentia, fidem & gratiam amittunt, 272
 Cura omnia augentur, 443
 Cura dicturi mirè auditurum delectat, 459
 Cura summa omnibus causis impendenda, 497
 Curiosus à diligenti distat, 288
 Cyri memoria, 439
- D
- D** Literæ cum T cognatio, 40
 Quem usum habeat apud Latinos, 506
 Dactylus pes, 352
 Quæ decent, sola placent, 41
 Quod decet, ferè prodest, 414
 Quid deceat semper considerandum, 77, 414, &c.
 Aliud alios decet, 463
 Decere quod facias, caput est artis, 463
 Declamationum utilitas & optima ratio, 69, 70, 401
 Eorum vitia fuere inter præcipuas causas corruptæ eloquentiæ, 70
 Earum materiæ debent esse quàm simillimæ veritati, 70
 91, 204, 401
 Declamatoribus maximè considerandum quid cuique conveniat, 118
- Declamationum vitia, 121
 204, 402
 Declamationes quàm ob causam minus virium habeant quàm orationes, 388
 Declamatorum ex tempore dicentium perversa ambitio reprehenditur, 409
 Declamationibus non diu nimis utendum, 517
 Decor artem semper comitatur, 340
 Nunquam debet affectari, 271
 Fructiferis adhibendus, 281
 A gestu atque à motu venit, 452
 Decorum in Cicer. Orat. pro Cluent, 424
 Defendere difficilius & honestius quàm accusare, 205, 488
 Definitio. *Vide* finitio.
 Δείνωσις, rebus vim addens oratio, 235
 Delatoria vita, latrocinio proxima, 489
 Delectari etiam, non solum doceri volunt Judices, 133
 Delectatione capiuntur Judices, 280
 Delectationi quod datur, causæ prodest, 507
 Deliberativi generis præcepta, 110
 Ejus ornatus, 281
 Demades orator, 84, 508
 Demetrius, maximus actor Comædiarum, 463
 Demetrius Phalereus, 59, 368, 376
 Demetrius statuarius, 500
 Demonstrativi generis præcepta, 105
 Majorem cultum admittit, 71, 281, 423
 Quales ei numeri conveniant, 359
 Demosthenes non poterat pronuntiare literam ε, 40

ET VERBORUM MEMORABILIUM.

In amplificandis rebus ex- ellebat, 235	Desinere præstat quàm de- ficere, 515
Ei risus facultas deficit, 238	Desperandum non est quidquid fieri potest, 32, 516
Urbanus fuit, non dicax, 241	Desuescendis non immorandum 7, 121
Ejus consilium ac prudentia in quibusdam orationibus, 253	Deteriora pertinaciùs hærent, 7
Modicus fuit in cura nume- rorum, 345	Deteriora facilius est imita- ri, 367, 384, 387
Videtur Ciceroni interdum dormitare, 367, 470	Detrahendi ratio cum gratia, 426
Demosthenes & Cicero le- gendi pueris, tum ut quisque erit illorum simillimus, 369	Dialectice ac Rhetorice quomo- do distinguantur, 92
De Demosthene iudicium, 375, 503	Dialectices usus in foro, 478
Ejus cum Cicerone com- paratio, 381	Dialogorum libertate exercendus orator, 402
Secretum locum quærebat ad scribendum, 396	Dicacitas quid sit, 241
Ad littus maris cur medi- taretur, 397	Dicacitas scurrilis & scenica oratori non convenit, 243
Quid senserit de pronun- tiatione, 441	Dicacitas in quo consistat, 245
Apud Andronicum Hypo- crite pronuntiationi studuit, 441	Dicendi ars quibus constet, 78
Scandens in adversum pluri- mos versus continuabat, 449	Dicendi viæ innumerabiles, 400
Ad speculum actionem composuit, 452	Dicere quid propriè sit, 407
Quomodo humerorum ja- ctationem emendarit, 457	Dicendi facultas fuit ex intimis sapientiæ fontibus, 476
Ejus mores defenduntur, 469	De dicendi genere, 498, &c.
Operam dedit Platoni, 480	Dicendi tria genera, 497
Puer admodum actiones habuit, 486	Dicendum quomodo scribi- mus, 508, 510
An Atticè dixerit, 503	Dicendi genus maximè plausibile, 512
Quid adjici ejus virtutibus potuerit, 503	Dichoreus pes, 353
Deorum laudes quomodo insti- tuendæ, 106	Dictandi deliciæ, 395
Deorum invocatio in causis agendis prodest, 227	Didymus historicus, 29
Deprecatio ubi locum habeat, 206	Differens quid dicatur, 190
Desidiæ causis non est indulgen- dam, 396	Difficultas pulcherrimo cuique operi propoſita, 392
Desinere dum desideramur, ho- nestissimum, 75	Digamma Æolicum, 504
	Digressio. Vide Egressio.
	Dilemmatum forma, 190
	Diligentia quatenus in dicendo utilis 133
	Diligentiâ nimia deterior fit oratio, 272
	Diligentia nimia vitium, 393
	Diogenes Babylonius, 8
	Dion, 39
	Dionysius Halicarnassæus, 99
	M m 2 Dionysius

INDEX RERUM

Dionysius Tyrannus, 313
 Disciplinæ severitas, 49
 Discipuli præceptorum amare debent ac vereri, 49
 Discipulorum officium, 69
 Discobolos Myronis, 77
 Diserti & eloquentis differentia, 270, 465
 Dispositio oratori necessaria, 101
 Dispositionis laus & præcepta, 255, &c.
 Dispositio æconomica totius causæ, 266
 A Dissimilibus argumenta ducta, 191
 Dissimulatio artificii, 156
 Dissolutio, 334
 Divina testimonia, 178
 Divinarum rerum cognitio oratori necessaria, 477
 Divisio quid sit, 161, 256
 Plurimum confert ad memoriam, 436
 Dochimus pes, 352, 353
 Docilitas quomodo pareatur, 130
 Doctrina, an natura, plus valeat ad eloquentiam, 90
 Docere non est solum oratoris officium, 166
 Domi, an in scholis, melius puer erudiat, 13
 Domitianus curam sororis suæ nepotum Quintiliano commisit, 123
 Domitiano blanditur Fabius, ut Deo, 106, 124. ut Cenfori sanctissimo, 124. ut perfectissimo oratori, 124. ut præstantissimo poetæ, 378
 Domitius Afer orator, 383, 530
 Ejus dictum elegans de Virgilio, 377
 Jam senex causas agens, derisus est, 514
 Dubia non probantur dubiis, 206
 Dubia certa facta, firmissima sunt, 202
 Dubitatio, 321
 Dura usu molliuntur, 285

Dura propositio eget præparatione, 148, 158, 328

E

E Discenda quæ sint pueris, 65
 Ediscendum iisdem quibus scribimus ceris, 435
 Ediscendi ratio triplex, 435, 436
 Ab Educatione ducta argumenta, 185
 Egeſias ſtatuarius, 500
 Egreſſio non eſt pars cauſæ, 121
 Quando in narratione habeat locum, 153
 Egreſſionis præcepta, 157 &c.
 Ejus pronuntiatio, 400
 Ἡſτορία, 325
 Ἡſτο quid, 232
 Elegiæ à pueris non legendæ, 26
 Eleus Hippias omnium ferè rerum ſciens, 518
 Elleiſiſ, 334
 Elocutio, una ex quinque partibus orationis, 101
 Elocutionis præcepta, 274
 Eloquentia maximè conſtat animo, 18, 408
 Frequentia gaudet, 19
 Ejus laudes, 45, 83, 520
 Quæſtu non æſtimanda, 4 520
 Cur à nonnullis improbetur, 82
 Lacedæmone expulſa, 82
 Exiguum apud ſapientes locum haberet, 88
 Arti plus debeat, an naturæ, 89
 Eſt una de ſummis virtutibus, 91
 Occultari ſolebat à veteribus, 126, 495
 Tempore Fabii ad oſtentionem & laſciviam compoſita, 156, 370

A De-

ET VERBORUM MEMORABILIMUM.

A Declamatoribus corrupta	mus,	37
& effœminata, 204	Quid sit,	214
Vult esse speciosa & locuples,	Enthymema, sententia ex contrariis,	302
In amplificandis rebus maximè sita est,	Enumeratio, quæ & ἀναρίστα- λίστως,	218
Habeat præcipuè admirationem,	Epanalepsis,	333
Est circa opera vitæ, 291	Epanodos quæ & regressio,	333
Eloquentia naturalis quæ sit,	Ephorus,	67, 375
340, 506	Epicuri figuræ,	388
Stylo ac lectione perficitur,	Epicurus disciplinas omnes fugit,	480
363	Epichirema quo distet à syllogismo,	214
Omnis eloquentia habet aliquid commune,	Epilogus quo distet à proœmio quoad affectus,	129
390	Quo à narratione,	154
Maximè ducitur fructu præfentis laudis,	Epilogi, seu perorationis præcepta,	222, &c.
408	Epilogi leniores,	230
Eloquentiæ suæ jactatio est vitiosa,	Epilogis pluribus ubi utendum,	231
415	In epilogis multum pollet periodus,	358
Eloquentiæ fiducia nonnunquam conceditur,	Epilogi præclarum exemplum apud Homerum,	371
418	Epilogi pronuntiandi ratio,	461
Non potest misceri cum vitiis mentis,	Epiphonema,	302
472	Epistolaram qualis stylus,	342
Eloquentiæ plures sunt facies,	Epistrophe,	332
512	Epitheton, quod & Appositum,	311
Ad eloquentiam nobis est aspirandum,	Eriphylus Rhodius,	404
472, 519	Errores fateri viris magnis gloriosum,	104
Eloquentia fastigium accipit à Demosthene & Cicerone,	Essè videatur in clausula ponere, non est imitari Ciceronem,	389
519	Essentia,	285
Eloqui quid sit,	Ethice, seu moralis, oratori necessaria,	478
270	Ethologia,	29
Emendatè scribendi ac loquendi partes Grammaticorum sunt,	Etymologia,	23, 189
23, 25	Evathlus,	157
Emendatio nimia scriptionum pueris obest,	Euphorion poeta,	372
55	Euphranor pictor,	499
Emendationis consideratio,	Eupolis comicus,	374
368	Euripides,	374
Emendandi finis quid debet esse,	Exantlare, vox obsoleta,	24
398	Exclamatio,	322
Empedocles,	M m 3	Exempla
23, 98		
Emphasis ad ornatum refertur,		
277, 299		
Ejus duæ species,		
293		
Emphasis etiam inter figuras,		
326		
Ενάγκη quæ & evidentia,		
237, 289		
Ennius,		
377		
Enthymema, rhetoricus syllogismus,		

INDEX RERUM

Exempla prava teneris annis pernicioſa, 14
Exempla in omni cauſarum genere maximas vires habent, 57
Plurimum poſſunt in conſiliis, 115, 120
Exemplorum conſideratio, 196
Exemplorum copia oratori utilis, 368, 484
Exempla præceptis potiora, 62, 365
Exercitatio potiffimum diſcendi genus, 87
Ei jungenda ratio, 394
Facilitatem maximè parit, 406
Exercitatio oratoris qualis eſſe debeat, 481
Exordium. Vide Proœmium.
Explicandi auctores quæ ſit optima ratio, 27, 60, &c.
Expolitio, 334
Expoſitio. Vide Narratio.
Extemporalis dicendi facultas quomodo paretur & ſervetur, 405, &c.
Memoriâ præcipue conſtat, 429
Et, accuratâ cauſæ cognitione, 497

F

Flitera Latina aſperior, 504
Fabius Maximus, 247
Fabricius, 475
Fabula quid ſit, 54
Ex fabulis poeticis ducta argumenta, 198
Fabulæ Æſophicæ, 198
Facetum quid ſit, 241
Facetiæ in narrando conſiſtunt, 245
Facies dicentis qualis debeat eſſe, 40
Facilitas in dicendo unde maximè comparetur, 362
Post longum tempus debet accedere oratori, 513

A Facultate ducta argumenta, 187
Falſa narrare, ſubtile eſt & oratorium, 244
Falſa nunquam ſciens tuebitur orator, 490
Fama & rumores, 169
Famæ ultima ſit oratori cura, 282
Fævor, Ciceroni novum vocabulum, 285
Femur ferire, quem uſum habeat in pronuntiando, 457
Feftinatio in lectione nocet, 12
Fictæ materiæ quando apud Græcos & Latinos in uſu eſſe cœperint, 59
Ficta, ſive novata verba, 284
Remediis quibuſdam præmunienda, 286
Fides quæ vinci non poſſit, oratori neceſſaria, 471
Fiducia opinione arrogantia laborat, 129
In cauſa etiam indubitabili non ſit nimia, 133
Oratori neceſſaria eſt, 213
Fiducia eloquentiæ conceditur, 418
Figuræ quomodo gratiam & delectationem concilient, 77
Figurarum conſideratio, 317, &c.
Quo à Tropis diſtent, 317
Earum definitio, 318
Figuræ ſententiarum, 319 &c.
Earum utilitas, 319
Figuræ verborum, 329, &c.
Aliæ Grammaticæ: earum laus, 330
Aliæ Rhetoricæ, 331
Figuris utendi ratio, 338
Figuræ res aſperas mollientes, 328
Figuratæ controverſiæ, 327
Finem dicendi quando facere debeat orator, & quibus tunc vacare ſtudiis, 514
A Finitione ducta argumenta, 189
Finitivus

ET VERBORUM MEMORABILIMUM.

Finitivus causarum status unde dicatur	104, 479
Floridum dicendi genus,	510
Fœcunditas in adolescente laudanda,	54, 55
Formularii,	484
Fortuitum nihil esse docet, constitutus fiderum cursus,	39
Fortuna hominis quomodo laudanda,	106
A Fortunâ ducta argumenta,	184
Fortunæ infectatio est inhumana,	243
Quomodo interdum sit excusanda,	427
Forum judiciale sub dio,	402
	444
Frons dicentis multis generibus peccat,	40
Fructifera-ne an amœna pulciora,	281
Fructiferis adhibendus decor,	281
Frugalitas odiosa Sybaritis,	119
Maximè præstat valetudinem,	396
Necessaria est ad perferendos studiorum labores,	468
Funebres laudationes,	105

G

G Alliambi versus,	340
Gallio rhetor,	99
Gallus poeta,	379
Geminatio,	331
Genarum vis in pronuntiando,	454
Genera causarum tria,	101
Genera causarum quinque,	131
Genera dicendi varia esse,	498, 501
Tria rursum dicendi genera,	510
Genus dicendi corruptum cur brevi placeat,	513
A Genere ut ducantur argumenta,	189

Generis & claritas turpitudine,	106
Geometriæ laudes	37
Gestus institutio,	41
Gestus ridiculus aut distortus oratori non convenit,	243
Gestus quantam vim habeat,	452, 455
Glossemata,	28
Γνώμη quæ & sententiæ,	300
Gorgias Leontinus,	97
C. Gracchus,	35, 441
Gracchi horridiores oratores,	60, 500
Græcus sermo primum discendus,	8
Græci fingendis nominibus felices,	284
Græci præceptis valent,	
Romani exemplis,	481
Græcus sermo est Latino jucundior,	504
Græca in Latinum convertere, exercitatio utilis,	399
Græci excellunt in exprimendis eleganter rebus vel tenuissimis,	506
Grammatica legendi scribendique facultati succedit,	22
Quam multa complectatur,	22
Ejus officium & laus,	22, 23
A Latinis vocatur literatura,	47
Pauper ab initio, multa deinceps amplexa est,	47
Grammaticæ exactor asperimus in filio Cicero,	25
Grammaticæ ac Musicæ quondam junctæ fuerunt,	33
Grammaticorum veterum auctoritas in notandis auctoribus,	22
Grammatici officium ac partes,	27
Grammatici occupaverunt Rhetorum,	46
Γραμματικὴ ἀποδείξις,	37
Gratiarum actionibus qualis actio conveniat,	458
Gratissime agendum sit oratori,	490
M m 4	Habitus

INDEX RERUM

H

H Abitus animi semel constitutus difficulter mutatur, 155
 Habitus animorum perspicitur ex ingressu & vultu, 452
 Ab habitu corporis ducta argumenta, 184
 Habetes non sunt secundum naturam, 7
 Helenæ species quomodo amplificatur, 298
 Hendecasyllaba à pueris amoveantur, 27
 Hermagoras rhetor, 99
 Herodotus historicus, 375
 Compositionis studiosus, 342
 Heroicum carmen animum excitat, 26
 Hesiodus, 9, 198, 371
 Hiatus orationis, 345, 346
 Hippias Eleus, 97, 98
 Hippocrates errorem suum quendam confessus, 104
 Historiarum enarratio quatenus sit utilis, 39
 Historia quid sit, 54
 Historiarum Grecarum licentia, 28
 Historiam debet Rhetor suis prælegere, 60
 Ex historia ducere urbanitatem eruditum, 257
 Historiæ qualis stylus conveniat, 342, 357, 358
 Historia oratori utilis, 368, 402, 481
 Historici Latini Græcis non inferiores, 380
 Ab Homero lectio ineipiat, 26
 Ejus unico versu decisa lis Athenienses inter & Megareos, 201
 Videtur Horatio interdum dormire, 367
 Homeri laus, 370, &c.
 Homero validissima quæque forma placuit, 499

Qualem eloquentiam Menelao, Nestori, Ulyssi dederit, 511

Omnium artium cognitione instructus, 518
 Homo cæteris animantibus ratione & oratione præstat, 83, 92
 Hominum laudes unde ducantur, 106, &c.
 Honestè vivendi ratio potior, quàm vel optimè dicendi, 14
 Honestà maximè discenda, 26
 Honestà magis juvant, 45
 Honestum an distet ab utili, 109, 114, 414, 415
 Honestorum ac turpium nulum potest esse consortium, 467
 Horatius, 379
 Hortensii filia apud Triumviros orationem habuit, 7
 Hortensius, 165, 404, 433, 441, 489, 500
 Humerorum motus, 455, 457, 459
 Humilia & fordida vitanda, 275, 287
 Humilia verba circa res minores apta, 283
 Hyperbaton, 277, 320, 344, 361
 Hyperbole, 286, 306
 Hyperides orator, 376, 399, 503
 Hypotyposis, 323

I

I Litera est angustior, 345
 Jactatio sui omnis vitiosa, 415
 Iambus, 352
 Asperis rebus convenit, 359
 Igniculi videntur in tenebris quædam animalia, 513
 Imagines in judicio prolatae, 485
 Imaginum vis in mente humana, 236
 Imago rerum credibilis, 156
 Imitati est signum docilis naturæ, 19
 Imitatio condiscipulorum utilis, 18, 53
 Imitatio

ET VERBORUM MEMORABILIMUM.

Imitatio non debet iudicium antecedere, 64	Iniquum petendum, ut æquum feras, 164
Imitatio magnorum viro- rum qualis esse debeat, 357	Insinuatio quando & quomodo adhibenda, 131
Imitationis consideratio, 386, &c.	Instrumentum quid sit, 95
Imperatori orator comparatur in dispositione, 266	Ab instrumento argumenta ducta, 188
Imperatorum oratio, 419	Insularum magnitudines navi- gationis ambitu non satis sig- nificantur, 38
Imperatoris officium, 433	Interjectio, sive parenthesis, 277
Improprii vitium, 275	<i>Interim</i> , passim usurpatur à Fabio pro <i>interdum</i> .
Incisa, sive commata, 343, 356	Interrogatio, 301, 320
Incrementum in amplificatione, 295	Interrogationes Socraticæ, 177, 199
<i>Incumbere illi</i> , vel <i>in illum</i> , 329	Inventio, 101
Indociles non sunt secundum naturam, 7	<i>Invidere huic rei, hanc rem</i> , 329
Indocili cur vulgò ingeniosiores habeantur, 73	Invidia plus potest quàm con- vitium, 234
Indoles variæ puerorum, 120	Invidia duplex, 234
Infantes quomodo educandi, 6, &c.	Invidiæ minuendæ ratio, 428
Infantes à mutis nutricibus educati, 364	Invitis nihil facilè persuadetur, 158
Infinite quæstiones, 102	Joci à nomine sæpe ducti, 185
Ingenium cui deest, artes ne sequatur, 6	Jocorum consideratio. <i>Vide</i> Rifus.
Paucis deest, 6	Jocus quid sit, 241
Ingenia puerorum quomodo di- gnoscentia, 19	Jocus adversus miseros in- humanus, 243
Quomodo tractanda, 20	Iphigeniæ sacrificium, 78
Ingenia præcocia rarò ma- turefcunt, 20	Ironia, tropus & figura, 314, 329
Ingenii humani vis, 42, 516	Isæus orator, 503
Ingenium fœcundum, lau- dabile, 54	Isocratis iudicium de Ephoro & Theopompo, 67
Ingenium iudicio ne præ- sumatur, 54	Bene & docuit, & scripsit, 67
Ingenio carere videntur, quæ simplicia sunt, 62	Quis fuerit ejus præceptor, dubium, 98
Ingenia puerorum præcep- tori diligenter notanda, 66	Discipuli ejus quales. Quot ipse annos vixerit, 98
Ingenia imbecilla & libera- lia variè tractanda, 68	Concinnitatis & numeri amator, 336
Ingenii vires dolore debili- tantur, 221	Ejus discipuli numeros ni- mium sectati sunt, 344
Ingeniorum totidem for- mæ, quot corporum, 500	De Isocrate iudicium, 376
Inhonesti ut suadeantur, 117	Ejus panegyricus decennio scriptus, 398
	An

INDEX RERUM

- An Atticè dixerit, 502
 Actionibus fuit parum idoneus, 508
 Jucunda facilius credit Judex, 155
 Jucunditas discentes allicit, 97
 Jucunditas sola in deliberationem non venit, 114
 Judaicæ superstitionis auctor, 108
 Judex proœmio conciliandus, 125, 127, &c.
 In judicem nihil dicendum, 126
 Quomodo laudandus, 127
 Quomodo fiat docilis, & attentus, 130
 Litigatoris securitatem odit, 133
 In narratione præsertim est attentus, 155
 Artem dicentis reformidat, 133, 156
 Sæpe fallendus ut rectè judicet, 88, 162, 474, 483
 Judices affectibus rapti rem suam agi credunt, 232
 Quidam Judices risum non patiuntur, 243
 Judicis animus quomodo cognoscendus, 158, 251
 Judicibus debetur reverentia, 418
 Quomodo tractandi Judicis persona, 426
 Apud judices sapientes cujusmodi oratio habenda esset, 408
 Judicium non debet præire ingenio, 54
 Judicium à consilio què distet, 252
 Judicialis generis præcepta, 121, &c.
 Jugeri mensura, 38
 Julius Africanus orator, 383
 Julius Secundus orator, 384, 393
 Junctura compositionis, 344
 Junius Bassus orator, 242
 Jupiter in foro judiciali, 227
 Jovis Olympii statua à Phidia cælata, 52, 500
 Jurisjurandi consideratio, 171, &c.
 Juris civilis cognitio oratori necessaria, 481, &c.
 Juris divisio in scriptum & æquitatem, 483
 Juveni diversa à sene convenit oratio, 419
- ## L
- Litera succedit e literæ, 40
 Labor unus plus fatigat quam varius, 43
 Laboris patiens natura puerorum, 44
 Laboris judicium pueris abest, 44
 Laboris exhausti mensuram nosse, & quid supersit, voluptati est, 165
 Labra quam partem habeant in pronuntiatione, 40, 454
 Lacedæmoniorum exercitus musicis modis accensi, 33
 Saltationem bellis utilem judicarunt, 42
 Lacedæmone expulsa est eloquentia, 82
 Lacedæmonii quàm Athenienses minus literati, magis fortes, 109
 Lacrymarum movendarum ratio, 225
 Lacrymæ faciliè arescunt, 226
 Lacrymas movere ne tentes, nisi summis ingenii viribus præditus, 229
 Lælii filia eloquentiæ studiosa, 7
 Lælius qualis orator, 500
 Latini sermonis cognitio Græcum subsequatur, 8
 Latini veteres plus ingenio quàm arte valuerunt, 27
 Latini dicendi præceptores quando primum cœperint, 59
 Latine

ET VERBORUM MEMORABILIMUM.

Latine loquendum, non cu- riose, 274	Lectionis optimæ ratio, 366
Ex Latinis conversio utilis, 400	Lectione nihil in studiis fa- cilius, 483
Latina facundia Græcæ im- par, 380, 382	Legendi qui primi, 26, &c.
Latini sermonis inopiæ quo- modo medendum, 505	Legenda non sunt omnia sine delectu, 27
Laudare est inter officia prima Rhetoris, 47	Legum laus & vituperatio, 59
Laudare claros viros utile, 57	De legis voluntate quæren- dum, cum verba contra sunt, 262
Laudanda in scholis non sunt omnia, 49, 50	<i>Leguleii</i> , 484
Laudativum genus, aliter demonstrativum dictum, 102	Lenas rhetor, 99
Laude excitatur æmulatio, 17, 20, 49, 66	Lenas Popilius, 464
Laudes Deorum, hominum, urbium unde petendæ, 106, &c.	Leniendorum criminum ratio, 149
Laudes in orando non ni- mis sollicitè quærendæ, 156	Lentulus unde de conjuratione cœperit cogitare, 185
Laus expectata addit dicen- di stimulos, 408	Cn. Lentulus, 441
Laudemur ab aliis, non à nobis ipsis, 417	Leonides Alexandri pædagogus, 8
Laus malis curæ non est, 468	Liberi parentibus laudem affe- runt, 107
Laudis cupiditas non abdu- cat dicentem ab utilitate cau- sæ, 494	In libris veteribus non temere quicquam mutandum, 316
Laudationibus qualis actio conveniat, 458	Licentia, schema, 322
Lectio multa oratori necessaria, 6	Licinius Archias poeta, 408
Lectio pueri qualis esse de- beat, 11, &c.	Linus, 32
Lectionis accuratæ ratio, 26	Literarum formas puer primum discat, 11
Lectio pueri ab Homero & Virgilio debet incipere, 26	Literarum formæ eburnæ pueris offerendæ, 11
Lectionis tædium vicibus levatur, 43	Literarum usus est, ut cu- stodiant voces, 25
Lectio veterum & novorum quam utilitatem habere possit, 66	Litera apud Latinos sex a qualis, 504
Lectione multa & auditione paratur copia verborum, 364	Literæ unicum adversorum solatium, 221
Lectionis & auditionis quod sit discrimen, 365	Literarum usus obstat me- moræ, 431
	Litigatoris persona variè tra- ctanda, 27, 164
	Litigatores olim pro se ipsi agere cogeantur, 81
	Litigatoribus non semper mos gerendus, 496
	Livius Andronicus, 387
	Livius pueris legendus magis quàm Sallustius, 63
	Livii epistola ad filium scri- pta, 63, 278, 369
	Livii Patavinitas, 274
	Livius

INDEX RERUM

Livius hexametri exordio cœpit,	351	lita,	33
Livii lactea ubertas,	368	A Pythagoreis ad somnum adhibita,	341
De Livio judicium,	380	Lyriconum licentia,	27
Livius & Sallustius pares magis quàm similes,	381	Lyfias, 81, 85, 118, 342,	376.
Loci communes,	48, 57		415
Malè à quibusdam in prom- tu habentur, ut quibuscumque causis applicentur,	58	Lyfippus statuarius,	500
Loci communes vitiorum & virtutum,	401	M	
A loco ducta argumenta,	186	M Litera in e nonnunquam mollitur,	346
Locus argumentorum quo- modo utendum,	189	M litera mugiens,	504
Locuples, à colorum copia,	189	Macer poeta,	377
Longum nihil videtur, cujus finem novimus,	165	Μακρολογία,	288
Longæ syllabæ auctorita- tem habent,	359	Magnum nihil efficitur citò,	392
Loquentibus sua observatio, sua scribentibus,	23	Magnificencia an narrationi ne- cessaria,	146, 147
Loqui maximum hominum commodum,	84	A majore argumentum,	191
Lothophagorum gramen,	179	Maledicus non sit orator, nec malignus,	126, 233, 495
Lucanus poeta,	378	Maledicus à malefico non distat nisi occasione,	496
Lucilius Satyricus,	379	Malum nihil quo bene uti licet, 83	
Lucretius,	97, 377	Malorum timor plus valet quàm spes bonorum,	116
Lucro duci non debet orator,	45	Malus nemo videri velit malus,	117
Lucubrantibus silentium est com- modissimum,	396	Mala non sunt releganda ad fortunæ crimen,	220
Lucubrationum fuligo bi- benda,	444	Malus qui videtur dum di- cit, malè dicit,	234
Ludorum institutio quomodo commendanda,	114	Malus, idem & stultus,	467
Lucubundus,	24	Malæ mentis incommoda, 468	
Lusu docendi pueri,	10	Malos tam multos esse mi- rum,	516
Lusus in pueris signum ala- critatis,	20	Manlius Sura,	246
Lusus quidem acuepdís pue- rorum ingenijs non inutiles,	21	M. Manlius,	108
Lusu mores aperiantur,	21	Manus oratoris rusticæ ne sint,	41
Luxuria summam crimen vete- ribus Romanis,	109	Manus declarant nostram voluntatem,	455
Lycurgus,	33, 503	Manuum gestus in pronun- tiando,	456
Lyra mundi compositionem imi- tata,	32	Ματαιότης ή,	91
In convivijs circumferri so-		Matres quales esse debeant,	7
		Materiæ pueris dictandæ,	64
		Materia an ars dignior,	90,
			91

Materia

ET VERBORUM MEMORABILIVM?

Materia plurimarum artium est multiplex, 93	Mendacium dicere an aliquan- do sapientia liceat, 88, 473
Materiae modo verba æsti- mantur, 283	Mendax memor sit, 152
Maturitas festinata, 55, 220	Menelao qualem facundiam tri- buat Homerus, 511
Medicinæ artis initium, 86	Menenii Agrippæ fabula, 198
De Medicis, 52, 88, 251, 493	Mentiendi & fingendi cautela, 151, 152
Medium dicendi genus, 510	Mentis agitatio homini propria, 6
Megabyzus, 204	Mens humana habet aliquid sublime & impatiens superio- ris, 415
Megarei victi Homeri versu, 201	Mentum quam partem habeat in pronuntiando, 455
Melanthius pictor, 499	Messala, 25, 382, 399, 519
Melii domus solo æquata, 108	Metaphora audacior quibusdam remediis mollienda, 286
Membrum quid in oratione, 343, 356	Metaphoræ consideratio, 306, &c.
Membratim cæsimque quan- do dicendum, 357	Quo distet à similitudine, 307
Membrarum usus in scribendo, 397	Quis debeat esse ejus usus, 308
Memoriâ solâ constant literarum initia, 10	Metonymia, 319
Memoriæ primæ non fiden- dum, 12	Metrodorus, 404, 433
Necessaria maximè est ora- tori, 13	Méteor, 34, 346
Firmatur exercitatione, 13	Metus judici nunc adhibendus, nunc amovendus, 128
Pene sola in pueris valet, 13	Metus duplex, 234
Signum est ingenii in pueris, 19	Militaria præcepta quatenus uti- lia sint, 62
Ejus virtus duplex, perci- pere & continere, 19	Militum dictio qualis esse debeat, 419
Una est è quinque partibus Rhetoricæ, 101	Mimica non habent locum in oratione, 230
Memoriæ maximum auxi- lium partitio, 161	Mίμνστις, 325
Memoriæ fidelius inhærent quæ scripta non sunt, 404	Minervæ statua à Phidia cælata, 500
Memoriæ consideratio, 429, &c.	A minore ducta argumenta, 191
Thesaurus est eloquentiæ, 429	Minuendi ratio, 299
Memoria artificialis, 431	Minui nemo velit id, in quo maximus fuit, 515
Memoriæ ars maxima, ex- ercitatio, 437	Minutæ sententiæ pondus rerum frangunt, 385
Memoria recens, minùs in- tèrdum fidelis, 437	Miseratio degustanda procmio, non consumenda, 127, 129
Memoriter ediscendi quæ sit optima ratio, 438	Miserationem acculator & reus pariter concitat, 223, 225
Menander, 27, 107, 374	Miseratio

INDEX RERUM

Miseratio ne longa sit, 226
Quibusdam factis excitatur, 227
Magnam vim ingenii deficerat, 229
Discutiendæ miserationis ratio, 229
Misericordia Atheniensibus pro numine habita, 200
Mithridatis memoria, 439
Modestia exordium decet, 133
 Fidem affert oratori & auctoritatem, 496
Modus in omnibus adhibendus, 142, 428, 463
 Sine modo nihil laudabile, 514
A modo ducta argumenta, 188
Molossus pes, 352
Monosyllaba malè continuantur, 346
Monotonia vitanda, 448
Morum ubique debet esse prior ratio, 7, 14, 20, 48
 Mores inter ludendum se detegunt, 21
 Statim in prima ætate sunt formandi, 21
 Mores suadenti præcipuè spectandi sunt, 116
 Mores ex oratione perspicuantur, 418
 Morum disciplina oratori perdiscenda, 476, 478
Mundus quomodo compositus ex opinione Pythagoreorum, 33
Munerarium, 285
Musice Grammaticis necessaria, 22
 Musicæ laudes, 32, &c.
Mutii, 481
Myron Statuarius, 77, 500

N

N Græcum jucundum, & in fine quasi tinniens, 504
Nania, carmen funebre, 276
Narratiunculæ pueris utiles, 30
Narrationes, officia prima

Rhetoris, 4
 Narrationum tres species, 54
 Narrationes quales esse debeant, 54
 Narrationis consideratio, 137, &c.
 Quando sit supervacua, 138
 Narratio duplex: vel rei ipsius, vel ad rem pertinens, 138
 Non semper procemio subiicienda, 140
 Tres ejus virtutes, 142
 Ut sit dilucida, 142
 Ut brevis, 143
 Ut credibilis, 145
 Qualis esse debeat, cum tota res contra nos est, 147, &c.
 Falsa est interdum, sive ficta, 151
 Argumenta, non argumentationem admittit, 154
 Affectus quoque desiderat, 154
 Qualem ornatum admittat, 155
 Qualem compositionem, 353
 Qualem pronuntiationem, 460
A natione ducta argumenta, 184
Natura non prohibet perfectum esse oratorem, 5, 32
 Naturæ bona arte adjuvari possunt, 6, 68, 250, 389
 Natura non deest plerumque, sed cura, 7
 Secundum naturam enuntiata quibusdam nihil habere ingenii videntur, 62
 Natura discipulorum spectari in docendo debet, 66
 Non satis valet sola ad formandum oratorem, 72
 Natura an doctrina plus valeat ad eloquentiam, 91, 442
 Naturam intueamur, hanc sequamur, 291
 Natura plerumque similis est arti, 294
 Natura an doctrina plus valeat

ET VERBORUM MEMORABILIMUM.

leav ad virtutem,	476
Naturæ vis omnis oratori perspicienda,	476
Natura nos ad mentem op- timam genuit,	516
Naturalis pulcritudo,	62
Naturale quid sit,	339
Necessarium, inter partes suafo- rias non est numerandum,	113
Negari quæ non possunt, quo- modo transtanda sint,	132
Negandi duplex ratio,	207
Negligentia in nullo sermone sit,	410
Neronis dictum de servo pessimo,	246
Nescire aliqua, est inter virtutes Grammatici,	28
Nestoris dictio qualis,	511
Nicander poeta,	372
Nicias Astronomiæ ignarus,	39
Nicostratus Athleta insignis,	63
Nimium, ubique vitium,	287, 428
Nitor quidam est in cultu victu- que citra reprehensionem,	305
Nivis capitis, dura transiatio,	308
Nominis notatio,	185
Notæ ad scribendum. Notarii,	434
Numa rex,	34, 107
Numantium foedus,	110
Numeri duplices in Musice,	34
ollicitudo nimia in numeris vitiosa,	344
Numerorum consideratio,	347, &c.
Numerus in fine dominatur & in principio,	349, 350
Numeris quatenus sit ser- viendum,	354
Numeri palæstricorum do- ctorum,	478
Nutrices,	7, 9, 36
Nutus declarant nostram volun- tatem,	452

O.

O bjurgare præceptor quo- modo debeat,	49
Obscœnitas absit & à verbis, & à significatione,	243, 275, 286
Obscuritas ubique, sed præfer- tim in narratione vitanda est,	142, 144
Unde oriatur,	277, 293
Obsequium, à Terentio primum dictum,	285
Observatio, initium artis,	85
	100, 195, 266
Occupanda quæ videntur obsta- re,	132
Octonarius versus,	351
Oculi multum valent in pronun- tiando,	453
Ὁμοιοπρωτον,	337
Ὁμοιοτίλιτον,	337
Ὁμοιολογία,	287
Ὁνοματοποιία, Nominis fictio,	289, 310
Operienda quædam in oratione,	77
Opes, materia ostendendæ virtu- tis,	107
Certissimum faciunt morum experimentum,	107
Oppido, vetustum verbum,	284
Orationis virtutes, & vitia,	23
Nihil ea præstantius dedit hominibus providentia,	32
Orationem prælectio qualis esse debeat,	60, &c.
Orationes corruptæ non nunquam prælegendæ,	61
Oratio quando perfecta di- cenda.	69
Constat rebus & verbis,	102
Quo differat à syllogistica disputatione,	214
Accommodanda locis, tem- poribus, personis,	254
Alia vineta, alia soluta,	342
Oratio corrupta,	288
Oratio incompofita an sit magis	

INDEX RERUM

- magis naturalis & virilis, 339, &c.
- Orationis virtutes frequenter ex industria dissimulantur, 366
- Oratio mores prodit, 418
- Orationis tum vera laus, cum finita est, 495
- Oratio quid distet à sermone vulgari, 506, 507
- Orator, nisi vir bonus, nemo, 3, 14, 466
- Oratores & Philosophi olim iidem fuerunt, 3, 368, 476
- Oratoris perfecti imago & idea quaeritur, 4, 31, 470, 471
- Quæ sint ei necessaria, 8, &c.
- Assuescat homines non reformidare, 17
- Artes plurimæ ei necessariae, 31
- Oratores genere dicendi multum inter se distant, 66
- Oratoris officium quod sit & quotuplex, 79, &c. 102, 162
- De quibus rebus debeat dicere, 93
- Debet vir bonus credi, 126, 203, 234
- Optimè dicit, cum videtur vera dicere, 143
- Fiducia ei necessaria est, 213
- Labor pertinax eidem necessarius, 267
- Orator non nascitur, 442
- An unquam ipsi licitum sit falsa dicere, 473
- Necessaria ei philosophiæ cognitio, 475
- Juris civilis scientia, 481
- Historia, 484
- Præstantia animi & fiducia, 485
- Instrumenta quædam naturalia, 6, 486
- Quæ ætate ei incipiendum sit agere, 486
- Quid debeat observare in suscipiendis causis, 489
- Quid in discendis, 491
- Quid in agendis, 494
- Modestia ipsi plurimum affert auctoritatis & fidei, 496
- Quando ei desinendum sit agere, 514
- Quid ei faciendum postquam agere causas deserit, 515
- Oratoris & disertis differentia, 270, 471
- Orbis est in planis forma maximè perfecta, 38
- Ordo maximè necessarius eloquentiæ, 37
- Multum valet in præcipiendo, 52
- Breviora reddit omnia, 517
- Ordo compositionis, 343
- Multum valet in oratione, 436, 437
- Memoriam adjuvat, 437
- Ornatûs consideratio, 283, &c.
- Quam vim habeat, 279
- Sit virilis non effæminatus, 280
- Pro materiæ genere variatus, 281
- Ornatum quid sit, 289
- Orpheus, 32
- Orthographiæ ratio, 25
- Oris puerilis formatio, 13
- Oris incommoda inemendabilia, 442
- Os quale esse debeat ad bene pronuntiandum, 445, 449
- Ovidius in Metamorphosi lascivire solet in transitionibus, 137
- De Ovidio iudicium, 378
- Ovidii Medea, 379, 380, 301, 380

P

- Acuvius poeta, 379
- Pædagogus quid sit, 8, 15
- Pædagogi quales esse debeant, 8
- Pæcon

ET VERBORUM MEMORABILIVM.

Pæon pes, 353, 354
 Παῖδομαδίη, qui dicantur, 44
 Palæstricis quatenus vacandum, 41
 Palimbacchius, 352
 Palpebrarum vis in pronuntian-
 do, 454
 Pamphilus pictor, 499
 Pancratiaſtes, quomodo institu-
 endus, 68
 Panyasis poeta, 371
 Panſa à Cicerone exercebatur,
 515
 Παράδοξον inopinatum, 321
 Paraphraſis, qua auctores ver-
 tuntur, 400
 Parentheſes, ſeu interjeſtio, 277
 Parentes ut ſint eruſiti optan-
 dum, 7
 Parentum indulgentia pue-
 ris pernicioſa, 14
 A pari argumenta, 191
 Parium gratia, 336
 Pariambus, qui & Pyrrhichius,
 352
 Πάριον, 337
 Paronomafia, 335
 Parrhaſius pictor, 499
 Παρρηſία, 322
 Partitio tædium levat, 145
 Partitionis conſideratio, 161,
 &c. 32
 Paſſienus orator, 230
 Patavinitas in Livio, 274
 Πάθος quid, 234
 A Patria ut ducantur argumenta,
 184
 Patronus. *Vide* Orator.
 Peſtus diſertos facit, 418
 Pecunioſus, à pecorum copia, 189
 Pedita poeta, 378
 Pedita ratio, 347, 352, 353
 In oratione difficilior quàm
 in verſu, 348
 Pedita motus in pronunti-
 ando, 477, 479
 Pentametri medio latens tem-
 pus, 353
 Peregrina verba vitanda, 274
 Pericles Athenienſes territos ſolis
 obſcuratione metu liberavit,
 39

Fulgurare ac tonare dictus,
 84, 479, 503
 Ante ipſum nihil ſcriptum
 ornate, 98
 Nihil ſcriptum reliquit, 98,
 508
 Anaxagoræ phyſici auditor,
 480
 Optabat ne quod ſibi teme-
 rarium verbum excideret, 496
 An Atticè dixerit, 503
 Periclitantem quæ commendat,
 225
 Periclitantis qualis debeat
 eſſe dictio, 422
 Περιεργία, 289
 Periodus, 356
 Quando ſit adhibenda, 358
 Peripatetici quatenus orator
 utiles, 480
 Periphras, 314
 Περιφραſία, 314
 Permiſſio, 322
 Perorationis conſideratio, 221,
 &c.
 Perſius Satyricus, 379
 A perſona ducuntur argumenta,
 184
 Perſonarum fictio, ſeu Pro-
 ſopopœia, 322
 Perſonarum in oratione
 maximè habenda ratio, 115,
 418
 Perſpicuitas virtus præcipua o-
 rationis, 24, 52, 278
 Perſpicuitatis conſideratio,
 275, &c.
 Quomodo ab ornatu & ab
 evidentia differat, 289
 Perſuadere non eſt ſinis Rhetor-
 ices, 79, 88
 Perſuadendi vis aſſeveratio-
 ne conſtat, 400
 Περαιſία, 236, 408
 Phidias ſtatuarius, 500
 Philætas poeta, 500
 Philemon poeta comicus, 375
 Philippus Macedonum rex, 10
 Philippicæ Demotheſis, 120
 Philoſtus hiſtoricus, 375
 N n Philoſophia

INDEX RERUM

Philosophia quando corrumpi cepta,	3	Placent omnia nostra dum nascuntur,	393
Legendis poetis necessaria,	23	Plagofus præceptores taxat,	21
Oratori necessaria, 475, &c.		Plancus philosophus,	384
Simulari potest,	484	Plato in <i>Timæo</i> intelligi non po- test sine Musica,	33
Philosophorum non est præcepta vivendi tradere,	3	Moriens suppositos capiti li- bros Sophronis habuit,	34
Philosophi & Oratores olim iidem fuerunt,	3	acerdotum Ægypti arcana perdidicit,	45
Invaserunt officia oratorum,	4, 377	Quid de Rhetorica verâ sen- serit,	81
Philosophorum arrogantia & vitia,	4, 477, 484	De Platone iudicium,	376
Eorum lectio quatenus pro- fit oratori,	368	Nullum genus cognitionis ei defuit,	518
Recesserunt ab administra- tione reip,	419, 477	Platonica interrogationes,	177
Quæ secta philosophorum conferre plurimum eloquentiæ possit,	480	Plautus,	380
Philosophi facti, qui orato- res esse non potuerunt,	484	Pleonasmus,	288
Philosophorum opiniones oratori legendæ,	517	Plinius,	99
Philosophi turpe ducunt as- pectibus moveri, 166, 222, 419		Plotius insignis dicendi præcep- tor,	59
Philosophi insignes,	376, 502	Poema quomodo inventum,	354
Philosophorum qualis sit di- ctio,	419	Poesis fastigium accepit ab Ho- mero & Virgilio,	519
Phoenix præceptor agendi & lo- quendi,	53, 86	Poetæ non possunt intelligi sine Astronomia & Philosophia, nec sine Musica,	22, 23
Phonascus,	69, 443	Poetas metri necessitas ex- cusat, 23, 27, 28, 308, 367	
Phryne,	80	Poetæ canunt: quomodo legendi,	26
Picturas commendat varietas,	77	Poetarum sententiis utuntur tum oratores, tum philosophi,	27, 201
Pictoria ars,	87	Poetæ omnia ad voluptatem referunt,	308
Picturæ vis ad movendum,	452	Poetæ oratoribus legendi,	367
Picturæ initium & progres- sus,	499	Pollio,	390, 486, 500
Pictores clarissimi,	499	Polycletus statuarius,	500
Pictor omnia pingit, quam- vis omnia non didicerit,	266	Polycrates,	85, 98
Pindari locus,	315	Polygnotus pictor,	499
De Pindaro iudicium,	373	Polyptoton,	333
Piratica an dicitur,	285	Polyfyndeton,	334
Pisander poeta,	372	Pompelius abunde disertus re- rum suarum narrator,	419
Placere nihil potest, quod non debet,	41	Pomponius Secundus tragicus,	380
		Pontificum commentarii,	277
		Annales,	

ET VERBORUM MEMORABILIU.

Annales,	387	Prælectiones in scholis quomodo	
Porcius Latro,	402	instituendæ,	60, &c.
Præcepta quantum noceant, si		Præmiis provocandi pueri,	10,
arida sint,	5		66
Sine natura nihil valent,	6	Præmium omnia spectant,	
Minus valent quàm experi-			408
menta,	62	Non præparata, magis grata sunt	
Eloquentiæ sunt necessaria,		judici,	325
	72	Præsumptio, five Prolepsis,	132,
Non sunt tanquam leges			321
immutabiles,	76, 77	Praxiteles statuarius,	90, 500
Non sunt sequenda contra		Preces non semper reo conve-	
rationem causæ,	151	niunt,	226, 227
Præceptores frequentia gaudent,		Probabilis oratio quid sit,	286
	15, 18	Probatio naturaliter sequitur nar-	
Non sunt nimia turba one-		rationem,	57
randi,	16	Quo differat à narratione,	
Ad intellectum audientium			149
descendant,	18, 52	Quàm sit necessaria,	166,
Puerorum ingenia dignos-			179
cant,	19, 66	Probationum divisio,	167,
Lusum pueris subinde con-			180
cedant,	20	Optimæ sunt eæ quæ litis	
Pueros non cædant,	21	propriæ sunt,	192
Præceptorum officia & mo-		Probationes patheticae,	203
res,	16, 48, 52	Probationum & affectuum	
Eorundem vitia,	8	comparatio,	232
Sanctissimus quisque præ-		Probationibus quæ actio	
ceptor eligendus, 14, 49, &c.		conveniat,	160
Præceptore optimo protinus		Probationum semina in nar-	
utendum,	51	ratione spargenda sunt,	145
Præceptor aridus vitandus,		Ad probandum valet subtile	
	55	dicendi genus,	510
Sit familiariter amicus,	16	Probitas vocatur sæpe, quæ est	
Sit jucundus, nec in emen-		imbecillitas,	250
dandis scriptionibus nimium		Prodicus Chius rhetor,	97,
severus,	55		136
Quæ in prælegendis aucto-		Prodigiosa corpora contra natu-	
ribus debeat observare,	60	ram,	7
Quales materias dictare dis-		Profectus diligentia constat,	394
cipulis ad scribendum,	64	Proles ducenda, tragicum,	284
Parentes sunt mentium,	69	Prolepsis, five Præsumptio,	132,
Præceptorum culpa diutius			321
apud se pueros retinentium,		Pronuntiationis institutio,	39
	517	Pronuntiatio violenta dede-	
Præcipitandæ non sunt editiones,		cet,	75
<i>Epist. ad Bibliop.</i>		Modestior plerumque con-	
Præcocia ingenia parum pro-		venit.	75
banda,	20	Pronuntiatio oratori neces-	
Præjudicia,	168, &c.	saria est,	101
		N n z	Pro-

INDEX RERUM

Pronuntiatio singularum partium orationis qualis esse debeat,	359, 458, &c.	A propriis ducta argumenta,	189
Pronuntiationis consideratio,	440, &c.	Profa vineta & dissoluta,	437
In dicendo quantam vim habeat,	440	<i>Profapia</i> , vocabulum obsoletum,	284
Naturæ & curæ præsidio indiget,	442	<i>Proscripturit</i> ,	310
Debet esse emendata,	445	Profopopœiæ, five orationes in poetis quomodo legi debeant,	26
Dilucida,	445	Profopopœiæ, seu Declamationes,	118
Ornata,	447	Non pertinent ad Grammaticos,	46
Apta,	451	Profopopœiæ, maximè in affectibus valent,	226
Rebus, verbis, personis accommodanda est,	457, 462	Profopopœia, figura,	322
Proœmium quale debeat esse in genere deliberativo, 110, 119		Protagoras Abderites,	97
Proœmia in panegyricis liberiora,	111	Protogenes pictor,	499
Proœmium non est novissimè scribendum,	122	Providentia mundum regi,	182
Proœmii consideratio,	125, &c.	Prudentia quid sit,	92
Unde sic dictum,	125	Multum valet etiam sine doctrina,	254
Ejus officia & finis,	125	<i>Ψευδωρεαςίας</i> ,	38
Proœmii & epilogi discrimen in movendis affectibus,	129	Publicola,	107
Proœmii duæ species: principium & insinuatio,	131	Pudor metu refringit animum,	21, 485
Proœmium decet modestia & simplicitas,	133, 134	Pudor validiùs bonos inhibet, quàm metus,	328
Qui stilus ei conveniat,	134	Pudor addit stimulos ad dicendum,	408
Qui modus,	134	Pudoris causæ,	164
Quæ compositio,	359	Pueri qua cura educandi, 6, &c.	
Quæ pronuntiatio,	459	Ante septem annos literis institui possunt,	9
Proœmiorum vitia,	136	Pueris non instandum protinus,	10
Proœmio non semper locus,	136	Lectionem & scripturam quomodo edocendi,	11
Propertius poeta,	379	Dignoscenda eorum ingenia,	19
Propositionis consideratio,	160, &c.	Malim tardi sint ingenii, quàm mali,	19
Non est pars causæ,	121	Quæ sit optima indoles,	20
Non est semper necessaria,	160	Pro varia indole varie tractandi,	20
Propositio pars Epichirematis,	214	Danda eis aliqua remissio,	20
Proprium quot modis dicatur,	275		

ET VERBORUM MEMORABILIVM.

Protinus ad virtutem for-	
mandi,	21
Non debent cædi,	21
Pueris quæ legenda,	25
Quibus studiis exerceri apud	
Grammaticum debeant,	29
Quibus artibus institui, an-	
tequam tradantur Rhetori,	30, 31
Plura simul edoceri possunt,	42
Sunt laborum tolerantissimi,	44
Quando sint Rhetori tra-	
dendi,	46
Puerorum in Scholis officia,	49
Vitanda pueris arrogans de	
se opinio,	50, 56
Pueri non sedeant adolef-	
centibus permixti,	50
In iis laudanda fœcunditas,	54
Quomodo emendandæ eo-	
rum scriptiones,	55
Assuecant accuratè scribe-	
re,	55
Historiæ & orationum le-	
ctiōne imbuendi,	60
Legant statim & semper	
optimos auctores,	63
Ediscant selectos ex oratio-	
nibus vel historiis locos,	65
Secundum sui quisque inge-	
nii naturam doceantur,	66
Quales debeant esse erga	
magistros,	69
Pulchritudo corporis,	106
Pyrrhichius pes,	352
Pyrrho philosophus,	480
Pythagoræ opinio de mundi	
compositione,	33
Quomodo juvenes concita-	
tos represserit,	36
<i>Ipse dixit,</i>	418
Sapientiæ studiosum vocari	
se voluit,	470
Pythagorei lyra ad somnum	
notebantur,	341

Q	Uæstio infinita, vel finita,	102
Q	Uæstio quid sit,	188
Q	ualitatis status,	103
Q	uintilianus quot annis Institu-	
	tiones confecerit, <i>Ep. ad Bibl.</i>	
	An. 20. juventutem eru-	
	diit,	1
	Quibus causis permotus In-	
	stitutiones scripsit,	1
	Cur eas Marc. Victorio dica-	
	rit,	2
	Sub ejus nomine duo libri	
	editi,	2, 3
	Multum elegantiae suis præ-	
	ceptis admiscuit,	5, 96, 97
	Scriptit librum de causis	
	corruptæ eloquentiæ, 69, 204,	
	218, 289, 316	
	Fatetur discipulos à se in	
	schola non fuisse instructos le-	
	ctiōne historicorum & orato-	
	rum,	60
	Præcipiendi munus, & in	
	foro dicendi, deprecatus est,	75
	Sua quædam retractat,	104
	Nepotes sororis Domitiani	
	educandos suscipit,	123
	Blanditur Domitiano,	106,
	124, 378	
	Pro Regina Berenice, apud	
	eam, causam dixit,	128
	In narrando excellebat,	151
	Ereptos sibi immatura mor-	
	te filios & conjugem acerbissi-	
	me deplorat,	217, &c.
	Videtur Consulatus hono-	
	rem adeptus,	220
	In movendis affectibus emi-	
	nebat,	237
	Exponit morem quem se-	
	quebatur in tractandis contro-	
	versiis,	257
	Citat causam difficiliorem à	
	se actam,	327
	Citat	

INDEX RERUM

Citat exemplum ex oratione
patris sui, 336
Memoriâ plurimum valebat,
437
Candidè & simpliciter com-
municabat cum aliis quæ pri-
vatim didicerat, 515
Quincunce nihil speciosius, 281

R

In λ mutatur, 40
Rabirius poeta, 378
Ratio, seu methodus, doctissimo
cuique planissima, 52
Ratione à reliquis animantibus
distingui mur, 83
Ratiocinatio in amplificatione,
297
Reatus, 284
Redditio quid sit, 292
Refutatio, 205, &c.
Regressio, 333
Regulus, 481
A Remotione ducta argumen-
ta, 189
Reor, 284
Repetitio, 332
A Repugnantibus ducta argu-
menta, 191
Res sunt nervi causarum, 271
Rerum sit sollicitudo, verbo-
rum cura, 271
Responsionis figuræ, 320
Rhetorice unde dicta sit, 47
Non dat leges immutabiles,
76
Ejus divisio, 879
Ejusdem definitio & finis,
79
An sit utilis, 82
An sit ars, 85
Quando ejus doctores pri-
mum extiterint, 85
Ex quo sit genere artium,
89
An sit virtus, 91
Quomodo à dialectice distin-
guatur, 92
Quæ sit ejus materia, 93

Quinam de ea scripserint,
97
Quæ sit ejus origo, quod in-
crementum, 100
Quot partes, 101
Rhetores partem sui officii Gram-
maticis reliquerunt, 46
Rhetori quando sit traden-
dus puer, 46
Quæ sint primæ apud Rhe-
torem exercitationes, 53
Qualis apud Rhetorem de-
beat esse oratorum & histori-
corum lectio, 60
Quales materiæ ad scriben-
dum dictari, 64
Rhodium dicendi genus, 502
Rhythmî, 34, 347
Quo distent à metris, 347
Ridiculi varia nomina, 241
Risus consideratio, 238, &c.
Ejus movendi difficultas,
238, 239
Vis maxima, 239
Pendet à natura & occasi-
one, 240
Quomodo excitetur, 241
Quæ in eo vitanda, 243
Unde petatur, 244
Exempla ejus rei, 246, 247
Romanorum epulis fides ac tibiæ
adhiberi solitæ, 34
Romani semper foverunt
oratores, 83
Romanis veteribus summum
crimen luxuria, 109
Romanus pudor, 286
Romanus sermo venerem
Atticam non recipit, 380
Romanus sapiens, 477
Romani exemplis plurimum
valent, 481
Romuli cælestis ortus, 105
Rubricæ, 484
Rufinus cur Consul factus, 475
Rumor & fama, 169
Rustici causa, qui patri proditio-
nis reo non affuit, 261
Rutilius rhetor, 99
P. Rutilius exilium elegit, 415
Circa

ET VERBORUM MEMORABILIVM.

S

C	I ra literam S delicia, 40
	Commissura literæ S
	cum X vel S, 345
	Litera S interdum subtracta, 346
	Sacrilegium quid sit, 160
	Saleius Bassus poeta, 378
	Saliorum carmina, 23, 34
	Sallustius minùs pueris accom-
	modatus quàm Livius, 63
	Ejus liberiora procemia, 111
	Oratio in Ciceronem, 135
	Brevitas vitanda oratori,
	144, 368
	In scribendo labor, 393
	Salsum quid sit, 241
	Saltatio Lacedæmoniis & Ro-
	manis usitata, 42
	Quatenus pueris utilis, 42
	Santra, 501
	Sapiens perfectus nondum reper-
	tus, 5
	Sapientiæ studiosi, titulus
	arrogans, 4
	Satagere, 247
	Satyræ duplex genus, 379
	Scævola memoria, 436
	Facundia, 483
	Scenici actores poetarum optimis
	multum gratiæ adjiciunt, 441
	Schema. <i>Vide</i> Figura.
	Schema quodvis vitium ef-
	fet, si non peteretur, sed ac-
	cideret, 330
	Scholarum utilitates & incom-
	moda, 13
	Scholarum regimen, 49,
	&c.
	Schola careat vitiis, 51
	Scholarum alia ratio, fori
	alia, 212, 487
	Scientiæ falsa persuasio est per-
	niciosa, 8
	Scipioni Africano attributæ Te-
	rentii comœdiæ, 380
	Scribere bene ac velociter ora-

tori perutile, 11
Scribendi exempla pueris
proposita honestum aliquid
contineant, 12, 13
Scribendum quicque, quo-
modo sonat, 25
Scribendi quanta sit utilitas, 391
Scribendum est quàm dili-
gentissimè, 392
Quomodo scribendum sit,
392
Scribendo bene, fit ut citò,
non contra, 393
Scribendi vitia, morositas &
negligentia, 393
Scribebatur in ceris aut
membranis, 397
Quæ præcipuè scribenda
sint, 399
Scribendum quomodo dici-
mus, 508
Scripta in aliquod tempus repo-
nenda, <i>Epist. ad Bibl.</i> 398
Scruporum duodecim lusus, 436
Sculptura, 94
Scurrilitas oratori indecora, 418
Secretus locus scribentibus con-
venit, 395, 396
Non sylvæ & nemora, 395
Secundus, orator, 500
Senarius versus, 351
Seneca, 384, 500
Senum dictio qualis esse debeat,
419
Senibus unde auctoritas, 484
Senectus oratoris quàm pos-
sit esse gloriosa, 515
Senes quoque possunt disce-
re, 519
Sensus communis in Scholis dif-
citur, 17
Sensus propriè sunt corporis, 300
Sensus & sententiæ differunt,
300
Sensus jacet, ubi verba lau-
dantur, 273
Sensiculi minuti & corru-
pti, 303
Sententiarum genera quot sint,
300
Sententiæ

INDEX RERUM

- Sententiæ universales quos
 deceant, 301
 Sententia ex contrariis, 302
 Sententia subobscura, 302
 Sententiæ, seu lumina in
 clausulis præsertim posita, 300,
 303
 Sententiarum corruptarum
 exempla, 303
 Sententiarum densitas obstat
 invicem, 303, 508
 Sententiæ non sunt omnino
 fugiendæ, 304
 Sententiæ veteribus non fue-
 runt in usu, 508
 Apud Ciceronem reperiun-
 tur, 508
 Quatenus sint utiles, 508
 Serg. Galba, 80
 Serg. Flavius, 285
 Sermo vitiosus infantibus perni-
 ciosus, 7
 Sermo ex quibus constet,
 23
 Sermone utendum ut num-
 mo, 23
 Sermo omnis habet rem &
 verba, 101
 Sermonis quotidiani stylus,
 342
 Sermo nullus sit negligens,
 410
 Sermo vulgaris quid distet
 ab oratione, 506, 507
 Serv. Sulpitius orator, 383, 411
 Serv. Novianus, 311
 Sestius scripsit contra Ciceronis
 actionem, 402
 A Sexu ducta argumenta, 184
 Siderum cursus constitutus docet
 nihil esse fortuitum, 39
 Signa, 189
 A similibus ducta argumenta,
 190
 Similitudo proximas exem-
 pli vires habet, 199
 Similitudinum consideratio,
 291
 Valent ad exprimendam re-
 rum imaginem, 291
 Simillima inter se difficilè repe-
 riuntur 387
 Simonides poeta, 373
 Artem memoriæ primus
 ostendit, 431
 Simplicitas maximè valet in nar-
 rando, 146
 Mirè tenues causas decet,
 429
 Socrates jam senex lyra institu-
 tus, 33
 Repudiavit Lyfiæ oratio-
 nem, 81, 415
 Docere creditus quomodo
 causa mala melior fieret, 82
 Egeus, seu dissimulatio, cur
 dictus, 324
 Ejus constantia cùm accusa-
 tus est, 414
 Ei collatum est ad victum
 à discipulis, 490
 Socraticæ interrogationes,
 177, 199
 Socratici quomodo orato-
 rem præparent, 369
 Solertia homini propria, 6
 Sollicitudo in initiis necessaria, 393
 Nimia, vitium est, 344,
 393
 Quatenus oratori conveniat,
 485
 Somno quod supererit, studiis
 impartiendum, 396, 518
 Sonis homines, ut æra tinnit,
 dignoscuntur, 445
 Sophocles, 374
 Sophron mimorum scriptor, 34
 Sordes & squalores reorum ad
 quid profint, 227
 Sordida verba absint ab ora-
 tione, 275, 283, 287
 Sotadei versus, 27, 340
 Spadices, 36
 A specie ducta argumenta, 189
 Species inde venit, unde vires,
 271
 Species vera ab utilitate
 nunquam dividitur, 281
 Speciosiora, quæ honestiora,
 308
 Spe-

ET VERBORUM MEMORABILIVM.

Spes alit studia, 5, 32, 55, 472
 Spiritus qualis debeat esse ad
 pronuntiandum, 445, 446,
 449, 451
 Spiritu majore de divinis rebus
 dicendum, 479
 Spondeus, 352
 In statuis variandi habitus, 77
 Statuarii insignes, 500
 Status quæstionis triplex, 103
 Sterilia difficulter vincuntur, 54
 Stertinius rhetor, 99
 Stefichorus poeta, 373
 Stoici sapientem perfectum quæ-
 runt, 470
 Mendacium quandoque per-
 mittunt, 473
 Quatenus oratori profint,
 480
 Stratocles comædiarum actor,
 463
 Studio semper proficitur, 7
 Studia ne oderint pueri ca-
 vendum, 10
 Studiis sua quoque est infan-
 tia, 10
 Studiorum initia à perfectif-
 simo quoque tractanda, 10
 Studia multum secreti tem-
 poris desiderant, 15
 Studiorum altrix æmulatio,
 18
 Studium voluntate, quæ co-
 gi non potest, constat, 20
 Studium non coactum, 220
 Studii tædium varietate le-
 vatur, 43
 Studiorum laborem cur pue-
 ri facilius tolerant, 43
 Ad studia nunquam plus
 temporis quàm in pueritia, 44
 Studia quid referant com-
 putare, illiberale est, 45
 Jucundissimum per se ipsa
 fructum afferunt, 45, 90, 520
 Studio danda tempora, quæ
 nugis perduntur, 45, 517, 518
 Studiorum perniciosissima
 hostis nimia laus, 50
 Studia nullo magis quam

spe gaudent, 55, 393
 Studiorum fructus omnes
 perdit arrogans de se persua-
 sio, 56
 Studiis quibusdam alter al-
 tero magis idoneus, 67
 Studio multum confert a-
 mor & pietas erga magistros,
 69
 Studio ad profectum opus,
 non indignatione, 394
 Studiis parum apta sylva-
 rum amœnitas, 395
 Secretum & silentium desi-
 derant, 395
 Studiis necessaria frugalitas
 & bona valetudo, 396, 468
 Studio non irrogandum,
 nisi quod somno supererit,
 396, 518
 Studeri potest semper &
 ubique, 410
 Studio non potest vacare
 mens nisi omnibus vitiis &
 curis libera, 467
 A studiis ducta argumenta, 185
 Stulti eruditis videntur, qui stul-
 tis videri eruditi volunt, 409
 Stylus optimus dicendi magister,
 391
 Secreto gaudet, 395, 408
 Non minùs agit cum delet,
 398
 Suasoria apud Rhetores sunt in-
 ter rudimenta dicendi, 47
 Suasorium genus, seu deli-
 berativum, 110, &c.
 Per subjectionem schema, 321
 Sublime dicendi genus, 510
 Subtile dicendi genus, 510
 Sulpitius Gallus de Lunæ defe-
 ctione disseruit, 39
 Supercilia adjuvant pronuntia-
 tionem, 41, 454
 Suspectus ne sit cavere debet ora-
 tor, 133, 156
 Sustentatio, 321
 Sybaritis frugalitas odiosa, 109
 Syllogismus, 214
 Syllogismis non debet esse
 O o conferta

INDEX RERUM

conferta oratio, 215
Synalæphe, 345, 354
Synecdoche, tropus, 308
Synecdoche figura, seu Elleipsis, 334
Συναγωγμῆρον, 335
Synonymia, 282, 333
Symploce, 337

T

TIn D mollitur, 40
Tabulæ, 170
Tarentinorum juvenum jocus, 239
Ταυτολογία, 287
A tempore ducta argumenta, 187
Tempus nullum otiosum fit, 9
Tempora, quæ frustra perdimus feriis artibus potius danda, 45, 518
Tempus mitigat dolores, 226
Tentanda non sunt, quæ effici non possunt, 68, 164
Terentius Comicus, 380
Terentius Varro, 380
Testium consideratio, 172, &c.
Theatri utilitas & religio, 114
Thebanorum & Theſſalorum controversia de pecunia credita, 193
Themistocles Lyrae imperitus, 33
Civitatem apud Deos depnendam censuit, 328
Intra annum Perficè loqui didicit, 439
Theocritus, 372
Theodectes, 80, 98, 439
Theodorus Byzantius, 98
Theodorus Gadareus, 99
Theodori, 99
Theon Samius pictor, 99
Theophrastus, 98, 274, 377
Theopompus historicus, 68, 375
Theopompi Lacedæmonii astus, 87
Theſibus uſi ſunt antiqui ad au-

gendam eloquentiam, 47
Theses sunt ad exercitacionem valde uberes, 57, 401
Thesis quid sit, 102
Thraſimachus, 97
Thucydides, 342, 368, 380
Tiberius Cæſar, 99
Tibullus, 378
Timagenes historicus, 32, 375
Timanthiſ tabula, 78
Timotheus tibicen, 51
Tiſias, 86, 97
Togatæ comædiæ, 380
Tormentorum ratio, 170
Trachalli vox, 383, 486, 500
Tragœdiæ utiles oratori, 27
Tragœdia ſocco non ingreditur, 390
Apud Tragicos magna eſt perſonarum obſervatio, 420
Transgreſſiones nimis longæ, 344
Translatio. Vide Metaphora.
Tribrachys, 352
Trimeter verſus, 380
Trochæus, 352
Troporum conſideratio, 305, &c.
Quo à figuris diſtent, 317
Turpibus quomodo aliquid ſuadendum, 116
Turpia & honeſta ſimul eſſe non poſſunt, 467
Tyndaridarum fabula de Simo-
nide, falſa, 431
Tyro Ciceronis libertus, 439
411
Tyrtaeus poeta, 372

V

Valerius Flaccus poeta, 378
Valetudo bona ſtudiis neceſſaria, 396
Hanc maximè præſtat ſrugalitas, 396
C. Valgius, 99
Varietas animos reficit, 43
Varietas & æqualitas pronuntiationis non pugnant, 447
Varius poeta, 380
Varro. Vide Attacinus & Terentius, Uberratis

ET VERBORUM MEMORABILIU M.

Ubertatis facile remedium,	54	Verborum libertas poetis	
Venti directi & medii,	511	ignoscenda,	367
Ventis motus in pronuntiando,	457	Verborum certissima regula	
Venustum quid dicatur,	241	est consuetudo,	388
Verba jus ab auctoribus sumunt,	22	Verba per se soni tantum	
		sunt,	388
Vulgaria & quotidiana ma-		In verbis tantum non fit	
gni nonnunquam usus,	146	imitatio,	390
Verborum cura sit, rerum		Verba alia alios decent,	419,
solicitude,	271		420
Verborum supellex lectione		Verborum officium servire	
multa & idonea comparatur,		senfibus,	506
273, 363, 364		Verecundia maximè conciliat,	
Verborum causa duntaxat			459
nihil faciendum,	273	Verecundia, vitium amabi-	
Ea sunt optima, quæ sen-		le,	485
suum animi nostri optimè pro-		Vero nemo contentus est,	316
mununt,	273	Verificator distat à Poeta,	355,
Peregrina & externa vitanda			378
sunt,	274	Versus ab oratione absit,	350
Item obscœna, sordida, &		Vertenda Græca in Latinum, &	
humilia,	275, 286	contra,	399
Ab usu remota, & artium		Vertendi auctores quæ sit	
propria,	277	optima ratio,	400
Verborum turba inanis,		Veteres Latini quantum oratori	
	278	profint,	27
Verba rebus convenient,		Veteres qui legendi,	63
282, 283		Veteribus inveniendæ artes	
Verba quædam magis voca-		fuerunt, nobis duntaxat cog-	
lia,	282	noscendæ,	518
Verborum humilitas non-		Vetusta verba quam gratiam ha-	
nunquam vim rebus affert,		beant,	23, 284
	283	Cautè iis utendum,	284
Verbis dignitatem dat anti-		Vibius Crispus,	384
quitas,	283	A Victu ducta argumenta,	185
Verba fingere Græcis magis		Virgilius primùm à pueris legen-	
concessum,	284	du,	26
Verborum alia nativa, alia		Vetustatis amans,	283
reperta,	285	Vir acerrimi judicii,	284
In fingendis verbis quid ob-		De Virgilio judicium,	377
servandum,	285	Paucos uno die versus scri-	
In verbis mala affectatio,		bebat,	393
	288	Virginis rhetor,	99
Verborum copia quomodo		Virtutum semina nobis innata,	
paranda,	362, &c.		92
Debent nota esse omnia, ut		Virtus natura & doctrina	
se scribenti offerant,	363	constat,	476
Collecta habere vocabula,		Virtus maximum Deorum	
puerile,	364	donum,	476

Virtutum

INDEX RERUM

Virtutum vitiorumque vicinia,	74, 109	rebus,	441
Virtus prima est vitio care-	288	Vocis consideratio,	442, &c.
Virtutes dicendi diversiffimæ habent suos amatores,	428	Urbanitas opportuna reficit animos,	132
Virtutes in quibusdam non habent gratiam,	75	Quid sit propriè,	240, 247
Vis distat à violentia,	75	Urbanitatis affectatio abfit ab oratore,	243
Visiones, seu <i>phantasias</i> ,	236, 408	<i>Urbanus</i> , Ciceroni novum erat vocabulum,	285
Vitia, quæ infederint, difficulter eluuntur,	51	Urbis captæ descriptio ac calamitas,	290
Vitia aliena malum præprehendi, quàm nostra,	62	Urbium laudes unde ducantur,	109
Vitia non sinunt mentem studiis vacare,	467	Urbs pro Roma accipitur,	276
Vitium quid sit, virtus detegit,	467	Utile an distet ab honesto,	110, 115, 414, 415
Vitia ipsa in quibusdam delectant,	463	Vultus distortus oratori minimè convenit,	243
Vituperatio iisdem, quibus laus, modis constat,	108	Ex vultu perspicitur habitus animorum,	452
Ulyssis dicturi habitus apud Homerum,	459	Vultus quam vim habeat in pronuntiando,	453
Qualem ei facundiam tribuat Homerus,	511	X	
Vocalium concursus,	344, 345	C ommissura literæ X cum S,	345
Coitio,	445	Xenophon,	368, 376
Volubilitas nimia confundit quæ dicimus,	449	Y	
Voluntate, quæ cogi non potest, constat dicendi studium,	20	υ & ζ literas non habemus,	504
Voluntate constat <i>ψ</i> boni viri simus,	516	Z	
Voluptas audientis multum ad fidem adjuvat,	216	Z Literæ dulcedo,	504
Vox magnopere adjuvat oratorem,	6, 35	Zeno,	92, 490
Maximè curanda,	35	Zeuxis pictor,	499
Vocis ratio quibus constet,	34		
Vox propriam vim adjicit			

F I N I S.

1
2,
c.
i-
32
o,
47
fit
43
m
85
la-
90
an-
09
ur,
76
o,
15
me
43
bi-
52
in
53

um
345
376

nus,
504

504

490
499